STUDII ŞI COMUNICĂRI ŞTIINȚIFICE
I

Lucrările Sesiunii anuale
a Muzeului Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
Baia Mare, 9-10 octombrie 2019

MARIUS CÂMPEANU
(coordonator)

Editura ARGONAUT
Cluj-Napoca
2020

Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş
Baia Mare, str. Monetăriei, nr. 1-3
cod: 430406; jud. Maramureş
Telefon: 0040-262-211924; fax: 0040-262-211927
e-mail: maramuresmuzeu@gmail.com
www.maramuresmuzeu.ro

Lucrare publicată cu susținerea financiară a
Consiliului Județean Maramureş

Corectură limba română: Ştefan Vişovan, Lucia Pop
Corectură şi traduceri limba engleză: Horea Naşcu
Tehnoredactare: Pécsi Tünde
Coperta 1: Monetăria (astăzi, Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş), monument istoric, secolul al XVIII-lea.
Carte poştală ilustrată de la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Studii şi comunicări ştiințifice / coord.: Marius Câmpeanu. - Cluj-Napoca : Argonaut, 2020
vol.
ISBN 978-606-085-011-3
Vol. 1. - 2020. - Conține bibliografie. - ISBN 978-606-085-012-0
I. Câmpeanu, Marius (coord.)

7

© **Toate drepturile rezervate**. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine exclusiv autorilor. Orice reproducere fără permisiunea în scris a autorilor şi a Muzeului Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş este interzisă.

CUPRINS – CONTENTS – INHALT

ISTORIE

Vasile MĂRCULEȚ
Componența comandamentului forțelor mongole care au operat în spațiul românesc în 1241-1242
The Command Structure of the Mongolian Forces Which Operated in the Romanian Area in 1241-1242..... 9

Ginel LAZĂR
Particula „Io" din titulatura domnilor români şi moştenirea politică a Asăneştilor
The "Io" Particle in the Titles of Romanian Medieval Princes and the Political Legacy of the Asanids..... 23

Sorana MIŞCA
Tipuri de cahle medievale descoperite în timpul cercetărilor arheologice din Cetatea de Piatră – Cetatea Chioarului
Types of Medieval Stove Tiles Discovered During the Archaeological Digs at Chioar Fortress..... 35

Laurențiu CHIRIAC
Mănăstirea Floreşti – monument ecleziastic reprezentativ al județului Vaslui. Evoluție istorică şi arhitecturală
Floreşti Monastery – Emblematic Ecclesiastical Monument of Vaslui County. Historical and Architectural Evolution..... 47

Ela COSMA
Istoricul unei controverse. Cartea Ocolniță din Răşinari (1488) şi extrasul actului de danie (1383). Originale pierdute şi copii târzii sau falsuri de secol XVIII?
History of a Controversy. Cartea Ocolniță *of Răşinari (1488) and the Extract from the Deed of Donation (1383): Lost Originals and Late Copies or Fake Documents of the 18th Century?*..... 65

Tatiana ONILOV
Documente din Răşinari. Copiile româno-chirilice de secol XVIII ale Cărții Ocolniță (1488) şi extrasului actului de danie (1383)
Documents from Răşinari: 18th-century Romanian-Cyrillic Copies of Cartea Ocolniță *(1488) and the Extract from the Deed of Donation (1383)*..... 87

Paula VIRAG
Ocupații din sfera economică în comitatul Satu Mare din secolul al XVIII-lea
Economic Occupations in 18th-century Satu Mare County..... 103

Delia VOINA
O colaborare de succes: Emil Fischer şi Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (ASTRA)
A Successful Collaboration: Emil Fishcher and the Transylvanian Association for Romanian Literature and the Culture of the Romanian People (ASTRA)..... 111

Viorel CÂMPEAN
August 1869, Şomcuta Mare, a noua adunare generală a Astrei
Şomcuta Mare, August 1869: The 9th General Assembly of ASTRA..... 125

Răzvan Mihai NEAGU
Vasile Duma (1864-1936), importantă personalitate a Ortodoxiei din Transilvania
Vasile Duma (1864-1936), Noteworthy Personality of Transylvanian Orthodoxy ..137

Ilie GHERHEŞ
Atentatul de la Debreţin (23 februarie 1914) împotriva Episcopiei Greco-Catolice de Hajdudorog
The Debrecen Attack against the Greek-Catholic Bishopric of Hajdudorog (23 February 1914)..... 145

Alexandru BUCUR, Vasile MĂRCULEŢ
Participarea românilor din fostul judeţ Maramureş la Primul Război Mondial (1914-1918)
Participation of the Romanians in the Former County of Maramureş in the First World War (1914-1918)..... 151

Marius CÂMPEANU
Aspecte privind organizarea învăţământului românesc în Baia Mare, în anul 1919
Aspects Regarding the Organization of the Romanian Education System in Baia Mare in 1919..... 167

Bianca Luminiţa MICU
Corespondenţa Elenei Mureşianu cu fiul său, Aurel A. Mureşianu, anul 1919
Elena Mureşianu's Correspondence to Her Son, Aurel A. Mureşianu, 1919..... 185

SZEKERES Attila István
Autorul stemei României Mari, Keöpeczi Sebestyén József
József Sebestyén Keöpeczi, Author of the Coat of Arms of Greater Romania..... 195

Ionela Simona MIRCEA
Nicolae Titulescu şi reformarea economică a României după Marele Război
Nicolae Titulescu and the Economic Reformation of Romania after the Great War 207

Mihaela-Cristina GHERHEŞ
Constantin Stere (1 iunie 1865-26 iunie 1936) în viața culturală a României
Constantin Stere (1 June 1865 – 26 June 1936) in the Cultural Life of Romania 221

Marius UGLEA
Ivan (Ioan) Dan (1882-1974), între contribuția la Marea Unire şi represiunea comunistă
Ivan (Ioan) Dan (1882-1974), Between Contributions to the Great Union and the Communist Repression..... 231

Diana KINCES
Aspecte privind sistemul sanitar sătmărean în perioada interbelică
Aspects Regarding the Satu Mare Health System in the Interwar Perios..... 239

Claudiu PORUMBĂCEAN
Refugiul populației românești din județul Satu Mare după aplicarea celui de-al doilea arbitraj de la Viena
Refuge of the Romanian Population of Satu Mare County after the Implementation of the Second Vienna Arbitration..... 253

Viorel RUSU
Campania pentru „şcoala bisericii" în Maramureş (1940-1944)
Campaign for the "Church School" in Maramureş..... 271

Constantin BĂJENARU
Maramureşeni închişi în penitenciarul din Cetatea Făgăraş
Inhabitants of Maramureş in the Penitentiary at Făgăraş Fortress..... 285

Răzvan Mihai NEAGU, Horațiu GROZA
Intelectuali turdeni persecutați în perioada regimului comunist din România
Intellectuals of Turda Persecuted During the Communist Regime in Romania... 301

Elena ŞTREANG
Principesa Ileana a României – de la haina regala la cea îngerească
Princess Ileana of Romania – From Royal to Angelic Attire..... 311

MUZEOLOGIE

Nicolae TEŞCULĂ
Asociația „Sebastian Hann" şi inceputurile muzeului sighişorean (1904-1914)
Er Sebastian Hann - verein und die anfänge des schässburger museums (1904-1914)..... 321

Diana IANCU
Muzeul Istoriei Evreilor din Oradea. Concept şi recunoştinţă
The Jewish History Museum of Oradea. Concept and Gratitude..... 331

Marinela Loredana BARNA
Arhiva Mureşenilor – digitalizarea a 2.000 de bunuri culturale în vederea creşterii accesului la cultură
The Mureşeni Archive – Digitization of 2,000 Cultural Artefacts to Increase Accessibility to Culture 345

RECENZII

*Sebeşul şi Marea Unire: Memorii, Acte şi Documente***,** antologie, studii introductive, note şi indici de Mihai-Octavian Groza, Iuliu-Marius Morariu, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Claudia Fechete, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018, 374 p. (Răzvan Mihai NEAGU)..... 355

Răzvan Mihai Neagu, *Preoţii Marii Uniri, vol I Preoţi din comitatele Turda-Arieş, Târnava Mare şi Târnava Mică la Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Şcoala Ardeleană, 2019, 163 p. (Marius CÂMPEANU)..... 357

Alexiu Tatu, Alexandru Bucur, Marian Bozdoc, Ioan Bucur, *Clădirile Unirii din Sibiu*, Sibiu, 2018, 122 p. (Alexandru BUCUR)..... 359

Marius Câmpeanu (coord.), *Centenarul Unirii 1918-2018. Maramureşul înainte şi după Marea Unire a românilor*, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, 267 p. (Alexandru BUCUR)..... 361

Vasile Mărculeţ, Alexandru Bucur, *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaţionale (1919)*, Mediaş, Editura Ştiinţă, Cultură şi Artă, 2019, 152 p. (Delia VOINA)..... 365

ISTORIE

Componența comandamentului forțelor mongole care au operat în spațiul românesc în 1241-1242

Vasile MĂRCULEȚ *

Abstract: The Command Structure of the Mongolian Forces Which Operated in the Romanian Area in 1241-1242. *In the spring of 1241, the Romanian territory, both intra- as well as extra-Carpathian, was heavily struck by the Mongolian invasion. The Mongolian forces operating there constituted the left flank – je'ün ghar – of the military device designed by Batu and Sübedey with the purpose of attacking Hungary. The left flank was formed of three tümets with troops totaling about 30,000 fighters. The command of the three tümets was assigned to Princes Qadan, Büri, and Boček. Prince Qadan exercised the supreme command over the entire left flank. In 1242, the entire Mongolian high command, formed of fifteen tümen commandants, transited the Romanian territory. Fourteen of them – Batu, Sübedey, Orda, Shiban, Tangqut, Berke, Shingqur, Möngke, Böček, Güyük, Baydar, Büri, Burulday, and Harqasun – retreated through the regions situated north of the Danube; only one, Qadan, advanced through the south of the river, conquering the Vlach-Bulgarian Tsardom.*
Keywords: *Batu, Sübedey, Qadan, Orda, Shiban, Tangqut, Berke, Shingqur, Möngke, Böček, Güyük, Baydar, Büri, Burulday, Harqasun.*

Marea invazie mongolă din 1236-1241 a pus în contact direct civilizația europeană cu o nouă civilizație „a stepelor" şi cu un nou popor de origine turanică, cel mongol. Ciocnirea dintre cele două civilizații a fost violentă. Pătrunderea prin forța armelor a mongolilor în spațiul răsăritean şi central al continentului a surprins lumea europeană complet nepregătită.

Marea invazie mongolă în Europa

Anticipată de violentul raid din 1221, întreprins de generalii mongoli Sübedey şi Djebe în regiunile meridionale din Desht-i Qipchak şi stepele ruse, marea invazie mongolă avea să se declanşeze în anul 1236. Invazia mongolă împotriva Europei a fost hotărâtă în *kuriltay*-ul din 1235, în cadrul căruia s-au reunit membrii casei cingghisanide, alături de principalii comandanți militari. Ea a fost o soluție de compromis, rezultată în urma confruntării dintre două puncte de vedere: cel susținut de o tabără, în frunte cu marele han Ögedey (1229-1241), care propunea invadarea Chinei dinastiei Sung, şi cel susținut de o grupare, în frunte cu marele general Sübedey şi reprezentanții casei lui Jochi, care solicitau invadarea spațiului rus şi a Europei răsăritene[1].

* Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic „Mediensis", Mediaş; e-mail: vasilemarculet@gmail.
[1] *The Secret History of the Mongols. The Life and Times of Chinggis Khan*. Translated, Annotated and With Introduction by Urgunge Onon, London and New York, 2005, p. 215-217; *The Secret*

Aflat în imposibilitatea adoptării uneia dintre poziții, conchide Jack Weatherford, *kuriltay*-ul a adoptat „o hotărâre remarcabilă şi fără precedent: armata mongolă avea să pornească în toate direcțiile; împărțindu-se, ea va ataca simultan Dinastia Sung şi Europa”[2]. Punerea în aplicare a deciziei luate a permis forțelor mongole să înregistreze performanțe militare fără precedent, ce vor mai fi atinse doar în epoca contemporană. „Armata mongolă, angajată în aceste campanii – conchide autorul amintit – se va întinde pe o distanță de cinci mii de mile (cca 8.000 km, n.n.) şi până la peste o sută de grade latitudine, fapt neegalat de nicio altă armată până în al Doilea Război Mondial, când Statele Unite şi Aliații au luptat în campanii simultane în Europa şi Asia”[3].

Sub stăpânirea mongolă rămânea un vast teritoriu care se întindea din China până la poalele Munților Carpați. Nu insistăm aici asupra prezentării detaliate a desfăşurării invaziei mongole. Acest lucru a fost făcut de-a lungul timpului de numeroşi autori, care, fie au abordat derularea marii invazii mongole în ansamblul ei, fie în diferitele regiuni afectate de aceasta[4].

History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of a Thirteenth Century. Translated with Historical and Philological Commentary by I. de Rachewiltz, vol. I, Leiden-Boston, 2004, p. 201; *The Secret History of the Mongols. The Life and Times of Chinggis Khan.*Translated, Annotated, and, with an Introduction by U. Onon, London-New York, 2005, p. 262-263; *Die Geheime Geschichte der Mongolen au seiner mongolischen Niederschrift des Jahres 1240 von der Insel Kode'e im Keluren-Fluß*, erstmaling übersetzt und erläutert von E. Haenisch, Leipzig, 1941, p. 141-142; Cf. J. Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, New York, 2004, II, 6, pe http://flibusta.site/b/403711/read (accesat: 01.07.2019); Cf. Idem, *Genghis han şi naşterea lumii moderne*, Bucureşti, 2017, p. 237.

[2] J. Weatherford, *Genghis Khan*, II, 6, pe http://flibusta.site/b/403711/read (accesat: 01.07.2019); Idem, *Genghis han*, p. 237.

[3] *Ibidem*.

[4] C. d'Ohsson, *Histoire des Mongols depuis Tchinguis-Khan jusqu'a Timour Bey ou Tamerlan*, t. II, La Haye et Amsterdam, 1834, p. 110-172; G. Strakosch-Grassmann, *Der einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den jahren 1241 und 1242*, Innsbruck, 1893, p. 68-181; J. Curtin, *The Mongols in Russia*, Boston, 1908, p. 225-253; G. Pullé, *Historia Mongalorum. Viaggio di F. Giovanni da Piano del Carpine ai Tartarin el 1245-47*, Firenze, 1913, p. 2-3, 179-180; R. Grousset, *Histoire de l'Asie*. III. *Le monde mongol et le Japon*, Paris, MCMXXII, p. 46-49; Idem, *L'empire des steppes. Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*, Chicoutimi, Québec, 2006, p. 336-342; H.T. Cheshire, *The Great Tartar Invasion of Europe*, în „The Slavonic Review", V, 1926-1927, p. 89-105, p. 89-105; A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară şi sud-estul european*, Bucureşti, 1933, p. 18-66; V. Minorsky, *Caucasica III: The Alan Capital Mangas and the Mongol Campaigns*, în „Bulletin of the School of Oriental African Studies. University of London", 14, 1952, 2, p. 221-238; B.D. Grecov, A.I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953, p. 194-204; A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241/42 în ținuturile noastre după Djāmi' ot-Tevārīch a lui Făzl ol-Lāh Răšīd od-Dīn*, în Idem, „Relații româno-orientale", Bucureşti, 1978, p. 193-208; G. Ronay, *The Tartar Khan's Englishman*, London, 1978 pe https://epdf.pub/queue/the-tartar-khans-englishman.html (accesat: 01.07.2019); J.R. Sweenwy, *Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth-Century Dalmatian view of Mongol Customs*, în „Florilegium", vol. 4, edited by M. Gervers, Toronto, 1982, p. 156-183; M. Rady, *The Mongol Invasion of Hungary*, în „Medieval World", November/December 1991, p. 39-46; D. Sinor, *The Mongols in the West*, în „Journal of Asian History", 33, 1999, 1, p. 1-41; L. Marcello, *Sălbatica „civilizație" a stepelor*, traducere de Liana Gomboşiu, Bucureşti, 2002, p. 150-152; V. Spinei, *Marile migrații din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iaşi, 1999, p. 381-422; V. Spinei, *The Great Migrations în the East and South East of Europe from the Ninth to the Thi-*

Spaţiul românesc nu a fost ferit de invazia mongolă. El a fost străbătut de gruparea de forţe mongole care constituia flancul stâng al dispozitivului conceput de Batu şi Sübedey în vederea atacării Europei Centrale, având drept obiectiv principal ocuparea Ungariei. Ulterior, forţele mongole din compunerea acestui flanc au înaintat până în Croaţia, pe coasta dalmată a Adriaticii. În cursul retragerii spre Asia din primăvara anului 1242, forţele mongole au devastat şi supus Croaţia, Serbia şi Ţaratul Vlaho-Bulgar.

Ştiri referitoare la comandanţii mongoli şi la zonele de operaţii din spaţiul românesc

Informaţiile referitoare la desfăşurarea evenimentelor militare din spaţiul locuit de români, atât la nord, cât şi la sud de Dunăre, provin, în primul rând, din două surse. Prima dintre ele o reprezintă lucrarea cărturarului persan Rashid al-Din Fadl Allah, consacrată succesorilor lui Cingghis Han, *Djami el-Tevarikh*, iar cea de-a doua poemul canonicului Rogero de Torre Maggiore, cunoscut sub numele de Rogerius, intitulat *Carmen miserabile*. Celor două surse li se adaugă unele tardive care preiau, în integralitatea lor sau parţial, informaţiile transmise de ele.

Potrivit relatării lui Rashid al-Din, în primăvara anului 1241, „Qadan şi Büri, mergând împotriva poporului Sasan, au învins acest popor în urma a trei lupte. Böček mergând pe drumul Qara Ukagh-ilor, trecând prin munţii din acea parte, a înfrânt poporul Ulagh. De aici a intrat în pădurile şi munţii Qazaq-Taq, ajungând la stăpânirea lui Mišelav şi i-a înfrânt pe duşmanii care se aflau acolo gata de

rteenth Century. Translated by Diana Bădulescu, Cluj-Napoca, 2003, p. 406-446; Violeta-Anca Epure, *Invazia mongolă în Ungaria şi în spaţiul românesc*, în „ROCSIR. Revista Romana de Studii Culturale (pe internet)", 1-2, 2004, p. 13-26; M. Burgan, *Empire of the Mongols*, New York, 2009, p. 28-34; Al. I. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur 1241-1502*, Iaşi, 2010, p. 43-82; Sarolta Tatár, *Roads used by the Mongols into Hungary, 1241-1242*, în „Proceedings of the 10th International Congress of Mongolists", vol. I. „Prehistoric and Historical Periods of Mongolia's Relations with Various Civilizations", Ulanbaatar, 2012, p. 334-341; P. Jackson, *The Mongols and the West 1221-1410*, London-New York, 2015, p. 58-75; F. Billé, *Batu Khan*, în „Berkshire Dictionary of Chinese Biography". Editor in Chief by K. Brown, vol. 2, Berkshire Publishing Group, Great Barrington, Massachusetts, 2014, p. 752-756; I. Zimonyi, *The Mongol Campaignes against Eastern Europe*, în Idem, „Medieval Nomads in Eastern Europe", Bucureşti-Brăila, 2014, p. 325-348; P. Sophoulis, *The Mongol Invasion of Croatia and Serbia in 1242*, în „Fragmenta Hellenoslavica", 2, 2015, p. 251-277; K.S. Morrison, *The Fall of Kiev. 6 December 1240 AD*, în „Montview Liberty University Journal of Undergraduate Research", 1, 2015, 1, art. 2, p. 1-14; Al. V. Maiorov, *The Mongol Invasion of South Rus' in 1239-1240s: Controversial und Unresolved Questions*, în „Journal of Slavic Military Studies", 29, 2016, 3, p. 473-499; Idem, *The Mongolian Capture of Kiev: The Two Date*, în „Slavonic and East Ruropean Review", 94, 2016, 4, p. 702-714; Al. Majorov, *The Conquest of Rusian Lands in 1237-1240*, în vol. „The Golden Horde in World History",. Editors R. Khakimov, Marie Favereau, Kazan, 2017, p. 86-104; Idem, *The Campaign of Conquest of Central Europe: Military Force and Secret Diplomacy*, în vol. „The Golden Horde in World History". Editors R. Khakimov, Marie Favereau, Kazan, 2017, p. 110-130; Obrusánszky B., *A tatárok Kivonulásának okai*, în „Székelyföld", 21, 2017, 9, p. 114-129. J. Laszlovszky, St. Pow, Beatrix F. Romhányi, L. Ferenczi, Z. Pinke, *Contextualizing the Mongol Invasion of Hungary in 1241-42: Short- and Long-Term Perspectives*, în „Hungarian Historical Review, 7, 2018, p. 419-450.

luptă. (...). Qadan a plecat cu o oaste şi a cucerit teritoriile Taqut, Arbaraq şi Asraf şi l-a urmărit pe kiral, care era suveranul acestor regate, până la ţărmul mării. Când el s-a îmbarcat pe o corabie în oraşul Mlikin, care se află pe ţărmul mării, şi a mers pe mare, Qadan s-a întors şi apoi, după mari lupte, a cucerit Qirqin şi Qila, care sunt oraşe ale ulaqut-ilor”[5].

Un izvor important pentru demersul nostru îl reprezintă poemul epic *Carmen Miserabile*, realizat de canonicul Rogerio (Rogerius) de Torre Maggiore, contemporan evenimentelor, care surprinde dimensiunile marii invazii mongole în Transilvania şi Ungaria. Cu privire la comandanţii mongoli, Rogerius consemnează: „Regele regilor şi domnul tătarilor care au intrat în Ungaria pe nume se chema Bathus (Batu, n.n.). Sub el, şef mai puternic era Bochetor. Cadan era considerat ca mai cinstit. Regi mai mari între tătari erau socotiţi Coacton, Feycan, Peta, Hermeus, Cheb şi Ocadar”[6].

În continuarea relatării sale, călugărul Rogerio (Rogerius), prezentând desfăşurarea invaziei mongole în spaţiul locuit de români, intra şi extracarpatic, consemna că „regele Cadan după ce a făcut un drum de trei zile prin pădurile dintre Ruscia (Rusia, n.n.) şi Comania, a sosit la bogata Rudana (Rodna, n.n.), o aşezare a teutonilor, situată între munţi înalţi (...). Bochetor, împreună cu alţi regi, trecând peste râul căruia i se spune Zerech (Siret, n.n.) a ajuns în ţara episcopului comanilor şi, învingând oamenii care se strânseseră pentru luptă, au început să ocupe toată ţara”[7].

Informaţiile transmise de Rogerius au fost preluate în integralitatea lor de Antonio Bonfini în lucrarea *Rerum Ungaricarum Decades Quatuor cum Dimidia*. Potrivit consemnării acestuia, „regele regilor, care predomina peste ceilalţi se numea Bathus (Batu, n.n.), iar Bochetor era comandantul armatei (militiae praefectus). De asemenea, Cadan (Qadan, n.n.), Coacton, Pheycan, Peta, Hermes, Chebus şi Ochadar, care erau socotiţi mai mari între regii preţuiţi ai tătarilor”[8]. Aflăm, de asemenea, şi din lucrarea acestuia că prinţul „Cadan a venit timp de trei zile prin pădurile dintre Cumania şi Rutenia până la Rodanam (Rodna, n.n.) (...). Bochetor împreună cu alţi regi ai tătarilor, trecând râul numit Zerecho (Siret, n.n.) ajungând în ţinuturile episcopului cumanilor, de îndată i-a împrăştiat pe cei aşezaţi acolo, punându-i pe fugă, luând în stăpânire şi dând foc”[9].

Alte izvoare, preiau şi reproduc sau parafrazează după lucrările lui Rogerius şi Antonio Bonfini ştirile referitoare la numele comandanţior mongoli care au trecut prin Transilvania. Unul dintre aceste izvoare, o cronică germană târzie din

[5] Rashid al-Din, *The Succesors of Gebghis Khan*. Translated fron the Persian J.A. Boyle, New York and London, 1971, p. 70-71.

[6] M. Rogerius Canonici Varadiensis, *Carmen miserabile*, în „Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana”, edidit St. L. Endlicher, Sangalli, 1849, § 19. A se vedea şi Rogerius, *Carmen miserabile (Cântecul de jale)*, edidit G. Popa-Lisseanu, în „Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)”, vol. V, Bucureşti, 1935, § XIX.

[7] *Ibidem*, § 20. A se vedea şi *Ibidem*, § XX.

[8] Antonii Bonfinii, *Rerum Ungaricarum Decades Quatuor cum Dimidia*. His accessere Ioan. Sambuci aliquot appendices, Francofurti, MDLXXXI, p. 293.

[9] *Ibidem*.

secolul al XVII-lea, *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, consemnează că „Bathus, regele regilor, predomina peste ceilalţi, iar Bochetor era comandantul armatei, la fel Coacton, Pheycan, Pera, Hermes, Chebus şi Ochadar, care erau socotiţi mai mari între regii preţuiţi ai tătarilor" şi că în Transilvania a operat prinţul Qadan, care, „cu armata tătarilor, a mers asupra Rodnei"[10].

Organizarea armatei mongole

Stabilirea comandamentului reprezintă un demers care nu poate fi realizat şi înţeles în afara cunoaşterii modului de organizare a armatei mongole. Informaţii referitoare la organizarea armatei mongole regăsim într-o serie de izvoare contemporane sau tardive. Reţinem, spre exemplu, dintre acestea, ştirile cuprinse în relatarea călugărului Giovanni Piano del Carpine, însărcinat de papa Innocentius IV cu o misiune diplomatică la curtea mongolă în anul 1246, în cea a lui Marco Polo, care a trăit, între 1274 şi 1291, la curtea marelui han Qubilai sau în lucrarea autorului persan ʻAla-ad-Din ʻAta-Malik Juvaini.

Potrivit informaţiilor de care dispunem, armata mongolă era organizată pe sistem zecimal, respectiv în unităţi şi mari unităţi formate din 10, 100, 1.000 şi 10.000 de oameni[11]. Unităţile formate din 10 luptători se numeau *arban* (*arbat*, la plural), cele din 100 de luptători (10 arbat-uri) se numeau *jaghun* (*jaghut*, la plural), cele din 1.000 de oameni (10 jaghut-uri sau 100 de arbat-uri) se numeau *minqan* (*minqat*, la plural), iar cele formate din 10.000 de războinici (10 miqat-uri, 100 jaghut-uri, 1.000 arbat-uri) se numeau *tümen* (*tümet*, la plural)[12]. Marile unităţi militare ale armatei mongole, respectiv *tümet*-urile erau capabile, datorită efectivelor avute şi capacităţii de luptă de care dispuneau, să deruleze operaţiuni militare, fie independent, fie în colaborare cu alte mari unităţi de acelaşi tip.

În timpul desfăşurării operaţiunilor militare, oastea mongolă era împărţită în trei corpuri de bază: centrul, numit *töb* sau *qol*, flancul drept sau *baraghun ghar* şi

[10] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanic*i, edidit J. Trausch, Pars I: *Complectes Annales Ann. 990-1630*, Coronae, MDCCCXLVII, p. 16-17 şi n. 31 şi 33.

[11] *The Mongol Mission. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in The Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Edited and with an Introduction by Chr. Dawson, New York, 1955, p. 26; Friar Giovanni Di Plano Carpini, *The Story of the Mongols whom we call the Tartars*. Translated with an Introduction by E. Hildinger, Boston, 1996, p. 71; G. Pullé, *op. cit.*, p. 86; *The Travels of Marco Polo [The Venetian]*. Translation and Edited with Introduction by M. Komroff, New York-London, 1953, p. 93-94; *The Travels of Marco Polo*. With an Introduction by B. Colbert, Ware, 1997, p. 71-72; *Cartea lui Marco Polo, zis şi milionul, cetăţean al Veneţiei, în care se istorisesc minunăţiile lumii*, traducere de Em. Grosu, Bucureşti, 2004, p. 117-118; ʻAla-ad-Din ʻAta-Malik Juvaini, *Genghis Khan. The History of the World Conqueror*, translated from the text of M.M. Qazvini by J.A. Boyle. With a new Introduction and Bibliography by D.O. Morgan, Manchester, 1958, p. 31.

[12] T. May, *The Mongol Art of War. Chinggis Khan and the Mongol Military Sistem*, Bransley, 2007, www.pen-and-sword.co.uk (accesat: 12.01.2019); J. Chambers, *The Devil's Horesmen. The Mongol Invasion of Europe*, London, 1979, p. 54; M. Burgan, *op. cit.*, p. 28; V. Spinei, *The Great Migrations*, p. 410; D. Nardo, *Genghis Khan and the Mongol Empire*, Detroit-New York-San Francisco-New Haven-Waterville-London, 2010, p. 40-41; *В.Б. Кощеев, Ещё раз о численности монгольского войска в 1237 году, în „*Вопросы истории*", 10, 1993, p. 132*.

flancul stâng sau *je'ün ghar*[13]. Fiecare corp de oaste avea în compunere mai multe *tümet*-uri. Comandanții de *tümen*, fie prinți ai casei domnitoare, fie mari *noyani*, erau cei care formau comandamentul suprem.

Controversa din istoriografia problemei

Informațiile transmise de izvoarele prezentate au primit interpretări diferite din partea istoricilor cu privire la identificarea comandanților mongoli care au operat în spațiul românesc intra şi extracarpatic, în 1241. Concluziile formulate sunt deosebit de variate şi, în multe cazuri, contradictorii, unele în totală opoziție cu conținutul informațiilor transmise de surse. Asemenea opinii diferite şi divergente s-au formulat, atât în istoriografia universală, cât şi în cea românească.

O primă categorie a opiniilor exprimate o reprezintă cea a istoricilor care ignoră total informațiile transmise de sursele analizate. Concluziile lor se încadrează în categoria celor care vin în totală contradicție cu conținutul informațiilor transmise de izvoare. În istoriografia străină, asemenea păreri au exprimat istorici precum John Joseph Saunders sau James Chambers. Contrar tuturor informațiilor existente, aceştia conchid că spațiul românesc, atât cel intra, cât şi cel extracarpatic a fost străbătut şi devastat de grupările de forțe mongole comandate de marele noyan Sübedey şi prințul Güyük, fiul marelui han Ögedey[14].

O a doua categorie de opinii aparține istoricilor care acceptă parțial informațiile transmise de izvoare. În rândul acestora, reținem din cadrul istoriografiei străine concluziile istoricilor Constantin d'Ohsson, Harold T. Cheshire sau, mai recent, pe cea alui Martyn Rady. Potrivit opiniilor formulate de ei, spațiul românesc a fost străbătut în anul 1241 de forțele mongle comandate de generalul Sübedey şi de prințul Qadan, un alt fiu al marelui han Ögedey, participant la campanie[15].

O a treia categorie a părerilor exprimate aparține acelor istorici care valorifică doar parțial informațiile transmise de Rashid al-Din. În consecință identifică în spațiul românesc prezența unui sau a altuia dintre comandanții mongoli menționați de autorul persan. Asemenea opinii au exprimat în istoriografia străină istoricii René Grousset sau, mai recent, Denis Sinor. Aceştia se limitează să susțină că în timpul invaziei din 1241, spațiul românesc a fost străbătut de grupările de forțe mongole comandate de prinții cingghisanizi Qadan şi Büri, care au trecut prin Moldova şi Transilvania[16]. Gruparea mongolă care a operat în spațiul românesc sud-carpatic este complet ignorată.

O altă categorie de opinii o reprezintă cele ale istoricilor care, combinând informațiile transmise de Rashid al-Din şi Rogerio de Torre Maggiore, susțin trecerea prin spațiul românesc a tuturor comandanților mongoli menționați de aceştia. Reținem din rândul opiniilor de acest tip pe cele formulate în istoriografia străină de Gustav Strakosch-Grassmann sau, mai recent, de Peter Jackson care

[13] *Ibidem*.

[14] J.J. Saunders, *op. cit.*, p. 85-86; J. Chambers, *op. cit.*, p. 93, R.A. Gabriel, Subotai the Valieant. Genghis Khan's Greatest General, Westport, London, 2004, p. 111.

[15] C. d'Ohsson, *op. cit.*, p. 138, 148; H.T. Cheshire, *op. cit.*, p. 96; M. Rady, *op. cit.*, p. 44.

[16] R. Grousset, *Histoire de l'Asie*. III, p. 48; Idem, *L'empire des steppes*, p. 340; D. Sinor, *op. cit.,* p. 13.

susțin că prinții Qadan şi Büri au operat cu trupele lor în Transilvania, marele noyan Baghatur sau Bogutai a acționat în Moldova, iar Böček în Muntenia[17].

O serie de cercetători, comparând informațiile transmise de Rashid al-Din şi Rogerio de Torre Maggiore, au ajuns la concluzia conform căreia prin spațiul românesc au trecut trei corpuri de oaste mongole, comandate de prinții Qadan, Büri şi Böček, dând astfel credit total ştirilor transmise de cronicarul persan. În acest sens s-au exprimat, spre exemplu, Vladimir Minorsky şi, recent, Obrusánszky Borbála. Primul dintre cei doi istorici conchide că prinții Qadan şi Büri au trecut prin Transilvania, iar Böček prin Moldova[18]. La rândul ei, cercetătoarea maghiară este de părere că prințul Qadan a trecut prin Pasul Bârgăului, spre Rodna, Buri a pătruns în Țara Bârsei prin Pasul Oituz, iar Böček (Büdzsek, la autoarea maghiară) a străbătut Moldova şi Muntenia, intrând în Transilvania pe Valea Oltului[19].

În acest punct al demersului nostru considerăm necesar să facem câteva precizări. În primul rând, prezența prințului Güyük şi a generalului Sübedey în spațiul românesc nu este confirmată, nici direct, nici indirect, de nicio sursă. În consecință, o considerăm exclusă. Dacă pentru includerea prințului Güyük în rândul comandanților mongoli, care au operat în spațiul românesc, nu există nicio justificare, nominalizarea generalului Sübedey în rândul aceloraşi se poate justifica printr-o confuzie generată de informația lui Rogerio de Torre Maggiore, potrivit căreia unul dintre comandanții mongoli care au operat în spațiul românesc a fost Bochetor, care, potrivit aceluiaşi autor, a fost „comandantul armatei (*militiae praefectus*)". Acesta a fost, de asemenea, identificat cu un anume Baghatur, nume care este, în acelaşi timp, un titlu, purtat de unii comandanți, inclusiv de Sübedey.

Potrivit altor opinii, exprimate de unii istorici români, Bochetor a fost un comandant mongol care a operat în spațiul românesc est-carpatic şi în Transilvania[20]. Istoricul Victor Spinei nu exclude posibilitatea identificării lui Bochetor cu prințul Berkecher, un alt fiu al lui Jochi[21]. Peter Jackson vede în el un posibil noyan *Bogutai (Baghatur?)*[22].

Prin prisma raportării la informațiile transmise de Rashid al-Din, considerăm că asemenea identificări sunt excluse. În realitate, un comandant mongol cu acest nume nu a existat. Asocierea informațiilor transmise de Rashid al-Din cu cele oferite de Rogerius şi de Antonio Bonfini, ne relevă o suprapunere totală a direcțiilor şi zonelor de operații în care au acționat forțele comandate de Böček şi cele comandate de acest Bochetor. Ca urmare, ne raliem opiniilor acelor istorici care identifică în cei doi o singură persoană, respectiv pe prințul Böček. Numele Bochetor, în realitate este o formă coruptă a numelui acestuia sau a formei Böček Baghatur[23].

[17] G. Strakosch-Grassmann, *op. cit.*, p. 94-97; P. Jackson, *op. cit.*, p. 63-64.
[18] V. Minorsky, *op. cit.*, p. 227.
[19] Obrusánszky B., *op. cit.*, p.117.
[20] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 33-37; I. Lupaş, *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII-XIII*, în Idem, „Din istoria Transilvaniei", Bucureşti, 1988, p. 45.
[21] V. Spinei, *The Great Migrations*, p. 430.
[22] P. Jackson, *op. cit.*, p. 64.
[23] Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 43-44; V. Spinei, *The Great Migrations*, p. 430.

Pe baza informațiilor pe care le deținem, suntem în măsură să conchidem că în timpul marii invazii mongole, respectiv în anul 1241, în spațiul locuit de români au operat forțe mongole de valoarea a trei *tümet*-uri, însumând circa 30.000 de luptători, comandate de prinții cingghisanizi Qadan, Böček şi Büri. Spațiul acoperit de acestea s-a întins din extremitatea nordică a Transilvaniei şi până pe linia Dunării. Corpurile de oaste mongole au operat pe trei direcții diferite.

Ne menținem opinia exprimată cu alt prilej, potrivit căreia Qadan a pătruns în Transilvania, fie prin Depresiunea Dornelor, prin Pasul Ilva, aflat la o altitudine de circa 900 m, fie peste plaiurile Munților Bârgăului, până la cetatea Rodnei. Qadan a dezvoltat apoi ofensiva operând în teritoriile de la nord de Mureş, pe direcția principală Rodna – Bistrița – Dej – Cluj – Zalău – Oradea – Arad[24].

Büri a înaintat prin regiunile de la răsărit de Carpații Orientali, dintre munți şi Siret până în zona Buzăului sau a Vrancei, a pătruns apoi în Pasul Oituzului, unde a distrus întăriturile de tip prisacă (*indagines*), ridicate de „Olleraci / Oll'aci / Olaci şi Siculi"[25], a nimicit detaşamentele militare care apărau pasul şi a debuşat în Țara Bârsei, unde a zdrobit împotrivirea voievodului Transilvaniei, Posa (Pousa)[26]. A dezvoltat apoi ofensiva în teritoriile de la sud de Mureş pe direcția principală Braşov – Făgăraş – Sibiu – Alba Iulia – Orăştie – Deva – Cenad[27].

Trupele comandate de Böček au desfăşurat operațiuni militare în regiunile dintre Siret şi Prut, până în regiunea Vrancei anihilând împotrivirile formațiunilor politice locale sau alogene, precum cele ale Qara Ulagh-ilor. După trecerea *tümen*-ului comandat de Büri în Țara Bârsei, Böček a traveresat pe malul drept al Siretului, zdrobind rezistența locală din Episcopia Cumanilor. Şi-a continuat ofensiva în regiunile septentrionale ale Munteniei, anihilând rezistența formațiunii politice a lui *Mišelav*, identificat, de majoritatea specialiştilor, cu voievodul Seneslau, amintit în 1247, a străbătut Oltenia şi Banatul de Severin, trecând apoi munții *Qazaq-Taq*, cel mai probabil, prin Pasul Poarta Orientală sau Domaşnea (540 m), din culoarul Timiş-Cerna, pentru a face joncțiunea cu restul forțelor mongole din Ungaria[28].

[24] V. Mărculeț, I. Mărculeț, *Cu privire la direcțiile de deplasare şi efectivele forțelor mongole care au acționat în anul 1241 în spațiul românesc*, în „Buletinul Muzeului Militar Național Regele Ferdinand I", serie nouă, 12, 2014, p. 18.

[25] *Die Annalen des Tholomeus von Lucca in doppelrter fassung nebst Teilen der Gesta Florentinorum und Gesta Lucanorum*, Herausgegeben von B. Schmeidler, în „Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum", Nova Series, t. VIII, Berolini MCMXXX, p. 117; Marinus Sanutus dictus Torsellus, *Liber secretorum fidelium Crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservation*, Hanoviae, MDCXI, p. 214; Marino Sanudo Torcello, The Book of the Secrets of the Faithful of thre Cross. Liber Secretorum Fidelium Crucis. Translated by P. Lock, London-New York, 2011, p. 340; Paulinus von Veneding, *Bruchstucke aus der Weltchronik (I. Recension)*, vol. I, edidit W. Holtzmann, Roma, 1927, p. 29.

[26] *Annales Friacensese*, edidit L. Weiland, în „Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum", t. XXIV, Hannoverae, MDCCCLXXIX, p. 65; *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I, p. I. 1199-1345, culese şi însoțite de note de Nic. Densusianu, Bucureşti, 1887, p. 188, nr. CXLIV; A. Decei, *op. cit.*, p. 201.

[27] V. Mărculeț, I. Mărculeț, *art. cit.*, p. 18.

[28] *Ibidem*, p. 19-20.

Cele trei *tümet*-uri, comandate de Qadan, Böček şi Büri, au constituit flancul stâng – *je'ün ghar* – al dispozitivului militar mongol, conceput de Batu şi Sübedey, pentru ducerea operaţiunilor militare împotriva Ungariei. Atenţia pe care toate izvoarele de care dispunem i-o acordă prinţului Qadan ne îndreptăţeşte să susţinem că el a fost cel care a exercitat comanda întregului flanc stâng.

Informaţiile de care dispunem ne permit să conchidem că întregul comandament al forţelor mongole care au operat în spaţiul românesc nord-dunărean s-a ridicat la peste 30 de persoane. El era constituit din prinţii cingghisanizi Qadan, comandant de *tümen* şi al întregului flanc stâng al dispozitivului militar mongol, angajat în ofensivă spre vest, Böček şi Büri, comandanţii altor două *tümet*-uri, precum şi din noyanii comandanţii *minqat*-urilor din compunerea acestora, în număr de 30.

În primăvara-vara anului 1242, retragerea spre Asia s-a făcut prin spaţiul românesc, nord şi sud-dunărean. Fără îndoială, în acest context a intrat Rogerio de Torre Maggiore în contact cu comandanţii mongoli pe care-i nominalizează, este adevărat cu nume corupte, anume Coacton, Feycan, Peta, Hermeus, Cheb şi Ocadar.

Cu o singură excepţie, întregul comandament mongol a tranzitat în primăvara-vara anului 1242 spaţiul românesc nord-dunărean. Excepţia o reprezintă prinţul Qadan, care în momentul retragerii era angajat în campania de supunere a Ţaratului Vlaho-Bulgar.

Fără îndoială, sub numele comandanţilor mongoli menţionaţi de Rogerio de Torre Maggiore şi de autorii care l-au preluat, anume Coacton, Peta, Feycan (Pheycan), Hermeus (Hermes), Cheb (Chebus) şi Ocadar (Ochadar), se ascund unii dintre comandanţii mongoli de *tümet*-uri, precum şi unii comandanţii de *minqat*-uri, participanţi la invazie. Identificarea lor s-a aflat în atenţia unor istorici. Răspunsurile oferite de aceştia au fost diferite.

Spre exemplu, Hansgerd Göckenjan a propus identificarea lui Coacton cu Güyük[29]. În opinia noastră, identificarea propusă de istoricul german rămâne una destul de discutabilă. Referitor la Peta, lucrurile stau cam la fel cu cele care au în vedere identificarea lui Bochetor. Nicio altă sursă, cu excepţia lucrării lui Rogerius şi a izvoarelor târzii care preiau informaţiile acestuia, nu menţionează vreun comandat mongol, indiferent de rang, cu acest nume. Istoricii René Grousset, John Joseph Saunders sau János M. Bak şi Martyn Rady îl identifică cu prinţul Baydar[30]. Din punctul nostru de vedere, identificarea propusă de istoricii amintiţi nu poate fi susţinută cu argumente solide. Raportând informaţiile referitoare la operaţiunile militare desfăşurate de Peta în Polonia, la cele provenite din alte surse, care redau acţiunile lui Orda, constatăm că acestea coincid. În concluzie, considerăm că acest comandant mongol, cu un nume inventat de Rogerius, este, cel mai probabil, unul şi acelaşi cu prinţul Orda.

[29] H. Göckenjan, J.R. Sweeney, *Der Mongolensturm: Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen, 1235-1250*, Graz, Styria, 1985, p. 202, n. 92.

[30] R. Grousset, *L'empire des steppes*, p. 339; H. Göckenjan, J.R. Sweeney, J.M. Bak, M. Rady, în Master Roger, *op. cit.*, p. 163, n 9; J.J. Saunders, *op. cit.*, p. 85.

Feycan (Pheycan) este, cel mai probabil, fratele lui Batu, prinţul Shiban. De altfel, pentru o asemenea identificare se pronunţă şi editorii lucrării lui Rogerio de Torre Maggiore, istoricii János M. Bak şi Martyn Rady, care, în ediţia realizată de ei, transcriu numele comandantului mongol, atât în textul latin, cât şi în traducerea în limba engleză, nu în forma „Feycan (Pheycan)", ci în forma „Seyban"[31].

În ceea ce-l priveşte pe Cheb (Chebus), Hansgerd Göckenjan se pronunţă pentru o posibilă identificare a lui cu renumitul general al lui Cingghis han, Jebe[32]. În opinia noastră, o asemenea identificare este categoric exclusă, deoarece, generalul Jebe nu a participat la invazia mongolă din 1236-1242, din simplul motiv că era mort de 13 ani la debutul acesteia, respectiv de 18 ani în 1241, în momentul atacării Ungariei. Aşa cum se ştie, acesta murise, în condiţii obscure, în zilele premergătoare confruntării de la Kalka, din 31 mai 1223, dintre forţele mongole şi cele ruso-cumane[33]. Nu este exclus, ca sub acest nume să se ascundă un alt mare comandat mongol de *tümen*, pe care nu-l putem, însă, identifica, sau, poate, doar un comandant al unei unităţi de 1.000 de luptători, respectiv al unui *minqan*.

O situaţie asemănătoare întâlnim şi în cazul lui Hermeus (Hermes). Nu cunoaştem niciun comandat mongol de *tümen* al cărui nume să poată fi asociat cu cel al acestuia. Ca urmare, nu excludem, nici în cazul lui, posibilitarea ca el să fi fost, dacă nu un comandant de tümen, tot un comandat de *minqan*.

Comandantul mongol numit Ocadar (Ochadar) de Rogerio de Torre Maggiore şi de Antonio Bonfini a fost identificat, ipotetic, de Hansgerd Göckenjan cu însuşi marele han Ögedey[34]. În opinia noastră, o asemenea identificare este lipsită de orice fundament, întrucât Rogerio menţionează în lucrarea lui doar comandanţii mongoli pe care i-a cunoscut nemijlocit, iar marele han nu a participat la campanie. Credem că şi în această situaţie ne aflăm în prezenţa transcrierii greşite a numelui unui participant activ la invazie, anume acelaşi Baydar.

Retragerea mongolă (1242)

În primăvara anului 1242, lui Batu, aflat în Ungaria, pregătind ofensiva spre vest, i-a parvenit ştirea morţii marelui han Ögedey, survenită în decembrie 1241. Interesat direct în alegerea noului mare han, Batu a dispus încetarea ofensivei şi

[31] Master Roger, *op. cit.*, XIX (19); Cf. J.M. Bak, M. Rady, în Master Roger, *op. cit.*, p. 163, p. 163, n. 7.

[32] H. Göckenjan, J.R. Sweeney, *op. cit.*, p, 202, n. 96.

[33] St. Pow, *The Last Campaign and Death of Jebe Noyan*, în „Journal of the Royal Asiatic Society", 27, 2017, 1, p. 31-51; a se vedea şi varianta în limba rusă, Idem, *Последняя кампания и смертъ Джебе-нойона*, în „Золотоордынсое Обозрение", 5, 2017, 4, p. 698-724; Chr. P. Atwood, *Jebe (Yeme)*, în Idem, „Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire", New York, 2004, p. 265; P.D. Buell, *Essay 2: Mongol Empire (1206-1260*, în Idem „Historical Dictionary of the Mongol World Empire", Lanham, Maryland and Oxford, 2003, p. 35; Idem, *Sübe'etei Ba'atur (1176-1248)*, în Idem, „Historical Dictionary", p. 257; Cf. R.A. Gabriel, *Subotai the Valiant. Genghis Khan's Greatest General*, Westport-London, 2004, p. 102.

[34] H. Göckenjan, J.R. Sweeney, *op. cit.*, p, 202, n. 97.

retragerea forțelor mongole spre Asia.

Replierea armatei mongole spre Asia s-a făcut în marea ei majoritate prin spațiul românesc nord-dunărean, care a avut din nou de suferit de pe urma trecerii mongolilor. Cu acest prilej, prin aceste regiuni a tranzitat şi comandamentul mongol, format din comandanții *tümet*-urilor.

Asocierea informațiilor transmise de Rashid al-Din şi Rogerio de Torre Maggiore ne-a permis identificarea unui număr de 14 comandanți mongoli care au tranzitat în primăvara-vara anului 1242 spațiul românesc nord şi sud-dunărean. Aceştia au fost, în calitate de comandanți de *tümet*-uri, prinții cingghisanizi Batu, Orda, Shiban, Tangqut, Berke, Shingqur, Möngke, Böček, Güyük, Baydar şi Büri, cărora li se alăturau marii noyani Sübedey, Burulday şi Harqasun[35].

Excepția de la traseul urmat de armata mongolă l-a reprezentat o grupare de forțe, comandantă de prințul Qadan, care, după victoria asupra regelui Bela IV, din primăvara anului 1241, primise misiunea de a-l captura pe suveranul maghiar. Gruparea mongolă avansase, în urmărirea regelui Bela, până pe coasta Mării Adriatice.

În primăvara anului 1242, relatează Rashid al-Din, „când vestea morții hanului nu ajunsese încă la ei", Qadan a ocupat „teritoriile Taqut (croaților, n.n.), Arbaraq (albanezilor, n.n.) şi Asraf (sârbilor, n.n.)"[36]. Prințul mongol s-a îndreptat apoi împotriva țării *Ulaqut*, respectiv împotriva Țaratului Vlaho-Bulgar, capturând, în urma operațiunilor militare desfăşurate împotriva acestui stat, oraşele „Qïrqïn şi Qïla"[37].

Foarte probabil, ordinul de retragere a forțelor mongole spre Asia, dat de Batu, l-a aflat pe prințul Qadan în faza finală a acțiunii de supunere a Țaratului Vlaho-Bulgar sau chiar după încheierea operațiunilor militare desfăşurate în acest scop. În consecință, el s-a repliat, cel mai probabil pe la gurile Dunării, făcând joncțiunea cu restul forțelor mongole undeva la nord de această regiune.

Considerații finale

În finalul studiului nostru suntem în măsură să conchidem că în 1241, anul marii invazii mongole, spațiul românesc nord-dunărean a fost lovit de forțe mongole de nivelul a trei *tümet*-uri, însumând circa 30.000 de luptători sub comanda prinților cingghisanizi Qadan, Böček şi Büri. Acestea au acoperit un teritoriu cuprins între nordul extrem al Transilvaniei şi linia Dunării. Forțele mongole care au operat în spațiul românesc au constituit flancul stâng – *je'ün ghar* – al dispozitivului militar conceput de Batu şi Sübedey, în vederea atacării Ungariei. În această fază a invaziei, comanda asupra întregului flanc stâng i-a fost încredințată prințului Qadan.

Qadan *(Kadan)* a operat, cu forțele sale, de valoarea unui *tümen*, în regiunile transilvănene de la nord de Mureş, pe direcția principală Rodna – Bistrița – Dej

[35] Rashid al-Din, *op. cit.*, p. 56-71; Master Roger, *op. cit.*, XIX (19).
[36] *Ibidem*, p. 70; V. Minorsky, *op. cit.*, p. 227.
[37] *Ibidem*, p. 71; *Ibidem*.

– Cluj – Zalău – Oradea – Arad. După ocuparea Ungariei, prințul mongol, pornit în urmărirea regelui Bela IV al Ungariei, a înaintat până în Dalmația, pe coasta Mării Adriatice. Eşuând în tentativa de a-l captura pe suveranul maghiar, Qadan şi-a îndreptat forțele spre regiunile sud-dunărene, devastând şi ocupând Croația, teritorii ale Albaniei, Serbiei şi Țaratul Vlaho-Bulgar, inclusiv teritoriile din spațiul istro-pontic.

Büri a operat inițial în regiunile cuprinse între Carpații Orientali şi Siret, până în zona Buzăului sau a Vrancei. Prin Pasul Oituz a debuşat în Țara Bârsei, unde a zdrobit împotrivirea voievodului Transilvaniei, Posa (Pousa). A dezvoltat apoi ofensiva în teritoriile de la sud de Mureş pe direcția principală Braşov – Făgăraş – Sibiu – Alba Iulia – Orăştie – Deva – Cenad.

Böček a desfăşurat operațiuni militare în regiunile extracarpatice. Inițial, el a operat în teritoriile dintre Siret şi Prut, până în regiunea Vrancei, anihilând împotrivirile formațiunilor politice locale sau alogene, precum cele ale Qara Ulagh-ilor. După trecerea lui Büri în Țara Bârsei, Böček a traversat pe malul drept al Siretului, a zdrobit rezistența locală din Episcopia Cumanilor şi a continuat ofensiva în regiunile nordice ale Munteniei, anihilând rezistența formațiunii politice a lui *Mišelav*, foarte probabil una şi aceeaşi persoană cu voievodul Seneslau, amintit în 1247, a străbătut Oltenia şi Banatul de Severin, trecând apoi munții *Qazaq-Taq*, cel mai probabil, prin Pasul Poarta Orientală sau Domaşnea (540 m), din culoarul Timiş-Cerna, pentru a face joncțiunea cu restul forțelor mongole din Ungaria.

În primăvara-vara anului 1242, în timpul retragerii spre Asia, spațiul românesc nord-dunărean a fost tranzitat de 14 comandanți mongoli, care au operat în Ungaria, anume: Batu, Orda, Shiban, Tangqut, Berke, Shingqur, Möngke, Böček, Güyük, Baydar şi Büri, cărora li se alăturau marii noyani Sübedey, Burulday şi Harqasun. Concomitent, prințul Qadan era angajat în sudul Dunării, în operațiunile militare de supunere a Țaratului Vlaho-Bulgar.

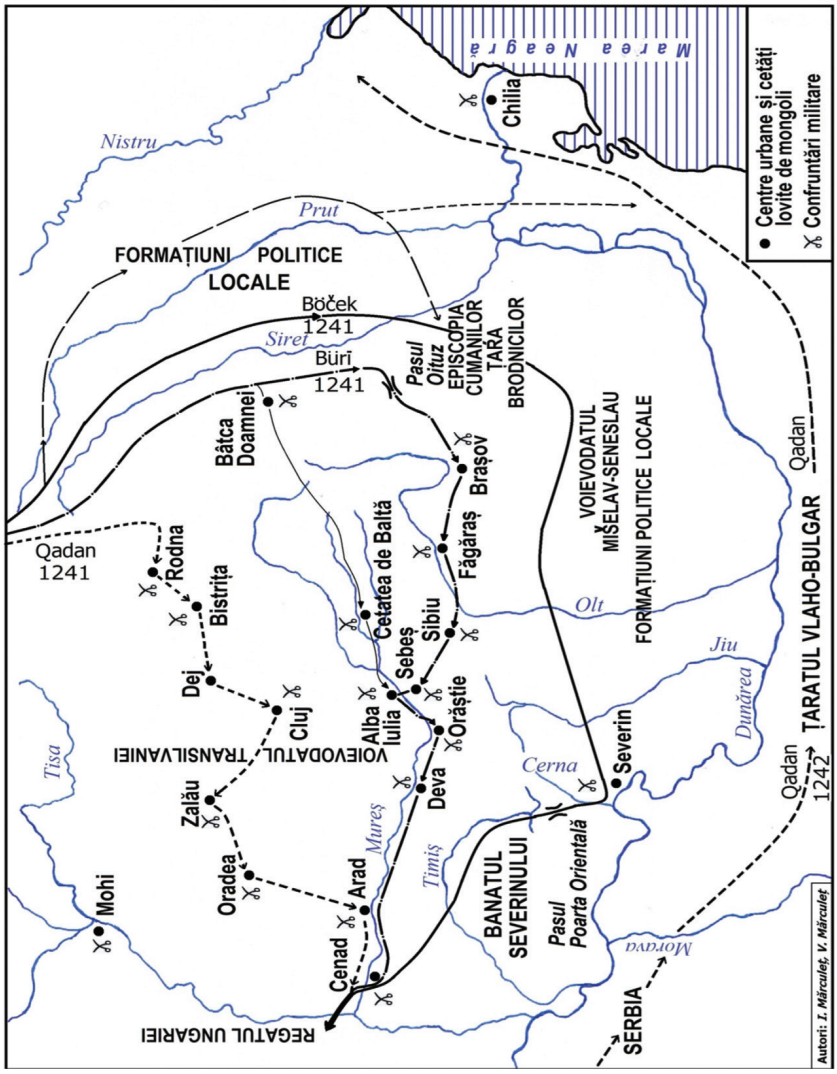
Marea Neagră
Nistru
Prut
Siret
Tisa
Mureș
Timiș
Cerna
Olt
Jiu
Dunărea
Morava
FORMAȚIUNI POLITICE LOCALE
Böček 1241
Büri 1241
Qadan 1241
Qadan 1242
Pasul Oituz
EPISCOPIA CUMANILOR
ȚARA BRODNICILOR
VOIEVODATUL MIȘELAV-SENESLAU
FORMAȚIUNI POLITICE LOCALE
VOIEVODATUL TRANSILVANIEI
BANATUL SEVERINULUI
Pasul Poarta Orientală
ȚARATUL VLAHO-BULGAR
REGATUL UNGARIEI
SERBIA
Chilia
Bâtca Doamnei
Brașov
Făgăraș
Cetatea de Baltă
Sibiu
Sebeș
Alba Iulia
Orăștie
Deva
Severin
Rodna
Bistrița
Dej
Cluj
Zalău
Oradea
Arad
Cenad
Mohi
Centre urbane și cetăți lovite de mongoli
Confruntări militare
DIRECȚIILE DE OPERAȚII ALE FORȚELOR MONGOLE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN 1241-1242
Autori: I. Mărculeț, V. Mărculeț

Particula „Io“ din titulatura domnilor români şi moştenirea politică a Asăneştilor

Ginel LAZĂR*

Abstract: The “Io” Particle in the Titles of Romanian Medieval Princes and the Political Legacy of the Asanids. *Under the political influence of the Bulgarian tsars, which was more significant than is revealed by historical sources, the tradition of Bulgarian documents was borrowed by the Wallachian princes and, then, by the Moldavian ones as well. The “Io” particle was used as such, preceding the princely title, but there were also cases when chancellery copyists – or, rather, monk copyists – used the full version, “Ioan” or “Ioannes” (“the one chosen by God”). In the imperial inscription in the church dedicated to the Holy Forty Martyrs, erected by Ivan (Ioan) Asen II in 1230 in Tarnovo in honour of his victory in the battle of Klokotnitsa (9 March 1230), the “Io” particle was exceptionally used by the Tsar to solemnly commemorate St John, his spiritual patron, whose cult was particularly worshipped throughout the entire Balkan Peninsula. The Slavonic first-person singular pronoun “азъ” (I) precedes the sacramental “Io” particle, thus introducing a particular canon subsequently used by the Bulgarian tsars bearing the theophoric name of “Ioan”. In the Romanian countries, the Slavonic first-person pronoun “азъ” (I) could by no means have been mistaken for the particle “Io”: given the use of the Slavonic language, “азъ” can be translated by “I” while “Io” can only be the abbreviation of “Ioan”. We exclude the hypothesis according to which “Io” transformed in time under the impact of the late popular etymology of chancellery copyists who, oblivious to its initial meaning, would rather have understood by it the singular first-person pronoun “I”. Even under the influence of the generalization of the Romanian language, copyists, who were always learned, could not have lost the initial meaning of the particle. That was used in most of the cases before the prince’s first name, which did not happen in Bulgaria. It is clear that the particle “Io” was transferred from the Bulgarian diplomatics into the Romanian one and had two meanings, at most: an abbreviation of the holy name “Ioan”, meant to emphasize that Romanian princes were chosen by God and received their reign from Him, and the use of the theocratic appellative in remembrance of Ivan Asen II, the most glorious Vlacho-Bulgarian emperor, who had also controlled some areas north of the Danube and, thus, remained in the Romanian political and popular conscience. As can be seen, there are semantic differences between the Bulgarian Tsardom and the Romanian countries. The “Io” particle had a nuanced meaning south of the Danube and a specific one north of the river, owing to the different political realities and cultural manifestations.*

Keywords: *“Io” particle, Holy Forty Martyrs, Ivan (Ioan) Asen II, Bulgarian Tsardom, Romanian countries.*

* Cercetător ştiinţific, doctor în istorie, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti; e-mail: eugeniulazar@yahoo.fr.

Prin acest studiu doresc să prezint originea şi, în special, semnificaţia specifică a particulei „Io", preluată de domnitorii români medievali şi folosită permanent în titulatura oficială a acestora. Ceea ce ne interesează în special nu este etimologia lexemului „Io", ci proveniența şi apartenența la o anumită conjunctură istorică, reper de la care începe naşterea şi formarea prepoziției, care face obiectul prezentului demers ştiințific. Aşadar, în rândurile următoare vom face o scurtă trecere în revistă a istoriografiei problemei, punând accent pe chestiunile importante, alături de care vom enunța şi dezvolta particularități şi concluzii definitorii ale temei abordate. Prezentarea punctuală a exprimării medievisticii româneşti, grupată istoriografic, va fi precedată de o analiză introductivă extrasă din trei volume distincte ale istoriei românilor, accesibile publicului avizat şi validate de specialişti. Cele trei poziții sunt susținute de următorii specialişti: Ioan Aurel-Pop, Tudor Teoteoi şi Constantin C. Giurescu.

În istoriografia românească s-a discutat mult asupra particulei „Io", element de coeziune al titulaturii domneşti, cu o valoare sacramentală excepțională. În genere, istoricii medievişti acceptă că aceasta provine din grecescul „Ioannes" (Ιωάννης), care înseamnă „unsul lui Dumnezeu" sau „cel ales de Dumnezeu", pentru a domni, ceea ce justifică prezența sa în titulatura princiară din cadrul documentelor de cancelarie. Ioan Aurel-Pop sublinia în compendiul dedicat istoriei României, importanța acestei particule: „în titlul princiar, în afara numelor de *mare voievod* şi *domn*, se mai afla şi particula *Io*, prescurtare de la numele sacru *Ioannes*, însemnând *cel ales de Dumnezeu* (spre a domni), introdusă de biserică, prin ceremonia ungerii suveranului la urcarea pe tron. Domnul era şi *singur stăpânitor* sau *autocrator*, ceea ce arăta că el era suveran, iar statul său era independent. Se considera că puterea domnului venea *de la Dumnezeu*, fapt marcat în titlul oficial prin formula *din mila lui Dumnezeu* (*Dei gratia*)"[1]. O opinie asemănătoare o are şi Tudor Teoteoi, care afirmă: „înainte de numele voievodului, urmat de cele două titluri obişnuite de *mare voievod* şi *domn*, se afla particula *Io* care, potrivit celor mai autorizate păreri exprimate în cursul îndelungilor discuții din istoriografia noastră, ar reprezenta forma prescurtată a numelui sfânt (nomen sacrum) sau teofor Ioan, însemnând *cel dăruit de Dumnezeu* (cu domnia) sau *cel ales de Dumnezeu* (spre a domni). Această particulă – utilizată în Țara Românească până la 1828, iar în Moldova până în vremea domniei lui Mihai Sturdza (1834-1849) inclusiv – a fost atribuită domnului de către Biserică, în cadrul unei ceremonii solemne, care consta în mirungerea ce avea loc la urcarea pe tron. Ea urmărea să ridice prestigiul domniei de drept divin"[2].

[1] Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Istoria României*, compendiu, ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Cluj-Napoca, 2007, p. 229. Vezi şi Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu (coord.), *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Bucureşti, 1988, p. 170. Cât despre sintagma „dei gratia", aceasta este o veche formulă carolingiană, folosită des în documentele apusene de redacție latină, în special în cele ungureşti sau transilvănene.

[2] *Istoria românilor. De la Universitatea creştină către Europa „Patriilor"* (Tratatul Academiei Române), vol. IV, Bucureşti, 2001, p. 167; Petre P. Panaitescu, *Io în titlul domnilor români*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Iaşi", XXIV, 2, 1987, p. 63 şi urm. până la p. 72; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 234.

Domnii din Țara Românească au folosit pentru prima oară particula „Io”[3], aceasta fiind introdusă ulterior şi în Moldova, sub influență muntenească, unde era uneori înlocuită cu pronumele de majestate „noi” (nos / lat sau мы / slv)[4].

Constantin C. Giurescu susține o influență a cancelariei bizantine, în titulatura domnească, ajunsă în Țările Române nu direct, ci prin intermediul cancelariilor țarilor bulgari sau sârbi, pentru particula „Io” dezvoltând o teză originală. „În ce priveşte particula aceea «Iω», care apare necontenit în titlul domnilor munteni, de unde a trecut, încă din veacul al XIV-lea, şi în Moldova, părerile sunt împărțite: unii văd în ea o influență a cancelariei bulgare, Io fiind prescurtarea numelui de Ioan, purtat de vestitul țar din familia Asăneştilor. Pentru marile merite ale acestui stăpânitor, numele lui a devenit titlu – întocmai cum s-a întâmplat cu numele lui Caesar sau al lui Carol ce Mare (din care slavii au făcut kral, „crai”) – şi s-a adaos la numele stăpânitorilor bulgari ce au urmat după Ioniță. Din cancelaria bulgară a trecut apoi la noi. Alți cercetători sunt însă de părere că «Iω» este o influență a cancelariei bizantine, însemnând crucea care se punea la începutul actelor imperiale şi o invocație”[5].

Având în vedere analiza introductivă de mai sus, vom continua, aşa cum am enunțat anterior, trecerea în revistă a unor studii speciale ale istoriografiei româneşti. Astfel, savantul de origine basarabeană, boier de neam, Bogdan P. Hasdeu, consideră că semnificația particulei „Io” este o prescurtare a numelui lui Ioniță Kaloioannes, cel încoronat de suveranul pontif, prin intermediul cardinalului Leon, în anul 1204[6]. Dimitrie Onciul, susținătorul fondării de către Asăneşti a voievodatului român din stânga Oltului, este de părere că tot țarul Ioniță a stat la originea folosirii numelui Ioan în titulatura domnească. Ilustrul istoric afirmă că domnii români erau urmaşii glorioşilor Asăneşti[7]. Ioan Bogdan crede că abrevierea „Io” a fost preluată de voievodul Nicolae Alexandru, aşa cum am specificat anterior, direct din intitulația țarilor bulgari, care au adoptat

[3] Particula „Io” este folosită întâia oară de Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab I. Piatra de mormânt a lui Nicolae Alexandru din necropola domnească din Câmpulung conține un titlu princiar autentic, din care se desprinde dorința de independență: *marele şi singur stăpânitorul domn Io Nicolae Alexandru voievod, fiul marelui Basarab voievod*.

[4] *Istoria românilor. De la Universitatea creştină către Europa „Patriilor“*, vol. IV, p. 167; *Corpus Draculianum. Documentele şi cronicile relative la viața şi domnia voievodului Vlad Țepeş (1437-1650)*, (în continuare *Corpus Draculianum, I/1*), editat de Adrian Gheorghe, Albert Weber, Alexandru Ştefan Anca şi Ginel Lazăr vol. I/tom 1, Brăila, 2019, p. 18, n. 94.

[5] Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor. De la Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, vol. II, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 2007, p. 248. Pentru influențele bizantine asupra titulaturii domneşti, vezi şi Michel Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*, în „Byzantinoslavica“, 3, 1931, p. 500-510; Damian. P. Bogdan, *L'influence byzantine dans les textes slavo-roumains*, în „Actes du VIe congrès international d'Etudes byzantines“, vol. I, Paris, 1948, p. 283-284; Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul şi instituțiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 41-46.

[6] Bogdan P. Hasdeu, *Comentariul asupra titlului domnilor români: IO, gospodar şi voievod*, în B. P. Hasdeu, „Scrieri istorice”, ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, vol. I, Bucureşti, 1973, p. 175-179; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 233-234.

[7] Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, ediție critică îngrijită de A. Sacerdoțeanu, Bucureşti, 1968, vol. I, p. 411-412, p. 614-615 (în contextul formării Țării Românești).

numele sfânt Ioan, fără o legătură specifică cu ţarul Ioniţă Kaloioannes[8]. Petre P. Panaitescu explică convingător componenţa titulaturii domneşti, argumentând originea bizantină şi slavă balcanică, acceptând folosirea modelului formal bulgar. „Io înaintea numelui domnului este Ioan, după modelul «împăraţilor» din al doilea imperiu bulgar, o imitaţie diplomatică fără sens politic”[9]. Prescurtarea termenului „Ioan” era ceva obişnuit în practica vremii. Monedele împăratului Ioan al V-lea Paleologos (1341-1376) prezentau inscripţia „Ιω Παλαιολογοζ”[10]. Este unul dintre exemplele cunoscute ale genului, însă este tardiv în raport cu cel instituit de ţarul vlaho-bulgar în anul 1230, aşa cum vom vedea în continuare. Împăraţii bizantinii nu foloseau particula „Io” în documentele pe care le emiteau, deoarece aceştia erau universali şi de drept divin şi nu căutau anume justificări. În concluzie, nu ne rămâne decât să eliminăm modelul bizantin şi să ne concentrăm pe cel bulgar, ca sursă de inspiraţie adoptată la început de domnitorii munteni. Gheorghe Ghibănescu, cunoscutul editor de documente medievale, susţine că particula „Io” este de sorginte bizantină, fiind preluată din diplomatica bulgară. Mai mult, datorită formaţiei sale de paleograf, Ghibănescu afirmă că această particulă poate avea şi o etimologie populară târzie a diecilor de cancelarie, care, pierzând sensul original, înţelegeau mai degrabă pronumele personal la persoana I singular „eu”[11]. Pronumele personal „eu”, în forma sa populară târzie înseamnă „io”. De altfel, este o potrivire perfectă cu pronumele italian sau portughez „io”, aşa cum presupunea cândva Dionisie Fotino. Mai mult, învăţatul grec preciza următoarele: „Asemenea şi *Io* al vechilor domni, care însemnează *Noi*, modernii l-au luat drept nume propriu de *Ion*, şi l-au adăugat la începutul titlurilor domneşti până astăzi”[12]. Emil Vîrtosu consideră că domnitorul legitim avea dreptul de a utiliza în formularul diplomatic toate atributele de majestate, printre care şi particula Io[13], arătând, într-un context mai larg, milostivirea lui Dumnezeu, trădând originea bizantină a „apelativului teocratic” „Io“ sau Ioan[14]. Încheiem scurta prezentare istorigrafică cu unul dintre cei mai prolifici istorici români, anume Ştefan Gorovei. Cunoscutul specialist al epocii ştefaniene s-a aplecat, în studiile sale, asupra particulei „Io”, concentrându-se, însă, doar pe aspectul semantic originar, folositor în argumentaţia sa privind complexitatea titulaturii domneşti a lui Ştefan cel Mare. „Înaintea numelui propriu, formularul diplomatic aşeza fie pronumele *Noi* – «atribut pronominal de maiestate» – fie mult discutatul şi controversatul *Io* sau *Ioan*, «un nume teofor […] însemnând cel dăruit de Dumnezeu (cu domnia), cel ales de Dumnezeu (spre a domni)», arătând

[8] Ioan Bogdan, *Io din titlul domnilor români*, în „Convorbiri literare”, XXIII, 1889, p. 721-738.
[9] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ediţia a II-a, ediţie îngrijită, comentarii şi indice de Gheorghe Lazăr, Bucureşti, 2000, p. 137.
[10] *Ibidem*, p. 138, n. 3.
[11] Gh. Ghibănescu, *Ce e documentul?*, în „Uricarul”, 23, 1895, p. 47-52.
[12] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Ţării Munteneşti şi a Moldovei*, trad. din greceşte de George Sion, Târgovişte, 2008, p. 162.
[13] Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova până în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1960, p. 230.
[14] *Ibidem*, p. 85, p. 227-229.

graţia, îndurarea, milostovirea lui Dumnezeu «apelativ teocratic», «nume şi titlu în acelaşi timp», folosit «pentru preamărirea maiestăţii domnului». Ştefan le-a folosit pe amândouă, dar chipul în care le-a folosit mi se pare foarte sugestiv. În inscripţiile pietrelor funerare şi ale pisaniilor aşezate pe cetăţi, turnuri şi biserici, în cele de pe broderii, argintării şi clopote, precum şi în însemnările dedicatorii ale cărţilor, numele său este precedat, de regulă, de «apelativul teocratic» *Io* sau *Ioan*”[15].

*

În secolul al XIV-lea, datorită influenţei celui de-al Doilea Ţarat Bulgar, în timpul domniei lui Ioan Alexandru (1331-1371), domnii din Ţara Românească şi Moldova vor prelua forma prescurtată a numelui Ioan, adică „Io”, folosită de ţarii bulgari, în mod real, începând cu Ioan Asan al II-lea[16]. Asăneştii au fost purtătorii unei idei imperiale, de conducători ai unui imperiu de substituţie al celui bizantin, aceasta a fost esenţa statului lor. Dar în spaţiul românesc medieval o asemenea idee nu a fost adoptată. Nicio capitală a lor nu a fost considerată a treia Romă, aşa cum era privit oraşul Târnovo în era bulgară.

Prezenţa numelui sfânt Ioan în diplomatica bulgară şi sârbă are o puternică conotaţie religioasă. Datorită bisericii ortodoxe, factor de coeziune a ideologiei politice balcanice, s-a simţit nevoia împrumutului pe care îl analizăm în acest studiu. Conform ideologiei imperiale, suveranul uns de către biserică reprezenta garanţia alegerii lui Dumnezeu. Astfel, această practică s-a perpetuat în lumea slavă încă din timpul creştinării bulgarilor. Cneazul Boris-Mihail[17], creştinătorul Bulgariei, supranumit *isapostolos*[18], a fost botezat, primind mirungerea Sfîntului Duh direct de la Constantinopol, implicit, conform obiceiului, a numelui teofor

[15] Ştefan Gorovei, *Titlurile lui Ştefan cel Mare. Tradiţie diplomatică şi vocabular politic*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie”, XXIII, 2005, p. 45.

[16] Nu doar bulgarii au folosit în diplomatica lor particula „Io”, ci şi ţarii sârbi, începând din secolul al XIV-lea, fapt care demonstrează preluarea unei tradiţii imperiale şi o garanţie a legitimităţii dinastice, conferite de aureola sacralităţii theoforos.

[17] Boris s-a botezat, luându-şi numele creştin de Mihail, după cel al împăratului bizantin Mihail al III-lea Beţivul, acesta fiindu-i naş spiritual. Ca o dovadă a bunăvoinţei împărăteşti, Mihail al III-lea acordă finului său spiritual, devenit cneaz (principe) prin creştinare, o regiune situată la poalele Balcanilor, denumită Zagora. Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Bucureşti, 1980, p. 174; W. Treadgold, *O istorie a statului şi societăţii bizantine*, ediţie îngrijită de V. Spinei şi Bogdan P. Maleon, prefaţă de V. Spinei, vol. I (284-1025), Iaşi, 2004, p. 460; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*. *Din cele mai vechi timpuri până în vremea lui Alexandru cel Bun (1432)*, vol. I, p. 224; N. Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin,* II, *Imperiul Bizantin clasic (610-1081)*, ediţie îngrijită de Tudor Teoteoi, Bucureşti, 2003, p. 250.

[18] După moartea sa survenită la 2 mai 907, Boris-Mihail I va fi canonizat de biserica ortodoxă bulgară. Sfântul Boris este comemorat pe 2 mai, fiind considerat „aidoma apostolilor“ (*isapostolos),* după tradiţia bizantină, prinţ şi botezător al Bulgariei. *Istorija na Bălgarija*, tom II, *Părva Bălgarska Dărjava*, Sofija, 1981, p. 238. Vezi şi Serafim Alexiev, *Viaţa sfântului Boris Mihail de la Pliska, cel întocmai cu apostolii*, traducere din limba bulgară de Gheorghiţă Ciocioi, Bucureşti, 2015. Traducerea s-a realizat după ediţia bulgară: Serafim Aleksiev, *Jitie na Sv. Ţar Boris, pokrăstitel na bălgarite*, Sofija, 1992.

„Ioannes". La începuturile creştinării noului cnezat, încă nepregătit pentru o organizare ecleziastică proprie, clerul bizantin a asigurat funcționalitatea ritualului ortodox. În aceste condiții speciale s-au creat premisele absorbției de către Imperiul Bizantin a structurii politice bulgare[19]. Nu cunoaştem cazuri de folosire a particulei „Io" în documentele bulgăreşti ale Primului Țarat Bulgar, până în prima parte a secolului al XI-lea, un caz particular, adaptat unui context special, impus de necesitățile de supraviețuire a statului comitopulilor, aflat în plină agonie[20]. Altfel stau lucrurile în domeniul iconografic, unde se folosesc prescurtări ale numelui Ioan, evident sub forma „Io"[21], doar pentru cei care purtau numele propriu Ioan. În toată istoria Bulgariei creştine nu s-a întâmplat ca un suveran puternic şi autocrat să apeleze la particula „Io" pentru a demonstra în mod special că este dăruit de Dumnezeu cu domnia.

O altă formă a manifestării ideii imperiale bizantine este atestată şi în timpul primilor Asăneşti[22], dar cu deosebire la Ioniță Kaloioannes, precursorul lui Ioan Asan al II-lea, adevărat hegemon balcanic. Ioniță Kaloioannes a jucat un rol activ pe scena politică balcanică, pe vremea când campaniile Țaratului Asăneştilor îndreptate contra bizantinilor sau a latinilor pregăteau terenul pentru asaltul final de cucerire a Constantinopolului. Moştenirea politică a Țaratului Asăneştilor s-a transmis şi în titulatura domnilor noştri din Țările Române dunărene. Particula „Io" precede numele domnitorilor români, din cuprinsul documentelor medievale, considerându-se, în baza teoriei formulate de D. Onciul, că este o amintire de la Ioniță Kaloioannes, fondatorul „statului român din stânga Oltului" (Țara Românească). Particula „Io" este întâlnită în mod real pentru prima oară în titulatura țarului Ioan Asan al II-lea, fiind preluată şi de alți țari bulgari, în special cei din secolul al XIV-lea, cu referire directă la Ioan Alexandru[23]. Visul lui Simeon

[19] G. Lazăr, *Civilizația Țaratului Asăneştilor*, Iaşi, 2018, p. 80-82.

[20] Vezi, *infra*, n. 23.

[21] *Istorija na Bălgarija*, II, p. 373.

[22] Țarul Asan I a fost un înverşunat adversar al bizantinilor, fapt dovedit de atacurile şi victoriile contra acestora, încununate de numeroase trofee. Disprețul lui Asan I față de persoana imperială, dar şi față de luptele fraticide, care sapă fundamentele ideologiei imperiale, atrăgând de la sine mânia divină, potențează dorința țarului vlaho-bulgar de a-i ucide pe necredincioşii bizantini ca pe nişte nelegiuiți. Conform lui N. Choniates, Asan I nu are niciun pic de respect pentru Alexios al III-lea Angelos, care „nu a dobândit hlamida de purpură şi coroana împărătească drept răsplată pentru truda sa, ci, aşa cum s-a văzut din fapte, a căpătat sceptrul prin jocul orb al soartei". Vezi, F*ontes Historiae Daco-Romanae* (FHDR), vol. III (ediție Al. Elian şi N.-Ş. Tanaşoca), Bucureşti, 1975, p. 280-281.

[23] Considerăm că nu greşim dacă afirmăm că vocabula „Io" este folosită în mod real în documentele bulgăreşti din 1230. Deşi cunoaştem un anume precedent, provenit din actele bulgăreşti din deceniul al doilea al secolului al XI-lea, adică de la finele epocii comitopulilor, impactul efemer şi sfârşitul dramatic al statului bulgar, care a încercat menținerea unei independențe înşelătoare într-o parte din teritoriile vestice ale Primului Țarat Bulgar, în regiunea cuprinsă între Ohrida şi Serdica, ne determină să nu acceptăm o valoare efectivă a titulaturii țarilor comitopuli, ci, mai degrabă, una simbolică, unde vocabula „Io" (Ioan) nu era decât un simplu „decalc paleografic", imitând formal actele solemne bizantine. Invocarea proclamării țarilor de Ohrida, unşi de fostul patriarh bulgar refugiat, în virtutea tradiției statale bulgare, sugerându-se că sunt dăruiți de Dumnezeu cu domnia, dar fără recunoaşterea Bizanțului, nu însemna, în realitate, decât alegerea acestora de către boierii

Veliki (cucerirea Bizanţului) a prins un şi mai mare contur după înscăunarea lui Ioan Asan al II-lea, fiul lui Asan I, întemeietorul[24] Ţaratului Vlaho-Bulgar. Ţaratul Asăneştilor a atins maximum de putere în timpul ţarului Ioan Asan al II-lea, iar prin victoria de la Klokotnitza din 1230 asupra puternicului împărat Theodor Angelos Dukas Comnenos al Epirului, Ţaratul Asăneştilor a ajuns cea mai puternică forţă a peninsulei. Forţa tradiţiei Ţaratului Asăneştilor se baza pe moştenirea bulgară, reamintind de ambiţiile şi planurile lui Simeon Veliki. Ofensiva lui Ioan Asan al II-lea redeştepta vechea dorinţă de cucerire a Constantinopolului. Preluarea ideologiei lui Simeon Veliki este afirmată nu numai de faptele de arme ale suveranului balcanic, dar şi de măreţele cuvinte inscripţionate pe o coloană a bisericii ctitoriei sale, cu hramul „Sfinţii 40 de Mucenici”, de pe malul râului Iantra. „În anul 6738 (1230), indiction 3, Eu[25], Io[26] (Ioan) Asan, ţar şi autocrat al bulgarilor, drept-credincios Domnului nostru Hristos, fiul bătrânului ţar Asan, am ridicat din temelie şi împodobit cu picturi în întregime această preasfântă biserică a celor 40 de Sfinţi Mucenici, cu al căror ajutor, în al 12-lea an al domniei mele, în anul în care acest lăcaş a fost pictat, m-am dus să port război în *Romania*[27], am învins armata greacă şi l-am prins pe împăratul şi Domnul Theodor Comnenos în persoană şi pe toţi boierii săi. Şi am ocupat întregul teritoriu de la Adrianopol la Drach (Dyrrachium) – grec, albanez şi sârb deopotrivă. Numai oraşele din vecinătatea Constantinopolului şi cetatea însăşi sunt în mâinele francilor. Dar ei au trebuit să se supună autorităţii mele imperiale, pentru că ei nu au alt împărat în afară de mine. Numai datorită mie mai supravieţuiesc ei, deoarece aşa a poruncit

din regiunea răzvrătită, devenită timp de trei decenii un adevărat focar antibizantin. Vezi, G. Lazăr, *Civilizaţia Ţaratului Asăneştilor*, p. 73-74; *Istorija na Bălgarija*, II, p. 402-420, p. 450; *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, p. 233-234.

[24] G. Lazăr, *Civilizaţia Ţaratului Asăneştilor*, p. 159-160.

[25] În inscripţie întâlnim pronumele personal slavon la persoana I singular „азъ”, adică „eu”, care precede particula „Io” din titulatura ţarului.

[26] În acest caz, se poate crede că vocabula „Io” este o prescurtare a numelui propriu al ţarului, adică Ioan, dar realitatea este mai nuanţată. Nu cunoaştem un alt exemplu de folosire a lui „Io” în titulatura suveranului vlaho-bulgar până în 9 martie 1230. Folosirea acestei particule nu este deloc întâmplătoare. Neexistând un alt precedent în actele ţarului, socotim că folosirea lui „Io” reprezintă mai mult decât o simplă prescurtare a numelui său. Mai degrabă, avându-se în vedere contextul istoric al redactării inscripţiei de pe o coloană a bisericii mănăstirii ctitorite de el, de pe cursul Iantrei, coroborat cu atitudinea imperială a textului inscripţiei, putem afirma că marele conducător al dinastiei Asăneştilor îşi pregăteşte un program politic magnific apelând la o prescurtare folosită des în iconografia ortodoxă, care îl invocă pe sfântul Ioan, unul dintre cele trei personaje biblice ale scenei canonice a „Răstignirii Domnului”. Cultul sfântului Ioan era foarte răspândit în Bizanţ şi Peninsula Balcanică, ca de altfel şi alte culte ale marilor sfinţi militari, iar ţarul, purtător al numelui Ioan, îl foloseşte cu bună ştiinţă şi în chip glorios din dorinţa de a da un exemplu pios populaţiei greceşti din teritoriul recent cucerit de Ţarat.

[27] Termenul *Romania*, menţionat în inscripţia bisericii mănăstirii „Sfinţii 40 de Mucenici”, se referă doar la teritoriul cucerit de la Imperiul Latin şi de la Imperiul de Thessalonic. Provincia Thracia se numea convenţional *Romania.* Toate fuseseră teritorii bizantine. Vezi, D. Ovcearov, *Le terme „ROMANIA“ sur une inscription nouvellment découverte à Preslav*, în „Studia Balcanica”, 10, Sofija, 1975, p. 109-111.

Dumenezeu. Slavă veşnică lui. Amin”[28].

Inscripția comemorează bătălia dintre vlaho-bulgari şi greci, care s-a dat în zi de sărbătoare ortodoxă, respectiv 9 martie 1230. În continuare vom explica contextul istoric al inserării particulei „Io” în textul inscripției de mai sus, reprezentând totodată un adevărat testament ideologic şi politic al țarului vlaho-bulgar. Titulatura țarului bulgar după 1230 impunea o nouă atitudine în raporturile cu lumea balcanică, intitulându-se *împărat al bulgarilor şi al grecilor*[29]. Autoritățile bizantine au recunoscut, atât lui Simeon Veliki, în trecut, cât şi lui Ioan Asan al II-lea, în prezent, prima parte a titulaturii, adică de *împărat al bulgarilor*, cât despre cea de-a doua, de *împărat al grecilor*, Bizanțul, reprezentat pe atunci de împăratul de Constantinopol şi de cel de la Niceea, a considerat folosirea acestui titlu drept o uzurpare a titulaturii imperiale universale. Marcat de mărețele idei ale ideologiei imperiale bizantine, suveranul din Balcani va încerca tot posibilul şi îşi va folosi influența pentru a deveni împărat de Constantinopol. În acest sens a încheiat alianța cu împăratul de Niceea, îndreptată contra Imperiului Latin de Constantinopol şi a Sfântului Scaun. Ea se baza pe valorile creştin-ortodoxe, arătând ataşamentul monarhului balcanic față de spiritul viu al imperiului universal. Marea sa ambiție a fost mascată de o politică înțeleaptă, care, de fapt, dovedea o strategie temperată, apreciată chiar de greci, din moment ce Theodor Angelos Dukas Comnenos al Epirului, învinsul său, a fost tratat ca un împărat în prizonieratul de la Târnovo, ceea ce nu putem afirma despre Ioniță Kaloioannes, care l-a umilit de-a dreptul pe Balduin de Flandra. Mai mult, ura lui Ioniță față de greci era aşa de mare, încât acesta a răzbunat atrocitățile făcute de Vasile al II-lea, supranumit şi Bulgaroctonul, prin pedepsirea crudă a grecilor, devenită realitate datorită apelativului sugestiv de Romaioctonul.

Aşa s-a evidențiat şi remarcat Ioan Asan al II-lea, dar tot aşa s-a detaşat de precursorii săi. Politica sa abilă i-a atras respectul bizantinilor, fapt certificat de omul politic şi cronicarul niceean G. Akropolites. Imaginea sa bună în reprezentările bizantine este un caz atipic, un paradox nemaiîntâlnit până atunci. Poate că această apreciere pozitivă se datorează şi relațiilor bune dintre Țaratul Asăneştilor şi Niceea. Iată această prezentare favorabilă făcută de G. Akropolites lui Ioan Asan al II-lea. „Niciodată nu şi-a ridicat sabia împotriva poporului său,

[28] *Surete şi Izvoade (documente slavo-române între 1230-1546)*, vol. XVIII, editat de Gh. Ghibănescu, Iaşi, 1927, p. 1; *George Akropolites*. *The History*, Introduction, translation and commentary by R. Macrides, Oxfrod University Press, 2007, p. 92, p. 179-181; *Istorija na Bălgarija*, tom III, *Vtora Bălgarska Dărjava*, Sofija, 1982, p. 169; V. Zlatarski, *Istorija na bălgarskata dărjava prez srednite vekove*, vol. III, *Bălgarija pri Asenevți (1187-1280)*, Sofija, 1940, p. 587-596, în special p. 592-593; G. Lazăr, *Civilizația Țaratului Asăneştilor*, p. 271; D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanț: Europa de Răsărit: 500-1453*, traducere de Claudia Dumitriu, postfață de N.-Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 2002, p. 268; Al. Madgearu, *Asăneştii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280),* Bucureşti, 2014, p. 174-175; V. Mărculeț, *Asăneştii – domniile şi morțile lor violente*, în „Revista Bistriței”, XXIV, 2010, p. 292.

[29] D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanț: Europa de Răsărit: 500-1453*, p. 269; N.-Ş. Tanaşoca, *O problemă controversată de istorie balcanică: participarea românilor la restaurarea țaratului bulgar*, în E. Stănescu (coord.), „Răscoala şi statul Asăneştilor”, Bucureşti, 1989, p. 154.

nici nu s-a mânjit omorând bizantini, precum au făcut conducătorii din trecut ai Bulgariei. Din această pricină a fost iubit nu numai de bulgari, ci şi de bizantini şi de alte popoare… Dintre barbari, era cel mai bun om”[30].

Putem presupune că victoriile lui Ioniță Kaloioannes sau amintirea memoriei lui Ioan Asan I l-au inspirat pe învingătorul de la Klokotnitza, însă lucrurile trebuie privite dintr-o altă prespectivă. Ioan Asan al II-lea a fost un țar evlavios, preluând ideologia imperială bizantină, întâlnită în tradiția politică bulgară. Simeon Veliki, Ioniță Kaloioannes şi Ioan Asan al II-lea au fost veritabili țari cuceritori, dorind să devină basilei bizantini de Constantinopol. Contextul politic nu i-a ajutat, drept care s-au mulțumit, nu fără regrete, cu titluri de substituție „împărat al bulgarilor”, „imperator omnium Bulgarorm et Blachorum” sau „împărat al bulgarilor şi grecilor”. Dintre toți țarii amintiți, Ioan Asan al II-lea a fost cel mai aproape de împlinirea visului bulgăresc. După victoria de la Klokotnitza asupra împăratului grec Theodor de Thessalonic, țarul îşi afirmă adevăratul program ideologic şi politic, care poate fi desluşit din inscripția de pe coloana bisericii ctitoriei sale imperiale „Sfinții 40 de Mucenici”. În acea inscripție întâlnim particula „Io”, care nu provine de la țarul Ioniță, unchiul său, deoarece acesta a domnit cu o mână forte, fiind socotit un tiran şi ucigaş în rândurile grecilor, iar de tatăl său nu poate fi vorba, deoarece bătrânul Ioan Asan I este invocat în rândul doi al textului slavon, în calitatea sa de părinte. Singura explicație plauzibilă a particulei „Io”, adeverită şi de ideea imperială a țarului din Târnovo, se referă la sfântul Ioan, cel mai iubit dintre apostoli. Prescurtarea iconografică a sfântului Ioan, întâlnită în tot spațiul ortodox panbizantin era „Io”. Astfel, aşa cum Petru şi Ioan, fondatorii statului, au speculat evenimentele din toamna anului 1185, declanşând revolta antibizantină, folosindu-se ingenios de cultul Marelui Mucenic Dimitrie[31], tot aşa, la o distanță de peste patru decenii, țarul Ioan Asan, profitând de un alt moment extrem de favorabil, revendică în numele Sfântului Ioan moştenirea bizantină post 1204, care, în concepția lui, i se cuvenea. Cu o astfel de temă religioasă, Ioan Asan al II-lea îi putea câştiga de partea sa pe greci şi, în viitor, titlul de basileu de Constantinopol. Aceasta a fost esența ideologiei sale post 1230[32].

Aşadar, în cadrul inscripției imperiale din 9 martie 1230 particula „Io” a fost folosită de Ioan Asan al II-lea, în mod cu totul excepțional, pentru a comemora magistral amintirea Sfântului Ioan, patronul său spiritual, al cărui cult era foarte venerat în toată Peninsula Balcanică. Pronumele personal slavon la persoana I singular „азъ” („eu”), precede vocabula cu funcție sacramentală „Io”, instituind o regulă particulară, utilizată ulterior de țarii bulgari purtători ai numelui teofor Ioan. În Țările Române, pronumele personal slavon la persoana I singular „азъ” nu putea fi sub nicio formă confundat cu particula „Io”, deoarece, folosindu-se aceeaşi redacție slavonă, grupul „азъ” se traduce prin „eu”, iar grupul „Io” nu

[30] *Ibidem*, p. 269.

[31] G. Lazăr, *Civilizația Țaratului Asăneştilor*, p. 138-149; G. Lazăr, *La constitution du Tsarat des Asénides et le culte des saints militaires*, în „EBPB” („Études Byzantines et Post-Byzantines”), vol. VI, Bucarest, 2011, p. 161-170.

[32] G. Lazăr, *Civilizația Țaratului Asăneştilor*, p. 492; *Corpus Draculianum*, I/1, p. 18, n. 94.

poate fi decât prescurtarea de la Ioan. Excludem, în timp, transformarea lui „Io" sub impactul etimologiei populare târzii a diecilor de cancelarie, care, pierzând sensul original înțelegeau mai degrabă pronumele personal la persoana I singular „eu". Chiar şi sub influența generalizării limbii române în cancelarie, diecii, întotdeauna culți, nu puteau pierde sensul original al particulei. Aceasta era folosită, în cele mai multe cazuri, înaintea numelui propriu al domnitorului, ceea ce nu s-a întâmplat în Bulgaria. Este clar că particula „Io" a fost transferată din diplomatica bulgară în cea românească, având cel mult două accepțiuni: prescurtarea numelui sfânt Ioan, înțelegându-se că domnitorul român este alesul lui Dumnezeu, fiind dăruit cu domnia sau folosirea *apelativului theocratic* în amintirea lui Ioan Asan al II-lea, cel mai glorios împărat vlaho-bulgar, stăpânitor al unor ținuturi de la nord de Dunăre, rămas în conştiința românească politică şi populară. După cum vedem, sunt deosebiri semantice între Țaratul Bulgar şi Țările Române. Particula „Io" avea un înțeles nuanțat în sudul Dunării şi un altul specific în nordul acesteia, datorat realităților politice şi manifestărilor culturale diferite.

*

Sub influența politică a țarilor bulgari, aceasta fiind mai însemnată decât ne este dezvăluită de sursele istorice, tradiția documentelor bulgăreşti a fost preluată de voievozii din Țara Românească, ulterior din Moldova. Particula „Io" era folosită ca atare, precedând titlul domnesc, dar sunt şi cazuri când dieci de cancelarie sau mai degrabă monahii grămătici foloseau varianta întreaga „Ioan", „Ioannes". Nu credem într-un transfer al ideologiei politice de la Târnovo în Țările Române, nici măcar după căderea Bulgariei sub turci. Sintagma lansată de N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*[33], a fost dezbătută pe toate fețele în istoriografia românească, unii dintre istorici găsind de cuviință că marii noştri domnitori au fost purtătorii unei idei imperiale, formulând astfel pretenții îndreptățite în a revendica moştenirea politică a Bizanțului.

Voievozii şi domnii români medievali nu au râvnit la coroana bizantină, aşa cum au făcut-o unii dintre țarii bulgari sau chiar sârbi, acceptând-şi soarta de principi locali, conduşi de împăratul universal. Cel mai bun exemplu constă în prezența corbului în stema Țării Româneşti, care nu este altceva decât o preluare palidă a vulturului imperial roman, simbolul autorității supreme. Corbul muntean sugerează condiția principelui obedient, devenit un adevărat laimotiv în decursul secolelor XIV-XVII. Odată cu domnia lui Şerban Cantacuzino, apare în stema Munteniei vulturul bicefal, ceea ce sugerează o ascendență imperială, dictată de necesitățile şi pretențiile ilustrei familii princiare, stabilită deja pe meleagurile româneşti. Domnia Cantacuzinilor a stat sub semnul vulturului bicefal, dar realitățile politico-sociale din Europa de Sud-Est erau cu totul altele, semnificând că noi românii nu suntem nimic altceva decât o națiune sub vremuri.

[33] Vezi şi Mihail E. Ionescu, Sergiu Iosipescu (coord.), *Bizanț versus Bizanț. Introducere la o dezbatere privind devenirea românească*, Bucureşti, 2010. Volumul, editat de Institutul pentru Studii Politice de Apărare şi Istorie Militară (ISPAIM) Bucureşti, conține dezbaterile şi interpelările susținute la masa rotundă „Bizanț versus Bizanț" din 19 octombrie 2010.

Vocabula „Io”, deşi fusese eliminată din intitulația documenelor de cancelarie din Țările Române, aşa cum am specificat la începutul studiului nostru, avea încă o foarte mare valoare tradițională şi în a doua parte a secolului al XIX-lea, astfel încât s-a încercat reintroducerea ei în titulatura oficială. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza în 1859, atunci când a preluat tronul celor două Principate Române unificate şi, deopotrivă, domnitorul Carol I în 1866, prinț străin ales să conducă destinele României, au încercat o legitimare spectaculoasă prin reînvierea domniei de odinioară. Încercarea nu a avut sorți de izbândă, deoarece particula „Io” aparținea de o lume specifică conceptului medieval al monarhiei ereditare[34].

Pe lângă vocabula „Io”, moştenirea Asăneştilor este vizibilă în limba slavonă, folosită în cancelarie şi liturghie în Țările Române, precum şi în influența culturală exercitată îndeosebi de centrele din Târnovo şi Vidin asupra nordului Dunării[35]. Subiectul nu are însă o legătură directă cu tema abordată.

[34] *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 234.
[35] G. Lazăr, *Civilizația Țaratului Asăneştilor*, p. 449-459.

Tipuri de cahle medievale descoperite în timpul cercetărilor arheologice din Cetatea de Piatră – Cetatea Chioarului

Sorana MIŞCA*

Abstract: Types of Medieval Stove Tiles Discovered During the Archaeological Digs at Chioar Fortress. *"Cahlă" is a given term for medieval stove tiles of various designs, parts of the heating stoves which were first created in the area of the German civilization, then spread throughout Central and Eastern Europe, primarily through German settlers. The collection of medieval stove tiles discovered during the archaeological digs at Chioar Fortress includes several types, which are grouped according to the model represented on them. The simplest one is the pot-type tile with a rectangular opening, followed by those with a pressed pattern. The latter ones were made in print, being plaque-type tiles and displaying various motifs: glazed with green and brownish-green with a bicephal eagle motif, glazed with green and brownish-green with vegetable motifs, unglazed, with vegetable motifs, some with micas, others, without.*

These types of tile discovered during the archaeological digs at Chioar Fortress were most likely produced by local workshops in Baia Mare, the analogues from other places having the same theme, yet a different way of rendering the model. The dating of the tiles is between the 16th and the 17th centuries.

Keywords: *medieval times, medieval stove tiles, Chioar Fortress, archaeological research.*

Colecția de piese de la Cetatea Chioarului deținută de Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş provine din cercetările arheologice desfăşurate între anii 1968-1980 în acest sit medieval. În 1968 s-a cercetat sub conducerea lui dr. Radu Popa, din colectiv făcând parte Aurel Socolan – directorul de atunci al Muzeului Județean Maramureş –, Blaga Mihoc şi Mircea Zdroba – muzeografi, Dinu V. Rosetti, apoi ca student Sergiu Iosipescu. În 1969 săpăturile arheologice au continuat, fiind conduse de dr. Radu Popa şi Dinu Rosetti. Au fost reluate lucrările în anul 1976, desfăşurându-se trei campanii succesive în 1976, 1977 şi 1978, sub tutela Muzeului Județean Maramureş în colaborare cu Centrul de Studii Militare. În anii 1979-1980, cercetările au fost efectuate de Centru de Studii şi Cercetări de Istorie şi Teorie Militară împreună cu Muzeul Județean Maramureş – Baia Mare, cercetători fiind Sergiu Iosipescu, Viorica Ursu şi Traian Ursu.

Descoperirile arheologice din Cetatea Chioarului au scos la iveală mai multe tipuri de cahle, încadrate ca datare între secolele XVI-XVII. În rapoartele de cercetare publicate au fost amintite, împreună cu contextul descoperirii, informații generale, ceea ce ne permite încadrarea cahlelor pe tipologii, având şi datele

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş; e-mail: soranamisca@gmail.com.

contextelor arheologice[1].

Cele mai impresionante, ca tipologie, au fost descoperite în ansamblul turnului de vest al porții pieții centrale. În raportul de cercetare găsim foarte clar formulat contextul descoperirilor: „Cu doi pereți comuni cu turnul și încăperea de acces la acesta fusese construită o cameră (caseta 2) destul de spațioasă (5,4 m x 2,65 m), prevăzută cu un cămin impozant, cu baza (vatra și cenușarul) din cărămidă. Nu este exclus ca pe această bază să se fi înălțat o sobă din cahle cu smalț verde ce poartă inscripțiile 1618 și 1616, cu decor zoomorf (pasăre bicefală) sau cu vas ornamental. Abundența în caseta acestei camere a fragmentelor de cahle aparținând tipurilor amintite, unele complet întregibile, pare să se datoreze prăbușirii sobei din colțul nord-vestic”[2]. Aceste descrieri se referă la cahlele cu model cu vultur bicefal şi cahlele cu model cu vas ornamental (Fig. 1.1. şi 2).

O altă referire la contextul arheologic, de data aceasta cu privire la fragmentele de cahle nesmălțuite şi cu motive vegetale: „Caseta de pe latura de est a turnului estic al porții.[...] O mare cantitate de fragmente de cahle nesmălțuite, de culoare cărămizie deschis cu pigmentație de mică, cu decorație în relief din motive vegetale (flori de crin şi de dovleac) în câmpuri romboidale sau eliptice, obținute prin întretăierea unor benzi curbe, găsite spre latura sudică a casetei pare să provină, ca şi câteva olane de horn, de la o sobă, aflată, poate, în turn. Rare sunt fragmentele de cahle cu smalț verde închis; din ele, unul are cifra «8», parte a unei date”[3]. Aici sunt descrise cahlele cu model tip tapet, iar fragmentul cu cifra „8”, cel mai posibil e fragment din cahlele cu vultur bicefal şi datarea 1618, cele mai multe fragmente din colecție aparțin acestui tip de cahle.

Contextele fiind lămurite, în linii mari, atât cât putem afla din rapoarte, vom trece la analiza tipologiei cahlelor aflate în colecția muzeală[4]. Ele au fost realizate în tipar, fiind cahle de tip placă, având reprezentate motive diverse: smălțuite cu glazură verde şi maro-verzuie cu motivul vulturului bicefal; smălțuite cu glazură verde şi maro-verzuie cu motive vegetale; nesmălțuite, cu motive vegetale, unele cu mică, iar altele fără mică. Le voi descrie mai jos în funcție de motivul reprezentat pe cahle. Au mai fost descoperite şi două cahle de tip oală, simple, nesmălțuite cu gura rectangulară[5].

[1] Sergiu Iosipescu, Viorica Ursu, Traian Ursu, *Raport preliminar de cercetare arheologică la Cetatea Chioar*, în „Materiale şi cercetări arheologice”, XIII, 1979, p. 339-340; S. Iosipescu, Viorica Ursu, T. Ursu şi colaboratorii, *Cercetări arheologice la Cetatea de Piatră (Chioar)*, în „Materiale şi cercetări arheologice”, XV, 1983, p. 475; iar pentru o scurtă istorie a cercetărilor şi a Cetății Chioarului – Sorana Mişca, *Cetatea de piatră – Cetatea Chioarului*, în „Vatra Chioreană”, anul XIII, nr. 12, august 2018, p. 11-15.

[2] S. Iosipescu, Viorica Ursu, T. Ursu şi colaboratorii, *art. cit.,* p. 475.

[3] *Ibidem*.

[4] Menționez cu părere de rău că din toate aceste fragmente, doar câteva păstrează înscris pe ele anul descoperirii şi contextul, caseta sau secțiunea, iar cea mai mare parte au doar numărul de inventar, care, în registrul de inventar, corespunde cu cercetarea de la Cetatea Chioarului, dar nu avem nici aici mai multe date. Nici cutiile nu păstrează date despre contexte sau bilete cu date. Astfel, atenția s-a focusat pe datele publicate în rapoarte şi motivele reprezentate pe cahle.

[5] Desenele cahlelor publicate în acest articol sunt realizate de desenatorul Gavril Moldovan, căruia îi mulțumim pe această cale, iar fotografiile şi planşele de autoare. Scările prezente în desene şi fotografii sunt măsurate în cm: desene – 1-5cm; fotografii – 1-7cm.

1. Smălțuite cu glazură verde cu motivul vulturului bicefal

Cele mai numeroase fragmente descoperite la Cetatea Chioarului au reprezentat motivul vulturului bicefal. Dimensiunile cahlei întregi reconstituite sunt de 25 cm înălțime, 17 cm lățime, iar prinderea se face printr-un picior cu o lungime de 7 cm, asemănător cahlelor oală (Fig. 1.1. şi 5.1.). Modelarea cahlei se făcea din lut prin presare manuală în tipar, apoi arderea oxidantă şi aplicarea smalțului de culoare verde care se putea aplica înainte sau după ardere. Placa dreptunghiulară prezintă decorul în relief. Vulturul bicefal redat în centrul reprezentării are conturat un blazon pe piept, iar deasupra celor două capete o coroană, anul 1618 fiind redat în partea de sus. Imaginea este încadrată într-un chenar simplu.

Acest motiv este influențat de stema habsburgică şi se întâlneşte pe cahle de la Câlnic, Vințu de Jos, Sfântu Gheorghe, Sibiu, Geoagiu-Băi, cel mai des fiind reprezentat cu un cap, iar câmpul cahlei este simplu. Motivul vulturului, după cum afirmă D. Marcu Istrate, probabil cea mai veche imagine, apare la Micăsasa – a doua jumătate a secolului XV – prima jumătate a secolului XVI – fiind reprezentat cu un cap, mai apoi apare vulturul bicefal, influențat de stema habsburgică. Există la Sfântu Gheorghe un model cu vultur bicefal, datat 1610. D. Marcu Istrate afirmă că în a doua jumătate de secol XVII imaginea devine mai stilizată, cum e şi la Chioar, doar că cercetătoarea nu a avut acces la informația reconstituirii cahlei cu tot cu datare, mai precis anul 1618[6]. Ceea ce face ca datarea să nu fie chiar bine încadrată, iar desenul în tuş, un pic mai schematic, dă doar impresia unui motiv „mai stilizat". Reconstituirea cahlei a fost realizată fără a analiza şi celelalte cahle din acelaşi model, omițându-se partea cu numărul „18", ceea ce m-a determinat să reiau publicarea materialului şi pentru a completa informațiile. Cu toate acestea, utilizarea acestor cahle se încadrează în datarea propusă de D. Marcu, mai ales că sobele sunt construite să dureze zeci de ani, făcând parte din categoria mobilierului neperisabil. S. Iosipescu aminteşte datările neinsistând pe tipologii, dat fiind faptul că a publicat rapoartele cercetărilor de teren. Astfel, datorită reconstituirii complete, putem data acest model de cahlă în anul 1618[7].

2. Cahle smălțuite cu glazură verde şi maro-verzuie cu motive vegetale

2.1. Pentru cahla aproape reîntregibilă cu vas ornamental şi motive vegetale avem dimensiunile păstrate de 24 cm înățime, 12 cm lățime şi piciorul de prindere de 7 cm. Aceste informații ne permit să aproximăm dimensiunile cahlei întregi: 26 cm înățime, 14 cm lățime, iar prinderea se face printr-un picior lung de 7 cm (Fig. 1.2., 5.2. şi 5.3.). Modelarea se făcea din lut prin presare manuală în tipar, apoi arderea oxidantă şi aplicarea smalțului de culoare verde. Din acest model se

[6] Daniela Marcu Istrate, *Cahle din Transilvania şi Banat de la începuturi până la 1700*, Cluj-Napoca, 2004, p. 97; Paraschiva-Victoria Batariuc, Eugen Pescaru, *Cahle descoperite la Germisara (Geoagiu-Băi, Județul Hunedoara)*, în „Sargetia", XXVI/1, 1995-1996, p. 393, Fig. 4.5.

[7] Fragmentele cu acest motiv sunt în jur de 50, dintre care doar o cahlă a fost restaurată aproape complet, iar restul sunt fragmente mai mici (numerele de inventar sunt încadrate între IF 3145 şi IF 3500, aici fiind înglobată colecția inventariată de la Cetatea Chioarului). Piesa restaurată are numărul IF 3147.

păstrează doar trei fragmente în colecție[8]. Modelul reprezintă un vas ornamental cu picior care susține un aranjament floral, vegetal, realizat în relief. Posibil, vasul să fi avut două torți, dar cea din stânga nu se distinge chiar bine. Acest registru din stânga imaginii este mai slab imprimat prin presare, modelul rămânând şters, ceea ce se observă mai bine în Fig. 5.3. decât în desenul din Fig. 1.1. În dreapta jos este inscripționat numărul „16", posibil parte din anul 1616, în stânga fiind ilizibilă data. Această reprezentare este încadrată într-un chenar dreptunghiular simplu. Acest tip de cahlă a fost descoperit împreună cu cahle cu motivul vulturului bicefal. Se presupune că acestea erau parte dintr-o sobă aflată în colțul de nord-vest al unei încăperi adosate turnului de vest al porții ce da spre piața centrală. Cahle care au reprezentarea vasului cu flori în diverse maniere există în mai multe situri: Câlnic (județul Alba), Cecheşti, Cristuru Secuiesc şi Mihăileni (județul Harghita), Făgăraş, Racoşul de Jos (județul Braşov), Turda (județul Cluj), Sfântu Gheorghe (județul Cavasna)[9], Zalău (județul Sălaj)[10]. Cu siguranță, diversitatea reprezentărilor depinde de atelierul în care erau produse.

2.2.a. Cahla cu frunză stilizată într-un registru rombic central pe colțuri are reprezentată câte o tulpină cu două frunze pe un fond cu mici proeminențe circulare. Modelul este redat în relief şi sunt smălțuite cu verde, iar arderea oxidantă. Există două tipuri de astfel de cahle, unul dintre ele cu un strat de smalț verde mai subțire şi care lasă să se vadă arderea oxidantă a pastei şi altul cu smalțul verde în strat mai gros şi mai lucios. Primul tip are piciorul de prindere de 3 cm lungime[11] (analogie cu sistemul de prindere de la cahla din Fig. 2.2.), iar cel de-al doilea tip are piciorul de 9 cm[12] (analogie cu sistemul de prindere de la cahla din Fig. 1.2.). Modelul se găseşte şi în cercetările din centrul vechi al Băii Mari, mai precis în clădirea numită Casa Lendvay[13]. Fragmentele păstrate de la Cetatea Chioarului ne permit să calculăm dimensiunile cahlei reconstituite: 22 x 22 cm (Fig. 2.1.).

2.2.b. Cahla cu frunză stilizată într-un registru pătrat central. Acest tip de model are aceeaşi reprezentare a frunzei stilizate ce are în centru un buton rotund, ca şi modelul 2.1.a., doar că registrul central este pătrat, iar tulpina cu cele două frunze este situată centrat pe fiecare din muchiile cahlei. Fragmentul păstrat ar avea analogii la Alba Iulia[14], un model cam în aceeaşi temă a mai fost

[8] Numere de inventar IF 3146, IF 3180, IF 3192.

[9] Daniela Marcu Istrate, *op. cit*. – Câlnic – text catalog la pagina 184, Pl. 15.A.13; Cecheşti – p. 185, Pl. 16.11; Cristuru Secuiesc – p. 204, Pl.41.A; Mihăileni – p. 244, Pl.98.A; Făgăraş – p. 226, Pl. 73; Racoşul de Jos – p. 257-258, Pl. 116, 117, 119; Turda – p. 277, Pl. 143; Sfântu Gheorghe – p. 267-268, Pl. 194B şi 196.

[10] Elena Muscă, *Cahle medievale în depozitele Muzeului Județean de Istorie şi Artă Zalău*, în „Acta Musei Porolissensis", XVI, 1992, p. 375-376, Pl. 1.

[11] Colecția Chioar, nr. inv. IF 3187, IF 3211, IF 3237 (fragmentul cu picior), IF 3239.

[12] Colecția Chioar, nr. inv. IF 3179, IF 3232, IF 3236 (fragmentul cu picior – acesta are şi un mic orificiu la baza piciorului spre colțul plăcii, probabil, pentru a servi în procesul de scoatere din tipar sau de scufundare în smalț), IF 3382, IF 3391.

[13] Raul Cardoş, *Cahle descoperite la Casa Lendvay din Baia Mare,* în „Marmatia", 8/1, 2005, p. 357, Pl. IV.7.

[14] Adrian Andrei Rusu, *Cahle din Transilvania (I)*, în „Ziridava", XIX-XX, 1996, p. 146, Fig. 9.3. – încadrare în secolul XVII, după contextul stratigrafic.

descoperit la Cluj-Napoca[15]. Fragmentul care s-a păstrat[16] nu ne permite să aflăm date despre sistemul de prindere, probabil, că era construit în aceeaşi manieră ca şi modelul 2.1.a., iar ca dimensiuni putem presupune tot 22 x 22 cm. Cahla a fost arsă oxidant, iar smalţul este verde.

2.3. Cahla cu motive vegetale în valuri (Fig. 3.3.)[17]. Acest tip de cahlă era turnat în tipar la fel ca şi cahlele plăci, smalţul este verde închis, maroniu, arderea este oxidantă. Modelul prezintă o bandă cu linii vălurite, unele intersectate de câte o linie mai scurtă verticală, ce duc cu gândul la motive vegetale – liane sau viţă de vie. Urmează o altă bandă cu patru linii drepte reliefate, iar apoi motivul frânghiei. Forma sa, un pic mai deosebită, ne face să presupunem că acest tip de cahle erau plasate în cadrul sobei pentru a creea anumite muchii între camera de ardere şi camera de încălzire, anumite treceri de la partea mai lată a sobei la cea mai îngustă. Pentru colţuri, motivul frânghiei era utilizat, dar trebuie să fie mult mai reliefat[18], ceea ce mă determină să afirm teoria susţinută mai sus. Fragmentele păstrate nu ne permit aflarea dimensiunilor cahlei întregi şi nici forma piciorului de prindere. Fragmentul cel mai reprezentativ are 15 x 9 cm (Fig. 3.3.).

2.4. Cahle cu motive vegetale şi cruciforme (Fig. 3.5.)[19]. Modalitatea de producţie este turnarea în tipar, arderea oxidantă, iar smalţul este verde închis, maroniu. Modelul prezintă o bandă cu motive repetate, succesive, o floare stilizată şi un plus sau o cruciuliţă, mai apoi o bandă cu patru linii drepte reliefate şi din nou motivul frânghiei. Motivul frânghiei a fost doar discret observabil pe unul dintre fragmentele din colecţie. Ca şi utilitate şi poziţie în cadrul construcţiei sobei, acest tip de cahlă este similar cu cel descris la punctul 2.3. Printre cele mai mari fragmente se numără cel desenat cu dimensiuni de 6 x 8 cm.

2.5. Cahla cu motive de frunze lanceolate stilizate (Fig. 3.4.)[20] face parte din cahlele de tip placă, turnate în tipare. Fragmentul are dimensiuni de 10,5 x 5 cm, fiind parte dintr-o cahlă ce prezintă benzi cu modele repetitive, ceea ce ne sugerează că este din aceeaşi categorie ca şi cahlele de la punctele 2.3 şi 2.4. Piciorul de prindere nu s-a păstrat, modelul în relief este încadrat într-un chenar dreptunghiular, iar smalţul acestui model este în strat subţire verde, maroniu, arderea fiind oxidantă.

2.6. Cahla de coronament cu motivul frânghiei şi reprezentări vegetale (Fig. 3.1.-3.2.)[21]. Acest model de cahlă este un model turnat în tipar, apoi ars oxidant. Prezintă crenele de formă dreptunghiulară, motivul frânghiei răsucite, iar în chenare sunt reprezentate motive vegetale stilizate dispuse radiant câte o floare în patru registre triunghiulare unite în centru de un buton rotund. Presupun

[15] Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 191, Pl. 23/23 – Cluj-Napoca, săpături pe strada Prahovei, nr. 12; responsabil de săpătură Viorica Crişan – încadrare în secolele XVI-XVII.

[16] Colecţia Chioar, nr. inv. IF 3210.

[17] Colecţia Chioar, nr. inv. IF 3175, IF 3392.

[18] Asemenea fragment pentru colţul sobei aflat în colecţia Chioarului este nr. inv. IF 3243, cu motivul frânghiei.

[19] Colecţia Chioar, nr. inv. IF 3181, IF 3176, IF 3384, IF 3242.

[20] Colecţia Chioar are un singur fragment de acest fel – nr. inv. IF 3383.

[21] Colecţia Chioar, nr. inv. IF 3177 – Fig. 3.1., IF 3213, apoi fragmentele IF 3244 şi IF 3390 sunt parte din aceeaşi cahlă – Fig. 3.2.

că acest tip de cahlă are trei crenele în registrul superior, iar registrul inferior este alcătuit din două chenare dreptunghiulare cu motive vegetale, ceea ce aproximează dimensiunile cahlei reconstituite la 22 x 16 cm, piciorul fiind de 3 cm. Cahle de coronament crenelate, dar decorate cu alte motive, s-au descoperit la Zalău[22] şi la Cetatea de Scaun a Sucevei[23].

3. Cahle nesmălțuite, cu motive vegetale, unele cu mică, iar altele fără mică

Înainte de imprimarea în tipar, se presăra mică măcinată în proporții diferite. Întâlnim piese cu aversul uşor micasat, iar suprafața cu modelul, acoperită cu mică într-o proporție mai mare. Tehnica aceasta poate avea două motivații: una de ordin decorativ, iar alta de ordin practic, pentru creşterea termorezistenței. Cahla plată, tip tapet, cu motive vegetale în relief. Două semicercuri se intersectează cu patru arcuri de cerc formând, astfel, casete decorate romboidale sau eliptice. Motivele vegetale sunt denumite în literatura de specialitate pomul vieții stilizat[24] sau flori de crin şi de dovleac[25]. În colecția de la Cetatea Chioarului avem două modele care corespund acestui tip.

3.1. Cahla cu modelul vegetal prins la bază cu o linie orizontală ca şi o legătură floral şi patru buline în câmpul decorativ (Fig. 2.2.)[26]. Dimensiunile reconstituite ale acestui tip de cahlă sunt 24 x 24 cm, piciorul având 2,5 cm. Pasta de culoare cărămizie prezintă fragmente de mică pisată, dar moderat.

3.2. Cahla cu modelul vegetal are baza florii formată dintr-o inimioară deasupra unei linii orizontale, iar în câmpul decorativ are două buline (Fig. 4.3.)[27]. Dimensiunile reconstituite ale acestei cahle ar putea fi 22 x 22 cm, ogivele formate fiind puțin mai mici decât la modelul de cahlă de la punctul precedent (3.1.). Piciorul, în schimb, este de 4 cm, iar pasta conține mică într-o proporție mai mare. Pasta este cărămizie, arderea fiind oxidantă.

Analogii pentru cele două tipuri de cahle descrise mai sus sunt descoperite spre exemplu la Geoagiu Băi[28], Mediaş[29], Baia Mare[30] şi multe alte situri[31].

3.3. Cahla cu model vegetal cu baza florii, pornind de la un buton rotund, iar câmpul decorativ este format din linii curbe intersectate sub formă de ogive (Fig.

[22] Elena Muscă, *art. cit.*, p. 375-377, Pl. 2: fig.1.
[23] Paraschiva-Victoria Batariuc, *Cahle de coronament din Moldova (secolele XIV-XV)*, în „Arheologia Moldovei", XX, 1997, p. 130-131, Fig. 5.2., 10.5.
[24] R. Cardoş, *art. cit.*, p. 357.
[25] S. Iosipescu, Viorica Ursu, T. Ursu şi colaboratorii, *art. cit.*, p. 475.
[26] Colecția Chioar nr. inv. IF 3238, IF 3394, IF 3370 (aceste prime trei fragmente sunt desenate în Fig. 2.2.), IF 3381, IF 3397, IF 3191, IF 3188, IF 3373, IF 3374
[27] Colecția Chioar nr. inv. IF 3369, IF 3372 (fragmentul din Fig. 4.3.), IF 3375.
[28] Paraschiva-Victoria Batariuc, E. Pescaru, *art. cit.*, p. 392, Fig. 8.2.
[29] Mihai Blăjan, George Togan, *Locuința medievală descoperită la Mediaş (jud. Sibiu)*, în „Sargetia", XXI-XXIV, 1988-1991, p. 694, Fig. 8.2, 8.5, 8.6.
[30] R. Cardoş, *art. cit.*, p. 357, Pl. IV.6.
[31] Lucrarea menționată, scrisă de D. M. Istrate, prezintă o serie întreagă de cahle tip tapet şi motive asemănătoare cu cele de la Chioar.

4.2.)[32]. Pasta este de culoare cărămizie cu mică într-o proporție mai mare, arderea fiind oxidantă. Dimensiunile fragmentului desenat sunt de 8 x 15 cm, iar piciorul de prindere este de 2,5 cm. Dimensiunile cahlei întregi nu le putem estima cu certitudine, doar putem presupune că ar fi avut o formă pătrată.

3.4. Cahlă cu motive florale (Fig. 4.1.)[33]. Pasta este cărămizie fără fragmente de mică şi arsă oxidant. Modelul lasă să se întrevadă linii curbe ce formează modele ogivale, iar lujerii florali au frunze şi o floare frumos conturată cu petale larg deschise. Fragmentul păstrat are dimensiuni de 10 x 10 cm, ceea ce nu ne permite să reconstituim dimensiunile cahlei întregi, iar piciorul nu se pastrează.

3.5. Cahlă cu motivul rozetei încadrat de forme geometrice şi vrejuri (Fig. 1.3.)[34]. Acest model are în plan central o rozetă sau floare cu şase petale încadrate de motive vegetale, vrejuri şi o serie de linii ce seamănă cu o pânză de paianjen sau cu nervurile unor frunze. Pasta este cărămizie fără fragmente de mică. Este arsă oxidant, iar dimensiunile păstrate sunt de 16,5 x 9,5 cm, piciorul fiind de 4 cm. Motivul rozetei apare frecvent pe cahlele medievale[35].

4. Cahle oală cu deschidere rectangulară şi nesmălțuite[36]. Există două astfel de piese în colecția de la Cetatea Chioarului. Dimensiunea gurii unghiulare este de 22 x 22 cm, iar diametrul gurii rotunde (formată de piciorul de prindere) este de 12 cm. Acest tip de cahle este utilizat începând din secolele XIV-XV şi până la finalul secolului XVIII[37].

Aceste tipuri de cahle descoperite în cadrul cercetărilor arheologice de la Cetatea Chioarului, cel mai probabil, au fost produse de ateliere locale din Baia Mare, analogiile din alte localități având aceeaşi temă, dar o manieră diferită de redare a modelului. Ca datare, acestea pot fi încadrate între secolele XVI-XVII.

[32] Colecția Chioar nr. inv. IF 3396 (desenul din Fig. 4.2.), IF 3393, IF 3405, IF 3377, IF 3395.
[33] Colecția Chioar nr. inv. IF 3195.
[34] Colecția Chioar nr. inv. IF 3154 (desenul din Fig. 1.3.), IF 3371, IF 3189, IF 3379, IF 3376, IF 3194 (fragmentul din urmă este singurul ce prezintă o glazură verde gălbui).
[35] Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, spre exemplu: Zlatna – Pl. 173/17,18, 174/24; Vinţu de Jos – Pl. 153/52; Sibiu – Pl. 137/A/24.
[36] Colecția Chioar nr. inv. IF 3160 şi IF 3161
[37] Această datare este preluată după A. A. Rusu, *art. cit.*, p. 144.

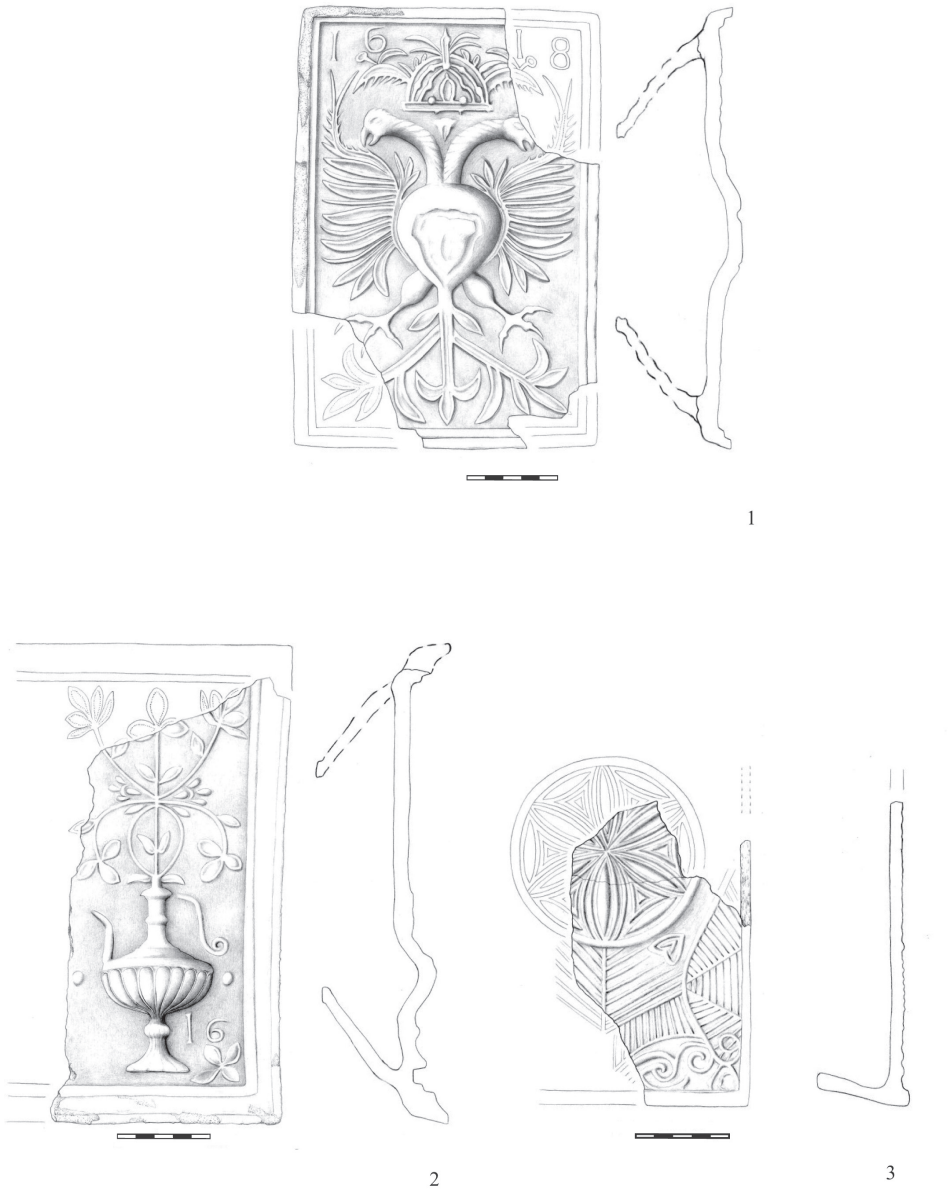

Fig. 1 – Cahlă cu motivul vulturului bicefal (1). Cahlă reprezentând un vas ornamental şi motive vegetale (2). Cahlă cu rozetă şi motive geometrice (3).

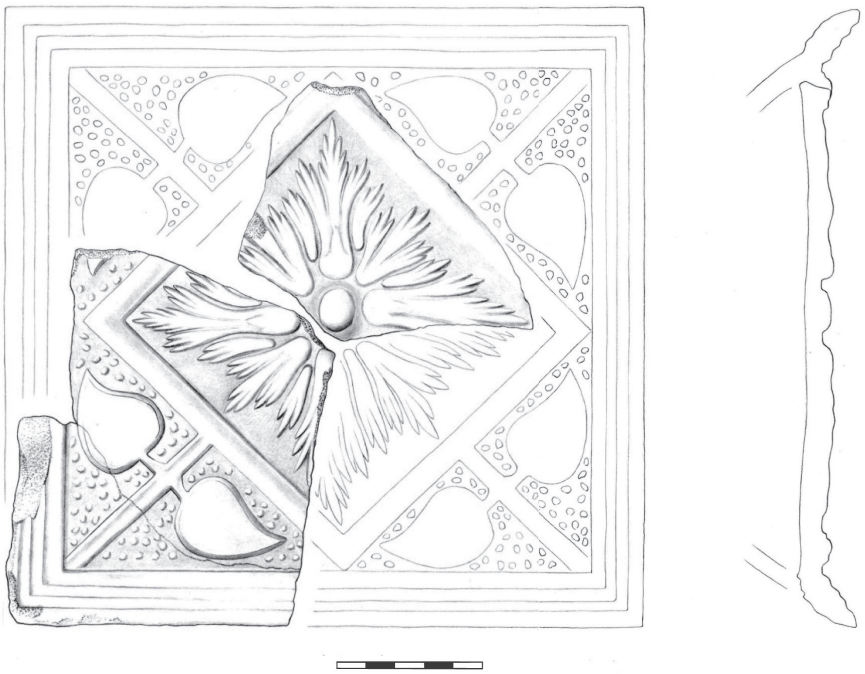

1

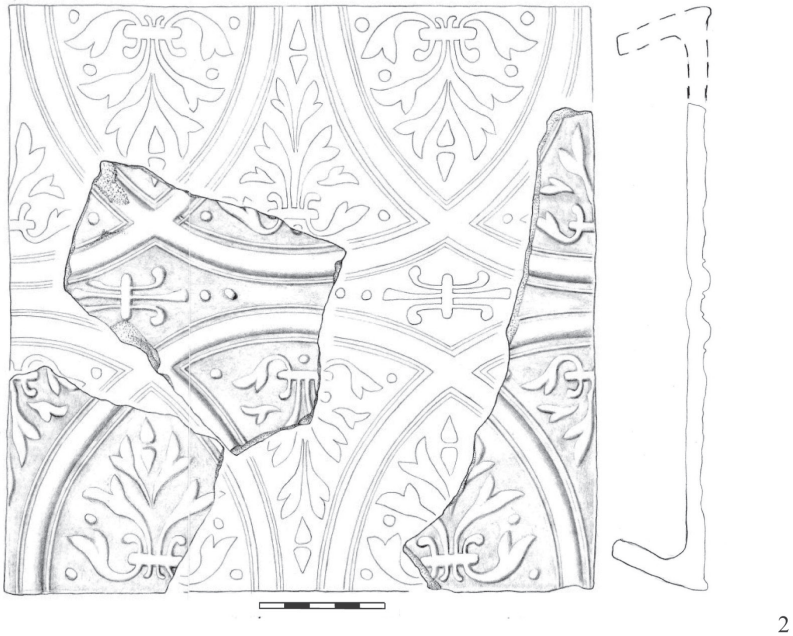

2

Fig. 2 – Cahle tip tapet cu motive vegetale (1-2).

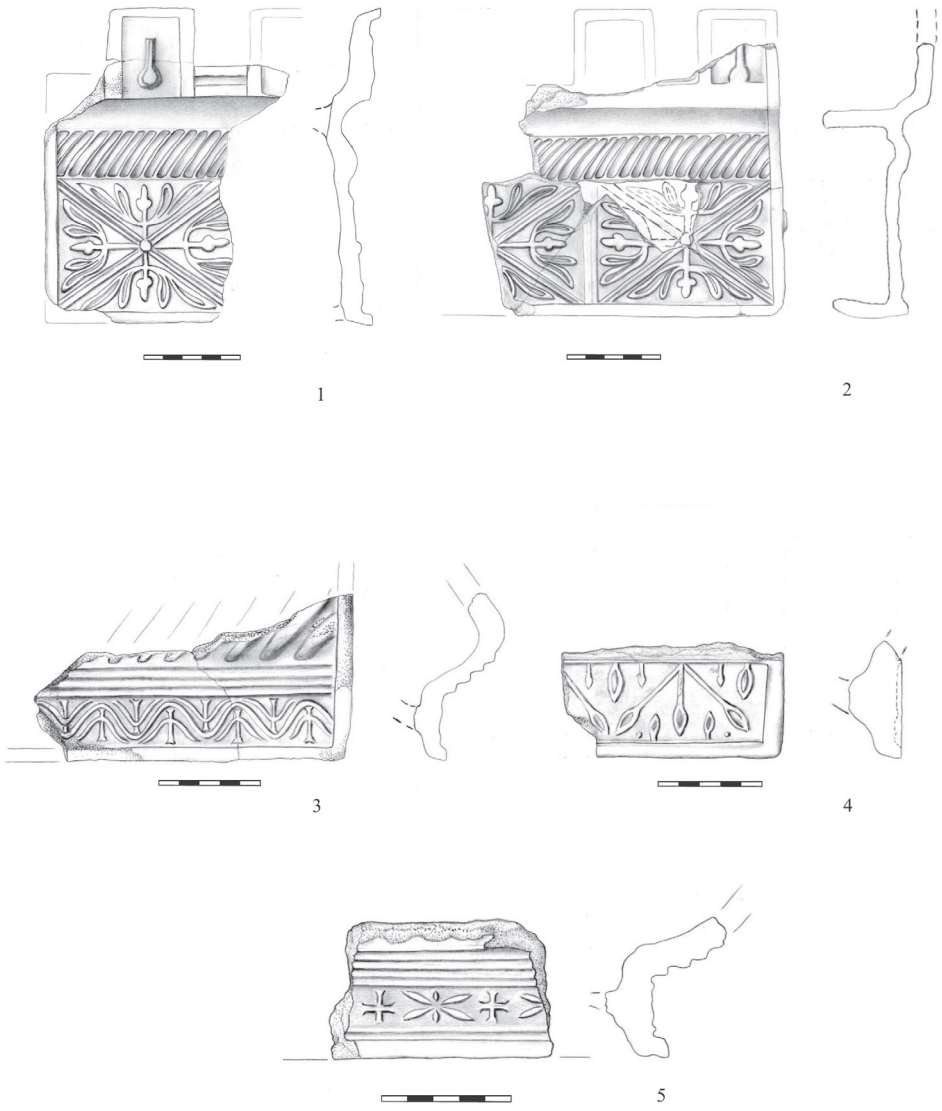

Fig. 3 – Cahlă de coronament cu motivul frânghei şi reprezentări vegetale (1-2). Cahlă de colţ cu motive vegetale în valuri şi motivul frânghiei (3). Cahlă cu motive vegetale (4). Cahlă de colţ cu motive cruciforme şi vegetale (5).

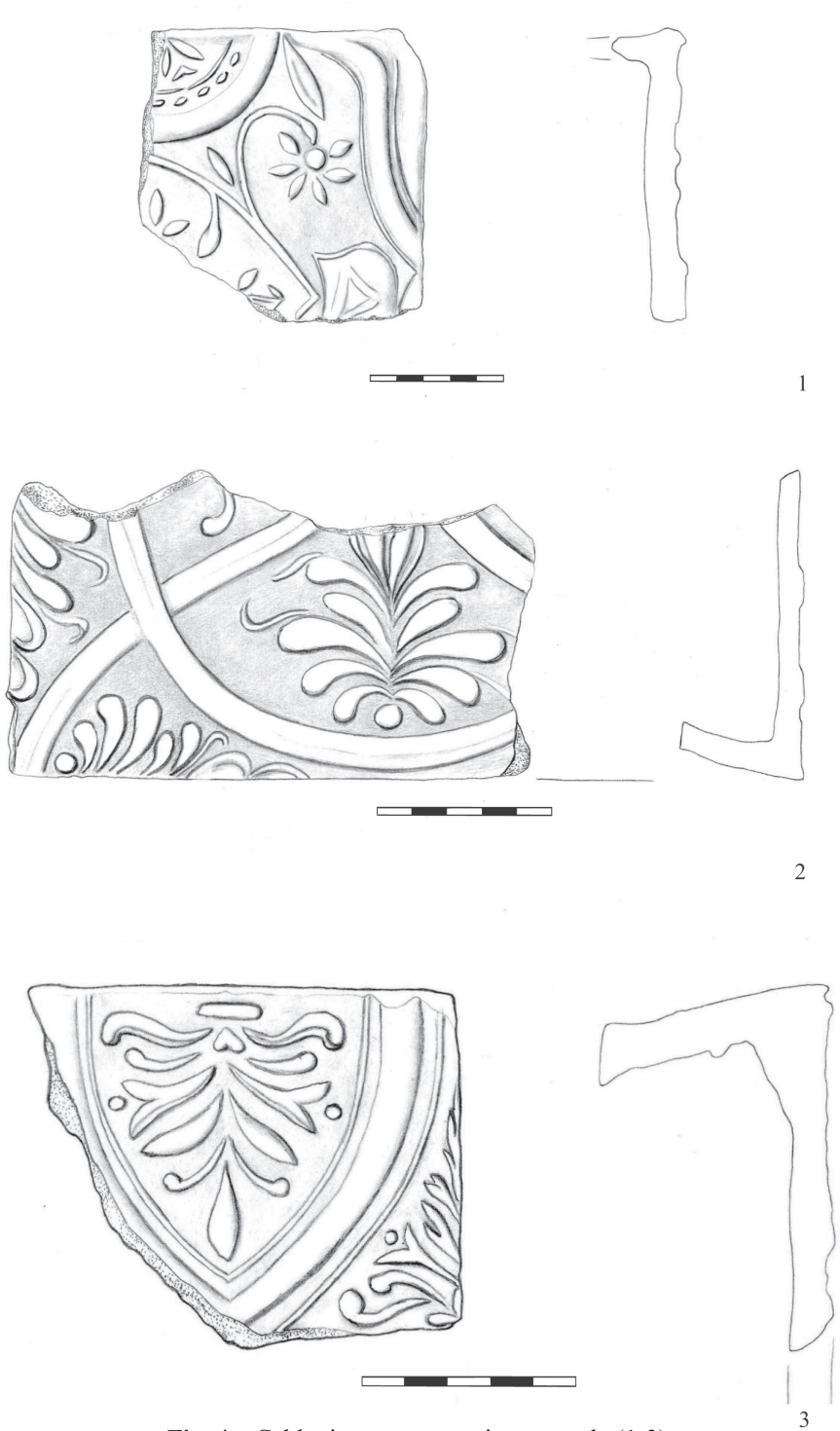

Fig. 4 – Cahle tip tapet cu motive vegetale (1-3).

Fig. 5 – Cahlă reconstituită cu motivul vulturului bicefal şi unul dintre fragmentele registrului din dreapta sus cu data „..18” (1). Cahle cu motivul vasului ornamental şi motive vegetale (2-3).

Mănăstirea Floreşti – monument ecleziastic reprezentativ al judeţului Vaslui. Evoluţie istorică şi arhitecturală

Laurenţiu CHIRIAC*

Abstract: Floreşti Monastery – Emblematic Ecclesiastical Monument of Vaslui County. Historical and Architectural Evolution. *The ensemble of the Floreşti Monastery (St. Elijah's Church, the bell tower, the abbot's palace, and the enclosure wall) is one of the most important monuments of ecclesiastical architecture in the Diocese of Huşi; it was built between the 16th and the 19th centuries in neo-Gothic and Romantic styles. The church was built in 1590 by the governor Cârstea Ghenovici and rebuilt between 1686 and 1694 by the governor Gavriliță Costachi (the great-grandson of the founder) and his successors. Affected by the earthquakes of 1738 and 1802, the church was dedicated to the Esphigmenou monastery on Mount Athos in 1806 by Veniamin Costachi, Metropolitan of Moldavia. The current church was rebuilt from the ground up to the windows by abbot Nile between 1852 and 1859. The works were interrupted due to the secularization of monastic estates during the reign of Alexandru Ioan Cuza and were completed by the Romanian state between 1879 and 1883 through the efforts of Bishop Iosif Gheorghian in accordance with a project drawn by architect Burelli. In 1883, the church of St. Elijah became a parish church, functioning as such until 1991, when it resumed its role as church of the Floreşti Monastery. The bell tower located at the entrance to the south of the enclosure wall was built by abbot Nile between 1852 and 1858 and was completed by Bishop Iosif Gheorghian in 1901. The abbot's palace, located in the western part of the church, was built in the 16th century and rebuilt in its entirety, cellars included, by abbot Nile between 1852 and 1858; the palace was completed in 1880, to later become a hospital (1880-1992). The enclosure wall illustrates the construction technique of the defense system of monastic ensembles; it was built in 1800 by the abbot Ioasaf from river stones, which were joined with lime mortar. After several repairs following the earthquakes of 1940 and 1977, the Ensemble of the Floreşti Monastery was completely restored by the Ministry of Culture and Religions between 1998 and 2001. Moreover, the re-establishment of the Floreşti Monastery and the restoration of the entire ensemble were done, after 1991, through the efforts of Archimandrite Iezechiel Ariton, with funds from the above-mentioned ministry and from the Diocese of Huşi. Finally, on 20 July 2019, the Bishop Iacov Antonovici Department of History and Religious Art of the Ştefan cel Mare County Museum in Vaslui was established within the abbot's palace.*

Keywords: *Floreşti Monastery, Vaslui County, representative ecclesiastical monument, historical and architectural evolution, 1590, founder Cârstea Ghenovici, church, abbot's palace.*

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Judeţean „Ştefan cel Mare" Vaslui;
e-mail: laurentiuchrc@yahoo.com.

Prima biserică a Mănăstirii Floreşti

Biserica Mănăstirii Floreşti – cu hramul „Sf. Ilie Tesviteanul" – datează din 1590, chiar dacă prima sa menţiune documentară apare într-un act din 21 martie 1596, prin care Angheliţa (fiica lui Crâstea Ghenovici – fost mare vornic al Ţării de Sus – şi a Anghelinei) şi soţul ei, Gavril, dăruiesc partea lor de moşie din satele Floreşti şi Hrăneşti (satul lor de baştină), „cu poieni, vii, iazuri şi mori pe Bârlad mănăstirii ce se numeşte Smila, unde este hramul Sfântului Prooroc Ilie Tezviteanul"[1]. Ctitorii acestui aşezământ de pe Valea Similei au fost Crâstea Ghenovici[2] şi soţia sa, Anghelina, iar acest lucru este confirmat de *Tetraevanghelul* dăruit mănăstirii chiar de către ctitorii iniţiali: „Acest Tetraevanghel l-au făcut panul Crâstea Ghenovici biv vel dvornic şi giupâneasa lui Anghelina, fiica lui Crăciun biv vel dvornic, şi l-au dat pe el întru ruga lor şi a părinţilor lor la mănăstirea lor ce se numeşte Smila, unde este hramul sfântului prooroc Ilie Tezviteanul, în anul *7104* (1596 – subl. n.) de la facerea lumii, luna Iunie, 27"[3]. Despre noua ctitorie aflăm şi din hrisovul lui Ieremia Movilă, din 22 iulie 1598, care menţionează că vornicul Crâstea Ghenovici şi întreaga lui familie, având deja moştenire şi cumpărătură „un sat Hrăneştii şi cu două mori în apa Bârladului", au mai cumpărat, cu 300 de zloţi tătăreşti, de la feciorii lui Lazor pitarul şi de la neamurile lor, „un alt sat cu moară, poiană, iaz, loc de prisacă, ce-i zice Floreştii (...) şi o vie şi cu o casă în târgul Bârladului, li-au dat întru slava Domnului Dumnezeu mănăstirii cei noao zidită ce se zice Florentina, unde este hramul sfântului şi slăvitului prooroc Iliia Tesviteanul"[4].

Dincolo de aceste evidenţe, tradiţia zonei arată că ar fi existat o biserică de lemn la Floreşti încă din 1480. Ba chiar se pomenea de o călugăriţă Floarea (Florentina), cea care ar fi construit acest lăcaş din lemn cu hramul „Sf. Nicolae". Acest edificiu ar fi fost ctitorit la circa patru kilometri nord distanţă de actualul monument religios şi ar fi coexistat un timp cu biserica din 1596[5]. Din păcate,

[1] *Documente privind istoria României*, *A. Moldova*, *Veacul XVI*, vol. IV (în continuare *DIR*, *A. Moldova*, *Veacul XVI*, vol. IV), Bucureşti, 1959, p. 159.

[2] Crâstea (Cârstea) Ghenovici a fost mare vornic al Ţării de Sus în timpul lui Ieremia Movilă şi Simeon Movilă (între 1594-1595 şi 1600-1608), dar şi mare vornic al Ţării de Jos (1612-1616).

[3] Ioan Antonovici, *Mănăstirea Floreşti din plasa Simila, judeţul Tutova. Studiu istoric cu hărţi şi instrucţiuni, urmat de documente, inscripţii şi însemnări* (în continuare *Mănăstirea Floreşti...*), Bucureşti, 1916, p. 6-7. Tudor Pamfile, *Însemnări de la mănăstirea Floreşti, jud. Tutova*, în „Miron Costin", nr. III, 1915, p. 160.

[4] *DIR*, *A. Moldova*, *Veacul XVI*, vol. IV, p. 234-235. I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...,* p. 2-4 (unde este redat cuprinsul hrisovului).

[5] Aceste informaţii neconfirmate au fost păstrate ca însemnări ale sinodicului Mănăstirii Floreşti, redactat începând cu 1879. În anul 1880, părintele iconom Ioan Bulboacă scria la fila 28 că se împlinesc 400 de ani de la înfiinţarea mănăstirii, fapt argumentat – într-o discuţie cu preotul Ioan Antonovici – de descoperirea unei pretinse inscripţii păstrate în biserica veche. Informaţia eronată a fost preluată, fără a fi verificată în prealabil, de către arhitectul Vladimir Mironescu, în lucrarea sa *Mănăstirile şi bisericile întemeiate de Ştefan cel Mare*, în revista „Junimea Literară", V, 1908. Din lucrarea lui V. Mironescu, informaţiile au ajuns în studiul profesorului Nicolae Dobrescu, intitulat *Despre bisericile făcute de Marele Ştefan*, (publicat în „Biserica Ortodoxă Română", nr. XXXIV, decembrie 1910, p. 944), precum şi în lucrarea arhitectului George Balş, intitulată *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, p. 150.

tripticul Mănăstirii Floreşti – aflat acum la Episcopia Huşilor – nu indică existența unei construcții din timpul lui Ştefan cel Mare. Mai mult decât atât, perieghezele şi investigațiile arheologice din zonă, făcute, atât în anul 1915 de către Iacov Antonovici, cât şi cele făcute între anii 1998-2001 de către arheologii Laurențiu Chiriac şi Costică Asăvoaie, nu au confirmat această legendă.

În scrierea sa despre Mănăstirea Floreşti, episcopul Iacov Antonovici admitea şi el existența unei biserici din lemn în 1480, numai că se baza doar pe o simplă relatare a preotului iconom Ioan Bulbacă, cel care ar fi văzut anul *6988* (1480 – subl. n.) inscripționat pe o piatră provenită de la dărâmarea bisericii vechi (din 1686)[6]. Oricum, acest lucru poate fi pus doar pe seama obiceiului vremii de a i se atribui lui Ştefan cel Mare orice biserică cu origine necunoscută.

În orice caz, numele vechi al mănăstirii era Smila (Simila), după hidronimul de origine slavă, care înseamna floare[7]. Conform relatărilor lui Ioan Antonovici, zelos documentarist, pasionat de istoria locală, râul Smila izvora din „fundul vâlcelei Lunca", din localitatea Floreşti, apoi, primind un afluent în pârâul Humăria, îşi continua drumul prin mai multe sate şi se vărsa în râul Bârlad[8]. Cele două nume – Smila (Simila) şi Florentina – au fost purtate de vechea mănăstire până la jumătatea veacului al XVII-lea, când au fost înlocuite cu acela de Floreşti, după localitatea cu acelaşi nume, situată inițial la patru kilometri de mănăstire[9].

În altă ordine de idei, în urma cercetărilor arheologice efectuate la Mănăstirea Floreşti, între anii 1998-2001, arheologii Costică Asăvoaie şi Laurențiu Chiriac au depistat doar rămăşițele fundației primei biserici de zid (din 1590-1596). Deşi acestea au fost găsite „înecate" în fundația celei de-a doua biserici din piatră (ctitorită de Costăcheşti, între anii 1683-1694), totuşi s-a putut contura planul triconc al edificiului construit de Crâstea Ghenovici[10]. Totodată, au fost identificate fragmentele unui zid care ar putea reprezenta componenta vestică a zidului perimetral al primei biserici de piatră (de la 1590-1596) sau ar putea constitui extremitatea estică a unei eventuale camere a mormintelor din cadrul aceluiaşi edificiu[11].

[6] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...,* p. 5.

[7] În limba română, Smil/a (Simila) se traduce prin siminoc (Helichrysum arenarium), o floare ierboasă frumoasă, care îşi păstrează culoarea vie chiar şi după ce se usucă. Înfloreşte în lunile iunie-octombrie şi are o culoare galben-crem, având şi proprietăți curative.

[8] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...,* p. III (Introducere).

[9] Mănăstirea Smila era cunoscută cu acest nume chiar din inscripția slavonă de danie din 1596 de pe ferecătura *Tetraevanghelului* (cartea de cult dăruită de ctitori). Apoi, ispisocul lui Ştefan Tomşa din 25 aprilie 1612 pomeneşte din nou termenul de Smila. Cum am mai amintit, hrisovul din 22 iulie 1598 menționează mănăstirea nou zidită pe nume Florentina, iar ispisocul lui Vasile Lupu din 12 august 1635 aminteşte din nou numele de Florentina. Prima mențiune a Mănăstirii Floreşti apare abia în ispisocul lui Eustratie Dabija-Vodă din 30 mai 1662, în contextul pomenirii martorului „Maxim, egumenul de Floreşti". În acest sens, vezi şi I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...,* p. VII (Introducere), precum şi alte documente de la p. 2-4, 6, 10-12, 27 şi 99.

[10] Costică Asăvoaie, Laurențiu Chiriac, *Noi date istorico-arheologice privind Mănăstirea Floreşti, județul Vaslui*, în „Acta Moldaviae Meridionalis" (anuarul Muzeului Județean „Ştefan cel Mare" Vaslui), XXI (1999-2000), 2001, p. 65.

[11] *Ibidem*, p. 66.

Din aceste sumare date arheologice, coroborate cu alte categorii de izvoare istorice, se poate concluziona faptul că biserica de la sfârşitul secolului al XVI-lea se încadrează în tipologia bisericilor mănăstireşti din acea vreme, cu aspect fortificat, dar asimilând noile influenţe artistice venite din exterior (cele munteneşti şi neogotice, în special). Planul patrulater al mănăstirii era şi el fortificat, cu un zid gros de incintă, cu turnuri pe colţuri şi cu curtine flancate de metereze şi drumuri de strajă. Dacă avem în vedere şi faptul că vechea vatră a satului Floreşti a fost strămutată în timp către mănăstire, atunci putem să ne dăm seama de importanţa acestui aşezământ monastic în viaţa comunităţii din jur. În orice caz, mănăstirea de la finele veacului al XVI-lea nu numai că avea o biserică centrală cu o faţadă de tip muntenesc, cu un pronaos scurt şi cu un naos prelungit, prevăzut pe cele trei laturi cu câte o absidă semicirculară, dar avea şi toate construcţiile specifice unui astfel de aşezământ: stăreţia, chiliile, clisiarniţa, arhondaria, trapeza, cuhniile, atelierele meşteşugăreşti, anexele etc.[12].

A doua biserică a Mănăstirii Floreşti

Datorită faptului că prima biserică din piatră începea să se ruineze, în 1686, Gavril Costache – mare vornic al Ţării de Jos – a dispus construirea celei de-a doua biserici de zid de la Mănăstirea Floreşti, pe locul celei anterioare, mai ales că noul ctitor era nepotul lui Crâstea Ghenovici. Însă, în 1687, Gavril Costache moare, iar biserica avea doar temelia terminată. Lucrarea a fost continuată de către fiii săi, aşa cum reiese dintr-un act din 1694: „Cu voea Părintelui, cu agiutoriul Fiiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh, începutu au această sfântă besearică, în lauda slăvitului şi marelui prooroc Ilie Tesviteanul, şi s-au zădit din temelie de răpăosatul Gavriil Costachie mare vornic; iară cum să veade gata, o au obrâşit fiiu-său Vasile Costachie vornicul cel mare, împreună cu fraţii săi, Antiohi Jora hatmanul şi Lupul Costachie mare vistiarnic, în zilele lui Constantin, fiiul Ducăi Vodă, în anul *7202* (1694 – subl. n.), Iulie 20”[13]. Egumenul de atunci era Zaharia, iar Pătraşco jitnicerul era „ispravnic” la Mănăstirea Floreşti, deci conducea şi supraveghea lucrările de construcţie ale noii biserici. Se pare că pictorul Mihail Zugravu a pictat acest lăcaş, chemat fiind chiar de către familia Costăcheştilor[14].

Despre această a doua biserică din piatră de la Floreşti, bătrânii spun că ar fi fost acoperită cu şindrilă, nu ar fi avut turlă, ci doar două cruci mari deasupra şi o clopotniţă din lemn. În schimb, Iacov Antonovici arată că biserica de atunci ar fi avut o frumoasă clopotniţă deasupra intrării. Din păcate, cutremurul din 31 mai 1738 a fisurat puternic noua construcţie şi clopotniţa, iar cutremurul din 4 octombrie 1802 a dus la înlocuirea clopotniţei de la intrare cu o alta din lemn – aşezată lângă zidul mănăstirii (construit şi el abia în 1800, în vremea egumenului Ioasaf). De asemenea, zidurile acestui edificiu erau destul de trainice, din moment

[12] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...,* p. X. George Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933, p. 46-47.

[13] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...,* p. VIII-IX.

[14] C. A. Stoide, *Ştiri despre câţiva meşteri zugravi moldoveni din secolele XVII-XVIII*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei”, anul XXV, nr. 7-8, 1959, p. 430.

ce au fost dărâmate în 1852, prin săparea lor împrejur[15].

În acelaşi timp, cercetările arheologice de la Mănăstirea Floreşti au evidenţiat următoarele realităţi care vizează această a doua biserică de zid (ctitoria Costăcheştilor):

– ea a fost acoperită cu ţiglă, întrucât s-au recoltat din săpătură mai multe fragmente de ţiglă specifice secolului al XVII-lea şi începutului celui următor;

– avea o fundaţie compusă din piatră măruntă, cărămidă şi cu intruziuni de pigmenţi de mortar, denotând o temelie compactă şi unitară pe întreaga suprafaţă pe care o susţinea (fundaţia bisericii din 1686-1694 a fost găsită între naosul şi pronaosul edificiului din secolul al XIX-lea);

– prezenţa unor gropi pentru stâlpii de susţinere şi a unor resturi de tencuială arată că biserica a fost construită într-o manieră relativ bine organizată, impusă de evenimente nonviolente;

– resturile de zidărie găsite în săpătură au permis, atât reconstituirea planului triconc al bisericii, cât şi compartimentarea ei în pridvor, pronaos, naos şi absida altarului, la care se adăugau decroşurile exterioare dreptunghiulare ale absidelor laterale simplificate;

– piesele de decor arhitectural descoperite ar putea sugera faptul că această a doua biserică a dispus la un moment dat de o boltă din piatră situată cel puţin pe naos, dar – în acelaşi timp – aceste pietre ecarisate ar fi putut să nu mai fie puse în opera de construcţie;

– în fine, s-a observat o puternică demantelare sistematică a părţii superioare a edificiului din anii 1686-1694, probabil făcută de constructorii celei de-a treia biserici din piatră de la Floreşti (ctitorită între anii 1852-1883)[16].

Din analiza rezultatelor investigaţiilor arheologice şi a altor surse istorice, se poate emite ipoteza că a doua biserică de zid de la Mănăstirea Floreşti nu numai că era o biserică sală stil neogotic cu o faţadă de tip muntenesc, cu un pronaos scurt şi cu un naos prelungit, prevăzut pe cele trei laturi cu câte o absidă semicirculară, dar făcea parte din categoria bisericilor de sinteză moldo-munteană, căci ea îmbina planul triconc moldovenesc cu faţada tipic muntenească, având un turn-clopotniţă pe pridvor şi care era amplasat pe aceeaşi axă longitudinală cu turla sau cupola naosului. Acest turn-clopotniţă, cu funcţie subsidiară de refugiu şi apărare, era legat de caracterul fortificat al mănăstirii, prevăzută acum cu dispozitive de apărare. Aşadar, este foarte probabil ca şi Mănăstirea Floreşti să fi devenit la finele secolului al XVII-lea o adevărată „cetate mănăstirească" – care trebuia să suplinească lipsa unor cetăţi de apărare din zonă şi care era prevăzută cu toate clădirile şi anexele necesare[17].

În timp, mănăstirea a devenit una din cele mai bogate ctitorii din Moldova, având un întins domeniu mănăstiresc, cu multe moşii, vii, iazuri, mori, prisăci, velniţe, grădini etc. Cele mai importante moşii ale sale erau: Hrăneşti, Floreşti,

[15] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...,* p. X şi XIII-XIV.
[16] C. Asăvoaie, L. Chiriac, *art. cit.,* p. 63-74.
[17] *Ibidem*, p. 75-79.

Fereşti, Borceşti, Popârşoci, Luceşti, Tămăşeni, Brăileşti, Răteşti etc. Mănăstirea avea şi propriile dughene, hanuri şi pivniţe în târgul Bârlad (mai ales pe Uliţa Veche)[18]. De asemenea, a primit numeroase danii de la mai mulţi domni moldoveni, de la boieri, negustori şi diferiţi credincioşi, inclusiv de la ctitori. Chiar ctitorul iniţial, marele vornic Crâstea Ghenovici, dăruia mănăstirii satul Floreşti (cu prisacă şi mori), la 1598, după ce-l cumpărase de la Lazăr pitarul[19]. La fel, dintr-un ispisoc de la Ştefan Toma (din 25 aprilie 1612) aflăm că acest domn a făcut danii către „mănăstirea care se chiamă Smila, unde este hramul Sf. Prooroc Tesviteanul Ilie”[20], iar dintr-un act de la Vasile Lupu (din 12 august 1635) aflăm că satul Fereşti a fost domnesc şi că Ieremia Movilă „l-au dat miluire sfintei mănăstiri numită Florentina, pe Smila, unde egumen este Simion”[21]. La rându-i, voievodul Eustratie Dabija întărea la 30 mai 1662 unele danii de moşii pentru mănăstirea de pe valea Similei, iar Maxim era „egumen ot Floreşti”.[22] În actul de schimb din 6 iulie 1676, călugării de la mănăstirea Secu dădeau celor de la Floreşti satul Colibanii (fost pe Bârlad, ţinutul Tutova), primind în schimb satul Borceşti (pe Sărăţel, ţinutul Neamţ)[23].

În acelaşi timp, mănăstirea a beneficiat şi de scutiri şi mile domneşti. Astfel, la 5 aprilie 1687, Constantin Cantemir a scutit de dări un vier al Mănăstirii Floreşti, aflat la Nicoreşti (ţinutul Tecuci), în timp ce voievodul Constantin Nicolae i-a dat dreptul aceleiaşi mănăstiri să ia câte două oca de untdelemn pe lună şi 50 dramuri de tămâie la vama din Galaţi (în 1733), privilegiu întărit de către voievozii Ioan Grigore în 1764 şi Grigore Calimah în 1767. Mănăstirea Floreşti a mai primit şi alte scutiri şi mile domneşti în anii 1775, 1778, 1801, 1813, 1818 etc.[24].

Cu toate acestea, deşi avea destule moşii şi o avere considerabilă, dar prost gestionate de către unii egumeni, Mănăstirea Floreşti a fost obligată la câteva îndatoriri de binefacere. De exemplu, la 18 iunie 1799, Alexandru Ipsilanti – dorind să sporească veniturile Cutiei milelor – a obligat mănăstirea Floreşti să dea pe tot anul câte 25 de lei, în timp ce voievodul Scarlat Alexandru, întărind anaforaua mitropolitului şi episcopilor pentru Şcoala Domnească din Iaşi, a dispus ca locaşele închinate (printre care şi Floreşti) să dea în fiecare an câte 160 de lei[25].

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, Mănăstirea Floreşti şi metohul ei (Mănăstirea Bursuci) ajunseseră, din neglijenţa şi iresponsabilitatea celor care le administrau, într-o stare jalnică şi de ruină. Tocmai de aceea, mitropolitul Veniamin Costache (care făcea parte din familia ctitorilor) a luat decizia, la 20 august 1806, de a închina Mănăstirea Floreşti la Mănăstirea (chinovionul) Esfigmenul de la Muntele Athos, după ce, la 6 mai 1682, închinase Mănăstirea

[18] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...,* p. XXVI-XXIX. Idem, *Documente bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 36-37.
[19] *DIR*, *A. Moldova*, *Veacul XVI*, vol. IV, p. 138.
[20] Ioan Antonovici, *Mănăstirea Floreşti…*, p. VII.
[21] *Ibidem*, p. VII.
[22] *Ibidem*, p. VIII.
[23] *Ibidem*, p. VIII.
[24] *Ibidem*, p. XXIX - XXXIII.
[25] *Ibidem*, p. X.

Bursuci[26] aceluiaşi aşezământ athonit. El spera, astfel, ca aceste două mănăstiri româneşti să fie bine îngrijite şi restaurate de către călugării greci, punându-le sub aceeaşi administraţie. Noul egumen era Daniil[27].

La 1826, mănăstirea de călugări de la Floreşti s-a transformat în mănăstire de călugăriţe, în urma schimbului cu măicuţele de la Mănăstirea Adam şi a stăruinţelor mitropolitului Veniamin Costache. Această stare s-a datorat şi faptului că turcii i-au bănuit pe călugării greci că au sprijinit Eteria, la 1821, cu banii de la mănăstirile româneşti. Cu toate acestea, la 1835, călugării de la Floreşti au revenit la mănăstirea lor[28].

Dintre egumenii cei mai importanţi ai Mănăstirii Floreşti îi amintim pe: Simion (care apare în actul de la 1635, când Vasile Lupu întărea privilegiile anterioare ale mănăstirii), Maxim (martor, în 1662, la o vânzare de moşii); Ioasaf (amintit într-un zapis de la 1674); Zaharia (care primeşte danie satul Băboşeni, în 1684); Calistru (prezent, în 1727, la o cumpărare de moşie în satul Luceşti), iar în veacul al XIX-lea cel mai cunoscut a fost egumenul Nil (cel care a administrat mănăstirea între anii 1843-1863)[29]. Totodată, Mănăstirea Floreşti a avut şi numeroase cărţi bisericeşti, printre care manuscrisul *Tetraevanghelului* dăruit în 1596 de către ctitorii iniţiali, o *Evanghelie* din 1644, o alta din 1812, un *Minei* pe iunie (1698), două *Panahide* (1807), un *Tipicon* (1826), un *Evanghelistar* (1826), un *Pidalion* etc., dar şi obiecte de cult, cum ar fi *Icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului*, vasele de argint pentru slujbe, candela de argint, dvera de mătase, un clopot mare şi alte cinci mai mici etc.[30].

[26] *Ibidem*, p. VI-IX. Mănăstirea Bursuci – cu hramul „Sf. Apostoli Petru şi Pavel" – a fost ctitorită de către marele vornic Gavril Costache şi, apoi, închinată Mănăstirii Esfigmenul de la Muntele Athos (la 6 mai 1682, conform actului de danie). Mai târziu, actul de închinare din 1682 a fost înmânat, spre citire, mitropolitului Veniamin Costache de către egumenul grec Teodorit de la Mănăstirea Esfigmenul. De fapt, acesta din urmă dorea, împreună cu toată obştea, să-şi închine mănăstirea athonită Ţării Moldovei, deoarece călugării greci nu mai puteau suporta povara tributului anual de 4.000 de groşi percepuţi de Imperiul Otoman. Însă, Mănăstirea Esfigmenul nu a devenit metoh moldovean, căci mitropolitul şi domnitorul moldovean Alexandru Moruzzi nu au acceptat condiţiile grecilor. Un asemenea angajament ar fi impus sarcini băneşti grele Mitropoliei Moldovei.

[27] *Ibidem*, p. 53-65. După unirea prelabilă a Mănăstirii Floreşti cu metohul ei de la Bursuci, a urmat închinarea acestora, la 20 august 1806, o închinare pecetluită de alţi 12 membri ai familiei ctitoriceşti a Costăcheştilor. Mitropolitul Veniamin Costache îi îndemna pe urmaşii săi să nu „strice" dania făcută. Totodată, egumenul grec Teodorit de la Mănăstirea Esfigmenul îşi asuma sarcina de a reface Mănăstirea Floreşti, foarte avariată în urma cutremurului din 1802. Astfel, lăcaşurile de la Floreşti şi Bursuci aveau să fie conduse de un egumen grec de la Mănăstirea Esfigmenul. Ulterior, au mai urmat şi alte închinări de metoace ale Mănăstirii Floreşti către aceeaşi mănăstire athonită. Aşadar, a fost, poate, mai lesne pentru conducătorii Ţării Moldovei să cedeze către Mănăstirea Esfigmenul câteva locaşe de cult moldoveneşti, decât să preia destinele şi administrarea uneia dintre cele mai împovărate mănăstiri greceşti. Nu trebuie să uităm că domnitorii români au refăcut şi înzestrat cu odoare scumpe, în mai multe rânduri, lavrele Cutlumuş şi Zographul, unde vieţuiau numeroşi monahi români. Actul original de închinare din 20 august 1806 era scris în franceză şi a fost tradus în româneşte de către Ioan Antonovici.

[28] *Ibidem*, p. XI-XIII.

[29] *Ibidem*, p. XXXIX-XLIX.

[30] *Ibidem*, p. XIX-XXIV.

A treia biserică a Mănăstirii Floreşti

Din păcate, administrația egumenilor greci nu a gestionat eficient averea şi veniturile Mănăstirii Floreşti, atrăgând o serie de acuze înverşunate care au generat puternice reacții româneşti. Spre exemplu, în vremea egumenului grec Nil (fostul mitropolit al Pentapoliei), mănăstirea a trecut prin cea mai grea perioadă a ei, fiind sărăcită, abandonată şi lăsată în decădere, chiar dacă acest ultim egumen grec al Mănăstirii Floreşti a dorit să ridice, începând cu 1852, o „magnifică" construcție din zid pe amplasamentul vechilor biserici. De altfel, egumenul grec Nil era cunoscut din inscripțiile de la Mănăstirea Floreşti sub inițialele *ANE* (Arhimandritul Nil Egumenul).

Aşadar, actuala biserică a Mănăstirii Floreşti este a treia construcție din zid şi a fost făcută între anii 1852-1883. Ea este de tip sală neogotică, sprijinită de contraforturi şi încadrată la vest de două turnuri octogonale. S-a început în anul 1853 construirea turnului-clopotniță de la intrare (pe latura de sud), din cărămidă şi cu elemente decorative din piatră sculptată, iar între anii 1858-1880 s-a ridicat şi palatul egumenesc (o clădire de factură clasică, cu două niveluri şi cu beciuri, din piatră şi cărămidă, cu acoperiş din tablă), peste pivnițele casei egumeneşti din 1596[31].

Numai că planul de rectitorire a întregii mănăstiri a fost zădărnicit de procesul de secularizare a averilor mănăstireşti din 1863, când mănăstirea şi-a încetat activitatea şi lucrările de construcție ale noii biserici au fost întrerupte. În acest context, trebuie spus faptul că domnitorul Alexandru Ioan Cuza a fost un susținător al statului secular românesc. El dorea aducerea în totalitate a Bisericii Ortodoxe sub supravegherea statului român, iar averile mănăstirilor româneşti închinate şi conduse de călugării greci urmau să fie luate de stat, ca urmare a proastei administrări a lor. Tocmai de aceea, relațiile lui Cuza cu călugării greci nu erau bune, căci domnitorul disprețuia luxul acestora şi deplângea starea jalnică a mănăstirilor româneşti conduse de aceştia. Mai mult, Cuza era îngrozit de jafurile călugărilor greci ce-i momeau, prin felurite meşteşuguri, pe credincioşii români să-şi lase averile lor drept danii mănăstirilor închinate. Astfel, călugării greci trăiau în lux şi formau un fel de stat în stat, în timp ce oamenii simpli abia supraviețuiau.

Pe acest fond ar fi avut loc şi pățania lui Alexandru I. Cuza de la Mănăstirea Floreşti, despre care auzise că e condusă de hrăpărețul egumen grec Nil, nemilos față de călătorii care băteau la poarta mănăstirii ca să ceară mâncare şi adăpost. Astfel, Cuza a pus la cale, în primăvara anului 1862, una dintre „excursiile" sale incognito. Deghizat în călător ostenit de drum şi îmbrăcat în straie de cerşetor, a bătut pe înserate la poarta acestei mănăstiri, cerând găzduire. A fost refuzat şi chiar izgonit de călugării greci de aici, mai ales că trecuse cu căruța peste pământurilor lor. Vodă ar fi insistat să înnopteze în mănăstire. Din acest motiv, ar fi

[31] L. Chiriac, *Monumentele religioase medievale din zona Bârladului*, Iaşi, 2007, p. 320-327. Maria Popa, *Monumente istorice din județul Vaslui. Biserici şi mănăstiri din Eparhia Huşilor*, Iaşi, 2008, p. 78-89.

fost luat şi închis în camera de penitență, ce se găseşte şi azi sub scările Palatului egumenesc.

A doua zi, Cuza a fost dus la egumenului Nil, numai că în fața acestuia şi-a arătat însemnele domneşti. Atunci, domnitorul i-a reproşat lui Nil abuzurile pe care ştia că le face şi luxul de la mănăstire, arătând că oamenii simpli nu au ce mânca, în timp ce călugării greci de aici huzuresc în bogăție. În fine, după secularizarea averilor Mănăstirii Floreşti, nefericitul arhimandrit grec Nil a trebuit să plece de aici către Mănăstirea Esfigmenul de la Muntele Athos, doar cu ce a putut duce în mâini[32].

În noile condiții, la 26 noiembrie 1863, arhimandritul Atanasie Ghețescu şi preotul Ioan Bulboacă au devenit noii curatori (administratori) ai mănăstirii, ei luând în primire Catagrafia realizată de guvern[33]. Mai mult, arhimandritul Atanasie Ghețescu amintea, la 29 decembrie 1863, de „lipsa şi strâmtorirea ce am găsit în Monastire, făcută înadinsu precât se vede din partea Administrației călugărilor greci ca se devie atât Monastirea, precum şi servitorii în suferințele amintite”[34], în pofida mijloacelor avute, dar înstrăinate. El spunea că numai o comisie ar fi putut „descoperi” abuzurile comise. Secretarul mănăstirii era A. Bondrescu, iar personalul era format dintr-un egumen, eclesiarh, duhovnic, trei preoți, doi diaconi, doi cântăreți, doi paraclisieri, un econom, un secretar şi 11 servitori. Aşadar, în toată această perioadă, întreținerea Mănăstirii Floreşti s-a realizat anevoios, fiind necesar sprijinul lui Andrei Pană, posesorul moşiilor Floreşti şi Laza, cel care a oferit lăcaşului de cult obiecte, produse şi bani pentru întreținerea personalului şi a bisericii. Cu toate acestea, nu au putut fi plătiți curatorul mănăstirii, secretarul, doi preoți, doi diaconi, doi psalți, doi canonarhi şi un paraclisiarh[35].

În perioada de după 1863, în afară de arhimandritul Atanasie Ghețescu şi preotul Ioan Bulboacă, au mai fost şi alți curatori care au îngrijit Mănăstirea Floreşti, dintre care îi amintim pe căpitanul Dimitrie Ghețescu (fratele lui Atanasie), monahul Sofronie Vârnav şi protosinghelul Evsevie. După secularizarea averilor mănăstireşti din 1863, au fost atestați documentar şi câțiva servitori ai Mănăstirii Floreşti, cum ar fi monahul Iosif (eclesiarh), preoții Gheorghe Gavriluță şi Gheorghe Burcă, diaconii Ioan Calmuschi şi Teodor Felcovschi, cântăreții Gheorghe Râşcanu, Costachi Teodorescu şi Zaharia Sachilaride, paraclisierii Ioan Popa şi Teodor Ionescu, precum şi ierodiaconul Atanasie[36].

[32] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti…*, p. 88-98 – unde a publicat un memoriu din 15 iulie 1908 al lui Gheorghe Drob (notar în comuna Olteneşti, județul Fălciu) care şi-a scris memoriile la bătrânețe. Gheorghe Drob povestește pățania lui Al. I. Cuza de la Mănăstirea Floreşti, la care a fost martor, la vârsta de 14 ani, în calitate de copil de strană şi servitor al egumenului Nil.

[33] Maria Popa, Doina Rotaru, *Contribuții la istoria Mănăstirii „Sfântul Ilie” de la Floreşti-Vaslui. Catagrafia averii secularizate la 1863*, în „Monumentul”, 2014, p. 15-16.

[34] A se vedea Costin Clit, *Unele aspecte privitoare la Mănăstirea Floreşti după secularizarea averilor mănăstireşti din 1863*, în „Meridianul Cultural Românesc”, nr. 4 (12), octombrie-decembrie 2017, p. 117-123.

[35] *Ibidem*, p. 118.

[36] *Ibidem*, p. 119-120.

În ceea ce priveşte evoluţia arhitecturală a mănăstirii, precizăm faptul că, la 1863, arhimandritul Atanasie Gheţescu considera că schelele care înconjurau biserica şi clopotniţa – începute în timpul fostului egumen grec Nil – constituiau un mare pericol (în cazul unei eventuale prăbuşiri a lor), fapt pentru care a solicitat Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice aprobarea demolării lor, pe care o va obţine. Cu toate acestea, la 31 ianuarie 1864, căpitanul Dimitrie Ghiţescu (noul curator al Mănăstirii Floreşti) solicita acelaşi lucru, sugerând chiar suportarea cheltuielilor băneşti pentru demolare de către Consiliul Comunal[37].

Mai mult, la 9 iunie 1864, atât palatul egumenesc al Mănăstirii Floreşti, cât şi biserica şi turnul de la poartă (menit a servi drept clopotniţă) – construite parţial de către fostul egumen Nil – erau nefinalizate şi riscau să rămână deteriorate. Spre exemplu, palatul egumenesc – „o construcţie solidă şi elegantă", formată din 24 de încăperi mici şi mari, afară de antrete, beciuri şi alte încăperi – deşi era parţial finalizat în exterior şi acoperit cu ulucele amenajate până la jumătatea zidului, era ameninţat de curgerea apei din dealul din spate şi de prelingerea apei pe zidurile rămase netencuite[38]. În altă ordine de idei, prin jurnalul Consiliului de Miniştri din 7 iulie 1864, aprobat de Alexandru Ioan Cuza, s-a hotărât „înfiinţarea unei închisori corecţionale în localul Monastirei Floreşti din judeţul Vaslui", iar la 26 martie 1865 ministrul de Interne a cerut celui al Justiţiei şi celui al Cultelor şi Instrucţiunii Publice trecerea lăcaşului de la Floreşti la Serviciul penitenciar din cadrul Ministerului de Interne, în contextul aplicării legii penale de la 1 mai 1865[39]. La 8 aprilie 1865 se solicita îngrijitorului mănăstirii păstrarea camerelor servitorilor bisericii, a mobilierului şi predarea celorlalte, iar, la 19 octombrie 1871, îngrijitorul bisericii din Floreşti era din nou invitat la păstrarea camerelor necesare locuirii servitorilor bisericeşti şi predarea celorlalte delegatului Serviciului general al închisorilor, în vederea strămutării ospiciului de la Lipova[40].

Ca atare, o parte a inventarului Mănăstirii Floreşti a ajuns la Mitropolia Moldovei din Iaşi, precum şi la Episcopiile din Huşi şi Ismail. Totodată, D. Donici (prefectul judeţului Vaslui) a sugerat întocmirea unei catagrafii a materialelor rămase la mănăstire din perioada egumenilor greci (fier, piatră şi cărămidă), în vederea vânzării lor, idee care i-a fost aprobată de minister la 29 iunie 1865[41]. Însă, conform unei adrese din 6 octombrie 1868, Procopie Poliacov din Vaslui a cerut învoirea prefecturii Vaslui de a ridica, prin mijloacele proprii, un acoperiş „la zidire(a) de la M(ănăstirea) Floreştii, care, fiindu remase neisprăvite din timpul foştilor egumeni greci, este expuse, din cauza ploilor, la ruină"[42].

Cu toate acestea, funcţionalitatea lăcaşului mănăstiresc de la Floreşti

[37] *Ibidem*, p. 121. Serviciul Arhive Naţionale Istorice Centrale Bucureşti (în continuare SANIC Bucureşti), Fond *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (*în continuare *MCIP)*, dosar 1154/1863, f. 1-2.
[38] *Ibidem*, p. 122. SANIC Bucureşti, Fond *MCIP*, dosar 1067/1864, f. 11.
[39] *Ibidem*, f. 59.
[40] *Ibidem*, f. 60 şi f. 127.
[41] *Ibidem*, f. 60 şi f. 80.
[42] *Ibidem*, dosar 1154/1863, f. 38.

a fost suplinită doar de un paraclis care funcționa într-o odaie neîncăpătoare, deplorabilă, în care se găsea şi *Sfânta Icoană a Maicii Domnului cu Pruncul*, realitate sesizată de protoiereul județului Vaslui, cu prilejul hramului mănăstirii din 20 iulie 1873. De altfel, prefectul Donici al județului Vaslui arăta, prin adresa din 28 iulie 1873, că biserica era „zidită din roşu până deasupra fereştilor şi materialul ce mai trebuieşte până la terminare(a) zidirei este mai totu gata şi chiar adus în ograda Monastirei, şi asemine catapiteazma de la biserica veche şi to(a)te cărțile necesare suntu complecte”[43]. Astfel, se solicita intervenția rapidă a Ministerului pe lângă consiliile județene Vaslui şi Tutova, dar şi a episcopului de Huşi[44]. Totodată, referatul primarului comunei Floreşti reflecta şi el starea ruinată a paraclisului, mai ales a „podelii de jos”, dar şi propunerea execuției reparației cu „piatră din lespezi de Galați ce se află în ograda monastirei şi care este proprietatea Statului”[45].

În legătură cu găsirea unor surse financiare pentru Mănăstirea Floreşti, încă din anul 1865 episcopul Iosif Gheorghian de la Huşi a propus Ministerului Cultelor aducerea *Sfintei Icoane făcătoare de minuni* de la Floreşti (cu tot cu odoarele sale) în catedrala episcopală. Astfel, el arăta faptul că expunerea prin iarmaroacele, târgurile şi județele Moldovei a acestei icoane de la Floreşti ar aduce importante venituri cu care s-ar putea îngriji şi întreține biserica de acolo[46]. Pe de altă parte, la 11 iulie 1867, prefectul vasluian D. Donici a instituit o condică deschisă permanent, „în care să se înscrie to(a)te darurile şi sumele ce binevoitorii vor oferi Sfintii Ico(a)ne (...) puindu-se îndatorire îngrijitoriului a înscrie pe fiecare dănuitor şi sumile ce oferă”, urmând ca aceste venituri să ajungă la Casa Statului[47]. Apoi, la 8 iunie 1872, Comitetul permanent al județului Vaslui a hotărât însoțirea acestei icoane de către un om desemnat de Consiliul Comunal Floreşti (în timpul pelerinajului), la cererea episcopului de Huşi, consemnarea ofrandelor urmând să fie făcută într-un registru păstrat de Consiliul Comunal şi sigilat de Comitetul Județean[48].

În cele din urmă, episcopul Iosif Gheorghian a invocat Ministerului Cultelor faptul că icoana de la Mănăstirea Floreşti stă în condiții neprielnice (într-o casă în stare de ruină) şi a cerut ridicarea urgentă a bisericii deja începute. Iată ce scria el: „Totuşi, Biserica este începută şi rădicată până mai sus de ferestre; încât dacă nu s-ar putea continua şi isprăvi acel edificiu, cel puțin cu materialul expus acolo s-ar putea rădica o biserică mai mică, pentru care nu s-ar reclama mari cheltuieli şi acest lucru s-ar putea face fără ca statul să cheltuiască un singur ban, numai prin mijlocirea Sântei Ico(a)ne. Veți binevoi a şti Domnule Ministru că nu puțini bani se adună cu această Sântă Icoană, mai ales în timpuri de secete, când este

[43] *Ibidem*, f. 66-66v. şi f. 77.
[44] *Ibidem*, f. 68-68v. şi f. 71.
[45] *Ibidem*, f. 73v.
[46] *Ibidem*, dosar 1067/1864, f. 60-60v. Maria Popa, Doina Rotaru, *art. cit.*, p. 35.
[47] *Ibidem*, f. 84-87. A se vedea şi Andrei Crețu, *Icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului de la Mănăstirea Floreşti*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, nr. XXXVII (2016), 2017, p. 56-77.
[48] *Ibidem*, f. 132-132v. şi 144. A. Crețu, *art. cit.*, p. 60-62.

purtată prin mai multe districte limitrofe. Şi dacă s-ar lua nişte măsuri, altele decât cele de până acum, în scurt timp s-ar aduna un capital însemnat, care ar putea servi la satisfacerea necesității indicate (...); să aprobați ca banii în chestiune să se rezerve numai pentru Biserica de la Floreşti”[49]. În fine, pe baza adresei Ministerului Cultelor din 8 mai 1874 şi a articolului 7 din Regulamentul Sfântului Sinod, episcopul Iosif Gheorghian a dispus destinația banilor de la icoană pentru construirea unei noi biserici la Mănăstirea Floreşti, „care este fo(a)rte necesară pentru locuitorii acelei comune şi pe care, mai ales, o reclamă buna-cuviință şi respectul către Sânta Icoană, ce până acum şede într-o simplă casă ruinată”[50]. Abia la 25 aprilie 1875 Ministerul Cultelor a aprobat vânzarea în profitul bisericii Floreşti a materialelor care erau păstrate într-un hambar al mănăstirii, încuviințând, totodată, şi folosirea veniturilor de la icoană pentru refacerea lăcaşului de cult, dar după o altă intervenție a episcopului Iosif Gheorghian[51].

După tot acest periplu al obținerii fondurilor necesare, lucrările la Mănăstirea Floreşti, care fuseseră sistate după 1863, au fost reluate şi finalizate de către statul român, între anii 1879-1901, la stăruința episcopului Iosif Gheorghian. Ele au fost executate sub conducerea arhitectului Burelli, a inginerului Gr. Palada şi a lui Onofreo Messina, noua biserică din piatră devenind una de mir. Biserica a fost terminată de credincioşi abia în 1883, când a fost „târnosită”, la 20 iulie, de către arhimandritul de scaun Nectarie Tomescu. În schimb, turnul-clopotniță de la poartă a fost sfințit abia la 20 iulie 1901[52].

La 1881, palatul egumenesc a fost transformat în spital rural, fiind preluat de Ministerul Sănătății şi dotat cu 56 de paturi, farmacie şi aparatură modernă. El a fost condus până în anul 1890 de către doctorii Capşa şi Th. Cerchez[53]. În septembrie 1915, Ioan Popovici – subchirurg la spitalul Negoeşti (județul Dolj) – a fost transferat la spitalul de la Mănăstirea Floreşti[54].

După câteva reparații în secolul următor (mai ales, după cutremurele din 1940 şi 1977), Mănăstirea Floreşti a fost complet restaurată între 1998-2001 de către Ministerul Culturii şi Cultelor. De altfel, reînființarea Mănăstirii Floreşti şi restaurarea întregului ansamblu s-au făcut, după 1991, prin osteneala arhimandritului Iezechiel Ariton, cu fonduri de la ministerul amintit şi de la Episcopia Huşilor[55]. În fine, la data de 20 iulie 2019, în cadrul palatului egumenesc al Mănăstirii Floreşti a fost inaugurată Secția de Istorie şi Artă religioasă „Episcop Iacov Antonovici” a Muzeului Județean „Ştefan cel Mare” Vaslui.

[49] *Ibidem*, f. 148-148v. şi 151; 153-153v. Maria Popa, Doina Rotaru, *art. cit.*, p. 36-37. A. Crețu, *art. cit.*, p. 63-64.
[50] *Ibidem*, f. 153-153v. A. Crețu, *art. cit.*, p. 73-75.
[51] *Ibidem*, f. 158-159. A.Crețu, *art. cit.*, p. 77.
[52] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti*...„ p. LXXI-LXXIII. L. Chiriac, *op. cit.*, p. 323.
[53] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti*..., p. XIV-XVIII. L. Chiriac, *op. cit.*, p. 324. Maria Popa, Doina Rotaru, *art. cit.*, p. 36. C. Clit, *art. cit.*, p. 123.
[54] „Monitorul Oficial”, nr. 146, 29 septembrie/12 octombrie 1915, p. 6150.
[55] L. Chiriac, *op. cit.*, p. 325.

Aşadar, ansamblul Mănăstirii Floreşti (Biserica „Sf. Ilie”, turnul-clopotniță, palatul egumenesc şi zidul de incintă) constituie un important monument religios al actualului județ Vaslui (figurând în Lista monumentelor istorice din județul Vaslui cu codul LMI VS-II-a-A-06798), dar şi o mare realizare a arhitecturii ecleziastice din Eparhia Huşilor, construit între secolele XVI-XIX, în stil neogotic şi romantic[56].

[56] Maria Popa, *op. cit.*, p. 82-83.

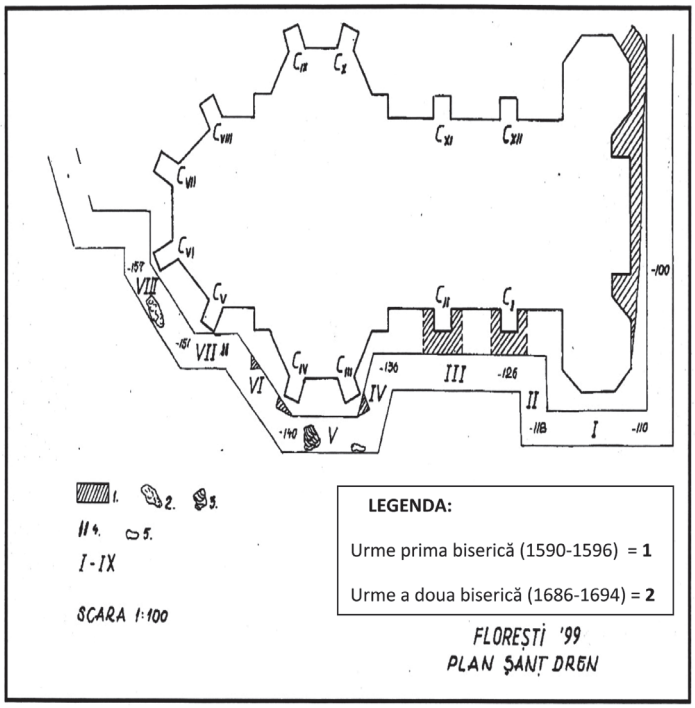

Fig. 1 – Biserica Mănăstirii Floreşti. Plan, etape evoluţie şi şanţ dren.
Apud C. Asăvoaie, L. Chiriac, *Noi date istorico-arheologice privind Mănăstirea Floreşti, judeţul Vaslui*, în „Acta Moldaviae Meridionalis", XXI, 1999-2000, 2001, p. 68.

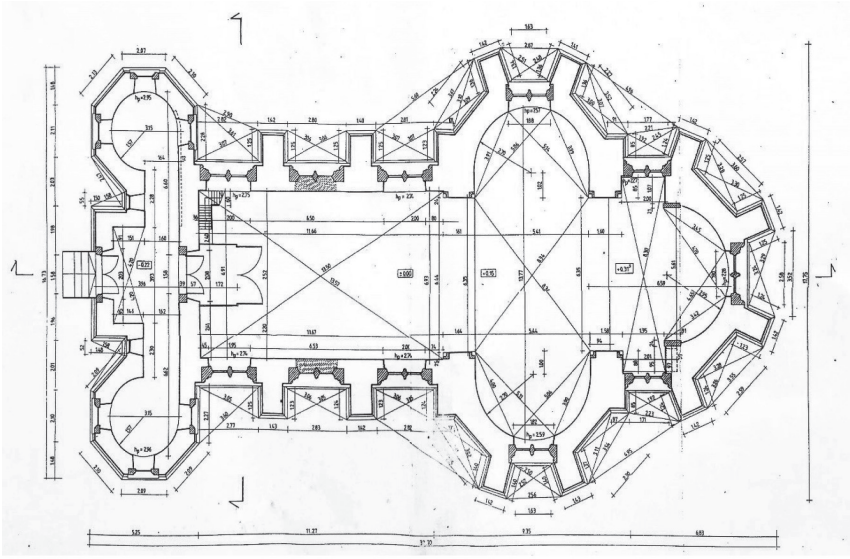

Fig. 2 – Biserica Mănăstirii Floreşti. Plan şi releveu. Scara 1/100.
Autor: arhitect Radu Pană, 1991.

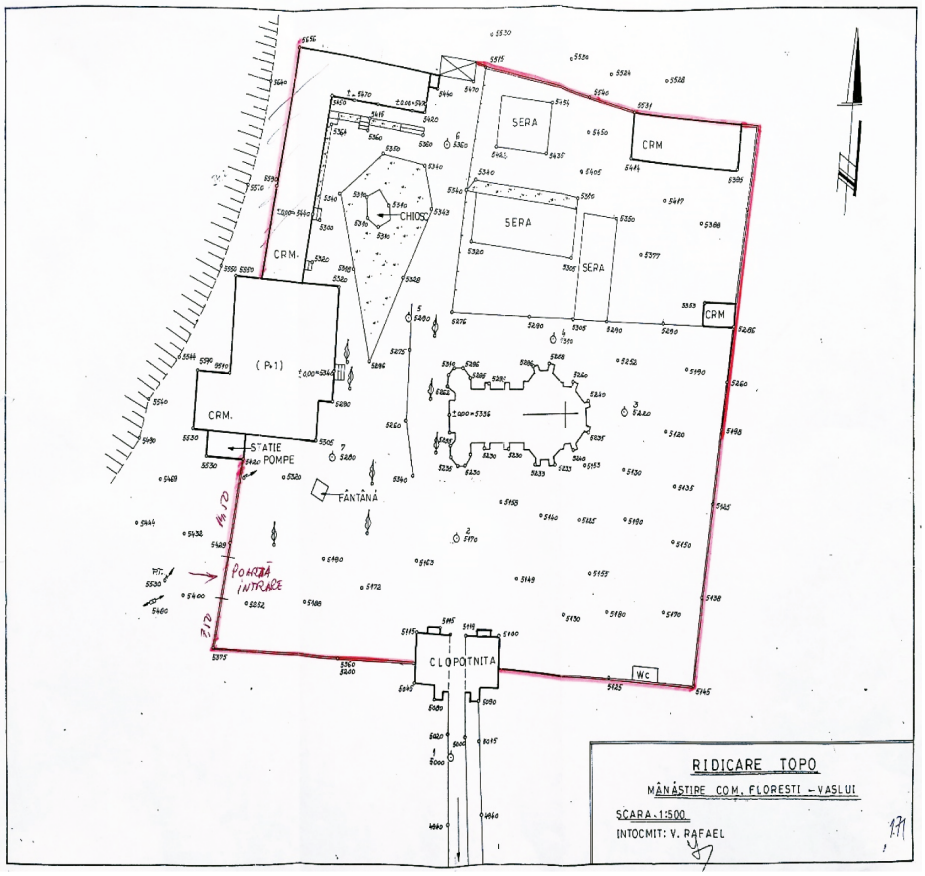

Fig. 3 – Mănăstirea Floreşti. Plan şi ridicare topografică. Scara 1/500.
Autor: arhitect V. Rafael, 1991.

Fig. 4 – Ansamblul Mănăstirii Floreşti. Vedere dinspre latura de nord. Foto: L. Chiriac, 1998.

Fig. 5 – Biserica Mănăstirii Floreşti. Faţada. Foto: L. Chiriac, 2018.

Fig. 6 - Biserica Mănăstirii. Vedere dinspre latura de sud. Foto: L. Chiriac, 2019.

Fig. 7 – Palatul egumenesc al Mănăstirii Floreşti. Fațada. Foto: L. Chiriac, 2019.

Fig. 8 – Palatul egumenesc al Mănăstirii Floreşti şi zidul de incintă. Vedere dinspre latura de sud. Foto: L. Chiriac, 2019.

Fig. 9 – Turnul-clopotniță al Mănăstirii Floreşti. Vedere de la intrarea în mănăstire. Foto: L. Chiriac, 2007.

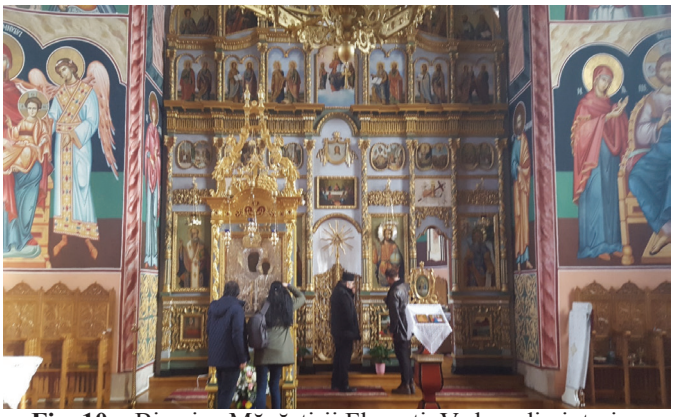

Fig. 10 – Biserica Mănăstirii Floreşti. Vedere din interior. Foto: L. Chiriac, 2019.

Fig. 11 – Biserica Mănăstirii Floreşti. Pictură din pronaos. Foto: L. Chiriac, 2019.

Fig. 12 – Biserica Mănăstirii Floreşti. Pictură de pe boltă. Foto: L. Chiriac, 2019.

Fig. 13 – Palatul egumenesc al Mănăstirii Floreşti. Vedere din interior. Foto: L. Chiriac, 2019.

Istoricul unei controverse. Cartea Ocolniță din Răşinari (1488) şi extrasul actului de danie (1383). Originale pierdute şi copii târzii sau falsuri de secol XVIII?*

Ela COSMA **

Abstract: ***History of a Controversy.*** **Cartea Ocolniță** ***of Răşinari (1488) and the Extract from the Deed of Donation (1383): Lost Originals and Late Copies or Fake Documents of the 18th Century?*** *By showing the history of the discovery both of a controversial document (actually containing two property acts from Răşinari, namely, Cartea Ocolniță, a "book" of the village borders, from 1488 and a donation deed from 1383) and of its copies, the study attempts to answer the question whether the said documents are, all, late copies of a lost original or fake documents written in the 18th century. The first historian who identified and edited the document from Răşinari was Nicolae Iorga (1906); he was followed by the village monographer, Vasile Păcală (1915). While Iorga doubted about the authenticity of the document, asserting that it was made up for juridical purposes during the Răşinari trials against the usurper Magistrate (council) of the city of Sibiu (1735-1776/1786), Păcală considered the document to be authentic. Recent research brought to light more copies of Cartea Ocolniță (1488), with or without the extract of the deed of donation (1383). These copies were surely compiled during the 18th century, as also shown by studies authored by Tatiana Onilov and Vasile Rus.*
Keywords: *Răşinari in Mărginimea Sibiului, Cartea Ocolniță (1488), deed of donation (1383), historiographical controversy.*

Dacă într-o bună zi s-ar descoperi originalul actului căruia îi dedicăm studiul de față, atunci *Cartea Ocolniță* de la Răşinari din 1488 ar deveni cel dintâi document cunoscut, scris în limba română, devansând cu 33 de ani scrisoarea lui Neacşu din Câmpulung adresată judelui braşovean Hans Benckner în 1521. Dar cum istoria nu se poate scrie la modul condițional-optativ, singură evidența faptelor istorice şi a probelor documentare ne va călăuzi în demersul nostru.

Aşadar, în 1906, în premieră românească, dar şi universală, Nicolae Iorga descoperea şi semnala un document contestat şi o valoroasă copie din Răşinari. Într-un mic studiu *Despre actele răşinărene,* marele istoric menționa succint: „În anul 1735 satul Răşinarilor începu un proces cu maghistratul sibiian de care atîrna, cu privire la nişte hotare multă vreme dezbătute. Procesul urma şi în 1776"[1].

* Această lucrare a fost elaborată în cadrul Grantului de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor, aflat la dispoziția Academiei Române şi gestionat prin Fundația „PATRIMONIU", GAR-UM-2019-II-2.5-13, *Patrimoniul istorico-juridic românesc în documente şi arhive inedite,* director de grant: Ela Cosma.
** Cercetător ştiințific, doctor în istorie şi filologie (specializarea folclor), Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române, Cluj-Napoca; e-mail: ela_cosma@yahoo.com.
[1] Nicolae Iorga, *Scrisori şi inscripții ardelene şi maramureşene,* I, Bucureşti, 1906 (cap. „IV. Despre actele răşinărene"), p. XXXII-XXXIV.

Precizările erau, însă, aproximative şi sufereau câteva amendamente: 1) procesul răşinărenilor nu a început la 1735, căci avea antecedente îndelungate; 2) procesul nici nu s-a încheiat la 1776, ci abia la 1786-1788; 3) apoi, nu Răşinariul „atîrna" de Magistratul Sibiului, ci acesta îl spoliase pe primul de drepturile sale teritoriale; 4) iar acele „hotare multă vreme dezbătute" aparţineau dintotdeauna satului şi fuseseră uzurpate de către sibieni.

Din păcate (sau din fericire?), afirmaţiile lui Nicolae Iorga din 1906 sunt incomplete şi inexacte. Ele sunt infirmate prin descoperirea, în Muzeul Bisericesc de la Casa Episcopală din Răşinari, a unui volum gros, legat în copertă de piele, un manuscris ce numără 1.318 pagini. Volumul, intitulat *Transmissionales in causa Possesionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem 1784* (Transmisionale în cauza posesiunii Răşinariului contra Oraşului Liber Regesc al Sibiului), conţine actele amintitului proces urbarial şi desfăşurarea sa vreme de 50 de ani (1735-1784)[2]. Identificarea manuscrisului inedit în vara lui 2017, ca şi intenţia prelucrării şi editării sale critice au prilejuit realizarea unui acord ştiinţific între Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române din Cluj-Napoca, pe de o parte, şi Parohia Ortodoxă şi Primăria din Răşinari, pe de altă parte[3]. Volumul *Transmissionales* în ansamblul său contestă imaginea sumară a procesului răşinărean evocată de Nicolae Iorga.

Istoricul continua, însă, prezentând documentul ce face obiectul studiului nostru: „Pentru nevoile [procesu]lui se alcătui o aşa-zisă diplomă a Craiului Matiaş Corvinul pentru întinderea moşiei Răşinarilor, întărind-o şi cu numele preoţilor, judelui-cneaz sau sindic [*sândie*][4] şi ale 'bătrânilor juraţi'. Neapărat că actul e plăzmuit în forma lui de astăzi, dar e foarte cu putinţă că el să fi fost alcătuit pe temeiul unui adevărat privilegiu al lui Matiaş"[5].

Nicolae Iorga reproducea actul contestat în anexele volumului de *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene,* sub rubrica „III. Documente răşinărene (păstrate la şcoala românească din Răşinari)", fără alte comentarii legate de modul şi locul descoperirii[6]. *Cartea Ocolniță* din 1488 şi extrasul actului de danie din 1383 sunt urmate de reproducerea unui alt document, intitulat „II. Pentru anul 1735", în care se editează, de fapt, un document românesc din 1777 (întrucât face

[2] *Transmissionales in causa Possesionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem*, manuscris aflat la Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală de la Răşinari, include actele procesului urbarial (1735-1784), conscripţia Răşinariului (1754-1784), audieri de martori, documente mai vechi (sec. XV-XVIII).

[3] *Acord de colaborare şi proiect ştiinţific din 15 iulie 2017*, încheiat între Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române din Cluj-Napoca, reprezentat de CS I dr. Ela Cosma, pe de o parte, şi Parohia Ortodoxă Răşinari, reprezentată de preot paroh Nicolae Jianu, Primăria Răşinari, reprezentată de primar, dl. Bucur Bogdan, pe de altă parte. În cadrul acordului, doamna Marina Bogdan, managerul Grupului de Acțiune Locală (GAL) cuprinzând 11 din cele 18 sate ale Mărginimiii Sibiului, a realizat scanarea profesionistă a volumului la Biblioteca Județeană ASTRA din Sibiu.

[4] Cel pe care Nicolae Iorga îl denumeşte incorect ca fiind *sindic* se numea în realitate *sândie.* Acesta era substitutul judelui sătesc, conform unor menţiuni documentare medievale şi premoderne. Apud Victor Păcală, *Monografia satului Răşinari*, Sibiu, 1915, p. 44.

[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. XXXIII.

[6] *Ibidem*, p. 229-231.

referință la ascultarea de martori, „la întrebare la anul trecut 1776”).

Revenind la descoperirea pe care o dezbatem acum, fără să ne spună dacă l-a văzut el însuşi, cu ochii lui, ori poate a aflat de la alții despre existența actului, marele istoric descrie exact „aşa-zisa diplomă” a regelui Matia Corvin prin elementele sale de fond: „întinderea moşiei Răşinarilor” (hotarul satului) şi de formă: încheierea actului cu numele preoților, judelui (care odinioară se mai numea cnez ori *sindie*) şi ale jurații lor.

Iorga realizează, astfel, prima semnalare şi prima editare a *Cărții Ocolniță* din 1488: iată meritul său. Totuşi, sunt câteva omisiuni importante: nu se detaliază sursa arhivistică, nu se descriu împrejurările descoperirii, nici forma documentului, nu se indică existența sau lipsa unor elemente de întărire (semnături, pecete). Autorul se mărgineşte să concluzioneze sumar că actul (descris de el la 1906) este „plăzmuit”, deci reprezintă un fals.

Apoi, Iorga mai consideră ca foarte posibilă alcătuirea sa în temeiul unui privilegiu „adevărat” al regelui Ungariei. În tot cazul, originalul (adică fie privilegiul regesc – în limba latină, fie *Cartea Ocolniță* de secol XV – în limba română), chiar dacă a fost căutat de istorici, nu s-a descoperit până în zilele noastre, la peste 110 ani de la mențiunea lui Iorga şi la 530 de ani de la presupusa sa emitere (1488).

Mult mai mare interes îi deşteaptă istoricului amintit extrasul actului daniei pe care Radu-Vodă Negru, marele herțeg şi domn al Țării Româneşti, o face la 1383 Bisericii Sfintei Paraschiva, cel mai vechi lăcaş de cult din Răşinari: „Aceeaşi hârtie cu scrisoare din veacul al XVIII-lea care-l cuprinde[7], dă apoi un extras de act de danie de la ’Radu-Vodă Negru’, ’marele-herțeg, Domn’. Felul cum el arată hotarele unei moşii, care trebuie să fie prin Făgăraş, închinarea daniei către o biserică, a Sfintei Paraschive, cea mai veche din Răşinari, în sfârşit data de 1383, care se potriveşte foarte bine cu anii în cari a putut domni Radu fiul lui Vladislav şi tatăl lui Mircea, despre care se spune în acele câteva rânduri că a întregit dania de pământ, ne fac să credem că avem înainte într’adevăr rânduri autentice. Spre aceeaşi încheiere ne duc şi cuvintele slavone presărate şi pe care cu greu le-ar fi putut născoci astfel un dascăl de sat ardelean din veacul al XVIII-lea. Avem, deci, înainte în traducere o parte din cel mai vechiu hrisov dat în limba slavonă, a afacerilor interne”[8].

Iorga specifică faptul că „aceeaşi hîrtie” ce conține „scrisoarea din veacul al XVIII-lea”, adică privilegiul lui Matei Corvin către răşinăreni, cuprinde şi extrasul actului de danie al domnului Radu Negru, respectiv un fragment tradus din slavonă ori, în cuvintele istoricului, „în traducere o parte din cel mai vechi hrisov dat în limba slavonă”.

Autorul citat îşi încheie referințele *Despre actele răşinărene*, trimițând la alte informații din Răşinariul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, referitoare la „fugarul” Apostol (fiul banului muntean Hrizea şi al soției lui

[7] Iorga se referă la „privilegiul lui Matiaş” din paragraful anterior.
[8] N. Iorga, *op. cit.*, p. XXXIII.

Gherghina), căsătorit a doua oară cu „pribeaga" Dumitrana şi făcând nunta în casa preotului răşinărean Manea Izdrailă, mort la Cluj, şi având o fiică Eva, măritată cu dascălul Aliman Galea din acelaşi sat al Mărginimii. Mai scrie Iorga: „În 1783-[178]4, dregătorii români ai Răşinarului dădeau dascălului Aliman mărturiile şi adeverinţele de nevoie pentru a reclama în 'ţară' moşiile ce se cuveniau dăscăliţei Eva"[9].

Astfel, din datele furnizate de Nicolae Iorga în 1906 reţinem: a) semnalarea şi reproducerea în premieră a documentului de la Răşinari din vremea regelui Matia Corvin; b) actul e considerat ca fiind „plăzmuit" şi întocmit între 1735-1776 pentru a sluji procesului pentru posesiunea satului; c) actul a fost consemnat pe aceeaşi „hârtie" cu extrasul actului de danie din 1383 al domnului Radu Negru către Biserica Sfintei Paraschiva din Răşinari.

*

A doua menţionare, mult mai amănunţită şi mai amplă, însoţită şi ea de transcrierea şi redarea documentelor din 1488 şi 1383, îi aparţine lui Victor Păcală, în a sa *Monografie a satului Răşinari* din 1915[10]. Victor Păcală este cel ce oferă actului o identitate, adică numele sub care este cunoscut până azi: „Dela 1488 avem o *carte ocolniță*, alcătuită pe baza unor documente mai vechi şi folosită în procesul urbarial dintre Răşinari şi cetatea Sibiului"[11]. Între „documentele mai vechi" se numără şi acel extras dintr-un act de danie din 1383.

Păcală subliniază însemnătatea actului care „ne înfăţişează vechiul hotar, în care se rezumă o bună parte din istoria satului"[12]. Meritul deosebit al monografului satului Răşinari constă în aceea că relevă importanţa actului din 1488, motiv care-l face să redea integral documentul, transcriindu-l din alfabetul cu chirilice. Varianta oferită de Victor Păcală în 1915 diferă uşor de cea pe care o publicase Iorga în 1906; aşadar, Victor Păcală se raportează la altă copie decât cea prezentată de Nicolae Iorga. Nici monograful Răşinariului nu suflă un cuvânt despre locul şi forma în care a aflat documentul, a cărui existenţă rămâne, în continuare, învăluită în mister.

Autorul răşinărean confirmă, însă, afirmaţia lui Iorga privind existenţa în copie a documentului din 1488, întrucât a fost scris pe aceeaşi hârtie ce cuprinde şi extrasul actului de danie din 1383, prin care domnitorul Radu-Vodă Negru dăruieşte moşii Bisericii „Sfânta Paraschiva" din Răşinari, alte moşii fiind donate de fiul său Mircea-Vodă.

[9] *Ibidem*, p. XXXIV. Pentru acest document, N. Iorga face trimitere la revista „Literatura şi arta română", IV, Bucureşti, 1899-1900, p. 401 sq.

[10] V. Păcală, *Monografia satului Răşinari*, Sibiu, 1915. Remarcabila lucrare a fost reeditată anastatic în 2015, într-un proiect cultural realizat cu colaborarea Bibliotecii Judeţene ASTRA din Sibiu, de către Asociaţia „Răşinari". Confluenţe Europene, cu finanţare de la Primăria Răşinari, sub coordonarea domnului primar Bucur Bogdan.

[11] V. Păcală, *op. cit.*, p. 35.

[12] *Ibidem*, p. 42.

În sfârşit, monograful redă documentul din 1383, pe care Iorga îl considera autentic: „*Храм свта и* [ѣ]*по*[до]*бна* Parascheva, pentru moşiile besearicii, ceale date besearicii de Marele Herţeg Domnu Rad[u]-Vodă Negru. În cîmpu de jos, din calia Coşteului, în sus, pănă în Strâmtu, jumătate despre pădure a besearicii, jumătate popilor, alta, din jos de calia Coşteiului, alta peste râu din Gura Văi, cu piatră rătundă, precum mearge vărsătura pin râu pe lăngă merii popa Oprea Pătruţu, pe lăngă stupină, pin calia Coşteului. Dară cea din jos de calea Coşteului e dată de Mircea-Vod[ă] Basarab. Leat 6891 [1383], m[e]s[i]ţa Ghen[arie] 7, *за поминация Диа их* [pentru pomenirea sufletului lor][13].

Revenind la *Cartea Ocolniţă* din 1488, tot la fel ca Nicolae Iorga, nici Victor Păcală nu indică arhiva în care a văzut-o, menţionând doar că a fost scrisă pe aceeaşi hârtie cu extrasul actului de danie din 1383. Însă monograful Răşinariului reuşeşte să arunce un strop de lumină asupra istoriei ascunse a documentului din 1488, specificând într-o notă: „Documentul fu găsit cu prilejul restaurării bisericei vechi [a Sfintei Paraschiva] la a. [anul] 1655[14]. Prin rezoluţia guvernului din 30 Maiu 1777 nr. 5916, apoi prin deliberatul aceluiaş for din 16 Ian. 1784 nr. 9443, documentul fu declarat falş şi osândit să fie nimicit. Totuş, un exemplar se rătăci printre hârtiile procuratorului fiscal şi scăpă astfel de peire. Ieşind din nou la iveală, în a. 1828, goana se reînnoi contra lui şi numai cu mare greutate putu să i se salveze existenţa”[15].

*

Unde se află, deci, această preţioasă „hârtie” cu identitate neclară până în zilele noastre? Acum peste o sută de ani, se pare că ambii cercetători citaţi, Iorga şi Păcală, au văzut-o, independent unul de altul, şi au descris-o la fel: „hârtia”, fiind mai târzie (nu de secol XV, ci de secol XVIII, conform primului autor citat), conţinea două documente, redate unul după celălalt în ordine invers cronologică: primul document din 1488 era urmat de cel de-al doilea din 1383.

În 2017 am văzut prima oară şi am fotografiat *Cartea Ocolniţă* din 1488 (fără „continuarea” sa din 1383), expusă într-o copie, respectiv în două copii (xerox), în Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală de la Răşinari. Această casă de patrimoniu istoric a oferit sediu celor patru episcopi ortodocşi sârbi din ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea: Dionisie Novacovici (1763-1767), Sofronie Chirilovici (1771-1774), Ghedeon Nichitici (1783-1788) şi Gherasim Adamovici (1789-1796). Dacă în Casa Episcopală se păstrează portretul original al ultimului dintre episcopii amintiţi, Gherasim Adamovici, Ghedeon Nichitici a decedat la Răşinari, iar mormântul său, acoperit cu o lespede roşie, se află în

[13] *Ibidem*, p. 37.

[14] Credem că Păcală a greşit cu un secol şi că se referea la anul 1755, atunci când s-a terminat construirea din zid a Bisericii „Sfinta Paraschiva”. Nu cunoaştem nicio „restaurare” din 1655, dar bănuim că trebuie să fie vorba despre ridicarea, în locul bisericii vechi de lemn, a celei noi zidite. Construcţia s-a desfăşurat între 1728-1755.

[15] *Ibidem*, p. 82, nota 2.

fața altarului din Biserica Sfintei Paraschiva[16]. În ce priveşte *Cartea Ocolniță* din Casa Episcopală, în 2017 prima copie era înrămată în sticlă pe peretele vopsit albastru (păstrând culoarea inițială de „mieruială") din „casa cea mare", azi sală de expoziție a muzeului răşinărean. A doua copie putea fi admirată în vitrina amplasată în mijlocul aceleiaşi încăperi, alăturat fiind prezentată transcrierea fragmentelor inițial şi final ale actului.

Cartea Ocolniță de la Răşinari din 1488 este o copie; îi lipsesc pecetea, semnăturile *manu propria* şi orice însemne ale unui original. E redactată cu litere chirilice în limba română. Ambele copii xerox ale actului, expuse în Muzeul Bisericesc, vădesc urmele îndoiturii, documentul fiind poate inițial rulat ca un sul, apoi presat la păstrare, astfel că a foaia a fost împăturită de cinci ori, având patru îndoituri pe lățime.

Unde se află, însă, fie şi în copie, extrasul actului de danie emis de Radu-Vodă la 1383 pe seama Bisericii Sfintei Paraschiva de la Răşinari? Şi unde se găseşte „hârtia" pe care au fost copiate împreună ambele documente de la 1488 şi 1383? Este limpede că cele două copii identice, expuse în Muzeul Bisericesc (2017), nu conțin decât prima parte a acelei „hârtii", a documentului semnalat de Iorga şi Păcală.

Cum originalul nu s-a găsit şi nu se cunoaşte, ne-am întrebat, inițial, dacă copia de la Răşinari din 1488, în limba română cu litere chirilice, nu reprezintă cumva traducerea unei diplome în latină, de mult pierdute? Cercetând volumul *Transmissionales,* colegul latinist Vasile Rus a descoperit, în anexele documentului-fluviu, traducerea din „valahă" în latină, atât a *Cărții Ocolniță*[17], cât şi a extrasului actului de danie către Biserica Sfintei Paraschiva de la Răşinari[18].

Aşadar, în locul unui posibil original latinesc de secol XV, deocamdată am aflat transpunerea în latină a documentului românesc cu chirilice de la 1488, traducerea latinească fiind efectuată cel târziu pe la 1784-1788, atunci când s-a încheiat copierea pe curat a tuturor actelor procesuale şi a anexelor documentare incluse în volumul *Transmissionales*. De subliniat că, aidoma copiei documentului din 1383, nici cea a actului din 1488 nu-i deloc lipsită de valoare istorică, juridică, lingvistică, datorită conținutului său.

În *Transmissionales* mai întâlnim un document interesant, redat imediat după *Cartea Ocolniță* (1488) şi fragmentul de danie (1383). Este vorba despre traducerea în latină şi mărturia în limba originală germană a meşterului zidar

[16] Am descris Casa Episcopală în articolul: Ela Cosma, *Case şi inscripții din Răşinari, sec. XVIII-XIX (I),* în „Acta Terrae Fogarasiensis", VII, 2018, p. 539-541.

[17] *Cartea Ocolniță* din 22 mai 1488, traducere din română în latină, în *Transmissionales...*, p. 1136-1141. Se notează titlul în marginea din dreapta filei: *Literae Metales Valachales* şi se face următoarea observație marginală: *pro Resinar sub Nro 516*. Documentul începe astfel: *Vigesimarum Secundarum. Translationis Videlicet Literarum Metalium Resinariensium ex Annuentia Mathiae Regis Per 40. Viratum et Juratos Senes Resinarienses Valachico Ideomate 1488 Die 22a May Confectarum tenor Sequitur in haec Literae verba*.

[18] Extrasul actului de danie din 7 ianuarie 6791 (1383) al lui Radu Negru-Vodă şi Mircea Basarab (Mircea cel Bătrân) către Biserica Sfintei Paraschiva din Răşinari, traducere din română în latină, sub titlul subliniat cu acoladă: *Indorsatio Autem talis Legebatur,* în: *Transmissionales...*, p. 1141-1142.

Johannes Drotlich, care a primit din mâinile ucenicului său o „carte" (*Librum*, *ein Buch*), pe care acesta o găsise la dărâmarea bisericii vechi din Răşinari. Este chiar momentul când a început construirea din piatră a bisericii noi, edificiul de azi, purtând vechiul hram al Sfintei Paraschiva. În orice caz, zidarul Johann Drotlich a înmânat respectiva carte lui Aliman, fiul preotului Sava (*Popa Szavul*), în data de 5 iunie 1755. Mărturia meşterului sas s-a dat la Sibiu, patru ani mai târziu, în 4 iunie 1759[19].

Traducerea acestor documente din română şi germană în latină atestă marea importanţă pe care le-o acordau răşinărenii veacului al XVIII-lea, atunci când includeau dovezile privind hotarul, moşiile şi biserica satului în anexele volumului de *Transmissionales*. De fapt, celor două documente traduse din „valahă" (cel de la 1488 şi cel de la 1383), urmate de mărturia tradusă din germană (din 1759 vizând cartea Bisericii Sfintei Paraschiva, găsită la 5 iunie 1755), li se atribuia rang superior şi primordial, întrucât tocmai ele deschideau şirul unor diplome şi privilegii regeşti, al unor rezoluţii guberniale, anexate şi redate, evident, în copie după documentele originale: *Andreanum* din 1224[20] şi copia simplă din 1366, întocmită de către vicarul general sas Ludovicus, a privilegiului din 1317 emis de regele ungar Carol I[21] (Carol Robert de Anjou), de confirmare a diplomei *Andreanum*; apoi, diploma de la 1223 a regelui Ungariei Andrei, privind întemeierea abaţiei din Cârţa[22], la finalul căreia se inserează o paranteză explicativă, ce rezumă istoricul posesiunilor şi hotarului

[19] *Transmissionales...,* p. 1142-1143. Mărturia tradusă în latină are următorul titlu subliniat cu acoladă: *Vigesimarum Terciarum. Translationis Scilicet Testimonialium de inventis metalibus in Templo S. Parascevae tenor Sequentes. Copia Copiae. Translatio.* Urmează mărturia originală în germană: *Copia Copiae. Idem Testimonium Germanico Ideomate*.

[20] *Ibidem*, p. 1143-1150. Notaţie marginală în stânga filei: *L*[ite]*ris A.G.G.* şi titlul subliniat cu acoladă: *Vigesimarum Quartarum. Copiae Scilicet: Andreani Privilegii Pro Cibiniensibus, et ejus 7. Sedium Subordinatarum Terrae Regalis Incolis Teutonius A.*[Anno] *1224. elargiti verbalis Continentia Sequitur in haec Verba.* Prin diploma andreană din anul 1224, regele Andrei al II-lea al Ungariei le reconfirma coloniştilor germani (saşilor) o serie de privilegii. Diploma a fost publicată în: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I (1191-1342), ed. Franz Zimmermann şi Carl Werner, tipar Franz Michaelis, Sibiu, 1892, doc. 43, p. 32-35, cu următorul regest: „1224 nach November 30. König Andreas II. bestimmt Rechte und Pflichten der Siebenbürger Deutschen von Broos bis Draas ('Andreanum')" (1224, după 30 noiembrie. Regele Andrei al II-lea stabileşte drepturi şi obligaţii ale germanilor transilvăneni de la Orăştie până la Drăuşeni, „Andreanum").

[21] *Ibidem*, p. 1150-1151. Titlul privilegiului: *NZ. Praescriptum Privilegium praetaerea Universitate Saxonum, de Cibinio, et ad Sedem Cibiniensem Pertinentium Per Carolum Regem Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, et Bulgariae A. 1317. ad Instantiam Episcopi Quinque Eclesiensis, et Generalis Vicarii Saxonum Septem Sedium Terrae Transylvaniae Anno 1366. Per Ludovicum 1io concomitenter fuit confirmatum. Eranque in Simplice Copia exhibitae.* În privilegiu, *Rama* desemnează Bosnia, după numele râului Rama ce străbătea provincia.

[22] *Ibidem*, p. 1151-1155. Titlul cu acoladă: *Vigesimarum Quintarum. Fundationalium Abbatiae Kerczensis (Abbat. de Candelis) Seu Andreae Regis Copiae tenor Sequitur in hunc modum.* Notaţie marginală în stânga paginii: *L*[ite]*ris A.B. de Anno 1223. emanatae.* Este diploma originală, redată în: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I (1191-1342), doc. 38, p. 27-29, cu următorul regest: „1223 nach November 30., König Andreas II. bestätigt des geistlichen Gocelinus Schenkung von Michelsberg an die Abtei Kerz." (1223, după 30 noiembrie, regele Andrei al II-lea confirmă donaţia Cisnădioarei făcută abaţiei Cârţa de către clericul Gocelinus).

Mănăstirii Cârța după 1556[23] (diploma din 1223 menționează de două ori *Villa Ruetsel,* numai că, pentru uzul contemporanilor din secolul al XVIII-lea, se face identificarea explicită a acesteia: *ad Villam Ruetsel* suprascris: *Resinár*[24], *Il. 1*); mărturia meşterului zidar Johannes Drotlich, dată la Sibiu în 4 iunie 1759, despre *Cartea Ocolniță* găsită la dărâmarea bisericii vechi din Răşinari la 5 iunie 1755[25]; în fine, *Tabella Topographica* şi *Mappa iconographica-topographica Pagi Liberi Resinar* din 1781, indicând teritoriile vechi ale Răşinariului cu hotarul său[26], şi rezoluția (hotărârea) Guberniului transilvan din 30 mai 1777, referitoare la cauza răşinărenilor[27].

[23] *Ibidem*, p. 1153. Iată conținutul parantezei de secol XVIII, intercalată în textul privilegiului din secolele XIII-XIV: „*(Monasterium hoc fuit in Fundo Regio Penes Districtum Terrae Fogaras Pro Benedictinis fundatum, Posteam Usum Praepositurae Cibiniensis conversum, tandem in A. 1556. cum reliquis fundationalibus bonis Confiscatum, Nunc Per Magistratum Cibiniensem Privato Jure, Sed Sine Omni Legali Donatione Usurpatum)*".

[24] *Ibidem*, p. 1153-1154: „*Prima meta Terrae Montis S. Michaelis* [sublinieri în original] *incipit ab Oriente in Pede Alpium, et descendit Per Torrentem descendentem, ab ipsis Alpibus Versus Villam Ruetsel Metis Assignatis, Secus rivulum usque ad Viam, quae ducit de ipso Monte ad Villam Ruetsel (Resinár)* [cuvântul din paranteză este suprascris] *inde transit ipsam Viam, et ascendit Per Quamdam Viam, Usque ad metam, quae dividit Territoriae de Villa Hermanni* [et de villa Ruetel, inde tendit sub pede montis vinearum de villa Hermani]*, et Perquamdam Semitam, Quae ducit ad Insulam Christiani, Usque Verticem Montis Nemorosi, et Per ipsum Verticem Ascendit iterum, in Alpes Versus Occidentem, et ibi terminatur*". Citatul preluat (cu caractere italice) din documentul redat în volumul *Transmissionales* conține în original sublinierile, pe care le-am marcat cu linie continuă. *Terra Montis S. Michaelis* se referă la satul Michelsberg (Cisnădioara), aflat între Cisnădie şi Răşinari, la 10 km distanță de ultima localitate amintită. Completarea în paranteză dreaptă conține fragmentul omis în *Transmissionales...,* dar redat în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I (1191-1342), doc. 38, p. 27. *Villa Riuetel* se menționează în privilegiul din 1204 al regelui ungar Emeric acordat lui Ioan Latinul, în: 1) Colecția Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor*,* vol. I (1199-1345), ed. Nicolae Densuşianu, Bucureşti, 1887, p. 50, editorul Nicolae Densuşianu identificând *villa Riuetel* cu Răşinari; 2) *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I (1191-1342), doc. 15, p. 7-8, unde, arbitrar şi fără explicații, editorii identifică *villa Rieutel* cu Heltau (Cisnădie). În ediția ultim amintită, *Urkundenbuch...*, vol. I, doc. 38, p. 27, în documentul din 1223 de donare a Cisnădioarei către abația Cârța, cele trei menționări ale numelui satului sunt transcrise în două feluri diferite: *villa Ruetel* (de două ori) şi *villa Reutel* (o dată). Propunem o lectură fonetică a toponimului transcris în varii forme în documentele din 1204 şi 1223 (*Riuetel, Ruetel, Reutel, Ruetsel*): *villa* (satul) *Râuțel*. Acest fonetism devine şi mai probabil, dacă ne punem problema invers: cum ar reda un sas, un maghiar sau un italian cuvântul *râuțel* (nu *râuleț*), fără să folosească semne grafice speciale pentru sunetele *â* şi *ț*? Completarea de secol XVIII din *Transmissionales* stabileşte, credem, o dată pentru totdeauna, faptul că *villa Ruetsel* (satul Râuțel) reprezintă însuşi numele localității Răşinari în primul sfert al secolului al XIII-lea (1204 şi 1223).

[25] *Ibidem*, p. 1142 (mărturia meşterului tradusă în latină) şi p. 1143 (mărturia originală în germană).

[26] *Ibidem*, p. 1155. Titlu: *Vigesimarum Sextarum. Tabellae Topographicae Per Resinarienses Exhibitae Continentis antiquas Territorii Resinár Metas, et Modernas exprimentis Continentiae est Sequens.* Tabela topografică propriu-zisă, adică harta Răşinariului, s-a desenat pe o foaie separată, numerotată ca pagina 1156. Această foaie cu harta lipseşte din volumul *Transmissionales...,* care trece de la p. 1155 la p. 1157. Dar harta există şi a fost publicată de V. Păcală, *op. cit.*, p. 40-41.

[27] *Ibidem*, p. 1157-1166. Titlu: *Vigesimarum Septimarum. Resolutionis Scilet Gublis Controversia Communitatem inter Pagi Resinar et Magistratum Cibiniensem Subversante Anno 1777. Die 30a May Emanatae Verbalis Continentia Sequit in haec Verba. 5916.* Notă marginală în dreapta paginii: *Nro 26.*

Toate aceste acte, considerate autentice şi redate în limba latină în copie în a doua jumătate a veacului al XVIII, înfăţişau momente însemnate din istoria satului şi a zonei din preajma Răşinariului începând din secolele XIII-XIV. Ele constituiau probe în marele dosar al procesului pentru recuperarea pământurilor şi munţilor, deţinuţi din vechime de răşinăreni şi, cu timpul, uzurpaţi de sibieni. Scopul lor era acela de a convinge instanţele de judecată de justeţea cauzei răşinărenilor. Acest lucru s-a şi întâmplat, aşa cum atestă *Deliberatum,* sentinţa Guberniului transilvan din 5 februarie 1784, prin care procesul reconvenţional se finaliza la instanţa gubernială de la Sibiu, în vreme ce cauza era înaintată la Preaînalta Curte de Revizie de la Viena, ultima şi suprema instanţă de judecată din Imperiul Habsburgic[28]. În 1786, răşinărenii au reuşit să se elibereze de orice servituţi urbariale faţă de sibieni[29], iar împăratul Iosif al II-lea i-a acordat Răşinariului privilegii rare, declarându-l *sat liber crăiesc*.

O surpriză total neaşteptată ne-a întâmpinat, însă, în vara aceasta, de Sfântul Ilie, la sărbătoarea „Fiii Satului Răşinari". La inaugurarea conferinţei dedicate istoriei şi patrimoniului comunei (la care membrii proiectului nostru ştiinţific au prezentat progresele făcute în cercetarea volumului *Transmissionales*[30]), domnul primar Bucur Bogdan ne-a înfăţişat, în copie xerox color de format A3, documentul mult aşteptat.

Era tocmai „hârtia" descrisă de Iorga şi Păcală, documentul ce include actele din 1488 şi 1383. Un răşinărean sufletist, însărcinat de inimosul primar, identificase de curând documentul la Arhivele Naţionale din Sibiu, în Colecţia de acte fasciculate, Seria V. Localităţi, nr. 66, fila 1.

Astfel, s-a elucidat misterul locului unde se găseşte preţioasa „hârtie", ce cuprinde, în adevăr, *Cartea Ocolniţă* din veacul al XV-lea, extrasul actului de danie din secolul al XIV-lea şi câteva alte notiţe interesante.

*

Să vedem acum conţinutul *Cărţii Ocolniţă* din 1488. Ne slujim, deocamdată, de transcrierea din chirilice efectuată de Victor Păcală[31], pe care o comparăm cu copiile fotografiate în Muzeul bisericesc de la Casa Episcopală din Răşinari[32].

Iată debutul actului din 1488: „Cu numele Tatălui şi al Fiiului şi al Duhului Sf[ă]ntu şi cu voia a Mării Sale de D[u]mnezeu cinstitului şi înpodobitului cu toate bunătăţile, dinpreună şi cu paza hotarălor a Mării Sale de Dumnezeu cinstit Matiaş Craiu, prefăcutu-s'au şi s'au preaînnoitu carte ocolniţă a hotarului a

[28] *Ibidem*, p. 1308.

[29] V. Păcală, *op. cit.*, p. 87.

[30] Ela Cosma, Vasile Rus, Victor Vizauer, Mirela Popa-Andrei, *Patrimoniul documentar al Răşinariului şi cercetarea sa la Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române din Cluj-Napoca,* comunicare susţinută în cadrul Conferinţei „Răşinari – străveche vatră de cultură şi civilizaţie românească", Răşinari, 20-21 iulie 2019.

[31] V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43.

[32] În Muzeul bisericesc de la Casa Episcopală din Răşinari există două copii înrămate şi expuse pe perete ale actului din 1488, pe care le-am fotografiat în 2017.

satului Răşinariului, prin îndemnaria şi ruga a cinstiți Scaun de lege 40 bătrâni, pentru ca să se ştie şi să se păzască pe unde mergu margi[ni]le hotarului nostru a Răşinariului, peste tot înprejuru, precum veachia carte hotarnica, cea de la bunul şi vechiu Craiu Atila 420 şi în anii mai pe urmă Măria Sa Matiaş Craiu, anul 1488, datu-ni-l'au mai pă din jos mult; iară acum pe aicea întărit cu *hialmuri*[33]"[34].

Introducerea, sau *protocolul* diplomei, este completă, căci conține, atât *invocatio* (invocarea lui Dumnezeu), *intitulatio* (numele şi titlul donatorului cu formulele de devoțiune şi legitimare), cât şi *inscriptio* (numirea donatarului cu *salutatio*)[35]. Protocolul cuprinde, în limba română, obişnuita invocare a Sfintei Treimi şi a „Măriei Sale, de Dumnezeu cinstit Matiaş Craiul", cel dăruit „cu toate bunătățile" şi însărcinat „cu paza hotarelor".

Documentul spune explicit că, în timpul domniei amintite, în anul 1488 *Cartea Ocolniță* nu s-a făurit, ci s-a „prefăcut" şi „preaînnoit", datorită îndemnurilor şi rugăminților exprimate de cei „cinstiți 40 de bătrâni" ce alcătuiau „scaunul de lege" din Răşinari, adică exercitau judecata conform dreptului obişnuielnic românesc. Motivul acestei înnoiri a privilegiului este „ca să se ştie şi să se păzască pe unde merg marginile hotarului nostru a[l] Răşinariului", de jur-împrejur. Iar ca dovadă a refacerii privilegiului se invocă „vechea carte hotarnică", primită, chipurile, din partea miticului conducător al hunilor, elogiat prin cuvintele: „bunul şi vechiul Crai At[t]ila", în anul 420[36]. În ultimii ani înainte de 1488, Matia Corvin se pare că ar fi lărgit mult hotarul răşinărenilor „pe din jos", adică de la munte spre vale, iar în anul cu pricina hotarul s-a „întărit cu hialmuri".

De altfel, regele Ungariei pomenit mai sus s-a caracterizat printr-o febrilă activitate donațională în Mărginimea Sibiului şi pe Pământul Crăiesc, ale cărei dovezi se păstrează în arhivele sibiene. Franz Zimmermann descria (la 1901) numeroasele donații ale lui Matia Corvin în zonă. Astfel, în anul 1459 regele Matia le acorda comercianților saşi mai multe privilegii, decretând, printre altele, că saşii nu trebuiau să se supună jurisdicției voievodului sau a vicevoievodului transilvan, ci doar propriilor lor judecători; de asemenea, le reînnoia dreptul de a extrage sare din ocnele regale de la Ocna Sibiului, drept reconfirmat şi la 1468 şi 1472. Tot în 1459, regele dispunea ca Orăştie, care ieşise din uniunea celor Şapte Scaune săseşti, să fie reintegrată acestora. La 1464, cetățenii (orăşenii) din Sibiu dobândeau dreptul de a-şi alege judele regesc (*Königsrichter*) sau comitele (*Comes*), *iudicem seu comitem regium*, regele cerându-le în acelaşi an să trimită

[33] Sublinierea mea, E.C.. În text *halm* sau *hălm* (sg.), *hialmuri* (pl.) se referă la: halm = deal mic, pisc; holm = dâlmă, culme, deluşor, movilă, ridicătură mică de pământ (conform *DEX online*, https://dexonline.ro/definitie/halm, https://dexonline.ro/definitie/holm). Cuvântul frecvent folosit în acest document sugerează o ridicătură sau întăritură de pământ, creată special de oameni pentru a marca hotarul Răşinariului.

[34] V. Păcală, *op. cit.*, p. 42.

[35] Michael Hochedlinger, *Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Böhlau Verlag Wien, Oldenbourg Verlag München, 2009, p. 32.

[36] Referința e corectă din punct de vedere cronologic, deoarece Attila a trăit între 406-453, însă a deținut conducerea efectivă asupra tribului hunilor (deşi nu a fost „crai" sau împărat) abia între 434-453, nu şi în 420, aşa cum menționează documentul.

artilerie grea la Turda şi să producă pulbere şi alice. În 1467, Matia Corvin îi chema pe saşi să se înarmeze şi să fie gata de luptă împotriva turcilor, iar în 1469 îi anunța personal pe sibieni că acceptase coroana Boemiei, însărcinându-i pe primarii (*Bürgermeister*), bătrânii (*Seniores*) şi juraţii (*Geschworne*) celor Şapte Scaune să alcătuiască un sfat care să supravegheze abația de la Cârța. Tot în 1469 li se asigura celor Şapte Scaune şi celor Două Scaune (ale provinciei Sibiului şi ale scaunelor Mediaş şi Şeica) libera alegere a judelui regesc „după vechiul obicei" (*nach alter Sitte*), pe când în 1470 li se interzicea plebanilor celor Şapte Scaune să dispună de jurisdicție proprie în chestiuni seculare. Din 1472 datează donația regală a teritoriilor Făgăraşului şi Amlaşului, cu Sălişte şi cu toate satele şi dependințele aparținătoare, care au fost dăruite Sibiului şi celor Şapte Scaune. Privilegiul de la 1472 era confirmat prin diploma (*Urkunde*) pe pergament din anul 1483. În 1477 se declara unificarea abației de la Cârța cu prepozitura Sfintei Fecioare Maria din Sibiu. În 1474, Matia Corvin le scria celor Şapte şi Două Scaune, invitând colonişti saşi să plece la Višegrad. Mai multe diplome vizau impozitele mari plătite de saşi, vama de la Oradea şi circulația comercială a negustorilor saşi prin Ungaria. În fine, la 1486 regele confirma valabilitatea şi legalitatea diplomei *Andreanum* în rândul tuturor saşilor din Transilvania, numele şi titlul lui Matia Corvin fiind scrise cu litere de aur. Alte două porunci regeşti din 1489 îi favorizau pe saşii din Orăştie, care depuseseră plângeri împotriva castelanului regal de la Hunedoara[37]. În acest context, al unei adevărate efervescențe donaționale a regelui Matia Corvin, se încadrează perfect şi documentul nostru.

Revenind la acesta, urmează *contextul* sau textul propriu-zis al *Cărții Ocolniță*. Mai jos redăm *narratio* (descrierea împrejurărilor ce au prilejuit alcătuirea actului)[38] în transcrierea lui Victor Păcală: „Începem din capul din jos, de lîngă pădure de stejeriş, cu vecinii cei mari, Cestnodi[39], meargem, dumnealor pe din jos, şi Răşinariu pe din sus, meargem spre răsăritul de iarnă[40], curmînd lunca [ce][41] dă în gura Văii Albinelor în râu de spre răsărit, halm. Meargem pe apă în sus, ca o *pistreală*[42] de loc, într'unu *gruiu*[43], merge puținel, iară dă în vale Calbau. Merge pe apă în sus, iase în *curmătură*[44] la Fîntîna Neagră.

[37] Franz Zimmermann, *Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Ein Führer durch dasselbe,* Verlag des Archivs, ediția a doua, Sibiu, 1901, p. 52-53.

[38] M. Hochedlinger, *op. cit.*, p. 32.

[39] „Vecinii cei mari, Cestnodi", aşa cum rezultă din text şi mai jos, se referă la saşii din Cisnădie. Documentul descrie, de fapt, stabilirea hotarelor sau *reambulațiunea* realizată în paralel şi concomitent de cele două părți implicate: răşinărenii şi cisnădenii, care au străbătut şi au marcat fiecare din hotarul propriu locurile descrise, însemnând granița cu hialmuri.

[40] Răsăritul de iarnă indică direcția nord-est (răsărit = est; iarnă = nord).

[41] Intercalarea mea, E.C..

[42] Sublinierea mea, E.C.. *Pistreală* = „bătaia unei săgeți sau altei arme"; „distanță egală cu o aruncătură de arc, ce se socotea cam 1/6 de milă sau circa 308 m" (conform *DEX online*, https://dexonline.ro/definitie/pistreală).

[43] Sublinierea mea, E.C.. *Grui* = colină, deluşor, movilă, vârf de deal, coastă de deal (conform *DEX online*, https://dexonline.ro/definitie/grui).

[44] *Curmătură* = depresiune pe culmea unui deal sau munte, prăpastie între doi munți şi două dealuri (conform *DEX online*, https://dexonline.ro/definitie/curmătură).

Coboară pe o vale, dă în apa cea mare, mearge pe apă în sus, – noi de către faţă, vecinii cei mari pe de dos –, şi, făcîndu-se 2 râuri, meargem pe apa ce vine despre Munteni, muntele Buceciu, al marelui hearţegu Radu-Vodă Negru, cel dela anii 6740 [1232], iase în Curmătură: aici dinna stînga rămân vecinii cei mari. Suim alăturea cu Munteani muntele Buceaciu, ţinem tot vârful: munţi(i) Clăbuc, muntele lui Neahoe Ivan, până la Ţicu Înnalt: aici ne despărţim de Munteni. Spre miazănoapte, pe după vârful lui Neagoe Ivan în Muche, mearge pe picior în jos, în gura Izvorului, mearge pe apa cea mare în sus, treci izvorul Adâncii Gropii în sus; pe un piscu suim în vârful muntelui Cândrea, luom câtva sus, pin seamne. Aici ne tîlnim cu Cârstianul, de spre faţă muntele Cneazului; din vârful muntelui Cândrea meargem pintre iazere[45], pe pisc în jos, pă unde să împreună izvoarăle, mearge, treace spre direapta, în Coasta Reace mearge prin dosul munţilor Răci[46], iase pe piciorul Băjinovului, la piatra cu Jipu, iase în vârful muntelui Bătrâna, ţine vârful până în vârful muntelui Gaur, care caută spre răsăritul de vară[47], din capul muntelui, halm. Merge pe izvorul din a stânga, coboară colo jos în izvorul ce vine de spre răsăritul de iarnă, mearge pe izvoru în jos păn în izvoru din sus, mearge pe potecul de pin Crângu, iase în capul muntelui Vălaru, ţine vârful Muchia; în vârful Ganţu, hălmul. Ne despărţim de Cârstianu, venim alăturea cu Turnu, coborâm pe rîpe; aič[48] hălmu. Mearge pestă vinele Văii plopişului, peste *obreajie*[49] cu năsip, mearge în cap de dealu; la pădure de stejeriş, hălm. Mearge pin stejeriş pe aici, supăr de Turn, mearge în dealu cu pămînt roşu, – hălm. Mearge în jos, zboară *rogozu*[50] în stejeriş; – hălm. Mearge pin stejeriş, ne tâlnim cu vecinii cei mari, Cistnădii[51]; aič hălm”[52].

Astfel, reambulaţiunea începe nu din amonte, ci din „capul din jos” al satului, de unde coboară drumul spre nord-est, către oraşul Sibiu. Indicarea direcţiei de mers şi a punctelor cardinale se face printr-o frumoasă expresie: „spre răsăritul de iarnă”, unde „iarnă” e sinonim cu „miazănoapte”, ceea ce înseamnă tocmai „spre nord-est”. Deoarece, din pricina dealurilor, nu există drum în linie dreaptă de la Răşinari spre Cisnădie, pe la jumătatea sa drumul de Sibiu se bifurcă către răsărit, trecând prin Cisnădioara, pentru a ajunge la Cisnădie[53].

[45] *Iezer* = lac adânc de munte (conform *DEX online*, https://dexonline.ro/intrare/iezer).
[46] Munţii Reci.
[47] Răsăritul de vară indică direcţia sud-est (răsărit = est; vară = sud).
[48] Aici şi mai jos, în textul tipărit de V. Păcală s-a strecurat aceeaşi greşeală: *aiě*, în loc de *aič* (aici).
[49] *Obrejă, obreajă* = loc neted şi nisipos pe marginea unei ape sau pe un deal, platou; mal înalt al unui râu; loc neted care rămâne după retragerea apelor unui râu (conform *DEX online*, https://dexonline.ro/intrare/obrejă).
[50] *Rogoz* = gen de plante erbacee care cresc prin mlaştini şi locuri umede, cu tulpina în 3 muchii, cu frunze lungi sau late, întrebuinţate la împletitul rogojinilor pentru acoperirea hambarelor, caselor etc. (conform *DEX online*, https://dexonline.ro/definitie/rogoz).
[51] În acest loc, textul ne confirmă faptul că prin „vecinii cei mari” se înţeleg locuitorii din Cisnădie, iar nu cei din Sibiu.
[52] V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43.
[53] Deşi distanţa aeriană dintre Răşinari şi Cisnădie e mai mică, datorită ocolului drumul Răşinari – Cisnădie are 13 km, iar drumul Răşinari – Sibiu tot atâta.

Aşadar, cele două echipe, răşinărenii dinspre deal şi cisnădenii dinspre vale, se deplasează spre „răsăritul de iarnă" (nord-est), punctând şi marcând hotarul despărţitor dintre Răşinari şi Cisnădie cu întărituri de pământ, numite *hialmuri,* în lunca din gura Văii Albinelor, în Valea Calbău, la Fântâna Neagră, mergând în amonte spre Curmătura. Aici se termină hotarul cu „vecinii cei mari" cisnădeni şi, nu departe de obârşia Lotrului, hotarul Răşinariului urmează spre apus frontiera cu Muntenia, către piscul Buceciu.

Acest munte i-ar fi aparţinut marelui herţeg Radu-Vodă Negru în anul 1232, respectiv 6740 de la facerea lumii. Cum am văzut mai sus, acelaşi domnitor muntean era donatorul pomenit în extrasul actului de danie (1383) redat pe aceeaşi hârtie cu reambulaţiunea poruncită de Matia Corvin (1488). Însă data plasării lui Radu Negru la 1232 din *Cartea Ocolniţă* e anterioară cu 150 de ani datei 1383, menţionată în dania făcută de voievodul real Radu Bisericii Sfintei Paraschiva. Neconcordanţa arată că, deşi ambele acte au fost copiate pe aceeaşi hârtie (cel mai probabil în secolul al XVIII-lea, aşa cum credea Iorga), ele n-au fost întocmite concomitent, altminteri ar fi coincis şi informaţiile privind anii domniei lui Radu Negru. Mai mult decât atât, însăşi copierea pe aceeaşi hârtie – copiere efectuată de una şi aceeaşi mână, de către preotul paroh Petru Cazan din Răşinariul secolului al XVIII-lea –, atât a documentului din 1488, cât şi a extrasului celui din 1383 (ambele documente fiind cuprinse în copia păstrată la Arhivele Statului din Sibiu), constituie o dovadă a existenţei reale a actelor din secolele XV şi XIV. Copistul din veacul al XVIII-lea a transpus pe aceeaşi hârtie conţinutul unor acte vechi, pe care le-a copiat, dar nu le-a făurit. Dacă el ar fi falsificat actele cu pricina, cu siguranţă ar fi corectat marea discordanţă de datare privind anii vieţii şi domniei aceluiaşi donator, Radu-Vodă, domnitorul Ţării Româneşti. Însă, cum sarcina părintelui Petru Cazan era doar aceea de a trece pe curat documentele româneşti, el s-a achitat cu probitate de misiune şi a realizat o copie, ce include – la distanţă de câteva rânduri una faţă de alta – două menţiuni, privitoare la muntele Buceciu al lui Radu-Vodă la anii 6740/1232 (în *Cartea Ocolniţă* din 1488) şi la moşiile donate Bisericii Sfintei Paraschiva de acelaşi domn muntean în 6891/1383 (în extrasul daniei din acelaşi an).

Reambulaţiunea din 1488 a continuat cu un traseu de creastă, „ţinându-se tot vârful" munţilor Clăbuc, Neagoe Ivan (Negovanul Mare) şi Ţicu Înalt, unde e graniţa cu Muntenia. După vârful lui Neagoe Ivan, traseul (bătut la pas de răşinăreni, care îl descriau la persoana I plural) revenea spre miazănoapte, cobora în Muche, apoi urca în amonte spre Gura Izvorului şi izvorul Adâncul Gropii. În vârful muntelui Cândrea s-au instalat *seamne* (semne), probabil cruci de piatră, în loc de *hialmuri* de pământ. Din vârful Cârstianul, vizavi de muntele Cneazului, s-a coborât printre iezere, în Coasta Rece, la piatra Băjinovului, apoi s-a urcat spre vârful munţilor Bătrâna şi Gaur. Aici s-a pus un halm; altul în vârful Ganţu. Tot dincolo de Cârstianu, paralel cu Turnu, s-a trecut un deal cu pământ roşu şi s-a ridicat halm la intrarea într-un stejăriş, dincolo de care începea hotarul cisnădenilor, unde iar s-a pus halm.

Liniile de hotar ale Răşinariului descrise în acest document sunt confirmate de numeroasele mărturii, consemnate în cursul ascultării de martori din 1776-1777, precum şi de harta iosefină din 1781, *Mappa iconographica-topographica Pagi Liberi Resinar* (Harta iconografico-topografică a satului liber Răşinari), conținând *Metalium explicatio* (Explicarea hotarului)[54].

Urmează acum *dispositio* (dispoziția emitentului cu privire la conținutul material al actului) cumulată cu *communicatio,* în cazul de față fiind vorba mai puțin de *sanctio* (amenințare cu pedeapsa pentru cei ce încalcă dispoziția)[55]: „Ce iaste în lăuntru acestui ocol, iaste pământ rumânescu, a satului Răşinariului, nimărui înduplecat; n'are nime a-l porunci, nice în pământ, nice în apă, nice în ghinde, nice în jiru, nici în aluniş, nici în *rânsă*[56]."[57]

Într-un limbaj plin de savoare, privilegiul conchide că hotarul Răşinariului împrejmuie *ocolul* satului*,* definit ca „pământ rumânesc", ca teritoriu liber, nesupus niciunei jurisdicții străine, deci „nimărui înduplecat". De aceea, prin expresia „n-are nimeni a-l porunci" se subînțelege că cisnădenii nu pot emite pretenții asupra pământului şi a roadelor sale. Între bogățiile munților şi pădurilor de la Răşinari se înşiră, afară de apa limpede de munte, şi pădurile de ghindă (stejăriş), jir (făget), alun (aluniş) – atât de necesare creşterii porcilor în număr mare.

„Şi s'au preînnoit această carte ocolniță în zilele Mării Sale de Dumnezeu cinstitului Craiu Matiiaş, când au fost cursul anilor *ot rojdes. H*[rist]*vo*[58] 1488"[59]. Fraza la urmă citată, conținând data refacerii *Cărții Ocolniță*, ține ori de *corroboratio*, ca ultim segment din cuprinsul textului, *narratio*, ori poate fi considerată ca aparținând încheierii actului. Aceasta, intitulată *eshatocol* (protocolul de final), redă îndeobşte *subscriptiones* (semnăturile, respectiv monogramele emitenților, martorilor, cancelıştilor etc.), cu indicarea datei şi locului unde s-a emis actul[60].

Astfel, *Cartea Ocolniță* aminteşte numele celor patru preoți slujitori la „biserica din sus" a Sfintei Paraschiva (Iacov, Vasilie Tomuzea, Petru, Iosif Petriți) şi a încă doi preoți din Răşinari (Sain, Manas). Judele satului, care era cneaz şi *sindie,* se numea Bunea, iar din rândul celor 40 de juraţi, aşa-numiții „oameni buni şi bătrâni", actul enumeră 3+12 bărbați – din care ultimul era morarul bisericii. De observat că multe din antroponime sunt specifice Răşinariului (Aliman, Bunea, Codrea, Comşe, Maniu, Oance, Petru, Sain, Savu, Toma): „Popa Iacov, Popa

[54] Harta este redată în V. Păcală, *op. cit.*, p. 40-41.
[55] M. Hochedlinger, *op. cit.*, p. 32.
[56] Alături de apă, ghindă, jir şi alune, răşinărenii menționează ca bogăție *rânsa.* Cuvânt cu mai multe înțelesuri, *rânza* înseamnă stomac, pipotă, dar şi cheag sau organul care conține cheagul (parte a stomacului) pentru închegarea laptelui şi producerea brânzei; de asemenea, *rânza* mai poate însemna mugur lung, în formă de omidă, la alun, fag, mesteacăn. Probabil aici este vorba despre cheag, datorită ocupației pastorale de bază a locuitorilor din Răşinari.
[57] V. Păcală, *op. cit.*, p. 43.
[58] Această formulă e în slavonă.
[59] V. Păcală, *op. cit.*, p. 43.
[60] M. Hochedlinger, *op. cit.*, p. 32.

Vasilie Tomuzea, Pop[a] Petru, *i*[61] Popa Iosif Petriți din sus *црква*[62], *i* Popa Sain, şi Popa Manas sau. *On bit sud* [cînd a fost judeţ][63] cneazu Bunea sindie, Coman Desea, *i* Pătru Codrus, Oprea Codrea Şerban, *i* 40 de juraţi: Rad Nistor, Aliman Gal[ea], Toma Mihnea, Pătru Tomuşea Băncilă, Rad[u] Băncilă, Rădoiţă, Rad Pinciu Sain, Bucur Oance, Comşe Omotă, Cîrstia, Comşe Bîra, Sav[u] Hodrea Man[iu], morar bisericii"[64].

*

Istoricilor care au abordat documentul din 1488 se pare că le-au scăpat din vedere cel puțin două amănunte importante. În primul rând, actul reprezintă o veritabilă *carte ocolniță*, cum o caracteriza Păcală, nu o „aşa zisă diplomă a Craiului Matiaş" (Iorga). Un privilegiu regesc propriu-zis debutează cu numele regelui: *Nos Mathias dei gratia rex Hungariae, Dalmaciae, Croaciae et cetera*, care emite şi întăreşte privilegiul, folosind verbele la persoana întâi şi pluralul maiestăţii. În schimb, în *Cartea Ocolniță* de la Răşinari, locuitorii satului narează, la persoana întâi plural, cum au străbătut hotarul, marcându-l cu hialmuri (dâlme de pământ) şi semne (de piatră), împreună cu vecinii lor „cei mari", locuitorii din Cisnădie. Respectiv răşinărenii mergeau pe partea lor de hotar, spre Răşinari, „pe din sus", iar cisnădenii pe partea dinspre Cisnădie, „pe din jos". În al doilea rând, documentul se referă exclusiv la demarcarea hotarului dintre răşinăreni şi cisnădeni. Aceasta rezultă, pe de o parte, din invocarea repetată a „vecinilor cei mari", numiți *Cestnodi* ori *Cistnădii*, iar pe de altă parte, din descrierea efectivă a hotarului dintre cele două localităţi. Chiar roadele pădurilor menționate mai sus constituie obiect de negociere între românii din Răşinari şi saşii din Cisnădie. Dacă disputa de hotărnicie i-ar fi privit şi pe sibieni, cu certitudine privilegiul ar fi amintit şi piatra, tăiată din apa celor două râuri ce străbat Răşinariul: râul Caselor şi cel al Ştezii. Căci piatra a fost folosită cu precădere de sibieni la drumuri, la clădirile oraşului şi la alte construcţii, „încât răşinărenii se pot lăuda cu oarecare dreptate că Sibiul jumătate e clădit din piatra munţilor lor" (V. Păcală)[65].

Ce greutate pot avea amănuntele de mai sus? Sigur că, în lipsa originalului, ele nu ajută prea mult la confirmarea datării *Cărții Ocolniță* în 1488, cu atât mai mult cu cât se introduce în ecuaţie şi mitica invocare a „vechii cărți hotarnice, cea de la bunul şi vechiul crai Attila" din anul 420. Anul respectiv poate fi corect plasat în legătură cu numele conducătorului hunilor, care, însă, nu era „crai" (împărat) şi nici donaţii făcute de Attila nu se cunosc. Astfel că menționarea sa trimite la o tradiție glorioasă, la o moştenire legendară străveche, chipurile, recunoscută Răşinariului, care, la 1488, doar s-a reînnoit, cu voia (îngăduința, permisiunea, aprobarea) regelui Matia Corvin, dar din inițiativa şi pe baza rugăminții Sfatului

[61] Sublinierea mea, E.C.. Aici şi mai jos, cuvintele în slavonă sunt subliniate cu italice. *I* = şi.
[62] *Црква* = biserică.
[63] În paranteză dreaptă e traducerea lui V. Păcală, *op. cit.*, p. 43. *Judeţ* = judecată.
[64] V. Păcală, *op. cit.*, p. 43.
[65] *Ibidem*, p. 9.

celor 40 de bătrâni ce alcătuiau prima instanță de judecată numită „Scaunul de lege" din Răşinari.

Şi totuşi, tradiția nu este total lipsită de autenticitate şi valoare istorică. Să ne explicăm: Doi au fost competitorii saşi care şi-au disputat stăpânirea asupra satului românesc – Cisnădia şi Sibiul. Din a doua parte a veacului al XV-lea până după jumătatea secolului al XVI-lea, cele două aşezări săseşti s-au acționat reciproc în instanță pentru a-şi dovedi, cu multe mărturii şi cu unele acte false, legitimitatea propriilor lor pretenții asupra Răşinariului[66]. Capitala Pământului Săsesc, oraşul Sibiu, a câştigat competiția juridică în fața Cisnădiei, astfel că pe la 1700 Răşinariul a început să se confrunte cu un duşman mai puternic, cu vecini şi mai mari decât înainte. Aceasta i-a determinat pe săteni să deschidă la 1735 un lung şi complicat proces urbarial contra Magistratului sibian, reflectat în volumul pomenit la început, *Transmissionales in causa Possesionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem* (*Il. 3.*).

Victor Păcală explica, cu convingere, că lupta juridică a sibienilor contra răşinărenilor a fost atât de acerbă, încât s-au aruncat în joc o sumedenie de dovezi şi mărturii mincinoase care urmau să dovedească pretențiile neîntemeiate ale Magistratului săsesc asupra satului românesc. Dintre documentele confecționate de Sibiu anume în scopul uzurpării drepturilor naturale şi istorice ale Răşinariului, monograful Răşinariului enumera: „foarte problematica" diplomă a lui Matia Corvin din 1467, considerată de Victor Păcală „un fel de piatră unghiulară" a edificiului falsurilor documentare sibiene; pretinsele acte de hotărnicie ale regelui Ioan al II-lea din 1571 şi *Transmissionales* din 1572; actul din 1655 prin care dijma din mieii Răşinariului se zălogea Magistratului Sibiului contra sumei de 1.500 florini; conscripția din 1700 inițiată şi instrumentată de sibieni în propriul beneficiu ş.a.[67].

Cartea Ocolniță reflectă, însă, o perioadă mult mai veche decât cea a proceselor juridice dintre Răşinari şi Sibiu (sec. XVIII), anterioară ori concomitentă cu epoca proceselor desfăşurate între Sibiu şi Cisnădie pentru posesiunile Răşinariului (sec. XV-XVI). Este perioada în care, pentru aplanarea conflictului nemijlocit dintre „vecinii cei mici" din Răşinari şi „vecinii cei mari" din Cisnădie, în 1488 regele Matia Corvin dispune efectuarea unei *metalis reambulatio* (revizuiri a hotarelor), ce pune capăt neînțelegerii teritoriale şi reglementează hotarul dintre cele două localități.

Câteva documente de dinainte de anul 1488, redate în copie şi anexate actelor procesului din volumul de *Transmissionales,* confirmă existența unei etape tulburi şi lipsite de succes pentru Cisnădie, în raporturile sale de hotărnicie cu toți vecinii săi. *Notata ex metalibus Heltensibus Anni 1469* (Însemnările despre hotarele Cisnădiei în anul 1469) oglindesc confruntarea în instanță a oraşului Sibiu cu Cisnădie, evident şi pentru uzurparea hotarului satului Răşinari[68].

[66] *Ibidem*, p. 47.
[67] *Ibidem*, p. 72.
[68] *Transmissionales in causa Possesionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem,* p. 858-861. Titlul documentului: *Notata ex metalibus Heltensibus Anni 1469.*

Însă doi ani mai devreme, în 1467, un privilegiu emis de regele Ungariei Matia Corvin aducea în discuție tot Răşinariul, care era dăruit oraşului Sibiu. Şi anume, după ce fusese ipotecat pentru suma modică de 250 de florini nobilului rebel Petru Gereb de Veresmarth, odată cu decapitarea acestuia, satul a ajuns în posesia regelui, iar la 1467 Matia Corvin realoca Răşinariul Sibiului printr-un act de donație. Privilegiul din 1467 este reprodus integral, în latină, în volumul VI din *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (1981)[69]. Tot aici, se face descrierea documentului, arătându-l ca fiind păstrat la Arhivele Naționale din Sibiu, scris pe „hârtia originală" şi având „sigiliu rotund, cu diametrul de 61 mm, presat în față în ceară roşie"[70], şi se fac trimiteri la edițiile anterioare ale privilegiului. Acesta a fost publicat mai întâi fragmentar de către Eder (1803)[71], apoi integral în revista *Transilvania* (1873), în volumul II al colecției Hurmuzaki, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde" (1887). Gustav Gündisch, editorul volumului VI al *Urkundenbuch,* citează şi menționarea documentului de către Victor Păcală, „care, cu argumente total insuficiente, declară diploma un fals"[72].

Ce susținea, de fapt, monograful Răşinariului? Victor Păcală afirma că documentul fals din 1467 a fost confecționat de sibieni în secolul al XVIII-lea, pentru a antedata şi contracara documentul autentic al *Cărții Ocolniță*, ce le fusese aprobată răşinărenilor de regele Ungariei în 1488. Nu *Cartea Ocolniță* din 1488 ar fi fost făurită în veacul al XVIII-lea, în focul procesului urbarial pentru posesiunile Răşinariului, considera monograful satului din Mărginime, ci tocmai invers, problematica diplomă a aceluiaşi rege din 1467 ar fi fost confecționată de sibieni pentru a contracara documentul răşinărenilor[73].

După cum arată şi citează Păcală, falsul a fost descoperit încă la 1777, căci pe dosul unei copii din anul ultim menționat se înşirau suspiciunile vizând falsificarea momentului emiterii donației şi stilul ei curial neconcordant: „Donatio isthaec non est usu roborata, contraria Donatione et contrario usu est cassata, insuper suspecta; et vel ideo falsa esse videtur qui Annus ejusdem emanationis, cum Chronologia Regiminis altefati piae recordationis Regis disaepat – Annis, nec solita illius Saeculi expeditionis Formula vel Stylus Curialis illius Epochae observatus sit"[74].

[69] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI (1458-1473), editor Gustav Gündisch, Bucureşti, 1981, doc. 3556, p. 301-302. Iată începutul privilegiului: *Nos Mathias dei gratia rex Hungariae, Dalmaciae, Croaciae et cetera memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod licet quaedam villa Walahikalis Rosenara vocata, in territorio civitatis nostrae Cibiniensis sita et habita, ad eandem civitatem nostram omni iure pertinuerit*.

[70] *Ibidem*, vol. VI, p. 301: „Orig. Pap. Arh. St. Sibiu U II 653. Siegel, rund, Dm. 61 mm, war in rotes Wachs vorne aufgedrückt".

[71] Joseph Carl Eder, *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadianae et mistae propaginis,* editura lui Martin Hochmeister, Sibiu şi Cluj, 1803.

[72] *Urkundenbuch...*, vol. VI, p. 301. „Druck: Transilvania 1873, 222. Hurmuzaki, Documente II, 2, 178 Nr. 158. Archiv Neue Folge XXI, 1887, 357 Nr. 11. Păcală, Răşinariu 81 Anm. 1, der die Urkunde mit völlig unzureichenden Argumenten als Fälschung erklärt. Bruchstück: Eder, Observationes 135".

[73] V. Păcală, *op. cit.*, p. 81-82.

[74] *Ibidem*, p. 82.

Sigur că „argumentele total insuficiente" (*völlig unzureichende Argumente*) înfățișate de Victor Păcală nu conving pe toată lumea în ce privește contestarea autenticității privilegiului regesc de la 1467, ce acorda sibienilor stăpânirea asupra Răşinariului. Mai trebuie să îl invocăm, însă, şi pe unul din cei mai mari cunoscători ai arhivelor săseşti ale Sibiului – tocmai locul unde editorul volumului VI din *Urkundenbuch* (1981) susținea că se află originalul din 1467, sigilat cu urme de ceară roşie. Şi anume, este vorba despre arhivarul sas Franz Zimmermann, unul din cei doi editori ai primului volum din *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (1892). În cartea sa special dedicată *Arhivei oraşului Sibiu şi a națiunii săseşti. Un ghid al acesteia* (1901), acesta a enumerat pe larg circa 30 de diplome, privilegii şi donații păstrate în arhiva sibiană, ce au fost acordate saşilor transilvăneni de către regele Matia Corvin între anii 1459-1489. Cu toate acestea şi nu ştim de ce, privilegiul Sibiului asupra Răşinariului din 1467 nu figurează în şirul originalelor descrise de Zimmermann[75]. Unde era, deci, în 1901 (pe timpul lui Zimmermann) privilegiul regelui Matia din 1467, care în 1981 (la publicarea volumului lui Gustav Gündisch) figura ca fiind păstrat în Arhivele din Sibiu?

În epoca şi societatea de până în veacul al XVIII-lea, când falsul în documente era o practică curentă[76], ce putea fi mai facil decât să declari lipsa de autenticitate a *Cărții Ocolniță* de la Răşinari din 1488? Nu ne miră că, mai târziu (1906), Iorga a considerat-o cu uşurință *ab initio* un fals „plăzmuit", ci mai degrabă faptul că nu i-a acordat actului şansa unei analize mai temeinice. Este ceea ce a realizat Păcală (1915) şi ceea ce ne-am străduit să continuăm şi să aprofundăm în paginile de mai sus.

În fine, ne dau mult de gândit tribulațiile suferite, de-a lungul timpului, de prețiosul document românesc din 1488. A fost ascuns sau, mai degrabă, adăpostit în Biserica Sfintei Paraschiva şi descoperit la 1755[77]; a fost declarat fals de Guberniul transilvan în 1777 şi condamnat de acelaşi for la nimicire în 1784; s-a rătăcit într-un singur exemplar printre actele procuratorului fiscal (avocatul apărării răşinărenilor) şi astfel a fost salvat de la pieire măcar în copie, în lipsa originalului, ce fusese distrus; a reapărut din nou la 1828 şi iarăşi a fost amenințat cu distrugerea[78].

Tocmai uzurpatorul răşinărenilor, Magistratul sibian, coordona instanța de apel, adică a doua instanță de judecată; Guberniul (cu sediul la Sibiu în veacul al XVIII-lea) reprezenta a treia instanță de judecată[79]. Aşadar, aflate în cârdăşie

[75] F. Zimmermann, *op. cit.*, p. 52-53.

[76] Nicolae Vîlvoi, *Falsul în documentele istorice şi în operele de artă româneşti (epocile medievală şi modernă)*, Craiova, 2013.

[77] Am arătat într-o notă de mai sus că anul 1655, indicat de Victor Păcală pentru „restaurarea" Bisericii Sfintei Paraschiva din Răşinari, pare a fi o eroare a monografului satului, data corectă fiind 1755. Această dată e confirmată de documentul meşterului sas Johannes Drotlich, despre *Cartea Ocolniță* găsită la dărâmarea bisericii vechi din Răşinari la 5 iunie 1755.

[78] V. Păcală, *op. cit.*, p. 82, nota 2.

[79] Ela Cosma, *Procesul în cauza posesiunii Răşinariului contra Magistratului sibian (1735-1784),* va apărea în „Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca", tom LIX, 2020.

şi de multe ori reprezentate, prin rotație, de aceiaşi înalți funcționari, autoritățile scăunale şi provinciale s-au aliat împotriva Răşinariului ce-şi apăra drepturile uzurpate, ba Magistratul Sibiului, ba Guberniul transilvan căutând să producă diplome „vechi" în propriul folos, ori chiar să distrugă documente concurente, precum *Cartea Ocolniță* din 1488. Descoperite chiar în epocă, falsurile oponenților Răşinariului nu au fost sancționate, conform pedepselor prevăzute pentru *exhibitionis falsarum litterarum* (folosirea scrisorilor/documentelor falsificate)[80], deoarece însuşi Magistratul falsificator împărțea la Sibiu legea şi justiția.

[80] Alexandru Florin Cioltei, *Începuturile scrierii instituționalizate în Regatul Ungar,* în „Transilvania", nr. 10, 2016, p. 66.

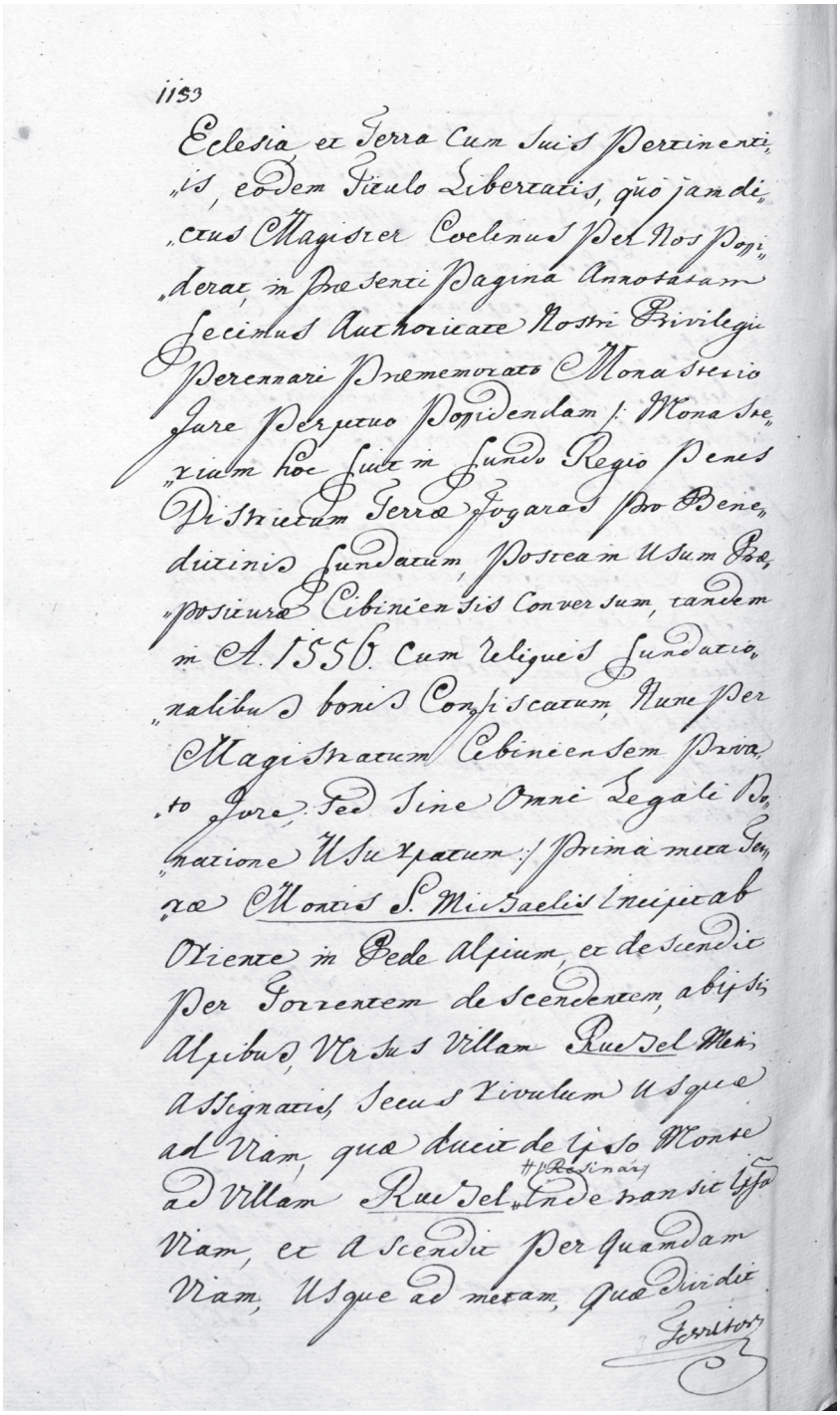

1153

Eclesia et Terra cum suis Pertinenti-
-is, eodem Titulo Libertatis, quo jam di-
-ctus Magister Coelinus Per Nos Popi-
-derat, in Praesenti Pagina Annotatam
fecimus Authoritate Nostri Privilegii
Perennari Praememorato Monasterio
Jure Perpetuo Popidendam /: Monaste-
-rium hoc fuit in fundo Regio Penes
Districtum Terrae Fogaras pro Bene-
-dictinis fundatum, Postea in Usum Prae-
-posituræ Cibiniensis Conversum, tandem
in A. 1556. cum reliquis fundatio-
-nalibus bonis Confiscatum, Nunc Per
Magistratum Cibiniensem Priva-
-to Jure, sed sine Omni Legali Do-
-natione Usurpatum :/ Prima meta Ter-
-ræ Montis S. Michaelis Incipit ab
Oriente in Pede Alpium, et descendit
Per Torrentem descendentem, ab ipsis
Alpibus, Versus Villam Ruetsel Metis
Assignatis, secus rivulum usque
ad Viam, quae ducit de ipso Monte
ad Villam Ruetsel #(Resinár) Inde transit ipsa
Viam, et ascendit per quamdam
Viam, usque ad metam, quae dividit
Territor

Fig. 1 - Intercalare cu menționarea *Villei Ruetsel* ca *Resinár* în textul diplomei fundaționale a Mănăstirii Cârța din 1223, în *Transmissionales...*, p. 1153.

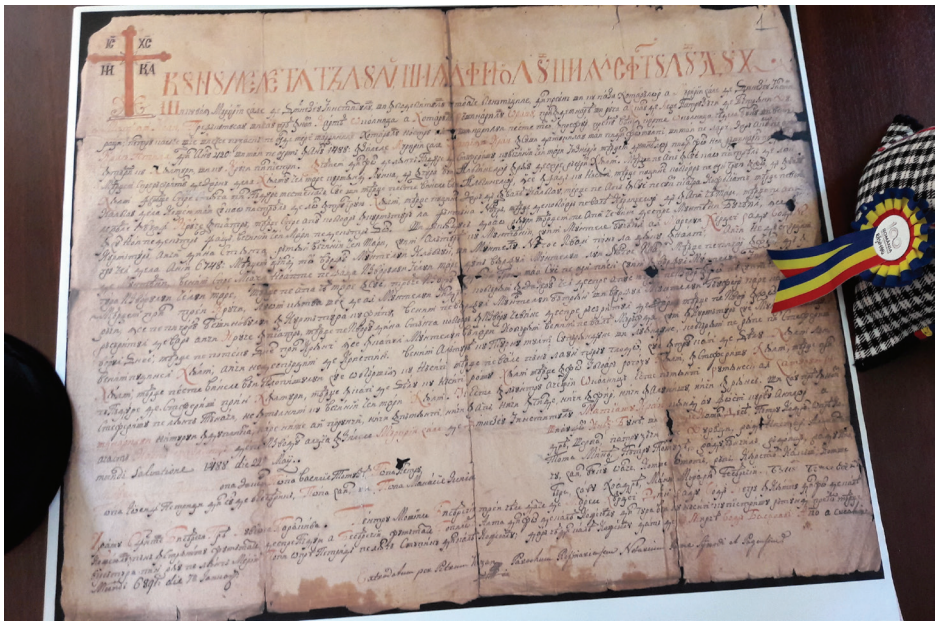

Fig. 2 - Copia documentului conţinând actele din 1488 şi 1383, prezentată la Primăria Răşinari, la sărbătoarea „Fiii Satului Răşinari”. Foto: Ela Cosma, 20 iulie 2019.

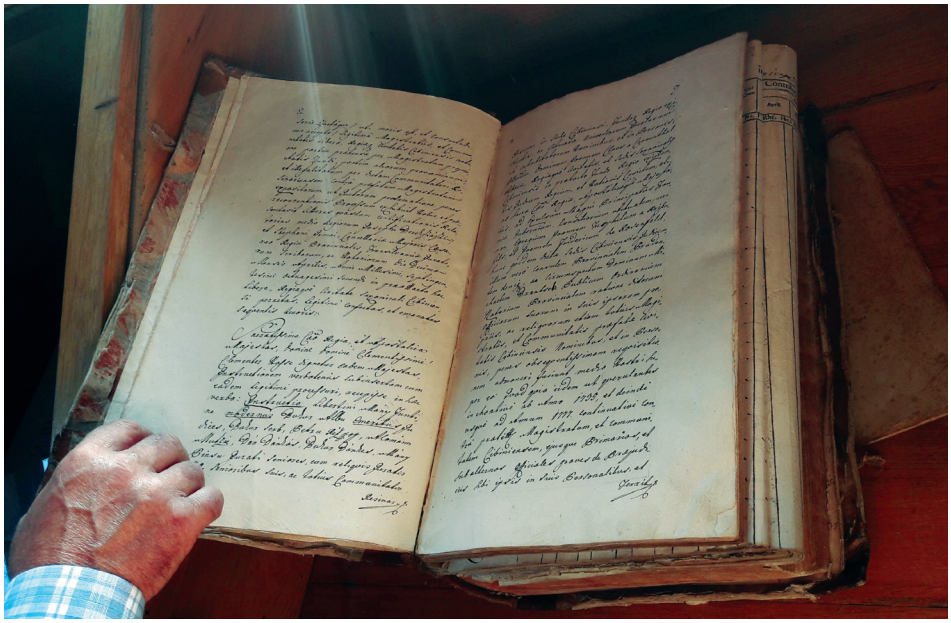

Fig. 3 - Volumul *Transmissionales...*, aflat la Muzeul bisericesc din Casa Episcopală de la Răşinari (curator Ioan Obârşie). Foto: Ela Cosma, 20 iulie 2019.

Documente din Răşinari. Copiile româno-chirilice de secol XVIII ale Cărții Ocolniță (1488) şi extrasului actului de danie (1383)*

Tatiana ONILOV**

Abstract: Documents from Răşinari: 18th-century Romanian-Cyrillic Copies of *Cartea Ocolniță* (1488) and the Extract from the Deed of Donation (1383). *The study presents two different copies containing Răşinari's Cartea Ocolniță ("book" of the Răşinari village borders) of 1488, both copies being written in Romanian with Cyrillic letters. After a few considerations regarding the way in which the old Slavonic Cyrillic letters (which differ from the Russian letters used today) can be reproduced best with the help of software, the author reveals: 1. the more detailed and dated copy preserved at the National Archives in Sibiu, including Cartea Ocolniță (22 May 1488) and the extract from the deed of donation (7 January 1383) in Romanian-Cyrillic, while the dates of both documents, as well as a final sentence indicating the scribe (copyst) Petru Cazan, priest in Răşinari and notary of the church synod, are written in Latin; 2. the more simple, incomplete, and undated copy of Cartea Ocolniță, preserved in the Church Museum at the Bishop House in Răşinari. When doing the transcription and transliteration of the two copies, the author was advised by Slavonic expert Eugeniu Lazăr, scientific researcher at the National History Museum of Romania in Bucharest, who also suggested several investigation and interpretation hypotheses. Even if the original document has not been found yet, it can be assumed that more copies were once in circulation. In the annex, the copy of Sibiu and that of Răşinari are transcribed in Cyrillic letters and transliterated in Latin letters and are critically edited.*
Keywords: *Răşinari in Mărginimea Sibiului, Cartea Ocolniță (1488), deed of donation (1383), Romanian-Cyrillic copies of the 18th century.*

Mai multe copii româno-chirilice[1] ale unui document de la Răşinari – *Cartea Ocolnița* (1488) – ridică o serie de întrebări, atât pentru istoricii interesați de depistarea originalului acestui document, cât şi pentru cercetătorii ce se apleacă asupra textului actului contestat de-a lungul anilor. Textul scris în româno-chirilică variază de la o copie la alta, în funcție de perioada în care acesta a fost transcris. Se pare că, pe parcursul anilor, informația a fost ajustată şi completată.

* Această lucrare a fost elaborată în cadrul Grantului de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor, aflat la dispoziția Academiei Române şi gestionat prin Fundația „PATRIMONIU", GAR-UM-2019-II-2.5-13, *Patrimoniul istorico-juridic românesc în documente şi arhive inedite,* director de grant: Ela Cosma.

** Cercetător ştiințific, doctor în istorie, Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române, Cluj-Napoca; e-mail: tatianaonilov@yahoo.com.

[1] Îi mulțumesc pentru sfaturile sale avizate şi ajutorul său neprețuit specialistului slavonist Eugeniu Lazăr, cercetător ştiințific III la Muzeul Național de Istorie a României din Bucureşti.

Interesul pentru detaliile furnizate de document rezidă în dorința de a compara textul tuturor copiilor depistate până în prezent, cu scopul de a creiona o imagine de ansamblu asupra datelor ce se referă la hotarul localității Răşinari. Descifrarea şi transcrierea textului reprezintă una dintre etapele cercetării. Metodele de lucru şi paşii care au fost realizaţi pentru transcrierea copiilor româno-chirilice ale acestui act sunt subiecte care merită a fi luate în considerare. În lucrarea de față sunt abordate aspecte ce țin de dificultățile şi de provocările transcrierii copiilor româno-chirilice ale documentului *Cartea Ocolniță*, precum şi de bucuriile rezultate din munca de cercetare a unor asemenea rarități arhivistice.

*

Studiul în cauză face analiza a două documente ce reprezintă două copii distincte ale *Cărții Ocolniță* – act ce stabileşte hotarul localității Răşinari. Accentul principal cade pe identificarea similitudinilor, dar şi a diferențelor textuale ale celor două copii. Incursiunea analitică este, mai degrabă, o prezentare a metodei de lucru folosite pentru punerea în valoare a documentelor descoperite recent şi analizate de către cercetătorii Institutului de Istorie „George Barițiu". Este vorba despre: 1. o copie, cel mai probabil întocmită în a doua jumătate a secolului XVIII, a documentului care conține *Cartea Ocolniță* (1488) şi extrasul actului de danie (1383) de la Răşinari, act depistat în Arhivele de la Sibiu[2] şi 2. o copie a aceleiaşi *Cărți Ocolniță*, care a fost identificată în incinta Muzeului bisericesc din localitatea Răşinari[3], a cărei datare nu este specificată. Cele două copii sunt diferite ca structură, conținut, caligrafiere şi ca aport informațional.

Ceea ce a reprezentat o primă provocare în valorificarea acestor acte a fost transcrierea şi transliterarea lor. Trebuie să menționăm că ambele copii ale documentelor sunt scrise în română cu caractere chirilice-slavone. Înțelegerea textului, transcrierea acestuia cu caractere chirilice-slavone, apoi transliterarea propriu-zisă în limba română, cu caractere latine, a fost o primă etapă de lucru. Deoarece ne-am propus să redăm textul chirilico-român, la scrierea căruia a fost folosit alfabetul slavon, care conține, atât grafeme chirilice, cât şi semne grafice de proveniență greacă, am optat să pornim de aici analiza informației.

Pentru transcrierea în chirilică a documentelor, a fost necesar ca, de la bun început, să fie identificată modalitatea de folosire a grafemelor slavone, dat fiind faptul că acestea nu mai sunt în uz. Primul pas a constat în a identifica în mod corect toate grafemele slavone şi corespondentele lor fonetice în limba română. În timpul transcrierii documentului chirilic, multe dintre simbolurile grafice

[2] *Cartea Ocolniță din 22 mai 1488 şi extrasul actului de danie din 7 ianuarie 1383*, copie în limba română cu litere chirilice şi datare latină, întocmită de preotul Petru Cazan, paroh la Răşinari şi notar sinodal, aflată la Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Colecția de acte fasciculate, Seria V. Localități, nr. 66, fila 1. Vezi ilustrațiile 1 şi 2 la finele studiului.

[3] *Cartea Ocolniță*, nedatată, copie în limba română cu litere chirilice conținând câteva cuvinte slavone, aflată la Muzeul bisericesc din Casa Episcopală de la Răşinari, în 2 copii xerox, una expusă pe perete, iar alta într-o vitrină din încăperea cu documente istorice. Vezi ilustrațiile 3 şi 4 la finele studiului.

chirilice-slavone au fost preluate din lista de simboluri oferite de procesorul de text *Microsoft Word*, iar o parte dintre acestea au fost culese cu ajutorul unor softuri special instalate pentru a putea folosi unele elemente ale alfabetului chirilic-slavon. Procedeul a fost unul anevoios şi migălos, întrucât semnele alfabetului slavon diferă în mod evident şi substanţial faţă de cele ale alfabetului chirilic folosit în prezent în limba rusă. Alfabetul slavon este în mare parte alcătuit din grafeme de provenienţă greacă. Iată de ce, a fost necesar să comparăm alfabetul grecesc cu cel chirilic-slavon, apoi să alegem grafemele care au corespuns cu cele folosite în copiile analizate de noi.

Pentru o reprezentare mai exactă a situaţiei respective, redăm mai jos lista cu unele simboluri din alfabetul chirilic-slavon, echivalentul lor în alfabetul chirilic folosit în limba rusă actuală şi corespondentul lor fonetic în limba română. Prezentăm doar semnele care au suferit modificări de-a lungul timpului, fiind treptat înlocuite cu grafemele din alfabetul chirilic actual.

Simboluri slavone	*Grafeme chirilice*	*Corespondentul în alfabetul latin*
ε	е	e
δ	б	b
ѵ, і, ї	и, й	i, ii
ѻ, ѡ, ѿ	о	o
ȣ	у	u
ъ	э	ă
ю	ю	iu
ѣ	я (еа)	ea
ꙗ	я (иа)	ia
ꙑ	ы	î
џ	ж (жи)	gi
ѯ	з	z

Un aspect important, care merită a fi menţionat, este şi acela că mai sunt o serie de grafeme, în special consoane – „d”, „m”, „n”, „p”, „t”, „ş”, „şt”, „v” –, care, la scrierea de mână, reprezintă simboluri diferite faţă de grafemele de tipar. Acestea nu au putut fi redate întocmai din cauza limitărilor tehnice.

Anumite situaţii distincte sunt înregistrate pentru unele vocale. Dacă în alfabetul latin şi în cel chirilic modern pentru o vocală este folosit un singur semn grafic ce îi corespunde, în schimb, în alfabetul chirilic-slavon, pot exista mai multe grafeme pentru acelaşi sunet. De exemplu, pentru litera „o” sunt folosite trei simboluri diferite – „ѻ”, „ѡ”, „ѿ”. Aceeaşi situaţie este valabilă şi pentru litera „i”, aceasta fiind marcată cu trei grafeme slavone diferite – „ѵ”, „і”, „ї”. Este adevărat că şi în alfabetul chirilic modern, pentru litera „i” sunt folosite două grafeme – „и”, „й”, uzitarea distinctă a semnelor grafice depinzând de emiterea sunetului corespunzător. Pentru sunetul „scurt” al literei „i”, aşa cum este denumit

el în limba rusă, este folosit simbolul „й”.

Interesantă este şi situaţia diftongilor „ia”, „ea”, pentru care, în ambele cazuri, în alfabetul chirilic modern este folosit semnul grafic „я”, pe când, în alfabetul slavon, pentru diftongul „ia” corespondent este grafemul „ѧ”, iar perechea de vocale „ea” este reprezentată prin semnul „ѣ”. Aceste două semne slavone, precum şi semnul „ѫ”, corespondent pentru litera „î”, şi-au schimbat în totalitate grafia şi semnificaţia. Simbolurile „ѧ” şi „ѫ” nu mai sunt deloc folosite în prezent, pe când simbolul „ѣ” – aşa zisul „iati” –, împreună cu semnele grafice „ъ”, „ь”, sunt prezente în alfabetul chirilic modern, dar au o cu totul altă uzanţă, acestea fiind folosite pentru a întări sau înmuia unele consoane sau vocale. „Semnul tare” şi „semnul moale” sunt termenii cunoscuţi pentru aceste două grafeme. În cazul nostru, de exemplu, grafemul „ъ” poate fi citit în română atât ca litera „ă”, cât şi ca litera „â”. De exemplu, cuvântul „până” poate fi şi „pănă”, „pânâ”, „pănâ”, deoarece se foloseşte acelaşi semn grafic ъ, care are corespondent pe „ă”, „î”, „â”; *ъ – э, ы*. La fel este şi în cazul cuvântului „pârâu”, care poate avea şi variantele „părău”, „pârău”, „părâu”. Totuşi, pentru transliterarea textului în limba română, cu grafie latină, peste tot unde apărea simbolul „ъ”, am transcris litera „ă”, folosind varianta „pănă” pentru cuvântul „până”. Am hotărât să procedăm astfel după ce am consultat opinia cercetătorului Eugeniu Lazăr de la Muzeul Naţional de Istorie a României. Tot la indicaţiile expertului bucureştean, grafemul „ѣ” l-am transliterat ca „ea”, deşi acesta, în mai multe cazuri, poate fi citit şi transliterat ca „e”.

Un alt aspect ce necesită o minimă explicaţie se referă la folosirea literelor suprascrise în documentele de sorginte slavonă. În cele mai multe cazuri, literele suprascrise sunt folosite în prepoziţii, dar şi la finalul cuvintelor. De exemplu, prepoziţia „în” este marcată în slavonă doar cu semnul grafic „î”, iar litera „n” lipseşte în totalitate, fiind subînţeleasă existenţa ei, sau, foarte rar, este suprascrisă. Prepoziţia „în” reprezintă o particularitate în ceea ce priveşte suprascrierea celei de a doua litere. Aceeaşi situaţie este întâlnită şi atunci când litera „î” precede consoana „m” – de multe ori „m” lipseşte, dar, în transliterare scriem „îm”, deoarece existenţa lui „m” se subînţelege. În majoritatea cazurilor, însă, literele suprascrise sunt marcate în grafia slavonă, acestea fiind chiar deasupra cuvântului din care fac parte, la finalul acestuia sau la mijlocul lui, grafemul având dimensiuni mai mici. Desluşirea simbolurilor grafice suprascrise necesită un oarecare antrenament şi puţină experienţă. Un ochi neavizat sau care se află la prima lectură a unui document slavon nu reuşeşte din primele încercări să observe literele suprascrise. În ceea ce priveşte modalitatea de transcriere a literelor suprascrise în documentul cu grafie latină, iniţial am trecut toate aceste semne grafice în paranteze pătrate, dorind, astfel, să marcăm această situaţie specifică. Ulterior, la sfatul slavistului Eugeniu Lazăr, am eliminat parantezele pătrate, explicaţia fiind aceea, că literele suprapuse nu reprezintă grafeme care nu există sau care sunt omise, ci aceasta este doar o metodă aparte de a scrie; literele, ca atare, făcând parte din cuvintele deasupra cărora sunt scrise.

Am folosit parantezele pătrate doar pentru cuvintele în corpul cărora chiar lipseau anumite litere, ca de exemplu în cuvântul „Д[у]мнєѯєѳ” – „D[u]mnezeu”, unde litera „y” – „u” lipseşte în varianta chirilică-slavonă a documentului. Aceeaşi situaţie se regăseşte şi pentru „СФ[ЫІН]Т8Л8” – „SF[ÂN]TULU”; „Въи[й]” – „Văi[i]” etc. Parantezele pătrate au mai fost întrebuinţate şi pentru a marca absenţa semnelor de punctuaţie sau morfologice – [.], [,], „с[’]а8” – „s[’]au” etc. În unele cazuri, la transcrierea documentului, când în scrierea slavonă ar fi trebuit să marcăm inexistenţa cratimei sau a apostrofului, am lăsat cuvântul aşa cum apare acesta în document, fără cratimă sau fără apostrof, dar, la transliterarea în limba română cu grafie latină, am folosit cratima şi am aplicat normele actuale ale morfologiei limbii române. Un exemplu în acest sens este cuvântul „Префък8т8са8”, care este scris împreună – „Prefăcutusau”. În transliterarea documentului în limba română cu grafie latină, cuvântul a fost supus normelor gramaticale corespunzătoare – „Prefăcutu-s-au”. Tot în această categorie intră şi scrierea împreună a trei cuvinte separate, în varianta slavonă a documentului: „ca să se” a fost scris „касъсє”.

Parantezele rotunde şi-au găsit rostul atunci când în document s-au oferit anumite minime explicaţii ale unor grafeme chirilice sau traduceri ale câtorva cuvinte slavone. La transcrierea cu litere latine a originalului chirilic au fost redate întocmai majusculele şi minusculele folosite în document, ca, de exemplu, în acest fragment: „Mearge pe apă în Sus ca o pistreală de loc Hialm[.] Fereaşte Spre Stânga pin Pădure [a]mesteacată, Sue şi mearge peste Vinele Văi[i] Albinelor, iase în faţă cu Năsip, mearge puţinel[,] coboară pe oun Gruiu în jos, dă în Valea Calbau de la Coşteiu mai sus ca o pistreală de loc într-un Gruiu Hialm, mearge puţinel iară dă în Valea Calbau, merge pe Apă în Sus pe supt piatra Cojbiată, mearge pe văile reale în vărf Cruce în piatră, mearge Spre apus[,] coboară în curmătură la Fântăna Neagră, mearge de coboară pe valea Cărligelor dă în Apă cea Mare, mearge pe apă în sus[.]”.

De asemenea, transcrierea cu litere latine este conformă fonetismului textului, adică felului în care se rosteau cuvintele la vremea alcătuirii documentului: „Ымбодобитулуй” = „Îmbodobitului”, „Патр8ѯъчѵ” = „Patruzăci”, „Вѣкїѣ” = „Veachiea”, „мѣрцєм” = „meargem” etc.

Toate aspectele de mai sus au fost aplicate în mod identic pentru ambele copii analizate aici.

*

În ceea ce priveşte structura copiilor, precum şi conţinutul lor, există diferenţe semnificative care merită să fie evidenţiate. Copia documentului *Cărţii Ocolniţă*, care a fost găsită în Arhivele de la Sibiu, este una mai completă şi mai detaliată. Aceasta conţine mai multe denumiri topografice; de asemenea, finalul documentului cuprinde extrasul actului de danie: „Hramu Sfintei Beseareci Prea Cuviosa Paraschiva. Pentru Moşiile Bisearecii trei ceale date de Marele Hearţeg

D[o]mn Radu Vodă Negru în Câmpu din jos de calea Coşteiului, până în Strâmtu jumătate despre Pădure a Besearecii, jumătate Popilor. Alta din jos de calea Coşteiului din Gura Văi[i] cu năsip cu pietrişu rătund precum mearge vărsătura pin râu pe lângă Merii Popii Oprea Petriță pe lângă Stupină din calea Coşteiului; dară cea din calea Coşteiului dată de Mircea Vodă Basarab. *Anno a creatione Mundi 6891: die 7a January* (Anul de la facerea lumii 6891, în ziua a şaptea a lui ianuarie)". În finalul documentului din Răşinari mai apare următoarea formulare în latină: *„Extradatum per Petrum Cazan, m.pria., Parochum Resinariensem Notarium Ratione Synodi et Pagensium*" (Emis de Petru Cazan, *manu propria*, parohul de Răşinări, notar în folosul sinodului şi sătenilor).

Nici actul de danie din 1383 şi nici formularea în latină nu se regăsesc în copia documentului de la muzeul din Răşinari. În copia din Arhivele de la Sibiu, cifrele şi anii sunt trecuți cu cifre arabe, pe când în copia de la muzeul din Răşinari cifrele şi anii sunt marcați cu anumite semne grafice din componența alfabetului chirilic-slavon. La transcrierea şi transliterarea documentului, totuşi, am trecut anii cu cifre arabe, transformând grafemele slavone în anii corespunzători.

Potrivit slavistului Eugeniu Lazăr, structura copiei din Arhivele de la Sibiu, dar mai ales formularea de la final – *Extradatum per Petrum Cazan, m.pria., Parochum Resinariensem Notarium Ratione Synodi et Pagensium* –, denotă, în mod evident, faptul că documentul a fost transcris după un act întocmit în limba latină. Cel mai probabil, originalul, care datează din secolul XV, ar fi fost scris în latină, şi nu în chirilică-slavonă. Prezumția că împuternicitul lui Matia Corvin, un posibil cancelar care, în mod obligatoriu, cunoştea latina, a scris originalul acestui document, ar duce, de asemenea, la ipoteza că această copie din Arhivele de la Sibiu, scrisă în slavonă, a fost tradusă după un document original scris în latină. Totuşi, potrivit cercetătorului slavist, această copie scrisă în română cu alfabet chirilic „este una autentică şi are valoare de original", afirmație care combate ipoteza emisă de Nicolae Iorga, cea conform căreia ar reieşi că, de fapt, această copie este „plăsmuită"[4].

Pe de altă parte, există şi posibilitatea ca documentul de la Arhivele din Sibiu să fi fost copiat cu grafeme chirilice şi latine chiar în perioada în care se traducea documentul din română, cel scris în chirilică-slavonă, în latină, cu scopul de a fi cuprins în *Transmissionales*, adică după 1770-1780. Cuvântul „sinod", care apare în partea de final a documentului, ar putea face referire la sinodul protopopesc (de Răşinari) sau episcopesc (de Transilvania). La Răşinari, în perioada 1761-1796, a fost sediul celor patru episcopi sârbi[5]. Este posibil ca în această perioadă să fi fost copiată *Cartea Ocolniță*, dar ante 1784-1788.

[4] Nicolae Iorga, *Scrisori şi inscripții ardelene şi maramureşene,* I, colecția „Studii şi documente cu privire la istoria românilor", vol. XII, cap. „IV. Despre actele răşinărene", p. XXXII-XXXIV, Anexe „III. Documente răşinărene (păstrate la Şcoala românească din Răşinari)", p. 229-232.

[5] Primii patru episcopi sârbi după înființarea episcopiei ortodoxe din Transilvania, respectiv Dionisie Novacovici (1761-1767), Sofronie Chirilovici (1769-1774), Ghedeon Nichitici (1783-1788), Gherasim Adamovici (1789-1796), şi-au avut reşedința la Răşinari.

Dacă, în cazul copiei din Arhivele de la Sibiu, există indicii care datează perioada aproximativă a întocmirii acesteia – cel mai probabil a doua jumătate a secolului XVIII –, în schimb, în cazul copiei de la muzeul din Răşinari nu există elemente ajutătoare care ar contribui la stabilirea datării acesteia. Tot ce se poate vedea cu ochiul liber e că această copie de la Răşinari nu este atât de bine structurată; nu are acel „antet" alcătuit dintr-o cruce roşie cu monograma IC HC NИ KA = IS HS NI KA („Isus Hristos a biruit"), în partea stângă de sus fiind desenată doar o cruce simplă; titlul e scris cu majuscule, dar fără a fi evidenţiat cu o culoare anume şi fără a fi situat pe un singur rând, de sine stătător, ci fiind scris pe acelaşi rând cu prima propoziţie, imediat următoare; în text nu există cuvinte sau litere scrise cu roşu. Grafia textului este mai neglijentă, iar cuvintele sunt mai greu de descifrat. În plus, documentul este deteriorat pe alocuri, ceea ce contribuie la înţelegerea anevoioasă a informaţiei.

Totuşi, faptul că această copie de la muzeul din Răşinari conţine mai multe cuvinte slavone, ca de exemplu „*ot rojdesto H[rist]vo"* (de la naşterea lui Hristos), sau „*ţrkva*" (biserică), sau conjuncţi „*i*" (şi) ar putea indica faptul că ea a fost întocmită mai devreme decât copia de la Arhivele din Sibiu. De această părere este Eugeniu Lazăr, care mai susţine că şi copia de la Răşinari este un document tot din secolul XVIII.

În general, faptul că, în comparaţie cu documentul-copie de la Arhivele din Sibiu, copia de la muzeul din Răşinari are anumite lacune în ceea ce priveşte enumerarea tuturor toponimelor, că nu conţine actul de danie din 1383 şi că, din punct de vedere vizual, are trăsăturile unui document mai puţin elaborat, duce cu gândul la mai multe ipoteze: fie copia din Arhivele de la Sibiu a fost restabilită conform mai multor altor copii, date fiind detaliile mai amănunţite; fie copia din Arhivele de la Sibiu este o reconstituire pe alocuri ajustată şi adaptată (ipoteză ce ar fi în consens cu afirmaţia istoricului Nicolae Iorga); fie copia de la muzeul din Răşinari este una dintre copiile întocmite după alte copii ale celor „40 de bătrâni juraţi" sau preoţi, care au fost martori la data refacerii *Cărţii Ocolniţă*. În acest caz, este posibil ca *volens, nolens* să se fi strecurat mai multe scăpări şi erori în timpul copierii documentului original; astfel, dacă e să se adeverească această prezumţie, ar rezulta că documentul-copie de la muzeul din Răşinari, transcris după o copie lacunară, a erodat informaţia iniţială cuprinsă în documentul original.

Toate acestea, însă, sunt doar nişte ipoteze sumare. Cele două copii oferă mult teren de lucru şi ridică multe semne de întrebare, întrucât ele nu pot fi contrapuse cu originalul şi verificate conform acestuia. Găsirea altor copii, care, la rândul lor, ar prezenta noi detalii ar putea completa tabloul informaţional, dar tot nu ar contribui la restabilirea adevărului istoric, întrucât cercetătorii şi istoricii nu au reuşit până în prezent să găsească documentul original al *Cărţii Ocolniţă*. Dezideratul respectiv continuă să fie o provocare pentru mulţi doritori de a afla unde se află documentul original al *Cărţii Ocolniţă* şi care este limba în care a fost scris acesta.

ANEXE

I. Transcrierea documentului în română, scris în slavonă a copiei *Cărții Ocolniță* de la Arhivele din Sibiu[6]:

[Recto document]
К8 N8МЄЛЄ ТАТѢЛ8Й ШИ АЛ ФИОЛ8Й ШИ
АЛ СФ[ЫН]Т8Л8Й Д8Х.

Шvк8воя Мърvріv салєдє Д[у]мнєѯє8 Чvнстит8л8й шv Ымбодобvт8л8й к8 тоате б8нъ(э)тъцvле, дvмпрє8нъ шv к8 паѯа хотарълюр а Мърvріv салє дє Д[у]мнєѯє8 Чvнстит Матїѧ(я)ш Краю, Префък8т8са8 шv са8 прѣ(я) ыноит Карте Wколнvца а Хотар8л8й Ръшvнарюл8й Wраш8, прvн ындємнарѣ шv р8га а ска8н де Лєц(ж)є Патр8ѯъчv(ь) де Бєтрѫ(ы)нv Ж8рацv; пентр8 касъсє штїє шv съсє пъѯаскъ пє оундє мєрг марцvнvле Хотар8л8й Ностр8 ал Ръшинарюл8v пєсте тѿт ымпрєж8р, прєк8м Вѣкїѧ карте Wколнvца чядєла Б8н8л ши Векюл Краю Атила дvн Ан8л 420: шv маv пє оурмъ ын Ан8л 1488: ын ѯvлєлє Мърvріv салє Матїѧш Краъ ынс8шv дат8нvла8 маv пvдvн жωс м8лт, ши маv пє ларг; Яръ ак8м пє авvv ынтърvт к8 Хѧлм8рv, шv к8 Кр8чv пvн пієтрv. Ынчѣпєм дvн жωс дє лѫнгъ Пъд8ре де Стъєжєрvш8 к8 вєvvнїv Чъv марv Чvѯнодїv[,] мѣрцєм д8мнѣлωр пvдvн жωс[.] Нov Ръшинарюл пvдvн [с8с]. Мѣрцєм спрє ръсърvт8л дє Яарнъ дла Хѧлм8л Чєл марє к8рмѫнд Л8нка, дъ ын гура Въи[й] Албvнєлр ын рѫ8 дєспрє ръсърvт Хѧлм. Мѣрцє пє апъ ын С8с каω пістрѣлъ дє лк Хѧлм[.] Фѣрєштє Спрє Стѫнга пvн Пъд8рє [а]мєстякатъ, С8е ши мерцє пєсте Вvнеле Въи[й] Албvнєлр, ѧсе ын фацъ к8 Нъсvп, мѣрцє п8цvнєл[,] кобоаръ п оун гр8ю ын жωс, дъ ын Валѣ Калба8 дєла Коштею маv с8с каω пvстрялъ дє лок ынтр8н Гр8ю Хѧлм, мѣрцє п8цvнєл яръ дє ын Валѣ Калба8, мѣрцє пє апє ын С8с пє с8пт піатра Кожбіатъ, мѣрцє пє въvлє рѣлє ын върф Круче ын піатръ, мѣрцє спрє ап8с[,] кобоаръ ын к8рмътуръ ла Фънтъна Nѣгръ, мѣрцє дє кобоаръ пє валѣ Кырлицєлωр дъ ын Апă Чѣ Маре, мѣрцє пє апъ ын с8с[.] Нov пєдєкътръ фацъ, Вечvнїv Чєй Марv пєдєкътръ Дωс. Ши фъкѫнд8съ доаω рѫ8рv мѣрцєм пє апă че вvне деспрє М8нтѣнv Б8чѣюл, ѧсе ын К8рмътуръ, авvv дина Стѫнга ръмѫн Вєчvнїv Чєй Марv, С8им алът8рѣ к8 М8нтѣнїv, с8им М8нтєле Б8чѣюл ал Марєл8и Хєрцєг Рад8 Водъ Nєгр8 Чел дєла Аній 6748: Мѣрцєм цїvнд тωт Върф8л М8нтєл8v Клъб8к, ши М8нтєл8й Nѣгое Иван пънъ ла Цѫк8 Ыналт; Авvv нє дєспърцим дє М8нтѣнv, венvм спрє Міаѯъ Ноапте пє фаца Извор8л8v Чєл8v Марє д8пъ Вѫрф8л М8нтєл8v л8v Nѣгое Иван, Мѣрцє пє пvчор ын жωс, дэ ын г8ра Извор8л8v Чєл8v Марє, Мѣрцe пе апа Чѣ Марє ын с8с, трѣче Извор8л Адѫнчїv Гропїv маv С8с пє оун пvск с8vм ын Върф8л М8нтєл8v Чvндрѣ,

[6] Vezi nota 2.

Мѣрцєм прvн трєv(й) Кр8чv, л8ωм кнѫтва шес дє ал М8нтєл8v Чvндрѣ, кобърнѫм ын Яаѯєр8л Чєл дєспрє ап8с[,] мѣрцєм пє Иѯвор ын жωс пє с8пт М8нцїv Ръчv, нѧсе пє пvчор8л Бєшvнов8л8й ын К8рмът8ра к8 Жvп8, вєнvм пє Внѫрф8л М8нтєл8v Бътрнѫн ши Върф8л Гъ8жор карє ка8тъ Спре ръсърит8л дє Варъ авчv Кр8чє ын пїатръ, мѣрцє пє И[з]вор8л дvна Стънга кобоаръ ын Извор8 чє вvне дєспрє ръсърvт8л дє Яарнъ[,] мѣрцє пє И[ѯ] вор ын жс пънъ ын Извор8л Днес, мѣрцє пє потек8 Днес прvн Крнѫнг[,] нѧсе ын кап8л М8нтєл8v Въларv[.] Коборнѫм[.] Веним пє Валѣ Мъръжда, с8[и]м ын К8рмът8ръ[,] с8е М8нтєлє Ганц8[л] вєнvм п8цинел Хнѧлм, авчv нєдєспърцvм дє Крvстvн. Вєнvм Алът8рѣ к8 Т8рн8 м8лт С8пърнѫнд8не шv л8нѫнд8не, коборнѫм пє рнѫпє пvн Стежервш Хнѧлм; мѣрцє пєсте Вvнеле Въv[й] Плопvш8л8v[,] с8е ωбържїнѧ к8 Нъсvп[,] мѣрцє пе вале пънъ ла8н пъръ8 глодωс, с8е ынтр8н кап дє Дѣл8 Хнѧлм лънгъ Пъд8рє де Стєжєрvш прvн Хнѧлм8рv, мѣрцє ын кап де Дѣл8 к8 Нъсvп рош8 Хнѧлм[,] мѣрцє ын жωс[,] Ѯбоаръ рогоѯ8 Хнѧлм, ын Стєжєрvш8 Хнѧлм, мѣрцє прvн Стєжєрvш8 пє лнѫнгъ Тъначv, нє ынтълнvм к8 Вечvнїv Чеv марv Хнѧлм. Чє Есте ынлъ8нтр8 ачєштїv Ѡколнvцъ Есте пъмнѫнт р8мнѫнеск ал Сат8л8v Ръшvнарюл8v Нvм8р8v ынд8плvкат, н[‘]арє нvме ай пор8нчv, нvчv ын пъмнѫнт, нvчv ын апъ, нvчv ын Гv[н]де, нvчv ын жvр, нvчv ын Ал8нvш8, нvчv ын рнѫнсъ. Шv с[‘]а8 прѣыноvт ачастъ Картє Ѡколнvцъ дєпє Иѯвод8л алцїа ын Ѯvлєлє Мърvрїv Сале дє Д[у]мнєѯє8 Чvнстvт8л8й Матїаш8 Краю кнѫнд а8 фωст к8рс8л анvлωр *a mundi Salvatione 1488 die 22 Maii*.

Мърvрїv Сале Прєоций Попа Яакωв[,] Пωпа Васvлїе Тωм8ѯѣ[,] Пωпа Петр8, Пωпа Иωсvф Петрvцv дvн с8с де бесѣрvкъ, Пωпа Савн шv Пωпа Манасіе Илиіа.

Шv а8 фωст Кнѣѯ Б8нѣ, шv Снѫндіе Коман Дєсѣ, Пътр8 Кодр8с, Ѡпрѣ Кодрѣ, Щербан, патр8ѯъчv дє ж8рацv, Рад8 Нvстωр, Алъман Галѣ, Тома Мvнѣ, Пътр8 Тωм8ѯѣ, Рад8 Бънчvлъ, Ръдоvцъ, Рад8 Пvнч8, Савн, Б8к8р Ѡанче, Комше Ѡмотъ, Ръпъ, Кнѫрстѣ Какъш, Комше Бъра, Сав8 Хоадрѣ, Маню Морарюл Бесѣречїv. *Б8к8р Бъvлъ ворн*v[к].

Храм8 Сфинтей Бvсѣрєчv Прѣ К8вїωса Параскvва. Пєнтр8 Мошїvле Бvсѣрєчїv трєv чѣле дате де Марєле Хѣрцег Д[о]мн Рад8 Водъ Nєгр8 ын Кнѫмп8 дин жωс дє калѣ Кощтєюл8й, пънъ ын Стрнѫмт8 ж8мътате дєспрє Пъд8ре а Бесѣрєчїv, ж8мътате Попvлωр. Алта дин жс дє калѣ Кощєюл8й дин Г8ра Въv[й] к8 нъсvп к8 пїєтрvш8 рът8нд прек8м мѣрцє вързът8ра пvн рнѫ8 пе лнѫнгъ Мєрїv Попv Ѡпрѣ Пєтрvцъ пє лнѫнгъ С8тпvнъ дин калѣ Кощєюл8й; даръ чѣ дин калѣ Кощєюл8й датъ де Мvрчѣ Водъ Басараб[.] *Anno a creatione Mundi 6891: die 7ª January.*

Extradatum per Petrum Cazan, m.pria., Parochum Resinariensem Notarium Ratione Synodi et Pagensium.

[Verso document]
J 23 Răşinari
No. 87359 2051 C&S 1866
Vgl. Transmissionales in Causa Possesionis Resinár etc. p. 1183

II. Transliterarea documentului în română scris cu grafie latină a copiei *Cărții Ocolniță* de la Arhivele din Sibiu:

[Recto document]

CU NUMELE TATĂLUI ŞI AL FIOLUI ŞI AL SF[ÂN]TULUI DUH[7].

Şi cu voia Măririi sale de D[u]mnezeu Cinstitului şi Îmbodobitului cu toate bunătățile, dimpreună şi cu paza hotarălor a Măririi sale de D[u]mnezeu Cinstit Matiaş Craiu, Prefăcutu[-]s[-]au şi s[-]au prea înnoit Cartea Ocolnița a Hotarului Răşinariului Oraşu[8], prin îndemnarea şi ruga a scaun de Lege Patruzăci de Bătrâni Juraţi[9]; pentru ca să se ştie şi să se păzască pe ounde merg marginile Hotarului Nostru al Răşinariului peste tot împrejur, precum Veachiea carte Ocolnița cea de la Bunul şi Vechiul Craiu Atila din Anul 420 şi mai pe ourmă în Anul 1488: în Zilele Măririi sale Matieaş Craiu însuşi datu-ni-l-au mai pidin jos mult, şi mai pe larg[10]; iară acum pe aici întărit cu Hialmuri, şi cu Cruci pin pietri[11]. Înceeapem din jos[12] de lângă Pădure de Stăejărişu cu vecinii Cei mari Ciznădii[13] meargem dumnealor pi din jos[.] Noi Răşinariul[14][,] pi din [sus][15]. Meargem spre răsăritul de Iarnă de la Hialmul Cel mare[16] curmând Lunca, dă în gura Văi[i][17] Albinelor în râu despre răsărit Hialm. Mearge[18] pe apă în Sus ca o pistreală de loc Hialm[.] Fereaşte Spre Stânga pin Pădure [a]mesteacată, Sue şi mearge peste Vinele Văi[i] Albinelor, iase în faţă cu Năsip, mearge puţinel[,] coboară pe oun Gruiu în jos, dă în Valea Calbau de la Coşteiu mai sus ca o pistreală de loc într-un Gruiu Hialm, mearge puţinel iară dă în Valea Calbau, merge pe Apă în Sus pe supt piatra Cojbiată, mearge pe văile reale[19] în vărf Cruce în piatră, mearge Spre apus[,] coboară în curmătură la Fântăna Neagră, mearge de coboară pe valea Cărligelor

[7] Vasile Păcală, *Monografia satului Răşinari*, Sibiu, 1915, p. 42-43, care reproduce textul *Cărții Ocolniță*, notează inversiunea: „al Duhului Sf[ă]ntu". Documentul a fost publicat întâia oară de N. Iorga, *Scrisori şi inscripții ardelene şi maramureşene*, I, Bucureşti, 1906, p. XXXIII şi p. 229-231.
[8] La V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43, apare: „a satului Răşinariului".
[9] *Ibidem*, p. 42-43: „40 bătrîni".
[10] Lipseşte la V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43, „şi mai pe larg".
[11] *Ibidem*, p. 42-43, lipseşte: „şi cu Cruci pi[n] pietri".
[12] *Ibidem*, p. 42-43: „Începeapem din capul din jos".
[13] *Ibidem*, p. 42-43: „Cestnodi".
[14] *Ibidem*, p. 42-43: „şi Răşinariu", în loc de „Noi, Răşinariu".
[15] Documentul e rupt. Am completat după V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43: „pe din sus".
[16] În editarea lui V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43, lipseşte: „de[]la Hialmu Cel mare".
[17] În text scrie: *Vui*, dar e greşit, deoarece mai jos se repetă corect: *în Vinele Văii Albinelor*.
[18] V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43: „Meargem".
[19] Văile rele.

dă în Apă cea Mare, mearge pe apă în sus[.][20] Noi pe de cătră Faţă, Vecinii Cei Mari pe de cătră Dos. Şi făcându-să doao râuri meargem pe Apa ce vine despre Munteani[21] Buceeaiul, iase în Curmătură, aici dina Stânga rămân Vecinii Cei Mari, Suim Alăturea cu Munteanii, suim[22] Muntele Buceeaiul al Marelui Herţeg Radu Vodă Negru Cel de la Anii 6748[23]. Meargem ţiind tot Vărful Muntelui Clăbuc, şi Muntelui Neagoe Ivan până[24] la Ţâcu Înalt[25]; Aici ne despărţim de Munteani, venim Spre Miază Noapte pe faţa Izvorului Celui Mare după Vârful Muntelui lui Neagoe Ivan, Mearge pe picior în jos, dă în gura Izvorului Celui Mare, Mearge pe Apa Cea Mare în Sus, treace Izvorul Adâncii Gropi[26] mai Sus pe oun pisc suim în Vărful Muntelui Cindrea, Meargem prin trei Cruci, luom câtva şes[27] de al Muntelui Cindrea, cobărâm în Iazerul Cel despre apus mărgem[28] pe Izvor în jos pe supt Munţii Răci[29], iase pe piciorul Beşinovului[30] în Curmătura cu Jipu, venim pe Vârful Muntelui Bătrân şi Vărful Muntelui Găujor[31] care caută Spre răsăritul de Vară aici Cruce în piatră, mearge pe I[z]vorul dina Stânga coboară în Izvoru ce vine despre răsăritul de Iarnă, mearge pe I[z]vor în jos până[32] în Izvorul Dnes [de sus][33], mearge pe potecu Dnes prin Crâng[,] iase în capul Muntelui Vălari Cobărâm Venim pe Valea Mărăjda, su[i]m în Curmătură[,] sue muntele Ganţu[l], venim puţinel Hialm, Aici ne despărţim de Cristin[34]. Venim Alăturea cu Turnu mult Supărându-ne şi luându-ne, cobărâm pe râpe pin Stejeriş Hialm; mearge peste Vinele Văi[i] Plopişului[,] sue obărşiea[35] cu Năsip mearge pe Vale

[20] Fragmentul de mai sus e redat mult simplificat şi scurtat în V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43, astfel: „Meargem pe apă în sus, ca o *pistreală* de loc, într'unu *gruiu*, mearge puţinel, iară dă în vale Calbau. Mearge pe apă în sus, iase în *curmătură* la Fântâna Neagră. Coboară pe o vale, dă în apa cea mare, mearge pe apă în sus".

[21] Poate fi şi „Munteani", deoarece se foloseşte aceleaşi semn grafic, *ѣ*, care corespunde cu „ea", dar şi cu „e". Ulterior, însă, în text, pentru „Munteni", e folosit semnul grafic pentru „e": *ѣ – е, я.*

[22] În ediţia lui V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43, lipseşte: „Buceaci, iase î[n] Curmătură, aici dina Stânga rămân Vecinii Cei Mari, Suim Alăturea cu Munteanii, suim".

[23] Anul 6748 de la Facerea Lumii înseamnă anii 1239-1240 p. Chr., deoarece nu avem o datare exactă pentru a şti cum să aplicăm *vă leatul* (doar în funcţie de luna anului bizantin 6748 puteam scădea 5508 sau 5509 ani). Anul 6740 de la Facerea Lumii (1232) figurează la V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43 (la fel şi în N. Iorga, op. cit., p. 230). De asemenea, textul reprodus de Păcală conţine nişte propoziţii inversate faţă de documentul nostru.

[24] Poate fi şi „până", „pânâ", „pănâ", deoarece se foloseşte acelaşi semn grafic *ъ*,care are corespondent pe „ă", „î", „â"; *ъ – э, ы.*

[25] V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43: „Ţicu Înnalt". Fragmentul următor este mult diferit la V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43.

[26] Foaia e deteriorată în mai multe locuri la îndoituri.

[27] V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43, transcrie greşit: „luom cîtva sus, pin seamne".

[28] Documentul e rupt la îndoitură.

[29] Munţii Răci, Munţii Reci. Se foloseşte semnul grafic *ъ*, care îi corespunde lui „ă", uneori lui „e".

[30] V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43, transcrie: „piciorul Băjinovului".

[31] *Ibidem*, p. 42-43, transcrie: „vîrful muntelui Gaur".

[32] Vezi, *supra*, nota 2.

[33] V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43: „de sus", aici şi mai jos, unde documentul nostru reproduce un cuvânt fără înţeles: *Dnes.*

[34] *Ibidem*, p. 42-43: „Cârstianu".

[35] *Ibidem*, p. 42-43. Aici apare: „obreajie" (obreje).

până[36] la un părău[37] glodos, sue într-un cap de Dealu[,] Hialm lăngă Pădure de Stejeriş prin Hialmuri, mearge în cap de Dealu cu Năsip roşu Hialm mearge în jos zboară rogozu Hialm, în Stejerişu Hialm, mearge prin Stejerişu pe lângă Tănaci, ne întâlnim cu Vecinii Cei mari Hialm[38]. Ce Este înlăuntru aceştii Ocolniţă Este pământ rumânesc al Satului Răşinariului Nimurui[39] înduplicat, n-are nime a-i porunci, nici în pământ, nici în apă, nici în Ghi[n]de, nici în jir, nici în Alunişu, nici în rânsă. Şi s-au prea înnoit această Carte Ocolniţă de pe Izvodul alţia în Zilele Măririi sale de D[u]mnezeu Cinstitului Matiaşu Craiu când au fost cursul Anilor *a mundi Salvatione 1488 die 22 Maii* (de la mântuirea lumii 1488, în ziua a 22-a a lui mai)[40]**.**

Măririi Sale Preoţii[41] Popa Iacov, Popa Vasilie Tomuzea, Popa Petru, Popa Iosif Petriţi din sus de Besearică, Popa Sain, şi Popa Manasie [Iliia][42].

Şi au fost Cneaz Bunea, şi Sândie[43] Coman Desea, Pătru Codrus, Oprea Codrea, Şerban, patruzăci de juraţi, Radu Nistor, Alăman Galea, Toma Minea, Pătru Tomuzea, Radu Băncilă, Rădoiţă, Radu Pinciu, Sain, Bucur Oance, Comşe Omotă, Răpă, Cârstea Cacăş, Comşe Băra, Savu Hoadrea, Maniu Morariul Besearecii[44]. Bucur Băilă vorni[k].

Hramu Sfintei Beseareci Prea Cuviosa Paraschiva. Pentru Moşiile Bisearecii trei ceale date de Marele Hearţeg D[o]mn Radu Vodă Negru în Câmpu din jos de calea Coşteiului, până în Strâmtu jumătate despre Pădure a Besearecii, jumătate Popilor. Alta din jos de calea Coşteiului din Gura Văi[i] cu năsip cu pietrişu rătund precum mearge vărsătura pin râu pe lângă Merii Popii Oprea Petriţă pe lângă Stupină din calea Coşteiului; dară cea din calea Coşteiului dată de Mircea Vodă Basarab[45]. *Anno a creatione Mundi 6891: die 7ª January* (Anul de la facerea lumii 6891, în ziua a şaptea a lui ianuarie)[46].

---

[36] Până, până.

[37] Poate fi şi „părău", „pârău", „părâu", deoarece se foloseşte acelaşi semn grafic ъ,care are corespondent pe „ă", „î" şi „â"; *ъ = э, ы*.

[38] Fragmentul de mai sus diferă mult de textul reprodus de V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43.

[39] Nimănui.

[40] Cuvintele scrise în document cu alfabet latin şi în limba latină le-am subliniat cu italice. V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43, transcrie pasajul cu cuvintele în slavonă: „cînd au fost cursul anilor *ot rojdes. H*[rist]*vo*1488".

[41] În partea stângă a foii urmează trei cuvinte, care încep cu majusculele: *M, S* şi *P*. Chiar dacă cerneala roşie este ştearsă în mare parte, totuşi, cu atenţie sporită, se pot desluşi cuvintele propuse în text. Cele trei cuvinte nu apar în textul transliterat de N. Iorga. Vezi, N. Iorga, *op. cit.*, p. 231.

[42] V. Păcală, *op. cit.*, p. 42-43, transcrie: „Popa Manas sau", ceea ce nu are sens.

[43] *Sândie* era înlocuitorul cnezului, judele interim.

[44] Acest paragraf este scris în partea dreaptă a foii. Urmează trei cuvinte, care au următorul înţeles: Bucur Băilă vorni[k]. Cuvintele cu pricina au fost scrise ulterior de o altă mână, din dorinţa de a se repara o greşeală involuntară, care fusese făcută la momentul redactării documentului.

[45] V. Păcală, *op. cit.*, p. 37, transcrie ultimul pasaj: „Dară cea din jos de calea Coşteului e dată de Mircea-Vod[ă] Basarab".

[46] Citatul în latină l-am subliniat cu italice. V. Păcală, *op. cit.*, p. 37, redă finalul în slavonă cu acelaşi an: „Leat 6891 [1383], m[e]s[i]ţa Ghen[arie] 7, *запоминация Дшаих* [pentru pomenirea sufletului lor]".

Extradatum per Petrum Cazan, m.pria., Parochum Resinariensem Notarium Ratione Synodi et Pagensem (Emis de Petru Cazan, *manu propria*, parohul de Răşinări, notar în folosul sinodului şi sătenilor).

[Verso document. Numerotând cele 16 cadrane de la stânga la dreapta şi de sus în jos, pe verso-ul documentului sunt notate câteva însemnări. În cadranul 3 e scris româneşte cu creionul, de o mână din zilele noastre (probabil un arhivar):]

J 23 Răşinari

[În cadranul 4, respectiv în marginea foii din dreapta sus, o mână de secol XIX scrie nemţeşte cu cerneală neagră:]

Nr. 87359 2051 C&S din 1866

[În cadranul 8, respectiv în marginea foii din dreapta, se scrie cu creion chimic cu litere gotice şi latine (probabil de către un arhivar sas antebelic):]

Vgl. Transmissionales in Causa Possesionis Resinár etc. p. 1183 (Vezi Transmissionales in Causa Possesionis Resinár etc., p. 1183)[47].

III. Transliterarea documentului în română scris cu grafie latină a copiei *Cărții Ocolniță* de la Muzeul din Răşinari[48]:

Cu Numele Tatălui Şi al Fiiului Şi al D[u]hului Sf[â]ntu Şi Cu voia Mării Sale de D[u]mnezeu Cinstitului şi Împodobitului cu toate bunătăţile, dinpreună şi cu paza hotarălor, A mării Sale de D[u]mnezeu Cinstit Matieaş Craiu, Prefăcătu-s-au şi s-au prea înnoitu Această Carte Ocolniţă a hotarului a Satului Răşinariului, Prin îndemnarea şi ruga A cinstiţi Scaun de lege *40* de bătrâni juraţi, Pentru ca să se ştie şi să se păzască pe ounde mergu Marginile Hotarului Nostru A Răşinariului, peste tot împrejurul, precum veachiea Carte Hotarnica, cea de la Bunul şi Vechiul Craiu Atila *420* şi în anii mai pe ourmă Măriea Sa Matiaş Craiu anul *1488* datu-ni-l-au mai pă din jos mult, Iară acum pe aicea întărit cu Hialmuri. Înceapem din Capu din jos, de lângă pădure de Stăejăriş, cu vecinii Cei mari Cestnodii, meargem, dumnealor pe din jos, noi Răşinariu pe din sus, meargem spre răsăritul de Iarnă, curmând Lunca dă în gura Văi[i] Albinelor în râu despre răsărit, H[i]alm. Meargem pe apă în sus, ca o pistreală de loc, H[i]alm. Fereaşte Spre Stânga, pin pădure [a]mesteacată, suie şi mearge peste Vinele Văi[i] Albinelor. Iase în faţă cu Năsip, mearge puţinel, coboară pe oun gruiu în jos, dă în valea de la Coşteiu mai sus, o pistreală de loc, într-un gruiu, mearge puţinel, iară dă în valea Calbau. Mearge pe apă în sus, iase în curmătură la Fântâna Neagră. Coboară pe o vale, dă în apa cea mare, mearge pe apă în sus, Noi pe de cătră faţă, vecinii cei mari pe de spre dos, şi făcându-să *două (2)* râuri, meargem pe apa ce vine despre munteani, Muntele Buceeaciu al Marelui Hearţegu Radu Vodă Negru, cel de la anii *6740 (1231-1232)*, iase în curmătură. Aici dinna Stânga rămân Vecinii cei mari. Suim alăturea cu munteani Muntele Buceeaciu, ţiind tot vârful muntele Clăbuc, muntelelui Neagoe Ivan, până

[47] Pagina 1183 din *Transmissionales in Causa Possesionis Reschinar...*, la care trimite însemnarea de pe verso-ul documentului de faţă, nu corespunde cu p. 1136-1141, unde e redată „Cartea ocolniţă" din 22 mai 1488, tradusă din română în latină, în volumul *Transmissionales...*, aflat la Muzeul bisericesc din Casa Episcopală de la Răşinari. Ceea ce înseamnă că arhivarul (sau persoana care a făcut trimiterea cu creionul) cunoştea şi consultase alt volum *Transmissionales...*, cel aflat la Arhivele din Sibiu.

[48] Vezi nota 3.

la Țâcu Înnalt; aici ne despărțim de munteani. Spre Miazănoapte pe după vârful lui Neagoe Ivan, în Muche, mearge pe picior în jos, în gura izvorului, mearge pe apa cea mare în sus, treace izvorul adâncii gropii în sus, pe oun piscu suim în vârful Muntelui Cindrea, luom câtva şes, pin seamne. Aici ne tâlnim că Cârstianul, de spre față muntele Cneazului; din vârful muntelui Cindrea meargem pintre iazere, pe pisc în jos, pă unde se împreună izvoarele, mearge, treace spre direapta, în Coasta Reace, mearge prin dosul munților Răci, iase pe piciorul Băjinovului, la piatra cu Jipu, iase în vârful Muntelui Bătrâna, țâne vârful până în vârful muntelui Gaur, care caută spre răsăritul de vară, din capul muntelui, H[i]alm. Mearge pe izvorul dina Stănga, coboară colo jos în izvoru ce vine despre răsăritul de iarnă, mearge pe izvoru în jos păn în izvorul Dnes, mearge pe potecul Dnes pin Crângu, iase în capul muntelui Vălaru, țâne vârful Muchia, în vârful Ganțu, aici H[i]almul. Ne despărțim de Cârstieanu, venim alăturea cu Turnu, coborâm pe râpe, aici H[i]almu. Mearge peste vinele văii Plopişului, peste obreajie cu năsip, mearge în cap de dealu, la pădure de Stejeriş, H[i]alm. Mearge pin stejeriş pe aici, supăr de Turn, mearge în dealu cu pământ roşu, H[i]alm. Mearge în jos, zboară rogozu în stejeriş, H[i]alm. Mearge prin stejeriş, ne tâlnim cu vecinii cei mari, Cisnădii, aici H[i]alm. Ce iaste înlăontru acestui ocol, iaste pământ rumânescu, al Satului Răşinariului. Nimărui înduplicat; n-are nime al porunci, nice în pământ, nice în apă, nice în ghinde, nice în jiru, nice în alunişu, nice în rânsă. Şi s-au prea înnoit această Carte ocolniță în zilele Mării Sale de Dumnezeu Cinstitului Craiu Matieaş, cându au fost cursul anilor *ot rojdesto H[rist]vo 1488*, luna mai, 21 de zile.

Popa Iacov, Popa Vasilie Tomuzea, Popa Petru *i*(şi) Popa Iosif Petriți din sus de *țrkva i* (biserică şi) Popa Sain *i* (şi) Popa Manas […].

On bit suda (Când au fost județ) Cneaz Bunea *i* (şi) Sindie, Coman Desea *i* (şi) Pătru Codrus, Oprea Codrea, Şerban *i* (şi) *40* de jurați: Rad[u] Nistor, Alăman Gal[ea], Toma Mihnea, Pătru Tomuzea, Băncilă, Rad[u] Băncilă, Rădoiță, Rad[u] Pinci[u], Sain, Bucur Oance, Comşe Omotă, Cârstea, Comşe Băra, Sav[u] Hoadrea, Man[iu], morar Besearecii.

Fig. 1 – *Cartea Ocolniță din 22 mai 1488 şi extrasul actului de danie din 7 ianuarie 1383*, recto document. Foto: Tatiana Onilov, 2019.

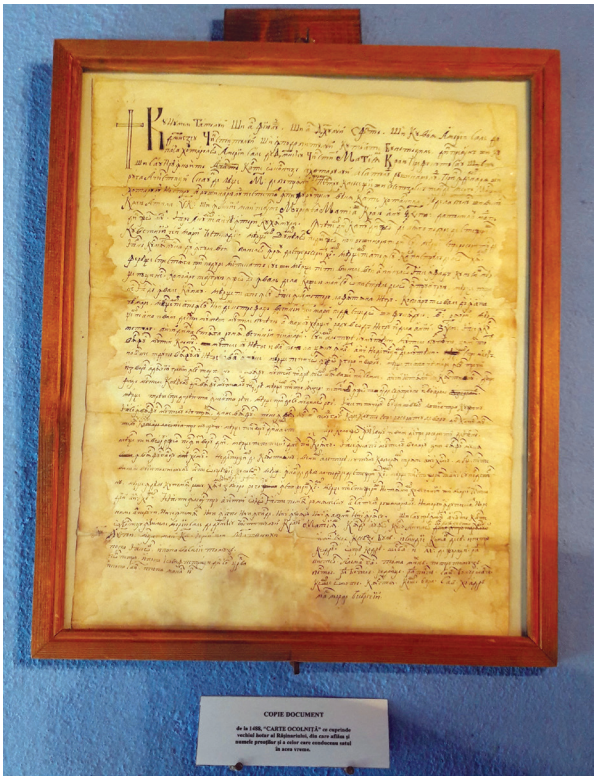

Fig. 2 – *Cartea Ocolniță*, copie xerox pe perete. Copie nedatată în limba română cu litere chirilice conținând câteva cuvinte slavone, aflată la Muzeul bisericesc din Casa Episcopală de la Răşinari. Foto: Ela Cosma, 2017.

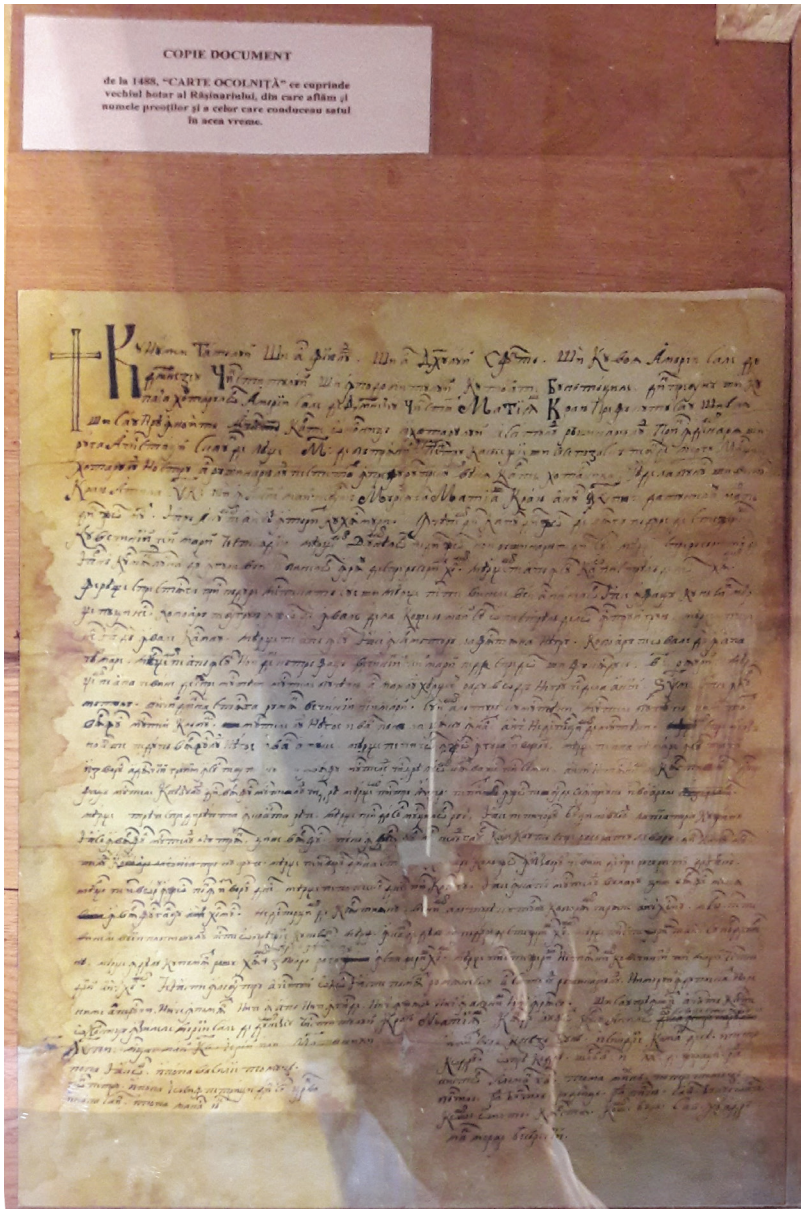

Fig. 3 – *Cartea Ocolniță*, copie xerox în vitrina Muzeului bisericesc din Casa Episcopală de la Rășinari. Foto: Ela Cosma, 2017.

Ocupații din sfera economică în comitatul Satu Mare din secolul al XVIII-lea

Paula VIRAG *

Abstract: Economic Occupations in 18th-century Satu Mare County. *At the end of the 18th century, Satu Mare County had an area of 5,852 km². From an administrative point of view, it was divided into four regions: Crasna, Nyír, Szamos, and Baia Mare. The natural landscape of the region was completely different from that of today. Large areas were covered by forests and in the north-west of the Carei region, the Ecedea swamp was the main source of life for the villages developed around it. The fertile plain as well as the mineral resources in the area of the big baths and the Oaş Mountains favoured not only the development of human settlements, but also the increase in population density. The varied terrain characterized by fertile pastures and mineral-rich mountain regions made it possible for the inhabitants to work in several areas of the economy. Thus, on the plains, the people were engaged in agriculture, sowing in the three-year system: wheat, rye, oats, little barley, and vegetables for feeding (peas, lentils). Maize was grown mainly in gardens or areas designated for that purpose, being used for feeding and, in the absence of oak forests, for rearing pigs. There were large orchards where plum, apple, or pear trees were planted. The apples and wild apples were used to make vinegar, the cornel berries, jam, and the blackberries, syrup. In the areas where arable land was scarce, the locals were engaged in livestock farming, breeding sheep, cattle, pigs, etc. In the mineral-rich regions, the Oaş Mountains, or the surrounding of Baia Mare, the main occupation was mining. For the Oaş area, the archive documents which talk about ore mining are relatively recent, dating only from the second half of the 18th century. The greatest interest was for precious metals: gold and silver, as well as, by implication, in lead and tin, the accompanying metals in the area.*
Keywords: *economy, occupations, Satu Mare County, fertile plain, mineral resources.*

Organizarea teritorial-administrativă a comitatului Satu Mare

La sfârşitul secolului al XVIII-lea, suprafaţa comitatului Satu Mare era de 5.852 km². El se întindea de la Curtuişeni, localitate care astăzi se află în judeţul Bihor, până la Baia Sprie (aflată azi în judeţul Maramureş), de la Tisa până la Munţii Codrului. Din punct de vedere teritorial-administrativ, el era împărţit în patru plase: plasa Crasna, plasa Nyír, plasa Szamos şi plasa Baia Mare[1].

* Cercetător ştiinţific, doctor în istorie, Muzeul Judeţean Satu Mare;
e-mail: pcvirag@gmail.com.

[1] Mai multe amănunte despre cadrul geografic al comitatului Satu Mare a se vedea în Paula Virag, *Populaţia comitatului Satu Mare oglindită în datele recensământului iosefin*, în „Satu Mare, Studii şi Comunicări", XXXI/II, 2015, p. 63-75.

Tot în acea perioadă, în comitatul aflat în atenția noastră existau trei orașe. Acestea erau Satu Mare (plasa Szamos), Baia Mare şi Baia Sprie (plasa Baia Mare). Numărul târgurilor se ridica la 16: Ecsed, Kis Mada, Carei, Szalka (Nyír), Fehérgyarmat, Jánk, Nagy Peleske, Matolcs (plasa Szamos), Medieşu Aurit, Varallya, Seini, Szyer (plasa Baia Mare), Csenger, Beltiug, Ardud, Ardusat (plasa Crasna). Oraşul Satu Mare s-a născut în jurul cetății care avea acelaşi nume. Aici exista, deci, un centru politic care oferea protecție, dar şi piață de desfacere pentru produsele necesare personalului cetății, stimulând schimburile economice[2]. Oraşele Baia Mare şi Baia Sprie s-au format din aşezări miniere în care erau aduşi specialişti pentru exploatarea zăcămintelor subsolului. Distribuirea târgurilor pe teritoriul comitatului este egală, în fiecare plasă existând câte patru târguri, localități mai mari şi mai bogate, care aveau un statut intermediar între oraş şi sat, cu o viață economică activă, în continuă dezvoltare.

Plasa Nyír:
- târg: Ecsed, Kis Mada, Carei, Szalka,
- oraşe:

Plasa Szamos:
- târg: Fehérgyarmat, Jánk, Nagy Peleske, Matolcs
- oraşe: Satu Mare

Plasa Baia Mare:
- târg: Medieşu Aurit, Varallya, Seini, Szyer
- oraşe: Baia Mare, Baia Sprie

Plasa Crasna:
- târg: Csenger, Beltiug, Ardud, Ardusat
- oraşe:

Tabelul 1. Localitățile comitatului Satu Mare împărțite pe plase[3]

Plasă	Oraşe	Târguri	Comune	Praedium	Case	Familii
Nyír	0	4	43	7	6.396	8.118
Szamos	1	4	65	0	3.761	4.330
Baia Mare	2	4	71	1	9.307	9.660
Crasna	0	4	66	5	7.237	8.503
Total	**3**	**16**	**245**	**13**	**26.701**	**30.611**

Alături de cele trei oraşe libere regeşti şi de cele 16 târguri, în comitatul Satu Mare au existat şi 245 de comune, dintre care cel mai mare număr (71) a fost înregistrat pe teritoriul plasei Baia Mare, urmată apoi de plasele Crasna şi Szamos cu 66, respectiv 65 de comune. Localitățile cu statut de *praedium* (cătune) au fost

[2] Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu (coord.), *Instituțiile feudale din Țările Române. Dicționar*, Bucureşti, 1988, p. 343.

[3] *Az első Magyarországi népszámlálás (1784-1787),* Budapest, 1960, p. 150.

în număr de 13, cele mai multe (7) situându-se pe teritoriul plasei Nyír.

Numărul cel mai mare de case şi familii a fost înregistrat în plasa Baia Mare: 9.660 familii şi 9.307 case. La polul opus se situează plasa Szamos, cu 4.330 familii şi 3.761 case.

Cadrul natural şi influența sa asupra ocupațiilor locuitorilor comitatului Satu Mare

Granița de nord a comitatului Satu Mare cu comitatul Bereg este delimitată de râul Tisa. Din zona de sud, sud-est spre nord-vest, Sătmarul era străbătut de trei râuri mari: Tur, Someş şi Crasna. Ele au avut o influență deosebită în evoluția comitatului, atât din punct de vedere al biodiversității, cât şi din punct de vedere economic. Pe văile lor fertile s-a putut dezvolta agricultura, făcând posibilă apariția unui număr ridicat de localități. Faptul că Tisa şi Someşul erau navigabile, a favorizat dezvoltarea transportului şi a unor activități economice direct legate de acesta.

Câmpia Someşului este cea mai întinsă zonă de şes din comitatul Satu Mare, fiind străbătută de râul Someş ale cărui aluviuni au format-o. Relieful său este, relativ, monoton. Suprafața slab înclinată a acestei câmpii implică un drenaj superficial, anevoios şi incomplet. Din această cauză, râurile aveau un pronunțat caracter divagant, provocând vaste inundații în timpul viiturilor mari de primăvară. O parte din apele de inundație, care nu puteau reveni în albie, precum şi cele provenite din precipitații, se adunau şi stagnau un timp mai îndelungat în zonele depresionare, provocând procese de băltire.

Parte componentă a acestei câmpii, situată pe teritoriul plasei Nyír, era mlaştina Ecedea a cărei suprafață varia între 35.000-40.000 ha, ajungând în perioadele de inundații până la 78.000-80.000 ha. Ea era străbătută de râul Crasna.

În perioada aflată în atenția noastră, peisajul bazinului râului Tur, care izvorăşte din munții Oaş-Gutâi şi se varsă în Tisa, prezenta păduri, zăvoaie, meandre ale apelor curgătoare, iazuri, zone mlăştinoase. De mai multe ori pe an, el era supus inundațiilor, mai ales primăvara şi toamna, când volumul precipitațiilor era mai mare.

Astfel, studiind harta comitatului Satu Mare, în perioada secolului al XVIII-lea, se observă că zona de câmpie cuprinde partea de vest, plasa Nyír, regiune în care se întinde şi mlaştina Ecedea, partea de nord-vest şi centru, cu valea Someşului, a Tisei şi a Turului care străbat plasele Szamos şi o parte a plasei Crasna. În partea de sud a comitatului se întinde aşa numita „zona Codrului”, zonă colinară împădurită, delimitată pe teritoriul comitatului Satu Mare de Valea Someşului. Principala resursă naturală a regiunii era reprezentată de lemnul pădurilor care acoperea suprafețe întinse. Astfel, casele erau construite din lemn şi pământ lipit.

Plasa Baia Mare este o regiune muntoasă, acoperită cu pădure şi vegetație specifică acestei forme de relief. Lanțul munților Gutâi formează o unitate geomorfologică aparte, cu roci eruptive. Ies în evidență piscurile Mogoşa, Gutâi şi

Creasta Cocoşului. Zona se remarcă prin resursele bogate în minereuri feroase şi neferoase care au favorizat dezvoltarea „industriei extractive". Alături de această ramură se dezvoltă şi prelucrarea lemnului. Fiind vorba de o zonă muntoasă, agricultura este mai puţin practicată, creşterea animalelor fiind principala ocupaţie din acest domeniu.

Din punct de vedere geografic, prin Ţara Oaşului se înţelege depresiunea intramontană Oaş, cu versanţii vestici ai munţilor Oaş şi Gutâi care o încadrează pe laturile de est şi sud-est şi cu ramificaţiile vestice ale Munţilor Oaş. Are o suprafaţă de 614 km^2 şi se extinde mai mult spre sud şi est, în Bazinul Turului şi pe văile principale ale acestui râu. Limita de nord a depresiunii Oaş, este bine definită şi taie transversal bazinul superior al Lechincioarei, care cuprinde Valea Mare, Valea Semănăturii şi Valea Lechincioarei. La sud, depresiunea Oaş este mărginită de ramificaţii vestice ale Munţilor Gutâi, care se prelungesc sub forma unor culmi domoale. Spre vest, ea prezintă o serie de porţi largi de legătură cu Câmpia Someşului, unele active, urmărite de cursurile apelor Talna şi Tur.

Aspecte demografice şi economice ale comitatului Satu Mare la finalul secolului al XVIII-lea

Tabelul 2. Populaţia comitatului Satu Mare împărţită pe plase[4]

Plase	Populaţia de drept	Cei plecaţi	Străini	Populaţia efectivă
Nyír	39.084	210	203	39.077
Szamos	21.664	133	80	21.611
Baia Mare	46.327	241	234	46.410
Crasna	43.394	128	179	43.445
Total	**150.469**	**712**	**786**	**150.543**

Din punctul de vedere al repartizării numărului de locuitori, plasa Baia Mare se situează pe primul loc, populaţia efectivă de aici ridicându-se la 46.410 locuitori. Având în vedere faptul că pe teritoriul acestei plase există două oraşe (Baia Mare şi Baia Sprie), precum şi patru târguri (Medieşu Aurit, Varallya, Seini, Szyer) importante pentru viaţa economică a regiunii, nu este surprinzător numărul mare al populaţiei din această unitate teritorial-administrativă a comitatului Satu Mare. În primul rând, aici se desfăşoară o intensă activitate de extragere şi prelucrare a bogăţiilor subsolului, activitate care atrage, pe de o parte, investiţii, atât din partea coroanei austriece, cât şi a nobilimii din regiune, iar pe de altă parte atrage oameni interesaţi în acest domeniu, deşi condiţiile de viaţă erau dificile.

Superioritatea economică, dar şi demografică a plasei Baia Mare se poate observa şi din tabelul referitor la ocupaţia populaţiei comitatului Satu Mare. Astfel, din datele adunate la recensământul din 1784-1787, reiese că din cei 93

[4] *Ibidem*, p. 154.

de funcţionari care activau în comitat, 69 erau în plasa Baia Mare. Tot aici exista un număr mare de preoţi (86) şi de jeleri (5.672). La polul opus se află categoria socială a nobililor, în plasa Baia Mare existând doar 1.380, faţă de plasa Szamos unde numărul lor se ridică la 3.013.

Tabelul 3. Ocupaţia populaţiei comitatului Satu Mare împărţită pe plase[5]

Plase	Preoţi	Nobili	Funcţionari	Civili	Ţărani	Jeleri	Altele	Soldaţi lăsaţi la vatră
Nyír	83	2.942	18	244	2.223	4.503	688	20
Szamos	67	3.013	1	40	1.323	1.835	561	7
Baia Mare	86	1.380	69	612	3.251	5.672	1.290	19
Crasna	76	2.480	5	789	2.350	4.997	925	27
Total	**312**	**9.815**	**93**	**1.685**	**9.147**	**17.007**	**3.464**	**73**

Situată pe valea Someşului într-o zonă propice cultivării pământului, dar cuprinzând şi regiuni colinare favorabile cultivării viţei-de-vie şi a pomilor fructiferi, plasa Crasna ocupă, din punct de vedere demografic, locul al doilea, ea având 43.445 de locuitori care trăiau efectiv aici. Studiind harta comitatului Satu Mare, observăm că pe suprafaţa plasei Crasna există o aglomerare de aşezări, cele mai multe fiind amplasate pe valea Someşului, a râului Homorod, a râului Crasna, dar şi pe a altor canale care străbat această regiune. Cele mai importante aşezări de aici sunt târgurile Csenger, Beltiug, Ardud, Ardusat, toate aflate pe domeniul contelui Károlyi. Locuitorii de aici se ocupau, în primul rând, cu agricultura (cultivarea pământului, viticultura, pomii fructiferi, creşterea animalelor), meşteşugurile şi comerţul. Tot din datele recensământului iosefin aflăm că aici existau 2.480 de nobili, 2.350 de ţărani şi 4.997 jeleri. 76 de preoţi îşi desfăşurau activitatea în această zonă, iar funcţionarii erau în număr de 5 (din aceste puncte de vedere plasa Crasna situându-se pe locul trei, după plasele Baia Mare şi Nyír).

Cel mai mic număr de locuitori a fost recenzat în plasa Szamos, plasă în care se afla şi oraşul liber regesc Satu Mare şi târgurile Fehérgyarmat, Jánk, Nagy Peleske, Matolcs. Situată pe văile Someşului şi a Tisei, această plasă are o suprafaţă mai mică decât celelalte trei plase, aceasta fiind o posibilă explicaţie pentru numărul mai scăzut de locuitori.

O parte mare din suprafaţa plasei Nyír a fost acoperită de mlaştina Ecedea, regiune geografică neprielnică dezvoltării unor aşezări cu un număr mare de locuitori. În consecinţă, populaţia acestei plase era concentrată în special în zona de câmpie, unde pământul era fertil şi unde se putea practica intens agricultura.

[5] *Ibidem*, p. 156.

Astfel se explică faptul că populaţia efectivă a plasei Nyír era de 39.077, populaţia de drept fiind de 39.084 locuitori. Nici creşterea populaţiei, nici pieţele din zonă unde puteau să ajungă cu mijloacele de transport ale vremii nu au stimulat locuitorii din plasa Nyír la creşterea producţiei de marfă în ultima treime a secolului al XVIII-lea. Populaţia de aici s-a orientat înspre autarhie. Aceasta însemna că, în afara unui număr minim de unelte sau de alte obiecte folosite în viaţa cotidiană sau în gospodărie, totul a fost realizat în producţie proprie. Faptul este dovedit şi de răspunsurile date la cele nouă întrebări principale ale chestionarului urbarial. În afară de una sau două localităţi, celelalte nu s-au plâns de lipsa terenurilor arabile. În zonele unde, din cauza reliefului nu era suficient pământ arabil, se putea lucra în voie pământul din hotarul satului vecin pe alodiul moşierului. Mai mulţi au reclamat lipsa păşunilor sau a fâneţelor, dar dintr-o rază de 3-4 mile, oricine putea să închirieze păşune sau să cumpere fân. Cu excepţia unor zone cu mai puţin pământ arabil, în plasa Nyír se semăna în sistemul trienal. Grâul şi secara se cultivau cam în aceeaşi cantitate, dar se mai semăna şi o cereală mixtă între grâu şi secară, ovăz, puţin orz şi legume pentru alimentaţie (mazăre, linte). De asemenea, s-au cultivat şi hrişcă, alac, mei şi grâu de primăvară. Acestea din urmă au fost semănate de obicei în anii când apa rămasă după topirea zăpezii s-a retras târziu de pe pământul cultivat. Încă din 1760-1770, locuitorii plasei Nyír au cultivat porumb, în special în grădini sau în zone delimitate pentru acest scop. El a fost folosit pentru hrană şi, în lipsa pădurilor de stejar, pentru creşterea porcilor. În câteva sate s-au întâlnit livezi întinse, asemănătoare unor păduri, şi astfel, nu prea existau sesii de iobagi unde să nu fie plantaţi pruni, meri sau peri. Din perele şi merele sălbatice s-a făcut oţet, din corn s-a făcut gem, iar din mure sirop. O bună parte din bunurile necesare vieţii s-au cules din zona hotarului[6].

Categoria socială cu cel mai mare număr de membri din comitatul Satu Mare este cea a jelerilor. Probabil, în această grupă au fost cuprinşi şi libertinii care şi-au cumpărat scrisori de eliberare din iobăgie, taxaliştii, adică acei care se ocupau cu unele meşteşuguri plătind obligaţiile feudale sub forma unor sume de bani, jelerii propriu-zişi printre care găsim jeleri cu casă şi jeleri fără casă. Faptul că aceste categorii sociale atât de eterogene au fost trecute sub numele generic al jelerilor subliniază faptul că în ce priveşte categoriile sociale nu putem trage o linie de despărţire între o categorie sau alta. Elementele acestor categorii se întrepătrund, societatea feudală fiind, de fapt, un mozaic al acestor elemente care se aflau pe poziţii foarte diferite, din punct de vedere economic şi social[7].

Clasa nobilimii cuprinde un număr de 9.815 persoane. Dar nici această categorie nu este reprezentată unitar pe cuprinsul comitatului. Cel mai mare număr a fost înregistrat în plasa Szamos şi apoi în plasa Nyír, unde autorităţile au numărat 2.942 de nobili. Trebuie să subliniem faptul că nici această categorie nu este unitară din punct de vedere economic. În cazul comitatului Satu Mare se

[6] Takács Péter, *Documente urbariale din plasa Nyír a comitatului Satu Mare*, Nyíregyháza, 2010, p. 53.

[7] Rudolf Wolf, *Populaţia din comitatul Crasna în lumina unor conscripţii din 1720*, în „Acta Musei Porolissensis", X, 1986, p. 246.

remarcă familia contelui Károly.

Tabelul 4. Populația comitatului Satu Mare în funcție de sex, împărțită pe plase[8]

Plasă	Bărbați căsătoriți	Bărbați necăsătoriți	Total	Femei	Copii între 1-12 ani	Copii între 13-17 ani
Nyír	7.381	12.338	19.719	19.365	4.757	1.472
Sazmos	4.002	7.187	11.189	10.475	2.373	654
Baia Mare	8.952	14.827	23.779	22.548	6.397	1.607
Crasna	8.444	13.635	22.079	21.315	6.086	1.532
Total	**28.779**	**47.987**	**76.766**	**73.703**	**19.613**	**5.265**

Având în vedere că în plasa Baia Mare trăieşte populația cu cel mai mare număr dintre toate unitățile teritorial-administrative ale comitatului Satu Mare, este normal ca tot în această plasă să locuiască şi cel mai mare număr de bărbați căsătoriți (8.952), de bărbați necăsătoriți (14.827) şi de femei (22.548). Situația este valabilă şi pentru numărul copiilor, fie că sunt între 1 şi 12 ani (6.397), fie că sunt între 13-17 ani (1.607). Un lucru interesant este faptul că, atât per ansamblul întregului comitat Satu Mare, cât şi pentru fiecare plasă în parte, numărul femeilor nu este cu mult mai mic decât numărul total al bărbaților. Știind numărul populației de drept a comitatului şi apoi comparând numărul de bărbați şi femei care locuiesc aici, observăm că raportul este destul de echilibrat, la 1.000 de bărbați revenindu-le 960 de femei.

Concluzii

Mlaştina Ecedea a reprezentat o formă de relief aparte care a imprimat anumite caracteristici regiunii, având o faună şi o floră specifică, determinând un anumit stil de viață pentru populația din această zonă. Principalele ocupații ale locuitorilor erau legate de agricultură (cultivarea pământului, creşterea animalelor, pescuitul, vânătoarea). Stuful şi papura, prezente din belşug în mediul natural al mlaştinii, au determinat dezvoltarea meşteşugurilor legate de prelucrarea acestor plante (împletirea de coşuri, scaune etc.). Obiectele obținute erau apoi vândute în alte regiuni ale comitatului sau chiar peste granițele acestuia. Acelaşi lucru se întâmpla şi cu celelalte produse agricole care erau vândute locuitorilor din alte zone ale căror relief şi climă erau mai puțin favorabile cultivării pământului.

În partea de sud a comitatului se întinde aşa-numita „zona Codrului”, zonă colinară împădurită, delimitată pe teritoriul comitatului Satu Mare de Valea Someşului. Principala resursă naturală a regiunii era reprezentată de lemnul pădurilor care acopereau suprafețe întinse. Astfel, casele erau construite din lemn şi pământ lipit. Ocupațiile erau şi ele influențate de cadrul natural. „Codrenii” se

[8] *Az első Magyarországi népszámlálás (1784-1787),* p. 158.

îndeletniceau cu defrişarea pădurilor, prelucrarea lemnului, creşterea animalelor, iar în zona văii Someşului, cu agricultura

Plasele Crasna şi Szamos au fost dominate de valea Someşului şi a Tisei, văi care, de asemenea, au fost prielnice agriculturii. Zonele de deal au favorizat cultivarea viței-de-vie, dar şi a pomilor fructiferi, precum şi creşterea animalelor. În lunca râurilor se practica agricultura. Populația din regiunile împădurite se îndeletnicea cu activități specifice acestui mediu natural: vânătoarea, prelucrarea lemnului.

Plasa Baia Mare este o regiune muntoasă dominantă, acoperită cu pădure şi vegetație specifică acestei forme de relief. Lanțul munților Gutâi formează o unitate geomorfologică aparte, cu roci eruptive. Ies în evidență piscurile Mogoşa, Gutâi şi Creasta Cocoşului. Zona se remarcă prin resursele bogate în minereuri feroase şi neferoase care au favorizat dezvoltarea „industriei extractive". Alături de această ramură se dezvoltă şi prelucrarea lemnului. Fiind vorba de o zonă muntoasă, agricultura este mai puțin practicată, creşterea animalelor fiind principala ocupație din acest domeniu.

Specificul cadrului natural din zona Oaşului şi-a pus amprenta asupra modului de viață al locuitorilor de aici. Casele erau construite din bârne de lemn cu lipitură de pământ. Creşterea animalelor, în primul rând a ovinelor, reprezenta una din ocupațiile principale. Defrişarea pădurilor de fag şi stejar, care acopereau suprafețe mari, era o altă activitate a oamenilor de aici. Începută la finalul secolului al XVIII-lea, defrişarea pădurilor din zonă ia un avânt impresionant în secolele următoare, lemnul provenit de aici fiind valorificat şi în afara comitatului.

Putem afirma că în plasa Baia Mare se remarcă regiunile bogate în minereuri, locuitorii fiind angajați, în principal, în exploatarea acestora. Lemnul din zonele împădurite era şi el prelucrat şi folosit fie pe plan local, fie în alte regiuni ale comitatului sau ale Imperiului Habsburgic.

În concluzie, se poate spune că mediul natural este specific fiecărei plase a comitatului Satu Mare, el punându-şi amprenta şi asupra evoluției populației. Ocupația locuitorilor este puternic influențată de formele de relief, resursele solului şi ale subsolului. Se remarcă zone cu o densitate a populației mai mare, altele cu o densitate mai redusă, în funcție de regiune şi de resursele necesare vieții.

O colaborare de succes: Emil Fischer şi Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (ASTRA)

Delia VOINA *

Abstract: A Successful Collaboration: Emil Fishcher and the Transylvanian Association for Romanian Literature and the Culture of the Romanian People (ASTRA). *The Transylvanian Association for Romanian Literature and the Culture of the Romanian People was an essential factor in the Romanians' endeavour to assert themselves as a nation, in the struggle of the people of Ardeal to defend their own identity. The foundation of the association in Sibiu in 1861 is one of the most important events which marked the history of the Romanians in Transylvania: the organization of Romanian language education, the creation and consolidation of the Orthodox and United Romanian Metropolitan Churches, the establishment of the first Romanian financial and economic institutions, the inauguration of the first museum of the Romanians of Ardeal, and the founding of the Romanian National Party of Transylvania. Throughout his career, Emil Fischer was particularly industrious; he is rightfully considered the most important photographer from Sibiu. With his unanimously recognized talent, Emil Fischer is one of the significant contributors to the Transylvanian Association. In his photographs, he captured images of traditional industry, folk festivals, religious ceremonies, daily life scenes, cultural events, prominent personalities in the political, social, and cultural life of the local communities, as well as common people dressed in their beautiful traditional clothes.*
Keywords*: ASTRA, Fischer, photographer, cultural events.*

Preocupările referitoare la istoria atelierelor fotografice sibiene de la începutul secolului XX, cu accent pe activitatea atelierului Fischer, au sporit şi s-au aprofundat odată cu studierea colecţiilor de fotografii deţinute de instituţii de cultură sibiene (Muzeul Naţional Brukenthal, Biblioteca Judeţeană ASTRA, Muzeul ASTRA, Centrul de dialog şi cultură Friedrich Teutsch al Bisericii Evanghelice C.A. din România), dar şi a unor colecţii particulare[1].

Emil Fischer, fiul unui capelmaistru de origine germană din Boemia, s-a născut în anul 1873 în Philipopoli (azi Plovdiv – Bulgaria). Primii paşi în studiul fotografiei i-a făcut, ca ucenic (1887-1889), în atelierul lui Gustav Weber din Bucureşti. Pentru o scurtă perioadă (1891-1897) a lucrat la Carl Muschalek,

* Muzeograf, Muzeul Naţional Brukenthal; e-mail: deliavoina@gmail.com.

[1] Articolul de faţă este o reluare mai amplă a unei prezentări făcute la Braşov, în anul 2010, în cadrul sesiunii ştiinţifice *Ţara Bârsei*, manifestare organizată de Muzeul Casa Mureşenilor. O primă variantă a fost scrisă în acelaşi an, 2010, pentru volumul „Ţara Bârsei", serie nouă, nr. 9, p. 120-125, având titlul *Emil Fischer – fotograf şi etnograf al Asociaţiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român*.

vestit fotograf braşovean[2]. S-a perfecţionat la Şcoala Fotografică din Magdeburg şi a fost angajat în atelierul fotografului curţii regale de la Berlin[3]. În 1897 s-a stabilit la Sibiu unde, în Piaţa Mare nr. 16, a cumpărat atelierul deţinut de Camilla Ásbóth (1871-1897), nepoata primului fotograf sibian, cu atelier permanent, Theodor Glatz (1855-1871)[4]. Din 1 septembrie 1900 a preluat atelierul fotografic construit de Societatea de Asigurări „Transsylvania" (înfiinţată în anul 1868), din Heltauergasse 5 (azi strada Nicolae Bălcescu), în care a lucrat până la pensionare[5]. În anul 1903 s-a numărat printre cursanţii de la Institutul Fotografic (Lehranstalt für Photographie) din München. Pe toată durata activităţii sale de fotograf, Emil Fischer a preluat atelierele altor fotografi sau a deschis filiale în toate zonele Sibiului. Astfel: între 1904 şi 1906 a luat în primire atelierul lui Wilhelm Wagner situat pe Elisabethgasse 9 (azi strada 9 Mai); între 1911-1913 a preluat filiala de pe Fleischergasse 6 (azi strada Mitropoliei), cândva atelierul cumnatului său Victor Mysz, în care i-a urmat Rudolf Kunte[6]; în anul 1915 a cumpărat atelierul lui Wilhelm Auerlich din Heltauergasse 53, pe care, ulterior, l-a vândut Idei Guggenberger[7].

Între cele două războaie mondiale a colaborat cu etnografii Emil Sigerus şi Julius Bielz, alături de care a realizat numeroase fotografii ilustrând viaţa rurală transilvană[8].

De-a lungul a şase decenii de activitate, Emil Fischer a desfăşurat o muncă laborioasă fiind considerat cel mai bun fotograf sibian. A fost apreciat şi răsplătit cu numeroase diplome şi premii care au atestat înalta sa măiestrie artistică. A obţinut titlul de „Fotograf al Curţii Regale"[9] de două ori: în 1904, de la arhiducele Josef al Austro-Ungariei şi în 1920, de la Curtea Regală a României. A fost premiat la München (1903), Sibiu (1903), Bucureşti (1906), Brno (1907) şi, în 1910, i s-a decernat ordinul „Crucea României" în grad de Cavaler pentru fotografiile cu Palatul Peleş[10].

[2] Camelia Neagoe, *Contribuţii la istoria fotografiei braşovene (1842-1918)*, în „Un secol de artă braşoveană (1815-1918)", Braşov, 2018, p. 44-45; Aurelia Cozma, *Sibiul văzut de fotografi*, Alba Iulia, 2007, p. 60.

[3] Vezi „Gazeta Sibiului", anul VII, nr. 112, 1 ianuarie 1940, p. 5.

[4] Konrad Klein, *Fotografische Ateliers in Hermannstadt 1860-1918*, în Monica Vlaicu (coord.), „120 de ani de arhivă în Transilvania", Sibiu, 1996, p. 162, 163.

[5] *Ibidem*, p. 162.

[6] *Ibidem,* p. 163.

[7] *Fotografia unei epoci (1854-1948). Ateliere fotografice sibiene*, Sibiu, 2017, p. 36.

[8] K. Klein, *Emil Fischer*, în „Lexikon der Sibenbürger Sachsen", Innsbruk, 1993, p. 128; Idem, *Grüse aus dem Bärenland. Siebenbürgen in alten Ansichtskarten,* München, 1998, p. 137.

[9] Titlul de „Fotograf al Curţii Regale" se acorda în urma experienţei acumulate de fotograf de-a lungul timpului, după participări la expoziţii naţionale şi internaţionale unde obţinea premii, după fotografierea membrilor casei regale şi după plata unei taxe care dădea dreptul de a afişa stema regală alături de însemnele de fotograf/atelier.

[10] Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania 1840-1940,* în „Muzeul Naţional", 2008, XX, p. 64-65; Vasile Ciobanu, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni 1918-1944,* Sibiu, 2001, p. 382; Dorina Negulici, Nicuşor Dănuţ Ivănuş, *Reşedinţe ale Casei Regale de România în colecţia de fotografii Emil Fischer*, Braşov, 2007, p. 6.

S-a numărat printre fondatorii cluburilor de fotografie din Transilvania, iar pe la 1930 a fost ales preşedinte al Uniunii Fotografilor din România. Atelierul fotografic Fischer a fost naţionalizat în anul 1959.

Emil Fischer s-a stins din viaţă în 9 mai 1965, la Sibiu, în vârstă de 92 ani. Activitatea sa a fost continuată de fratele său vitreg, Josef, împreună cu care a lucrat timp de 14 ani[11].

În afara fotografiilor de studio, Emil şi Josef Fischer şi-au îndreptat atenţia şi asupra imaginilor jurnalistice, realizând numeroase fotografii, în peste 180 de localităţi rurale şi 50 de oraşe ale Transilvaniei, în Delta Dunării, în Munţii Carpaţi, în Bulgaria şi Italia, fiind consideraţi, pe bună dreptate, cronicari ai secolului trecut[12]. Cei doi fotografi au constituit o arhivă de peste 8.000 de clişee pe sticlă şi celuloid (în care au fost incluse şi cele provenite de la Theodor Glatz şi Camilla Ásbóth, preluate odată cu atelierul), arhivă ce poate fi apreciată ca un tezaur de o valoare istorică, culturală şi documentară deosebită. Au surprins în imaginile lor arhitectura oraşelor, serbări populare, ceremonii religioase, scene de viaţă cotidiană, evenimente culturale deosebite, portrete ale unor personalităţi cu mari merite în viaţa politică, socială şi culturală a comunităţii transilvane, dar şi chipuri ale unor oameni obişnuiţi, îmbrăcaţi în frumoase costume populare[13]. Bogatul material fotografic a fost valorificat prin publicarea de fotografii în presa vremii, în lucrări monografice, prin serii de cărţi poştale ilustrate, editate la tipografi din Sibiu.

În anul 1980, Muzeul Brukenthal a cumpărat de la Josef Fischer un număr însemnat de clişee pe sticlă, aparate fotografice, albume şi fotografii, iar în 1987 a fost donat şi restul arhivei fotografice. În prezent, *Colecţia Fischer. Clişee pe sticlă*, aflată la Muzeul Naţional Brukenthal, Muzeul de Istorie Casa Altemberger numără 8.099 clişee pe sticlă, patru aparate fotografice cu trepied, un aparat de reprodus, un dulap şi cinci albume cu fotografii[14].

Datorită măiestriei sale unanim recunoscute, Emil Fischer s-a numărat printre colaboratorii de seamă ai *Asociaţiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român* (ASTRA). *Asociaţiunea* a constituit un factor esenţial în procesul de afirmare a naţiunii române, în lupta ardelenilor pentru apărarea propriei identităţi. Înfiinţarea Astrei la Sibiu, în anul 1861, se numără printre evenimentele de mare însemnătate care au marcat istoria românilor din Transilvania acelei epoci: organizarea învăţământului în limba română, crearea

[11] K. Klein, *Fotografische Ateliers in Hermannstadt 1860-1918,* p. 163.

[12] Martin Rill, *Foto-Platten-Archiv Fischer in Brukenthalmuseum*, în „Forschungen zur Volk-und Landeskunde", anul XXIV, nr. 2, 1981, p. 126-127; Constantin Popa, *Structura şi valoarea documentară a arhivei Fischer. Modalităţi de valorificare,* mss. Arhiva Muzeului ASTRA, nr. 5443.

[13] Ligia Fulga, *Fotografii Emil şi Josef Fischer şi importanţa lor pentru formarea identităţii naţionale*, în „Studii şi comunicări de etnologie", tom XVI, 2002, p. 181-182; Aurelia Cozma, *op. cit.*, p. 61.

[14] Dorina Negulici, N. D. Ivănuş, *Braşovul de altădată în colecţia Emil Fischer/Das ehemalige Kronstadt in Emil Fischer Sammlung*, Braşov, 2006, p. 6-7, 11; Aurelia Cozma, *op. cit.*, p. 61.

şi consolidarea celor două mitropolii româneşti ortodoxe şi unite, înfiinţarea primelor instituţii financiare şi economice româneşti, realizarea primului muzeu al românilor ardeleni, crearea Partidului Naţional Român din Transilvania[15].

În 19 octombrie 1902, Sibiul a fost gazda celei mai importante expoziţii care a precedat inaugurarea Muzeului *Asociaţiunii*: „Exposiţia industrială", organizată de *Reuniunea Română de Agricultură* şi *Reuniunea Sodalilor* din Sibiu, sub patronajul *Asociaţiunii Transilvane.* A fost cea de a treia expoziţie cu puternică tematică etnografică, după Braşov (1862) şi Sibiu (1881), realizată cu scopul de „a întruni într-un singur mănunchi frăţesc rodurile muncii şi priceperii, hărniciei şi iscusinţei româneşti"[16]. Au fost expuse atunci peste 1.700 de obiecte aparţinând industriei de casă, adunate din 51 de comune din comitatul Sibiu. În centrul sălii de expoziţie s-au reconstituit trei „odăi înzestrate cu obiecte necesare şi anume o odae din Sălişte, alta din Rĕşinari şi a treia din Avrig"[17].

Prezent în sala de expoziţie, cu aparatul său fotografic, Emil Fischer a fixat pe hârtie fotografică cele trei interioare[18]. Inventarul încăperilor (costume populare şi piese de port popular românesc, cusături, textile şi ţesături ţărăneşti, mobilier, ceramică tradiţională şi icoane) precum şi fotografiile executate cu acea ocazie au fost donate Muzeului *Asociaţiunii* şi ele au figurat, atât în expoziţia prilejuită de inaugurarea muzeului naţional al românilor, vernisată în Palatul *Asociaţiunii*, la 19 august 1905, cât şi în Pavilionul ardelenilor, la „Expoziţia jubiliară regală" de la Bucureşti, amenajat pe Câmpia Filaretului, cu prilejul aniversării a 40 ani de la urcarea pe tron a regelui Carol I, din anul 1906[19].

A fost momentul în care a început colaborarea propriu-zisă a lui Emil Fischer cu *Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român*.

Interior din Sălişte

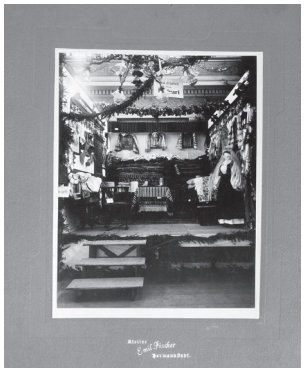

Interior din Răşinari

Interior din Avrig

[15] Pamfil Matei, *Asociaţiunea Transilvaneană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (ASTRA) şi rolul ei în cultura naţională (1861-1950)*, Cluj-Napoca, 1986.

[16] *Exposiţia industrială din Sibiiu*, în „Transilvania", anul XXXIII, nr. 5, septembrie-octombrie 1902, p. 183.

[17] *Ibidem*, p. 184.

[18] Colecţia de *Grafică documentară* a Muzeului ASTRA: nr. inv. 1991 – Interior din Sălişte, nr. inv. 1990 – Interior din Răşinari, nr. inv. 1934 – Interior din Avrig.

[19] Ana Grama, *Începuturile etnomuzeografiei româneşti transilvane. Muzeul „Asociaţiunii" până în anul 1913*, în „Muzeul ASTRA. Istorie şi destin, 1905-2000", Sibiu, 2002, p. 61-63.

În 19 august 1905 a avut loc inaugurarea Muzeului Asociațiunii printr-o „Expoziție etnografică și istorico-culturală". Scopul organizării sale era acela de a reda publicului, atât românesc, cât şi străin, o imagine cât mai fidelă a civilizației poporului nostru. La primul etaj al noului palat, în cele opt săli care aparțineau muzeului erau prezentate: „situația geografică, viața satelor, casele țăranilor români" (în cea mai mare parte fotografii), „tipul şi portul țărănesc" (ii, cămăşi, oprege, poale, pieptare, cojoace etc.), „locuințele țăranilor români, obiectele din casa tradițională" (textile şi țesături: covoare, ştergare, fețe de masă; obiecte ceramice: căni, blide, ulcioare, oale), „producte ale industriei de casă" etc. Au fost realizate şi câteva interioare țărăneşti cu textile, mese, lavițe, paturi şi cuiere vechi, frumos încrustate; pe pereții odăilor erau expuse fotografii reprezentând sate, porturi şi obiceiuri țărăneşti. Secțiunea etnografică continua în curtea muzeului, unde au fost amenajate o stână în mărime naturală, din Poiana Sibiului, şi un atelier al unor meşteri aurari din Munții Apuseni, în care un țăran alegea aurul, înconjurat de blocuri de piatră şi instrumentar minier. Partea istorico-culturală includea: expoziția istorică (arme, documente fotografiate, colecții numismatice, cărți vechi, manuscrise şi albume, obiecte ce au aparținut personalităților ardelene, colecții de ziare şi publicații din Transilvania), „despărțământul bisericilor române", ortodoxe şi unite (cărți bisericeşti, manuscrise, icoane, obiecte de cult), „despărțământul literatură şi ştiință, despărțământul artelor frumoase şi industria de artă, expoziținea băncilor române"[20].

Cei 1.327 de expozanți şi cele 9.000 de obiecte expuse au fost consemnați/consemnate de Cornel Diaconovici în *Catalogul expoziției*[21]. Se ilustra civilizația românească transilvană în toată complexitatea ei: sate, biserici, bănci, reuniuni şi asociații, grupuri ocupaționale şi sociale reprezentative, oamenii acestor locuri şi creațiile lor material-spirituale. Printre cei nominalizați în paginile catalogului se număra şi Emil Fischer[22], care a donat muzeului „valoroase colecțiuni de fotografii etnografice" şi care „cu cea mai mare prevenire s-a pus în serviciul Expoziținii şi la invitația comitetului aranjator" a procurat „o bogată colecțiune de tablouri prețioase"[23].

La data aranjării expoziției din 1905 s-a născut o atitudine aparte față de fotografii. În tematica extinsă a expoziției, cuprinsă în *Programa* expoziției[24],

[20] Cornel Diaconovici, *Raportul primsecretarului „Asociațiunii" asupra Expoziținii etnografice şi istorice-culturale aranjată cu ocaziunea inaugurării Muzeului istoric şi etnografic al „Asociațiunii"*, (în continuare *Raportul primsecretarului...*), în „Transilvania. Analele Asociațiunii pentru literatura română şi cultura poporului român", nr. I, Sibiu, ianuarie–februarie, 1906, p. 21-33.

[21] Idem, *Catalogul expoziținii etnografice şi istorice-culturale aranjate cu ocaziunea inaugurării Muzeului „Asociațiunii" în Sibiiu la 19 August–14 Sept. n. 1905,* în „Transilvania. Analele Asociațiunii pentru literatura română şi cultura poporului român", nr. VI, Sibiu, noiembrie–decembrie 1905, p. 257-296.

[22] *Catalogul expoziținii etnografice..., I. Partea etnografică. Desp. A. Situația geografică, viața comunală şi casele Românilor din țară*: poziția 19: „Emil Fischer, fotograf, Sibiiu: Fotografii cu porți şi cruci vechi şi străvechi, fotografii de interes etnografic, şi anume: Păstor cu oile; Pompierii din Orlat; Vederea generală a Blajului", p. 258.

[23] C. Diaconovici, *Raportul primsecretarului...,* p. 24.

[24] *Programa Expoziținii etnografice şi istorice-culturale care se va aranja cu ocaziunea inaugurării Muzeului „Asociațiunii" în Sibiiu la 19-28 August 1905,* în „Transilvania. Analele Asociațiunii pentru literatura română şi cultura poporului român", nr. II, Sibiu, martie-aprilie 1905, p. 17-30.

s-au prevăzut, în mod clar, realizarea şi trimiterea de fotografii de un anume tip, care să corespundă unor cerinţe stabilite, conform motivaţiei: „Ca tablourile fotografice ce se vor expune, să se prezinte uniform, toate fotografiile ce se vor face anume pentru secţiunile II şi III ale despărţământului A al expoziţiunii, vor avea următoarele dimensiuni: înălţimea 26 cm, lărgimea 31 cm şi se vor trimite în câte două exemplare necartonate". În Secţiunea a II-a se cereau „tablouri vechi cu vederi ale comunelor", dar cea mai importantă specificaţie pentru conţinutul ilustraţiei fotografice din expoziţie a fost la „Secţ<iunea> a III-a. Casele ţăranilor români (…) 1. fotografia cel puţin a unei case ţărăneşti mai caracteristice, cu zidirile laterale şi eventual cu un plan al intravilanului întreg. Casele vechi (de preste 100 ani) câte se mai găsesc, se vor fotografia pentru expoziţiune, atât în totalitatea lor, cât şi detaliile mai caracteristice". La „Secţ<iunea> IV. Tipul şi portul ţărănesc" se solicitau „Colecţiuni de fotografii (cel puţin în format Cabinet) şi după posibilitate colorate, vor servi acelaşi scop şi vor avea să prezinte îndeosebi şi tipuri caracteristice". În „Locuinţa ţăranului român", în rândul pieselor „mobiliarului ţărănesc obicinuit" se prevedeau şi „chipuri" etc.

Fixarea fotografiilor pe paspartou-uri originale, unitare, urma să se realizeze la sediul muzeului din Sibiu[25]. Cu toate acestea, majoritatea despărţămintelor au trimis la expoziţie fotografii cartonate cu explicaţii complexe, aşa cum le şi ceruseră organizatorii. Tot atunci, s-au primit şi fotografii mai vechi, pe care preoţii, dascălii, funcţionarii, ţăranii le deţineau deja. Între acestea s-au numărat şi fotografii realizate de Emil Fischer. Astfel, din partea Despărţământului Sebeş al Astrei s-au primit mai multe fotografii; pe una dintre ele, alături de însemnarea manuscrisă privind subiectul fotografiei („Espusă prin despărţĕmĕntul Sebeş al Astrei/Biserica ortodocsă română din Sebeşul săsesc Transilvania"), apare, cu argintiu, în partea stângă a paspartu-ului, însemnul de fotograf al curţii regale, numele fotografului [Emil Fischer] şi localitatea unde a activat atelierul fotografic [Hermannstadt][26].

Vedere generală a Blajului

Biserica Ortodoxă din Sebeşul săsesc

[25] Ana Grama, *op. cit.,* p. 96.
[26] Colecţia de *Grafică documentară* a Muzeului Naţional Brukenthal, nr. inv. 16.569.

Tot Emil Fischer este cel care a realizat fotografii cu ocazia manifestărilor culturale ce au avut loc cu prilejul serbărilor de la Sibiu, desfăşurate în zilele ce au urmat inaugurării Muzeului *Asociaţiunii*[27]. Din colecţia de *Grafică documentară* a Muzeului Naţional Brukenthal amintim două dintre acestea, unde apar scene din spectacolul „Moş Ciocârlan", de Tudor cavaler de Flondor, ţinut cu ocazia inaugurării Muzeului Asociaţiunii, în 20 august 1905[28].

Scene din spectacolul „Moş Ciocârlan"

Ca semn de preţuire pentru contribuţia adusă la aranjarea expoziţiei, precum şi la organizarea serbărilor din august 1905, Comitetul Central al *Asociaţiunii* a acordat şi a distribuit *Diplome de colaboratori.* La partea *C. Particulari, b. Domni* este menţionat şi „Emil Fischer, fotograf din Sibiu"[29].

În februarie 1906, în şedinţa Comitetului Central al *Asociaţiunii* s-au discutat propunerile privind „procurarea unui mare aparat de proiecţiune pentru sala muzeului" şi „procurarea unei serii de diapozitive pentru aparatele de proiecţie ale despărţămintelor"[30]. Pentru a pune în practică propunerile făcute, a fost contactat fotograful Emil Fischer, cel care „a furnizat numeroase diapozitive apreciate foarte bine în ţară şi străinătate" şi care „a luat angajamentul de-a confecţiona şi pentru trebuinţele Asociaţiunii toate diapozitivele de cari aceasta va avea trebuinţă pentru aparatele sale de proiecţiune (skiopticon şi Kinematografh)"[31]. Corneliu Diaconovici a fost autorizat să-i comande fotografului portretele tuturor preşedinţilor *Asociaţiunii*, 11 vederi din expoziţia aranjată la 1905, două vederi ale Şcolii Civile de Fete, trei vederi ale clădirii muzeului (faţada, sala festivă şi vestibulul), câte o imagine cu catedrala, reşedinţa de vară mitropolitană, Banca Albina, şi să cumpere aparatul de proiecţie[32].

[27] Vasile Crişan, *Serbările Asociaţiunii*, în „Transilvania", nr. 7-8, 2005, p. 20-24.
[28] Colecţia de *Grafică documentară* a Muzeului Naţional Brukenthal, nr. inv. 24.474 şi 24.475.
[29] *Consemnarea diplomelor de colaboratori distribuite de Comitetul Central al „Asociaţiunii pentru lit. Română şi cultura poporului român" pentru conlucrare la aranjarea Expoziţiunii etnografice şi istorice-culturale din 1905 şi a serbărilor împreunate cu acestea*, în „Transilvania. Analele Asociaţiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român", nr. I, Sibiu, ianuarie-februarie 1906, p. 35.
[30] *Proces verbal din 24 Februarie 1906. Şedinţa a III-a a Comitetului central al Asociaţiunii*, în „Transilvania. Analele Asociaţiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român", nr. I, Sibiu, ianuarie-februarie 1906, p. 14.
[31] *Ibidem*.
[32] *Ibidem*.

În *Colecția Fischer. Clişee pe sticlă* a Muzeului Național Brukenthal se păstrează imaginile în negativ ale fotografiilor comandate de astrişti începând cu anul 1906[33].

Dintre fotografiile păstrate în *Colecția de Grafică documentară* ne-au atras atenția imaginile, în pozitiv, cu ştampila „E. Fischer/Hermannstadt" din colțul din stânga al paspartou-ului, ilustrând *Sala festivă* din Palatul ASTRA (două dintre imagini) şi *Scena*[34]. Credem că aceste imagini au fost donate Muzeului *Asociațiunii* de fotograful Emil Fischer încă din anul 1905, ele fiind folosite de Octavian C. Tăslăuanu pentru ilustrarea prezentării sale, referitoare la serbările din Sibiu din august 1905, din revista *Luceafărul*[35].

Sala festivă din Palatul ASTRA

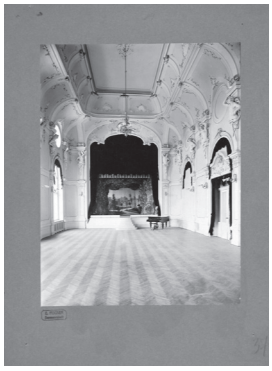

Scena din sala festivă

Cele trei interioare din Palatul ASTRA au fost editate, câțiva ani mai târziu, sub forma unei cărți poştale, la Institutul Artistic Jos. Drotleff din Sibiu, cu titlul: *Interiorul Muzeului român din Sibiiu. Scena. Vestibulul. Sala festivă*[36].

În colecția particulară Ioan Dejugan se găseşte o carte poştală care a circulat pe la 1915, editată la acelaşi Jos. Drotleff, ilustrând patru dintre fotografiile comandate de astrişti în 1906: *Reşedința de vară metropolitană, Catedrala gr.-or., Muzeul „Asociațiunii", Seminarul Andreian*, toate sub titlul generic: *Sibiu*[37].

Alte cărți poştale, comandate de astrişti după fotografiile semnate de Emil Fischer, au fost editate la tipografia lui Jos Drotleff, aflată tot pe Heltauergasse, ca şi atelierul fotografic condus de Emil Fischer, sau în editura proprie a fotografului.

[33] *Colecția Fischer*. *Clişee pe sticlă* a Muzeului Național Brukenthal: clădirea muzeului – nr. inv. F 48, F 428; sala festivă – F 58, F 699; intrarea principală – F 711, F 1042; imagini din expoziție: F 705, F 706, F 707, F 708, F 712, F 713, F 714, F 715, F 716, F 717, F 718, F 719, F 720, F 721, F 1055, F 1056, F 1057, F 1058, F 1059, F 1067, F 1068, F 1070, F 1072, F 1074.

[34] Colecția de *Grafică documentară* a Muzeului Național Brukenthal: *Sala festivă* – nr. inv. 18.111 şi 18.112; *Scena* – nr. inv. 18.116.

[35] Octavian C. Tăslăuanu, *Serbările din Sibiiu. I.*, în „Luceafărul", anul IV, nr. 17, 1905, p. 328-331; la p. 329 – *Vestibulul*, la p. 330 – *Sala festivă*, la p. 331 – *Scena*.

[36] Colecția de *Grafică documentară* a Muzeului Național Brukenthal, nr. inv. 35606. Vezi şi Aurelia Cozma, *Colecția de cărți poştale şi litografii Horia Tipuriță,* Sibiu, 2010, p. 158.

[37] Ioan Dejugan, *Sibiu/Hermannstadt: istorie ilustrată – colecție de cărți poştale*, Vol. I. *Intra muros 1896-1947*, Sibiu, 2016, p. 232, fig. 631.

Amintim doar:

- *Muzeul „Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român" ASTRA Sibiu* – circulată la 1915[38];
- *Muzeul ASTRA din Sibiu – sala de şedințe*; se observă în imagine, pe perete, tablouri cu portretele lui Simion Bărnuțiu şi mitropolitul Ardealului Andrei Şaguna, primul preşedinte al Astrei – circulată la 1931[39];
- o serie numerotată, dedicată *Muzeului Central al „Asociațiunii", Sibiu* – circulată la 1931[40].

Colaborarea lui Emil Fischer cu *Asociaţiunea* ASTRA a continuat şi în anii următori.

Ca o particularitate a spațiului transilvănean, vom prezenta, în cele ce urmează, câteva informații despre „expozițiile de copii". Cunoscute drept curiozitate, dar şi pentru frumusețea imaginilor care le sunt asociate, „expozițiile de copii" au fost organizate la începutul secolului XX de intelectualii români astrişti, membri ai Reuniunii de Agricultură din Sibiu. De la expozițiile din Apold (1906), Ilimbav (1907), Poiana Sibiului (1908), Orlat (1909), Sadu (1910) şi din alte sate ardelene, ne-au rămas până astăzi fotografii de un farmec aparte.

Împrejurările în care s-au organizat sunt semnificative, atât pentru epoca şi spațiul pe care le acoperă, cât şi pentru copiii înşişi. Prin intermediul lor s-a cerut insistent românilor să nu se facă de ruşine şi să nu rămână mai prejos decât alte etnii conlocuitoare „în a creşte o națiune sănătoasă şi bine dezvoltată"[41]. Aranjați, de obicei, pe o scenă, în brațele mamelor sau singuri, pe categorii de vârste, copiii au fost analizați, fiecare în parte, de un juriu constituit în mare parte din medici. Scopul expozițiilor era acela de a se constata starea de sănătate a copiilor şi de a învăța mamele române cât mai multe lucruri despre cum să-şi crească copii în cel mai bun mod cu putință. Pentru cei mai frumoşi şi sănătoşi participanți, dar şi pentru încurajarea mamelor, s-au oferit premii în bani[42].

În demersurile pentru organizarea expoziției de la Poiana Sibiului (27 octombrie 1908) se spunea că, deoarece localitatea „se găseşte între cele mai avantajoase condiții igienice", fiind model de frumusețe fizică, era necesară fotografierea, „prin fotografi anume aduşi, mai multe grupe de copii, de juni şi june, de bărbați şi de femei în floarea vârstei, cum şi moşnegi ajunşi la vârstă înaintată". Se urmărea prin

[38] Ioan Ciolan, *Emil Fischer, fotograf şi editor de cărți poştale ilustrate din Sibiu* (3), în „Curierul filatelic", anul IX, nr. 98, septembrie-octombrie 1998, p. 25, fig. 7.

[39] Idem, *Emil Fischer, fotograf şi editor de cărți poştale ilustrate din Sibiu* (2), în „Curierul filatelic", anul IX, nr. 97, iulie–august 1998, p. 12, fig. 7.

[40] Colecția de *Grafică documentară* a Muzeului ASTRA: nr. inv. 760-776 – Intrarea Principală; nr. inv. 1430-1448 – Secția etnografică (nr. 11), nr. inv. 1449-1469 – Secția etnografică (nr. 9).

[41] Romul Simu, *Prima expoziție românească de copii*, în „Luceafărul", anul V, nr. 19-20, 1906, p. 421-423.

[42] La Ilimbav au fost expuşi 74 de copii (41 de fetițe şi 33 băieți), 37 fiind premiați cu mențiune onorifică şi cu premii în bani, în sumă de 3-5 coroane („Luceafărul", anul VI, nr. 23-24, Sibiu, 1907, p. 522). La Poiana au fost expuşi aproximativ 300 de copii cu vârsta între 1 şi 4 ani. Premiile, în sumă de 150 coroane, au fost donate de copiii premiați pentru zidirea noii biserici din localitate (Oct. C. Tăslăuanu, *Expoziții de copii*, în „Luceafărul", anul VIII, nr. 1, 1909, p. 19-20).

acesta să se prezinte prin „ilustrațiunile din reviste, chipuri de adevărată frumusețe omenească – românească”[43]. Fotografiile făcute la acel eveniment poartă semnătura lui Emil Fischer[44].

Mame și copii premiați la expoziția din Poiana Sibiului, 1908

Poiana Sibiului. Grup de femei, între 40 și 60 de ani

Poiana Sibiului. Grup de bărbați, între 70 și 80 de ani

Poiana Sibiului. Bărbați de peste 80 de ani

Conform hotărârii Comitetului Central al *Asociațiunii*, în 1910, Octavian C. Tăslăuanu a întreprins două „excursii etnografice”[45], la Bran și Giurgeu, pentru a cumpăra și a aduna obiecte necesare pentru înzestrarea muzeului. În prima deplasare, cea de la Bran, făcută de Rusalii, a fost însoțit de Emil Fischer, care a realizat mai multe fotografii cu interioare tradiționale, case și grupuri de oameni îmbrăcați în costume populare specifice zonei[46].

[43] *Expoziție de copii*, în „Telegraful român”, anul LVI, nr. 59, 1908, p. 243; în primul număr al revistei „Luceafărul” din 1909 sunt reproduse o parte dintre imaginile fotografului Emil Fischer cu explicațiile: Bărbați din Poiana (p. 4), Femei din Poiana (p. 5), Femei din Poiana, cu copii în brațe (p. 9), Fete din Poiana (p. 12), Moșnegi, peste 80 de ani, din Poiana (p. 13), Doi copii premiați din Poiana (p. 19).

[44] O parte dintre aceste fotografii se află la Muzeul Național Brukenthal și la Muzeul ASTRA din Sibiu și au fost reproduse în Delia Voina, N. D. Ivănuș, *Portul popular românesc de la nord și sud de Carpați*, Sibiu, 2016, p. 51-54.

[45] *Ședința a IV-a a comitetului central, ținută la 16 Aprilie 1910*, în „Transilvania”, nr. 3, mai-iunie 1910, p. 141.

[46] Oct. C. Tăslăuanu, *La jubileul de cincizeci de ani al „Asociațiunii”*, în „Transilvania”, nr. 4 jubiliar, Sibiu, iulie-august 1911, p. 471.

Emil Fischer poate fi considerat precursorul reportajului instantaneu. El este autorul spectaculoaselor fotografiilor legate de zborurile demonstrative ale lui Aurel Vlaicu făcute la Blaj, pe Câmpul Libertății, la 16/29 august 1911, cu prilejul aniversării semicentenarului Astrei. Remarcabilă este fotografia care reprezintă momentul desprinderii avionului de la sol, când cei patru flăcăi din Binținți fugeau încă după aparatul de zbor[47].

Blaj, Aurel Vlaicu – zbor demonstrativ

În 2 ianuarie 1919 Emil Fischer a fost prezent cu aparatul fotografic în Piața Mare, unde a participat la „conductul etnografic"[48] organizat de *Asociațiunea* ASTRA cu prilejul vizitei generalului Henri Berthelot la Sibiu.

Pregătirea „conductului" a fost anunțată cu câteva zile înainte de organizatorii conduşi de preşedintele *Asociațiunii*, Andrei Bârseanu. Condiția principală a fost aceea ca toți cei care vor lua parte la defilare să fie îmbrăcați în port popular „nefalsificat" românesc, specific localității de proveniență. Cel mai târziu la orele 9 (joi dimineață), participanții trebuiau să fie prezenți în Piața Gării de unde au şi pornit, în ordinea stabilită de comitetul de organizare, spre Piața Mare[49]. Deplasarea grupurilor s-a făcut într-o ordine şi într-o disciplină desăvârşită. La cortegiul etnografic au participat 70 localități, peste 10.000 de țărani[50], bărbați şi

[47] Imaginea se păstrează în Colecția de *Grafică documentară* a Muzeului Național Brukenthal, nr. inv. 18.858. Pentru cartea poştală vezi I. Ciolan, *Emil Fischer, fotograf şi editor de cărți poştale ilustrate din Sibiu* (1), în „Curierul filatelic", anul IX, nr. 96, mai-iunie 1998, p. 25, fig. 1.

[48] Prin „conduct etnografic" se înțelege o impresionantă defilare a zeci de mii de români, îmbrăcați în costumele lor populare, pe jos, în căruțe sau călări, cu steaguri, grupați pe sate, în frunte cu conducătorii lor.

[49] *Conduct etnografic*, în „Telegraful Român", nr. 147, 18/31 decembrie, 1918, p. 140.

[50] Sibiu, Veştem, Cârța, Boița, Racovița, Sebeşu de Jos, Sebeşu de Sus, Mohu, Fofeldea, Hosman, Porumbacu de Jos, Porumbacu de Sus, Săcădate, Sărata, Scorei, Arpaşu de Jos, Arpaşu de Sus, Cârțişoara, Colun, Glâmboaca, Feldioara, Viştea de Jos, Sadu, Poplaca, Bungard, Miercurea, Apoldu de Jos, Apoldu de Sus, Ludoşu Mare, Ludoşu Mic, Topârcea, Dobârca, Gârbova, Cărpiniş, Sângătin, Cunța, Draşov, Vingard, Doştat, Răşinari, Cut, Avrig, Bradu, Lancrăm, Slimnic, Ocna Sibiului, Nocrich, Cornățel, Nucet, Himbadul, Chirpăr, Alțâna, Bendorf, Țichindeal, Vurpăr, Noul Săsesc, Loamneş, Şelimbăr, Şura Mică, Şura Mare, Guşterița, Hamba, Caşolț, Ighişdorf, Turnişor, Rusciori, Marpod, Ilimbav, Ruşi, Tălmaciu Mare, Tălmăcel, Roşia, Cristian, Porceşti, Orăştie, Cugir.

femei, care au parcurs traseul pe jos, călare sau în căruțe trase de boi sau de cai şi peste 10.000 de spectatori[51].

Cei prezenți la „conductul etnografic", din satele Sibiului, au arătat ceea ce aveau mai frumos: portul popular de sărbătoare şi tradițiile, cel mai uşor de reconstituit fiind nunta tradițională (Răşinari, Ocna Sibiului, Săcădate). Pentru fotograful Emil Fischer a fost important pitorescul evenimentului. Privind cadrele şi unghiurile de unde au fost realizate fotografiile, am constatat că cele mai multe imagini au fost imortalizate din centrul Pieței Mari. Nu am descoperit imagini de pe traseul „conductului" (care a străbătut străzile Cisnădiei – azi Nicolae Bălcescu –, Şaguna – azi Andrei Şaguna – şi Schiwis – azi Bulevardul Victoriei)[52]. Emil Fischer a fotografiat doar grupurile aflate în defilare, în momentul trecerii prin fața generalului Berthelot şi a oficialităților. S-au păstrat doar câteva imagini cu grupuri de săteni aflate la intrarea în piață, în timpul pregătirii pentru defilarea propriu-zisă. Probabil, era mai dificil pentru fotograf să-şi mute aparatul în alte locații, având nevoie de timp mai îndelungat pentru a-şi pregăti cele necesare în obținerea unei fotografii cât mai clare şi cât mai sugestive.

Gen. Berthelot în Piața Mare din Sibiu, 2 ianuarie 1919

La câteva zile după „conduct", în ziarul *Foaia Poporului* apărea un anunț în care se spunea că: „defilarea noastră pe dinaintea generalului francez a fost fotografiată în mai multe feluri. Aceste fotografii se isprăvesc zilele acestea, le vom pune spre vedere în vitrina Librăriei noastre (strada Măcelarilor, nr. 12) de unde se pot cumpăra. Ceice doresc să aibă astfel de fotografii ale diferitelor sate, căluşeri, călăraşi etc. să poftească ocazional a le vedea"[53]. Anunțul a fost ulterior simplificat ca text şi a crescut frecvența apariției acestuia în presa locală: „fotografii dela primirea generalului Berthelot în Sibiu şi la Sălişte se află spre vânzare în mare alegere la Librăria Foaia Poporului. Sunt diferite grupuri de pe

[51] În raportul *Cronica Generalul Berthelot în Transilvania* din „Luceafărul", anul XVIII, nr. 2, 1919, p. 44, numărul participanților la „conductul etnografic" este de 35-40.000 de persoane.

[52] *Generalul Berthelot în Sibiu. Conduct etnografic. Raport special*, în „Telegraful Român", nr. 149-150, 25 decembrie 1918/7 ianuarie 1919, p. 547.

[53] „Foaia Poporului", anul XXVII, nr. 1, 1/14 ianuarie 1919, p. 7.

satele noastre, fotografiate foarte frumos”[54].

În perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale, colaborarea lui Emil Fischer şi *Asociaţiunea* ASTRA nu a mai fost la fel de apropiată. Astriştii au continuat să folosească imaginile semnate de Emil Fischer ca formă de promovare, în presa vremii, a muzeului şi a bibliotecii, atât sub forma unor cărţi poştale (aşa cum am menţionat deja), cât şi ca imagine auxiliară unui text de reclamă[55].

În anul 1948 *Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român* (ASTRA) a fost desfiinţată de regimul comunist, încheindu-se, astfel, o pagină importantă din istoria românilor din Transilvania. După numai 10 ani, atelierul fotografic condus de Emil Fischer a fost naţionalizat (1959) de către acelaşi regim comunist.

Putem spune, fără a greşi, că în secolul XX, Emil Fischer a fost cel mai mare fotograf al Sibiului şi printre cei mai valoroşi ai Transilvaniei. Şi-a dăruit întreaga viaţă fotografiei pe care a ridicat-o la nivel de artă.

[54] *Ibidem*, nr. 5, 17 ianuarie/9 februarie 1919, p. 7; nr. 6, 2/17 februarie 1919, p. 7; nr. 7, 10/23 februarie 1919, p. 7.

[55] Pe ultima pagină a revistei „Transilvania”, anul LV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1924, p. 66, alături de două imagini semnate Emil Fischer, apare textul de promovare al bibliotecii: „Biblioteca Asociaţiunii din Sibiiu. Câţi din intelectualii sibieni cunosc cabinetul de lectură şi biblioteca Asociaţiunii? Prea puţini! Şi e păcat! Aici ar putea să petreacă clipe plăcute, citind publicaţii româneşti şi streine, vrednice de a fi luate la cunoştinţă! În bibliotecă se află mai mult de 50.000 volume şi broşuri. Sosesc toate revistele din România şi editurile de cărţi sunt chemate prin lege să trimită tot ce publică. Cabinetul de lectură se află în Muzeul Asociaţiunii şi este deschis publicului dela 4-6 p.m., în zilele de lucru”.

August 1869, Şomcuta Mare, a noua adunare generală a Astrei

Viorel CÂMPEAN *

AUGUST 1869, ŞOMCUTA MARE, THE NEW GENERAL ASSEMBLY OF „ASTRA"

Abstract: Şomcuta Mare, August 1869: The 9th General Assembly of ASTRA. *The article is dedicated to the General Assembly of ASTRA, which took place in 1869 in Şomcuta Mare, Maremureş. This 9th general assembly brought about a great novelty: the establishment of divisions. Attending the event were numerous representatives of the Romanian intellectuals, such as Vasile Ladislau Popp, George Barițiu, Iosif Vulcan, Constanța Dunca, and Iustin Popfiu. Although there is still no documentary evidence, Mihai Eminescu – then, a young man who was eager to assert himself – is supposed to have also participated. Based on reports from the Romanian and Hungarian press, the present article shows that the Şomcuta Mare assembly was successful, despite many observers considering it to have been unexpected. The desire of the Romanians from the northern regions to participate in the programme of emancipation and fulfillment of the national ideal was also evident on the occasion.*
Keywords*: ASTRA, Şomcuta Mare, Mihai Eminescu, George Barițiu, Iosif Vulcan, George Marchiş.*

Înființată în 1861, ASTRA a avut în vedere răspândirea ideilor sale generoase în tot spațiul transilvan, dar şi în părțile ungurene. După ce în 1868 adunarea generală avusese loc la Gherla, pentru anul 1869 a fost stabilită o localitate şi mai nordică pentru a fi gazdă – Şomcuta Mare, situată în zona Chioarului (cunoscută şi sub denumirea de Cetatea de Piatră).

Legăturile localității Şomcuta Mare cu ASTRA au fost mai lungi şi continuă până în zilele noastre. Istoriografia s-a mai oprit asupra unei adunări generale a despărțământului sălăjean-chiorean[1], însă considerăm că este necesară scoaterea în evidență şi a Adunării Generale a *Asociațiunii*, desfăşurată în târgul românesc din Chioar, în vara anului 1869.

O importantă hotărâre a fost luată la Şomcuta – înființarea de „reuniuni ținutale şi agenturi comunale", numite de acum înainte *despărțăminte* şi, respectiv, *cercuri culturale*. Aceste forme de organizare erau necesare pentru atingerea mai

*Bibliotecar, doctor în istorie, Biblioteca Județeană Satu Mare;
e-mail: viorel_campean@yahoo.com

[1] Ioan Muscă, *Adunarea generală anuală a Despărțământului sălăjean-chiorean al ASTREI de la Şomcuta Mare (3 august 1904)*, în „Marmația", 7/2, 2002, p. 213-219.

cu uşurinţă a scopului *Asociaţiunii*[2]. Efectele acestei hotărâri aveau să se facă simţite încă din anii viitori.

Au fost prezente, în acele zile, la Şomcuta Mare personalităţi din întinsul spaţiul cultural românesc, locuitori în mai multe provincii. Încă înaintea desfăşurării lucrărilor a fost salutată ideea profesorului Iustin Popfiu de a deplasa la conferinţa Astrei de la Şomcuta Mare, atât corul, cât şi orchestra tinerimii române de la Seminarul Greco-Catolic orădean[3].

Iosif Vulcan ştia pe ce teren se deplasează, având informaţii că în Chioar se vorbeşte „tistaş româneşte". Face această afirmaţie cu ironie, în februarie 1869, în *Gura Satului*, publicaţie satirică pestană căreia i-a fost proprietar, redactor şi editor între anii 1867-1871[4]. Să spunem că textele din această revistă erau însoţite adeseori de caricaturi foarte reuşite. De altfel, s-a spus despre acest lucru, pe bună dreptate: „caricatura pe care acesta [Iosif Vulcan] o promova, caligrafiată încântător şi mucalită în sens ardelenesc, depăşea cu mult exprimările umoristice şi satirice prin limbă, fiind la nivelul elegantelor desene franţuzeşti ale vremii"[5]. Dar, să revenim la acest prim text dedicat evenimentelor care aveau să se petreacă în luna august a anului 1869: „Scriu din Ţara mămăligariloru. Ca să mă precepi mai bine, iubite cetitoriu, trebue să-ţi spun că aceasta nu e ceva Americă nou inventată, ci este «Ţara» cunoscută pân-acum sub numele constituţional «Ţara olvasó egyletului»[6] din cuventu, că aici este o societate română, numită olvasó egylet"[7].

În acelaşi număr al revistei, „serviciul Gurei Satului" relata de la „Siomcuta-Mare. Mămăligarii de aice adunandu-se la un papricaşiu unguresc, la propunerea lui Jóska bátsi[8] au decis să aleagă pe dlu Ujfalusy[9] de mămăligariu onorariu, deoarece dsa atâtu de bine a ştiut să-i convingă, că papricaşiulu e mai bunu decâtu mămăliga"[10]. „Personajul" Ujfalusy apare în mai multe numere din *Gura Satului*, în acel an cu alegeri dietale, dar şi în anii următori.

În 25 iulie/6 august 1869 aceeaşi foaie satirică pestană aloca o pagină cu şase caricaturi, şi de această dată foarte reuşite, intitulată *Călătoria Gurei Satului la*

[2] Pamfil Matei, *„Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român" (Astra) şi rolul ei în cultura naţională (1861-1950)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 38.

[3] „Familia", anul V, nr. 28, 13/25 iulie 1869, p. 333-334.

[4] Ion Hangiu, *Dicţionar al presei literare româneşti (1790-1982)*, Bucureşti, 1987, p. 163.

[5] http://dragusanul.ro/1869-gura-satului-si-caricatura-romaneasca (accesat la 2 octombrie 2019).

[6] Olvasó egylet = Societate de lectură.

[7] „Gura Satului", anul VII, nr. 5, 7/19 februarie 1869, p. 18-19.

[8] Iosif Pop de Şomcuta Mare (1815?-1900), fruntaş politic devenit avocat pe la 1836, consilier regesc, vicecăpitan al districtului Chioar, vicepreşedinte al Camerei Avocaţilor din Satu Mare, deputat în Dieta de la Cluj (1846), deputat în Dieta de la Pesta (1867 şi 1872), jude al Tablei Regeşti. Tatăl său a fost avocat şi consilier juridic al episcopului Vulcan. Frate cu Sigismund Pop. A fost căsătorit cu Susana Szaplanczay de Săpânţa. Înzestrat cu „o memorie fenomenală şi cu un umor captivant ştia [...] să-şi povestească amintirile, cari îmbrăţişau aproape un secol întreg", cauza culturală română, găsind în el un permanent sprijinitor. George Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani din urmă,* vol. III, ediţia a II-a, Braşov, 1995, p. 540; Augustin Paul, *Între Someş şi Prut*, Bucureşti, 1905, p. 18.

[9] Ujfalusy Miklós, căpitan suprem al Chioarului.

[10] „Gura Satului", anul VII, nr. 5, 7/19 februarie 1869, p. 17.

Şomcuta pe velociped. De asemenea, era inserat un dialog savuros între „Treanca" şi Fleanca" (rubrică consacrată în publicație), în care sunt prezente câteva cuvinte specifice graiului chiorean, dar şi celui sătmărean, transpuse din limba maghiară[11].

Cu bucurie, în *Familia* era anunțată iminenta prezență la adunare a domnişoarei Constanța Dunca[12], aflată la data apariției ştirii în Braşov[13].

Iosif Vulcan nu a pregetat să amintească în publicațiile sale faptul că episcopul greco-catolic de Oradea, Iosif Papp-Szilágyi, a avut o atitudine ostilă față de adunarea de la Şomcuta, programând o adunare sinodală tocmai pe data de 12 august 1869, în oraşul de pe Criş. Într-adevăr, în afară de George Marchiş, care a şi luat cuvântul de altfel, nu a fost semnalată prezența la Şomcuta Mare a vreunui preot din dieceza de Oradea. Şi de această dată, redactorul de la *Gura Satului* a realizat un text savuros, prin umor el reuşind, totuşi, să pună degetul pe rană[14].

În *Familia* se relata telegrafic faptul că în prima zi a lucrărilor luaseră cuvântul George Barițiu, Iosif Vulcan, Iustin Popfiu, Ioan V. Rusu şi Alexandru Buda[15]. În numărul următor, sub semnătura „Un vecin",[16] este redată pe larg desfăşurarea lucrărilor Conferinței Astrei de la Şomcuta Mare, din 11 august 1869. Pe străzile „romanticei" Şomcuta era o mulțime de oaspeți veniți din toate părțile Sălajului şi din comitatele Satu Mare, Maramureş, Dăbâca, precum şi din alte părți ale Transilvaniei. Între aceştia erau enumerați: domnişoara Constanța Dunca, Ioan Rațiu cu soția, canonicii Mihali, Ştefan Bilțiu, vicarii Dumitru Coroianu şi Mihail Pavel. Evenimentele au început dimineața, la orele 7, prin săvârşirea Sfintei Liturghii. Lucrările în sine au început la orele 9, când preşedintele Vasile Ladislau Popp a rostit un frumos cuvânt de deschidere. Au fost proclamați notari ai adunării Iustin Popfiu, dr. Ioan Nichita şi Vasile Dragoş. Iustin Popfiu a citit trei telegrame adresate adunării: de către junimea română din Pesta, Ioachim C. Drăgescu din Torino şi a treia de la domnii Antonelli, Codru şi Densuşianu din Făgăraş.

Deputatul Vasile Buteanu a salutat adunarea în numele comunei Şomcuta, iar vicecăpitanul Ştefan Filip în numele districtului Cetății de Piatră (Chioarului). Ordinea luărilor de cuvânt a fost stabilită de către cei din sală, aceştia optând prima dată, în unanimitate pentru George Barițiu. Ca întotdeauna, şi de această dată, Nestorul presei române a rostit un discurs foarte „frumos, practic şi instructiv" în chestiunea educației femeilor.

Iosif Vulcan a rostit conferința intitulată *Poporul român în poezia sa*, publicată în foileton şi în paginile *Familiei*. Şi această cuvântare a fost primită cu entuziasm de numerosul public. Cuvântarea nu a fost lungă, noi vom reda

[11] *Ibidem*, nr. 26, 25 iulie/6 august 1869, p. 103-104.

[12] Constanța Dunca Schiau (1843-1924) este prima română posesoare a brevetului de absolvire la Sorbona. A scris poezii, romane, piese şi critică de teatru. A organizat Şcoala Centrală de Fete din Bucureşti, unde a fost şi profesoară. https://ro.wikipedia.org/wiki/Constanța_Dunca-Şchiau; http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Constanța_Dunca-Schiau (consultate la 21 decembrie 2019).

[13] „Familia", anul V, nr. 30, 27 iulie/august 1869, p. 357.

[14] „Gura Satului", anul VII, nr. 27, 2/14 august 1869, p. 106-107; *Ibidem*, nr. 28, 10/22 august 1869, p. 111.

[15] „Familia", anul V, nr. 31, 31 iulie/12 august 1869, p. 369.

[16] *Ibidem*, nr. 32, 10/22 august 1869, p. 380-382.

doar finalul, pentru a înțelege mai bine atmosfera de atunci de la Şomcuta: „Las să judecați dvoastre, să judece din acestea lumea cultă, dacă poporul român e la înălțimea misiunii sale? dacă acest popor are aspirațiunile ce disting pe popoarele libere de cele sclave? şi dacă dânsul poate să aspire la un viitor strălucit. Dar de cumva vreun străin ar mai cuteza să insulte poporul nostru, i-aş aduce drept răspuns numai patru şire din poezia noastră populară; numai patru şire ce caracterizâ într-un grad excelent pe poporul nostru; patru şire, ce ar face onoare lui Shakesteare; şi aceste patru şire ar fi: M-am suit la munte-n zori, / Şi-am prins fulgerul din nori, / Şi de-acolo din înălțime / L-am izbit în duşmănime”[17].

A urmat Iustin Popfiu care a vorbit despre importanța limbii române, reuşind să „secere cele mai vii aplauze din toate părțile”, conferința lui fiind intitulată *Despre limbă ca conservatoare a naționalității*.

După o pauză, adunarea a continuat cu un banchet organizat de inteligența română din Chioar. Acolo s-a petrecut o scenă comică, pe care o redăm din *Familia*: „Dlu Vasiliu Dragoş luă cuvântul şi zise cam acestea: «Când jupâneasa Federațiune a botezat districtul acesta țara mămăligarilor, şi badea Gura Satului a asistat la botez ca nănaş. Deoarece acuma Gura Satului e între noi se cuvine să ospătăm pe nănaşul nostru. Dânsul a scris adeunăzi, că va veni în țara mămăligarilor ca să mânce mămăligă cu compot de porumbrele. Deci iubite Gura Satului iată îți aducem mămăliga oftată, – şi cerem scuzele noastre, că nu-ți putem servi cu porumbrele căci acelea nu s-au copt încă!» Apoi dezveli un blid de mămăligă şi între aplauzele celor de față îmbie pe redactorul Gurei Satului. Dlu Iosif Vulcan frapat de tot prin această glumă, răspunse şi mulțumi numaidecât prin un toast umoristico-satiric, primit cu aplauze şi zise între altele: «Întru adevăr, dloru, vi s-a făcut nedreptate, numindu-se districtul țara mămăligarilor, când dvoastre nici nu aveți mămăligă, ci tocană. Să trăiască dară țara tocănarilor!”» (În Cetatea de Piatră mămăliga se numeşte tocană)”[18].

Gura Satului va exploata tema „mămăligă-tocană” şi după întoarcerea la Pesta, însoțind şi alte reflecții, unele stârnind umorul, toate, însă, desprinse din realitatea românească din ținutul Chioarului, dar şi mentalități din alte zone unde trăiau români[19]. Iosif Vulcan îşi aminteşte de „țara tocănarilor” şi în continuare, spre exemplu, la începutul anului 1870, când scrie un articol satiric la adresa lui Ujfalusy Miklós (care avea o mare proprietate în zonă şi un conac la Pomi), numit în articol „Neudörfer”[20].

Banchetul organizat la Şomcuta a fost reuşit, s-a dansat româneşte: „Chioreana”, „Hațegana”, „Romăna” şi s-a învârtit „hora frăției pe pământul bucuriei”. Au participat 500-600 de persoane, venitul curat al balului ajungând la 300 de florini.

Şedința de a doua zi a început cu discursul istoric al secretarului Russu şi apoi cel al lui Al. Buda (inspector şcolar din Remetea) despre şcolile populare. Au urmat apoi rapoartele comisiilor constituite cu o zi înainte. Unul dintre aceste

[17] *Ibidem*, nr. 34, 24 august/5 septembrie 1869, p. 400.
[18] *Ibidem*, nr. 32, 10/22 august 1869, p. 380-381.
[19] „Gura Satului”, anul VII, nr. 29, 18/30 august 1869, p. 113-114.
[20] *Ibidem*, anul VIII, nr. 2, 8/20 ianuarie 1870, p. 5.

rapoarte se referea la organizarea unei loterii cu o sută de mii de lozuri, fiecare în valoare de 3 florini, în favoarea înființării unui gimnaziu în Seini, care se dorise „fundat" încă din 1861, după cum a relatat la şedinţă George Marchiş (1836-1884, paroh, în 1869, la Homorodu de Mijloc, ajuns ulterior arhidiacon al părților sătmărene şi protopop al districtului Carei)[21], discurs publicat apoi în *Transilvania*, după cum vom vedea. Faptul că discursul a apărut în *Transilvania* este explicat şi prin aceea că George Marchiş a purtat o corespondență lungă cu George Barițiu, fiind, deci, în relație apropiată.

Iustin Popfiu a propus ca profesorul de limbi romanice din Viena, dr. Musafia, să fie ales membru onorar al *Asociațiunii*. În acelaşi ton, Iosif Vulcan a propus ca *Asociațiunea* să ceară voie guvernului ca B.P. Hasdeu şi I.A. Urechia să poată fi, de asemenea, numiți membri onorari. Vicarul Mihail Pavel a propus ca în anul următor adunarea generală să aibă loc la Sighetu Marmației, însă s-a hotărât ca aceasta să se desfăşoare la 8 august 1870, în Năsăud.

După-amiază a avut loc conferința literară, o oră şi jumătate, Constanța Dunca delectând publicul cu o comunicare despre chestiunea feminină, un subiect arzător, atât de la modă atunci. A urmat concertul, care a debutat cu „Marşul lui Iancu". Programul muzical a fost susținut de O. Buda la pian şi Bădilă din Cluj la violină. Iosif Vulcan a declamat câteva poezii din creația sa, fiind aplaudat frenetic. Constanța Dunca a surprins cu un cântec românesc, fiind şi ea mult aplaudată. Corul a încheiat seara cu „Deşteaptă-te, Române!". În decursul banchetului, la propunerea lui Alexandru Pop, a circulat la mese o listă de subscripție, adunându-se suma de 163 florini pentru monumentul lui Andrei Mureşanu.

La rubrica *Ce e nou?* s-a afirmat că adunarea de la Şomcuta a fost unică, spunându-se că: „nu ne rămâne alta decât să mai repetăm bucuria noastră şi, sperăm, a întregului public român, nutrindu-ne o dulce speranță, că în viitor vom avea ocaziune destulă a vedea suplinite cele neglijate din trecut. Deie Dumnezeu!"[22].

Consecventă cu sprijinirea elementului românesc din Transilvania şi părțile ungurene, *Familia* lui Iosif Vulcan, pe atunci încă în perioada pestană, relata în rubrica *Ce e nou*, concluzionând în privința adunării: „Cu o plăcere deosebită încunoştiințăm pe on[oraţii] noştri cetitori, că adunarea As[ociațiunii] Trans[ilvane] de la Şomcuta a fost una din cele mai cercetate şi interesante. Nu exagerăm afirmând, că a fost unică – considerând împrejurările de acolo. Nici la o adunare ținută până acuma nu s-au citit atâtea discursuri interesante ca la acea de estimp: nici la o adunare n-au fost mai multe de văzut şi de auzit ca la aceasta. Cu un cuvânt, câți au participat, s-au reîntors foarte mulțumiți. De vom aminti încă năzuința şi ospitalitatea Chiorenilor şi îndeosebi a Şomcutenilor, dovedită către oaspeții numeroşi, trebuie să ne exprimăm recunoştințele noastre fraților de acolo"[23].

[21] Viorel Câmpean, *Marchiş, o familie merituoasă a Sătmarului de odinioară*, în Otilia Marchiş Bölöni, „Cartea suferințelor", [ediția a II-a], Carei, [s. n.], 2018, p. 211-225.
[22] „Familia", anul V, nr. 32, 10/22 august 1869, p. 382.
[23] *Ibidem*, nr. 32, 10/22 august 1869, p. 382.

Federațiunea a publicat cuvântările lui Vasile L. Pop[24], George Barițiu[25] şi pe cea a lui Iustin Popfiu[26]. La rubrica *Foişoara* se ofereau cititorilor, în foileton, fragmente din actele adunării, intitulate *Despre necesitatea de a ne studia istoria din punct de vedere național*, de fapt cuvântarea secretarului Ioan Rusu [27].

În numărul următor al *Familiei* se remarca prezența numeroasă a doamnelor şi a poporului la şedințele adunării. Deoarece fuseseră prezenți la eveniment şi mulți maghiari, s-a aşteptat cu multă curiozitate reacția presei maghiare. Redacția constata cu încântare că limbajul din publicațiile maghiare a fost amical. Dar, pentru că mai întotdeauna sunt şi excepții, „organul clericalilor maghiari liberali", *Szabad Egyház*, publicație catolică din Pesta (a apărut între anii 1868-1872), „în descrierea sa plină de neadevăruri şi de neştiință, s-a servit de un stil ce nu e propriu unui om cult. Apoi dacă domnii redactori de la foaia amintită cugetă că prin asemenea expeptorațiuni grosolane lucră în interesul frățietății de multe ori accentuate, facă după placul lor! Nu-i vom conturba în petrecerea lor predilectă. Chacun a sa gôut (fiecare cu gustul său, n.n.)"[28].

Şi de această dată, *Gura Satului* nu a pierdut prilejul de a ilustra cu pricepută ironie aşteptările publicației maghiare. Redăm în continuare cuvintele *închipuite* ale celor patru vorbitori. Vasile Ladislau Popp, cel căruia i-a aparținut cuvântul de debut a lucrărilor: „Domnilor! Tot ce avem, ni le-au dat ungurii. Să trăiască dară Ungurii! Prin aceasta declar adunarea deschisă". A urmat George Barițiu: „Vorbind despre educațiunea femeilor, am să spun din capul locului, că datorința mamelor este de a vorbi cu copiii ungureşte", Iustin Popfiu: „Limba! A, nu e ca limba ungurească! Şi îngerii în ceruri vorbesc ungureşte. Să vorbim da şi noi toți ungureşte!" şi, în fine, Iosif Vulcan, vocea publicației *Gura Satului*: „Din poezia populară vă citez numai aceste şire: Tot omul să fie om şi ungur! Teremtette!"[29].

Desigur, adunarea de la Şomcuta a pătruns în istoriografia literară românească, în primul rând pentru că Grațian Jucan a avansat ipoteza că în acele zile a fost prezent la sărbătoarea românească şi Mihai Eminescu[30]. Eminescologul din Bucovina (decedat în anul 2013, la Satu Mare) a rămas constant în crezul său şi după 1989[31]. Ipoteza prezenței lui Mihai Eminescu pe plaiurile chiorene în 1869 a găsit susținători şi în județul Maramureş, căruia îi este arondat azi oraşul Şomcuta Mare[32]. Să precizăm o altă legătură a românilor din nordul Transilvaniei cu Mihai Eminescu. George Marchiş s-a remarcat şi ca literat. Retrospectiv vorbind, putem

[24] „Federațiunea", anul II, nr. 96 (281), 24 august/5 septembrie 1869, p. 384.
[25] *Ibidem*, nr. 99 (284), 12/31 august 1869, p. 395-396; nr. 100, (285), 13/25 septembrie 1869, p. 399-400.
[26] *Ibidem*, nr. 101 (286), 5/17 septembrie 1869, p. 404-405; nr. 102 (287), 7/19 septembrie 1869, p. 406-407; nr. 103 (288), 10/22 septembrie 1869, p. 409-411.
[27] *Ibidem*, nr. 104 (289), 12/24 septembrie 1869, p. 414-415; nr. 105 (290), 14/26 septembrie 1869, p. 419-420.
[28] „Familia", anul V, nr. 33, 17/29 august 1869, p. 394.
[29] „Gura Satului", anul VII, nr. 31, 3/15 septembrie 1869, p. 124.
[30] Grațian Jucan, *Eminescu. Prietenii poetului*, Bucureşti, 1989, p. 13.
[31] Idem, *Un traseu al lui Mihai Eminescu*, în „România literară" nr. 14/12-18 aprilie 2000, p. 11.
[32] Nicoară Mihali, *Eminescu, peregrin prin Maramureş*, Baia Mare, 2019, p. 79.

afirma că cea mai mare realizare literară a lui se datorează unor poezii care, în ultimul timp, au fost atribuite lui Eminescu[33]. Să se fi întâlnit el cu tânărul de 19 ani la Şomcuta Mare? Un lucru este cert: prezența lui Mihai Eminescu, pe atunci în vârstă de 19 ani, la adunarea Astrei de la Şomcuta Mare rămâne o enigmă a biografiei sale, dar şi o provocare pentru istoricii literari. Despre legăturile lui Eminescu cu sătmărenii, vecinii chiorenilor, s-a mai scris[34].

Revenind la George Marchiş, am precizat că el a ținut la Şomcuta o cuvântare, în care a prezentat acțiunile întreprinse de intelectualitatea românească sătmăreană în vederea înființării Gimnaziului Românesc de la Seini. În acel an, 1861, el funcționa ca profesor la Beiuş, dar, născut în zonă, mai precis la Tămaia (localitate aflată azi în componența județului Maramureş), a ținut mult la înființarea acelei şcoli româneşti în Seini. Nu a fost să fie însă, până după Marea Unire.

Ce mai aflăm semnificativ pentru preocupările lui George Marchiş este faptul că Iosif Vulcan, întors de la Şomcuta, scriind în *Familia* despre lucrările Societății Academice din Bucureşti (Academia Română de astăzi) şi despre preocupările membrilor de a tipări un dicționar al limbii române, afirmă că „cu ocaziunea petrecerii noastre la Şiomcuta, onorab[ilul] nostru colaboratoriu G. Marchişiu mi-a arătat aşişdere o prea interesantă colecțiune de asemenea cuvinte româneşti usitate în Satu Mare, această colecțiune aşişderea era menită pentru Societatea academică”[35]. Iată deci şi preocupări filologice ale cărturarului George Marchiş, prea puțin cunoscute în zilele noastre. Interesant ar fi de aflat dacă „colecțiunea” lui George Marchiş a văzut vreodată lumina tiparului.

Încercând să rezumăm activitatea lui George Marchiş cu toate componentele ei, ni s-a părut potrivit să apelăm chiar la cuvintele sale, enunțate tocmai în discursul ținut la Şomcuta Mare, în fața fruntaşilor români, membri de vază ai Astrei: „Poporul român, deşteptându-se de un timp bunişor încoace din letargia şi amorțeala seculară, la care a fost condamnat – nu pentru vina ori laşitatea, ci chiar pentru generozitatea şi mărinimitatea sa: numaidecît a prevăzut că pentru mântuirea existenței sale naționale nu este alt mod ori mijloc, decât cultura şi, deci, cu toată energia şi rezoluția a apucat pe această cale. Şi avântarea în cultură a acestui popor, vital în timp relativ scurt, eu zic plin de bucurie şi mândrie, iar unii străini privind chiorâş, recunosc plini de invidie, că e admirabilă”[36].

Atmosfera de la Şomcuta este relatată şi în *Federațiunea*[37]. După ce publicația condusă de către profesorul Alexandru Roman, aşezase pe prima pagină o telegramă[38] cu privire la începerea lucrărilor de la Şomcuta şi primirea deosebită

[33] Mihăilă, G., *6 poezii necunoscute ale tânărului Eminescu într-o publicație de acum 124 de ani?*, în „Contemporanul”, 26 februarie, 4 martie 1988.

[34] V. Câmpean, *Frânturi din relația lui Mihai Eminescu cu sătmărenii*, în „Mihai Eminescu şi scriitorii sătmăreni. (Documente de istorie literară – Studii critice)”, volum coordonat de George Vulturescu, Cluj-Napoca, 2015, p. 65-78.

[35] „Familia”, anul V, nr. 34, 24 august/5 septembrie 1869, p. 405.

[36] Cuvântarea a fost publicată în „Transilvania”, anul II, nr. 23, 1 decembrie 1869, p. 275-276.

[37] A apărut la Pesta între 1868-1876. A apărat ideea de federalizare, susținând egalitatea de drepturi a românilor cu celelalte naționalități. Vezi I. Hangiu, *op. cit.*, p. 134.

[38] „Federațiunea”, anul II, nr. 87 (272), 1/13 august 1869, p. 347.

de care au avut parte aleşii oaspeţi, în numărul următor relata: „Virtutea română reînvie, o inscripţiune transparentă deasupra porţii pretoriului districtual din Şomcuta, stindardul tricolor naţional, poporul de toate clasele unfulând pe toate străzile micului opid român, ne vesteau că azi avem a fi martori la o festivitate română. Salutările şi îmbrăţişările frăţeşti în toate părţile ne arătau iubirea ce uneşte pe toţi românii fără de osebire de provincie şi ţinuturi”[39].

În fine, poate că relatarea din *Transilvania* este cea mai obiectivă, foaia *Asociaţiunii* consacrându-se prin stilul sobru. Dar iată o parte din acel text: „Suvenire dela Şomcuta Mare. Rezultatele adunării româneşti ţinute estimp[40] în interesulu literaturii şi al culturii nostre naţionale, sunt în mai multe respecte[41] pre cât surprinzătoare, pre atâta şi îmbucurătoare. Cauza acestei surprinderi plăcute este, că nimeni nu aştepta si nici că avea dreptul să aştepte dela ţinerea acelei adunări nici pe jumătate din aceea ce a produs ea în mai multe direcţiuni. Lectoriulu se va convinge de adevărul acestei aserţiuni îndată ce se vor publica protocoalele (procesele verbale) şi toate actele ieşite din lucrările acelei adunări. Şomcuta Mare, deşi trece de capitala districtului Cetatei de Piatră, este o comună mică, cam de una mie două sute suflete de români, între carii se află şi câteva familii ungureşti amestecate, iară între acelea familia comiţiloru Teleki ocupă loculu de frunte. În Şomcuta este şi scaunul protopopescu greco-catolicu. Casa cea nouă pretorială, sau adică reşedinţa municipală este unu edificia măreţ, mult mai spaţios decât e de exemplu edificiul şcoalelor româneşti din Braşov; are preste patruzeci încăperi de toate dimensiunile, iar la mijloc în front, în contignaţiune[42] e sala cea mare, în care pot încăpea preste cinci sute persoane. Mai multe familii fruntaşe încă-şi au încăperile lor frumuşiele şi curate. Cu toate acestea, cine ar fi putut crede, că în una comună aşa mică vor merge şi se vor aduna atâţi bărbaţi şi chiar un număr considerabil de familii”[43].

Imediat au apărut şi impresii de la participanţii din teritoriu. Astfel „Scevola de la Supure”, scriind redacţiei *Federaţiunii*, sublinia progresul care s-a făcut la Şomcuta, în comparaţie cu adunarea din anul precedent de la Gherla[44]. Posibil ca acel „Scevola de la Supure” să fie deputatul de Tăşnad, Ioan-Eugeniu Cucu[45], al cărui tată, Ioan Cucu (Kuuk), era în acea perioadă protopop la Supuru de Jos. Şi deputatul care avea să decedeze la o vârstă tânără, în primăvara anului 1870, a intrat în „colimatorul” *Gurii Satului*; o explicaţie fiind faptul că acesta era rudă apropiată cu episcopul Iosif Papp-Szilágyi (Sălăjanu) de la Oradea.

Imperfecţiuni au fost şi cu acel prilej. Redactorul *Federaţiunii*, „Spinul”, după ce laudă eforturile organizatorilor, vorbeşte despre „întorsăturile

[39] *Ibidem*, nr. 88 (273), 3/15 august 1869, p. 351-352.
[40] În acest an.
[41] Aspecte.
[42] Continuare.
[43] „Transilvania”, anul II, nr. 17, 1 septembrie 1869, p. 199.
[44] „Federaţiunea”, anul II, nr. 90 (275), 8/20 august 1869, p. 359-360.
[45] Marta Cordea, V. Câmpean, *Ioan Eugeniu Cucu, deputat al Tăşnadului în Dieta de la Pesta*, în „Acta Musei Porolissensis”, XXXIX, 2017, p. 69-89.

mămăligare", în prim-plan fiind discursul vicecăpitanului districtului Chioar, Ştefan Filip, despre care afirmă că a vorbit într-o limbă „româno-ungaro-turco-mongolească". Cu ironie remarca şi faptul că protonotarul Paul Dragoş, ales notar al adunării, nesimţindu-se în stare a face acest lucru, „a tulit-o", nemaifiind văzut la evenimente[46].

Incontestabil, însă, Adunarea Generală de la Şomcuta Mare a fost una reuşită, chiar dacă surprinzătoare, ţinând seama de situaţia în care se aflau românii chioreni. Prin hotărârile adoptate acolo şi prin prezenţa atâtor fruntaşi ai intelectualităţii româneşti, putem spune că a mai fost pusă o cărămidă la edificiul emancipării naţionale.

Acum, la peste 150 de ani de la acea adunare, constatăm şi noi cu bucurie că de „bună seamă va face epocă în viaţa naţională a românilor din aceste părţi"[47]. În 7 septembrie 2019, la Şomcuta Mare, a avut loc cea de-a treia Adunare Generală a Despărţământului ASTRA Şomcuta Mare, eveniment organizat anual de la reactivarea despărţământului în anul 2017. Evenimentul a fost organizat în 2019, avându-se în vedere şi faptul că s-au împlinit „150 de ani de la înfiinţarea primului Despărţământ al Astrei în Şomcuta Mare"[48]. Evenimentul, în sine, a fost un pas al ieşirii din letargie a poporului român, un semn al deşteptării sale!

[46] „Federaţiunea", anul II, nr. 91 (276), 13/25 august 1869, p. 365.

[47] *Ibidem*, nr. 89 (274), 6/18 august 1869, p. 356.

[48] http://www.graiul.ro/2019/09/11/despartamantul-astra-somcuta-mare-150-de-ani-de-existenta/ (accesat la 12 august 2020).

Fig. 1 – Carte poștală cu Șomcuta Mare, începutul secolului al XX-lea. Colecția Viorel Câmpean.

Fig. 2 – *Călătoria Gurei Satului la Şomcuta pe velociped*. „Gura Satului”, anul VII, nr. 26, 25 iulie/6 august 1869, p. 104.

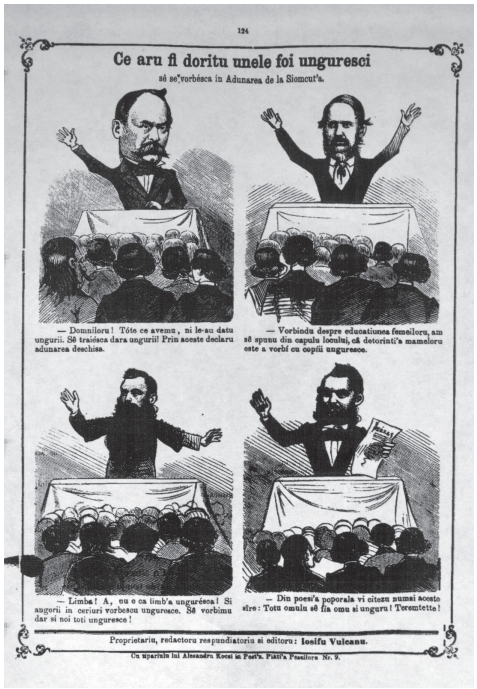

Fig. 3 – *Ce ar fi dorit unele foi ungureşti*. „Gura Satului”, anul VII, nr. 31, 3/15 septembrie 1869, p. 124.

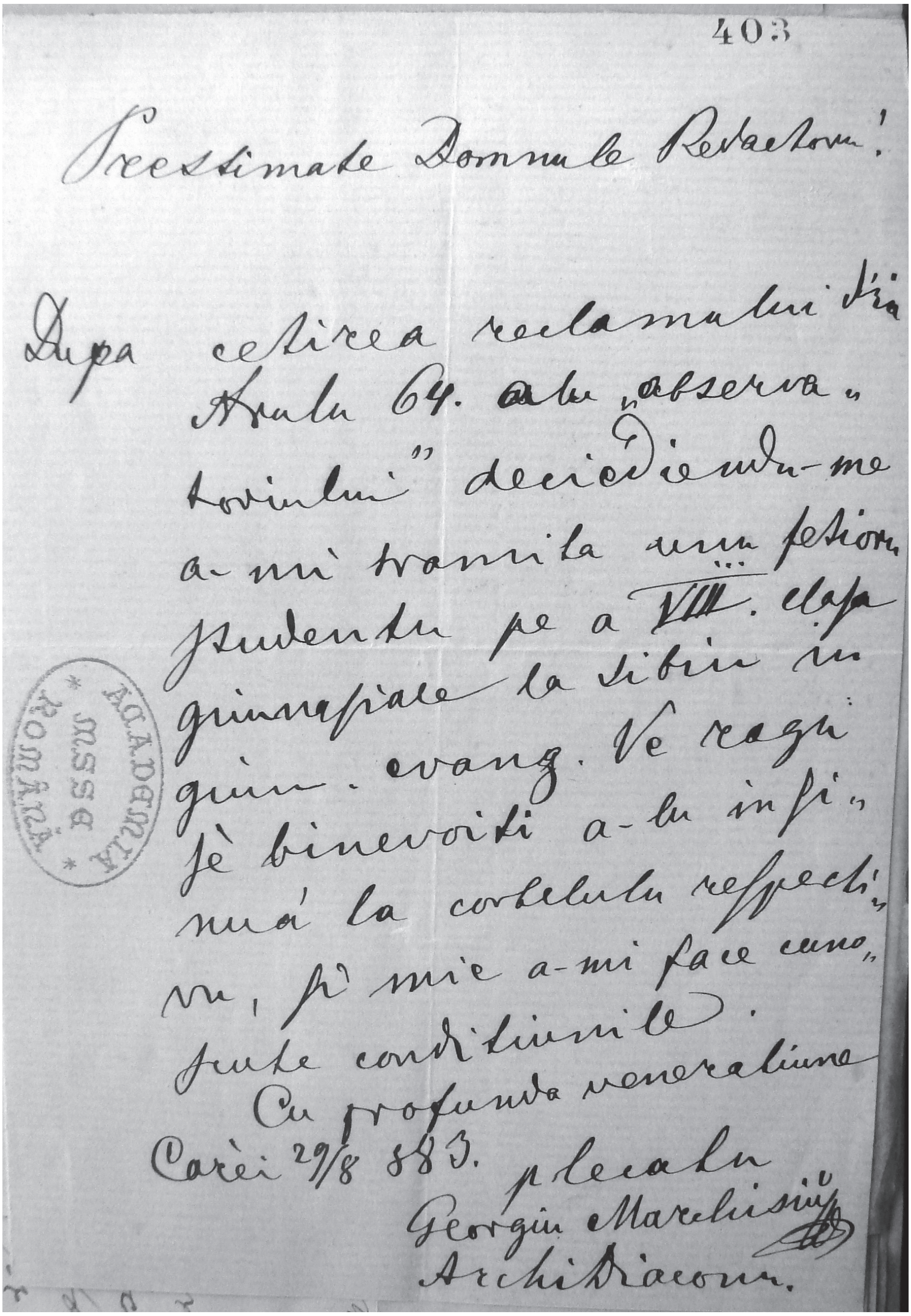
403

Preastimate Domnule Redactoru!

Dupa cetirea reclamului din Nrulu 64. alu „observatoriului" decisu-me a-mi tramite un fetioru studentu pe a VIII. clasa gimnasiale la Sibiu in gimn. evang. Ve rogu se binevoiti a-lu insinua la cortelulu respectivu, si mie a-mi face cunoscute conditiunile.

Cu profunda veneratiune

Carei 29/8 883.

plecatu
Georgiu Marchisiu
Archidiaconu.

ACADEMIA ROMÂNĂ * MSS *

Fig. 4 – Scrisoare a lui George Marchiş către George Bariţiu.
Biblioteca Academiei Române, Manuscrise române, f. 403.

Vasile Duma (1864-1936), importantă personalitate a Ortodoxiei din Transilvania

Răzvan Mihai NEAGU *

Abstract: Vasile Duma (1864-1936), Noteworthy Personality of Transylvanian Orthodoxy. *Born in Săcalu de Pădure (Mureş County) on 26 April 1864, Vasile Duma is one of the most representative clerical figures of Transylvania. The relevance of this personality is given by the richness of his activity and the positions he held. Vasile Duma dedicated his whole life to the Orthodox Church. Between 1883 and 1886 he studied theology at the Andreian Seminary in Sibiu. Until 1918, Vasile Duma's activity had a predominantly national character, the priest being a defender of the rights of the Romanians in Austria-Hungary. From a cultural point of view, he was a member of the prestigious ASTRA association, which had a preeminent role in the movement of national awakening of the Romanians in Transylvania. From the ecclesiastical point of view, he served as protopope of Cetatea de Piatră and Reghin. Vasile Duma played his part in the Great Union and attended the memorable event from Alba Iulia. In the interwar period, he contributed decisively to the process of nationalizing the administration in Mureş-Turda County on Romanian terms. Vasile Duma was also a member of the Romanian Parliament. The great change in his life took place in 1923, when, under the name of Nicetas, he was elected bishop of Argeş.*
Keywords*: Vasile Duma, Great Union, protopope, Reghin, bishop.*

Ortodoxia din Transilvania a avut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea personalităţi marcante, care şi-au adus o contribuţie importantă la progresul şi modernizarea acestei confesiuni, dar şi în cadrul mişcării naţionale a românilor. Cel care a dat tonul modernizării a fost marele ierarh Andrei Şaguna. El a impus un adevărat standard de acţiune bisericească şi politică, urmată de mulţi clerici, fie ei simpli preoţi de mir şi chiar ierarhi. După Marea Unire, asistăm la un adevărat fenomen de numire a unor ierarhi ardeleni în scaune episcopale din exteriorul Carpaţilor: episcopul Caransebeşului, Miron Cristea devine mitropolit-primat şi apoi patriarh, asesorul consistorial de la Sibiu, Lucian Triteanu devine episcop al Romanului, protopopul Alba Iuliei, Ioan Teculescu devine episcopul Iustinian al Armatei, apoi episcop al Cetăţii Albe şi Ismailului. Parte a acestui proces a fost şi protopopul Reghinului, Vasile Duma, subiectul prezentului studiu, ajuns episcop al Argeşului.

Origini, formare intelectuală şi începutul carierei

În opinia noastră, unul dintre cei mai reprezentativi clerici din comitatul

* Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic Turda; e-mail: neagumihai20@yahoo.com.

Mureş-Turda, care au luat parte la Marea Unire, a fost protopopul Reghinului, Vasile Duma (1864-1936), viitorul episcop Nichita al Argeşului. A fost fratele preotului Ioan Duma din Săcalu de Pădure. Personalitate marcantă şi de referinţă a ortodoxiei româneşti în secolul al XX-lea, Vasile Duma s-a născut la 26 aprilie 1864 în Săcalu de Pădure (azi sat în com. Brâncoveneşti, jud. Mureş). A absolvit Gimnaziul Fundaţional din Năsăud în 1883, obţinând *testimonium maturitatis* (diploma de maturitate/bacalaureat). Între anii 1883-1886 a studiat la Seminarul Andreian din Sibiu, pregătindu-se pentru a deveni preot[1]. Începuturile carierei sale sunt legate de domeniul didactic, Vasile Duma fiind învăţător în localitatea natală şi la Hodac (1886-1890). Ca slujitor al catedrei, Vasile Duma a avut o preocupare constantă în ridicarea culturală a agricultorilor români, iar în acest sens a susţinut numeroase prelegeri şi conferinţe în mediul rural. Se remarcă cea de la Prundu Bârgăului din august 1887, intitulată, *Folosul cultural, moral şi social al reuniunilor învăţătoreşti* şi cea de la Jabeniţa din august 1888 în care a vorbit *Despre originea limbii române*[2].

La 25 noiembrie 1890, a fost hirotonit preot, iar prima parohie în care a funcţionat şi pe care a condus-o a fost Jabeniţa (sat în com. Solovăstru, jud. Mureş), unde a activat între 1890-1906[3]. Dorind să obţină o demnitate bisericească mai însemnată, în anul 1905, Vasile Duma s-a înscris în cursa pentru oficiul de protopop al Agnitei, însă nu a avut succes. În sinodul electoral al acestui tract, desfăşurat la 22 octombrie/4 noiembrie 1905, parohul de la Jabeniţa a obţinut zece voturi, fiind surclasat de Ioan Baptist Boiu (oficial consistorial la Sibiu), care a obţinut 28 de voturi, în timp de Ioachim Muntean, parohul din Gurarâului a obţinut şase voturi[4].

De la Borcut la Reghin

La scurt timp după acest eşec, în 21 octombrie 1906, Vasile Duma a fost ales paroh la Borcut (azi parte componentă a oraşului Târgu-Lăpuş), iar la 27 octombrie 1906 a fost desemnat protopop al Cetăţii de Piatră. Consistoriul arhidiecezan de la Sibiu din 23 noiembrie 1906 l-a numit în demnitatea de protopop[5]. Alegerea sa a survenit în contextul în care în primăvara aceluiaşi an, el a fost trimis în calitate de comisar consistorial pentru unificarea protopopiatelor Solnoc (cu sediul la Cupşeni) şi Cetatea de Piatră[6]. Înainte de a-şi intra în atribuţii, Vasile Duma a fost cel care a organizat fuziunea celor două protopopiate ortodoxe. Ultimul sinod al tractului Solnoc a avut loc la 11/24 martie 1906 la Boiereni (azi parte componentă a oraşului Târgu-Lăpuş)[7]. În calitate de administrator

[1] Eusebiu Roşca, *Monografia Institutului Seminarial Teologic-Pedagogic „Andreian" al Arhidiecezei Gr. Or Române din Transilvania*, Sibiu, 1911, p. 157.
[2] Traian Bosoancă, *Mureşenii şi Marea Unire*, Cluj-Napoca, 2000, p. 83.
[3] Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, 1996, p. 155.
[4] „Telegraful Român", anul LIII, nr. 114, 25 octombrie/7 noiembrie 1905, p. 479.
[5] T. Bosoancă, *op. cit.*, p. 83.
[6] „Gazeta Transilvaniei", anul LXIX, nr. 235, 24 octombrie/6 noiembrie 1906, p. 3.
[7] „Telegraful Român", anul LIV, nr. 33, 23 martie/5 aprilie 1906, p. 135-136.

protopresbiterial, în 18 iunie 1906, Vasile Duma a condus în localitatea Borcut sinodul protopopesc de constituire a noului protopopiat Cetatea de Piatră, rezultat în urma absorbției tractului Solnoc şi a stabilit instituțiile acestuia şi modul lor de funcționare[8]. A păstorit singurul protopopiat ortodox din Maramureş până în anul 1912, remarcându-se printr-o activitate neobosită în beneficiul bisericii şi al națiunii române. Vasile Duma a căpătat o vastă experiență, care i-a fost foarte folositoare ulterior.

Decizia mitropolitului Ioan Meţianu de a-l transfera pe Vasile Duma la Reghin a fost luată la sfârşitul anului 1911. Astfel, la 5 decembrie 1911, înaltul ierarh i-a scris preotului Grigore Nicoară din Ibăneşti, care asigura conducerea interimară a protopopiatului Reghin, că a luat decizia să-l numească protopresbiter pe Vasile Duma de la Cetatea de Piatră[9]. Noul protopop al Reghinului a fost introdus la 1 aprilie 1912[10].

În anul în care şi-a început păstorirea în noul său oficiu, Vasile Duma a participat, la 29 septembrie 1912, la sfințirea bisericii cu hramul „Înălțarea Domnului" din Reghin, oficiată de asesorul consistorial Galaction Şagău (fost protopop al Reghinului), ca mandatar al mitropolitului Sibiului, Ioan Meţianu. Răspunsurile la Sfânta Liturghie au fost date de corul Seminarului Andreian de la Sibiu, condus de Timotei Popoviciu, iar la finalul serviciului divin, Vasile Duma a oficiat Taina Sfântului Maslu. Ceremonia sfințirii bisericii ortodoxe reghinene, la care a participat Vasile Duma, a fost un eveniment major la oraşului, la care au luat parte profesorul de la Sibiu, Nicolae Bălan (viitor mitropolit al Transilvaniei), pastorul evenghelic reghinean, Godfred Orendi, primarul oraşului, Seibriger Traugot, pretorul Reicher Aladar, preotul reformat Radics Bela şi preoții ortodocşi Nicolae Gliga, Ioan Vodă şi Ioan Duma, fratele protopopului de Reghin[11].

Precum marii intelectuali români din Transilvania, şi Vasile Duma a fost membru al asociațiunii ASTRA, societate culturală, promotoare a valorilor naționale. Încă de pe vremea când era paroh la Jabenița, Duma a făcut parte din Despărțământul Reghin, în care a fost primit în anul 1893[12]. O dată cu transferarea sa în Maramureş, ca protopop al Cetății de Piatră, Vasile Duma a contribuit în anul 1908 la crearea Despărțământului Târgu-Lăpuş al ASTRA, condus de avocatul Gavril Buzura. Devenind membru al acestui despărțământ, Duma a desfăşurat o bogată activitate, iar în anul 1909, a susținut o conferință despre alcoolism în satul Suciu de Sus (jud. Maramureş)[13]. În anul 1912, o dată cu numirea sa ca protopop de Reghin, Vasile Duma revine în cadrul despărțământului local al ASTRA[14].

[8] *Ibidem*, nr. 72, 4/17 iulie 1906, p. 312-313; *Ibidem*, nr. 73, 6/19 iulie 1906, p. 315-316.
[9] Simion Bui, *Biserică şi societate românească în Reghin şi împrejurimi 1890-1918*, Târgu-Mureş, 2010, p. 40-41.
[10] *Ibidem*, p. 41.
[11] „Telegraful Român", anul LV, nr. 103, 2/15 octombrie 1912, p. 426-427.
[12] „Transilvania", anul XXIV, nr. 12, 15 decembrie 1893, p. 399.
[13] „Gazeta Transilvaniei", anul LXXII, nr. 162, 28 iulie/10 august 1909, p. 1-2; „Transilvania", nr. 4, octombrie-decembrie 1909, p. 213, 236, 353.
[14] „Transilvania", nr. 5, septembrie-octombrie 1912, p. 341.

Între anii 1914-1923, protopopul Duma a condus Despărțământul Reghin[15].

Activitatea protopopului Vasile Duma a avut şi un palier financiar-bancar. Acest fapt este o caracteristică a marii majorități a preoților români din Transilvania, atât cei ortodocşi, cât şi cei greco-catolici, ei făcând parte din conducerea unor bănci româneşti. În cazul lui Vasile Duma, cât a activat la Târgu-Lăpuş, a făcut parte din conducerea Băncii „Lăpuşana", iar ulterior, la Reghin, s-a numărat printre membrii Consiliului de administrație al Băncii „Mureşiana".

În timpul Primului Război Mondial, respectiv între septembrie 1916 şi iulie 1918, Vasile Duma a administrat şi Protopopiatul Ortodox Mureş, fiindcă titularul acestui oficiu, Ştefan Rusu, a fost prigonit de autoritățile maghiare din acea epocă[16]. Energicul protopop a fost una dintre personalitățile cele mai implicate în evenimentele care au precedat Marea Unire din zona Reghin. La 5 noiembrie 1918, a luat parte la şedința de constituire a Consiliului Național Român din Reghin, fiind ales vicepreşedinte al acestui for de coordonare a eforturilor românilor înspre realizarea Marii Uniri[17]. Prestigiul de care se bucura în rândul comunității româneşti din Reghin l-a impus pe protopopul Vasile Duma în postura de a conduce adunarea electorală a Cercului electoral Reghin din 28 noiembrie 1918, în cadrul căreia au fost aleşi delegații acestui cerc pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918[18]. Protopopul Reghinului a participat la cel mai important eveniment al istoriei românilor, în calitate de delegat de drept, reprezentând tractul protopresbiterial pe care îl gira[19].

Activitatea din perioada interbelică: de la fotoliul de parlamentar la tronul arhieresc

După consumarea momentului Marii Uniri, Vasile Duma a fost parte a schimbărilor care au afectat Biserica Ortodoxă Română. Protopopiatul Reghin, care până atunci fusese parte a Arhiepiscopiei Sibiului, a fost rearondat noii episcopii a Vadului, Feleacului şi Clujului. Astfel, Vasile Duma a fost ales asesor în cadrul primului consistoriu al noii eparhii (1919)[20]. Din acest punct de vedere, se poate afirma că protopopul Reghinului şi-a adus partea sa de contribuție la crearea eparhiei Vadului, Feleacului şi Clujului. La 4 iunie 1920, Vasile Duma a fost ales deputat în Sinodul episcopiei clujene[21]. În 1921, el şi-a reînnoit poziția de membru în cadrul Consistoriului de la Cluj[22].

[15] Liviu Boar, *Despățământul Reghin al Astrei 1874-1940*, Reghin, 2001, *passim*.
[16] Răzvan Mihai Neagu, *Personalități ale Marii Uniri. Protopopul Târgu-Mureşului, Ştefan Rusu, figură importantă a Ortodoxiei din Transilvania*, în „Tabor", nr. 8, august 2019, p. 65-72.
[17] *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, vol. VII, Bucureşti, 1989, p. 130-131.
[18] *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, vol. IX, Bucureşti, 1989, p. 15-16.
[19] „Gazeta Oficială", 19 ianuarie/1 februarie 1919, nr. 7, p. 35.
[20] Nicolae Bocşan, *Istoricul reînființării Episcopiei Vadului, Feleacului şi Clujului*, în „Eparhia Vadului, Feleacului şi Clujului la 90 de ani (1921-2011)", Cluj-Napoca, 2012, p. 80.
[21] *Ibidem*, p. 83.
[22] *Ibidem*, p. 89.

Având o vastă experiență didactică anterioară, în perioada interbelică, protopopul Vasile Duma a contribuit la reorganizarea învățământului din Reghin pe baze românești şi a fost catehet (profesor de religie) la Liceul de Stat din Reghin.

Energicul protopop a ales să ia parte la tumultoasa viață politică a României reîntregite. Astfel, a candidat cu succes pentru un post de senator, la alegerile din 1919, din partea Partidului Național Român, în circumscripția electorală Reghin din județul Mureş-Turda[23]. În acest mod, a avut şansa să facă parte din primul parlament al României Mari. Primul său mandat de senator s-a derulat în legislatura 1919-1920. A participat, în aceleaşi condiții, la alegerile din mai 1920, însă nu a reuşit să-şi reînnoiască mandatul senatorial, fiind învins de preotul greco-catolic, Emil Andreşan din Băla, reprezentantul Partidului Poporului[24]. Ulterior, precum marea parte din clericii ortodocşi din Transilvania, Vasile Duma s-a înscris în Partidul Național Liberal (1920). A candidat din partea acestei formațiuni pentru un nou mandat de senator, în aceeaşi circumscripție, la alegerile din martie 1922. Pe fondul victoriei naționale a liberalilor, Vasile Duma a devenit din nou senator[25]. El şi-a desfăşurat acest mandat până în 1923, când a fost ales episcop al Argeşului, însă nu a părăsit Senatul, fiind de atunci senator de drept în virtutea demnității bisericeşti în care a fost ales.

Cea mai radicală schimbare din viața lui Vasile Duma s-a petrecut în anul 1923. În cadrul Marelui Colegiu Electoral din 5 iunie 1923, protopopul Reghinului a fost ales episcop al Argeşului şi confirmat în această demnitate la 13 iulie 1923[26]. Rămânând văduv, Vasile Duma a intrat în cinul monahal, luându-şi numele de Nichita în cinstea Sfântului Niceta de Remesiana[27]. A fost hirotonit episcop în Biserica „Sfântul Nicolae" din Toplița, la 20 iulie 1923, în cadrul unei slujbe oficiate de mitropolitul-primat Miron Cristea, Nicolae Ivan, episcopul Vadului, Feleacului şi Clujului, şi episcopul Bartolomeu al Râmnicului[28]. Vasile Duma a fost parte a întregului proces de reorganizare a Bisericii Ortodoxe după Marea Unire, când o serie de preoți din Transilvania au devenit ierarhi dincolo de Carpați. Episcopul Nichita a primit investitura din partea regelui Ferdinand la Palatului Regal din Bucureşti în 9 noiembrie 1923[29]. A fost instalat la Curtea de Argeş, în 18 noiembrie 1923. La festivități a fost prezent, ca delegat al

[23] „Gazeta Transilvaniei", anul LXXX, nr. 218, 18 octombrie 1919, p. 2; „Monitorul Oficial", nr. 172, 19 noiembrie 1919, p. 9719; „Unirea", anul XXIX, nr. 222, 18 octombrie 1919, p. 2; T. Bosoancă, Ilarie Gh. Opriş, *Alegerile parlamentare*, Târgu-Mureş, 2004, p. 19, 202.

[24] T. Bosoancă, *Protopopul Vasile Duma participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918*, în „Apulum", XXXV, 1998, p. 541.

[25] T. Bosoancă, I. Gh. Opriş, *op. cit.*, p. 45, 202.

[26] Niculae Şerbănescu, *Episcopii Argeşului*, în „Mitropolia Olteniei", anul XVII, nr. 7-8, iulie-august, 1965, p. 626.

[27] M. Păcurariu, *Mucenici şi făuritori ai Unirii. Preoțimea din Transilvania şi Banat şi unirea din 1918*, București, 2018, p. 564.

[28] T. Bosoancă, *op. cit.*, p. 85; *Istoria Arhiepiscopiei Argeşului şi Muscelului*, Curtea de Argeş, 2012, p. 225.

[29] „Renaşterea", anul I, nr. 11, 18 noiembrie 1923, p. 3.

mitropolitului-primat, preotul-scriitor Gala Galaction, care a citit gramata emisă de Miron Cristea, şi Alexandru Lapedatu, ministrul Cultelor şi Artelor, care a citit decretul regal de întărire în scaun[30].

Ajuns la Argeş, episcopul Nichita a devenit păstorul uneia dintre cele mai vechi eparhii. A găsit-o într-o stare de degradare, iar acest fapt a presupus din partea noului ierarh o muncă neobosită pentru a îndrepta lucrurile. Ierarhul transilvănean s-a ridicat la înălțimea acestor aşteptări, astfel că au început să apară şi primele realizări. El a arendat întreaga avere a episcopiei, fapt care a generat importante resurse financiare şi a terminat de zidit clădirea Seminarului Teologic „Neagoe-Vodă". A reuşit să transfere de la Piteşti, Şcoala de Cântăreți Bisericeşti, care, o perioadă, i-a purtat numele şi pe care a dotat-o cu o frumoasă clădire. Ierarhul a construit pentru episcopia sa o serie de clădiri noi, precum cancelaria eparhială şi a consiliului eparhial. Activitatea episcopului Nichita a avut în vedere şi o grijă deosebită față de aşezămintele monahale. Astfel, a creat la Mănăstirea Văleni un atelier de țesătorie, a reînființat schiturile Bascovele, Robaia şi Strihareț şi a rectitorit mănăstirile Turnu şi Clocociov. În legătură cu preoții din eparhia sa, episcopul Nichita Duma a fost cel care a pus bazele Societății Preoțeşti de Ajutor şi Credit „Înfrățirea"[31]. A mai creat fabrica de lumânări a eparhiei. Episcopul transilvănean a acordat o importanță deosebită apariților editoriale. Astfel, a editat foaia *Lumina pentru toți*, revista *Păstorul ortodox* şi *Buletinul eparhial*[32].

Deşi a ajuns ierarh la Curtea de Argeş, Nichita Duma nu a uitat Transilvania şi, mai ales, locurile unde şi-a început cariera preoțească. La 7 octombrie 1923, a participat la punerea *pietrei fundamentale* a viitoarei catedrale din Cluj, în cadrul unor mari ceremonii, la care au luat parte principele moştenitor Carol şi mai mulți ierarhi ortodocşi, precum mitropoliții Nicolae Bălan al Transilvaniei şi Pimen Georgescu al Moldovei, episcopii Nicolae Ivan al Clujului şi Roman Ciorogariu al Oradiei, la care s-au adăugat o serie de oameni politici în frunte cu prim-ministrul, Ion I. C. Brătianu, precum şi oameni de arme ca generalul Traian Moşoiu. În cadrul acestor ceremonii, episcopul Argeşului a fost cel care a oficiat Sfânta Liturghie Arhierească[33]. La 3 august 1924, alături de episcopul Nicole Ivan, Nichita Duma a sfințit biserica din Ibăneşti-Sat (jud. Mureş)[34]. De asemenea, a revenit şi în parohia maramureşeană Borcut, pe care a păstorit-o între anii 1906 şi 1911, la 29 iunie 1925, sfințind biserica din localitate[35]. De atenția şi generozitatea episcopului Argeşului au beneficiat biserica din Jabenița, căreia i-a donat un clopot, şi biserica din Reghin, care a primit un rând de veşminte liturgice, ambele donații fiind făcute în 1928[36]. Episcopul Duma a contribuit în

[30] *Ibidem*, nr. 12, 25 noiembrie 1923, p. 3.
[31] T. Bosoancă, *art. cit.*, p. 542.
[32] *Istoria Arhiepiscopiei Argeşului şi Muscelului*, p. 226.
[33] „Renaşterea", anul I, nr. 6, 14 octombrie 1923, p. 2.
[34] *Ibidem*, anul II, nr. 32, 10 august 1924, p. 5.
[35] *Ibidem*, anul III, nr. 27, 5 iulie 1925, p. 5.
[36] *Ibidem*, anul VI, nr. 46, 11 noiembrie 1928, p. 7.

1931 cu 500 de lei la construcția bisericii din Băile Borsec[37], iar în 1933 a donat catedralei din Cluj un potir[38].

Deşi, episcopul Nichita şi-a pus amprenta în mod durabil asupra eparhiei Argeşului, munca nu i-a fost deloc uşoară. Într-o scrisoare din anul 1932, se confesa episcopului Nicolae Ivan al Clujului: „nu oamenii cu purtarea lor mă dezgustă de a mai sta aici, unde am muncit din greu, ci văzându-mă însumi din zi ce trece mai obosit, aş dori să am linişte. Dar aceasta voi avea-o, poate, numai dincolo de mormânt. Cu oamenii aceştia încă pot să lupt şi să-i răped, acolo unde sunt vrednici, la locul lor. Politica îi face aşa de agresivi. Ei doresc să conducă totul. Clubul vrea să dicteze şi epitropiei, ca orice numire de preot, protopop şi consilieri să se facă numai după voința lor. De aici am venit în conflict. Dar bun e Dumnezeu, tot episcopia va ieşi biruitoare. […] Dar luptele acestea m-au întărit ca să stau mai departe pe front”[39].

La 5 octombrie 1933, alături de înalte fețe bisericeşti (patriarhul Miron Cristea, Nicolae Bălan, mitropolitul Transilvaniei, episcopii Nicolae Ivan al Vadului, Feleacului şi Clujului, Ioan Stroia al Armatei şi Grigore Comşa al Aradului, Andrei Crişanul, arhiereul vicar al episcopiei Oradiei, şi arhimandritul Policarp Moruşca), episcopul Nichita al Argeşului a luat parte la târnosirea catedralei „Adormirea Maicii Domnului” din Cluj, eveniment onorat de prezența suveranului Carol al II-lea şi a principelui moştenitor Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia[40].

La 2 decembrie 1934, episcopul Nichita Duma a sfințit Catedrala Ortodoxă „Înălțarea Domnului” din Târgu-Mureş, în cadrul unor impresionante ceremonii, la care au luat parte, potrivit presei locale a vremii, 3.000 de persoane, precum şi numeroase oficialități: generalul Nicolae Condeescu (reprezentantul regelui Carol al II-lea), Constantin Angelescu (ministrul Instrucțiunii Publice), Alexandru Lapedatu (ministrul Cultelor şi Artelor), Stelian Popescu (directorul ziarului „Universul”), Emil Dandea (primarul oraşului Târgu-Mureş) şi Francisc Porubschi (prefectul județului Mureş). Acestora li s-au adăugat cei doi protopopi de Târgu-Mureş: Ştefan Rusu (ortodox) şi Elie Câmpeanu (greco-catolic)[41].

Episcopul Nichita a murit în 16 aprilie 1936, la Curtea de Argeş, având vârsta de 72 de ani[42], iar înmormântarea a avut loc la 19 aprilie 1936. Marele ierarh a fost îngropat, conform dorinței sale testamentare, la Mănăstirea Turnu, pe care a rectitorit-o. A fost condus pe ultimul drum de o serie de personalități precum Andrei Magieru, episcopul Aradului, Ioan Maloş, protopopul ortodox al Reghinului, Gheorghe Căzan, paroh la Filea (sat în com. Deda, jud. Mureş) şi Stanciu Brădişteanu, reprezentantul Ministerului Cultelor. Bogata activitate a

[37] *Ibidem*, anul IX, nr. 33-34, 16 august 1931, p. 6.
[38] *Ibidem*, anul XI, nr. 22, 4 iunie 1933, p. 5.
[39] Nicolae Vasiu, Ioan Bunea, *Episcopul Nicolae Ivan 1855-1936 ctitorul reînviatei eparhii al Vadului, Feleacului şi Clujului. Studii şi documente*, Cluj-Napoca, 2015, p. 390-391.
[40] „Renaşterea”, anul XI, nr. 45-46, 19 noiembrie 1933, *passim*.
[41] „Glasul Mureşului”, anul I, nr. 3, 9 decembrie 1934, p. 4.
[42] *Ibidem*, anul III, nr. 58, 25 aprilie 1936, p. 2; *Ibidem*, anul VII, nr. 5, 1 mai 1936, p. 4.

lui Vasile/Nichita Duma a fost recunoscută şi răsplătită de statul român, care i-a acordat: Ordinul „Steaua României”, în grad de Ofiţer (1922), Ordinul „Coroana României”, în grad de Mare Cruce (1924), Medalia „Răsplata Muncii pentru Biserică”, clasa I (1936).

Consideraţii finale

Vasile Duma (episcopul Nichita al Argeşului) a fost o mare personalitate a Ortodoxiei din Transilvania. Şi-a desfăşurat activitatea pastorală la Borcut, Reghin şi Curtea de Argeş. Participant activ la mişcarea naţională a românilor din Transilvania, Vasile Duma a avut fericita ocazie să contribuie la înfăptuirea Marii Uniri. În perioada interbelică, deşi a continuat cu activitatea pastorală, a glisat şi spre viaţa politică, fiind parlamentar în primul legislativ al României Mari. Cea mai mare schimbare în viaţa sa a avut loc o dată cu accederea la tronul de arhiereu la Curtea de Argeş, unde a reuşit să refacă această eparhie.

Atentatul de la Debreţin (23 februarie 1914) împotriva Episcopiei Greco-Catolice de Hajdudorog

Ilie GHERHEŞ*

Abstract: The Debrecen Attack against the Greek-Catholic Bishopric of Hajdudorog (23 February 1914). *In the opening of what was to be called the Great War, or, later, The First World War (1914-1918), a bomb attack was carried out against the head of the episcopal chair, the Hungarian Ruthen Istvan Miklossy, in the provisional headquarters of the Greek-Catholic Bishopric of Hajdudorog in Debrecen on 23 February 1914. Some say that the attack made by an anarchist group from Russia triggered an interesting stream of speculation. Based on these counterfactual histories, several diversified energies of geopolitical congruence became worried and anxious. Beyond the actual attack, which was executed "by the book", the Hungarian weekly Mármorosi Független Ujság in Sighetu Marmaţiei published the article entitled "A hálatlan nacio" on 1 March 1914, blaming the Romanian nation. This Hungarian propaganda approach shocked the Romanian intellectuals in Sighet, who formed a nucleus of 22 people, led by Dr. Vasile Chindriş, and sued the publication on the grounds of defending the national cause.*
Keywords: *Attack, Greek-Catholic Bishopric of Hajdudorog, ungrateful nation, Austro-Hungary, Russian anarchic group.*

În uvertura a ceea ce avea să fie numit, ulterior, Marele Război (1914-1918), la 23 februarie 1914, la Debreţin, în sediul provizoriu al Episcopiei Greco-Catolice de Hajdudorog a avut loc un atentat cu bombă, deosebit de puternic, împotriva noii episcopii, înfiinţată în anul 1912. Evenimentul insolit a zguduit din temelii eşafodajul diplomatic şi de securitate peste care mărşăluia întreaga Europă, sub stindardul politico-arogant al aşa-ziselor „state civilizate".

În fapt, la acea dată fatidică, în secretariatul eparhiei maghiare a explodat un colet-capcană, o bombă în greutate de 18 kg, cu intenţia de a-l ucide pe titularul scaunului episcopal, în persoana lui István Miklóssy. Sinistrul atentat a fost menit, în primul rând, ca avertisment în termenii ecuaţiei disputei dintre catolicism şi ortodoxie, în teritoriul „minat religios" al noii episcopii. Detunătura a fost atât de puternică, încât au fost ucise trei persoane, dintre care două au avut trupurile sfârtecate, iar cea de-a treia a murit la puţin timp, în drum spre spital. Explozia a mai rănit şi alte persoane din clădirea respectivă, ba chiar şi din clădirea învecinată, de peste drum. Din fericire, „andrisantul" propriu-zis, episcopul în cazul de referinţă, era ieşit din birou, pentru a răspunde la un telefon, într-o altă încăpere, fiind salvat de către Pronia Cerească. Valorificând, post-

* Cercetător ştiinţific, doctor în istorie, Muzeul Judeţean de Etnografie şi Artă Populară Maramureş; e-mail: ilie_gherhes@yahoo.com.

factum, inventarul inepuizabil al speculațiilor contrafactuale, putem crede astăzi că nici acel telefon n-a fost întâmplător; el putând fi dat la momentul oportun, cu scopul de a-l salva pe episcop, dar şi de a-l preveni şi amenința. Pe de altă parte, menționez faptul că înalta față bisericească era un rutean maghiarizat, dar renegat, adică ridicat la rangul de „bun maghiar".

Năprasnicul eveniment a fost atât de năucitor pentru tot spectrul politic şi de securitate ungar, încât şeful poliției budapestane a preluat „cormanul" cercetărilor şi, aproape instantaneu, a fost redeschis robinetul de ură care se deversa la adresa românilor, considerați singurii capabili de un aşa gest pizmaş, aşa cum perorau presa şi propaganda de stat maghiare.

Pe de altă parte, presa de limbă română a evenimentului s-a implicat, de asemenea, încă din primele zile în contracararea „puhoiului de ură" şi a „veninului ei omorâtor", răspândite de presa maghiară. La trei zile după îngrozitorul eveniment, joi, 26 februarie 1914, „foaia bisericească-politică", *Unirea*, a Mitropoliei Greco-Catolice Române din Blaj titra, pe prima pagină, despre „Atentatul de la Dobrițin", descriind funestul carnagiu pe mai multe coloane şi în mai multe pagini, situându-l în tabla subiectelor de presă interesante, care au creat „senzație europeană".

Filmul exploziei a fost descris gazetăreşte, pregătindu-se, treptat-treptat, momentul culminant, anunțat în partea de articol intitulată „Cum s-a petrecut atentatul", aproape impersonal, aşa ca pentru istorie: „În zilele trecute căpătase episcopul Miklóssy o epistolă de la Kovács Anna, născută în Careii Mari, dar colonizată în Hadikfalva, de lângă Cernăuți. Evlavioasa femeie îi trimite episcopului 100 de coroane, rugându-l ca banii să-i întrebuințeze întru pomenirea decedaților ei Ioan, Terezia şi Maria, comunicându-i totodată, că în curând îi va trimite un pachet cu o piele de leopard, nişte candelabre şi mai multe recvisite bisericeşti. Episcopul s-a bucurat, se înțelege, de această danie neaşteptată"[1]. Cursa fiind întinsă şi momeala fiind înşfăcată de către „lăcomosul" episcop, ingeniosul plan terorist se desfăşura „ca la carte", iar misteriosul pachet a fost desfăcut, în parte, chiar în fața acestuia.

Dacă pe Preafericitul episcop l-a „mântuit" telefonul primit din rai, ceilalți colaboratori, la fel de curioşi, din anturajul său, respectiv vicarul Iaczkovics (Itzikovics) Mihalyi, secretarul Slepkovski şi juristul episcopal Csat au plătit cu viața nesăbuința şi curiozitatea care făceau parte, desigur, din „fişa postului". Aceeaşi publicație relatează, în felul său, cumplitul eveniment: „În odaie erau atunci 3 care au fost omorâți de explozie. Iaczkovich, vicarul episcopiei şi secretarul, care se trudeau cu desfacerea pachetului, au fost rupți în bucăți, încât numai resturi de corpuri s'au mai aflat care au fost adunate şi duse la morgă. Avocatul diecezan stătea pe divan şi a fost atât de grav rănit, încât murise pe drum până la spital"[2].

Detectivii din Budapesta au procedat imediat, foarte meticulos, la cercetarea cazului, plecând de la mai multe ipoteze de lucru şi oprindu-se, într-un final,

[1] „Unirea", anul XXIV, nr. 19, 26 februarie 1914, p. 1.
[2] *Ibidem*, p. 2.

la Ecaterina Bugarscki, din Kiev; în fapt o sârboaică ortodoxă, originară din Timişoara, care se afla în serviciul de spionaj al Rusiei. Aşadar, „evlavioasa" şi mărinimoasa Kovács Anna îl ademenise pe Prea Sfinția Sa, întinzându-i o cursă. Comparându-se „iscălitura" de pe scrisoarea trimisă înaltei fețe bisericeşti, de către aceasta, din Cernăuți, cu o alta de pe un document de hotel din Debrețin, din acele zile, prin analiză grafologică, s-a constatat că erau „identice". Totodată, anchetatorii au mai constatat faptul că, în culmea cinismului şi curajului său, terorista a venit în oraşul Debrețin, imediat după isprava sa fundamentalist-religioasă, pentru a-şi savura isprava de tristă faimă, constatând că atentatul a reuşit, făcându-şi, în acest sens, chiar şi o fotografie.

Cu toate că ancheta oficială contura o concluzie, considerată a fi cea mai apropiată de adevăr, cea mai plauzibilă, totuşi presa maghiară continua să rostogolească, în context, diverse prezumții care anunțau că uneltitorii ar fi fost români, pe de o parte, iar o altă temă de propagandă contextualiza momentul cu cealaltă problemă gravă care bântuia zona, respectiv cea ruteană: „Astăzi sunt glasuri însă cari tot mai mult văd o coincidență între atentat şi procesul rutenilor din Maramureş şi prea gâceşte pe făptuitor în anturajul contelui Bobrinski. Nimic pozitiv înse nu se ştie"[3].

În sfârşit, funestul atentat, parțial eşuat, prin proporții şi semnificație a îngrozit întreaga Europă, determinând o mobilizare de forțe speciale de anvergură, iar „pe capul presupuşilor asasini" s-a pus chiar o recompensă de câte 30.000 de coroane, pentru fiecare. În altă ordine de idei, să mai amintesc că anchetatorii au studiat toate pistele începând cu presupuse piste plecate de la Bucureşti, continuând cu Serbia, Italia ş.a. Până la urmă, concluzia cea mai plauzibilă care s-a conturat a fost că „atentatul a fost pus la cale de o grupare anarhistă din Rusia şi că doar unul dintre membrii grupării era cetățean al Imperiului Țarist, originar din Basarabia, posibil român, născut la Mărcăuți, în raionul Dubăsari, în anul 1888, care se numea Ilarion Katarov, alias Ilie Cătărău, celălalt fiind rus get-beget pe care îl chema Timotei Kirillov, dar atentatorii au călătorit la Cernăuți cu paşapoarte false, pe numele unor studenți români din Bucureşti"[4].

Dacă din ipotezele de lucru ale anchetatorilor unguri n-au lipsit Bucureştiul şi Cernăuțiul, pe acelaşi plan de interes aceştia au pus şi o altă capitală a românismului, respectiv oraşul Sighet. Aici, în inima Maramureşului, săptămânalul maghiar *Mármorosi Független Ujság* a publicat un articol injurios la adresa națiunii române, pe care a numit-o „națiune ingrată" („A hálatlan nacio"), la 1 martie 1914, nesemnat. Acest articol amplu i-a scandalizat pe intelectualii români de bună credință din Sighet şi Maramureş, determinând o coalizare a acestora, în fapt constituirea primului nucleu cu adevărat patriotic din Sighet, menit să-şi asume cauza națională, până la sacrificiu, după principiul că „numai când alegi – te defineşti".

[3] *Ibidem.*

[4] Nicolae Iuga, *Maramureşul şi Rusia Subcarpatică. De la Episcopia de Hajdudorog la Tratatul de la Trianon*, Cluj-Napoca, 2019, p. 136.

În timp ce presa maghiară locală îl identifica pe dr. Vasile Chindriş în fruntea acestor intelectuali care au luat poziție, aceeaşi presă, la 15 martie 1914 făcea o cuvenită rectificare în legătură cu „A hálatlan nacio", iar redactorul responsabil al revistei, Kovassy Akos, a dezvăluit, somat fiind în acest sens, chiar şi numele autorului ingratului articol, în persoana lui Hánnibal Kristof, un funcționar de stat, venetic, unealta de serviciu a spionajului maghiar în zonă, dacă e să rămânem pe terenul speculațiilor, specifice unei mănoase istorii contrafactuale.

În acest sens, Katz Nandor, un militant comunist ilegalist (în perioada interbelică – n.n.), scria în anii `70 că la 15 martie 1914 „s-a înregistrat la Procuratura Tribunalului Maramureş denunțul semnat de Dr. Vasile Chindriş şi alți 22 români din Sighet împotriva autorului articolului şi a redactorului responsabil al gazetei M.F.U. (*Mármorosi Független Ujság* – n.n. I.G.), pentru articolul cu titlul «A hálatlan nacio/Națiune ingrată», care insultă naționalitatea română şi ațâță ungurimea pentru ură împotriva naționalității române, care faptă întruneşte elementele constitutive ale infracțiunei de ațâțare contra naționalității. Acțiunea colectivă de protest era, totodată, apariția organizată pe scena politică a Maramureşului a reprezentanților adevărați ai populației românești maramureşene ca o naționalitate de sine stătătoare, parte integrantă a poporului român"[5]. Ei erau deja convinşi că îşi urmează o menire istorică dar, în acelaşi timp, ştiau că acționând în „numele poporului român din Maramureş", cum cu modestie se prezentau, credeau că servesc, totodată, şi cauza națională a românismului, că sunt în conivență cu interesul național.

Pe de altă parte, făcem precizarea că în bazinul Tisei Mijlocii şi al Tisei Superioare, respectiv în Maramureşul fost voievodal, numit parțial şi Rusia Subcarpatică sau Rutenia Subcarpatică (partea dreaptă a Tisei), se energizau simțămintele panslaviste ale rutenilor. În perioada 29 decembrie 1913-3 martie 1914, dar şi în cursul anului 1914, la Sighet au avut loc două procese de răsunet european. Dacă în cazul primului proces, cauza a fost exclusiv religioasă, respectiv tentativa unor locuitori din zona Iza, de lângă Hust, de trecere de la greco-catolicismul rutean la ortodoxie, în cel de-al doilea, acuzele au mers mult mai departe, iar cei condamnați au fost acuzați că uneltesc împotriva monarhiei austro-ungare şi că doresc, nici mai mult nici mai puțin, alipirea Ruteniei Subcarpatice la Rusia Țaristă.

Ca un aspect de finețe istorică se cuvine să mai amintesc, în acest sens, că în toamna anului 1914, respectiv între 3-6 octombrie, când trupele țariste băntuiau prin Sighet şi Maramureş, în urma unor crâncene bătălii câştigate, trupe special instruite au cercetat mai multe adrese din Sighet, pentru a-l prinde pe Dr. Illés Andor. La primul proces rutean, acesta a fost avocat al acuzării, iar la cel de-al doilea a fost desemnat procuror al acuzării. După cum era de aşteptat, acesta se refugiase preventiv la Budapesta, iar în context autoritățile maghiare l-au mutat şi pe condamnatul preot Alexandru Kabalyuk Carpatinul de la închisoarea din Sighet,

[5] Alexandru (Nandor) Katz, *Dr. Vasile Chindriş - un tribun maramureşean la poporului nostru, apărător al cauzei proletare*, mss (arhiva proprie), p. 4.

mai întâi la Debreţin, apoi la Şopron. Acest lider religios ortodox revenise din America şi s-a implicat martiric în lupta confraţilor săi din Rutenia Subcarpatică, fiind acuzat şi condamnat pentru legături oneroase şi subversive cu contele rus Vladimir Bobrinsky, care a compărut în cel de-al doilea proces, ca martor.

De asemenea, lui Alexandru Kabalyuk Carpatinul i se mai imputase faptul că ar fi primit în dar o cruce strălucitoare, din aur, de la însuşi ţarul Rusiei, Nicolae Alexandru al II lea (1 noiembrie 1894-15 martie 1917). De respectiva cruce s-au arătat interesate, atât autorităţile statului austro-ungar, pentru a o confisca, cât şi militarii armatei ţariste pentru a o recupera. N-a fost aşa, pentru că vrednicul preot luptător o lăsase în păstrare la părintele Amfilohie, rămas în teritoriul liber de război.

Cu siguranţă că atentatul de la Debreţin nu a avut o pondere semnificativă în ecuaţia declanşării Primului Război Mondial, dar el a rămas să rezoneze în timp, devenind relevant, pentru starea de spirit a acestei zone atât de frământată etnic şi religios, atât de disputată istoric, până astăzi.

Participarea românilor din fostul județ Maramureș la Primul Război Mondial (1914-1918)

Alexandru BUCUR *
Vasile MĂRCULEȚ **

Abstract: Participation of the Romanians in the Former County of Maramureş in the First World War (1914-1918). *The First World War also affected the lives of the Romanian inhabitants and the communities in which they lived in the former county of Maramureş. From the 54 villages reviewed, 10,492 persons were involved in the war. Among those called to arms, 9,736 were drafted for active service, as soldiers on the frontline, while 755 took part in auxiliary activities or were mobilized on the spot. One of them chose the path of refuge. During the war, of the Romanians mobilized, 1,014 died on the front, 177 died in detention, in exile, because of either injury or disease, and 1,049 went missing. At the end of the war, the number of survivors was 8,252. Of those, 6,567 returned home in good health, 720 were ill or injured, yet made a full recovery afterwards, and 965 of them were permanently disabled. 937 medals were received. Those who died or disappeared in and after the war left behind 1,041 widows and 2,572 orphans. The communities of the county had their own contribution to sustaining the war effort. The donations and voluntary contributions made by the local inhabitants during the war reached a total value of 46,900 lei. At the same time, the people in the region suffered damages which amounted to a total value of 419,500 lei.*
Keywords: *Maramureş, Romanians, officers, soldiers, NCOs (noncommissioned officers), farmers, officials, craftsmen, intellectuals.*

Izbucnirea Primului Război Mondial, în anul 1914, a implicat participarea unui mare număr de locuitori români din Transilvania, în cadrul armatei austro-ungare. Până în 1918, la sfârşitul conflagrației mondiale, un număr mare de români transilvăneni au luptat pe diferite fronturi în cadrul armatei austro-ungare, plătind un însemnat tribut de sânge. Alături de aceştia, la efortul de război al dublei monarhii au contribuit masiv şi celelalte comunități locale.

Românii transilvăneni în Primul Război Mondial

Numărul românilor transilvăneni participați la prima conflagrație mondială, în cadrul armatei austro-ungare, rămâne necunoscut cu exactitate. Diferitele cercetări, mai vechi sau mai recente, au condus la rezultate diferite.

Conform statisticii realizate de Teodor V. Păcățian, numărul acestora ar fi

* Colonel în rezervă, doctor în istorie, Sibiu; e-mail: albucur61@gmail.com.
** Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic „Mediensis”, Mediaş;
email: vasilemarculet@gmail.com.

fost de 489.544 de persoane[1]. Dintre aceştia, 41.739 au căzut pe câmpul de luptă, 11.275 au murit în detenție, în pribegie, în spital sau acasă din cauza rănilor sau a bolilor contactate în timpul războiului, 29.839 au fost dați dispăruți, 343.387 s-au întors din război complet sănătoşi, 25.406 au revenit acasă invalizi, iar 37.898 s-au întors răniți şi bolnavi, dar ulterior s-au însănătoşit. Populația a dat contribuții benevole pentru armată, cifrate la suma aproximativă de 11.884.169 lei. Pagubele înregistrate în urma acțiunilor militare au fost mult mai mari şi s-au ridicat la suma aproximativă de 285.598.471 lei[2].

Într-un studiu realizat cu peste trei decenii în urmă, Liviu Maior susținea că au fost mobilizați 483.373 de români din Transilvania, cifră care reprezenta 52% din totalul soldaților transilvăneni şi 5,3% din totalul soldaților austro-ungari[3]. Potrivit aceluiaşi autor, dintre românii mobilizați, 449.796 soldați şi ofițeri, adică 92,4% au fost trimişi la partea activă, fiind repartizați unităților din prima linie, şi doar 34.578, respectiv 7,6% au fost distribuiți la partea sedentară pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc[4]. Dintre militarii români repartizați la partea activă 52.954 au căzut pe diferitele câmpuri de luptă, iar alți 25.402 au rămas invalizi[5].

Potrivit calculelor de dată mai recentă, realizate de Ioan I. Şerban, care valorifică informațiile transmise de Octavian C. Tăslăuanu, numărul românilor încorporați în armata austro-ungară s-ar fi ridicat la peste 651.000 soldați, subofițeri şi ofițeri[6]. În rândul acestora s-au înregistrat, în cei patru ani de război, 82.588 de morți şi dispăruți şi 63.304 de răniți, invalizi şi bolnavi[7].

Identificarea românilor transilvăneni participanți la Primul Război Mondial, din toate localitățile provinciei, a fost realizată în urma solicitărilor adresate de ASTRA autorităților locale. Inițiativa a aparținut ziaristului Teodor V. Păcățian, care a conceput modelul tabelului şi a făcut demersuri repetate şi insistente pentru completarea lui[8]. În pofida acestor eforturi, ca urmare a dezinteresului manifestat de unii reprezentanți ai autorităților locale față de această inițiativă, rezultatele au rămas incomplete[9].

[1] Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crişana, Sătmar şi Maramurăş aduse în răsboiul mondial din anii 1914-1918* (în continuare Păcățian, 1923a), în „Transilvania", anul LIV, nr. 1-2, 1923, p. 50; T. V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crişana, Sătmar şi Maramurăş aduse în răsboiul mondial din anii 1914-1918* (în continuare Păcățian 1923b), Sibiu, 1923, p. 21.

[2] *Ibidem*, p. 49; *Ibidem*, p. 20.

[3] Liviu Maior, *Soldați români din armata austro-ungară*, în „Civilizație medievală şi modernă românească", volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 357.

[4] *Ibidem*, p. 357-358.

[5] *Ibidem*, p. 358.

[6] Ioan I. Şerban, *Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica", 2-3, 1998-1999, p. 207.

[7] *Ibidem*, p. 208.

[8] Păcățian 1923a, p. 32-50; Păcățian 1923b, p. 3-21.

[9] *Ibidem*, p. 49; *Ibidem*, p. 20.

Prezentarea documentelor

Studiul nostru îşi propune să prezinte aportul locuitorilor de naţionalitate română din fostul judeţ Maramureş. Demersul iniţiat de noi se bazează pe un set de documente inedite, care apare cu titlul „XIII. Judeţul Maramurăş" şi care este în realitate un centralizator al localităţilor rurale ale fostului judeţ Maramureş (tabel nominal al localităţilor rurale) şi un „Tablou (tabel) nominal" cu participanţii din fosta comună urbană Sighetu Marmaţiei. Acestea sunt incluse în setul intitulat „Listele participanţilor la Primul Război Mondial", aflat la Serviciul Judeţean Sibiu al Arhivelor Naţionale, în Fondul ASTRA, pachet nr. 8, act nr. 8a[10].

Documentele studiate de noi, pe care le reproducem în facsimil (primul, în totalitate, al doilea parţial), conţin: primul, 2 file, numerotate de la 1 la 2; al doilea, 3 file, numerotate 3, 4 şi 6. La primul document, fila 1r cuprinde doar denumirea actului, iar fila 2r conţine 23 de localităţi, totalul fiecărei pagini şi un total general al celor două[11]. Cealaltă filă, 1v, cuprinde celelalte 30 de localităţi recenzate. Cel de-al doilea document conţine date despre participanţii din oraşul Sighetu Marmaţiei[12]. Setul a fost realizat în urma demersurilor Astrei, pe lângă autorităţile locale. Iniţiativa, în acest sens, a aparţinut istoricului şi ziaristului Teodor V. Păcăţian, care a realizat calculele centralizatoare şi a publicat rezultatele demersului său[13].

Documentul centralizator, un tabel nominal al localităţilor rurale, cuprinde 10 rubrici principale. Patru dintre acestea sunt împărţite în alte 11 rubrici secundare. Dintre rubricile secundare, două sunt compuse din câte alte trei subrubrici. În total, „actul" cuprinde 21 de rubrici (principale, secundare şi subrubrici)[14].

1. Prima rubrică principală, „Numărul curent", înregistrează în ordine crescătoare un număr de 53 de poziţii. Acestea corespund celor 53 de localităţi recenzate[15].

2. A doua rubrică principală este intitulată „Comunele din judeţ". Ea cuprinde cele 53 de localităţi înregistrate, în ordine alfabetică.

3. Cea de-a treia rubrică principală, „Poporaţiunea română a comunei", înregistrează numărul total de locuitori români ai fiecărei localităţi. Precizăm faptul că cifra reprezintă numărul locuitorilor români domiciliaţi în localitate la momentul completării tabelului de către autorităţile locale, nu la izbucnirea războiului.

4. Rubrica a patra principală, intitulată „Numărul celor decoraţi în cursul războiului", înregistrează numărul decoraţilor din fiecare localitate. Nu sunt precizate nici numele celor decoraţi, nici numele sau clasele decoraţiilor primite, nici numărul decoraţiilor primite de fiecare.

[10] Serviciul Judeţean Sibiu al Arhivelor Naţionale, Fond *ASTRA*, pachet nr. 8, act nr. 8a: „*XIII. Judeţul Maramurăş*" (în continuare, SJSBAN, *FA*, 8a), f. 1, 2, 3, 4, 6 (conţine 223 file).
[11] *Ibidem*, f. 1r-2r.
[12] *Ibidem*, f. 3r-4v, 6r-6v.
[13] Păcăţian 1923a, pass.; Păcăţian 1923b, pass.
[14] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r.
[15] *Ibidem*, f. 1v-2r.

5. A cincea rubrică principală, „S-au făcut contribuiri benevole pentru armată”, precizează doar valoarea totală, aproximativă, în lei, a contribuțiilor şi donațiilor locuitorilor pentru susținerea efortului de război. Actul nu precizează, însă, în ce au constat aceste contribuții benevole.

6. Cea de-a şasea rubrică principală, „Pagubele de război ale comunei în total”, înregistrează valoarea totală, aproximativă, în lei, a pagubelor produse de război fiecărei localități recenzate. În cadrul documentului nu sunt precizate nici contextul concret în care s-au produs aceste pagube, nici în ce au constat ele.

7. A şaptea rubrică principală, intitulată „Au luat parte la mişcările impuse de război”, precizează pentru fiecare localitate numărul locuitorilor români concentrați în timpul războiului. Rubrica cuprinde alte două rubrici secundare, anume „Chemați fiind”, în care sunt înregistrați numeric toți cei concentrați în perioada conflagrației, în funcție de statutul avut în timpul războiului, şi „Au fost refugiați”, care cuprinde numărul persoanelor care, în timpul războiului, din motive legate de acesta, şi-au părăsit locuințele plecând în refugiu.

Prima rubrică secundară cuprinde trei subrubrici, anume: „La partea activă, ca soldați pe front”, care îi include numeric pe toți cei care au participat la război în calitate de combatanți; „La partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc”, înregistrează numărul celor mobilizați ca necombatanți; „Pentru a fi arestați sau internați”, cuprinde numărul persoanelor indezirabile regimului dualist, care în timpul războiului au fost încarcerate sau deportate.

8. Cea de-a opta rubrică principală, intitulată „Soarta îndurată în timpul războiului”, precizează numeric situația celor mobilizați, la sfârşitul conflagrației. Rubrica cuprinde alte patru rubrici secundare. Prima rubrică secundară, „Morți pe câmpul de luptă”, înregistrează numărul celor căzuți pe front din fiecare localitate. A doua rubrică secundară „Morți în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor”, precizează numărul concentraților, care şi-au pierdut viața în timpul războiului, în afara luptelor, dar din motive determinate de acesta. A treia rubrică secundară, „S-au reîntors acasă”, cuprinde numărul celor concentrați, care au supraviețuit războiului. A patra rubrică secundară, intitulată „Sunt dispăruți”, înregistrează numărul celor care au dispărut pe front.

Cea de-a treia rubrică secundară cuprinde alte trei subrubrici: „Ca invalizi”, în care sunt înregistrați numeric toți cei care au suferit în urma războiului şi au rămas cu diferite grade de invaliditate; „Răniți, bolnavi, însă în prezent sănătoşi”, îi cuprinde, de asemenea numeric pe cei care au revenit din război cu diferite traume, precum răni sau boli, dar care până la data recenzării se însănătoşiseră complet.

9. A noua rubrică principală, intitulată „În urma decedaților şi dispăruților au rămas”, înregistrează statutul social al urmaşilor celor morți sau dispăruți în timpul războiului. Rubrica cuprinde două rubrici secundare, anume „Văduve” şi „Orfani”, în care este înregistrat numărul văduvelor şi orfanilor rămaşi în urma celor morți sau dispăruți pe câmpul de luptă sau din cauze legate de război.

10. Cea de-a zecea rubrică principală, „După clasele sociale au luat parte la mişcările impuse de război”, cuprinde alte trei rubrici secundare, „Intelectuali”,

„Comercianţi şi meseriaşi” şi „Plugari”. În cadrul celor trei rubrici secundare este înregistrat numărul celor concentraţi din fiecare categorie socială[16].

*

Documentul referitor la oraşul Sighetu Marmaţiei, studiat de noi, conţine 3 file, numerotate de la 3 la 6[17]. „Tabloul nominal” (Tabelul nominal) cuprinde 10 rubrici principale. Trei dintre acestea sunt împărţite în alte opt rubrici secundare. Două dintre rubricile secundare sunt compuse din câte alte trei subrubrici. În total, „Tabloul nominal” cuprinde un total de 19 rubrici principale, rubrici secundare şi subrubrici.

1. Prima rubrică principală, „Numărul curent”, înregistrează în ordine crescătoare, 143 de poziţii.

2. A doua rubrică principală, „Numele şi Pronumele”, îi cuprinde pe toţi cei recrutaţi, fără respectarea ordinii alfabetice.

3. Cea de-a treia rubrică principală, „Născut în comuna”, înregistrează locul de naştere al celor recenzaţi, care locuiau în momentul respectivului demers la Sighetu Marmaţiei.

4. Rubrica a patra principală, intitulată „Ocupaţiune civilă”, nominalizează profesiile şi ocupaţiile practicate de cei concentraţi, în viaţa civilă.

5. A cincea rubrică principală, „Gradul avut în miliţie”, precizează gradele militare deţinute de cei mobilizaţi în timpul războiului.

6. Cea de-a şasea rubrică principală, „A fost decorat cu medalia”, înregistrează denumirea ordinelor şi decoraţiilor primite de cei decoraţi în urma participării la război, gradul decoraţiilor şi numărul acestora.

7. A şaptea rubrică principală, intitulată „A luat parte la mişcările impuse de război”, precizează pentru fiecare dintre cei concentraţi statutul avut în timpul războiului. Rubrica conţine alte două rubrici secundare, anume „Chemat fiind”, în care sunt înregistraţi toţi cei concentraţi în timpul războiului, în funcţie de statutul avut în timpul conflagraţiei, şi „A fost refugiat”, care cuprinde persoanele care, în timpul războiului, din motive legate de acesta şi-au părăsit locuinţele plecând în refugiu. În cazul oraşului Sighetu Marmaţiei, documentul nu înregistrează niciun refugiat de naţionalitate română.

Prima rubrică secundară cuprinde trei subrubrici, anume: „La partea activă ca soldat pe front”, care îi include pe toţi cei care au participat la război în calitate de combatanţi; „La partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau mobilizaţi pe loc”, care îi include pe toţi cei mobilizaţi ca necombatanţi; „Pentru a fi arestat sau internat”, înregistrează persoanele indezirabile regimului dualist, care în timpul războiului au fost încarcerate sau deportate.

8. Cea de-a opta rubrică principală, intitulată „Soarta îndurată în timpul războiului”, precizează situaţia fiecărei persoane concentrate, la sfârşitul

[16] *Ibidem*, f. 1v-2r.

[17] *Ibidem*, f. 3r-4v; 6r-6v.

conflagrației. Rubrica cuprinde alte patru rubrici secundare. Prima rubrică secundară, „Mort pe câmpul de luptă", îi înregistrează pe cei căzuți pe front. A doua rubrică secundară, „Mort în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor", include toate persoanele concentrate, care şi-au pierdut viața în timpul războiului, în afara luptelor, dar din motive determinate de acesta. A treia rubrică secundară, „S-a reîntors acasă", îi cuprinde pe toți concentrații, care au supraviețuit războiului. A patra rubrică secundară, intitulată „Dispărut", îi înregistrează pe toți cei care au dispărut pe front.

Cea de-a treia rubrică secundară conține alte trei subrubrici: „Ca invalid", în care sunt înregistrați toți cei care au supraviețuit războiului, dar au rămas cu grade diferite de invaliditate; „Rănit, bolnav, însă în prezent sănătos", îi cuprinde pe cei care au revenit din război cu diverse traume, precum răni sau boli, dar care până la data recenzării se însănătoşiseră.

9. A noua rubrică principală, intitulată „În urma decedatului sau dispărutului a rămas", înregistrează statutul social al urmaşilor celor morți sau dispăruți în timpul războiului. Rubrica conține două rubrici secundare, anume „Văduvă" şi „Numărul orfanilor", în care este înregistrat numărul văduvelor şi orfanilor rămaşi în urma celor morți pe câmpul de luptă, dispăruți sau din cauze legate de război.

10. Cea de-a zecea rubrică principală, „Observare", cuprinde diferite observații, precizări şi adnotări referitoare la unele aspecte, care nu au fost incluse în celelalte rubrici sau cărora nu li s-a consacrat o rubrică proprie.

Conținutul documentelor

„Tabloul nominal" cu localitățile rurale recenzează doar 53 de aşezări cu acest statut, din cele 56 existente în județ la data respectivă[18]. La cele care nu aparțin acum de județul Maramureş, le vom specifica – în paranteză – apartenența. Localitățile sunt înregistrate în ordine aproximativ alfabetică, împreună cu numărul de locuitori români pe care îl aveau, astfel: [1r] XIII. Județul Maramurăş [1v] 1. Bârsana, 2.914; 2. Băşcoiul mare (azi Bocicoiu Mare), 123; 3. Băşcoiul mic (azi Bocicoel), 982; 4. Berbeşti, 1.710; 5. Borşa, 7.379; 6. Botiza, 1.667; 7. Brebu (azi Breb), 1.470; 8. Budeşti, 1.978; 9. Călineşti, 1.615; 10. Câmpulung (azi Câmpulung la Tisa), 27; 11. Corneşti, 502; 12. Costini (azi Costeni), 5 (0); 13. Crăceşti (azi Mara), 1.032; 14. Crăciuneşti, 18; 15. Cuhea (azi Bogdan-Vodă), 1.466; 16. Deseşti, 916; 17. Dragomireşti, 1.892; 18. Fereşti, 263; 19. Giuleşti, 1.799; 20. Glod, 644; 21. Hărniceşti, 725; 22. Hoteni, 394; 23. Huta (înglobat la Săcăşeni, jud. Satu Mare), 295; 24. Iapa, 1.525; 25. Ieud, 2.630; 26. Leordina, 1.469; 27. Moişei (azi Moisei), 3.590; 28. Năneşti, 628; 29. Ocna-Şugatag, 441; 30. Onceşti, 1.136; [2r] 31. Petrova, 1.962; 32. Poieni (azi Poienile Izei),

[18] Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, p. 43, 44; *Anuarul Statistic al României 1922/Annuaire Statistique de la Roumanie*, Bucureşti, 1923, p. 12; *Împărțirea administrativă a României însoțită de Legea pentru unificarea administrativă şi de Legea pentru organizarea administrațiunii comunale a oraşului Bucureşti*, Bucureşti, 1926, p. 220, 326, 328.

1.017; 33. Poienii de sub munte (azi Poienile de sub Munte), 14; 34. Râmeți (azi Remeți), 53; 35. Rona de Jos, 1.937; 36. Rona de Sus, 80; 37. Rozavlea, 2.839; 38. Ruşcova (azi Ruscova), 4; 39. Săcel, 2.411; 40. Sălişte (azi Săliştea de Sus), 2.897; 41. Săpânța, 2.299; 42. Sărăsău (azi Sarasău), 965; 43. Sârbi, 888; 44. Satşugatag (azi Sat-Şugatag), 1.165; 45. Slătioara, 270; 46. Strâmtura, 2.794; 47. Şăieu (azi Şieu), 1.527; 48. Vad, 1.894; 49. Valea Porcului (azi Valea Stejarului), 501; 50. Văleni, 1.136; 51. Virişmort (azi Tisa), 131; 52. Vişeul de jos (azi Vişeu de Jos), 3.203; 53. Vişeul de sus (azi Vişeu de Sus), 4.366[19].

Potrivit conținutului documentelor analizate, la momentul redactării acestora, în fostul județ Maramureş trăiau 75.988[20] locuitori de naționalitate română[21]. Cifra nu include oraşul Sighetu Marmației, deoarece documentul referitor la acesta nu are precizat numărul locuitorilor români din localitate. Potrivit, însă, *Anuarului Statistic al României* pe anul 1922, publicat în 1923, în anul 1910 locuiau în oraş 21.370 persoane, din care 2.001 de români, al căror număr se va majora la 23.691, din care 4.964 români, în 1920. Aceeaşi cifră este furnizată şi de *Dicționarul Transilvaniei* din anul 1921[22]. Prin urmare, totalul populației române din județ a fost de aproximativ 80.952 locuitori români, reprezentând aproximativ 53,02% din totalul locuitorilor din fostul județ Maramureş (152.695) şi 2,72% din cel al românilor transilvăneni şi bănățeni[23].

Între 1914 şi 1918 din rândul locuitorilor români au fost concentrați, sub diferite forme, pentru a lua parte la prima mare conflagrație mondială, un număr de 10.491 (10.349[24]+143[25]) locuitori de naționalitate română[26]. Aceştia au reprezentat 2,17% din totalul românilor transilvăneni mobilizați, conform datelor oferite de Teodor V. Păcățian, 2,17% conform calculelor furnizate de Liviu Maior sau 1,61%, conform datelor lui Ioan I. Şerban. Dintre aceştia, un număr de 9.736 (9.595[27]+141) au fost încadrați la partea activă, ca soldați pe front, reprezentând: 92,80% din totalul mobilizaților maramureşeni; 2,16% din totalul românilor transilvăneni mobilizați la partea activă, conform datelor oferite de Teodor V. Păcățian şi Liviu Maior. La partea sedentară, pentru activități auxiliare sau

[19] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r; Pentru denumirile actuale a se vedea: C-tin. Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 30, 31; *Împărțirea României 1926*, p. 220, 326, 328; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localitatilor din Transilvania*, vol. I-II, Bucureşti, 1967-1968, pass.; Ion Iordan, Petre Gâştescu, I.D. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, Bucureşti, 1974, pass.; Eliza Ghinea, Dan Ghinea, *Localitățile din România. Dicționar*, Bucureşti, 2000, pass.; *Codul poştal al localităților din România*, vol. I, Bucureşti, 2003, pass.; Listă de localități din județul Maramureş https://ro.wikipedia.org/wiki/Listă_de_localități_din_județul_Maramureş (accesat: 20.06.2018); Listă localități cu nume schimbate din județul Maramureş, https://ro.wikipedia.org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Maramureş (accesat: 03.08.2018).

[20] La: Păcățian, 1923a, p. 54; Păcățian, 1923b, Anexa A, tipărit eronat 75.388.

[21] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r; Păcățian, 1923a, p. 54; Păcățian, 1923b, Anexa A.

[22] C-tin. Martinovici, N. Istrati, *op. cit*., p. 43, 44, 53, 159, 233; *Anuar Statistic 1923*, p. 27, 30.

[23] *Ibidem*, p. 23, 27.

[24] La: Păcățian, 1923a, p. 54; Păcățian, 1923b, Anexa A, tipărit eronat 10.398.

[25] În paranteză vom trece numărul total al locuitorilor din localitățile rurale+Sighetu Marmației.

[26] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcățian, 1923a, p. 54; Păcățian, 1923b, Anexa A.

[27] La: Păcățian, 1923a, p. 54; Păcățian, 1923b, Anexa A, tipărit eronat 9.645.

mobilizaţi pe loc, au participat 755 (753+2) persoane, reprezentând: 7,20% dintre concentraţii români maramureşeni; 2,18%, dintre românii transilvăneni mobilizaţi pe loc, conform calculelor furnizate de Teodor V. Păcăţian şi Liviu Maior[28]. Se remarcă, prin numărul mare de participanţi, localităţile rurale: Vişeu de Jos, cu 602 activi[29]; Săcel, cu 378 activi şi 84 la partea sedentară[30]; Sălişte, cu 110 activi şi 325 la partea sedentară[31]; Bârsana, cu 435 activi[32]; Borşa, cu 392 activi[33].

Autorităţile austro-ungare nu i-au scăpat din vedere nici pe cei ostili dublei monarhii. Ca urmare, între 1914 şi 1918, un locuitor (1+0) a ales calea refugiului (0,03% din totalul românilor transilvăneni refugiaţi)[34]. Localitatea care a avut astfel de caz a fost Sărăsău[35].

Totalul celor care au fost implicaţi în acţiunile impuse de război s-a ridicat, conform documentului, la un număr de 10.492 (10.349[36]+143) persoane (2,14% din totalul românilor transilvăneni implicaţi). Dintre aceştia, pe categorii sociale, situaţia a fost următoarea: 36 (36+0) au fost intelectuali, reprezentând 0,34% din participanţii maramureşeni şi 0,55% din totalul intelectualilor ardeleni implicaţi; 84 (73+11) comercianţi şi meseriaşi, reprezentând 0,80% din participanţii maramureşeni şi 0,57% din totalul comercianţilor şi meseriaşilor ardeleni implicaţi, iar 10.372 (10.240[37]+132) agricultori (plugari), reprezentând 98,86% din participanţii maramureşeni şi 2,21% din totalul agricultorilor ardeleni implicaţi[38]. Cei mai mulţi intelectuali au provenit din localităţile rurale: Petrova, 5[39]; Giuleşti, 3[40]; Bârsana, Băşcoiul Mare, Berbeşti, Ocna-Şugatag, Rona de Jos, Săcel, Virişmort şi Vişeu de Sus, câte 2[41]. Numărul cel mai important de comercianţi şi meseriaşi a provenit din următoarele localităţi: Săcel, 23[42]; Văleni, 10[43]; Strâmtura şi Vad, câte 5[44]; Ieud, 4[45]. Agricultorii cei mai numeroşi au fost mobilizaţi din localităţile: Vişeu de Jos, 602[46]; Săcel, 437[47]; Bârsana, 433[48];

[28] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A.
[29] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 2r, nr. crt. 52.
[30] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 39.
[31] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 40.
[32] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 1.
[33] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 5.
[34] *Ibidem*, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A.
[35] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 2r, nr. crt. 42.
[36] La: Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A, tipărit eronat 10.399.
[37] La: *Ibidem*, p. 54; *Ibidem*, tipărit eronat 10.290.
[38] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A.
[39] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 2r, nr. crt. 31.
[40] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 19.
[41] *Ibidem*, f.: 1v, nr. crt. 1, 2, 4, 29; 2r, nr. crt. 35, 39, 51, 63.
[42] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 39.
[43] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 50.
[44] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 46, 48.
[45] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 25.
[46] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 52.
[47] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 39.
[48] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 1.

Sălişte, 431[49].

Pierderile suferite au fost, de asemenea, însemnate. Din rândul celor mobilizaţi, 1.014 (1.012[50]+35+20) participanţi au căzut pe front, reprezentând 9,66% din participanţii maramureşeni şi 2,43% din totalul omonimilor ardeleni, alţi 177 (171+6) au murit în detenţie, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, reprezentând 1,69% din participanţii maramureşeni şi 1,57% din totalul omonimilor ardeleni, iar 1.049 (1.040+9) au fost daţi dispăruţi, reprezentând 10%[51] din participanţii maramureşeni şi 3,52% din totalul ardelenilor dispăruţi. Localităţile care au avut cel mai mult de suferit, prin decesul participanţilor pe câmpul de luptă, au fost: Bârsana, 71[52]; Cuhea, 57[53]; Strâmtura, 54[54]; Rozavlea şi Sălişte, câte 52[55]. Cei mai numeroşi participanţi la conflagraţie, care au decedat în detenţie, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, au provenit din următoarele localităţi: Sălişte, 21[56]; Călineşti, 18[57]; Săpânţa, 13[58]; Borşa şi Fereşti, cu câte 10[59]. Numărul cel mai mare de dispăruţi a fost din localităţile: Borşa, 133[60]; Vişeu de Jos, 89[61]; Giuleşti, 51[62]; Sat-Şugatag, 44[63].

La sfârşitul războiului au revenit acasă un număr de 8.252 (8.126[64]+126) persoane (78,65% dintre participanţii maramureşeni şi 2,03% din totalul ardeleni reveniţi), dintre care, 6.567 (6.478[65]+89) deplin sănătoase (62,59% din participanţii maramureşeni şi 1,91% din totalul omonimilor ardeleni), 720 (698+22) rănite sau bolnave (6,86% din participanţii maramureşeni şi 1,90% din totalul omonimilor ardeleni), care până la data realizării recenzării s-au însănătoşit complet şi 965 (950[66]+15) invalide (9,20% din participanţii maramureşeni şi 3,80% din totalul invalizilor ardeleni)[67]. Localităţile rurale care au avut cel mai mare număr de răniţi sau bolnavi au fost: Săpânţa, 101[68]; Berbeşti, 99[69]; Ieud, 84[70]; Vad, 79[71]. Cei

[49] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 40.
[50] La: Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A, tipărit eronat 1.037.
[51] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A.
[52] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v, nr. crt. 1.
[53] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 15.
[54] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 46.
[55] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 37, 40.
[56] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 40.
[57] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 9.
[58] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 41.
[59] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 5, 18.
[60] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 5.
[61] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 52.
[62] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 19.
[63] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 44.
[64] La: Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A, tipărit eronat 8.151.
[65] La: *Ibidem*, p. 54; *Ibidem*, tipărit eronat 6.500.
[66] La: *Ibidem*, p. 54; *Ibidem*, tipărit eronat 953.
[67] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A.
[68] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 2r, nr. crt. 41.
[69] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 4.
[70] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 28.
[71] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 48.

mai mulţi participanţi la război, care s-au întors cu diverse invalidităţi, au fost mobilizaţi din următoarele localităţi rurale: Borşa, 45[72]; Cuhea şi Sălişte, câte 41[73]; Băişoara, 39[74]; Giuleşti şi Săcel, câte 38[75].

Actele de curaj şi vitejie au fost recompensate prin acordarea de decoraţii ale statului austro-ungar. Din totalul celor participanţi la război, un număr de 937 au fost decoraţi, reprezentând 9,62% din participanţii maramureşeni şi 2,12% din totalul românilor ardeleni decoraţi[76]. Dintre aceştia 873 au provenit din localităţile rurale (93,17%), iar 64 din oraşul Sighetu Marmaţiei (6,83%)[77]. Cei care s-au remarcat prin cele mai multe fapte de vitejie şi au fost decoraţi au provenit din următoarele localităţi: Săcel, 95[78]; Vad, 66[79]; Berbeşti, 65[80]; Săpânţa, 63[81].

Grav afectate au fost familiile celor morţi sau dispăruţi. În urma acestora au rămas 1.041 (1.028[82]+13) văduve, reprezentând 2,69% din totalul văduvelor transilvănene şi 2.572 (2.545[83]+27) de orfani, reprezentând 3,25% din totalul general al orfanilor transilvăneni[84]. Localităţile rurale care au înregistrat cel mai mare număr de văduve şi orfani au fost următoarele: Borşa, cu 133 văduve şi 284 orfani[85]; Strâmtura, cu 82 văduve şi 149 orfani[86]; Sălişte, cu 44 văduve şi 130 orfani[87]; Călineşti, cu 35 văduve şi 74 orfani[88].

Informaţiile cuprinse în document evidenţiază, de asemenea, efortul de război al comunităţilor rurale. Potrivit actului analizat, donaţiile şi contribuţiile benevole ale locuitorilor din respectivele localităţi s-au ridicat, pe parcursul războiului, la valoarea de 46.900 (46.900+0) lei, reprezentând 0,39% din contribuţia Transilvaniei[89]. De câteva ori mai mari au fost, însă, pagubele suferite. Acestea s-au ridicat la valoare totală de 419.500 (419.500+0) lei[90], reprezentând 0,15% din valoarea pagubelor înregistrate în Transilvania. Cele mai importante contribuţii benevole au provenit din localităţile: Onceşti, 17.000 lei[91]; Năneşti,

[72] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 5.
[73] *Ibidem*, f.: 1v, nr. crt. 15; 2r, nr. crt. 40.
[74] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 1.
[75] *Ibidem*, f.: 1v, nr. crt. 19; 2r, nr. crt. 39.
[76] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A.
[77] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 3v; 4r-10r.
[78] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 39.
[79] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 48.
[80] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 4.
[81] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 41.
[82] La: Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A, tipărit eronat 1.039.
[83] La: Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A, eronat tipărit 2.556.
[84] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A.
[85] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v, nr. crt. 5.
[86] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 46.
[87] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 40.
[88] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 9.
[89] *Ibidem*, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A.
[90] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v-2r, 3r-4v, 6r-6v; Păcăţian, 1923a, p. 54; Păcăţian, 1923b, Anexa A.
[91] SJSBAN, *FA*, 8a, f. 1v, nr. crt. 30.

9.000 lei[92]; Rozavlea, 8.000 lei[93]; Săieu, 5.000 lei[94]. Au suferit cele mai mari pagube, următoarele localități: Sălişte, 100.000 lei[95]; Rozavlea, 50.000 lei[96]; Crăceşti, 40.000 lei[97]; Dragomireşti, 36.000 lei[98].

Considerații finale

Desfăşurarea Primului Război Mondial şi-a pus amprenta şi asupra locuitorilor români şi a comunităților rurale locuite de aceştia, din fostul judeţ Maramureş. În acțiunile impuse de război a fost implicat un număr de 10.492 de persoane, din cele 54 localități recenzate. Dintre aceştia, 36 au fost intelectuali, 84 comercianți şi meseriaşi, iar 10.372 agricultori.

Între 1914 şi 1918 din rândul locuitorilor români ai respectivelor localități au fost concentrați sub diferite forme, pentru a lua parte la prima mare conflagrație mondială, un număr de 10.491 de persoane. Din rândul celor chemați sub arme, un număr de 9.736 au fost încadrați la partea activă, ca soldați pe front, iar 755 la partea sedentară, pentru activități auxiliare sau mobilizați pe loc. Un locuitor a ales calea refugiului.

În timpul războiului, din rândul celor mobilizați, 1.014 locuitori au căzut pe front, alți 177 au murit în detenție, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, iar 1.049 au fost dați dispăruți. La sfârşitul războiului, numărul supraviețuitorilor a fost de 8.252 persoane. Dintre acestea, 6.567 s-au întors acasă deplin sănătoase, 720 rănite sau bolnave, care ulterior aveau să se însănătoşească complet, şi 965 invalide.

Actele de curaj şi vitejie au fost recompensate cu un număr de 937 de decorații. În urma morților şi dispăruților au rămas 1.041 văduve şi 2.572 orfani.

Comunitățile județului şi-au adus propria contribuție la susținerea efortului de război. Donațiile şi contribuțiile benevole ale locuitorilor din respectivele localități s-au ridicat pe parcursul conflagrației la valoarea de 46.900 de lei. Totodată, acestea au suferit pagube care s-au ridicat la valoarea totală de 419.500 de lei.

[92] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 28.
[93] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 37.
[94] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 47.
[95] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 40.
[96] *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 37.
[97] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 13.
[98] *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 17.

FACSIMILE

1. Centralizator al localităților rurale din fostul județ Maramureș, f. 1r-2r (integral)

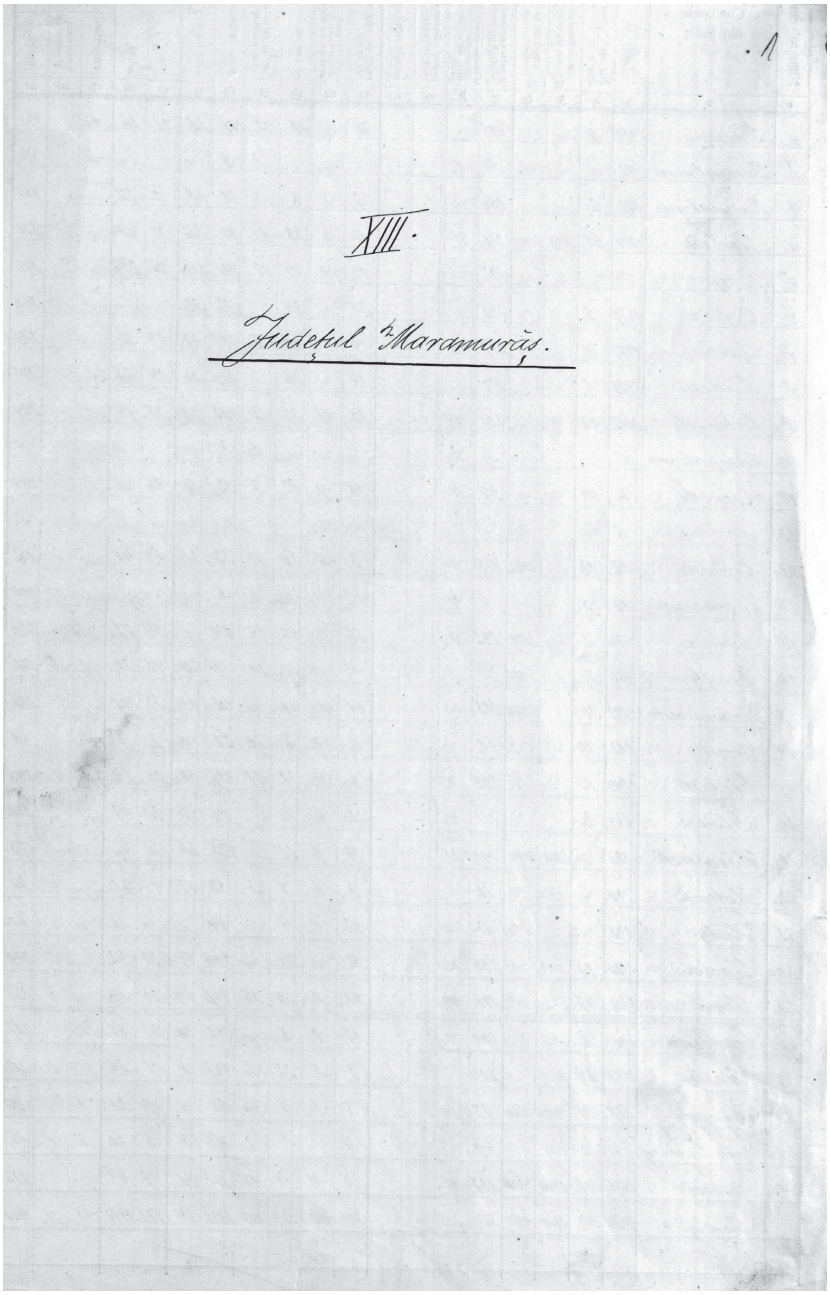

f. 1r

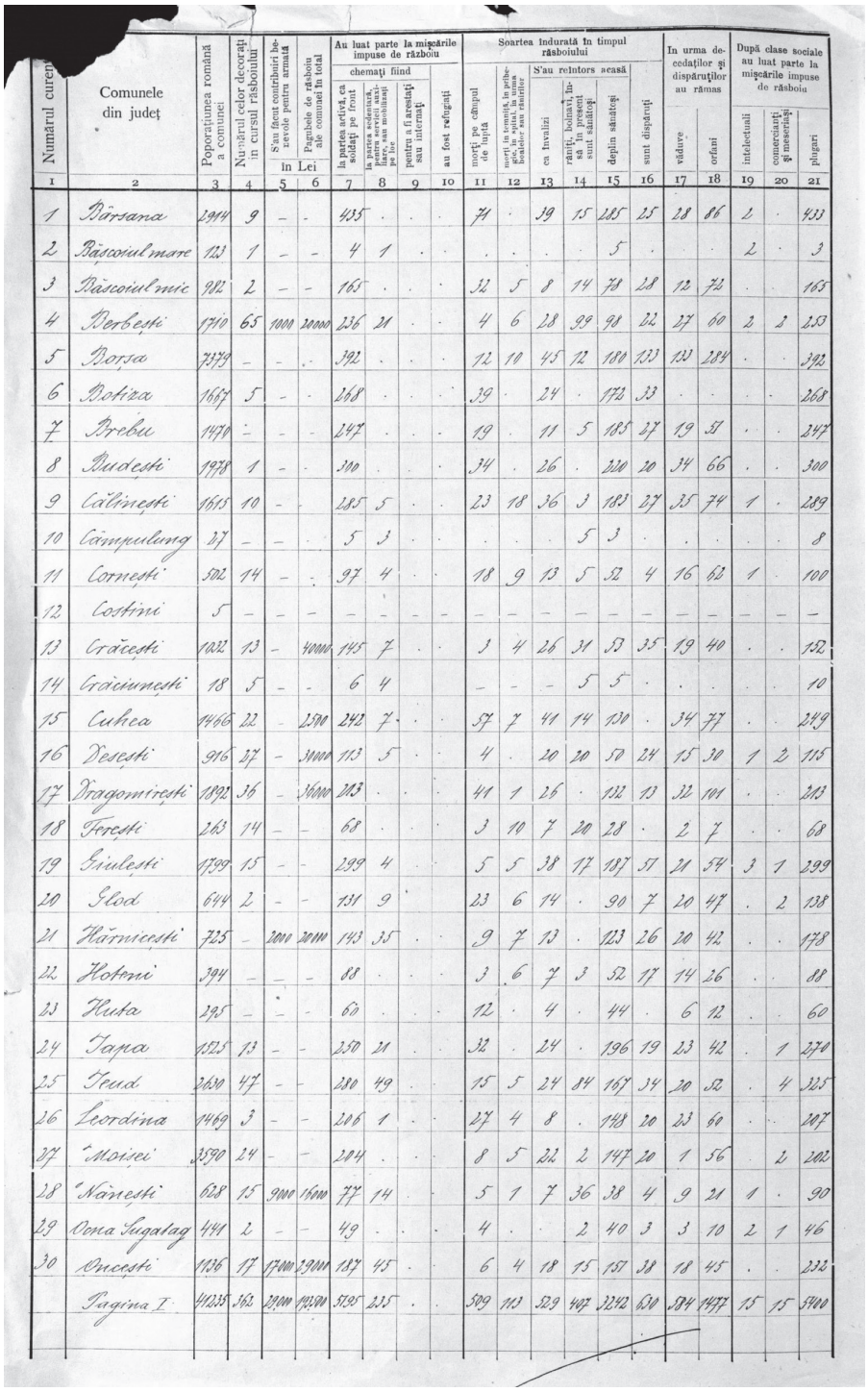

Numărul curent	Comunele din judeţ	Populaţiunea română a comunei	Numărul celor decoraţi în cursul războiului	S'au făcut contribuiri benevole pentru armată (în Lei)		Au luat parte la mişcările impuse de război: chemaţi fiind				Soarta îndurată în timpul războiului: morţi pe câmpul de luptă		S'au reîntors acasă				In urma decedaţilor şi dispăruţilor au rămas		După clase sociale au luat parte la mişcările impuse de război		
					Pagubele de război ale comunei în total	la partea activă, ca soldaţi pe front	la partea sedentară, pentru serviciii auxiliare sau militari pe loc	pentru a fi arestaţi sau internaţi	au fost refugiaţi		morţi în semnă în prinsoare, în spital, în urma bolilor sau rănilor	cu invalizi	răniţi, bolnavi, însă în present sunt sănătoşi	deplin sănătoşi	sunt dispăruţi	văduve	orfani	intelectuali	comercianţi şi meseriaşi	plugari
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	Bârsana	2914	9	–	–	435	.	.	.	71	.	39	15	285	25	28	86	2	.	433
2	Băscoiul mare	123	1	–	–	4	1	.	.	.	.	.	.	5	.	.	.	2	.	3
3	Băscoiul mic	982	2	–	–	165	.	.	.	32	5	8	14	78	28	12	72	.	.	165
4	Berbeşti	1710	65	1000	20000	236	21	.	.	4	6	28	99	98	22	27	60	2	2	253
5	Borşa	7379	–	–	–	392	.	.	.	12	10	45	12	180	123	133	284	.	.	392
6	Botiza	1667	5	–	–	268	.	.	.	39	.	24	.	172	33	.	.	.	.	268
7	Breb	1470	–	–	–	247	.	.	.	19	.	11	5	185	27	19	51	.	.	247
8	Budeşti	1978	1	–	–	300	.	.	.	34	.	26	.	220	20	34	66	.	.	300
9	Călineşti	1615	10	–	–	285	5	.	.	23	18	36	3	183	27	35	74	1	.	289
10	Câmpulung	27	–	–	–	5	3	.	.	.	.	.	5	3	.	.	.	.	.	8
11	Cornesti	502	14	–	–	97	4	.	.	18	9	13	5	52	4	16	62	1	.	100
12	Costiui	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
13	Crăcesti	1032	13	–	40000	145	7	.	.	3	4	26	31	53	35	19	40	.	.	152
14	Crăciunesti	18	5	–	–	6	4			–	–	–	5	5	.	.	.	.	.	10
15	Cuhea	1466	22	–	2500	242	7	.	.	37	7	41	14	130	.	34	77	.	.	249
16	Desesti	916	27	–	30000	113	5	.	.	4	.	20	20	50	24	15	30	1	2	115
17	Dragomiresti	1892	36	–	36000	203	.	.	.	41	1	26	.	132	13	32	101	.	.	213
18	Feresti	263	14	–	–	68	.	.	.	3	10	7	20	28	.	2	7	.	.	68
19	Giuleşti	1799	15	–	–	299	4	.	.	5	5	38	17	187	51	21	54	3	1	299
20	Ilod	644	2	–	–	131	9			23	6	14	.	90	7	20	47	.	2	138
21	Hărniceşti	725	–	2000	20000	143	35	.	.	9	7	13	.	123	26	20	42	.	.	178
22	Hoteni	394	–	–	–	88	.	.	.	3	6	7	3	52	17	14	26	.	.	88
23	Huta	295	–	–	–	60	.	.	.	12	.	4	.	44	.	6	12	.	.	60
24	Iapa	1525	13	–	–	250	21	.	.	32	.	24	.	196	19	23	42	.	1	270
25	Ieud	2630	47	–	–	280	49	.	.	15	5	24	84	167	34	20	52	.	4	325
26	Leordina	1469	3	–	–	206	1	.	.	27	4	8	.	148	20	23	60	.	.	207
27	Moisei	3590	24	–	–	204	.	.	.	8	5	22	2	147	20	1	56	.	2	202
28	Năneşti	628	15	9000	16000	77	14	.	.	5	1	7	36	38	4	9	21	1	.	90
29	Oma Sugatag	441	2	–	–	49	.	.	.	4	.	.	2	40	3	3	10	2	1	46
30	Oncesti	1936	17	17000	29000	187	45	.	.	6	4	18	15	151	38	18	45	.	.	232
	Pagina I	41235	363	29000	191200	5195	225	.	.	509	113	529	407	3242	630	584	1477	15	15	5400

f. 1v

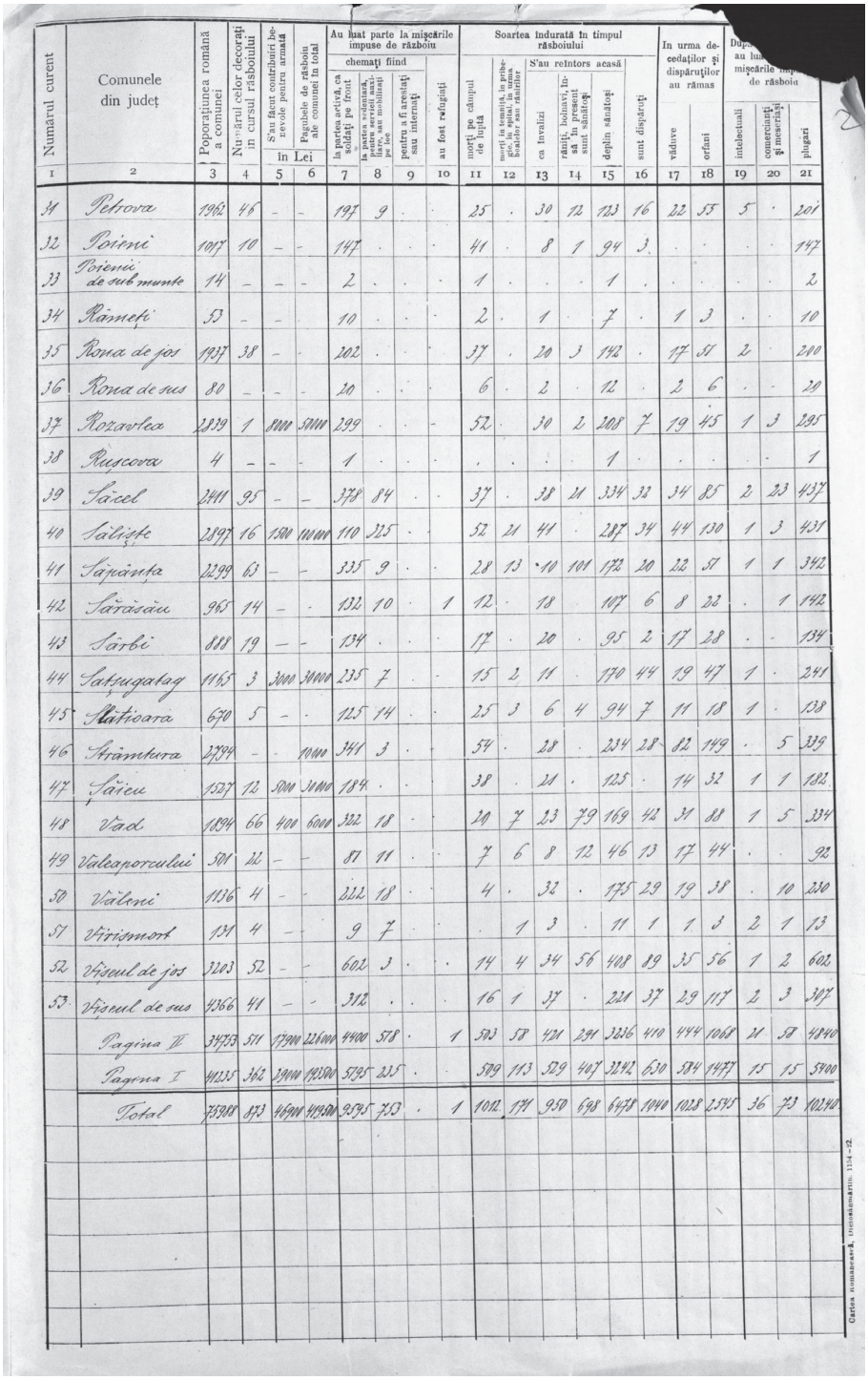

Numărul curent	Comunele din judeţ	Populaţiunea română a comunei	Numărul celor decoraţi în cursul războiului	S'au făcut contribuiri bevreole pentru armată (în Lei)	Pagubele de război ale comunei în total (în Lei)	Au luat parte la mişcările impuse de război: chemaţi fiind: la partea activă, ca soldaţi pe front	la partea sedentară, în unităţi mobilizate, sau mobilisaţi pe loc	pentru a fi arestaţi sau internaţi	au fost refugiaţi	Soartea îndurată în timpul războiului: morţi pe câmpul de luptă	morţi în teamăş, în prinsoare, în spital, în urma rănilor sau bolilor	S'au reintors acasă: ca invalizi	răniţi, bolnavi, intrând în spitale sau sanitate	deplin sănătoşi	sunt dispăruţi	In urma decedaţilor şi dispăruţilor au rămas: văduve	orfani	După ... au luat ... mişcările ... de război: intelectuali	comercianţi şi meseriaşi	plugari
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
31	Petrova	1962	46	–	–	197	9	.	.	25	.	30	12	123	16	22	55	5	.	201
32	Poieni	1017	10	–	–	147	.	.	.	41	.	8	1	94	3	.	.	.	.	147
33	Poienii de sub munte	14	–	–	–	2	.	.	.	1	.	.	.	1	.	.	.	.	.	2
34	Rămeţi	53	–	–		10	.	.	.	2	.	1	.	7	.	1	3	.	.	10
35	Rona de jos	1937	38	–	–	202	.	.	.	37	.	20	3	142	.	17	51	2	.	200
36	Rona de sus	80	–	–	–	20	.	.	.	6	.	2	.	12	.	2	6	.	.	20
37	Rozavlea	2839	1	800	5000	299	.	.	.	52	.	30	2	208	7	19	45	1	3	295
38	Ruscova	4	–	–	–	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	1
39	Săcel	2411	95	–	–	378	84	.	.	37	.	38	21	334	33	34	85	2	23	437
40	Săliştea	2597	16	1500	10000	110	325	.	.	52	21	41	.	287	34	44	130	1	3	431
41	Săpânţa	2299	63	–	–	335	9	.	.	28	13	10	101	172	30	22	51	1	1	342
42	Sărăsău	965	14	–	–	132	10	.	1	12	.	18	.	107	6	8	22	.	1	142
43	Sârbi	888	19	–	–	134	.	.	.	17	.	20	.	95	2	17	28	.	.	134
44	Satşugalag	1165	3	300	3000	235	7	.	.	15	2	11	.	170	44	19	47	1	.	241
45	Slatioara	670	5	–	.	125	14	.	.	25	3	6	4	94	7	11	18	1	.	138
46	Strâmtura	2784	–	.	1000	341	3	.	.	54	.	28	.	234	28	82	149	.	5	339
47	Săieu	1527	12	500	3000	184	.	.	.	38	.	21	.	125	.	14	32	1	1	182
48	Vad	1894	66	400	6000	302	18	.	.	20	7	23	79	169	42	31	88	1	5	334
49	Văleaporcului	501	12	–	–	81	11	.	.	7	6	8	12	46	13	17	44	.	.	92
50	Văleni	1136	4	–	–	222	18	.	.	4	.	32	.	175	29	19	38	.	10	230
51	Virişmort	131	4	–	–	9	7	.	.	.	1	3	.	11	1	1	3	2	1	13
52	Vişeul de jos	3203	52	–	–	602	3	.	.	14	4	34	56	408	89	35	56	1	2	602
53	Vişeul de sus	4966	41	–	–	312	.	.	.	16	1	37	.	221	37	29	117	2	3	307
	Pagina II	34753	511	17900	224000	4400	578	.	1	503	58	421	291	3216	410	444	1068	21	58	4840
	Pagina I	41235	362	29000	192000	5295	235	.	.	589	113	529	407	3242	630	584	1477	15	15	5400
	Total	75988	873	46900	416000	9695	813	.	1	1092	171	950	698	6458	1040	1028	2545	36	73	10240

2. Tabloul nominal al participanților din oraşul Sighetu Marmației, filele 3r, 6v (parțial)

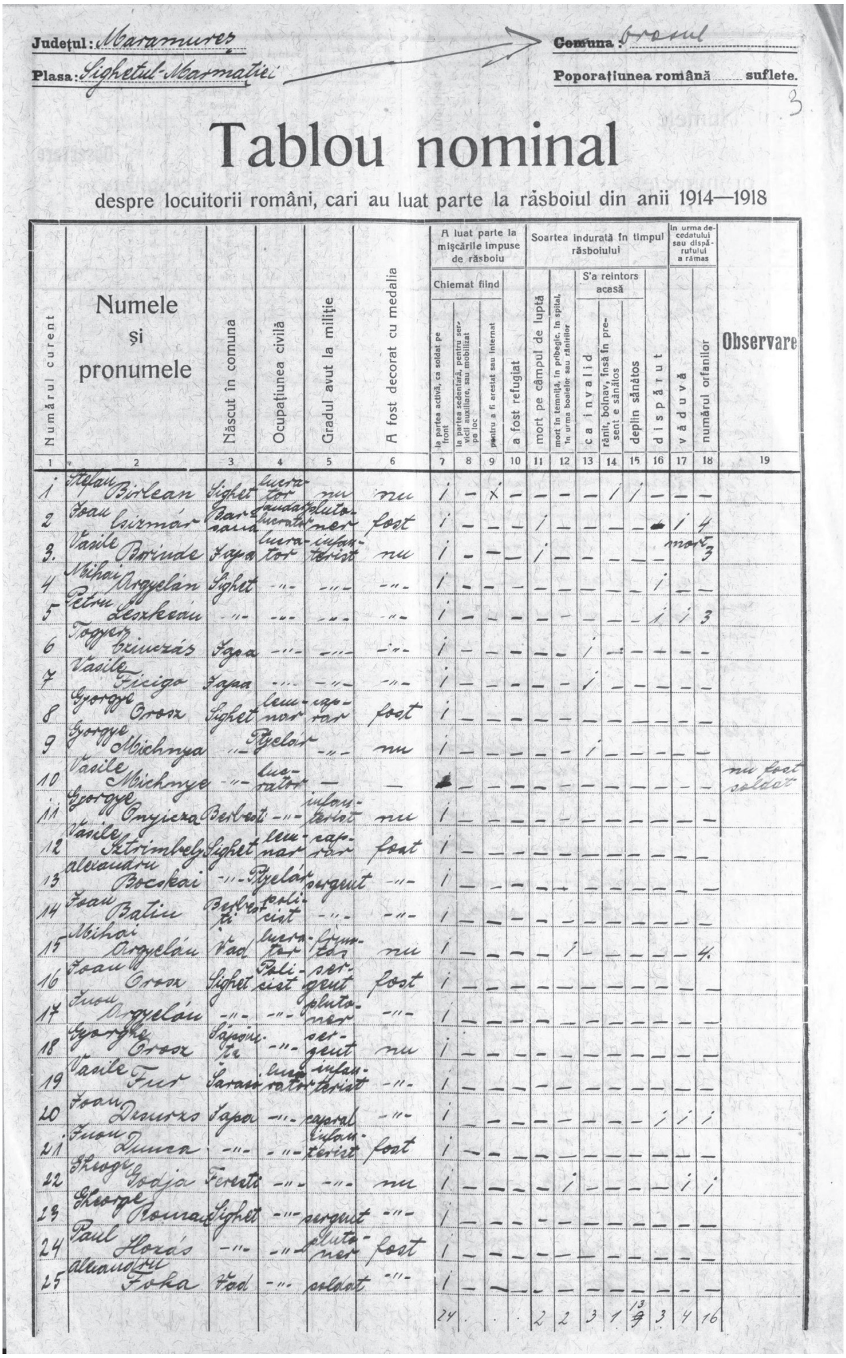
Județul: Maramureș — Comuna: orașul
Plasa: Sighetul-Marmației — Poporațiunea română ..... suflete.

3

Tablou nominal

despre locuitorii români, cari au luat parte la războiul din anii 1914—1918

Numărul curent	Numele și pronumele	Născut în comuna	Ocupațiunea civilă	Gradul avut la miliție	A fost decorat cu medalia	A luat parte la mișcările impuse de războiu – Chiemat fiind: la partea activă, ca soldat pe front	la partea sedentară, pentru servicii auxiliare, sau mobilizat pe loc	pentru a fi arestat sau internat	a fost refugiat	Soartea îndurată în timpul războiului: mort pe câmpul de luptă	mort în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor	S'a reintors acasă: ca invalid	rănit, bolnav, însă în present e sănătos	deplin sănătos	dispărut	În urma decedatului sau dispărutului a rămas: văduvă	numărul orfanilor	Observare
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1	Stefan Birlean	Sighet	lucrător	nu	nu	i	–	x	–	–	–	–	i	i	–	–	–	
2	Ioan Csizmár	Barsana	săudat lucrător	plutonier	fost	i	–	–	–	i	–	–	–	–	●	i	4	
3.	Vasile Borinde	Iapa	lucrător	infanterist	nu	i	–	–	–	i	–	–	–	–	–	mort	3	
4	Mihai Argyelán	Sighet	-"-	-"-	-"-	i	–	–	–	–	–	–	–	–	i	–	–	
5	Petru Leszkeán	-"-	-"-	-"-	-"-	i	–	–	–	–	–	–	–	–	i	i	3	
6	Togyer Czinczás	Iapa	-"-	-"-	-"-	i	–	–	–	–	–	i	–	–	–	–	–	
7	Vasile Ficigo	Iapa	-"-	-"-	-"-	i	–	–	–	–	–	i	–	–	–	–	–	
8	Gyorgye Orosz	Sighet	lemnar	caporar	fost	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
9	Gyorgye Michnya	-"-	Pgelár	-"-	nu	i	–	–	–	–	–	i	–	–	–	–	–	
10	Vasile Michnye	-"-	lucrător	—	—	●	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	nu fost soldat
11	Gyorgye Onyicza	Berbesti	-"-	infanterist	nu	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
12	Vasile Sztrimbely	Sighet	lemnar	caporar	fost	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
13	alexandru Bocskai	-"-	Pgelár	sergent	-"-	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
14	Ioan Batin	Berbești	polițist	-"-	-"-	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
15	Mihai Argyelán	Vad	lucrător	frunțaș	nu	i	–	–	–	–	i	–	–	–	–	–	4.	
16	Ioan Orosz	Sighet	Polițist	sergent	fost	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
17	Ioan Argyelán	-"-	-"-	plutonier	-"-	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
18	Gyorghe Orosz	Săpânța	-"-	sergent	nu	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
19	Vasile Fur	Sarasău	lucrător	infanterist	-"-	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
20	Ioan Dzsurzs	Iapa	-"-	caporal	-"-	i	–	–	–	–	–	–	–	–	i	i	i	
21	Ioan Dunca	-"-	-"-	infanterist	fost	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
22	Gheorghe Godja	Ferești	-"-	-"-	nu	i	–	–	–	–	i	–	–	–	–	i	i	
23	Gheorghe Roman	Sighet	-"-	sergent	-"-	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
24	Paul Horás	-"-	-"-	plutonier	fost	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
25	alexandru Foka	Vad	-"-	soldat	-"-	i	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
						24	.	.	.	2	2	3	1	13 (9)	3	4	16	

f. 3r

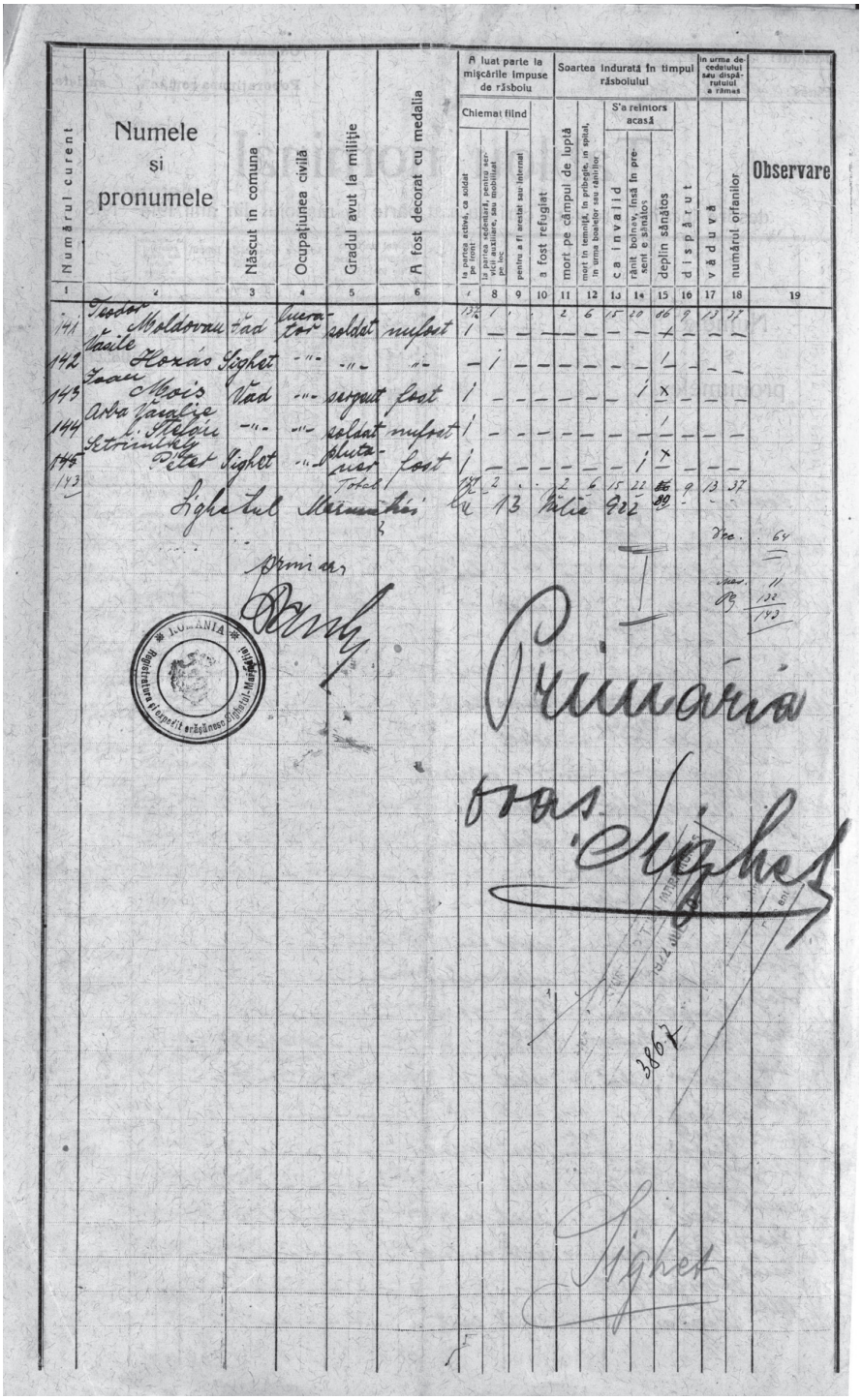

f. 6v

Aspecte privind organizarea învățământului românesc în Baia Mare, în anul 1919

Marius CÂMPEANU*

Abstract: Aspects Regarding the Organization of the Romanian Education System in Baia Mare in 1919. *The end of World War I and the union of Bessarabia, Bukovina, and Transylvania with the Kingdom of Romania marked only the beginning of a long, „on-the-ground" process of unification. The new Romanian society, which had previously had various linguistic, ethnic, cultural, and political experiences, was to go through several stages of homogenization and standardization in which education in general and school in particular would play an essential role. Between December 1918 and April 2020, until the administrative integration of Transylvania into the structure of Greater Romania, the Authority for Religions and Public Instruction within the Governing Council of Transylvania was the executive body empowered to take decisions regarding the school system. In the present study, based on archival documents and articles published in the newspapers of the time, we go through the proposals and decisions made in 1919 by the Governing Council and the local state authorities for the proper organization of the Romanian schools in Baia Mare and the establishment of Gheorghe Şincai High School (today, Gheorghe Şincai National College), the first Romanian high school in Baia Mare.*
Keywords: *romanian education, schools, high school, teacher, Baia Mare.*

Încheierea Primului Război Mondial şi unirea Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei cu Regatul României au reprezentat începutul unui lung proces de unificare „pe teren". Noua societate românească care, anterior, a cunoscut experienţe lingvistice, etnice, culturale şi politice diferite, urma să treacă prin mai multe etape de omogenizare şi uniformizare, în care educaţia, în general, şi şcoala, în principal, jucau un rol esenţial. În perioada decembrie 1918-aprilie 1920, până la integrarea administrativă a Transilvaniei în structura României Mari, Resortul Cultelor şi al Instrucţiunii Publice din cadrul Consiliului Dirigent a fost forul executiv abilitat pentru luarea deciziilor în domeniul şcolar. În studiul de faţă, pe baza documentelor de arhivă şi a articolelor apărute în presa vremii, prezentăm deciziile luate de Consiliul Dirigent şi de reprezentanţii autorităţilor administrative locale, în anul 1919, pentru buna organizare a şcolilor româneşti din Baia Mare şi pentru înfiinţarea liceului „Gheorghe Şincai" (astăzi Colegiul Naţional „Gheorghe Şincai"), primul liceu românesc din Baia Mare.

În perioada dualismului austro-ungar, învăţământul românesc din Transilvania s-a concentrat în jurul şcolilor confesionale, aflate sub patronajul instituţiilor ecleziastice şi susţinute financiar de membrii fiecărei comunităţi

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş; e-mail: mariuscampeanu2005@gmail.com.

(parohii). Treptat, imperiul bicefal a înăsprit condițiile juridice de funcționare a școlilor confesionale, luând măsuri severe ce urmăreau transformarea școlilor confesionale în școli de stat și înlocuirea limbii române cu limba maghiară în procesul de învățământ[1]. După „asalturile" repetate de etatizare și maghiarizare a școlilor românești, proces amplu desfășurat la cote maxime în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului al XX-lea, potrivit datelor statistice maghiare, numărul școlilor primare de limba română a scăzut consistent: de la 2.750 la 2.170 (românii au pierdut cca 31% din numărul unităților școlare)[2]. În anul 1918, românii (care reprezentau 53% din populația Transilvaniei) dețineau 47,7% din totalul școlilor primare, germanii (10,8% din populație) aveau 5,3% din totalul unităților școlare primare, iar maghiarii (31,6%) dețineau 48,4% din total[3].

Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria, înființat la Alba Iulia la 2 decembrie 1918, a acordat o atenție deosebită învățământului. Acest fapt s-a concretizat, fie prin elaborarea și implementarea de legi noi, în concordanță cu legislația școlară din Vechiul Regat, fie prin contribuțiile majore avute de Vasile Goldiș și Valeriu Braniște, desemnați să conducă Resortul Cultelor și al Instrucțiunii Publice din cadrul Consiliului Dirigent[4]. Circularele și modificările legislative privitoare la organizarea învățământului în Transilvania, după Marea Unire, au fost publicate în *Gazeta Oficială*, publicația Consiliului Dirigent.

Din circularele emise în decembrie 1918 reiese faptul că Resortul Cultelor și al Instrucțiunii Publice a dorit să păstreze organizarea școlară anterioară, dar și să facă câteva schimbări de natură ierarhică și organizatorică[5]. Prima măsură a fost aceea de a întrerupe orice legătură cu ministerul de resort, aflat în structura guvernului Ungariei, instituțiile școlare urmând să se adreseze exclusiv Resortului Cultelor și al Instrucțiunii Publice din cadrul Consiliului Dirigent. Până la încheierea anului școlar 1918-1919, se menținea organizarea școlară din anul precedent, personalul didactic fiind îndemnat să rămână la catedră. Funcția de inspector școlar „regesc" a fost înlocuită cu cea de revizor școlar[6]. Prin intermediul notei circulare „despre modificările făcute în învățământul public",

[1] Pentru politica școlară a statului dualist austro-ungar a se vedea: Constantin Băjenaru, *Legislație școlară în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, în „Sargetia", serie nouă, V, 2014, p. 230-245; Marius Câmpeanu, *Școlile confesionale românești din Vicariatul Greco-Catolic al Maramureșului. A doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea*, Târgu-Lăpuș, 2016, p. 25-38; Idem, *Legislația școlară din Transilvania. a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, „Marmatia", 13, 2016, p. 103-108.

[2] În același interval de timp, numărul școlilor maghiare s-a dublat. Cf. C-tin Băjenaru, *Consiliul Dirigent și problematica școlară din Transilvania (decembrie 1918-aprilie 1920)*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", VIII, 2019, p. 269.

[3] *Ibidem*.

[4] Vasile Goldiș a fost șeful Resortului Cultelor și al Instrucțiunii Publice în perioada decembrie 1918-mai 1919, iar Valeriu Braniște din mai 1919 până în aprilie 1920.

[5] Facem referire la două circulare școlare date de Vasile Goldiș, în zilele de 22 și 29 decembrie 1918, făcute publice în ianuarie 1919.

[6] „Gazeta Oficială", nr. 5, 5/18 ianuarie 1919, p. 18.

adresată revizorilor şcolari de stat, în concordanță cu „interesele superioare ale noului stat român, precum şi ale poporului român din teritoriile alipite la regatul României”, s-a hotărât ca istoria şi geografia Ungariei se fie înlocuite cu istoria românilor şi geografia ținuturilor locuite de români. De asemenea, în toate instituțiile de învățământ din localitățile în care populația românească era majoritară, orele de curs se vor desfăşura, obligatoriu, în limba română[7]. Dintre prevederile şcolare date în primele luni de activitate a Resortului Cultelor şi al Instrucțiunii Publice mai amintim ordinul nr. 2286 din 1 martie 1919 privind numirea revizorilor şcolari. În baza acestui act normativ, pentru județul Satu Mare în care Baia Mare avea rolul de plasă administrativă, Dariu Pop[8] a fost numit în funcția de revizor şcolar[9].

*

În anul 1918, în Baia Mare, erau patru şcoli primare de stat (în zonele Valea Roşie, Dealul Crucii, Valea Borcutului şi strada Vasile Lucaciu), Gimnaziul de Stat (până la începutul Primului Război Mondial a funcționat în clădirea situată lângă Turnul Ştefan; în timpul războiului s-a mutat pe strada Kossuth Lajos, denumită în 1919 strada Regele Ferdinand) şi Şcoala Civilă de Fete (se afla pe strada Vasile Lucaciu, în imediata apropiere a singurei biserici româneşti din oraş, construită între 1905 şi 1909 de protopopul greco-catolic Alexandru Breban şi ridicată în 1930 la rangul de catedrală episcopală). Toate şcolile erau finanțate de stat, predarea materiilor făcându-se în limba maghiară. Exista o singură catedră

[7] *Ibidem*.

[8] S-a născut la 16 aprilie 1887, în Măgura Ilvei (județul Bistrița-Năsăud). A studiat la Liceul Grăniceresc din Năsăud, unde a fost coleg de bancă cu Liviu Rebreanu. În 1905 a absolvit Şcoala Pedagogică din Losonc (Slovacia). Între 1905 şi 1914 a fost învățător la Măgura Ilvei, Maieru, Feldru, Şanț, Beclean, Şişeşti şi Băseşti. În ultima localitate s-a remarcat ca dirijor, corul din Băseşti obținând locul întâi, în 1912, la concursul de coruri sătești, organizat de ASTRA sătmăreană la Mădăras. În timpul Primului Război Mondial s-a refugiat în România, luând parte la luptele de la Mărăşeşti. Ca revizor şcolar, în perioada interbelică a sprijinit construirea a peste 120 de şcoli în județul Satu Mare. S-a remarcat prin numeroasele vizite făcute la şcolile din județ, ocazii cu care a copiat însemnările marginale de pe cărțile de cult păstrate în biserici, pe care le-a publicat în cartea *Mărturii strămoşeşti* (Satu Mare, 1938). A fost directorul bisăptămânalului *Satu Mare* (primul ziar românesc din orașul reședință de județ), a înființat *Viața şcolară*, publicație interbelică a învățătorilor sătmăreni, şi a contribuit la apariția publicațiilor de cultură *Țara de Sus* şi *Țara Oaşului*. De asemenea, a fost romancier şi autor de manuale şcolare. După dictatul de la Viena (30 august 1940) s-a refugiat la Turda, stabilindu-se mai târziu la Cluj-Napoca, unde s-a dedicat activității muzicale. A trecut la veşnicie în anul 1965. Cf. Nae Antonescu, *Din presa sătmăreană de altădată*, ediție îngrijită, note şi indici de Viorel Câmpean şi Marta Cordea, Satu Mare, 2013, p. 19, 23, 30, 38-40, 113-114, 143-145. https://luceafarul.net/dariu-pop-o-personalitate-redescoperita-in-lumea-culturala (accesat: 04.08.2020).

[9] Anunțul referitor la numirea provizorie a revizorilor şi subrevizorilor şcolari a fost preluat şi de alte publicații ale vremii. Astfel, într-un periodic sibian se menționa faptul că, începând din 1 mai 1919, în județul Satu Mare, calitatea de revizor era deținută de Dariu Pop, iar cea de subrevizor de Ilarie Băian. „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 46, 17 mai 1919, p. 5.

de limba română, înființată în 1862, la Gimnaziul de Stat[10].

Evenimentele desfăşurate în ultimele luni ale anului 1918 au avut impact şi asupra instituțiilor publice din Baia Mare, în domeniul învățământului acestea ducând la întreruperea repetată a cursurilor şcolare. Între 13 octombrie şi 18 noiembrie 1918, cursurile şcolare au fost întrerupte din cauza epidemiei de gripă spaniolă[11]. Şcolile au fost închise şi în perioada următoare (noiembrie 1918-februarie 1919), oraşul având parte de numeroase conflicte sociale şi interetnice care au generat frică şi panică în rândul populației. Consiliul Național Român cercual Baia Mare (preşedinte Teofil Dragoş), Consiliul Național Român orăşenesc Baia Mare (preşedinte Alexiu Pokol) şi Garda Națională Română din oraş (comandant Aurel Nistor), constituite la 12 noiembrie 1918, au făcut eforturi considerabile pentru restabilirea ordinii publice, acest fapt realizându-se după 6 ianuarie 1919, odată cu intrarea armatei române în Baia Mare.

Conform unui document datat din 13 ianuarie 1919, toate edificiile şcolare au fost puse de Primăria oraşului la dispoziția trupelor române. Singura unitate şcolară rămasă funcțională a fost Şcoala Civilă de Fete[12]. De altfel, situația existentă în întregul județ Satu Mare l-a determinat pe inspectorul şcolar „regesc" să anunțe, cu o zi înainte (12 ianuarie), prelungirea vacanței şcolare până la data de 4 februarie[13]. Printre imobilele preluate de armata română s-a numărat şi acela a Gimnaziului de Stat, motiv pentru care, la 10 februarie, reprezentanții Consiliului Național Român Orăşenesc au cerut comandantului Brigăzii 14 Infanterie a armatei române să dispună ca Batalionul 1 să elibereze clădirea amintită. Solicitarea a fost făcută, în special, pentru a se putea relua activitatea şcolară şi pentru ca elevii să nu-şi piardă anul şcolar[14].

Pentru rezolvarea problemelor legate de învățământ, apărute în Baia Mare şi în localitățile plasei omonime, Consiliul Național Român Comitatens Satu Mare (preşedinte avocat Ioan Savanyu) l-a numit pe Alexandru Breban, paroh şi protopop greco-catolic al Băii Mari, dar şi vicepreşedinte al forului comitatens menționat, în calitate de comisar şcolar. La 16 februarie/1 martie 1919 Resortul

[10] Printr-un memoriu redactat în numele a 108.247 de români, în anul 1860 s-a cerut înființarea unei catedre de limba şi literatura română la Gimnaziul Catolic din Baia Mare. Ca argument principal a fost invocat faptul că din cei 95 de elevi ai gimnaziului, 51 erau români. Aprobarea a venit în toamna anului 1862, după înființarea în 1861 a Liceului Mixt Maghiar-Român. Salariul anual al profesorului de limba şi literatura română a fost stabilit la 600 florini. În anul şcolar 1861-1862, gimnaziul a fost frecventat de 145 elevi, din care 84 erau români. Până la Marea Unire, catedra de limba şi literatura română a fost ocupată de mai mulți profesori, majoritatea dintre aceştia fiind parohi şi protopopi greco-catolici ai Băii Mari: Ştefan Bilțiu (1862-1867), Teodor Sabău (1967-1868), Ioan Pop (1868-1871), Ştefan Pop (1871-1879), Gavril Sabo (1878-1890), Lukácsi György (1890-1910) şi Andrei Pop (din 1900). Cf. Aurel Socolan, Pamfil Bilțiu, *Liceul „Gheorghe Şincai" Baia Mare 75 de ani*, Baia Mare, 1994, p. 6.

[11] În prima săptămână a lunii noiembrie 1918, în Baia Mare au fost înregistrate 25 decese din cauza acestei epidemii.

[12] Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale (în continuare SJMMAN), Fond *Şcoala Primară de Stat nr. 2 Baia Mare*, dosar 27/1919, f. 15.

[13] *Ibidem*, f. 14.

[14] Idem, Fond *Consiliul Național Român cercual Baia Mare*, dosar 90/1919, f. 1.

Cultelor şi al Instrucţiunii Publice l-a reconfirmat pe cleric în calitatea deţinută. Chiar mai mult, la 4/17 martie, Vasile Goldiş l-a împuternicit pe Alexandru Breban să ia măsurile ce se impun pentru „aranjarea afacerilor şcolare din Baia Mare, precum şi din acelea comune ale judeţului, care stau sub imperiul nostru”[15]. Adresa semnată de şeful Resortului Cultelor şi al Instrucţiunii Publice mai preciza că se va ţine cont de propunerile protopopului Breban pentru „instituirea” personalului didactic[16].

Răspunsul la adresa ministerială a fost înaintat de protopopul Alexandru Breban la 11 martie 1919. În prima parte, sunt prezentate măsurile luate pe plan local, anterior desfăşurării Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, acestea fiind următoarele: a înlăturat toate inscripţiile „ungureşti” de pe şcolile de stat; a dispus ca pentru fiecare şcoală să se procure un „stindard” românesc; limba română a fost introdusă ca limbă de „propunere” în şcolile frecventate de elevii români; învăţătorilor care nu cunosc suficient limba română „ca să poată propune” li s-a cerut ca, după data de 1 aprilie, „să se îngrijească de altă staţiune sau ocupaţie”; în şcolile primare de stat s-a dispus ca în anul şcolar curent, la fiecare clasă să se predea săptămânal o singură oră de limba română, „nedispunzând de mai multe puteri didactice”[17]. Cu excepţia unor şcoli elementare din Baia Mare şi Baia Sprie, în celelalte şcoli predarea materiilor se face în limba română. În continuare, inspectorul şcolar a prezentat numărul elevilor şi al profesorilor la momentul respectiv. În anul şcolar 1918-1919, la şcolile din Baia Mare au fost înscrişi 1.343 elevi, din care 447 erau români, 678 maghiari (484 romano-catolici, 177 calvini şi 18 luterani) şi 222 izraeliţi[18]. La şcolile din oraş predau 26 de cadre („puteri”) didactice, din care: trei cunosc perfect limba română, trei „binişor” şi alte trei vorbesc româneşte[19].

Pentru îmbunătăţirea actului educaţional şi introducerea limbii române ca limbă de predare, forului executiv ce-şi avea sediu la Sibiu îi sunt recomandaţi câţiva profesori români, care pot ocupa funcţii de conducere la instituţiile de învăţământ din oraş. În acest sens, Ioan Leşian (care are „cualificaţie” pentru predarea limbii române şi la nivel liceal, autor de manuale şcolare, fost preşedinte al Reuniunii Învăţătorilor din judeţele Satu Mare şi Ugocea) este propus pentru funcţia de director al tuturor şcolilor de stat din Baia Mare. Ioan Isac este propus director la Şcoala de Stat de pe Valea Roşie, Iuliu Şuta la Şcoala de Stat de la Dealul Crucii şi Ştefan Rozsaş la Şcoala de „economie repetiţională”. De asemenea, Petru Borzan (posibil Bozan) şi Clara Molnar sunt recomandaţi să

[15] Idem, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Baia Mare*, dosar 534/1919, f. 25.Din text mai reiese faptul că protopului Alexandru Breban i-a fost extinsă jurisdicţia şcolară, putând lua măsuri pentru funcţionarea corespunzătoare şi a celorlalte şcoli din judeţ.

[16] *Ibidem*.

[17] *Ibidem*, f. 4r.

[18] Făcând totalul numărului de elevi, suma este de 1.347 elevi. Există o mică greşeală (matematică) în statistica protopopului Alexandru Breban. *Ibidem*, f. 4v.

[19] Scăzând numărul cadrelor didactice care cunosc limba română, în diferite stadii, putem trage concluzia că celelalte cadre didactice (17 la număr) nu cunoşteau deloc limba română. *Ibidem*, f. 4v.-5r.

ocupe posturi de învățători[20]. În privința învățătorilor şi profesorilor aflați la catedră, se recomandă ca aceştia să fie lăsați în continuare să predea, urmând ca în anul şcolar următor posturile lor să fie ocupate, fie prin concurs, fie prin numiri de alți învățători. Vasile Herman, absolvent de teologie şi de un an de filosofie, este recomandat pentru postul de „comisar" la Şcoala Civilă de Fete. De altfel, protopopul Breban îl însărcinase, cu puțin timp înainte, să predea limba română şi cursul de comerț la acea şcoală[21]. „Cuiburile cele mai periculoase de maghiarizare", în viziunea clericului, sunt azilele (grădinițele) de copii, motiv pentru care cere închiderea acestora. În caz contrar, dacă cele trei azile de copii din Baia Mare nu pot fi închise, de preferat ar fi ca „trei fete române", absolvente a Şcolii Civile să fie numite pe posturile de educatoare[22].

În primăvara anului 1919, la Gimnaziul de Stat a fost numit „comisar" catehetul Andrei Pop, acesta fiind confirmat, ulterior, de Resortul Cultelor şi al Instrucțiunii Publice. După intrarea armatei române în Baia Mare (desfăşurată în ziua de 6 ianuarie 1919), gimnaziul şi-a suspendat activitatea, clădirea fiind rechiziționată pentru încartiruirea Batalionului 1 din cadrul Regimentului 14 Infanterie. La data de 11 martie 1919, instituția de învățământ nu-şi reluase activitatea, motiv pentru care cei 110 elevi români riscau să piardă un an de studiu. În aceste condiții, Alexandru Breban a solicitat Resortului Cultelor şi al Instrucțiunii Publice să permită ca orele de curs ale gimnaziului să se desfăşoare în două locații diferite: la Şcoala de Stat de pe Valea Roşie şi la Şcoala de „economie repetițională". Fără a perturba programul celor două şcoli primare, cursurile gimnaziale se vor desfăşura între orele 7½ şi 12½. Alături de Andrei Pop, pentru predarea limbii române este recomandat Ioan Pop, absolvent de teologie, numit cu puțin timp înainte profesor interimar, fără plată, pentru semestrul al doilea al anului şcolar 1918-1919. Originar din Baia Mare, acesta urmează să participe la cursul de limba română, organizat de Resortul Cultelor şi al Instrucțiunii Publice, în vara anului 1919[23].

Inspectorul şcolar băimărean a mai propus ca limba maghiară şi istoria Ungariei să nu fie scoase de tot din programa şcolară, acestea urmând a fi studiate câte 3 ore pe săptămână[24]. În locul orelor rămase libere în orar, propune să se

[20] *Ibidem*, f. 5r.

[21] *Ibidem*.

[22] *Ibidem*.

[23] *Ibidem*, p. 5v. Cursurile de specializare ale profesorilor de limba română s-au desfăşurat la Cluj, între 15 iunie şi 15 septembrie 1919. Deschiderea oficială a avut loc în Aula Universității. Profesorii îndrumători, coordonați de profesorul Nicolae Drăgan, în marea lor majoritate au fost din Regat. Absolvenții au fost numiți în anul şcolar 1919-1920 ca profesori practicanți, urmând să participe la un nou curs în vara anului 1920 şi să-şi susțină examenele finale în martie 1921. Vezi Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 270.

[24] *Ibidem*, p. 5v. Având în vedere faptul că deținea calitatea de vicepreşedinte al Consiliului Național Român Comitatens Satu Mare şi participase, în calitate de delegat de drept, la Marea Adunare Națională din 1 decembrie 1918, putem spune că Alexandru Breban a pus în aplicare în deplină cunoştință de cauză un principiu democratic conținut în Rezoluția Adunării de la Alba Iulia, acela că „fiecare popor se va instrui, administra şi judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său".

predea limba română, ştiinţele reale şi muzica, disciplină în cadrul căreia copiii pot învăţa „cântări naţionale". Pentru predarea muzicii este recomandat profesorul Ioan Leşian. Dacă va fi nevoie, va solicita declaraţii „de fidelitate" de la „puterile didactice", inspectorul şcolar asigurând, în încheiere, că va rămâne la dispoziţia Resortului Cultelor şi al Instrucţiunii Publice.

Nu cunoaştem, cu exactitate, cum s-a desfăşurat semestrul al doilea a anului şcolar 1918-1919 la instituţiile de învăţământ din Baia Mare. Credem, luând în considerare responsabilitatea şi seriozitatea de care a dat dovadă Alexandru Breban în aranjarea şi soluţionarea problemelor şcolare în primele luni ale anului 1919, că orele de curs şi examenele de sfârşit de an şcolar s-au desfăşurat în condiţii normale.

În ultima parte a studiului, aducem în prim-plan etapele premergătoare înfiinţării, momentul de inaugurare şi greutăţile cu care s-a confruntat Liceul „Gheorghe Şincai" – primul liceu românesc din Baia Mare – până la finele anului calendaristic 1919[25]. Primele informaţii referitoare la înfiinţarea liceului apar în *Gazeta Oficială*. În numărul 35, apărut la Sibiu în 16 iunie 1919, se arată că Resortul Cultelor şi al Instrucţiunii Publice a hotărât ca, începând din 1 septembrie 1919, un număr de şcoli secundare de stat aflate în subordinea Consiliului Dirigent să fie naţionalizate, între acestea numărându-se şi Liceul „Gheorghe Şincai". În numărul 48 al aceleaşi publicaţii (apărut la Sibiu, la 16 august 1919), într-un comunicat dat de Valeriu Branişte, sunt menţionaţi directorii celor 27 de licee româneşti înfiinţate în Transilvania, printre care se numără şi dr. Gheorghe Hetcou[26], fost profesor la liceul din Beiuş, primul director al Liceului „Gheorghe Şincai" din Baia Mare.

În 29 iunie/12 iulie 1919, directorul şcolar regional de la Oradea, Alexandru Pteancu[27], s-a deplasat în Baia Mare cu scopul de a prelua împreună cu Gheorghe Hetcou imobilul viitorului liceu românesc de stat. Imobilul care, anterior, găzduise Gimnaziul de Stat, se afla pe strada Crişan (strada are şi astăzi aceeaşi denumire). La preluare a participat şi Alexandru Racoţi-Filip, prefectul judeţului Satu Mare. Directorul şi profesorii gimnaziului, cu excepţia profesorului Alexandru Dergats, au refuzat să depună jurământ de fidelitate în faţa reprezentanţilor admi-

[25] Liceul „Gheorghe Şincai" din Baia Mare face parte din grupul celor 27 de licee româneşti înfiinţate de Consiliul Dirigent în Transilvania, în anul 1919.

[26] S-a născut la 20 iulie 1884 în localitatea Abrănuţ (judeţul Bihor). A studiat teologia la facultăţile din Strigoniu şi Budapesta, respectiv filosofia, limba română şi limba germană la Facultatea „Francisc Iosif" din Cluj. În anul 1912, la Facultatea din Leipzig, în urma unui burse primite din partea Liceului Român Unit din Beiuş, a obţinut titlul de doctor în filosofie. Între anii 1912 şi 1919 a fost profesor la Liceul „Samuil Vulcan" din Beiuş, unde a predat limba şi literatura română, limba şi literatura germană şi filosofia. Între anii 1919 şi 1940 a fost director al Liceului „Gheorghe Şincai" din Baia Mare. A publicat „Anuarul Liceului de Stat Gheorghe Şincai din Baia Mare" (până în 1936). A înfiinţat Societatea de lectură „Gheorghe Şincai" (1920) şi Societatea de lectură „Petre Dulfu" (1931). După cedarea Ardealului, a luat drumul refugiului, stabilindu-se la Lugoj. A trecut la cele veşnice în anul 1958. Cf. A. Socolan, P. Bilţiu, *op. cit.*, p. 31-32.

[27] La 12 august 1919, pentru „trebuinţele învăţământului secundar de stat" au fost numiţi patru directori regionali. În circumscripţia Oradea, cu atribuţii pentru teritoriile din nord-vestul României Mari, a fost numit Alexandru Pteancu. „Gazeta Oficială", nr. 48, 16 august 1919, p. 343-344.

nistrației românești. Chiar mai mult, au refuzat să predea imobilul și inventarul acestuia, întregul proces de preluare desfășurându-se cu sprijinul poliției locale. În aceste condiții, directorul și profesorii au fost înștiințați că sunt revocați din funcții, pe baza prevederilor școlare promulgate de Consiliul Dirigent[28]. După preluarea clădirii, Gheorghe Hetcou a luat măsurile necesare pentru funcționarea în bune condiții a liceului, acestea fiind următoarele: înscrierea elevilor (desfășurată între 1 și 15 august 1919), organizarea cursului de limba română, selectarea cadrelor didactice, repararea și reamenajarea clădirii grav deteriorate de timp și de multiplele utilizări. O comisie de specialiști a constatat starea avansată de degradare a clădirii, motiv pentru care s-a solicitat aprobare din partea Resortului Cultelor și al Instrucțiunii Publice pentru relocarea liceului într-un alt imobil, aflat pe strada Regele Ferdinand (astăzi strada Gheorghe Șincai).

La 30 octombrie 1919 a avut loc ședința de constituire a corpului profesoral. În cuvântul de deschidere, Gheorghe Hetcou a propus ca liceul să aibă drept patron spiritual pe Gheorghe Șincai, corifeul Școlii Ardelene[29]. Primii profesori, numiți de Consiliul Dirigent pentru liceul băimărean, au fost rumătorii: Gheorghe Hetcou, director (română și germană), Andrei Pop (română și religie), Aurel Coza (latină și istorie), Emil Roussellot (franceză), Iosif Pop (fizică și chimie), Nicolae Țarină (matematică și fizică), Ioan Bozga (istorie și geografie), Petru Gherman (matematică și chimie), Vasile Găluşcă (desen și caligrafie), Ioan Cristian (gimnastică), Iulian Chitta (română, latină și greacă), Gheorghe Pârvu (muzică) și Ioan Niciu (română și franceză)[30].

În cadrul aceleași ședințe, după depunerea jurământului de fidelitate în fața directorului Gheorghe Hetcou, fiecare profesor a primit câte o responsabilitate aparte: Aurel Coza – secretar[31], Iulian Chitta – bibliotecar I și președinte al „societății de lectură", Nicolae Țarină – bibliotecar II, Iosif Pop – custode al „muzeului fizic", Petru Gherman – custode al „muzeului naturalelor", Ioan Bozga – custode al „muzeului geografic", Vasile Găluşcă – custode al sălii de desen, Ioan Cristian – custode al sălii de gimnastică, însărcinat cu înființarea „cercului cercetașilor"[32].

În paralel cu deschiderea liceului, s-a dat în folosință un internat de băieți, construit cu susținerea financiară a statului român. La conducerea internatului, care putea găzdui circa 120 de elevi, a fost numit Alexandru Breban în calitate de rector și Petru Gherman în calitate de vicerector[33].

La 2 noiembrie 1918 s-a ținut un parastas de comemorare a zilei morții lui Gheorghe Șincai, patronul spiritual al liceului, iar în ziua următoare a avut loc

[28] SJMMAN, Fond *Liceul „Gheorghe Șincai" Baia Mare*, dosar 1/1919, f. 1v.
[29] *Ibidem*, f. 1.
[30] *Ibidem*, f. 2v.
[31] Procesele-verbale ale ședințelor corpului profesoral din anul școlar 1919-1920 au fost scrise de Aurel Coza. Între anii 1923 și 1926, acesta a fost custode la Muzeul Orășenesc Baia Mare, iar după anul 1926 a ocupat funcția de director la Liceul „Vasile Lucaciu" din Carei.
[32] SJMMAN, Fond *Liceul „Gheorghe Șincai" Baia Mare*, dosar 1/1919, f. 4v.
[33] *Ibidem*, f. 4v.-5r.

deschiderea oficială a liceului. Cu această ocazie, Gheorghe Hetcou a rostit un discurs memorabil, care a fost publicat în *Renaşterea* (numărul 45 din 4 noiembrie 1919), primul ziar românesc apărut vreodată la Baia Mare.

Prelegerile şcolare la Liceul „Gheorghe Şincai" din Baia Mare au început la 4 noiembrie 1919. În anul şcolar 1919-1920 au fost înscrişi 171 elevi (166 erau de etnie română), din care 152 au frecventat şcoala. Dintre aceştia, 72 au fost găzduiţi în internatul liceului, pentru a cărui întreţinere statul român a acordat o subvenţie de 50.000 coroane. Edificiul şcolar era spaţios, avea opt săli de clasă, o sală de desen, o sală profesorală, un birou pentru director, trei săli pentru colecţiile muzeale şi camere cu destinaţie de locuinţă pentru director şi servitorul liceului. De asemenea, clădirea era racordată la reţeaua de curent electric şi apă potabilă.

Până la sfârşitul anului 1919, conform proceselor-verbale ale şedinţelor corpului profesoral, au avut loc două momente importante: prima conferinţă metodică a cadrelor didactice (desfăşurată la 9 decembrie 1919)[34] şi cea de-a doua vizită a lui Alexandru Pteancu, ocazionată de preluarea oficială a edificiului de pe strada Ferdinand – astăzi strada Gheorghe Şincai (vizita s-a desfăşurat între 14 şi 16 decembrie 1919)[35].

Procesul-verbal din 16 decembrie 1919 conţine discursul lui Alexandru Pteancu, rostit în faţa corpului profesoral al liceului, din care reproducem următorul fragment: „Cu toţii suntem pătrunşi de măreţia şi importanţa zilelor pe care le trăim. Pentru bietul nostru neam, oprimat până acum şi mult încercat, de acum se făureşte o lume nouă, un viitor mai bun şi fericit. Din această muncă de consolidare trebuie să-şi ia partea fiecare fiu al ţării, în primul rând dăscălimea română, care şi în trecut, în ceaţa cea deasă a trecutului, plin de suferinţe, a ţinut să ţină trează pururea nădejdea înseninării zilei de mîine. Munca noastră va trebui să fie dublă. Nu va fi destul să instruim pe elevii încredinţaţi nouă, pe viitorii conducători ai ţării, ci trebuie să ne îngrijim şi de educarea lor. Cariera profesorală nu-i permis să o degradăm la o simplă meserie, ci trebuie să facem dintr-însa o chemare sublimă, o misiune pusă în serviciul unui ideal mai înalt. Să-i învăţăm la bine pe elevii noştri, dar nu numai cu vorbe, ci, mai ales, cu fapte. O pildă bună vorbeşte mai elocvent decât o mie de vorbe"[36].

Pe lângă motivaţiile relocării liceului într-un alt imobil, procesul-verbal mai prezintă informaţii despre mobilierul şcolar (vechi şi necorespunzător) aflat în sălile de clasă, cele două biblioteci (biblioteca profesorală cu 4.799 volume şi biblioteca „tinerimei" cu 5.500 volume)[37], colecţia de desen, muzeul de ştiinţe naturale (cu 20.628 obiecte), muzeul fizic (cu 626 obiecte), muzeul istoric, filologic şi numismatic (cu 804 obiecte), laboratorul de chimie, colecţia de geografie şi inventarul sălii de sport. Mai sunt furnizate date despre frecvenţa şcolară,

[34] *Ibidem*, 6-7.
[35] *Ibidem*, f. 8-19.
[36] *Ibidem*, f. 8r.-v.
[37] Volumele din biblioteca „tinerimei" erau în limba maghiară, „în cea mai mare parte nefolositoare pentru elevii noştri, cari vor avea să cetească mult româneşte. Vor trebui valorizate şi pe preţul lor să se cumpere opuri româneşti". *Ibidem*, f. 9v.

programa de învățământ şi corpul profesoral, alcătuit din directorul Gheorghe Hetcou, 12 profesori[38], un profesor auxiliar la „igienă", unul la „instrucțiunea civică" şi doi cateheți: Gheorghe Gheție (ortodox) şi Veniamin Varju (romano-catolic).

În 2019 s-au împlinit 100 de ani de activitate neîntreruptă a Liceului „Gheorghe Şincai" din Baia Mare. Cu ocazia „centenarului", în luna octombrie a anului trecut, instituția de învățământ, care în prezent poartă titulatura de Colegiul Național „Gheorghe Şincai", a organizat o serie de evenimente culturale care a cuprins sesiuni de referate şi de comunicări ştiințifice, mese rotunde, întâlniri cu foşti absolvenți etc. Pentru a face o punte de legătură între trecut şi prezent, între starea de spirit a locuitorilor Băii Mari de acum o sută de ani, ocazionată de bucuria de a putea învăța pentru prima oară în limba maternă, şi sentimentele absolvenților acestei instituții prestigioase a învățământului românesc, trăite în ceas aniversar, în încheiere reproducem integral discursul lui dr. Gheorghe Hetcou, rostit în cadrul momentului festiv de inaugurare a liceului.

ANEXĂ

Discursul rostit de dr. Gheorghe Hetcou la deschiderea Liceului „Gheorghe Şincai" din Baia Mare (3 noiembrie 1919):

O bucurie nemărginită simte inima mea în aceste clipe sfinte de inaugurare, când cu ajutoriul preabunului Dumnezeu între acordurile măreție ale Imnului nostru național, în prezența unui public ales românesc, în fața primului Corp profesoral român, înaintea primilor elevi români, ca primul director român deschid primul an şcolastic la acest Liceu, devenit acum al nostru românesc.

La acest institut, înființat aproape de 250 de ani de călugării Iezuiți, condus apoi de Minoriți, trecut la urmă în posesiunea statului maghiar, – an de an s-au deschis porțile Muzelor pentru primirea fiilor unui unui neam străin de noi şi duşman a tot, ce ne-a fost nouă mai scump şi românesc.

Azi, grație Providinței divine şi Ingrijirei părinteşti a Măritului Consiliu Dirigent, acest Liceu se deschide în zidul nou al Liceului din str. Regele Ferdinand, se deschide cu 8 clase, împreună cu un Internat frumos de băieți, – pentru primirea voastră, tinerilor vlăstari români, sub conducerea noastră, a profesorilor de aceeaşi limbă şi de acelaşi sânge cu voi şi sub patronajul celui mai intranzigent istoric român, a marelui şi luminatului bărbat de ştiință Dr. Gheorghe Şincai.

Iubiți Colegi, Domnilor Profesori! Vă salut ca pe cei dintâi profesori ai Liceului Gh. Şincai. Vă salut cu toată dragostea sinceră a unui tovarăş de muncă şi coleg adevărat, ce Vi sunt şi vreau să Vă fiu. Vă salut ca pe tot atâtea făclii luminătoare, puse de Consiliul Dirigent să revărsați lumina culturei în întunericul, ce ne împrejmue. Noi suntem chemați să risipim întunericul din sufletele tinerilor

[38] Din cei 12 profesori, trei erau din Vechiul Regat şi unul din Bucovina.

concrezuţi creşterei noastre, noi suntem chemaţi, ca prin exemplu bun, prin disciplină de fier să creştem caractere ferme, de fier, cu principii sănătoase, religioase-morale, naţionale. Noi suntem chemaţi să fim santinele neadormite, pururea veghietoare ale culturei în acest colţ atât de espus la periferia nord-vestică a României Mari. Să luptăm cu însufleţire, să lucrăm cu jertfire de sine, cu abnegaţiunea patronului nostru Gh. Şincai, despre care zice Sinodul de la Blaj, ţinut la 18 Decembrie 1792, că «nici osteneală, nici însăşi sănătatea nu şi-o cruţă în purtarea diregătoriei sale».

Geniul acestui bărbat mare să ne lumineze, să ne conducă, să ne inspire şi să plutească ocrotitor asupra cărărilor, pe cari îi vom conduce tinerii concrezuţi educaţiei noastre. Geniul lui mare să ne dea curaj, să ne oţeliască mintea şi inima în lupta, ce trebue să o purtăm contra vrăşmaşilor României Mari!

Iubiţi elevi! Vă salut şi pe voi, ca pe cei dintâi studenţi ai Liceului Gh. Şincai. Vă salut cu dragostea unui părinte adevărat, ce Vi sunt, şi vreau să Vă fiu. Vă asigur şi în numele Domnilor Profesori, că Vă vom creşte în spiritul Patronului Liceului nostru: în spiritul cel mai creştin religios-moral, în spiritul cel mai pronunţat naţional-românesc. Sentimentul religios-moral şi sentimentul nobil naţional vor fi cele două flori frumoase, cari – în umbra sf. Cruci şi a scumpului nostru Tricolor – le vom sădi cu sfinţenie în sufletele noastre. Acestea vor împodobi caracterul vostru, individualitatea, personalitatea voastră, acestea vor da timbru nobil eului vostru superior. Vă vom făuri în caractere religioase morale şi naţionale, disciplinate, intranzigente, cari ţin morţiş la principiile şi convingerile lor bune, cari nu cedează; Etsi fractus illabatur orbis – dacă se prăbuşeşte lumea în bucăţi – precum zice Horaţiu, poetul clasic! Vă vom creşte aşa, ca să fiţi Români buni şi Creştini adevăraţi, asemenea marelui nostru Patron, carele Opera sa măreaţă «Cronica Românilor» o închină lui D-zeu – precum zice în prefaţă: «O închin eu, ticălosul verme, preaputernicului D-zeu Sabaoth, către Care balbuţeşte cu oftări rugătoare, cu geamăt tremurător neputincioasa-mi buză; pe care nu-l poate numi limba, cugetul nu ştie, unde să-l caute, Stăpânul lumilor, necuprinsă Fiinţă, Una Vecinică».

Iar în alt loc al prefeţei Cronicei sale dă espresie dragostei sale neprihănite faţă de limba şi literatura neamului său, unde zice: «Ţie Maiestate d-zeiască jertfă aducem, rugându-te să ne rabzi şi mai departe pre noi pre toţi sub părtinitoarea-Ţi grije; să scuteşti limba, literatura şi existenţa Naţiei române, pârlogite şi departe, foarte departe, cu câteva veacuri înapoia altor neamuri rămase. Că tu ai fost D-zeul părinţilor noştri, Tu eşti, Tu vei fi şi Tu vei rămâne şi aici şi în ceelaltă viaţă vecinică nouă Domn şi D-zeu»!

Iubiţi elevi! Luaţi pildă de religiozitate sfântă, luaţi exemplu de dragoste de limbă şi de neam de la Patronul nostru Gh. Şincai. Luaţi pildă de dragoste de muncă de la dânsul, «carele – precum ne spune despre celălalt istoric mare al nostru Papiu Ilarian – zi şi noapte muncea cu ardoare necunoscând oboseală şi jertfind tot, ce avea mai scump pe altariul neamului nostru iubit». Prin iubire de D-zeu, prin iubire de limbă şi neam, prin dragoste de muncă, prin ascultare

şi supunere mai-marilor voştri va deveni România Mare. Într-adevăr şi tare, aşa că «nici porţile iadului nu o vor învinge». Prin aceste virtuţi divine vom arăta lumii că «din vultur vultur se naşte şi din stejar stejar răsare» şi vom da dovezi la lume «că-n aste inimi, că-n aste piepturi, că-n aste mâni mai curge un sânge de Roman».

Am spus la începutul vorbirei mele că acest liceu se deschide sub patronajul marelui istoric Gh. Şincai. Ieri, în 2 Noemvrie am ridicat paos pentru sufletul lui nobil la altariul Domnului – fiindu-i aniversarea morţii. Azi, la deschiderea Liceului numit după dânsul, se cuvine să se facă aici o scurtă schiţare a vieţii şi activităţii lui literare.

Gh. Şincai – numit în literatură «reprezentantul Şcoalei ardelene» – s-a născut în anul deschiderei primelor şcoli româneşti în Blaj, în 1751, în comuna Şamşud, în scaunul Mureşului, ca o odraslă nobilă a unei familii nobile din Şinca veche, – de unde şi numele familiar «Şincai», – în ţara Oltului, ţinutul Făgăraşului. El se distinse deja pe băncile şcoalei, fiind totdeauna primul elev între conşcolarii săi. În vârstă abia de 20 de ani se înalţă de pe bancă în catedră, devenind profesor la Blaj. De aici, împreună cu al 2-lea reprezentant al Şcoalei ardelene, cu Petru Maior fu trimis la Roma, la acest leagăn dublu al legii şi naţionalităţii noastre, pentru a studia ştiinţa sfântă: teologia şi filosofia. În Roma a fost promovat de doctor al teologiei şi filosofiei. Prin bibliotecile de acolo zi şi noapte culegea documente pentru opera sa istorică, pentru Cronica sa măreaţă, care dovedeşte cu argumente neresturnabile faptul contestat de vrăjmaşii neamului nostru, mai ales de unguri, că noi după sânge suntem strănepoţii glorioşilor noştri străbuni – Romani. Reîntors din Roma se opri în Viena şi în colaborare cu al 3-lea reprezentant al Şcoalei ardelene, cu Samuil Clein Micul, scoase de sub tipar «Gramatica daco-română», în care documentează latinitatea, romanitatea şi a limbei noastre româneşti.

Ajuns acasă, ca director al şcoalelor române din Transilvania timp de 12 ani în vizitaţie şcolară cutrieră toate ţinuturile locuite de Români – atunci probabil s-a abătut şi pe la Baia Mare; în această vreme înfiinţă 300 de şcoli, având la an plată de 300 floreni. Din serviciul Şcoalei trecu în serviciul Bisericei şi ca şi călugăr şi canonic în curs de 10 ani aduce servicii Bisericei, se roagă mult şi trăieşte o viaţă meditativă sfântă. Neobosit, cu zel mare şi însufleţire înflăcărată lucră el – pro linquae et gentis honore – pentru onoarea limbei şi a neamului său, şi ca drept răsplată îndură arestări şi perzecuţiuni nu numai din partea străinilor, ci chiar şi din partea conaţionalilor săi răutăcioşi. A trebuit să alerge mult, după datina sa, cu toiagul în mână, cu desagii în spate, în cari purta «Cronica» sa – fătul său – cum zicea el, cu dorul ascuns, dar zădarnic al inimei sale, de a putea tipări acest tezaur neperitor al gintei române. În desagii de lână, la un loc cu toată sărăcia lui purta Cronica sa, averea noastră naţională – cel mai sărac, dar în ştiinţă cel mai bogat autor român. La Alba Iulia îşi duse fătul, să-l arate lumi, îşi duse Cronica sa pentru cenzurare şi tipărire – şi cu mare mâhnire se umple sufletul său amărât la auzul criticei draconice a cenzorului ungur «Opus igne, auctor patibulo dignus» – Opera e vrednică de foc, iar autorul de furci, de spânzurătoare! Disperat că nu-şi

poate tipări Cronica, muri în anul 1816, când marele dascăl ardelean Gheorghe Lazăr trecu Carpaţii să reînvie România, se stinse în 2 Noemvrie, – ieri au fost 103 ani de la moartea lui, – departe de ai săi, între străini, în comuna Sinea din Cehoslovacia de azi, murise departe de România, cel mai mare Român, adevărat martir, după o viaţă zbuciumată şi foarte, foarte amărâtă!

Viaţa lui Gh. Şincai în miniatură este viaţa zbuciumată a poporului român. Istoria lui e oglinda fermecată, în care se restrânge istoria întreagă a neamului nostru, – acelui neam, despre care zice Patronul nostru cu amărăciune sufletească, că în urma vitregiei sorţii crude a ajuns «o naţiune pârlogită, departe, foarte departe, înapoia altor neamuri rămasă». Da, o naţiune pârlogită am fost noi Românii până ieri, până am ajuns şi noi, după atâtea jertfe a nenumăraţilor noştri martiri naţionali – în frunte cu Horia, Cloşca şi Crişan şi – Iancu – craiul munţilor – am ajuns şi noi la recunoaşterea drepturilor noastre, la dreptul de liberă dispunere asupra sorţii noastre.

Ştim bine, cu toţii, că pe baza acestui drept s-a întrunit în 1 Decemvrie a anului trecut în cetatea lui Mihai Viteazul, în Alba Iulia, Adunarea noastră mare, Naţională, care a decretat alipirea Ardealului nostru frumos către scumpa noastră Românie liberă.

Şi Maiestatea Sa, gloriosul nostru Rege Ferdinand întâiul ne-a primit sub ocrotirea coroanei Sale strălucitoare. Şi ce-a urmat după aceasta, se va încresta pe paginile de aur ale istoriei noastre: Regele nostru ca şi Căpitanul suprem al oastei sale brave a dat ordin de ocupare armatei sale creştine şi dorobanţul român – «uşor ca şoimul cel uşor, ce sboară de pe munte» cum zice clasicul nostru poet Alecsandri – s-a avântat în sbor sublim peste Carpaţi şi coborând în văi, a traversat apele: Mureşul, Someşul, Crişul, Tisa şi nu s-a oprit până la Dunăre, până la Pesta blăstămată, unde l-a zdrobit, l-a umilit definitiv pe îngâmfatul nostru duşman secular.

Şi prin aceasta s-a întâmplat desrobirea noastră şi a neamului întreg de la Nistru pân' la Tisa şi s-a împlinit visul de aur, visat de moşii, strămoşii noştri, şi s-a realizat idealul nostru sfânt, naţional: pe plaiurile frumoase ale Daciei fericite a lui Decebal, cucerite odinioară de bravii legionari ai divului Traian, răsare, se ridică falnic o împărăţie frumoasă, binecuvântată de D-zeu, scumpa noastră Românie Mare.

Dragi Colegi, iubiţi Elevi!

Bunul D-zeu în România Mare ne-a dăruit o ţară mare, frumoasă, o patrie scumpă; ne-a dăruit nouă, cari pe plaiurile aceste nu ştiam de patrie, nu de patriotizm; nouă, cari n-am avut patrie, numai o maşteră vitreagă, o ţară blăstămată, căreia noi Românii nu i-am fost fiii, ci i-am fost sclavi ordinari, despoiaţi, batjocoriţi şi maltrataţi. Sclavi am fost noi pe vatra noastră strămoşească, în văile şi munţii lui Traian, noi fiii şi strănepoţii lui Traian.

În loc de patrie, în loc de mamă iubitoare, am avut noi, pui de vultur, – puii acvilei romane, – un monstru cu două capete, care s-a hrănit din sudoarea feţei noastre şi din sângele nostru; care în războiul mondial ne-a adus pân' acolo, de a

trebuit să luptăm între «cei de-un sânge şi de-o lege» feciorul împotriva tatălui, tata împotriva feciorului, frate în contra fratelui!

Acum ştim şi noi ce înseamnă pentru noi patria, acum, când o avem în România Mare. Înseamnă cea mai dulce, înseamnă cea mai scumpă mamă iubitoare, care merită toată stima, toată dragostea, toată jertfa din partea noastră.

Să dăm deci mulţămită bunului D-zeu din toată inima, zi şi noapte în coate şi-n genunchi rugându-ne, că ne-a dăruit nouă o scumpă patrie: România Mare. Să-l rugăm, ca în veci să ni-o ţină, ca pururea să ni-o ocrotească, să o putem iubi şi dacă ar fi lipsă, să fim gata orişicând şi viaţa să ne-o jertfim pentru dânsa – conform îndemnului marelui nostru bard naţional Andrei Mureşianu: «Murim mai bine-n lupte cu gloria deplină, decât să fim sclavi iarăş în vechiul nost pământ! ».

Să zicem, deci, în semn de dragoste şi alipire cu-o gură şi cu-o inimă:

Trăiască Patria noastră!

Trăiască România Mare!

Trăiască şi înfăptuitorul României Mari, Maiestatea Sa Regele Ferdinand. Trăiască Maiestatea Sa Regina Maria. Trăiască Augustul nostru Moştenitor de Tron, Carol! Trăiască Dinastia Română!

(„Renaşterea”, anul I, nr. 45, 4 noiembrie 1919, p. 1-3).

Fig. 1 – Dr. Gheorghe Hetcou (1884-1958), director al Liceului „Gheorghe Şincai” din Baia Mare între 1919 şi 1940.

Fig. 2 – Aurel Coza (1892-1978), profesor de istorie şi limba latină între 1919 şi 1922. În paralel, a îndeplinit calitatea de secretar al liceului.

Fig. 3-4 – Elevi ai liceului, fotografii realizate de Huszthy Mátyás (1876-1955); după clişee pe sticlă din patrimoniul ştiinţific al Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş.

Fig. 5 – „Tabloul” primei promoții de absolvenți ai liceului (1923)

Fig. 6 –„Tabloul” celei de-a doua promoții de absolvenți ai liceului (1924)

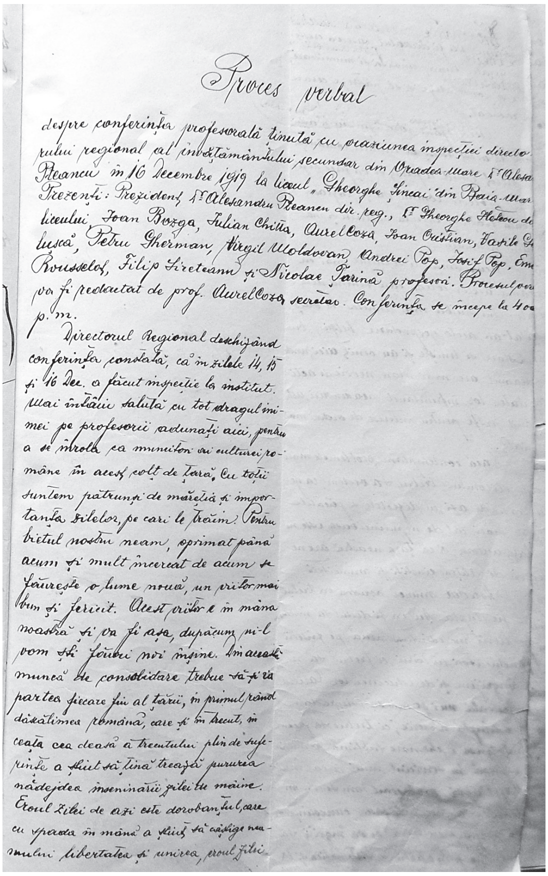

Proces verbal

despre conferința profesorală ținută cu ocaziunea inspecției directo-
rului regional al învățământului secundar din Oradea-mare Dr. Alesa
Pteancu în 16 Decembre 1919 la liceul „Gheorghe Șincai" din Baia-Mar
Prezenți: Prezident Dr. Alesandru Pteancu dir. reg., Dr. Gheorghe Aleteu di
liceului, Ioan Bozga, Iulian Chitta, Aurel Coza, Ioan Cristian, Vasile G
lescă, Petru Gherman, Virgil Moldovan, Andrei Pop, Iosif Pop, Em
Rousselot, Filip Sireteanu și Nicolae Țarină profesori. Procesul ver
va fi redactat de prof. Aurel Coza secretar. Conferința se începe la 4 oa
p. m.

Directorul Regional deschizând conferința constată, că în zilele 14, 15 și 16 Dec. a făcut inspecție la institut. Mai întâiu salută cu tot dragul inimei pe profesorii adunați aici, pentru a se înrola ca muncitori ai culturei române în acest colț de țară. Cu toții suntem pătrunși de măreția și importanța zilelor, pe cari le trăim. Pentru bietul nostru neam, oprimat până acum și mult încercat de acum se făurește o lume nouă, un viitor mai bun și fericit. Acest viitor e în mâna noastră și va fi așa, după cum ni-l vom ști făuri noi înșine. Din această muncă de consolidare trebue să-și ia partea fiecare fiu al țării, în primul rând dăscălimea română, care și în trecut, în ceața cea deasă a trecutului plin de suferințe a știut să țină trează pururea nădejdea înseninării zilei de mâine. Eroul zilei de azi este dorobanțul, care cu spada în mână a știut să câștige neamului libertatea și unirea, eroul zilei

Fig. 7 – „Proces verbal despre conferința profesorală ținută cu ocaziunea inspecției directorului regional secundar din Oradea-Mare, Dr. Alexandru Pteancu în 16 Decembr(i)e la liceul «Gheorghe Şincai» din Baia Mare". SJMMAN, Fond *Liceul „Gheorghe Şincai" Baia Mare*, dosar 1/ 1919, f. 8r.

Fig. 8 – Clădirea Liceului „Gheorghe Şincai",
carte poştală ilustrată din perioada interbelică.

Corespondența Elenei Mureşianu cu fiul său, Aurel A. Mureşianu, anul 1919

Bianca Luminița MICU *

Abstract: Elena Mureşianu's Correspondence to Her Son, Aurel A. Mureşianu, 1919. *This article refers to 58 letters sent by Elena Mureşianu to her son, Aurel, during the Hungarian campaign of Bela Kun's communist regime. The correspondence includes advice and information about the city of Braşov and Elena Mureşianu's family as written between March and December 1919.*
Keywords: *correspondence, Elena Mureşianu, Aurel A. Mureşianu, Braşov, Hungarian campaign, Mureşianu's archive.*

Anul 1919 a reprezentat o nouă piatră de încercare pentru Elena Mureşianu[1] (1862-1924, văduva lui dr. Aurel Mureşianu din Braşov), încă un an de suferințe, aşteptări, dezamăgiri şi speranțe în condițiile în care fiul său, Aurel A.[2], era încă departe de casă. A fost anul în care armata română a organizat campania din Ungaria, după proclamarea Republicii Sovietice a Sfaturilor (21 martie 1919) şi atacurilor violente îndreptate împotriva românilor din Munții Apuseni, din noaptea de 15-16 aprilie 1919. Toate aceste evenimente şi cele care au urmat până la eliberarea Ungariei de sub regimul lui Béla Kun (18 august 1919) au amânat momentul, atât de mult aşteptat, al revederii.

Astfel, în arhiva Muzeului „Casa Mureşenilor" din Braşov s-a păstrat o bogată corespondență între cele două personaje ale subiectului nostru, reflectată în 58 de documente dintre care: 34 de cărți poştale, 22 de scrisori şi 2 telegrame. Ele datează din perioada 11 martie-23 decembrie 1919 şi au fost expediate din Braşov.

Corespondența vorbeşte despre viața de zi cu zi a unei mame, obligată să facă față tuturor provocărilor vieții, fie de ordin material, fie de ordin sentimental, sufletesc, acestea din urmă fiind, de cele mai multe ori, mai chinuitoare şi mai greu de îndurat. Elena Mureşianu era o femeie puternică, învățată să lupte cu minusurile vieții, dar gândurile legate de soarta fiului său, plecat în campania din Ungaria, loveau în echilibrul ei emoțional. Îngrijorarea devine, astfel, elementul cheie al fiecărei scrisori în parte: „Sunt îngrijorată că iar sunt timpuri turburi. Când am crezut că se apropie pacea, ea iar se îndepărtează"[3]. Doar o nouă scrisoare sau carte poştală o poate alunga, motiv pentru care Elena Mureşianu îi cere fiului său să-i scrie cât mai des: „Aştept cu nerăbdare scrisoare de la tine (...) Scrie-mi

* Muzeograf, Muzeul „Casa Mureşenilor", Braşov; e-mail: pur_bia@yahoo.com.
[1] Bianca Luminița Micu, *Amintiri din spatele frontului: fragmente din corespondența Elenei Mureşianu către fiul său, Aurel, anul 1914* în „Acta Terrae Fogarasiensis", III, 2014, p. 113-114.
[2] *Ibidem*, p. 114-115
[3] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.619.

îndată”[4] sau „N-am primit aproape de două săptămâni nicio scrisoare de la tine şi nu pot să-mi închipuiesc ce poate să fie cauza? Doar nu eşti bolnav? Ferească Dumnezeu. Eu trebuie întotdeauna să fiu plină de griji”[5].

Poşta este unul dintre motivele pentru care veştile ajung cu întârziere la destinatar: „Azi în 15 am primit carta din 5”[6], „N-am nicio ştire de la tine de când ai plecat. Am auzit că (...) legătura cu poşta până la voi decât numai cu curierul. De aceea nici nu sperez aşa iute să vină ceva de la tine”[7].

Cenzura este şi ea o piedică în trimiterea corespondenței: „Scrisoarea ta din 15 a sosit azi duminică, i-a trebuit numai 4 zile. Ce bine că poşta e mai regulată şi dacă n-ar fi cenzura ar merge şi mai iute”[8]. „Scrisoarea ta din 4 august am primit-o ruptă cu observarea cenzurei voastre că scrisorile se trimit deschise şi se scrie pe două pagini. Dar cu toate astea am primit-o intactă”[9]. Pentru a trece de acest control al corespondenței, cât mai repede, Elena Mureşianu decurge şi la ajutorul unor prieteni, care lucrează la Oficiul de cenzură: „Mi-a promis dl. Fluştureanu că vine de dimineață înainte de a merge la oficiu ca să ia şi cărțile astea poştale două la număr pentru ca să fie mai iute cenzurate şi să plece să le primeşti mai iute”[10] cu atât mai mult cu cât spune ea, „nu scriu bucuros prin poştă din cauza censurei. Mi-a spus cineva că fiind mai multe fete braşovene angajate la cenzură sar pe scrisorile din Braşov şi ştiu toate secretele familiilor din corespondență pe care le divulgă fără jenă acolo şi în societate”[11].

O altă modalitate prin care trimite scrisori fiului său este prin intermediul unor prieteni sau cunoştințe, care se întorc la Braşov pentru concediu sau care au drum, în interes de serviciu, spre Ungaria: „Am aflat de la domnul Genovici că pleacă un domn dintre amploiații firmei Zell la Nyregháza şi mi-a promis că-mi va lua o scrisoare pentru tine. Azi ți-am scris şi prin poştă o scrisoare mai lungă”[12]. Tot prin intermediul cunoştințelor află Elena Mureşianu informații despre starea fiului său, de aceea se arată foarte interesată de a primi vizita unor asemenea persoane care se întorc de pe front şi care-i mai liniştesc gândurile negre. De la tânărul locotenent Phelps află că „lucrezi de dimineața până seara în cavalerie şi asta mă întristează că nu cumva să te bolnăveşti”[13]. „Am făcut cunoştință cu colonelul Vieţan, cu loc. colonel Budescu, cu căpitan Nicolau şi cu locotenentul Lascu am fost într-o zi la cafeneaua Coroana împreună şi colonel Vieţan mi-a explicat liniile de campanie, astfel că m-a liniştit când mi-a spus că tu eşti la 15 kilometri departe de front”[14], iar „Ciulei îmi spune că eşti gras şi bine şi mă

[4] *Ibidem*, nr. inv. 15.621.
[5] *Ibidem*, nr. inv. 15.637.
[6] *Ibidem*, nr. inv. 15.620.
[7] *Ibidem*, nr. inv. 15.623.
[8] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.663.
[9] *Ibidem*, nr. inv. 15.654.
[10] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.630.
[11] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.644.
[12] *Ibidem*, nr. inv. 15.644.
[13] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1 , nr. inv. 15.634.
[14] *Ibidem*, nr. inv. 15.629.

bucură”[15].

De oriunde ar fi, bucuria de a primi veşti şi, mai ales, dintre cele bune, este binevenită: „Cu bucurie am primit carta ta din 4 mai. Sunt veselă că vom putea în fine comunica prin scris. Cărţile tale, două din urmă, m-au liniştit de starea ta”[16]. Concluzia este: „Scrie-mi cât de mult, căci le citesc cu nesaţ”[17].

Dialogul pe care Elena Mureşianu îl poartă cu fiul său, prin intermediul acestei corespondenţe ne oferă câteva informaţii şi despre cursul vieţii lui Aurel A. Mureşianu. Scrisoarea din 11 martie[18] ne arată că Aurel A. Mureşianu a ajuns cu bine la Cluj, unde a fost repartizat la serviciul de artilerie. Aceeaşi scrisoare ne vorbeşte şi despre dorinţa acestuia de a-şi continua studiile, întrerupte de război şi mobilizarea lui ca ofiţer în rezervă în armata austro-ungară, în anul 1914, fapt pentru care se înscrie la Universitatea din Cluj, unde plăteşte şi taxa de examen. Cartea poştală din 1 iunie 1919 descrie, pe scurt, cum s-a desfăşurat serata de cunoştinţe şi în care „muzica orăşenească de acolo a cântat Deşteaptă-te Române”[19] producând, la citire, o mare emoţie Elenei Mureşianu. Şi tot dintr-o scrisoare aflăm că Mureşianu Aurel A. a fost avansat în grad de căpitan, oferindu-i o mare bucurie mamei sale care îşi dorea ca fiul său să urmeze cariera militară: „Tocmai la încheierea scrisorii aflu că eşti căpitan. Sunt fericită. Să-mi trăieşti dragul mamei şi la mai mare!”[20]

Chiar dacă veştile sunt bune, Elena Mureşianu nu-şi pierde nicio clipă sentimentul de mamă protectoare dându-i tot felul de sfaturi şi cerându-i s-o asculte. Aşa, de exemplu, este un sfat în ceea ce priveşte problema banilor: „Te rog mănâncă la popotă ca să nu te coste prea mult, căci atunci iar nu te ajungi”[21]. Hrana şi somnul sunt două activităţi importante pentru sănătatea fiului său, de aceea pune un foarte mare accent pe ele: „Sper să îmi asculţi sfatul meu şi dacă studiezi, să studiezi ziua şi să nu pierzi nopţile”[22] sau „Te mai rog Aurel (...) împarte-ţi studiul ca noaptea să poţi dormi, căci la din contră ştii bine ce urmări are încordarea asupra sănătăţii tale”[23].

După moartea soţului său, dr. Aurel Mureşianu, în anul 1909, Elena Mureşianu îşi pune toată încrederea în fiul său, Aurel, cu care se sfătuieşte mai în toate problemele ivite. Chiar dacă i-ar fi plăcut ca fiul său să urmeze o carieră militară, greutăţile vieţii, impuse şi de război, dar şi de starea de sănătate a fiicei sale, Elena Aida, o determină să-i ceară demobilizarea: „Acum nu am alta a-ţi spune decât să te pui pe lucru să te înscrii şi să-ţi ceri demobilizarea. Scrie-mi îndată ce faci căci nu mai e timp de pierdut şi îţi cârcăleşti tot viitorul tău, al mamei tale şi al surorii tale. De aceea, tu eşti chemat să le faci bucuria şi să le sprăjineşti la bătrâneţe. Ăsta e lucru serios şi tu şti cum stăm asemenea şi cu

[15] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.658.
[16] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.626.
[17] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.652.
[18] *Ibidem*, nr. inv. 15.677.
[19] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.636.
[20] *Ibidem*, nr. inv. 15.640.
[21] *Ibidem*, nr. inv. 15.619.
[22] *Ibidem*.
[23] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.677.

nervii sorei tale care îmi costă poate şi viaţa mea”[24].

Revenind la caracterul informațiilor pe care le regăsim în corespondența Elenei Mureşianu, putem afirma că acestea sunt diverse. Un aspect des întâlnit în corespondența pe care Elena Mureşianu a purtat-o cu fiul său şi pe întreg parcursul Primului Război Mondial este evoluția prețurilor şi sărăcia cu care se confruntă oamenii: „Aici s-a făcut nesuferit traiul din cauză că s-au maximat alimentele, nu mai găseşti nimic în piață. Poame nu sunt decât mere şi pere, prune n-am văzut deloc, zarzavat puțin, brânză deloc. De două săptămâni, voi să cumpăr nițică slănină în piață şi fiindcă după părerea măcelarilor s-a maximat prea ieftină carnea de porc, nu mai găseşti mai nimic. Untură nu găseşti deloc şi eu acum mai am numai puțină. Am aflat că la Arad, Timişoara sau Sighişoara se află destulă cu 44 coroane kilogramul.”[25] sau: „Oamenii s-au prostit în scumpețile care tot cresc neruşinat şi autoritățile sunt importante de-ar lua măsuri severe pare că tocmai în ciuda lor se scumpesc toate”[26]. Oferă informații despre prețurile unor produse necesare, precum: „Carnea e 36 de coroane, untura 60 coroane, laptele 3 koroane”[27], „un ou e 3 coroane”[28], „pânză de cearşafe de pat, lățimea 150 cm, costă metrul 165 coroane, pentru un cearşaf de pat trebuie 2 metri. Pânză pentru cearşaf de plapumă de 200 cm lățime costă 198 coroane şi trebuie 2 ½ m, pânza pentru cămăşi de bărbați costă 85 de coroane m. şi e de 90 de cm lată. Pânză pentru cămăşi de damă costă iandrul (91 cm) 77 cor. este lată de 95 cm”[29], „Casele se urcă mereu în preț. Casele din piață ale noastre ar face acum un milion de coroane dară te-ai încumeta să le vinzi pentru nişte trențe de bancnote? Casa din strada orfanilor am cerut pe urma doară 120 mii coroane. E interesant cum se vor mai întoarce lucrurile”[30].

Produsele de bază se găsesc foarte greu şi la prețuri foarte mari, de aceea Elena Mureşianu îi cere fiului său, ca atunci când poate, să facă rost de diverse alimente precum: „(...) atunci trimite pe vreun soldat să cumpere la sate vreo gâscă sau rață grasă s-o taie şi s-o aducă jumulită (...) ca să avem şi noi de Paşti o friptură mai bună căci aici costă enorm[31] (...) Dacă vei veni adu, dacă poți, puțină slănină afumată, cam 20 kilo făină şi vreo 5 kilo untură[32] (...) În tot cazul, dacă vei veni acasă n-ar strica să aduci cu tine câteva kilograme de untură, căci fiind atunci mai mulți şi aici nu se află ori foarte scumpă. Profită şi tu de la ofițerul de la popotă să cumperi pentru tine. Şi făină se dă foarte puțină de aceea numai ½ sac ne-ar fi deocamdată suficient dar dacă îți face greutăți, atunci renunț la orişice”[33].

Restaurantul pare o alternativă mai ieftină pentru procurarea hranei, în

[24] *Ibidem*, nr. inv. 15.659.
[25] *Ibidem*, nr. inv. 15.663.
[26] *Ibidem*, nr. inv. 15.672.
[27] *Ibidem*, nr. inv. 15.641.
[28] *Ibidem*, nr. inv. 15.672.
[29] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.617.
[30] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.641.
[31] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.617.
[32] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.665.
[33] *Ibidem*, nr. inv. 15.667.

condițiile în care Elena Mureşianu nu este dispusă ca pentru prepararea unei supe, de exemplu, care trebuie să fiarbă continuu de dimineață, trebuie să se ardă prea multe lemne, şi ele scumpe şi, mai ales, greu de procurat[34].

Produsele trimise sunt adevărate surprize ce produc o mare bucurie Elenei Mureşianu, dar şi fiicei sale, Elena Aida: „Ce bun e vinul pe care mi l-ai trimis. Regulat după masă beau un păhărel. M-am făcut mai egoistă, nu mai dau nimănui din el, îl țin numai pentru mine şi simt că-mi dă putere. Ce lucruri bune ne-ai trimis.”[35], sau „Azi ne-a făcut surpriză locotenentul Phelps pe care l-ai trimis tu cu o sticlă de cognac şi Ilenuței aşa frumoase surprize. A rămas emoționată de bunătatea frățiorului ei iubit. Îți mulțumesc, dragul mamei, de cele trimise”[36].

Un alt subiect, amintit destul de des în corespondența anului 1919 este împărțirea averii lui Gheorghe Nica, unchiul Elenei Mureşianu, decedat în anul 1917. „Casa am vândut-o cu 139 mii de coroane (...) Imaginează-ți că bijuteriile au fost prețuite de argintari, în urma inventarului judecătoresc ce s-a făcut după rămasul, după nenea Ghiță. Floarea de diamant e însemnată în 2.500 coroane. Inelul pe care l-ai purtat tu 800 coroane. acul de smarald 1.500 coroane. Va să zică nu pot cumpăra nimic”[37]. Vânzarea casei aduce alte probleme pentru Elena Mureşianu, care este nevoită să se mute din casa din strada Sf. Ioan, sa aibă grijă de bibliotecă şi de mobila pe care a reuşit s-o cumpere cu suma de 2.700 de coroane.[38] A reuşit, cu greu, să obțină odăile de jos ale casei, pentru încă un an, pentru a aduce toate lucrurile din casă, „toate cărțile tale, ambele biblioteci sunt deja înmagazinate, iar cărțile aşezate la locul lor, aşa că tu dacă vei căuta ceva, să găseşti uşor şi scrinul în care mai țineai scrisori şi pe acela l-am dus, plus toate lăzile cu cărți vechi din pod. Au lucrat 5 soldați, pe care i-am cerut de la spital, două zile până le-a transportat. Ce lucru greu pentru mine e un asemenea montat şi pe urmă odăile murdare de jos, căci nu pot să le zugrăvesc, căci m-ar costa 4-500 coroane şi nu se rentează pe un timp scurt. E neplăcut, ca fată mare unde tot mai primeşti vizite de seamă să şezi acolo”[39]. „Cu mare greutate am putut obține cele două odăi de jos ca să nu fiu tocmai pe stradă. Acum trebuie să mă apuc de lucru. Mătuşile stau jos, tocmai până în ziua când să mă mut. Bucătăria trebuie zugrăvită căci e urâtă de tot, odăile nu le pot că n-am timp, aşa trebuie să mă mut în ele. Cea mai mare parte din mobilă trebuie s-o pui în magazie. Bibliotecile amândouă trebuie duse tot în magazie. Am început deja să duc din cărți căci am numai 25 de zile”[40].

O altă problemă cu care trebuie să se confrunte este situția casei din strada Orfanilor, astăzi strada Poarta Şchei: „Eu mă necăjesc aici cu locatarii foarte mult (...) care şade în casele din strada Orfanilor mi-a ruinat completmente odaia de

[34] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.632.
[35] *Ibidem*, nr. inv. 15.644.
[36] *Ibidem*, nr. inv. 15.632.
[37] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.640.
[38] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.650.
[39] *Ibidem,* nr. inv. 15.651.
[40] *Ibidem*, nr. inv. 15.648.

baie. Robinetele au curs toate mereu, astfel că padimentul sub baie a putrezit cu totul şi baia a căzut jos în şopron iar soba baiei care încălzea baia, cazanul e topit, arzându-l fără să fie apă în el. Paguba e mare. Am trimis specialişti să constate paguba iar Rolesch refuză să o repare şi tocmai înainte de a-ți scrie această scrisoare i-am descris şi lui una în termeni foarte hotărâți că dacă nu o va repara în 3 zile, îl voi da în judecată”[41].

Există posibilitatea să se întoarcă în casa din Şirul Inului, astăzi strada Piața Sfatului, numărul 25 (sediul Muzeului Casa Mureşenilor): „La toamnă când este să ies de aici speram să mă mut în casele noastre, în locuința lui Ziske. Acum aflu că nu e posibil, căci îmi găsise şi el o locuință dar chiriaşul de acolo încă nu voieşte s-o elibereze. Legea nu dă voie să dai pe nimeni afară şi dacă tu ca proprietari ai fi pe stradă. Am fost la avocat şi spune că nu pot să-l dau afară”[42]. „Azi am început deja să ne mutăm în locuința din mijloc. Ducem mai întâi mărunțişurile, încet una după alta, ca să nu ne răscolim deodată şi pe urmă voi vorbi cu un expeditor pentru obiectele cele mari”[43].

Pe lângă activitățile de zi cu zi, care-i produc numeroase supărări, Elena Mureşianu încearcă să-şi petreacă timpul şi într-un mod plăcut, şi anume la teatru. Astfel, în scrisoarea din 27 aprilie 1919, Elena Mureşianu îi povesteşte fiului său despre turneul Teatrului Național din Bucureşti care urmează a susține patru „reprezentațiuni, una după alta”[44]. Timpul trecea frumos şi în compania unor ofițeri, vechi cunoscuți ai familiei Mureşianu sau, pur şi simplu cunoştințe noi. De exemplu, în aceeaşi scrisoare din 27 aprilie 1919, Elena Mureşianu aminteşte despre un locotenent-colonel din Basarabia, înrolat în armata română şi despre soția acestuia, „o franceză tânără şi nu ştie altcum a vorbi decât franțuzeşte şi ruseşte. S-au informat în oraş cine vorbeşte bine dintre damele române franțuzeşte şi i s-a dat adresa noastră. La Înviere încă i-am văzut şi ei ne-au observat, aşa că a doua zi au şi venit la noi”[45]. În scrisoarea din 16 mai 1919 ne întâlnim cu generalul Eremie „un vechi cunoscut al familiei noastre. Tatăl lui, bun prieten cu Aurel. El are o germană de soție, spunea că o va aduce şi pe dânsa la noi la vizită, iar pe vară se va muta cu familia la Tuşnad”[46].

Rutina zilelor este spulberată, din când în când, şi de evenimentele consemnate de istorie, dar şi de presa vremii. Astfel, povesteşte despre vizita prințului Carol la Braşov, în aprilie 1919, în Duminica Floriilor, pe care l-a văzut la „defilarea armatei şi mai pe urmă la biserica din piață”[47]. Aminteşte, de asemenea, de vizita regelui Ferdinand şi a reginei Maria la Braşov, după o călătorie prin Ardeal, dar şi de organizarea unui miting pentru Banat[48].

[41] *Ibidem*, nr. inv. 15.661.
[42] *Ibidem*, nr. inv. 15.641.
[43] *Ibidem*, nr. inv. 15.667.
[44] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.625.
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem,* nr. inv. 15.627.
[47] *Ibidem*, nr. inv. 15.619.
[48] *Ibidem*, nr. inv. 15.634.

Despre protesul pentru integritatea Banatului aminteşte şi într-o altă scrisoare, evenimentul producând o emoţie deosebită Elenei Mureşianu: „Protestul pentru integritatea Banatului, de ieri, a fost imposant, făcusem cunoştinţă cu un colonel medic Voiculescu şi cu soţia lui şi ne-am dus împreună la această manifestaţie, am ascultat-o sus la sfat, de unde se privea aşa de bine asupra publicului. La ferestrele casei noastre fâlfâia tricolorul, trimis de mine, aranjat de panglici şi se făcea aşa de bine”[49]. Evenimentele amintesc, parcă, de vremurile de odinioară în care participa, alături de soţul său, dr. Aurel Mureşianu, la lupta pentru recunoaşterea drepturilor naţionale ale românilor din Transilvania.

Noile evenimente istorice din viaţa Transilvaniei (sfârşitul Primului Război Mondial, unirea Transilvaniei cu România de la 1 decembrie 1918) au permis românilor serbarea unor momente memorabile, cum este aniversarea a 71 de ani de la Marea Adunare Naţională de pe Câmpia Libertăţii de la Blaj, din 3-5 mai 1848. O astfel de aniversare s-a sărbătorit şi la Braşov, iar evenimentul este descris de Elena Mureşianu cu observaţia că Elena Aida a fost cea care a atras atenţia asupra faptului că este nevoie de a se intona „Deşteaptă-te, Române!”: „Imediat a dat colonelul ordin şi pân la mormânt tot asta l-au cântat. A făcut Ilenuţa o foarte bună observaţie. E de tot altă viaţă românească, îţi tresaltă inima de bucurie mai ales la astfel de momente care niciodată în viaţa ta nu a fost permis să le serbez”[50].

Eliberarea Budapestei de către armata română la 4 august 1919 este sărbătorită şi la Braşov, fiind descrisă în câteva cuvinte: „Ce bucurie mare, azi-noapte toate clopotele din oraş au înălţat slavă la Domnul pentru izbânda bravei noastre armate. Ce emoţionate am fost şi sunt, nici nu-mi vine să cred aşa o minune mare. Dreptatea tot a venit şi pentru noi. Nu ne lasă Domnul, căci am suferit destul. Azi a fost un Te-deum în piaţa Braşovului, muzică militară, entuziasm de nedescris, bucurie mare”[51].

Solidaritatea umană, sentimentul naţional, spiritul combativ au făcut din Elena Mureşianu un model feminin al acelor vremuri apreciat de numeroase societăţi culturale şi nu numai: „Azi am primit de la Cluj, de la Liga tinerimii pentru dezrobirea românilor, o telegramă în care îmi face onoarea să mă numească membră de onoare a ei, în semn de recunoştinţă pentru lupta purtată întru unirea tuturor Românilor. Am fost adânc mişcată. Le voi mulţumi telegrafic”[52].

Nu lipsesc, din corespondenţa anului 1919, nici informaţiile referitoare la diverşi membri ai familiei. De exemplu, în cartea poştală din 16 aprilie[53], anunţă decesul cumnatului său, Moise Groza, general în armata română, participant la Războiul de Independenţă al României din anii 1877-1878, corespondent al ziarului braşovean *Gazeta Transilvaniei*. Aminteşte şi de concertul susţinut

[49] *Ibidem.*
[50] *Ibidem*, nr. inv. 15.627.
[51] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.652.
[52] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/1, nr. inv. 15.637.
[53] *Ibidem*, nr. inv. 15.620.

de Lucia Mureşianu, fiica compozitorului Iacob Mureşianu Petru, la Sibiu[54] şi Braşov[55], despre care vorbeşte şi presa vremii.

Elena Aida este şi ea des amintită în corespondenţă şi datorită informaţiilor despre starea sa de sănătate, dar şi situaţiei cu un tânăr căpitan „N" din armata română, în care ea şi-a pus toate speranţele de a se căsători[56].

Dincolo de simplitatea informaţiilor, corespondenţa Elenei Mureşianu cu fiul său, Aurel A., ascunde zbuciumul unei mame care, timp de cinci ani şi-a ştiut copilul departe, supus vitregiilor războiului şi ale suferinţei. Prin menţionarea tuturor citatelor, am vrut să ofer cititorului culoarea vremurilor de atunci, puritatea gândurilor şi sentimentelor personajelor articolului, dându-le lor posibilitatea de a se exprima încă o dată. Menţionez că această corespondenţă va putea fi lecturată, on-line, în cadrul site-ului din proiectul *E-cultura: Biblioteca digitală a României*, implementat de Ministerul Culturii.

[54] *Ibidem*, nr. inv. 15.627.
[55] *Ibidem*, nr. inv. 15.631.
[56] Arhiva Mureşenilor, dosar 557/2, nr. inv. 15.644.

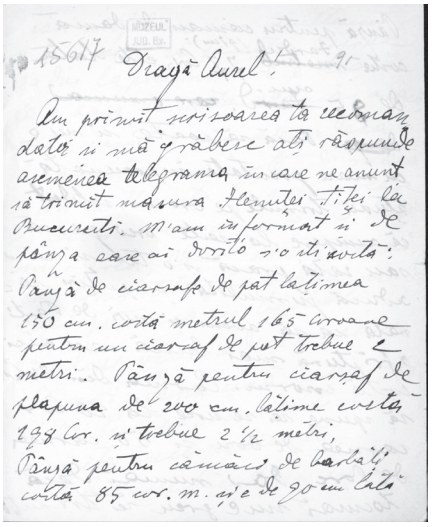

Fig. 1 – Manuscris Elena Mureşianu (Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 15.617).

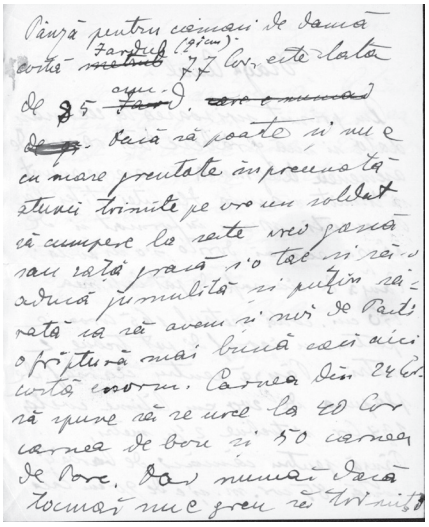

Fig. 2 – Manuscris Elena Mureşianu (Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 15.617).

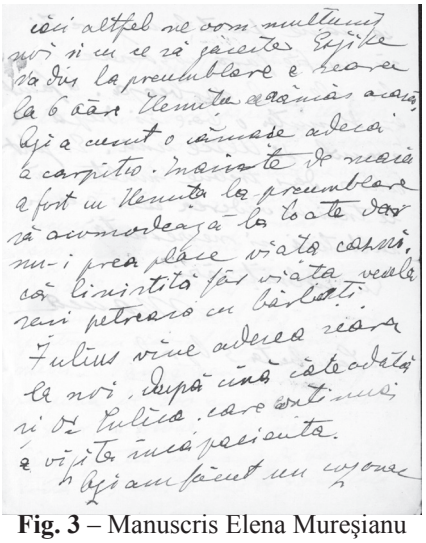

Fig. 3 – Manuscris Elena Mureşianu (Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 15.617).

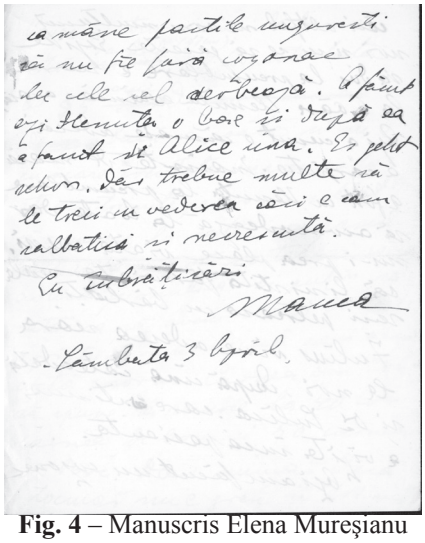

Fig. 4 – Manuscris Elena Mureşianu (Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 15.617).

Fig. 5 – Carte poştală (Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 15.626).

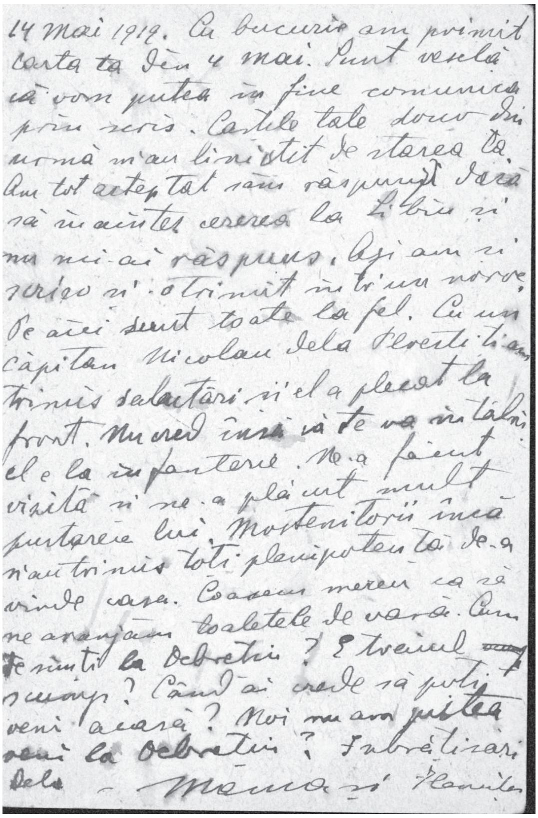
14 mai 1919. Cu bucurie am primit
carta ta din 4 mai. Sunt veselă
că vom putea în fine comunica
prin scris. Cartile tale două din
urmă m'au liniştit de starea ta.
Am tot aşteptat săm răspunzi dacă
să înaintez cererea la Sibiu şi
nu mi-ai răspuns. Aşi am şi
scris-o şi-o trimit într'un noroc,
Pe aici sunt toate la fel. Cu un
căpitan Nicolau dela Ploeşti ţi-am
trimis salutări şi el a plecat la
front. Nu cred însă că te va întâlni
el e la infanterie. Ne-a făcut
vizită şi ne-a plăcut mult
purtarea lui. Moştenitorii încă
n'au trimis toţi plenipotenţă de-a
vinde casa. Coasem mereu ca să
ne aranjăm toaletele de vară. Cum
te simţi la Debreţin? E traiul
scump? Când ai crede să poţi
veni acasă? Noi nu am putea
veni la Debreţin? Îmbrăţişări
Dela – Mama şi [illegible]

Fig. 6 – Carte poştală
(Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 15.626).

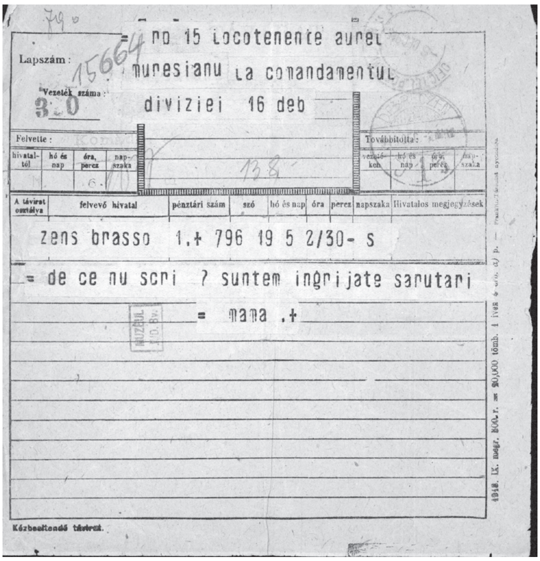
Lapszám: 15664
Vezeték száma: 3.0
= no 15 locotenente aurel
muresianu la comandamentul
diviziei 16 deb
Felvette:
Továbbította:
zens brasso 1.+ 796 19 5 2/30- s
= de ce nu scri ? suntem ingrijate sarutari
= mama .+
Kézbesítendő távirat.

Fig. 7 – Telegramă
(Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 15.664).

Autorul stemei României Mari, Keöpeczi Sebestyén József

SZEKERES Attila István *

Abstract: József Sebestyén Keöpeczi, Author of the Coat of Arms of Greater Romania. *After the Treaties of Saint-Germain, Versaillles and Trianon, the Kingdom of Romania – usually, Greater Romania –, extended by the inclusion of Transylvania, parts of Banat, the Criş region (Körös-vidék), the southern part of historical Maramureş (Máramaros), Bukovina, and Bessarabia, intended to showcase the latest changes on its symbols as well. King Ferdinand I of Romania had heraldist József Sebestyén Keöpeczi appointed to create the new coat of arms. József Sebestyén Keöpeczi was born on 12 November 1878 in Szék (Sic, today's Cluj County). From 1903 till 1914, Sebestyén was co-editor of the Genealógiai Füzetek (Genealogical Journal) edited in Cluj. In it, he published almost one hundred drawings, mostly of coats of arms, and a significant number of articles. In 1915, as herald painter to the Hungarian National Archives, Keöpeczi drew the Hungarian Royal middle coat of arms and seal. He is also author of the 1921 coat of arms of Romania. Following the Second Vienna Award, he moved to Cluj and worked in the University Library. He published many studies on heraldry, the history of art, and the history of architecture. He painted numerous coats of arms, drew many bookplates, ornated memorial tablets, and traced family trees. He died in Cluj on 27 December 1964.*
Keywords: *Romania, coat of arms, József Keöpeczi Sebestyén, Transylvania, union.*

Foarte puțină lume cunoaşte faptul că stema Regatului României din 1921 a fost realizată de un artist heraldist maghiar din Transilvania, Keöpeczi Sebestyén József (1878-1964). Subsemnatul, în calitate de cercetător al vieții şi activității artistice şi ştiințifice a personajului, fac eforturi pentru a populariza acest fapt în mediile din România şi nu numai. Astfel, onorând invitația Muzeului Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş, mi-am propus această comunicare.

Am publicat o carte în limba maghiară despre viața şi activitatea artistului heraldist – *Keöpeczi Sebestyén József, a címerművész*[1] –, o carte bilingvă, în română şi maghiară – *Stema României şi Keöpeczi Sebestyén József – România címere és Keöpeczi Sebestyén József*[2]. În limba română am publicat un studiu în volumul omagial Mihai Dim. Sturdza – *József Sebestyén Keöpeczi, autorul stemei*

* Heraldist, doctor în istorie, membru al Academiei Internaționale de Heraldică, preşedinte al Asociației de Heraldică şi Vexilologie din Transilvania – Sfântu Gheorghe;
e-mail: attila@szekeres.ro; https://w.w.w.szekeres.ro.

[1] (Artistul heraldist Keöpeczi Sebestyén József), Baraolt, 2014.

[2] Apărută la Centrul de Cultură al Județului Covasna, Sfântu Gheorghe – Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2018.

României din 1921[3] –, respectiv un subcapitol în cartea sa, *Patrimoniul heraldic al județului Covasna*[4]. Împreună cu heraldistul bucureștean Tudor-Radu Tiron am publicat studiul *Stemele din biserica reformată de la Căpeni – un ansamblu unic de heraldică publică și privată*[5], în care am rezumat viața și activitatea artistului.

În prezenta lucrare apare numele heraldistului în forma în care îl folosea cel mai des, Keöpeczi Sebestyén József. Sebestyén este numele, József prenumele, iar Keöpeczi supranumele derivat din predicatul nobiliar al familei (de Keöpecz).

Augmentarea stemei României

Ultima stemă oficială a României înainte de Marea Unire a fost cea aprobată în 1872[6], desenată[7] de Carol Popp de Szathmáry[8].

După înfăptuirea unirii Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România, semnarea Tratatului de la Versailles între Puterile Aliate învingătoare în Primul Război Mondial și Germania (28 iunie 1919), Tratatului de la Saint Germain-en-Laye cu Austria (10 septembrie 1919), respectiv Tratatului de la Trianon cu Ungaria (4 iunie 1920), România a dorit să exprime starea de fapt inclusiv prin simboluri. S-au vehiculat mai multe propuneri: cele ale istoricilor Dimitrie Onciul și Nicolae Iorga, precum și cea a secretarului general al Ministerului de Externe, Nicolae Docan[9].

La 11 ianuarie 1921, președintele Consiliului de Miniștri, Alexandru Averescu a numit o „Comisiune pentru studierea noilor arme ale țării", formată din profesorii Dimitrie Onciul și Mihai Seulescu, heraldistul basarabean Paul Gore, sub președinția ministrului de interne Constantin Argetoianu[10]. S-a ajuns la un consens asupra unui proiect al istoricului Paul Gore, care, în luna aprilie, a fost însușit de Comisie[11]. Lucrarea nu a fost, însă, agreată de către Palatul Regal[12]. În această situație s-a dorit alcătuirea unui nou proiect, identificându-se un specialist în domeniu care să poată asigura, în același timp, o lucrare grafică cu un aspect optim[13]. Între timp, la recomandarea istoricului de artă Alexandru Tzigara-Samurcaș, cu consimțământul ministrului de Interne Constantin Argetoianu, pentru realizarea stemei a fost invitat

[3] Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter (red.), *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Iași, 2014, p. 919-933.

[4] Cartea a apărut la editura Tinta, Arcuș, 2015, p. 54-56.

[5] În „Monumentul, tradiție și viitor X", vol II, 2009, p. 329-358.

[6] Sancționată prin Decretul nr. 498 din 8 martie 1872, publicată în „Monitorul Oficial", nr. 57, 11/23 martie 1872.

[7] A se vedea planșa oficială: *Marea pecete a statului*, semnată de „ministru justiții", în care apare: „Desemnat de C. Szathmáry". Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale București (în continuare SANIC București), Fond *Comisia Consultativă Heraldică*, dosar nr. 3.

[8] În literatura de specialitate de limbă maghiară: Szathmári Pap Károly.

[9] Silviu Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, 1998, p. 98.

[10] *Ibidem*. Tudor-Radu Tiron, *De la cucerirea Independenței la înfăptuirea Marii Uniri. Note pe marginea reprezentării decorațiilor românești în stemele de stat din 1872 și 1921*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române", anul I, nr. 2, 2016, p. 128-129.

[11] S. Andrieș-Tabac, *op. cit.*, p. 99.

[12] T.-R. Tiron, *art. cit.*, p. 129.

[13] *Ibidem*.

artistul heraldist Keöpeczi Sebestyén József[14]. Heraldistul transilvănean a schițat câteva alte proiecte la sediul Fundației Universitare „Carol I", dintre care suveranul a ales varianta care urma să devină stema României Mari[15]. „Proiectul Gore" a fost modificat radical[16]. Sebestyén a realizat stema în trei variante – mare, mijlocie şi mică – în mai multe exemplare, acasă la Căpeni.

Noul proiect a fost însuşit de Comisie, în şedința din 1 iulie 1921[17]. Stema a fost votată de Senat, în şedința din 18 iulie 1921, şi de Adunarea Deputaților, în şedința din 20 iulie 1921. Legea pentru fixarea stemei Regatului României, întregit cu țările surori unite, a fost promulgată de regele Ferdinand în data de 23 iulie 1921[18] şi a fost publicată împreună cu desenele heraldice ale stemei – în cele trei variante – în *Monitorul Oficial*, în data de 29 iulie 1921[19].

În aceeaşi zi, desenul stemei mari, cu semnătura autorului – „J. Sebestyén de Keöpecz" – a fost publicat în cotidianul *Universul*[20], apoi în numărul din luna decembrie al revistei *Ilustrația*[21], de asemenea cu semnătura artistului.

În anul următor, într-o notă de redacție a revistei *Flacăra*[22], dedesubtul unui studiu publicat de Sebestyén[23], autorul este prezentat astfel: „Dl. Jos. Sebestyen de Keöpecz, care a binevoit a ne da interesantul articol de mai sus este autorul noii steme a României şi unul din cei mai mari specialişti în ştiințele heraldice din Europa".

Keöpeczi Sebestyén József

Familia Sebestyén este originară din Trei Scaune, mai exact din scaunul Micloşoarei, satul Căpeni, în maghiară *Köpec*, arhaic *Köpecz* sau, mai demult, *Keöpecz*. Joannes Sebestyén de Keöpecz şi prin el tatăl său, Petrus, au fost înnobilați şi li s-a conferit o stemă de către principele Transilvaniei, Báthori Gábor (Gabriel Báthori), prin diploma emisă la Alba Iulia în data de 29 iunie 1608[24]. De aici derivă predicatul nobiliar *de Keöpecz*, în maghiară *keöpeczi*,

[14] Alexandru Tzigara Samurcaş, *Memorii III (1919–1930). Lupta vieții unui octogenar*, Bucureşti, 2003, p. 92–93.

[15] *Ibidem*.

[16] Jean Nicolas Mănescu, *L'héraldique d'État de la Roumanie contemporaine de 1918 à nos jours*, în „Revue roumaine d'histoire" (RRH), anul XXXII, nr. 1-2, 1993, p. 131.

[17] Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor şi până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brăila, 2005, p. 414.

[18] Legea nr. 3573.

[19] „Monitorul Oficial", nr. 92.

[20] „Universul", anul XXXIX, nr 169, 29 iulie 1921.

[21] „Ilustrația", anul X, seria 2, nr. 9, 9 decembrie 1921.

[22] „Flacăra", anul VII, nr. 14, 11 martie 1922, p. 214.

[23] *Portretul unui boier ardelean în timpul lui Mihai Viteazul*.

[24] „*Nobilitatio Joannis et Petri Sebestien de Keöpecz cum armis"* – Arhivele Naționale Ungare (MNL OL), Fond F1, Arhivele Capitlului de la Alba Iulia (Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára), Libri regii Transilvaniae (Erdélyi Királyi Könyvek), vol. 8, p. 55, nr. 5105 "; Constantin Reichenauer von Reichenau, Géza von Csergheö şi Oscar von Bárczay, Der Adel von Siebenbürgen, în colecția „J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch", (Vierten Bandes zwölfte Abtheilung), Verlag von Bauer und Rapse, Nürnberg, 1898; Sándor Imre, *Czímerlevelek*, vol. 1., Cluj, 1910, p. 31.

astfel, cu minusculă, dar care a fost folosit de către heraldist cu majusculă, deci ca supranume: Keöpeczi Sebestyén József.

Părinții săi, Sebestyén József senior (născut la Nireş, la 8 aprilie 1855) şi Kállay Nagy Berta (născută la Guruslău) s-au căsătorit la Zalău în 1877[25]. Sebestyén József jr. s-a născut la 12 noiembrie 1878, la Sic, pe atunci în comitatul Solnoc-Dăbâca, azi aparținând de județul Cluj[26]. Tatăl său era acolo învățător. În 1881, familia s-a mutat la Nemigea de Jos, apoi la Şieu, unde tatăl a devenit director de şcoală, iar mai târziu a lucrat în oraşul Bistrița ca învățător. Astfel, tânărul Sebestyén a urmat şcoala acolo unde părintele îşi avea slujba, continuându-şi studiile medii la Bistrița, unde, în anturaj săsesc, şi-a perfecționat şi cunoştințele de limbă germană[27].

Dorind să devină pictor, Sebestyén a frecventat cursurile Şcolii Regale Maghiare de Desen Artistic din Budapesta, ca student-oaspete în primul semestru al anului universitar 1898-1899[28]. În 1903, îl găsim la Cluj. Devenise coredactor şi ilustrator al revistei de specialitate proaspăt apărute, *Genealógiai Füzetek*[29], editată de Sándor Imre. Până la încetarea apariției revistei din cauza războiului, în 1914, au apărut peste 100 de desene de steme ale sale. În paralel, a publicat şi 16 studii heraldice.

A ilustrat lucrarea lui Sándor Imre, *Czímerlevelek*[30], în două volume[31], în care au apărut 149, respectiv 134 desene heraldice ale sale. Tot el a ilustrat o altă lucrare a lui Sándor Imre: *Kolozsvár czímeres emlékei*[32].

În 1914, din cauza războiului, a înrolării patronului, a editorului – redactorul- şef Sándor Imre – şi a încetării apariției revistei, Sebestyén s-a mutat la Budapesta. A lucrat la Arhivele Naționale Regale Ungare, executând, mai ales, desene heraldice, fiind plătit cu bucata. În 1915 a primit permisiunea Ministerului de Interne de a folosi titulatura de „pictor heraldist al Arhivelor Naționale Regale Ungare”[33]. A fost la locul potrivit în momentul potrivit. În această calitate, lui Sebestyén i-a revenit onoarea de a desena armele Ungariei, după ce stema mijlocie a statului a fost augmentată cu armele Bosniei, țară ocupată în acord cu Tratatul de la Berlin de Imperiul Austro-Ungar, în 1878, şi anexată în 1908 (armele comune ale monarhiei dualiste au fost realizate de artistul heraldist austriac Hugo Gerard

[25] Date extrase din scrisoarea adresată fiului său, András, datată 30 august 1941. Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (în continuare SJCJAN), Fond *Colecția „Sebestyén József”*, dosar 17, f. 34.
[26] SJCJAN, *Registrul matricol al botezurilor al Parohiei Reformate Sic (Szék)*, dosar 211/9, p. 125–126, nr. crt. 77.
[27] Tagányi Károly, Réthy László, Pokoly József, *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*, vol. V, Deés, 1901, p. 274.
[28] Conform Registrului Matricol al instituției: http://www.mke.hu/about/hallgatoi_adatbazis.php/s (accesat la 07. 06. 2018).
[29] Caiete genealogice.
[30] Diplome armale.
[31] Sándor Imre, *Czímerlevelek*. I. füzet (1551–1629), II. füzet (1629–1660). Kolozsvár, 1910, ill. 1912.
[32] Monumente heraldice ale Clujului.
[33] MNL OL, 235/1915 OL (nr. inv. Y 1397/1942) şi arhivele Ministerului de Interne, 6078/1915BM (nr. inv. K 148 1921-3-6472).

Ströhl). Sebestyén a desenat stema Regatului Ungariei în variantele mică şi mijlocie, fiecare în două variante, având doi îngeri ca tenanți, respectiv flancate de o ramură de stejar şi una de măslin. Totodată, el a desenat şi sigiliul Regatului. Stemele noi, comune ale monarhiei dualiste, şi cele ale Regatului Ungar au fost sancționate de către suveranul Franz Joseph, împărat austriac, regele apostolic al Ungariei, la 11 octombrie 1915[34]. De fapt, s-a augmentat stema folosită anterior. S-a păstrat divizarea scutului mare, scut scartelat cu o insițiune: în primul cartier – stema Dalmației, în al doilea – stema Croației, în al treilea cea a Slavoniei, în al patrulea – stema Transilvaniei. A fost despicată insițiunea. Stema oraşului Fiume, care ocupa anterior întregul câmp, a fost plasată în senestra, partea dextră fiind ocupată de acum încolo de stema Bosniei.

Sebestyén a participat la Primul Război Mondial, iar după căderea monarhiei dualiste s-a înrolat în Divizia Secuiască. În 1919, locotenentul Sebestyén a căzut prizonier de război. Împreună cu alți circa 600 de colegi ofițeri a fost internat în cetatea Braşovului. Mai târziu a fost eliberat, dar i s-a impus domiciliu forțat, având posibilitatea să-şi aleagă o localitate pe o rază de 50 de km în apropierea Braşovului. A ales locul de origine al familiei, unde până atunci nu mai fusese, nu din motive sentimentale, ci mai ales practice. O cunoştință de a sa de la Budapesta, Nagy Lajos, l-a primit în casă, unde locuia o nepoată a soției sale, rămasă orfană, Gyenge Ilona, cu care Sebestyén s-a căsătorit la 20 august 1919, în biserica reformată de la Căpeni[35]. După căsniciile anterioare de scurtă durată, a urmat una care i-a influențat mult cariera. În scurt timp li s-au născut doi fii: András László József, la 11 iulie 1920[36], şi Albert Lajos Viktor, la 2 noiembrie 1921[37], ambii dispărând timpuriu[38].

Sebestyén a stat la Căpeni până în anul 1940. Aceasta a fost cea mai rodnică perioadă a activității sale de heraldist şi a celei de conservare a patrimoniului cultural, de protecție a monumentelor. În această perioadă a pictat nenumărate steme familiale, a desenat ex-librisuri, având ca motive principale blazoane. În anul 1929, Keöpeczi Sebestyén József a proiectat şi desenat stema şi diploma de onoare a Federației Corurilor Maghiare din România.

În anul 1926 s-a extins biserica reformată din Căpeni. Tavanul casetat al extinderii a fost decorat de Sebestyén cu stemele familiilor armaliste din localitate. Întreaga pictură heraldică a acestui tavan casetat, la fel ca şi inscripția comemorativă, au fost pictate răsturnate în oglindă. Totodată, el a decorat şi parapetul galeriei vestice a bisericii: la mijloc apare stema „nobilei națiuni a secuilor", flancată de stemele principilor Transilvaniei: Bethlen, Báthori, Bocskai, respectiv Rákóczi, Kemény şi Apafi.

[34] Decret pentru adoptarea noilor arme comune [ale Imperiului Austro-Ungar] şi ale Regatului Ungar – „Budapesti Közlöny" nr. 236, 12 octombrie 1915; „Turul", anul XXXV, nr. 1-4, Budapesta, 1917.

[35] Registrul familial al bisericii reformate din Căpeni, vol. II., p. 143.

[36] Registrului matricol al bisericii reformate din Căpeni, vol. V. (1918–1957), p. 8.

[37] *Ibidem*, p. 12.

[38] În 1946.

În monumentala lucrare a lui Lukinich Imre, *A bethleni gróf Bethlen-család története*[39], apărută la Budapesta în 1927, Sebestyén are 160 de desene, reprezentând, mai ales, castele şi conace ale conţilor Bethlen, dar şi ale rudelor familiei, apoi interioare, monumente funerare şi blazoane.

Între anii 1927 şi 1933, Sebestyén a fost colaborator al Muzeului Naţional Secuiesc din Sfântu Gheorghe, devenind membru al Colegiului director al instituţiei. După 1933, a fost colaborator al Muzeului Săsesc al Ţării Bârsei din Braşov.

Sebestyén a contribuit esenţial la protejarea patrimoniului cultural. Între anii 1932 şi 1933 a coordonat lucrările de salvare şi conservare ale bisericii-monument istoric cu hramul „Sfântul Emeric" din Ghelinţa, în special la conservarea frescelor ce datează din secolul al XIV-lea. În 1935 a realizat planul de reabilitare a bisericii romano-catolice din Plăieşii de Jos, a proiectat ornamentele cheilor de boltă şi ale capitelurilor. În 1937 a coordonat lucrările de renovare şi extindere ale castelului Daniel din Vârghiş, a proiectat placa comemorativă a lucrărilor[40], prezentând stema de alianţă a patronilor, baronul Daniel Ferenc de Vargyas şi a soţiei sale, contesa Somssics Gabriella de Sárd, împreună cu deviza familei Daniel: „Deus providebit"[41]. De asemenea, a participat la lucrările de restaurare a Bisericii Negre din Braşov şi la cercetările arheologice desfăşurate în Cetatea Braşov.

Cea mai renumită realizare a sa este stema României, din 1921 – moment amintit anterior. Sebestyén a fost propus regelui Ferdinand de către Alexandru Tzigara Samurcaş. Istoricul de artă, prieten de familie al regelui, îşi amiteşte de acest moment în *Memoriile* sale[42]: „Întors în ţară, unde mi-am reluat, atât prelegerile, cât şi activitatea la Muzeu[43], am fost numit în Comisia pentru stabilirea noii steme a ţării, în privinţa căreia era mare neînţelegere şi nepricepere. Desinatorul însărcinat provizoriu era aşa de puţin în curent cu stilul heraldic, încât căuta să deseneze după vulturii împăiaţi de la Antipa[44], tipul viitoarei steme. Punând pe Rege în curent cu confuzia în care se dezbăteau membrii Comisiei, fui autorizat, cu consimţământul ministrului de Interne Argetoianu, să angajez pe specialistul heraldic Iosef Sebestyen, din Chepeţul transilvănean, care, între alte lucrări, era şi autorul stemei noi a Olandei[45]. Venind în ţară, prezentat Regelui, cu care a avut o interesantă convorbire în materie, el a lucrat, într-una din camerele Fundaţiei Carol I[46], diferite schiţe din care apoi s-a hotărât stema definitivă al cărei original în ulei, semnat de autor, a rămas în păstrarea arhivei Fundaţiei".

În custodia Serviciului Arhivelor Naţionale Istorice Centrale Bucureşti se află două planşe pictate de Sebestyén, înfăţişând stema României[47]. Pe una dintre ele, deasupra stemei se află înscrisul „Regatul Romaniei", pe cealaltă apare doar

[39] Istoria familiei Bethlen de Bethlen.
[40] Kisgyörgy Zoltán, *Kovászna megye. Útikönyv*. Második kiadás. Csíkszereda, 2009, p. 313.
[41] Dumnezeu (ne) va purta de grijă.
[42] Alex. Tzigara Samurcaş, *op. cit.*, p. 92–93.
[43] Muzeului Naţional, al cărui fondator era.
[44] Muzeul de Istorie Naturală „Grigore Antipa".
[45] Informaţie greşită: autorul stemei Olandei din 1907 este Johannes Evert van Leeuwen.
[46] Fundaţia Universitară „Carol I".
[47] SANIC Bucureşti, Fond *Comisia Consultativă Heraldică*, dosar 3.

stema. Aceasta este singura diferență, în rest desenele sunt de o așa bună calitate, încât nu se observă nicio diferență.

În scrisoarea trimisă la 7 decembrie 1921 paleografului Jakubovich Emil la Budapesta[48], Sebestyén scrie că a realizat stema României şi a fost invitat de către Majestatea Sa la Sinaia, la un mic dejun, în data de 6 iulie. Opera sa a fost reuşită, fiind recompensat la cel mai înalt nivel[49]. În plus, a primit multe comenzi frumoase din partea regelui, reginei şi a prințului moştenitor, iar acum, cu sosirea iernii, lucrează la ele. Despre recompensa la cel mai înalt nivel nu avem date precise, nu am dat peste vreun decret de conferire de decorație. Dar heraldistul s-a semnat ca fiind decorat cu Ordinul „Coroana României" în grad de Ofițer, începând cu anul 1926. În actul său de identitate emis de autoritățile române în 1929 s-a semnat astfel: „Josif Sebestyén de Keöpecz, Ofițer al Coroanei României". Dacă s-a semnat astfel într-un act oficial, trebuie să-i dăm crezare[50].

Conform articolului 3 din *Legea de fixare a stemei de stat*, s-a alcătuit Comisia Consultativă Heraldică pentru proiectarea stemelor unităților administrativ-teritoriale. Sebestyén a fost numit referent al comisiei[51]. A desenat stemele fostelor comitate din Transilvania[52], dar acelea nu au fost agreate. Nu din punct de vedere artistic, pentru că desenele heraldice sunt impecabile, ci pentru că s-a dorit uniformizarea stemelor, excluderea elementelor cu referire la heraldica maghiară şi înlocuirea acestora cu elemente referitoare la istoria românească[53]. Sebestyén a renunțat la această activitate, primind, în schimb, numeroase comenzi pentru proiectarea steagurilor regelui, reginei şi prinților regali[54].

Sebestyén a primit şi alte comenzi din Vechiul Regat. A realizat stema Universității din Bucureşti, compoziție cuprinzând însemnele facultăților, având peste tot stema României. A pictat stema statului pentru şcoli româneşti, stema politicianului român Istrate Micescu şi avea şi alte comenzi, despre care am aflat din corespondența sa. Sebestyén nu practica doar arta heraldică, ci şi știința heraldică, publicând numeroase studii în diferite reviste şi publicații, mai ales în limba maghiară, apoi în limba germană, dar şi în limba română[55].

El a proiectat şi desenat stema episcopului romano-catolic de Alba Iulia, Márton Áron[56]. A realizat şi o compoziție heraldică pentru episcop, având ca

[48] Academia Ungară de Ştiințe, Colecția de manuscrise, Ms 4820/131, apud Sas Péter, I. p. 127.
[49] Nu am dat peste un decret de conferire de decorație, dar în actul de identitate a heraldistului, emis de autoritățile române s-a semnat astfel: „Josif Sebestyén de Keöpecz, Ofițer al Coroanei României".
[50] Am parcurs numerele Monitorului Oficial din perioada 1921–1927, dar s-ar putea ca prin multitudinea de acte publicate să nu fi observat decretul respectiv.
[51] *Magyar tudós készítette el a román államcímert (az Ellenzékből átvett cikk)*, „Székely Nép", anul XL, nr. 74, 17 septembrie 1922.
[52] Ana-Felicia Diaconu, *Date noi referitoare la heraldistul József Sebestyén Keöpeczi şi stemele județelor din Transilvania*, în „Revista arhivelor", nr. 1-2, 2016, p. 55-75.
[53] *Memoriu asupra stemelor județelor*, în „Monitorul Oficial", nr. 222, 6 august 1928, p. 8282–8283.
[54] „Székely Nép", anul XL, nr. 74, 17 septembrie 1922.
[55] A se vedea: *Portretul unui boier ardelean în timpul lui Mihai Viteazul*, în „Flacăra", anul VII, nr. 14, 11 martie 1922, p. 214.
[56] Bányai János, *Márton Áron püspökké szentelése*, în „Székelyföld", anul IX, nr. 3-4, 1939, p. 20.

piesă centrală stema Transilvaniei, surmontată de stema prelatului, înconjurate de stemele comitatelor diecezei ardeleneşti. Sebestyén a realizat şi alte compoziţii heraldice, cum ar fi stema Colegiului Reformat din Cluj, stema Transilvaniei, înconjurată de stemele comitatelor transilvănene, surmontate de steme bisericeşti unitariene, aflată la biserica unitariană din Aita Mare. O altă compoziţie de mari dimensiuni prezintă stema „nobilei naţiuni a secuilor", înconjurată de stemele comitatelor de pe teritoriul Ţinutului Secuiesc – Trei Scaune, Ciuc, Odorhei, Mureş-Turda şi Turda-Arieş – păstrată la Muzeul Naţional Secuiesc din Sfântu Gheorghe[57].

În urma celui de-al doilea arbitraj de la Viena, încă din octombrie 1940, Sebestyén s-a mutat la Cluj. A lucrat ca bibliotecar la Biblioteca Universitară, sub conducerea arhivistului Kelemen Lajos. În urma reunirii Transilvaniei de Nord cu România, poziţia sa a devenit instabilă. La sfârşitul anului 1946 a fost pensionat, însă, neavând relaţii de muncă de durată, a primit doar o pensie minimală.

Între timp, în data de 20 ianuarie 1945, a decedat soţia sa, rămasă acasă la Căpeni. Peste un an, în data de 16 ianuarie 1946, a decedat fiul său András[58], iar celălalt copil, Albert, a dat ultimul semn de viaţă printr-o scrisoare expediată din Nyírbátor (Ungaria), în care scria că nu se mai întoarce.

După pensionare, Sebestyén a lucrat în particular, mai mult pentru biserici. A fost ales ca membru al Comisiei de Artă Bisericească Romano-Catolică şi al Comisiei de Protecţie a Monumentelor şi Urbanism a Eparhiei Reformate din Ardeal. A realizat mai multe plăci şi panouri comemorative pentru Biserica Franciscană din Cluj, pentru bisericile reformate din Căpuşu Mare, Câţcău, Bicfalău; la Cluj pentru Biserica Reformată cu două turle, una de mari dimensiuni, iar în biserica din strada Farkas (Lupilor – Kogălniceanu de astăzi) are trei panouri, două uriaşe, reprezentând istoria lăcaşului, respectiv preoţii care au slujit acolo, şi unul, mai modest, în amintirea episcopului Vásárhelyi Boldizsár; la Dej, unu de dimensiuni mari şi încă două de dimensiuni mai mici. Aceste panouri au ca elemente decorative, în principal, steme.

Keöpeczi Sebestyén József a decedat la data de 27 decembrie 1964, la vârsta de 86 de ani, la Cluj[59]. Se odihneşte în Cimitirul Házsongárd din oraş. În concordanţă cu menirea sa de heraldist, monumentul său funerar este decorat cu stema de neam, în basorelief.

[57] Muzeul Naţional Secuiesc, nr. inv. A 183.

[58] A fost înmormântat după două zile în cimitirul de la Căpeni, conform Registrului deceselor bisericii romano-catolice din Căpeni, aflat la Parohia Romano-Catolică din Baraolt, vol. 16, p. 39.

[59] Apare în Registrul deceselor al primăriei din Cluj la nr. 1612 din 28 decembrie 1964, sub numele de „Sebestyen Iosif". În Registrul „Defunctorum", început în anul 1956, al Parohiei Romano-Catolice „Sf. Mihail" din Cluj, apare la nr. 135 sub numele „Josephus Köpeczy Sebestyén", fiind trecute data decesului (27 decembrie 1964) şi data înmormântării (29 decembrie 1964).

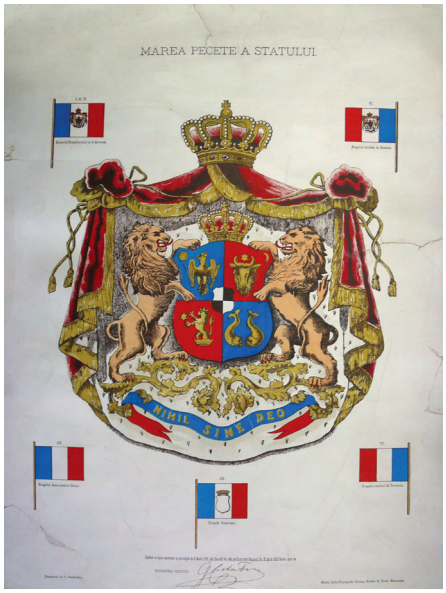

Fig. 1 – Stema României din 1872, realizată de Carol Popp de Szathmáry (SANIC Bucureşti, nr. inv. I 1066/3).

Fig. 2 – Stema cea mare a Regatului României – 1921 (SANIC Bucureşti, nr. inv. I 1066/3/1).

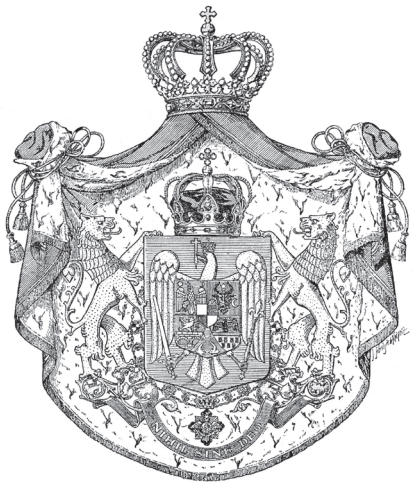

Fig. 3 – Stema cea mare a Regatului României – desen heraldic cu semnătura autorului: J. Sebestyén de Keöpecz („Universul", anul XXXIII, nr 169, 29 iulie 1929, p. 1).

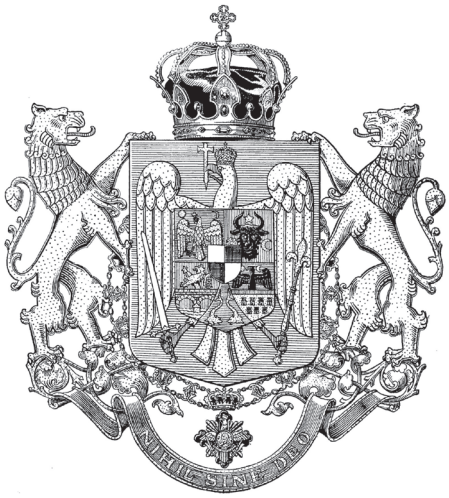

Fig. 4 – Stema medie a Regatului României – desen heraldic (SANIC Bucureşti, nr. inv. I 1066/3).

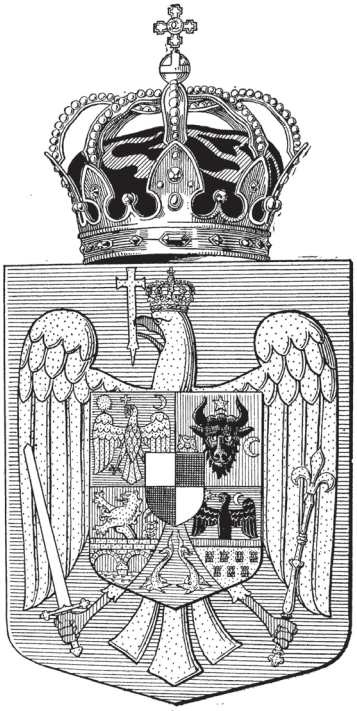

Fig. 5 – Stema cea mică a
Regatului României – 1921
(SANIC Bucureşti, nr. inv. I 1066/3).

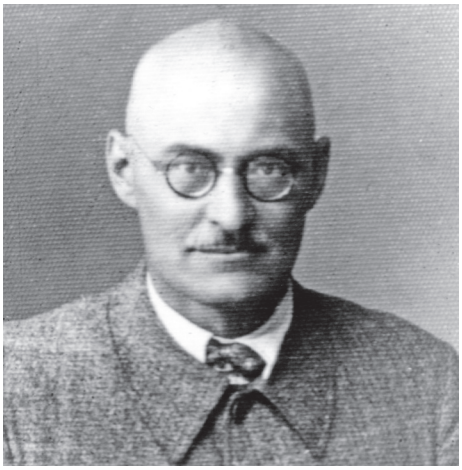

Fig. 6 – Keöpeczi Sebestyén József
în anul 1929
(fotografie din colecția autorului).

Fig. 7 – Sigiliul de stat al
Regatului Ungariei – 1915
(„Turul”, anul XXXV, nr. 1-4, 1917, p. 9).

Fig. 8 – Stema familiei Sebestyén
de Kőröspatak şi Keöpecz – 1926
(fotografie din colecția autorului).

Fig. 9 – Tavanul casetat al extinderii sudice a Bisericii Reformate din Căpeni – 1926

Fig. 10 – Stema Colegiului Reformat din Cluj – 1940
(Colegiul Reformat din Cluj-Napoca).

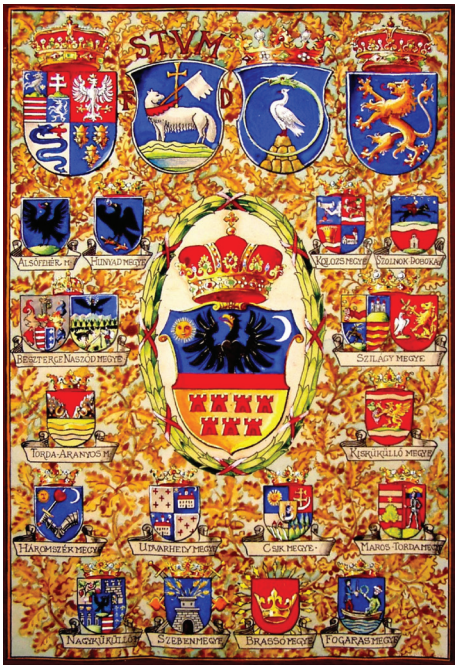

Fig. 11 – Stema Transilvaniei într-o compoziție dedicată Bisericii Unitariene – 1958 (Parohia Unitariană din Aita Mare).

Fig. 12 – Stema familiei Gyárfás de Léczfalva (Muzeul „Haszmann Pál”, Cernat).

Fig. 13 – Stema funerară a contesei Karolina Bethlen de Bethlen (1849–1914) (Biserica Reformată din strada Farkas din Cluj-Napoca).

Fig. 14 – Stema „Nobilei Națiuni a Secuilor” – 1943 (Muzeul Național Secuiesc, nr. inv. A 183).

Nicolae Titulescu şi reformarea economică a României după Marele Război

Ionela Simona MIRCEA*

Abstract: Nicolae Titulescu and the Economic Reformation of Romania after the Great War. *Solving Romania's economic and financial problems, which were extremely serious after the Great War, by reforming the Romanian economic system was a priority for Nicolae Titulescu in 1920-1921, when, in the Averescu government, he held the Finance portfolio. In particular, the speech Titulescu delivered at the meeting of the Assembly of Deputies on 10 June 1921 gives us an overview of his economic thinking and the directions of action he deemed necessary to remedy the economic and financial situation of the Romanian society. Titulescu understood that the economic recovery of the country required an atmosphere of order, a unitary and modern fiscal regime, a reform of the direct contributions system. According to Titulescu, four objectives had, by necessity, to be achieved: balancing the ordinary budget with ordinary resources until the deficit disappeared; feeding the extraordinary budget by valuing the domestic resources to the greatest extent possible and less, if at all, by borrowing; centralization of the largest amounts of foreign exchange in the hands of the state through a currency-exchange policy and massive support for exports; an all-encompassing, seven-year recovery programme, established at all levels through a general agreement among all the parties to ensure it stayed protected from the fluctuations generated by partisan political interests. Direct taxes were to become the basis of the taxation system. To ensure a balance in taxation, Titulescu campaigned for the implementation of progressive income taxes. The reform also required agreeing to the modernization of public institutions and changing the mentality by embracing the new challenges. As Finance Minister, he sought to put into practice all these ideas, which, sadly, did not find favorable ground because of the resistance of big capital and the governmental changes of 1921-1922. Nevertheless, he always acted towards exploiting mainly the domestic resources, insisting that the country's budget should be based not on loans but on the country's reserves; he was a firm supporter of strengthening state sovereignty through a policy of limiting the penetration of foreign capital.*
Keywords: *Titulescu, personalities, diplomats, Romanians, reforms, interwar.*

Nicolae Titulescu (1882-1941)[1], personalitate de primă mărime a perioadei interbelice, atât la nivel naţional, cât şi la nivel internaţional, a trezit interesul multor cercetători[2] dornici să-i contureze biografia excepţională, încă din timpul vieţii publicându-i-se în volume, în presa vremii şi în reviste de specialitate,

* Muzeograf, Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia; e-mail: ionelasimonamircea1966@yahoo.com.

[1] S-a născut la Craiova. Tatăl său, Ion Titulescu, descendent al unei familii de moşneni şi fiul protopopului Nicolae Economu, a îndeplinit funcţia de prefect al judeţului Dolj şi de preşedinte al Curţii de Apel din Craiova. A ajuns deputat în Parlamentul României în timpul guvernului lui Ion C. Brătianu.

[2] Vezi: Laur Preda, M. Pătraşcu, Petre Constantinescu Iaşi, Ion M. Oprea, Grigore Geamănu, Moca Gheorghe, Gh. I. Brătianu, Mircea Maliţa, Robert Deutsch, George Potra, Constantin I. Turcu, Mihai Iacobescu, Lucian Leuştean, Ion Grecescu, Ion Sorin Rădulescu, Gheorghe Buzatu, Vasile Popa, Stan Stoica, Andreea Lupşor, Şerban Cionoff etc.

graţie poziţiei, status-ului moral şi profesional, precum şi respectului dobândit pe parcursul timpului, declaraţiile, cuvântările şi discursurile rostite în numeroase şi diferite ocazii, la diferite tribune, interviurile acordate periodic ziariştilor din România şi de peste hotare, articolele şi studiile, notele, reflexiile, ideile, tezele care au vizat o multitudine de domenii, de la cel juridic şi diplomatic la cel politic, economic, social şi cultural. Toate aceste cercetări l-au impus pe Titulescu în faţa tuturor drept vizionarul, excelentul teoretician şi practicianul desăvârşit al dreptului, politicianul abil pe tărâmul politicii interne şi externe, promotorul neobosit şi de necontestat al intereselor României şi ale românilor.

Personalitate complexă, Nicolae Titulescu, format în şcoala românească de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, şi-a dat pe deplin măsura genialităţii încă de la începutul carierei şi, mai ales, după formarea României Mari.

Discursurile lui Titulescu, atât prin conţinutul lor de idei, cât şi prin forma literară în care au fost rostite, au stârnit permanente elogii din partea contemporanilor, constituindu-se, de-a lungul vremii, într-un izvor documentar incontestabil pentru toţi cei interesaţi de aspectele politicii interne a României din perioada anterioară Marelui Război, cât şi de problemele politicii interne şi externe promovate de România între cele două războaie mondiale. Talentat orator, s-a afirmat în faţa auditoriului prin elocvenţa şi calitatea discursului, adevărat model de retorică care a trezit de fiecare dată admiraţia politicienilor români şi europeni, prin diplomaţie şi consecvenţă, prin formulări caracterizate prin rigoare, logică şi înţelegere sintetică şi analitică a realităţilor timpului. Poate şi din acest motiv, nu de puţine ori, diplomaţi, deputaţi, senatori, miniştri, colegi, prieteni şi adversari politici, i-au solicitat lui Titulescu publicarea cuvântărilor, a luărilor sale de poziţie, conştienţi de valoarea omului pe care îl aveau în faţă, de erudiţia acestuia, de autenticitatea, claritatea şi valabilitatea celor mai multe dintre tezele şi ideile pe care acesta le-a promovat, de vigoarea argumentării, de frumuseţea expunerii.

Jurisconsult, apoi avocat[3], eminent profesor[4], maestru al elocinţei[5], om politic[6], admirabil om de stat, strălucit diplomat[7], supranumit „ministrul Europei”,

[3] A obţinut un doctorat în drept (1904) la Paris.

[4] Nicolae Titulescu a fost profesor de drept civil la universităţile din Iaşi (1905-1907) şi Bucureşti (1910-1931).

[5] A fost apreciat, cu diferite prilejuri, de mari personalităţi ale culturii româneşti şi oratori talentaţi din ţară şi din străinătate precum: Titu Maiorescu, Take Ionescu, Virgil Madgearu, dr. Nicolae Lupu, M. Litvinov (ministru de Externe al URSS), Anthony Eden (reprezentatul Angliei în Liga Naţiunilor în 1936) etc.

[6] A fost deputat în Parlamentul României din 1912 (din partea Partidului Conservator-Democrat a lui Take Ionescu), ministru de Finanţe (în două rânduri: 1917, în guvernul Brătianu, şi 1920-1921, în guvernul Averescu), membru al Consiliului Naţional Român constituit la Paris, în 1918 (alături de Take Ionescu, Traian Vuia, Octavian Goga, Constantin Mille, Vasile Stoica şi alţii) pentru a promova cauza unităţii naţionale a românilor şi a susţine formarea României Mari, iar, ulterior, recunoaşterea acesteia în plan internaţional. A militat pentru o Românie Mare care să se dezvolte alături de celelalte state europene. A susţinut reforma agrară (legiferată în 1921 şi înfăptuită până în 1926), care a dus la împroprietărirea ţăranilor cu pământ, el însuşi fiind expropriat, a susţinut votul universal şi reforma electorală, aşezarea ţării pe baze constituţionale noi (Constituţia din 1923). Ca ministru de Finanţe a urmărit să impună un regim fiscal unitar şi modern, o reformă a contribuţiilor directe care, din păcate, nu s-a aplicat datorită modificărilor guvernamentale din 1921-1922.

[7] A fost prim delegat al României la Conferinţa de Pace de la Paris (1920), ministru al României la

preşedinte al Academiei Diplomatice Internaţionale, preşedinte de onoare al Comitetului Român al Reuniunii Internaţionale pentru Pace, „doctor honoris causa" la universităţile din Bratislava şi Atena, personalitate remarcabilă, s-a afirmat ca susţinător şi promotor acerb al intereselor naţionale ale românilor şi, în egală măsură, ca sprijinitor şi luptător pentru pace, de pe această poziţie aducând beneficii imense României şi Europei.

După înlăturarea lui brutală din guvern, în august 1936, de către Carol al II-lea, sub presiunea forţelor extremiste de dreapta, şi până la moarte (Cannes, 17 martie 1941), Titulescu a rămas fidel ideilor sale pe care a continuat să le promoveze în calitate de simplu particular, dar şi de persoană cu o inegalabilă experienţă şi un prestigiu imens, datorat talentului oratoric înnăscut, forţei sentimentului patriotic, caracterului integru, spiritului vizionar, autorităţii, tenacităţii, perseverenţei, tactului şi capacităţii lui de convingere, priceperii de a găsi soluţii diplomatice bine justificate pentru cele mai delicate probleme de politică internă şi externă într-o perioadă dificilă, de balans internaţional economic, politic şi diplomatic, aceea dintre cele două mari războaie mondiale.

Concepţia politică şi diplomatică a lui Titulescu, intrată sub semnul universalităţii încă din timpul vieţii acestuia, a trezit interesul a numeroşi istorici şi nu numai. În unele articole şi studii i-a fost abordată şi analizată activitatea ştiinţifică. Alte cercetări au vizat activitatea practică, reformatoare, a omului politic angrenat în mecanismele puterii. S-a încercat, credem, de fiecare dată, surprinderea şi creionarea multiplelor faţete ale personalităţii complexe a lui Titulescu, o personalitate dificil de cuprins ca întreg tocmai datorită acestei complexităţi. Au fost aduse la lumină momente şi atitudini din viaţa şi cariera lui. Au fost studiate şi comentate în mod critic ideile omului de stat, unele dintre ele de o surprinzătoare actualitate, altele tributare poziţiei sale de clasă şi, din această cauză, lipsite de viitor. S-a încercat şi reuşit, într-o oarecare măsură, o cercetare aprofundată a operei integrale a lui Nicolae Titulescu[8], în monografiile semnate de-a lungul timpului de Gh. I. Brătianu, P. Constantinescu Iaşi, Mircea Maliţa, George Potra, Constantin I. Turcu, Ion M. Oprea etc.

Londra (decembrie 1921-iulie 1927, august 1928-octombrie 1932), reprezentant permanent şi şef al delegaţiilor României la Societatea Naţiunilor (din 1921, timp de aproape un deceniu şi jumătate), preşedinte al Adunării Societăţii Naţiunilor (1930 şi 1931), ministru de Externe al României (1927-1928, 1932-1936), participant la numeroase conferinţe internaţionale, din partea României iniţiator, negociator şi semnatar al unor convenţii, acorduri, pacte şi tratate internaţionale, o voce puternică în politica internă şi externă interbelică a României şi în cea internaţională, în mod oficial până la înlăturarea lui din guvern, în august 1936, de către Carol al II-lea. În planul politicii externe a susţinut ideea respectării suveranităţii şi independenţei naţionale, a integrităţii teritoriale, consfinţite prin tratate. În opinia lui aceasta era condiţia *sine qua non* a desfăşurării relaţiilor normale dintre state, a menţinerii şi consolidării păcii. Pentru mai multe informaţii, a se vedea N. Titulescu, *Ordinea în gândire*, în „Documente diplomatice", Bucureşti, 1967, p. 821-834.

[8] Potrivit unor date, se pare că Titulescu a elaborat în 1937 o lucrare de sinteză, intitulată „Politica generală a României", scrisă în aproape două decenii, dar care, din cauza unei legi elaborate de Octavian Goga, nu s-a publicat, după cum însuşi autorul a lăsat să se înţeleagă într-un raport adresat regelui. Vezi: Robert Deutsch, *Studiu introductiv*, în N. Titulescu, *op. cit.*, p. 14.

În studiul de față ne propunem prezentarea concepției economice a lui Titulescu după formarea României Mari, majoritatea ideilor acestuia putându-se constitui într-o sursă de inspirație pentru liderii actuali în încercarea de soluționare a crizei societății româneşti.

Rezolvarea problemelor economico-financiare ale României, deosebit de grave după Primul Război Mondial, prin reformarea sistemului economic românesc, a reprezentat o prioritate pentru Titulescu în perioada 1920-1921[9] când, în guvernul Averescu, a deținut portofoliul Finanțelor. Discursul rostit în şedința din 10 iunie 1921 a Adunării Deputaților[10] ne oferă o imagine de ansamblu a gândirii acestuia în materie economică, direcțiile de acțiune pe care le considera necesare pentru remedierea situației economico-financiare a societății româneşti, importanța unui buget național care să sprijine eforturile de redresare economică, un buget gândit şi constituit cu precădere pe resurse interne, printr-un sacrificiu general, dar care să țină seama şi de puterea financiară a fiecăruia.

Încă de la început, Titulescu a subliniat că îşi prezintă poziția având „sentimentul răspunderii sub forma lui cea mai înaltă, adică conştiința gravității situației, conştiința limitării mijloacelor, conştiința tardivității roadelor şi totuşi curajul de a merge până la capăt şi de a păşi la acțiune ca un omagiu suprem adus vieții”[11], pentru că într-o „reformă ca aceasta, care e destinată să îmbrățişeze un lung interval de timp, actualitatea nu trebuie să cântărească mai mult decât un grăunte de praf pe un cântar”[12], iar „rîvna de bine trebuie ferită de exagerare, intriga politică trebuie dejucată, interesul personal trebuie înfrânat”[13].

După război, practic, la nivel mondial, în condițiile crizei economice declanşate de cei patru ani de confruntări militare, două lumi stăteau față în față: „o lume a realității, tangibilă, lumea producătorilor în posesiunea produsului muncii lor” şi „o lume abstractă, de creanțe individuale şi de obligațiuni colective”[14]. În acest context, şansa unui viitor pentru omenire, şi implicit pentru România, consta în reaşezarea pe noi baze a lumii, a societății, lucru posibil doar prin renunțarea de bunăvoie a „lumii producătorilor” la cea mai mare parte din ceea ce deținea, pentru acoperirea creanțelor şi a nevoilor economice, individuale şi colective, apărute după război, în numele unei idei abstracte – *ordinea de drept* –, care trebuia asigurată. Or principala sarcină a unui ministru de finanțe, în asemenea vremuri de criză, dar nu numai, consta, după Titulescu, în „a da contribuabilului, sub formă de cheltuieli publice, banii pe care i-a luat tot de la el sub formă de impozit”, de a găsi soluții imediate, fezabile, problemelor economico-financiare ale țării ținând cont de nevoile ei prezente, dar

[9] A fost numit ministru al finanțelor în guvernul lui Alexandru Averescu în iunie 1920.

[10] *Discursul lui N. Titulescu, ministrul Finanțelor, rostit în şedința din 10 iunie 1921 a Adunării Deputaților*, în N. Titulescu, *op. cit.*, p. 151-239.

[11] *Ibidem*, p. 153.

[12] *Ibidem*, p. 152.

[13] *Ibidem*.

[14] *Ibidem*, p. 155.

şi de viitor, având permanent în vedere menţinerea prin orice mijloace a ordinii de drept. O reformare fiscală era posibilă doar într-o atmosferă de ordine. Aceasta presupunea noi norme care să asigure alimentarea tezaurului ţării şi, prin aceasta, creşterea forţei guvernelor, printr-un sistem de impozitare care să ţină seama de faptul că „o mare parte din inegalităţile de venit şi averi provin din înseşi actele politice ale statului, precum tarifele vamale, acordurile comerciale, legislaţia în materie monetară", aspecte care trebuiau reluate, rediscutate, regândite, reaşezate pe noi baze legale[15].

În discursul său, Titulescu se dovedeşte un bun cunoscător al doctrinelor economice, precum şi al istoriei măsurilor economico-finaciare luate în decursul timpului la nivel naţional şi internaţional în funcţie de particularităţile problemelor care au măcinat lumea. Ancorat în concret, a prezentat în cadrul Adunării Deputaţilor din 10 iunie 1921 situaţia economică exactă a României pornind de la datoria publică a ţării, care ar fi crescut continuu de la 1.700.000.000 în 1914 la 27 miliarde lei în 1920, sumă din care 22 miliarde reprezenta datoria flotantă iar restul, de 5 miliarde, datorie consolidată, altfel spus, 22 miliarde erau datorie internă şi 5 miliarde erau datorie externă, datorii care, în timp, trebuiau acoperite de ţară.

În aceste condiţii, un program serios de reforme era absolut necesar şi impunea sacrificii, de orice natură, cu atât mai mult cu cât România Mare trebuia păstrată şi dezvoltată. Un amplu program reformator, cu impact în toate domeniile, cerea imperios o politică financiară bine gândită şi structurată, care, după Titulescu, ar fi trebuit să urmărească patru obiective fundamentele, obligatoriu de atins: echilibrarea prin rersurse ordinare a bugetului ordinar, până la dispariţia deficitului; alimentarea, pe cât posibil, a bugetului extraodinar prin punerea în valoare a disponibilităţilor interne şi mai puţin, chiar deloc, prin împrumut; centralizarea celei mai mari câtimi de devize în mâinile statului printr-o politică valutară şi prin susţinerea masivă a exportului; un program de refacere pe 7 ani, stabilit pe toate direcţiile, printr-un acord general al tuturor partidelor, care să-l protejeze de fluctuaţiile generate de interesele politice de grup[16]. După Titulescu, primele două obiective erau primordiale pentru redresarea economică rapidă a ţării.

Analizând situaţia economico-financiară a României, precum şi contextul internaţional, având ca scop punerea în practică a programului de reforme prefigurat în vederea asigurării dezvoltării viitoare a ţării, Titulescu a insistat în faţa auditoriului asupra celor trei probleme majore, identificate de el, la care, în calitate de ministru de Finanţe, trebuia neaparat să le găsească cât mai curând soluţie: în ce direcţie trebuia căutată sporirea impozitelor, ce jertfă globală se putea impune ţării în aşa fel, încât să nu fie pusă în pericol dezvoltarea ei ulterioară şi cum putea fi repartizată mai bine, pe ramurile de avuţie naţională şi pe cap de locuitor, după puterea de plată, sarcina globală legitim stabilită[17].

[15] *Ibidem,* p. 157.
[16] *Ibidem,* p. 161.
[17] *Ibidem,* p. 170-171.

În rezolvarea acestor probleme, punctul de plecare era cunoaşterea în detaliu a realităţilor din teren, a situaţiei economice reale, pe bază de date, a societăţii româneşti[18], precum şi experienţa economică a altor ţări[19] aflate de-a lungul timpului în situaţii asemănătoare, aspecte care să permită înţelegerea şi prioritizarea obiectivelor. Sarcina principală a conducerii ţării, a parlamentului şi guvernului, rămânea, desigur, legiferarea şi aplicarea unor măsuri care să conducă la reducerea treptată a deficitului bugetar, la redresarea economică a ţării şi, în cele din urmă, la garantarea resurselor în vederea plăţii datoriei externe.

Nu o dată, în cadrul Adunării Deputaţilor, a subliniat insistent că o reformă financiară de anvergură ar trebui să ţină seama nu numai de „consideraţiuni băneşti", chiar dacă ţinta principală a unei reforme fiscale este, în mod firesc, dreptatea fiscală „întrevăzută prin prisma aritmeticii"[20]. Dacă din acest punct de vedere, în crearea bugetului ţării ar putea prevala anumite instrumente financiare, impozitele directe sau indirecte, iar argumentele care să justifice aplicarea acestora ar putea viza aspecte precum „sobrietatea, rezultat al reducerii consumului; economia, rezultat al reducerii cheltuielii; intensificarea muncii, rezultat al necesităţii de a cîştiga mai mult pentru a putea face faţă cheltuielilor sporite"[21], pentru o echilibrare fiscală prin impozitare în numele dreptăţii sociale, în numele idealului de înfrăţire naţională, Titulescu milita pentru o politică de „adevărată naţionalizare, de monopol în folosul colectivităţii"[22] şi nu a câtorva cetăţeni, fără, însă, ca fiscul să vizeze egalizarea averilor ori sărăcirea bogaţilor. Aceasta, pentru că fiscul, conform opiniei sale, nu poate şi nu trebuie să suprime inegalităţile naturale, însă poate să ţină seama, în elaborarea unui sistem de impozite, de nedreptăţile omeneşti, de conjuncturalul care a favorizat anumite acumulări rapide de capitaluri pe căi reprobabile, prin modalităţi frauduloase, profitându-se de un vid legislativ ori de incapacitatea autorităţilor de a acţiona prompt în situaţii de criză, aspecte des întâlnite în timpul războiului sau imediat după război.

Titulescu a susţinut de la tribună, în faţa deputaţilor români, că punerea în valoare a disponibilităţilor statului ori crearea unor monopoluri financiare nu sunt suficiente pentru rezolvarea problemelor financiare ale unei ţări aflate într-o perioadă dificilă din punct de vedere economic. Acestea pot completa veniturile ţării, însă un buget ordinar echilibrat e asigurat prin impozitare, iar un buget general e format dintr-un buget ordinar şi unul extraordinar, creat prin impozitare directă şi indirectă.

Pragmatic, pornind de la premisa că un guvern nu poate niciodată împăca opoziţia atunci când e vorba de bani, Titulescu a accentuat şi a susţinut ideea

[18] *Ibidem,* p. 179-170. În România Mare coexistau 4 sisteme administrative cu 4 sisteme fiscale deosebite şi, deci, 4 unităţi de măsură pentru sarcinile contribuabililor.
[19] *Ibidem*, p. 172-174.
[20] *Ibidem*, p. 155.
[21] Argumente care justifică impozitele indirecte.
[22] Face trimitere la concepţia economistului Wagner, declarându-se partizan al unora dintre teoriile etatiste ale acestuia în materie financiară.

potrivit căreia, în condițiile în care „bugetul e autorizarea pe care guvernul o cere pentru a cheltui veniturile publice", iar „legile financiare sunt o autorizare pentru a crea venituri publice", cine nu are încredere în guvern poate refuza votul bugetului, dar nu poate în niciun caz refuza votul legilor financiare, pentru că nimeni nu are dreptul să lipsească țara de veniturile de care ar avea nevoie după război[23]. Reformarea economiei româneşti pe care o viza era una de durată şi nu imediată, iar pentru aceasta era necesară o legislație financiară elaborată de experți şi nu de politicieni supuşi intereselor şi scopurilor de partid. Iar punctul de plecare, în acest scop, îl reprezenta stimularea producției prin toate mijloacele, în toate sectoarele de activitate ale țării. Numai un buget național solid putea asigura sprijinul pe care statul îl putea da întreprinzătorilor, stimulând activitatea de producție, singura care ar fi permis redresarea economică a țării.

A adus în sprijinul cauzei sale şi faptul că în cadrul Conferinței de la Bruxelles, desfăşurată în toamna anului 1920, reprezentanții celor 39 de state participante au susținut la unison, ca o recomandare, că sunt necesare finanțe sănătoase pentru realizarea unei largi politici de reformă socială atât de aşteptată de întreaga lume după patru ani grei de război, urmați de ani grei de revenire după război. Întreaga lume se afla în criză şi căuta calea spre lumină. „Oricare țară care ar accepta principiul deficitului bugetar" – sublinia Titulescu – „s-ar angaja pe povârnişul periculos care duce drept la ruină. Pentru a scăpa de acest pericol, niciun sacrificiu nu e prea mare. În măsura în care resursele normale nu ajung, deficitul trebuie acoperit din impozit. Sporirea impozitelor trebuie urmărită fără slăbiciune, până când cel puțin veniturile statului ajung a acoperi totalitatea cheltuielilor anuale ordinare. Toate țările au făcut şi trebuie să facă mari sforțări pentru a stabili echilibrul prin noi impozite, în special prin impozite directe. Poate să pară de prisos a mai afirma că este esențial ca guvernele să-şi echilibreze prin rețete normale cheltuielile ordinare şi că în caz contrariu inflația şi scumpirea vieții sunt inevitabile. Totuşi, în cea mai mare parte a țărilor reprezentate la Conferință, în special la cele mai multe țări europene, bugetele nu sunt azi echilibrate. De aceea recomandarea Conferinței unde 39 de țări sunt reprezentate, poate, în împrejurări aşa grave, prin unanimitatea ei, să pretindă a avea o autoritate specială"[24].

Tuturor comentariilor opoziției pe marginea votului legilor financiare propuse de el, în calitate de ministru al Finanțelor, le-a răspuns ferm, răspicat, că noul context obliga la adoptarea cât mai urgentă a unei legislații care să permită grabnica rezolvare a problemelor economice, chiar dacă nu se putea obține încă de la început maximul dorit în acest sens. Şi chiar dacă în acel moment nu exista un studiu de impact al legislației propuse pentru normalizarea stării economico-financiare din România, aspect ce i-a fost imputat în momentul în care a cerut votul deputaților, argumentul adus de Titulescu a fost acela că experiența altui stat aflat într-o situație similară putea fi un punct de referință şi putea scurta timpul de aşteptare înlăturând incertitudinea. Indiferent de opinii, pro sau contra, ceva

[23] N. Titulescu, *op. cit.*, p. 164.
[24] *Ibidem*, p. 166.

concret trebuia făcut cât mai repede pentru a se stopa degradarea economică continuă şi pentru a se da un imbold economiei româneşti. Iar dreptatea fiscală, concordia națională şi necesitatea bugetară cereau impozite noi.

După Titulescu, în toate dezbaterile care vizau, de fapt, viitorul României Mari şi al românilor era nevoie de realism, patriotism, profesionalism, era nevoie de sinceritate, hotărâre şi putere de sacrificiu, de responsabilitate şi asumare, de depăşirea interesului personal sau de grup în favoarea intereselor țării. Toate acestea, împreună, puteau salva țara de la ruină oferindu-i o şansă în contextul european. Dacă, însă, aceste competențe nu existau, atunci nu ar fi fost înțeleaptă nici aşteptarea „până când competențele noastre în iarbă vor creşte pentru a ataca problemul finaciar care ne stă în față”[25]. Era nevoie doar de bun-simț şi acceptare a argumentelor matematice care permiteau, ulterior, şi înțelegerea în ansamblu a problematicii şi a căilor de urmat.

La întrebarea în ce direcție trebuia căutată sporirea impozitelor, răspunsul ministrului de Finanțe e fără echivoc: impozitele directe[26] care „aşezate direct pe avuție nu stânjenesc producția, (...) nu restrâng puterea de consumație a maselor, ci restrâng numai anumite cheltuieli somptuoase, care sânt azi şi un păcat economic şi un păcat moral”[27]. Impozitele directe rămâneau o resursă în timp de criză care apărau suveranitatea şi independența unei țări. Cum impozitele directe nu îşi produc efectele imediat, pentru nevoile trezoreriei, Titulescu propunea şi păstrarea impozitelor indirecte, chiar sporirea lor (vizând cifra de afaceri şi taxa de lux), urmând ca, pentru degrevarea fiscală viitoare, în momentul în care contribuțiile directe deveneau rodnice, acestea să fie scăzute. De pildă, prin legea asupra impozitului pe avere şi îmbogățirea din război, supusă votului, Titulescu a urmărit lichidarea anumitor sarcini care grevau asupra capitalurilor dinainte de 1914, un impozit clar pe sporirea patrimonială, adică pe veniturile obținute cinstit după 1914, într-o perioadă dificilă în care alții au pierdut averi, o modalitate de reducere a capitalurilor noilor îmbogățiți de război (prin speculă), precum şi un mijloc de revizuire a averii tuturor celor care au exercitat puterea în timpul războiului şi care, în virtutea acestui fapt, ar fi putut profita de pe această poziție, inclusiv financiar[28].

Susținând impozitarea directă, Titulescu a înțeles că statul, ca simplu colector de bunuri, are obligația de a se strădui să împlinească nevoile colective ale contribuabilului fără a spori, însă, inegalitățile naturale în mod artificial. În consecință, impozitarea directă trebuia gândită în aşa fel, încât să nu se ia mai mult decât trebuințele statului şi doar atât cât să nu fie stânjenită producția, ca

[25] *Ibidem*, p. 168.

[26] Avantajele acestora constau în faptul că sunt nominative, sunt legate de puterea economică şi de situația personală a contribuabilului, sunt aduse la cunoştința plătitorului anticipat plății, atât în ce priveşte suma de plată, cât şi termenele de scadență. Aceste impozite sunt: 1. Impozitul pe venit (impozitul pe venitul persoanelor fizice: impozitul pe venit reținut la sursă, impozitul pe venitul global; impozitul pe venitul persoanelor juridice: pe profit, pe dividente, din vânzarea activelor, pe veniturile microintreprinderilor); 2. Impozitul pe avere (capital).

[27] *Ibidem*, p. 172.

[28] *Ibidem*, p. 176.

bază a dezvoltării economiei. În acelaşi timp, pentru ca statul să nu devină un organ tutelar doar al intereselor individuale, punându-şi în pericol însăşi existenţa, trebuia susţinut concomitent capitalul românesc şi evitat, pe cât posibil, capitalul străin. Titulescu dorea, de fapt, crearea unui buget al ţării îndestulător, pe baza resurselor interne, fiind adeptul consolidării suveranităţii de stat printr-o politică de limitare a penetraţiei capitalului străin.

De partea celor care considerau venitul naţional ca fiind o noţiune imprecisă în ştiinţa financiară, Titulescu aprecia că stabilirea lui statistică era dificil de realizat. Acest lucru fusese deja susţinut de către mulţi alţi finanţişti la nivel internaţional, mai mult, menţionat şi în cadrul Conferinţei de la Bruxelles, unde s-a încercat o orientare şi o acţiune comună a ţărilor participante înspre depăşirea greutăţilor economice inerente, apărute după război. În cadrul acesteia fusese subliniat că „evaluarea venitului naţional era înainte de război o sarcină complicată, care a chinuit atenţia statisticienilor timp de mai mulţi ani, cu acest rezultat că anume cifre provizorii puteau fi în general acceptate. A încerca a calcula venitul actual al ţărilor, în funcţie de o monedă depreciată şi în absenţa datelor celor mai esenţiale, e o sarcină aproape imposibilă, pe care nu o poţi întreprinde decât în virtutea maximei că adevărul reiese mai curând din eroare, decât din confuziune”[29].

În România Mare situaţia era chiar mai complicată atunci când se punea problema creării venitului naţional al ţării. Ministrul Finanţelor era nevoit să ţină seama de coexistenţa a 4 sisteme administrative cu 4 sisteme fiscale deosebite şi, deci, cu 4 unităţi de măsură pentru sarcinile contribuabililor, un motiv suficient pentru care reformarea sistemului financiar să fie o prioritate absolută, având ca *target* imediat o uşurare a sarcinilor fiscale ale noilor provincii integrate României, o unificare fiscală şi o nivelare a acestora printr-un regim mediu între sarcinile acestor provincii şi sarcinile Vechiului Regat[30]. Şi din acest considerent, Titulescu a militat pentru o reformă a contribuţiilor directe, ca punct de pornire într-o necesară reformă fiscală. Datele statistice puse la dispoziţie în cadrul Conferinţei de la Bruxelles, deşi aproximative, permiteau o anume evaluare a diferitelor regimuri fiscale în baza căreia se putea lua o decizie[31].

Analiza serioasă a situaţiei din teren şi a datelor rezultate, a nevoilor stringente ale ţării, imediate şi de perspectivă, precum şi a surselor anterioare ale bugetului naţional, a puterii reduse de cumpărare a leului românesc, după război, comparativ cu moneda europeană, a repartiţiei sarcinii bugetare a României comparativ cu repartiţia sarcinilor bugetare ale celorlalte state, i-au permis lui Titulescu să demonstreze cu cifre în faţa membrilor guvernului, că apropierea

[29] *Ibidem*, p. 182.

[30] Titulescu a subliniat în faţa deputaţilor români că: „Vechiul Regat era un adevărat paradis al contribuabilului şi un adevărat purgator pentru fisc”, demonstrându-şi poziţia prin folosirea ca instrument economico-financiar venitul din roluri, un venit net rămas în urma aplicării tuturor scăderilor (cheltuieli de exploatare, impozite indirecte, evaziuni), adică un venit de siguranţă, prezentând în acest sens calcule. *Ibidem*, p. 185 şi urm..

[31] În cadrul conferinţei au fost prezentate impozitele directe, indirecte şi taxele de consumaţie, ca total pe cap de locuitor, pentru fiecare ţară.

între sarcina pur fiscală sau sarcina integrală bugetară pe cap de român, propusă de el, comparativ cu cea pe cap de locuitor a altui stat european e în favoarea României. Situația era similară şi în cazul unei analize comparative, pe cifre, între sarcina fiscală şi circulația monetară la nivelul României şi cea de la nivelul altor țări europene[32]. De aici şi concluzia firească a ministrului de Finanțe, conform căreia noul regim fiscal propus, care ar fi adus la buget sumele necesare redresării economice, nu stânjenea deloc producția, fiindcă, deşi „sporirea impozitelor nu va da statului, sub formă de monedă, o putere de achiziție comparabilă cu ce avea înainte de război, statul nu a tras în materie de impozite, cum au tras toți ceilalți interesați, toate consecințele deprecierii monetare; câtă vreme prețurile vor fi mai mari şi producția mai mică statul va trebui să încasese impozite mai mari pentru că, în realitate, contribuabilul remite statului contravaloarea unei câtimi mai mici de bunuri în natură”[33]. Creşterea susținută a producției, însoțită de întărirea leului românesc, ar duce cu siguranță, în timp, la scăderea prețurilor, raporturile dintre cerere şi ofertă fiind inversate, or, această stare de fapt, în condițiile aplicării unui impozit pe cotitate şi nu pe repartiție, ar însemna şi o reducere a impozitelor, o cotă de 15% aplicată la venituri mai mici generând, evident, şi impozite mai mici[34].

Pentru asigurarea unui echilibru în impozitare, ținând cont de toate domeniile de activitate, după Titulescu, cea mai bună repartiție a sarcinilor create de contribuțiile directe era impozitul progresiv pe venit. Celor care i s-au opus[35] le-a adus argumente solide, fundamentate prin calcul matematic, aplicat, exemplificând cu cifre situația din țară, precum şi starea de lucruri existentă în alte țări[36]. Un impozit unic pe venit nu ar fi fost, în acele condiții, decât „un salt în necunoscut”, chiar dacă, tehnic vorbind, ar fi putut părea idealul în materie fiscală.

Oponenților săi în materie fiscală, care considerau impozitul progresiv pe venit drept un atentat împotriva averilor, un instrument care ar corupe toate clasele sociale, care ar slăbi producția şi industria, ar sărăci bogații şi ar conduce la egalizarea averilor, ar slăbi puterea de muncă a individului şi respectul dreptului

[32] *Ibidem*, p. 190 şi urm.
[33] *Ibidem*, p. 192.
[34] *Ibidem.*
[35] A avut mai mulți oponenți care susțineau aplicarea unui impozit unic pe venit, printre aceştia detaşându-se Mihail Popovici, Constantin Dissescu, Constantin Arion. I s-au opus şi reprezentanții băncilor: Gheorghe Taşcă, în calitate de reprezentant al Băncii Marmorosch, Kaufmann, în calitate de reprezentant al Băncii de Credit şi Alexandru Ştefănescu, în calitate de reprezentant al Băncii Naționale. Cu mult umor, pornind de la *Expunerea de motive a bugetului pe 1921-1922*, pe care a pus-o la dispoziția guvernului spre dezbatere, Titulescu a afirmat în fața Adunării Deputaților că: „dl. Taşcă citeşte mult, dar… iute; dl. Dissescu citeşte mult, dar… nu tot; iar dl. Arion cred că în această materie i-a citit mai curând pe primii doi decât pe mine”. Cu şi mai mult umor, Titulescu a afirmat că în privința legilor financiare emise până la acea dată „căsnicia între mine şi bănci a fost o căsnicie bună, dar o căsnicie de rațiune”, fiindcă o „căsnicie de dragoste între un ministru de Finanțe şi bănci ar fi rea, fie pentru unul, fie pentru ceilalți, deoarece ar fi o parte sedusă, adică anumite interese compromise”. *Ibidem*, p. 230, 195-219.
[36] *Ibidem*, p. 196 şi urm.

de proprietate, ar provoca corupţia agenţilor fiscali, ar conduce la imoralitate, la un exces de fiscalitate, obligând contribuabilul să-şi ascundă averile[37], le-a răspuns cu promptitudine că progresivitatea este numai o formulă de dreptate relativă, pentru că „cel mai mic impozit reprezintă o jertfă mai mare pentru cel sărac ca impozitul cel mai mare pentru cel bogat"[38]. În stabilirea cotelor a luat în considerare trei categorii de populaţie: nevoiaşii (cu un venit de până la 30.000 lei), mijlocaşii (cu un venit între 30.000-100.000 lei) şi înstăriţii (între 100.000-300.000 lei). În funcţie de cele trei grupuri de populaţie şi de domeniile de activitate, urmau să fie gândite şi stabilite cotele de impozit.

Fiind preocupat de metodologia şi de normele de aplicare a legii fiscale, Titulescu a fost conştient că o reformă, în general, poate să fie greu de aplicat din trei motive: pentru că lipseşte personalul necesar să o aplice, pentru că sistemul pe care îl consacră este prea complicat şi pentru că redactarea legii nu este suficient de clară. Şi-a dat seama că, dacă la început atingerea obiectivelor urmărite ar putea genera unele decepţii, chiar în situaţia rezolvării celor trei impedimente, în timp, prin bunăvoinţă şi puţină încredere, după o perioadă de tranziţie, toate greutăţile ar putea fi surmontate, reforma având în sine puterea de a grăbi, totuşi, lucrurile spre un făgaş bun.

Subliniind că „în alcătuirea legii nu am fost decât un interpret al cerinţelor generale", Titulescu, fără menajamente, a concluzionat dur, fără echivoc, punctând câteva dintre cele mai grave moşteniri ale trecutului, cărora România trebuie să le facă faţă, mai mult, să le pună capăt pentru a-şi asigura revigorarea economică printr-o reformare asumată. Solicitând unitate în acţiune şi sacrificiu, pentru binele ţării şi al poporului, manifestând optimism în puterea de regenerare a românilor, în viitorul ţării, Titulescu a lansat o provocare adresată cu precădere elitei societăţii româneşti: „Nu tăgăduiesc că primii paşi ai reformei vor fi nesiguri, socotesc, însă, că reforma are în sine puteri suficiente pentru a se întări şi a grăbi rezultatele pe care le dorim cu toţii. Pentru aceasta, d-lor, e, însă, nevoie să îndeplinim, în fine, condiţiunile prealabile ale oricărei reforme mari şi care constă în punerea în acord cu procesul modern al evoluţiei, nu numai a instituţiunilor noastre publice, dar şi a mentalităţii noastre generale. Zeci de ani nu am avut curajul să prezentăm franc nota de plată a birului direct, de teamă că ne pierdem popularitatea. Astăzi, d-nii mei, recoltăm ce am semănat: simţul civic care culminează pretutindeni în controlul banului public, la noi nu a putut să ia naştere; din lipsa de control a ieşit lipsa de frâu şi din lipsa de frâu au ieşit cheltuielile nesocotite, care stau, în mare parte, la baza cheltuielilor financiare prin care trecem azi"[39].

Dar chiar şi în aceste condiţii, deloc uşoare, optimismul, în cazul lui Titulescu, atunci când vorbeşte gândindu-se la viitorul ţării şi al poporului român, rămâne nealterat. Crede în viitorul ţării şi al naţiei şi de aceea nu ezită nicio clipă în a scoate în faţă adevăruri de bun-simţ, universal valabile. „Contribuabilul îşi va

[37] *Ibidem*, p. 195.
[38] *Ibidem*, p. 196.
[39] *Ibidem*, p. 236-237.

ascunde averea de fisc? Nu mă tem, dacă toţi oamenii cinstiţi din această ţară îşi vor lua sarcina să dovedească că substanţa privată nu poate fi salvată câtă vreme interesul public e în primejdie, şi dacă glasul lor, în loc de a rămâne mut, va şti să sune mobilizarea nouă, mobilizarea pe care o reclamă vremurile de azi, mobilizarea generală a tuturor conştiinţelor curate. Agenţii fiscului nu-şi vor face datoria? Nu mă tem, dacă ne vom sili cu toţii să-i educăm, dacă vom înceta odată cu rivalităţile absurde ale luptei de partid şi dacă vom începe să pricepem că tot scormonindu-ne unii altora păcatele noastre reciproce, vom sfârşi prin a da roadele unirii sacre pradă discordiei fratricide. Cei tari îşi vor întrebuinţa atotputerncia ca să zvârle povara birului pe cei slabi? Nu mă tem, dacă cei treziţi la viaţa nouă le vor arăta că azi nimeni nu e tare, că a te considera azi tare înseamnă să fii un întârziat al cugetării şi că a persevera în această impubertate mintală înseamnă a da lovitura de graţie regimului în care trăim. Iar dacă nu vom face toate acestea, nu numai reforma fiscală va fi compromisă, dar vor fi compromise toate reformele ce s-ar întreprinde şi nu mai văd posibilă nu numai îndreptarea relelor de azi, dar şi dăinuirea mai departe a alcătuirii actuale.

Priviţi în jurul d-voastre! Ce vedeţi? Pe de o parte, frigurile speculei; omenirea alergând nebună după bogăţia fără muncă; pe de alta, frigurile revoltei provocate de mizeria războiului şi de indignarea pe care o resimţi când o compare cu avuţiile scandaloase care s-au făcut într-o singură noapte. E în acest moment, şi la noi şi aiurea, o aşa frenezie de materialism, îmbinată cu o aşa frenezie de dreptate, încât cred că nu greşesc dacă spun că am ajuns la una dintre acele răspântii, la care, ori se plămădesc religiile noi, ori se plămădesc cataclismele istoriei. Văd toate greutăţile de care sunt înconjurat! Le pipăi, le număr, le cântăresc! Măsor puterile slabe cu care trebuie să le învinq şi, totuşi, nu poate să-mi intre în minte o clipă că n-aş putea ieşi învingător.

Care să fie cauza acestui optimism? Şi atunci cauza acestui optimism nu poate să rămâe decât aceea pe care mi-o servesc zilnic criticii mei: iluzia optică provocată de firea mea idealistă care mi se azvârlă mereu în faţă, pentru a mi se profetiza că voi ieşi învins în duelul meu cu realitatea fiscală şi cu cifrele prozaice. Dar atunci, binecuvântată eroare, salutară iluzie, care îngăduindu-mi să zăresc strălucirea zilei de mâine, nu mă lasă să fiu doborât de micimile zilei de azi, de toate micimile zilei de azi, căci nu e una care să-mi scape din vedere. Şi atunci, departe de a mă lepăda de ea, ca de un păcat, eu o revendic dimpotrivă ca o bogăţie această minunată iluziune: departe de a o păstra pentru mine, eu vreau să o împărtăşesc tuturor.

Idealul creator e talismanul care transfigurează realitatea şi îţi dă puterea ca s-o birui; idealul creator e izvorul la care, dacă te adapi, eşti ferit şi de descurajare şi de limitare în satisfacţii; idealul creator e sinonim cu intuiţia cea mare care azi, în lumea bântuită de atâta vreme de fiorii reci ai morţii, îţi îngăduie să încerci, în fine, fiorii dătători de viaţă ai presimţiii sacre şi ai renaşterilor nesfârşite”[40].

În final, ca o concluzie, nucleul gândirii economice a lui Nicolae Titulescu,

[40] *Ibidem*, p. 238-239.

prezentat în *Discursul lui N. Titulescu, ministrul Finanțelor, rostit în şedința din 10 iunie 1921 a Adunării Deputaților*, este format din câteva idei de bază. A înțeles că pentru redresarea economică a țării era nevoie de o atmosferă de ordine, de un regim fiscal unitar şi modern, de o reformă a contribuțiilor directe. După Titulescu, patru obiective fundamentele erau obligatoriu de atins: echilibrarea prin rersurse ordinare a bugetului ordinar, până la dispariția deficitului; alimentarea, pe cât posibil, a bugetului extraodinar prin punerea în valoare a disponibilităților interne şi mai puțin, chiar deloc, prin împrumut; centralizarea celei mai mari câtimi de devize în mâinile statului printr-o politică valutară şi prin susținerea masivă a exportului; un program de refacere pe 7 ani, stabilit pe toate direcțiile, printr-un acord general al tuturor partidelor, care să-l protejeze de fluctuațiile generate de interesele politice de grup. Impozitele directe urmau să fie baza sistemului de impozitare. Pentru asigurarea unui echilibru în impozitare, a militat pentru aplicarea impozitului progresiv pe venit. Reformarea solicita, de asemenea, acceptarea modernizării instituțiilor publice, schimbarea mentalității prin acceptarea noilor provocări.

Ca ministru de Finanțe, a urmărit să impună în practică toate aceste idei, care, din păcate, nu au găsit teren favorabil datorită rezistenței marelui capital şi modificărilor guvernamentale din 1921-1922. A acționat, însă, mereu în direcția valorificării cu precădere a resurselor interne insistând ca bugetul țării să se bazeze nu pe împrumuturi, ci pe disponibilitățile țării, fiind adeptul consolidării suveranității de stat printr-o politică de limitare a penetrației capitalului străin.

Constantin Stere (1 iunie 1865-26 iunie 1936) în viața culturală a României

Mihaela-Cristina GHERHEŞ *

Abstract: Constantin Stere (1 June 1865 – 26 June 1936) in the Cultural Life of Romania. *Constantin Stere was one of the most outstanding persons of culture and a renowned figure in the political life of Romania between the end of the 19th century and the first decades of the 20th century. A particularly complex personality, with multilateral activity – a jurist, a teacher, an ideologist, a journalist, a writer, and a politician –, Constantin Stere was on the line of an old and unshaken tradition, that of the militant intellectual. For almost a quarter of a century, as he activated in Iasi (1892-1916), Constantin Stere defined himself as a theoretician of Populism, as founder of the Romanian Life magazine, and as professor and rector of the University of Iaşi; he was noted as a great figure of Romanian social and political thinking. At the time of the outbreak of World War I in 1914, Constantin Stere joined those who supported the war with Germany. Stere personally coordinated the movement for Union with the country, in its decisive phase, during the events in Bessarabia in 1917. For the Romanian culture, the withdrawal of Constantin Stere to a manor in Bucov meant the appearance of one the most vigorous novelists in Romanian literature. Constantin Stere wrote two books there: Preludes: The National Peasants' Party and the Stere Case and Around the Time of Revolution.*
Keywords*: Populism, Romanian Life, Peasant Party, Bucov mansion, river novel, Preludes: The National Peasants' Party and the Stere Case, Around the Time of Revolution.*

Constantin Stere a fost unul dintre cei mai remarcabili oameni de cultură din viața politică a României de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi din primele decenii ale secolului al XX-lea. Personalitate complexă, cu activitate multilaterală – jurist, profesor, ideolog, gazetar, scriitor şi om politic – Constantin Stere s-a situat pe linia unei tradiții vechi şi nezdruncinate, a intelectualului angajat. Timp de aproape un sfert de veac, cât a activat în Iaşi (1892-1916), s-a definit ca teoretician al poporanismului, fondator al revistei *Viața românească,* profesor şi rector al universității ieşene, remarcându-se ca o mare figură a gândirii social-politice româneşti.

Născut în 1865 în localitatea Cerepcău (astăzi Ciripcău, în raionul Floreşti din Republica Moldova), Constantin Stere a primit primele cunoştințe de carte în satul natal. Apoi a plecat la Chişinău, unde a urmat cursurile liceale. Tânărul Stere s-a integrat cu toată convingerea în mişcarea revoluționară din Rusia,

* Profesor, Şcoala Gimnazială „Lucian Blaga" Baia Mare;
e-mail: mihaela_gherhes@yahoo.com.

respectiv Basarabia. Narodnicismul rus s-a afirmat ca o împletire a unor elemente ale socialismului utopic cu lozinci adesea radicale care exprimau revendicările țărănimii nemulțumite de reforma agrară. Astăzi poate că par excentrice sau romantice astfel de idealuri declarate cu înflăcărare, dar în Rusia secolului al XIX-lea erau împărtăşite de o întreagă generație de tineri intelectuali.

Pentru activitatea revoluționară şi antițaristă, în 1884, în perioada examenelor pentru absolvirea liceului, a fost arestat. A urmat o îndelungată detenție în închisorile din Chişinău, Odesa şi Moscova. Fără a-l judeca după lege, autoritățile i-au comunicat hotărârea de condamnare la trei ani de surghiun în Siberia Orientală.

După şase ani petrecuți între ghețurile polare, Constantin Stere a venit, în 1892, în România şi s-a stabilit la Iaşi. Aici, mişcarea socialistă i-a asigurat condițiile de viață şi de studiu, l-a primit şi l-a integrat în societatea românească a timpului. S-a înscris la Facultatea de Drept din Iaşi, pe care a absolvit-o, în 1895, cu teza de licență *Evoluția individualității şi noțiunea de persoană în drept* (1897).

După ce şi-a afirmat concepțiile şi crezul său politic în *Evenimentul literar*, revistă în care a debutat ca publicist în 1893, la 14 martie 1901, Constantin Stere a fost numit profesor suplinitor la catedra de drept administrativ şi constituțional a Facultății de Drept din Iaşi, iar în 1903 a devenit profesor titular. Activitatea sa didactică s-a înscris la loc de cinste, alături de cea desfăşurată de marii profesori pe care i-a avut universitatea ieşeană în acea vreme: A. D. Xenopol, P. Poni, G. Ibrăileanu, Paul Bujor, Ioan Borcea, Oreste Tafrali, C. I. Parhon, Matei B. Cantacuzino şi alții. Cursul de drept constituțional şi administrativ, pe care l-a ținut aproape 15 ani, bogat în argumentație, orientat spre principiile regimurilor democratice avansate, era audiat de un mare număr de studenți. Popularitatea lui în rândul profesorilor Universității din Iaşi, prestigiul de care se bucura în viața ştiințifică şi culturală a țării au făcut ca, în 1913, să fie ales rector. În fruntea universității ieşene, Stere şi-a adus o importantă contribuție la activitățile de pregătire a studenților, în stabilirea climatului de emulație şi a spiritului democratic, pentru creşterea prestigiului acestei instituții, în țară şi în străinătate.

Pe plan politic, cei mai mulți dintre liberali l-au considerat pe Constantin Stere socialist, dar social-democrații i-au reproşat orientările liberale şi, mai ales, negarea rolului proletariatului în progresul social. Stere era convins că ridicarea poporului, a țărănimii, în special, precum şi cucerirea unor drepturi politice şi sociale, printre care şi votul universal, nu se pot înfăptui decât prin măsuri de tip liberal. De aceea, în aprilie 1899, în fruntea unui grup de tineri socialişti s-a alăturat aripii de stânga a Partidului Național Liberal, al cărei lider necontestat era Ion I. C. Brătianu. Această mutație politică a rămas în istorie sub numele de „trădarea generoşilor". Constantin Stere a fost ales din partea liberalilor în toate legislaturile până la Primul Război Mondial.

Izbucnirea Primului Război Mondial în 1914 a împărțit elita politică românească în două tabere. Constantin Stere s-a alăturat acelora care au susținut intrarea în război alături de Germania. Cu ocazia evenimentelor din Basarabia din 1917, Stere a coordonat personal mişcarea pentru unire, în faza sa hotărâtoare.

După desăvârşirea Marii Uniri, Constantin Stere s-a separat de Partidul Național Liberal, continuându-şi activitatea politică în cadrul Partidului Țărănesc, constituit în decembrie 1918, de un grup de învățători, preoți şi țărani în frunte cu Ion Mihalache. A făcut parte din conducerea partidului şi a fost principalul teoretician al acestuia. A elaborat *Proiectul de program* al Partidului Țărănesc care cuprindea o sinteză a doctrinei țărăniste.

În 1926 s-a creat Partidul Național Țărănesc prin fuziunea Partidului Țărănesc cu Partidul Național Român, acest acord ducând la eliminarea lui Stere din organele permanente de conducere ale noului partid, la insistența elementelor conservatoare din Partidul Național Român. Constantin Stere a acceptat cu demnitate să se retragă de pe scena politică, petrecându-şi ultimii ani de viață în conacul de la Bucov, lângă Ploieşti.

Pe plan publicistic, a desfăşurat timp de peste 40 de ani o activitate remarcabilă, din care s-ar putea întocmi uşor câteva volume. Dar meritul său în acest domeniu a fost acela de fondator şi conducător al revistei *Viaţa românească*. Subintitulată, revistă literară si ştiințifică, *Viaţa românească* a apărut la 1 martie 1906, la Iaşi, sub direcția lui Constantin Stere şi Paul Bujor. Primul se ocupa de partea politică, iar al doilea de cea ştiințifică. Garabet Ibrăileanu a devenit secretarul de redacție şi principalul animator al publicației. Atrăgând colaboratori din toată țara şi formând un cerc de intelectuali strâns uniți în jurul revistei, Stere a reuşit să deschidă în mişcarea culturală a Iaşilor o epocă de însuflețire şi de prestigiu.

Calitățile pe care Stere le dovedise de-a lungul tumultoasei sale existențe în atâtea domenii (politică, învățământ, ştiință, gazetărie etc.), nu păreau să fie şi acelea ale unui prozator. Puținele şi rarele lui pagini cu caracter beletristic nu se remarcaseră prin reale calități literare. Când a debutat ca romancier era la capătul vieții sale. Cele opt volume, care alcătuiesc ciclul neterminat „In preajma revoluției”, le-a dictat la Bucov, în patru ani (1932-1936), sub forma unui roman fluviu. Operă fără precedent în literatura noastră, romanul reprezintă un document pentru cei ce vor să cunoască o jumătate de veac apusă. Ciclul este plin de material autobiografic. Dacă în ultimele volume care prezintă tabloul vieții politice, sociale şi culturale din România antebelică, autorul este dominat de resentimente față de contemporani, primele şase volume constituie o creație de prestigiu. Paginile care prezintă copilăria şi adolescența lui Vania Răutu, activitatea lui în rândurile organizației narodnice, deportarea spre ghețurile nordice, mai cu seamă zugrăvirea acelei imense închisori a Rusiei țariste, înghețata Siberie, sunt cu totul remarcabile. Marele talent al autorului stă în puterea de evocare a anilor îndepărtați ai tinereții sale aventuroase, în pagini de reală creație literară.

După cum s-a amintit, Constantin Stere şi-a petrecut ultimii ani ai vieții în conacul de la Bucov, lângă Ploieşti. El a devenit proprietarul conacului în urma căsătoriei cu Aneta Radovici[1]. Aceasta era văduva prietenului său din Ploieşti, Ion

[1] Este a doua căsătorie a lui Constantin Stere. Prima oară s-a căsătorit în 1885, la vârsta de 20 de ani, cu Maria Grosu, sora colegului său de liceu, Alexandru Grosu, care l-a urmat în exilul siberian. Din căsătoria cu Maria a avut patru copii: Roman, Gheorghe, Elena şi Ana-Maria. A divorțat de Maria în 1917.

Radovici, militant socialist, trecut la „generoşi", care, bolnav fiind, s-a sinucis în 1908. Despre Ana Radovici, Stere spunea: „Am iubit-o 20 de ani şi i-am păstrat portretul fără să ştie". Cei doi s-au căsătorit în 1918 şi au avut un fiu, Ion.

Pentru cultura românească, retragerea lui Stere la conacul de la Bucov a însemnat apariţia unui romancier. Aici, a redactat două lucrări: *Preludii. Partidul Naţional Ţărănesc şi «Cazul Stere»* şi *În preajma revoluţiei.*

Aflate la 3 km est de Ploieşti, pe malul stâng al Teleajenului, parcul şi conacul familiei Stere ofereau condiţii ideale de reculegere şi creaţie. Pentru reconstituirea cadrului uman şi natural în care Stere şi-a petrecut ultimii ani ai vieţii, voi recurge la însemnările lui L. Leoneanu, secretarul literar al scriitorului, care a lucrat ani de zile alături de el: „Viaţa domnului Stere oscilează între scris, citit şi grădină. Conacul de Bucov este o elegantă vilă pierdută ca într-o insulă, în mijlocul unui parc, între alei de flori. Etajele inferioare ale vilei au destule camere, biblioteca domnului Stere ar interesa în mod palpitant pe orice om cu o cultură aleasă, cu toate acestea domnul Stere s-a refugiat în colţul cel mai de sus al vilei, într-o odaie, aş putea spune mansardă (…) colţişorul acesta de reflecţie şi de muncă în tăcere impresionează de la prima vedere printr-o minunată dezordine de cărţi deschise, închise, de notiţe răvăşite, de frânturi de manuscrise, risipite pe mese, pe sub mese, pe scrin, pe scaune şi chiar pe divan". Acelaşi Leoneanu mai arăta: „Domnul Stere e autorul şi regizorul arborilor şi al florilor din parc. Parcul e o minune de artă grădinărească. Sunt acolo atâtea specii de flori minunate, atâţia copaci exotici: japonezi şi siberieni, că am ameţit auzindu-le numai numele latinesc cu care e botezat fiecare. Domnul Stere ştie cum îi cheamă, ştie la ce epocă trece unul şi vine rândul celuilalt la înfloriri. De la începutul verii până în toamna înaintată, parcul de la Bucov e o neîntrecută pâlpăire de culori în perpetuă mişcare"[2].

Unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Constantin Stere, încă de la începutul secolului, de la *Viaţa românească*, Mihail Sevastos, l-a vizitat des la Bucov în perioada în care scria monografia oraşului Ploieşti. Acesta a lăsat multe pagini de memorii privitoare la personalitatea lui Stere, inclusiv în această monografie. În volumul *Amintiri de la Viaţa românească*, Sevastos l-a descris pe Stere în ipostaza de gazdă ospitalieră, grădinar pasionat, horticultor competent, dar şi gospodar preocupat de creşterea păsărilor, ocupaţii care-l deconectau şi-i alimentau energiile intelectuale, care-i permiteau „nu numai să scrie în acelaşi timp două lucrări cu caracter deosebit, literar şi politic, dar chiar să dicteze concomitent cuprinsul a două romane"[3].

În primul an al instalării la Bucov, politicianul român a redactat volumul *Preludii. Partidul Naţional Ţărănesc şi «Cazul Stere»*. În această lucrare de 270 de pagini, a încercat să lămurească dedesubturile îndepărtării sale de la conducerea Partidului Ţărănesc şi a Partidului Naţional Ţărănesc. Principala ţintă a nemulţumirilor lui Stere era Iuliu Maniu. Deşi recunoaştea meritele deosebite

[2] L. Leoneanu, *Constantin Stere la Bucov*, în „Adevărul literar şi artistic", nr. 815, 11 iulie 1936.
[3] Mihail Sevastos, *Amintiri la Viaţa românească",* Bucureşti, 1966, p. 410-411.

ale lui Maniu în înfăptuirea unirii, nu-i admite necruțătoarea intoleranță față de orice individualitate care se afirmă: „În cariera lui ulterioară, acest patriot sincer şi înfocat naționalist până în măduva oaselor, care îşi dădea toate puterile intelectuale şi trupeşti pentru cauza neamului – om inteligent, desigur un aparat logic solid – dl Iuliu Maniu n-a reuşit, totuşi, ca om de stat să-şi lărgească orizontul dincolo de circumferința locuințelor canonicale din jurul Catedralei de la Blaj. Ca prim-ministru al țării româneşti, el aştepta de la cei mai buni prieteni titulatura «Domnule Preşedinte» şi colegilor săi din Cabinet nu le spunea decât «Domnule Ministru», şi în fiecare părere proprie vede un act de nesubordonare”[4].

Nici pe Mihalache, ajuns şi el în guvern, Stere nu-l absolvă de răspunderi şi nu-l iartă pentru că-l marginalizase, deşi făcuse atâtea pentru partid. „Boierul de la Topoloveni” – scrie el – „împărtăşindu-se de aureola domnului Maniu, s-a şi pătruns de sentimentul de «şef» de drept divin, în virtutea căruia îşi îngăduia declarațiuni neautorizate, în numele partidului, dar nu putea tolera la un simplu muritor, îndrăzneala de opinie separată împotriva decretelor sale”[5].

Constantin Stere şi-a depus demisia printr-o scrisoare impresionantă, adresată lui Iuliu Maniu. După săvârşirea acestui act, indezirabilul ctitor de partid a simțit că este de datoria sa să facă câteva recomandări membrilor Partidului Național Țărănesc, pentru ca partidul să nu degenereze şi să nu abdice de la țelurile sale din cauza unor conducători măcinați de orgolii şi contradicții. El apreciază meritele şi popularitatea celor doi conducători – Iuliu Maniu şi Ion Mihalache –, dar consideră că „perturbarea în care se zbate Partidul Național Țărănesc” nu poate fi înlăturată decât dacă aceştia „îşi vor da seama de marea lor răspundere în fața viitorului şi se vor înălța, în sfârşit, până la nivelul datoriei care se impune adevăraților conducători ai maselor populare”[6]. Pentru a fi sigur că mesajul său va ajunge acolo unde trebuie, adică la țăranii cu care a înfăptuit atâtea pentru unire, Stere a adresat a scrisoare lui Ion Codreanu, deputat de Soroca, în care vedea figura înțeleaptă a unui nou „Moş Ion Roată”. Printre multe alte probleme din Basarabia, a amintit de bazele Partidului Național Țărănesc: „Nimeni mai bine ca dumneata, Moş Ioane, nu poate şti cu ce greutăți a trebuit să luptăm (…), astfel am putut crea acel puternic organism de acțiune națională şi democratică, care a fost partidul țărănesc basarabean şi care a servit ca punct de plecare pentru întemeierea partidului național țărănesc, şi a pus astfel în serviciul națiunii o formidabilă forță politică…din nenorocire partidul național țărănesc nu şi-a putut asigura şi o conducere la înălțimea misiunii pe care o avea de îndeplinit”[7].

În următorii ani, Constantin Stere a conceput şi redactat romanul autobiografic *În preajma revoluției*. Pe bună dreptate, uimiți de publicarea într-un ritm impresionant a celor opt volume ale romanului său, dar mai ales de valoarea extraordinară a acestora, mulți contemporani se întrebau: „Cum scrie domnul Stere?” Această întrebare i-a fost adresată chiar fiului său, Gheorghe Stere, care

[4] Constantin Stere, *Preludii. Partidul Național Țărănesc şi «Cazul Stere»*, Bucureşti, 1932, p. 95.
[5] *Ibidem*, p. 96.
[6] *Ibidem,* p. 248.
[7] *Ibidem*, p. 260.

a arătat: „Tatăl meu vorbea cu multă uşurinţă, dar se aşeza greu la scris. De aceea i-a mirat pe mulţi când în ultimii ani de viaţă, el a scris amplul său roman autobiografic «În preajma revoluţiei». În realitate nu l-a scris, ci l-a dictat cuvânt cu cuvânt, opt volume la rând”[8].

Între anii 1931-1936, Constantin Stere a publicat opt volume ale celui mai „încărcat de viaţă” roman din literatura română, unul dintre unicatele literaturii universale. În numeroasele recenzii care s-au făcut, a fost pus rând pe rând alături de Gogol, Anatole France, Tolstoi sau Romain Roland[9]. Volumele au fost publicate la Editura „Adevărul” din Bucureşti, în următoarea ordine: volumul I – „Prolog. Smaragda Theodorovna” (1931), volumul II – „Copilăria şi adolescenţa lui Vania Răutu” (1931), volumul III – „Lutul” (1932), volumul IV – „Hotarul” (1932), volumul V – „Nostalgii” (1934), volumul VI – „Ciubăreştii” (1935), volumul VII – „În ajun” (1935) şi volumul VIII – „Uraganul” (1936).

Proiectul iniţial al lui Stere prevedea realizarea a 12 volume. În preajma morţii, survenită la 26 iunie 1936, el a lăsat pe o bucată de hârtie fiului său un rezumat abia schiţat al cărţilor viitoare. Volumul IX, de pildă, urma să descrie evenimentele văzute şi trăite de eroul romanului, Vania Răutu, în timpul şi după Primul Război Mondial. Celelalte volume ar fi trebuit să acopere încă 25 de ani şi să se constituie într-o cronică a secolului al XX-lea. Romanul s-ar fi încheiat cu moartea eroului dar, aşa cum s-a spus, timpul n-a mai avut răbdare, curmând, după al optulea volum, acest proiect generos şi temerar. Deşi autorul a susţinut întotdeauna că este o operă de ficţiune, *În preajma revoluţiei* rămâne, totuşi, un roman autobiografic care, ca orice operă literară veritabilă, conţine şi numeroase produse ale imaginaţiei scriitorului.

În continuare prezint, pe scurt, subiectul fiecărui volum.

Primul volum, „Prolog. Smaragda Theodorovna”, este un roman de familie. După cum aprecia criticul literar George Călinescu, volumul este, de fapt, „monografia unei familii boiereşti basarabene de modă veche”[10]. El ilustrează prin tipuri reprezentative din punct de vedere caracterologic, tema „nefericirii conjugale, a conflictelor de vârstă şi a nepotrivirii spirituale şi temperamentale între soţi”[11]. În derularea naraţiunii, asistăm la destrămarea iluziei iubiri a Smaragdei faţă de soţul său, Iorgu Răutu, care era cu 20 de ani mai vârstnic. Tânăra fată, o copilă de numai 15 ani, fusese crescută la pension, în timp ce soţul său, spirit primar, neinstruit, obişnuit doar cu muncile câmpului şi cu administrarea imensei moşii, nu putea găsi coardele sensibile ale iubirii şi ale armonizării afective. Muncă grea, copii, drame familiale, sentimentul respingerii de către mamă, toate acestea constituie temele unei extraordinare analize psihologice pentru Vania, fiul

[8] Gheorghe Stere, *C. Stere a fost un om tumultuos, cu o viaţă tumultoasă*, în „Manuscriptum”, nr. 3/1975, p. 152. Apud Gheorghe Marinică, Mircea Cosma, *Apostolul se întoarce din surghiun. In memoriam Constantin Stere*, Ploieşti, 2001, p.146.

[9] D. I. Suchianu, *Alte foste adevăruri viitoare*, Bucureşti, 1983, p. 40.

[10] George Călinescu, *Istoria Literaturii Române*, Bucureşti, 1982, p. 758.

[11] Virgina Muşat, *C. Stere scriitorul*, Bucureşti, 1978, p. 152.

tot mai refractar, care se retrage şi găseşte compensaţii ce aveau să-i marcheze viaţa în lumea simplă, curată, muncitoare şi veşnic nedreptăţită a ţăranilor de pe moşia familiei.

Volumul al doilea, „Copilăria şi adolescenţa lui Vania Răutu", este o biografie a copilului până la vârsta maturităţii. Încredinţat unei doici de pe moşie („mama Irina"), copilul creşte şi se dezvoltă fizic şi intelectual, dar şi temperamental în universul simplu al satului moldovenesc tradiţional. În perioada anilor de şcoală apar primele atitudini poporaniste de justiţie umană şi socială. Este prezentată formarea şi consolidarea convingerilor sale revoluţionare, la început de revoltă faţă de nedreptăţile sociale, consecinţă a regimului ţarist bazat pe teroare. Evoluţia copilului, răzvrătit, atât în familie, cât şi în viaţa socială, nu putea duce decât la o contradicţie de fond între responsabilitatea faţă de propria formaţie intelectuală (este un elev eminent, care nu se lasă „furat" de celelalte preocupări) şi lupta revoluţionară în care riscă închisoarea. Se conturează clar paradoxul vieţii sale: un tânăr provenind din clasa boierească, a cărui familie dispune de peste 7.500 de hectare, renunţă la toate avantajele ce decurg dintr-o asemenea situaţie privilegiată pentru a împărtăşi soarta celor necăjiţi. Autorul dă în acest caz dovada întregului său talent de portretist şi de analist psihologic. Critica literară a găsit similitudini cu personajul tolstoian Nikolenka Irteniev din *Copilăria*, încadrând romanul în acest tip de creaţie epică[12].

În volumul al treilea, „Lutul", întâlnim o adevărată monografie spirituală a eroului Vania Răutu. Eroul cunoaşte experienţa penitenciară în închisorile din Chişinău, Odesa şi Moscova. La numai 18 ani, Vania dovedeşte o maturitate moral-politică care îi impresionează pe temnicerii săi. Autorul gradează pe succesiunea evenimentelor, stările sufleteşti ale omului pentru a pregăti ceea ce părea neverosimil – apariţia în prim-plan a personajului feminin Tania Lungu, prietena din copilărie, care i se dedică până la moarte, solicitând lui Vania să accepte căsătoria chiar între zidurile închisorii. Din acest moment începe calvarul surghiunului siberian, a cărui descriere în paginile romanului avea să fie apreciată de întreaga critică literară ca o capodoperă a literaturii psihologice şi a descrierilor de natură. Laitmotivul volumului este „lutul" – lutul uman. Călinescu sublinia că autorul este un „bun povestitor, adesea plin de fineţe, cu talent portretistic şi cu simţul dramaticului"[13].

În volumul al patrulea, „Hotarul", este prezentat itinerariul lui Vania Răutu prin diverse peisaje magnifice, prin comunităţi umane aflate în diferite stadii sociale, până în preajma primitivismului, dar şi sinistrele închisori siberiene pe care eroul le va cunoaşte personal. Virginia Muşat a subliniat faptul că romanul este „un poem tragic al Siberiei" şi că ne aflăm în faţa unui roman-spectacol al naturii, al vieţii, al morţii şi al suferinţei[14]. Ideea de sinteză este aceea a rezistenţei, supravieţuirii şi victoriei individului care crede într-un ideal. Greutăţile incredibile

[12] *Ibidem*, p. 172.
[13] G. Călinescu, *op. cit*., p. 758.
[14] Virginia Muşat, *op. cit.* p. 185.

prin care a trecut îl determină pe autor să le accentueze inclusiv prin moartea prematură a eroinei sale, Tania Lungu, abătându-se astfel de la datele reale ale biografiei soţiei sale.

Volumul al cincilea, „Nostalgii", este ultimul al ciclului siberian. Vania Răutu este prezentat în contextul comunităţilor de exilaţi politici ca un luptător deja format, cu o bogată lectură şi, mai ales, cu o mare forţă de convingere. Această parte urmăreşte clarificările ideologice şi orientarea definitivă către poporanism şi problema naţională – ca obiective strategice ale luptei sale politice. Confruntarea de idei, mai ales cu personajul Artamon Danilov, pe care autorul l-a prezentat ca fiind V. I. Lenin, are darul să sublinieze orientarea către latura umanistă şi socială nonviolentă în contradicţie cu ideea revoluţiei mondiale a personajului amintit, care, în numele revoluţiei, ar accepta lichidarea chiar a 90% din populaţiile locale. Spre sfârşitul detenţiei, respectiv al volumului, Stere îşi expune crezurile şi ţintele politice îndreptate către interesele majore şi presante ale României, unde este hotărât să se stabilească după eliberare. Acest volum prezintă o „vastă panoramă omenească de la Prut la Oceanul Înghețat"[15].

Cu volumul al şaselea, „Ciubăreştii", cadrul epic se schimbă. Începe ciclul românesc. Revenit din exil, Vania Răutu trece Prutul, stabilindu-se definitiv în România, cu scopul declarat de a se consacra propăşirii neamului şi înfăptuirii unităţii naţionale. Cartea reprezintă o amplă monografie a societăţii româneşti la cumpăna dintre veacurile XIX-XX. O particularitate a ultimelor volume este deghizarea numelor de persoane şi de localităţi sub diverse pseudonime, care nu sunt prea dificil de decriptat dacă avem în vedere întâmplările din viaţa reală a lui Stere. Astfel, „Ciubăreştii" este denumirea dată oraşului Iaşi, unde s-a stabilit eroul. Evenimentele la care se referă sunt cele pe care le cunoaşte, le-a provocat sau la care a participat, ceea ce dă volumului caracterul de cronică social-politică.

În volumul al şaptelea, „În ajun", autorul intră şi mai profund în culisele politicii româneştii. După „trădarea generoşilor", care se desprind de socialişti şi de aripa stângă a Partidului Naţional Liberal, animată de Ionel Brătianu, Stere ajunge în prim-planul vieţii politice ieşene. Este ales deputat, iar ca profesor universitar câştigă un mare prestigiu, întărit de o activitate publicistică de excepţie.

Volumul al optulea, „Uraganul", tratează cele două evenimente majore care au avut loc în anii 1905 şi 1907: revoluţia antiţaristă din Rusia (inclusiv din Basarabia), care a urmat războiului ruso-japonez şi răscoala ţărănească din România. Acestea îi oferă ocazia lui Stere – pe de o parte – de a se implica direct în lupta antiţaristă pentru emanciparea Basarabiei, iar pe de altă parte în soluţionarea gravelor probleme ale ţărănimii. Tablourile din Chişinău şi Odesa din timpul revoluţiei din 1905, ca şi imaginea dezolantă a conacului familiei din Năpădeni, pe care-l vizitează cu acest prilej, atestă încă o dată talentul extraordinar al lui Stere de a reţine detaliul semnificativ, mişcarea, psihologiile individuale şi colective. În vremea Răscoalei din 1907 şi după aceasta, Stere a fost supus unui tir concertat din partea conservatorilor, a marilor proprietari

[15] *Ibidem*, p. 212.

funciari, care-l acuzau că a fost principalul instigator al mişcărilor ţărăneşti, prin numărul impresionant şi tonul justiţiar al studiilor şi articolelor consacrate mizeriei, foametei, întunericului şi lipsei de perspectivă a ţăranilor. Autorul îl prezintă pe Vania Răutu ca un luptător ferm împotriva represaliilor, a atrocităţilor comise de armată, paradoxal, sub guvernarea propriului partid – Partidul Naţional Liberal –, cerând amnistia şi caracterizând răscoala ca un adevărat război civil.

În romanul *În preajma revoluţiei* pot fi găsite multiple argumente pentru motivarea atitudinilor politice avute de Constantin Stere de-a lungul existenţei sale. A împărtăşit soarta nihiliştilor purtaţi prin temniţele siberiene, a fost doctrinarul poporanismului român şi fondatorul Partidului Ţărănesc, a fost sfătuitorul lui Ionel Brătianu, a editat ziarul *Lumina* sub ocupaţia germană şi a primit mulţumirile regelui Ferdinand, pentru ca mai târziu să fie considerat „trădător", fiind obligat să părăsească viaţa publică, alegând izolarea la Bucov.

Constantin Stere a decedat la 26 iunie 1936, la Bucov, cu demnitate şi modestie. Pe o coală de hârtie, datată 14 iunie 1936, a scris următoarele gânduri: „Pentru prieteni. Rog fără discursuri la incinerare şi fără necroloage sau panegirice în presă. Salutări tuturora. C. STERE"[16].

În memoria marelui om politic român, ploieştenii au acordat numele său uneia dintre străzile municipiului Ploieşti. De asemenea, Societatea de Ştiinţe Istorice şi unele publicaţii locale i-au dedicat, după 1989, o serie de studii şi articole. La împlinirea a 65 de ani de la moarte (26 iunie 2001), în ziarul *Prahova*, Gheorghe Marinică a publicat un serial omagial intitulat „Profesiunea lui a fost patriotismul. In memoriam C. Stere"(în numerele 3223/26 iunie, 3224/27 iunie şi 3225/28 iunie). În aceeaşi idee de omagiere a ilustrului om politic, Biblioteca Judeţeană „Nicolae Iorga" Ploieşti l-a inclus în volumul „Personalităţi prahovene" (autori: Marian Chirulescu şi Paul D. Popescu), tipărit la Ploieşti, în anul 1997, şi în „Bibliografia Prahovei", care, începând din 1968, a înregistrat tot ce s-a scris despre Constantin Stere. Societatea Cultural-Istorică „Mihai Viteazul", împreună cu Consiliul Local şi Consiliul Judeţean Prahova, a dezvelit o placă memorială, amplasată pe casa din parcul Bucov, iar parcul şi şcoala din localitatea Bucov au primit denumirea de „Constantin Stere". În conacul – fosta reşedinţă, s-a amenajat Muzeul Memorial „Constantin Stere". În anul 2001 a fost înfiinţată Fundaţia „Constantin Stere" care are ca scop perpetuarea memoriei scriitorului şi a omului politic Constantin Stere. Pentru realizarea acestui scop, fundaţia şi-a propus: conservarea şi promovarea operei marelui om politic, editarea unor cărţi despre viaţa şi activitatea acestuia; organizarea de simpozioane, premiul anual „Constantin Stere" pentru literatură şi sprijinirea studenţilor merituoşi din Basarabia.

[16] Gh. Marinică, M. Cosma, *op. cit*., p. 162.

Fig. 1 – Constantin Stere (1865-1936).

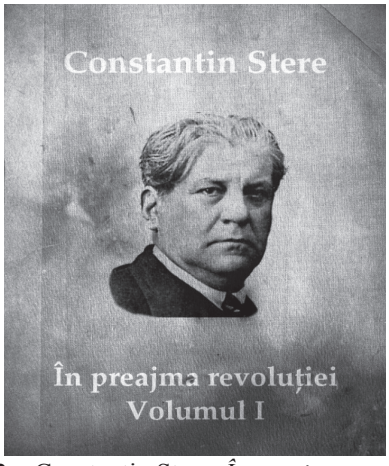

Fig. 2 – Constantin Stere, *În preajma revoluției* (volumul I: „Prolog. Smaragda Theodorovna”, 1931).

Fig. 3 – Conacul lui Constantin Stere de la Bucov, astăzi Muzeul Memorial „Constantin Stere”.

Fig. 4 – Bustul lui Constantin Stere de pe Aleea Scriitorilor din Parcul Memorial „Constantin Stere”, Bucov.

Ivan (Ioan) Dan (1882-1974), între contribuția la Marea Unire şi represiunea comunistă[1]

Marius UGLEA*

Abstract: Ivan (Ioan) Dan (1882-1974), Between Contributions to the Great Union and the Communist Repression. *This article is part of a series of works dedicated to the personalities who have contributed to the completion of the Great Union of 1 December 1918 in the Maramureş area. We want to bring into the spotlight a notable figure of the generation of the Great Union, who also had his share of communist repression in Romania – namely, the political detention between the walls of the Sighet Penitentiary. Ivan (Ioan) Dan, a doctor from the Vişeu region and, later, a county primary physician, was noted in the field of public and family health. He was born in Borşa, Maramureş, on 19 April 1882, in the family of the Greek-Catholic priest Basil Dan.*
Keywords: *Ivan Dan, doctor, Great Union, 1 December 1918, Political Detention, Communist Regime, Securitate.*

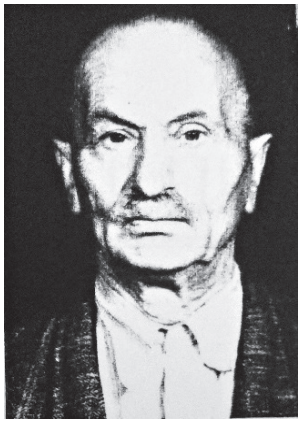

Prezentul articol face parte din seria lucrărilor dedicate personalităților care şi-au adus contribuția la săvârşirea şi desăvârşirea Marii Uniri de la 1 decembrie 1918 în spațiul maramureşean. Aşadar, în cele ce urmează, dorim să aducem în centrul atenției un personaj al generației Marii Uniri, care a cunoscut şi represiunea comunistă din România, respectiv detenția politică între zidurile Penitenciarului din Sighet. Este vorba de Ivan (Ioan) Dan, medic al plasei Vişeu, şi mai apoi medic primar județean, care s-a remarcat în domeniul sănătății publice şi familiale. Acesta s-a născut la Borşa, județul Maramureş, în 19 aprilie 1882, în familia preotului greco-catolic Bazil Dan (fapt pentru care era asemuit din punct de vedere moral cu medicul Iuliu Haţieganu), familie cu rezonanță istorică, strămoşii regăsindu-se în documente încă din secolul al XV-lea, cu înalte titluri nobiliare pentru merite recunoscute. A fost căsătorit cu Maria

* Arhivist, doctor în istorie, Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale;
e-mail: ugleamar@yahoo.com.

[1] Pentru acest modul biografic a se vedea: Felix Marian, *Medici şi farmacişti din Maramureş*, Baia Mare, 2006, p. 83-84; *Maramureş vatră de istorie milenară*, vol. V, Cluj-Napoca, 2004; Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale, Fond *Prefectura Județului Maramureş*, Seria *Actele subprefectului* şi Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale București, Fond *Consiliul Dirigent*. A se vedea şi Klara Guseth (coord.), *Contemporani cu Marea Unire de la 1 decembrie 1918: Contribuția maramureşenilor la săvârşirea şi desăvârşirea Unirii*, Baia Mare, 2018.

Dan, născută Papp[2].

În ceea ce priveşte studiile, urmează şcoala elementară din localitatea natală, iar studiile liceale le începe în Slovacia şi le continuă la Liceul Evanghelic din Bistrița. Conform fişei matricole penale, identificată pe site-ul Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc (IICCMER), urmează medicina la Facultatea de Medicină a Universității din Viena. Studiile de influență germană i-au modelat foarte bine profilul său de slujitor în cea mai nobilă misiune umană, şi anume apărarea vieții de suferințele fizice. A finalizat studiile universitare în anul 1906, începând cariera medicală la Viena, unde a activat ca medic până în 1918[3].

Imediat după declanşarea Primului Război Mondial a fost mobilizat cu gradul de maior, dând dovadă de calități organizatorice deosebite, fiind numit comandantul Spitalului Militar din Knittelfeld, cel mai mare spital din Europa la vremea respectivă. S-a evidențiat, în special, în combaterea epidemiei de holeră din 1916, care a izbucnit în capitala Imperiului Austro-Ungar, fapt pentru care i s-a acordat Ordinul de ,,Signum Laudis". După război a fost invitat să ocupe un post de asistent universitar la Facultatea de Medicină din Viena, dar a refuzat pentru a se întoarce în țară şi a ocupa modesta funcție de medic de circă, lucrând mai întâi în plasa Dragomireşti, apoi transferându-se definitiv la Vişeu de Sus. Aici a devenit extrem de cunoscut, desfăşurând o intensă activitate medicală, aceasta datorându-se şi faptului că era singurul medic din zonă. Conform documentelor păstrate la Arhivele Naționale Maramureş, în fondul arhivistic *Prefectura Județului Maramureş*, în anul 1919 apare menționat între cei 79 de funcționari ai județului, respectiv între cei 8 medici de plasă alături de dr. Kiss Stefan, dr. Scmidt Imre, dr. Marcus Mor, dr. Vaszko Ştefan, dr. Sarkozy Adarjan, dr. Sefcsik Stefan şi dr. Petrovics Stefan[4]. De asemenea, conform aceloraşi documente, în data de 6 mai 1919 depunea jurământul ca şi medic al plasei Vişeu, aflându-se pe o listă cu funcționarii publici, întocmită de prim-pretorul Iuliu Coman, în 24.08.1919[5].

Pentru Ivan (Ioan) Dan formarea continuă pe parcursul profesiei ocupa un loc primordial în activitatea de zi cu zi. Revistele medicale publicate în capitalele europene îi soseau în Maramureş cu regularitate, iar o dată la 3 ani urma cursuri de perfecționare în cadrul unor prestigioase clinici din Viena. Şi-a perfecționat profilul de medic cu cel de radiolog şi om de laborator. Realizările i-au fost recunoscute încă din primele decenii de muncă, fiind distins cu Ordinul ,,Coroana României" şi ,,Meritul Sanitar" clasa a III-a. În ceea ce priveşte profesia de medic, a lucrat în condiții deosebit de grele după război, datorită lipsei de medici, dar şi în lipsa unei baze materiale corespunzătoare. A participat la combaterea epidemiei de tifos exantematic din Maramureş, ajungând să se îmbolnăvească el

[2] Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității Bucureşti (în continuare ACNSAS), Fond *Informativ*, dosar P. 13809/1953, f. 1-6.

[3] *Ibidem* (vezi Anexa).

[4] Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale, Fond *Prefectura Județului Maramureş*, Seria *Actele subprefectului,* cutia 352-524/1920, act nr. 475/1920.

[5] *Ibidem*, cutia 352-524/1920, act nr. 524/1920.

însuşi în cele din urmă. În acest sens, a întocmit la data de 20 februarie 1920 un raport către subprefect referitor la epidemia de tifos exantematic din plasa Taras, localităţile Dombo şi Ganea, în care menţiona necesitatea închiderii comunelor, lipsa de alimente a populaţiei care flămânzeşte, respectiv necesitatea închiderii şcolilor din zonă pentru o perioadă de 3 săptămâni[6]. Se pare că la această dată, Ivan (Ioan) Dan era deja medic primar judeţean. Pe lângă activitatea propriu-zisă de medic, Ivan (Ioan) Dan, conform documentelor aflate în păstrarea Arhivelor Naţionale Maramureş, emitea şi avize de liberă practică în domeniul farmaceutic. Astfel, prin adresa nr. 23/1920, solicita Resortului Ocrotirii Sociale din cadrul Consiliului Dirigent să-i dea drept de funcţionare farmacistului Ioan Beres[7].

În paralel cu activitatea medicală, Ivan (Ioan) Dan s-a preocupat şi de viaţa politică a Maramureşului, fiind unul dintre funcţionarii care s-au implicat activ în desăvârşirea actului din 1 decembrie 1918, la nivelul judeţului. Astfel, în adunarea Biroului Electoral Central din 14 mai 1920 (referitoare la alegerile pentru Adunarea Deputaţilor în Transilvania, Banat, Crişana, Satu Mare şi Maramureş), Secţia V de votare, circumscripţia în care votau comunele Rozavlea, Botiza şi Poienile Izei, cu sediul la Rozavlea, a fost ales Ioan Dan – preşedinte, Emil Fucec – subpreşedinte, alături de Ioan Dunca – grefier şi Vasile Muntean – subgrefier[8].

În întreaga perioadă interbelică, Ivan (Ioan) Dan a activat ca medic pe meleaguri natale, implicându-se şi în activitatea politică, devenind membru activ al Partidului Naţional Ţărănesc, regăsindu-l şi în formaţiunile maramureşene de conducere a acestuia. Ca majoritatea intelectualilor formaţi în perioada ante şi interbelică, şi-a manifestat dezacordul faţă de regimul comunist din România, aflându-se în vizorul organelor abilitate încă din 1945, de când unul dintre fiii săi, care-i purta numele, elev la Liceul „Dragoş-Vodă" din Sighet, fusese arestat împreună cu colegii săi pentru protestul lor cu ocazia manevrelor politice de anexare a Maramureşului la Ucraina. Pentru alte acuze personale, din cauza activităţilor politice anterioare, dar şi din cauza convingerilor politice ţărăniste, medicul Ivan (Ioan) Dan intră în vizorul organelor de Securitate şi ajunge să cunoască în anii 50 detenţia politică în Penitenciarul din Sighet (a se vedea în acest sens fişa matricolă penală de pe site-ul IICCMER, păstrată în original la ANP Jilava). Nu insistăm aici asupra condiţiilor de detenţie din acest penitenciar, ele fiind îndelung dezbătute de istoriografia românească, fiind cert că aceste condiţii i-au fost aplicate şi medicului Dan, respectiv fiului său. La rubrica „observaţii" a fişei întocmite de către reprezentanţii Securităţii se menţiona: „Numitul Dan Ivan – în perioada anchetei s-a comportat liniştit şi disciplinat, recunoscând în bună parte activitatea depusă. Este inteligent, bine pregătit ca medic – cult. Calm, cu multă stăpânire de sine (...) fiind un admirator al culturii şi ştiinţei americane"[9].

[6] *Ibidem*, cutia 2-180/1920, act. 136/1920.
[7] *Ibidem*, act 23/1920.
[8] Serviciul Arhive Naţionale Istorice Centrale Bucureşti, Fond *Consiliul Dirigent*, Secţia *Administraţia Judeţeană şi Comunală*, dosar 12/1920, f. 8-14.
[9] ACNSAS, Fond *Informativ*, dosar P. 13809/1953, f. 65.

După eliberarea din detenţie, respectiv după ieşirea la pensie, în 1968, Facultatea de Medicină din Viena l-a distins cu ,,Diploma de Aur", distincţie care se acordă deosebit de rar, la 50 de ani de la absolvirea acesteia. Pentru meritele sale depuse în slujba medicinei şi a suferinzilor, de-a lungul carierei, i s-a acordat în anul 1972, Ordinul ,,Meritul sanitar" clasa I.

S-a stins din viaţă la 23 septembrie 1974, la vârsta de 92 de ani. Dr. Ivan (Ioan) Dan rămâne, astfel, un exemplu, un etalon al deontologiei medicale, dar şi umane, în general, şi, nu în ultimul rând, un adevărat iubitor de ţară.

ANEXA

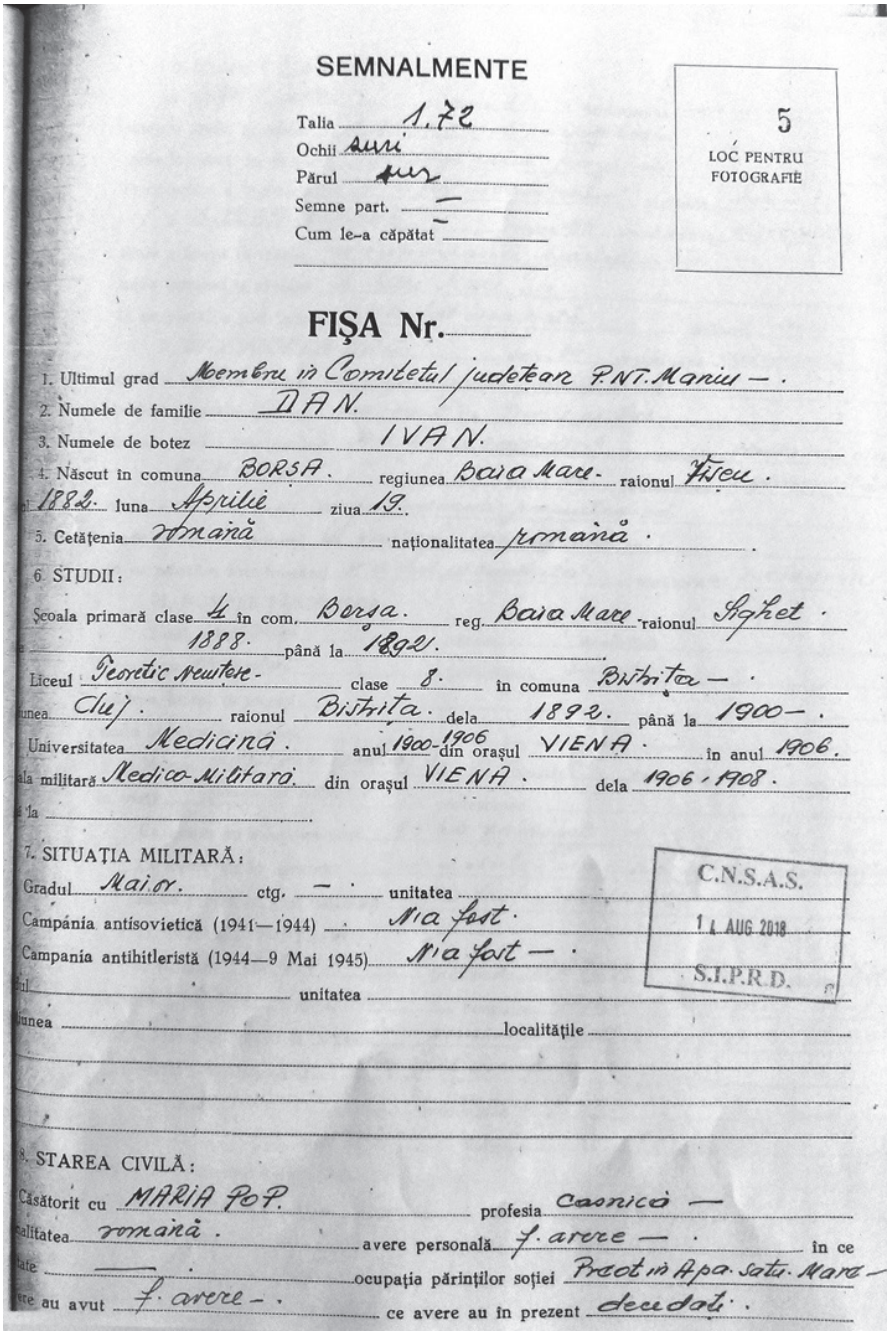

SEMNALMENTE

Talia 1.72
Ochii Aurii
Părul Aur
Semne part. —
Cum le-a căpătat —

5
LOC PENTRU FOTOGRAFIE

FIŞA Nr.

1. Ultimul grad Membru în Comitetul judeţean P.N.T. Maniu —.
2. Numele de familie DAN.
3. Numele de botez IVAN.
4. Născut în comuna BORSA. regiunea Baia Mare. raionul Vişeu.
1882. luna Aprilie ziua 19.
5. Cetăţenia română naţionalitatea română.
6. STUDII:
Şcoala primară clase 4 în com. Borsa. reg. Baia Mare raionul Sighet.
1888. până la 1892.
Liceul Teoretic Romîno- clase 8. în comuna Bistriţa —.
unea Cluj. raionul Bistriţa. dela 1892. până la 1900 —.
Universitatea Medicină. anul 1900-1906 din oraşul VIENA. în anul 1906.
la militară Medico-Militară. din oraşul VIENA. dela 1906 - 1908.
la .
7. SITUAŢIA MILITARĂ:
Gradul Maior. ctg. — . unitatea
Campania antisovietică (1941—1944) n'a fost.
Campania antihitleristă (1944—9 Mai 1945) n'a fost —.
unitatea
unea localităţile

C.N.S.A.S.
14 AUG 2018
S.I.P.R.D.

8. STAREA CIVILĂ:
Căsătorit cu MARIA POP. profesia casnică —
alitatea română. avere personală f. avere — . în ce
fate — . ocupaţia părinţilor soţiei Preot în Apa. Satu. Mare —
ere au avut f. avere —. ce avere au în prezent deodată.

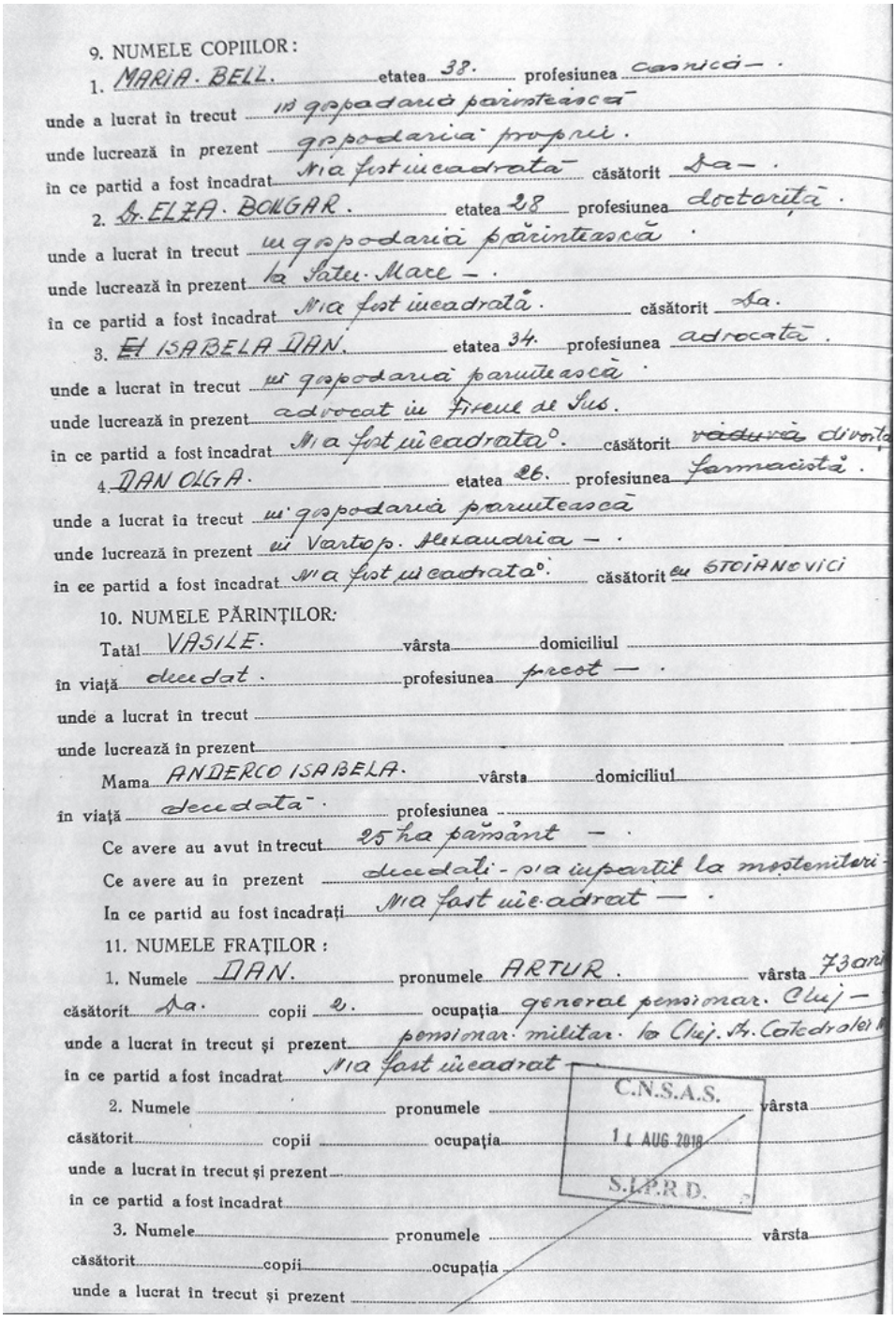

9. NUMELE COPIILOR:

1. MARIA. BELL. etatea 38. profesiunea casnică –.
unde a lucrat în trecut în gospodaria părintească
unde lucrează în prezent gospodaria proprie.
în ce partid a fost încadrat Nia fost încadrată căsătorit Da –.

2. Dr. ELZA. BOLGAR. etatea 28 profesiunea doctoriță.
unde a lucrat în trecut în gospodaria părintească.
unde lucrează în prezent la Satu. Mare –.
în ce partid a fost încadrat Nia fost încadrată. căsătorit Da.

3. ~~El~~ ISABELA DAN. etatea 34. profesiunea advocată.
unde a lucrat în trecut în gospodaria părintească.
unde lucrează în prezent advocat în Fiscul de Sus.
în ce partid a fost încadrat Nia fost încadrată. căsătorit ~~văduvă~~ divorț

4. DAN OLGA. etatea 26. profesiunea farmacistă.
unde a lucrat în trecut în gospodaria părintească
unde lucrează în prezent în Vartop. Alexandria –.
în ce partid a fost încadrat Nia fost încadrată. căsătorit cu STOIANOVICI

10. NUMELE PĂRINȚILOR:

Tatăl VASILE. vârsta domiciliul
în viață decedat. profesiunea preot –.
unde a lucrat în trecut
unde lucrează în prezent

Mama ANDERCO ISABELA. vârsta domiciliul
în viață decedată. profesiunea
Ce avere au avut în trecut 25 ha pământ –.
Ce avere au în prezent decedați - s'a împărțit la moștenitori -
In ce partid au fost încadrați Nia fost încadrat –.

11. NUMELE FRAȚILOR:

1. Numele DAN. pronumele ARTUR. vârsta 73 ani
căsătorit Da. copii 2. ocupația general pensionar. Cluj –
unde a lucrat în trecut și prezent pensionar militar. la Cluj. str. Catedralei N
în ce partid a fost încadrat Nia fost încadrat –

2. Numele pronumele vârsta
căsătorit copii ocupația
unde a lucrat în trecut și prezent
în ce partid a fost încadrat

3. Numele pronumele vârsta
căsătorit copii ocupația
unde a lucrat în trecut și prezent

C.N.S.A.S.
14 AUG 2018
S.I.P.R.D.

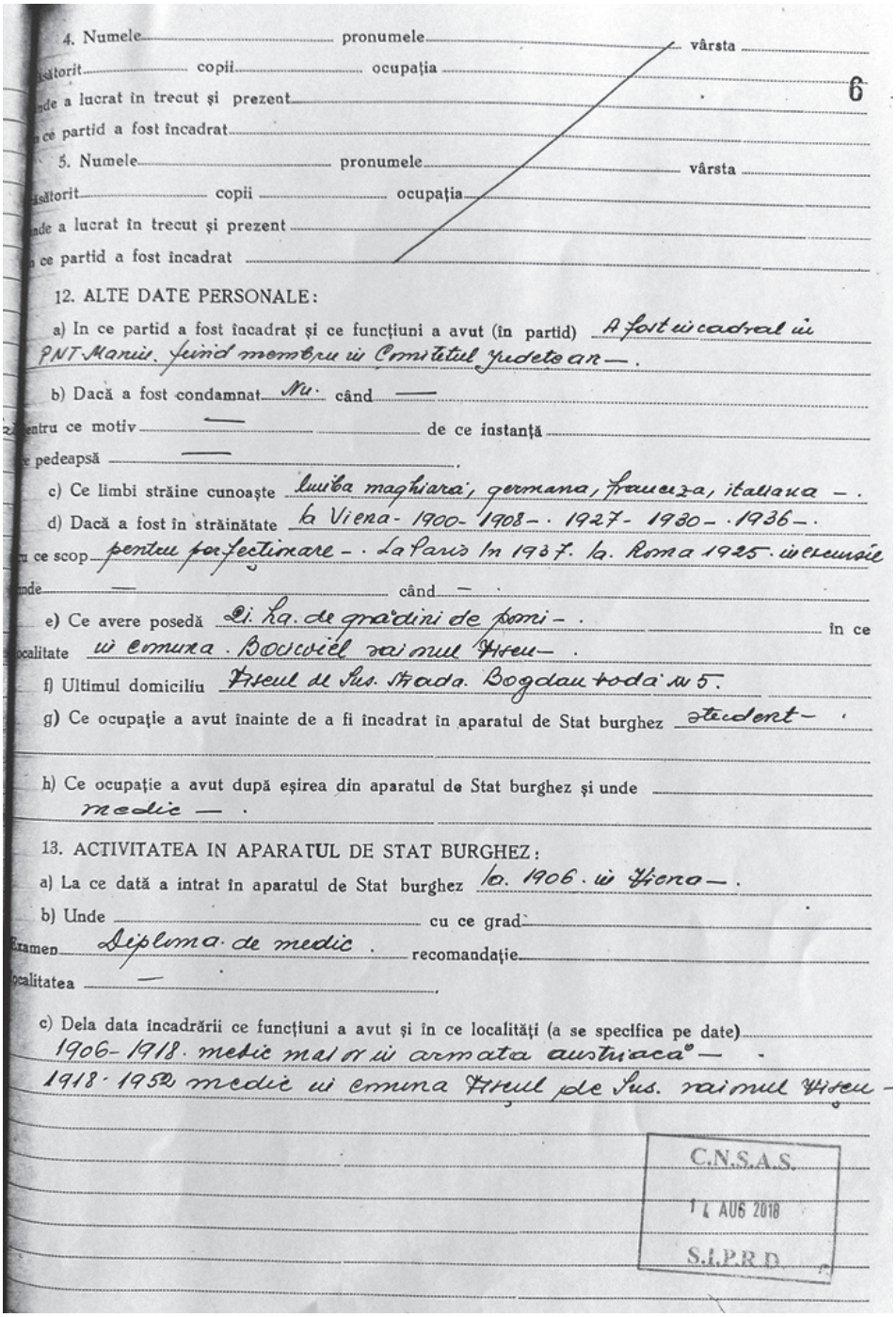

4. Numele ..... pronumele ..... vârsta .....
...ătorit ..... copii ..... ocupaţia .....
...de a lucrat în trecut şi prezent 6
...e partid a fost încadrat .....
5. Numele ..... pronumele ..... vârsta .....
...ătorit ..... copii ..... ocupaţia .....
...de a lucrat în trecut şi prezent .....
...e partid a fost încadrat .....

12. ALTE DATE PERSONALE:

a) In ce partid a fost încadrat şi ce funcţiuni a avut (în partid) A fost încadrat în PNT-Maniu. fiind membru în Comitetul judeţean —.

b) Dacă a fost condamnat Nu. când —

...entru ce motiv — de ce instanţă

...e pedeapsă —.

c) Ce limbi străine cunoaşte limba maghiară, germana, franceza, italiana —.

d) Dacă a fost în străinătate la Viena - 1900- 1908 —. 1927 - 1930 —. 1936 —.

...u ce scop pentru perfectionare —. La Paris în 1937. la Roma 1925. în vacanţe

...nde — când —

e) Ce avere posedă 2 li. ha. de grădini de pomi —. în ce

...calitate în comuna Bocsoiel raionul Huedin —.

f) Ultimul domiciliu Huedin de Jos. Strada. Bogdan Voda nr 5.

g) Ce ocupaţie a avut înainte de a fi încadrat în aparatul de Stat burghez student —.

h) Ce ocupaţie a avut după eşirea din aparatul de Stat burghez şi unde medic —.

13. ACTIVITATEA IN APARATUL DE STAT BURGHEZ:

a) La ce dată a intrat în aparatul de Stat burghez la 1906. în Viena —.

b) Unde ..... cu ce grad .....

...xamen Diploma de medic. recomandaţie .....

...ocalitatea —.

c) Dela data încadrării ce funcţiuni a avut şi în ce localităţi (a se specifica pe date)

1906-1918. medic maior în armata austriacă —.

1918-1952 medic în comuna Huedin de Jos. raionul Huedin —

C.N.S.A.S.
14 AUG 2018
S.I.P.R.D.

Aspecte privind sistemul sanitar sătmărean în perioada interbelică

Diana KINCES *

Abstract: Aspects Regarding the Satu Mare Health System in the Interwar Perios. *In the interwar period, the Satu Mare health system was characterized by a complexity of factors and actions, fluctuations, and changes which contributed to its development and evolution; it was also an open, innovative system which had to work under the specific circumstances of the aftermath of a devastating war, with a population which was deeply-affected but, at the same time, much more receptive to the new and to change. In its development, the Satu Mare health system went through several stages, in which it matured progressively. The state was involved in ensuring the health of its citizens through public-hygiene measures, by stimulating the vocational-training framework, by setting up hospital and extra-hospital institutions, and by supporting preventive and medical-social assistance. The Satu Mare health system was deeply socially-oriented and found innovative solutions to provide social services to the population. An important action on public health during this period was the so-called health offensive. This health campaign pursued two objectives: the restoration of the biological substrate of the population, which had been altered due to contagious diseases: tuberculosis, syphilis, malaria, etc. (curative medicine), and the creation of a more civilized social environment, with emphasis on preventive medicine. Thus, the urgency of building hospitals and rural dispensaries, where the detection and treatment of social diseases could be done, was addressed at the level of the entire Satu Mare County. As far as preventive medicine is concerned, the emphasis was on drying the swamp ponds, setting up rural baths, supplying the school canteens, increasing the auxiliary sanitary staff, sanitizing the houses, etc. This period is marked by a qualitative leap in the field of healthcare and in hospital units, highlighting people of exceptional value and special professionalism, some of whom became legends among the locals. Such a man was the famous surgeon Dr. Béla Lükő, the founder of the city hospital (currently, the Municipal Hospital). A solid construction of the society cannot be maintained without a sanitary organization, which would shelter the population from diseases, ensure demographic vitality, and educate the population towards a healthy life. Taken as a whole, the health legislation from the interwar period in the context of the social realities in Satu Mare County outlines the picture of the organization of the health system, with the development and increase of medical services and a remarkable evolution in staff training.*

Keywords: *Satu Mare, health system, interwar period, Dr. Béla Lükő, hospital.*

În perioada interbelică, sistemul sanitar sătmărean a fost caracterizat de o complexitate de factori şi acţiuni, de fluctuaţii şi schimbări, care au contribuit la dezvoltarea şi evoluţia sa. A fost un sistem deschis şi inovator care a trebuit

* Conservator, Muzeul Județean Satu Mare; e-mail: dianasabou@yahoo.com.

să funcționeze în condițiile specifice ieşirii din Primul Război Mondial, cu o populație profund afectată, inclusiv de epidemii devastatoare, precum gripa spaniolă, dar, în acelaşi timp, mult mai receptiv la nou şi la schimbare.

Despre un sistem sanitar modern putem vorbi abia odată cu reorganizarea instituțională de după Marea Unire şi crearea Ministerului Muncii, Sănătății şi Ocrotirilor Sociale, ca organism conducător al intereselor sanitare ale țării, instituție care a încercat să răspundă marilor provocări ale modernizării societății şi nevoilor medicale crescânde. Legislația sanitară, în evoluția ei, a permis crearea cadrului general pentru dezvoltarea sistemului sanitar. Legile s-au „maturizat" pe măsură ce înțelegerea problematicii organizării sanitare a evoluat. Ele au prevăzut înființarea unei rețele de instituții medicale care au pătruns, în timp, până în teritoriile cele mai defavorizate ale țării, pentru a acoperi nevoile de asistență medicală ale populației. Legile au constituit instrumente metodologice pentru aplicarea de măsuri antiepidemice şi de igienă publică, dar, de multe ori erau şi documente ştiințifice din care forul medical avea de învățat.

Prima parte a secolului al XX-lea a fost martoră a luptei dramatice împotriva bolilor infecțioase, dar şi a organizării sistemului de sănătatea publică. După război, domeniul medical a continuat să se dezvolte şi a încercat să se adreseze problemelor epocii, cum ar fi mortalitatea infantilă, tuberculoza şi bolile venerice. O schimbare importantă a venit în anul 1930, când, printr-o nouă lege, organizarea a fost scoasă de sub tutela Ministerului de Interne şi descentralizată aproape total. Adică municipiile şi oraşele, respectiv județele, trebuiau să finanțeze acțiunile de sănătate care vizau populația urbană şi rurală. Tot atunci România a preluat componenta de medicină preventivă, axându-se pe mai multe măsuri care urmăreau tocmai îndeplinirea acestor deziderate; a crescut numărul de medici şi de personal auxiliar din zonele rurale, unde situația din punctul de vedere al igienei şi al sănătății, în general, era mai dramatică. Formarea şi înmulțirea numărului medicilor publici, la nivel de plase şi oraşe, a avut un rol pozitiv în îmbunătățirea stării de sănătate a populației. Rolul acestor medici era de a acorda consultații populației, de a distribui medicamente, de a întreprinde acțiuni antiepidemice în focarele de îmbolnăvire, de a adopta măsuri de igienă, de a întocmi acte medico-legale, de a redacta statistici medicale. De asemenea, au fost înființate posturi de surori de ocrotire pe lângă medicii de circumscripție (care se ocupau de sate). Ele urmau o şcoală de ocrotire şi îi ajutau pe medici în consultații la dispensar, făceau vizite în şcoli, ca să verifice starea de sănătate a elevilor, dădeau sfaturi de creştere a copiilor, vorbeau cu gravidele despre sarcină şi cum să îngrijească bebeluşii, desfăşurau anchete sociale în familii, făceau vaccinările cu BCG etc[1]. Pentru a putea supraviețui, proiectul social al medicinii românești a fost susținut de inițiativa privată. Fără aceasta nu ar fi fost posibile multe dintre înfăptuirile importante în istoria medicală românească.

[1] Andrea-Elena Neculau, *Evoluția istorică a organizării sanitare românești – repere istorice analizate prin prisma determinismului social şi politic din perioada de la începutul secolului al XIX-lea şi până la jumătatea secolului XX*. Rezumatul tezei de doctorat, Braşov, 2015, p. 28, în http://old.unitbv.ro/Portals/31/Sustineri/20doctorat/Rezumate2015/NeculauAndrea.pdf (accesat în 21 septembrie 2020).

Asistența medicală preventivă a reprezentat o componentă importantă a sistemului de sănătate. Ea s-a structurat inițial în jurul ideii de apărare antiepidemică. Aceste măsuri au constat în înființarea de carantine, atât la hotarele țării, cât şi la sursa focarului de boală. În timp, prin observații clinice, dar, mai ales, statistice, s-a făcut o abordare structurată a legăturii cauzale între acțiunea unor factori de risc şi apariția bolii. Prevenția, cu înțelesul de profilaxie, a devenit principala preocupare a medicilor. Grija pentru creşterea unor generații sănătoase, printr-un stil de viață sănătos, o alimentație sănătoasă, o igienă riguroasă, a determinat dezvoltarea asistenței igienico-sanitare în teritoriu, coordonată metodologic de institutele de sănătate publică. Legislația sanitară a stabilit cadrul de acțiune al medicinei preventive şi a fost completată de numeroase regulamente care au stabilit măsurile de igienă publică, regulile de igienă în spitale, precum şi atribuțiile medicilor igienişti în teritoriu.

Sistemul sanitar sătmărean a parcurs în dezvoltarea sa mai multe etape, cunoscând o maturizare progresivă. Statul s-a implicat în asigurarea sănătății cetățenilor săi, prin măsuri de igienă publică, prin stimularea cadrului de formare profesională, prin înființarea de instituții spitaliceşti şi extraspitaliceşti, prin susținerea asistenței preventive şi medico-sociale. Sistemul de sănătate sătmărean a fost unul profund orientat social, care a găsit soluții inovative pentru a asigura servicii sociale populației.

După terminarea Primului Război Mondial, Primăria Satu Mare a luat măsuri pentru asigurarea unui cadru corespunzător desfăşurării actului medical. Clădirile vechi şi necorespunzătoare în care funcționau diferite spitale nu mai asigurau cerințele medicale necesare, astfel că aripa stângă a clădirii Liceului Comercial din oraş a fost transformată în spital. În clădirea veche a Spitalului Orăşenesc a fost organizată Secția de dermato-venerice (în acele timpuri bolile venerice prezentau o patologie de vârf). Trebuie să amintim că din timpul primei conflagrații mondiale şi o parte din perioada interbelică, Primăria a improvizat un spital de boli infecțioase pe actuala stradă Dara, care, de fapt, a fost un izolator pentru muribunzii contagioşi[2].

Spitalul epidemic al oraşului se afla într-o situație deplorabilă. Nu era împrejmuit cu gard, acoperişul era deteriorat, iar camerele bolnavilor neigienice şi nezugrăvite de foarte mult timp. În anii `30 s-au făcut reparații radicale la acest spital pentru a-l aduce într-o stare normală, reparațiile necesitând suma de 100.000 lei[3]. În cadrul acestui spital erau internați bolnavii contagioşi care nu se puteau izola la domiciliu şi erau deparazitați vagabonzii, în stabilimentul de dezinfectare a oraşului[4].

În aceeaşi perioadă, comunitatea evreilor din Satu Mare a început construirea unui spital propriu şi modern. Acesta a fost finalizat în anul 1932 şi a funcționat ca

[2] Tankóczi Gyula, *Monografia oraşului Satu Mare – Satu Mare város képes tükre*, Satu Mare, 1936, p. 65.

[3] *Trei ani de muncă. Activitatea comisiei interimare a municipiului Satu Mare 1933-1936* (în continuare *Trei ani de muncă...*), Satu Mare, 1936, p. 93.

[4] *Almanachul județului Satu Mare 1927*, anul III, Satu Mare, 1928, p. 44.

spital particular până în anul 1949, când a fost naționalizat şi transformat în spital TBC (spital de profil), care funcționează şi astăzi. În ceea ce priveşte structura spitalului: la parter au fost amenajate secțiile de interne, cardiologie, pediatrie, iar la etaj secțiile de chirurgie, obstetrică-ginecologie, blocul operator şi serviciul de radiologie[5].

Până în anul 1935, spitalele publice din oraş, aflate în proprietatea municipiului, au fost subvenționate din bugetul local cu combustibilul şi iluminatul necesar, precum şi cu întreținerea edificiilor. După anul 1935, aceste cheltuieli au trecut în sarcina Ministerului Sănătății, însă municipiul a continuat să le acorde ajutoare, sub diferite forme. De asemenea, au trecut în administrația Ministerului Sănătății cele trei spitale publice din Piața Trianon şi de pe străzile Corvinilor şi Aurel Vlaicu[6].

Cu toate că oraşul se afla într-o continuă dezvoltare, aşezămintele spitaliceşti sătmărene au funcționat în condiții relativ grele, din activitățile filantropice ale ordinelor religioase sau din bugetul sărac al primăriei, iar mai târziu din bugetul ministerului. Trebuie amintită abnegația şi devotamentul călugărițelor de la Ordinul „Sfântul Vicențiu" la patul bolnavilor, în condiții deosebit de grele de îngrijire, în contextul în care „precauțiunile universale", normele epidemiologice şi asistența de barieră erau concepte abia prefigurate. Sacrificiul acestor măicuțe pe *altarul* vieții semenilor, nu pentru puține, era suprem, în lupta cu epidemiile cu extindere în masă, viața celor mulți prevalând asupra propriilor vieți[7].

O acțiune importantă privind sănătatea publică în această perioadă a reprezentat-o aşa-numita *ofensivă sanitară*. Această campanie sanitară a urmărit două obiective: refacerea substratului biologic al populației, alterat din cauza bolilor contagioase: tuberculoză, sifilis, malarie etc. (medicina curativă) şi crearea unui mediu social mai civilizat, punându-se accent pe medicina preventivă. Astfel, la nivelul întregului județ Satu Mare s-a prevăzut urgența construirii unor spitale şi dispensare rurale, unde să se facă depistarea şi tratarea bolilor sociale. În ceea ce priveşte medicina preventivă, s-a pus accent pe secarea bălților mlăştinoase, înființarea băilor rurale, alimentarea cantinelor şcolare, mărirea personalului sanitar auxiliar, igienizarea locuințelor etc[8].

La începutul anului 1935, când ofensiva sanitară a intrat în acțiune, județul prezenta următoarea structură sanitară: existau 23 de circumscripții sanitare, adică un medic la 11.000 de locuitori. Numărul moaşelor calificate era de 139 la 214 comune, ceea ce însemna o moaşă la 19.000 de locuitori. În privința spitalizării bolnavilor, situația era îngrijorătoare. Capacitatea spitalelor publice era de 400 de paturi, din care 300 se regăseau în oraşul Satu Mare. Pentru a remedia această situație a fost construit şi pus în funcțiune, până la sfârşitului anului 1937, un

[5] Bauer Adalbert, *Istoricul instituțiilor spitaliceşti din municipiul Satu Mare*, în „Conexiuni medicale", nr. 3-4, 2008, p. 54.

[6] *Trei ani de muncă...,* p. 61.

[7] Bauer A., *op.cit*., p. 55.

[8] *În serviciul patriei 1933–1937. Dare de seamă asupra realizărilor înfăptuite în județul Satu Mare* (în continuare *În serviciul patriei 1933-1937...*), Cluj-Napoca, 2012, p. 219.

spital cu 20 de paturi la Negreşti-Oaş, s-a înfiinţat un spital cu 25 de paturi la Seini şi s-a construit un spital la Turţ[9].

O altă realizare importantă a fost înfiinţarea a 10 dispensare săteşti „tip dr. Ardelean" (dr. Octavian Ardelean era prefectul judeţului Satu Mare şi, probabil, denumirea acestor dispensare vine de la numele lui) în comunele cu căi de comunicaţie greu practicabile şi răsfirate ca aşezare edilitară, unde desfăşurarea activităţilor serviciilor sanitare era foarte îngreunată. Astfel, au fost construite dispensare la Tarna Mare, Bătarci, Călineşti, Târşolţ, Berinţa, Dăneşti, Săcălăşeni, Mireşu Mare, Tătăreşti, Homorodu de Mijloc. Acestea erau realizate din lemn de brad şi confecţionate în Maramureş, fiind compuse din o sală de consultaţie, o sală de aşteptare şi o baie cu duş[10]. Ideea de a înfiinţa dispensare rurale model a apărut din dorinţa de a identifica mijloace de îmbunătăţire a îngrijirilor preventive, în special la nivelul populaţiei din mediul rural. Plasele sanitare model au fost gândite cu scopul de a descărca medicul de circumscripţie de anumite atribuţii de prevenţie, să-l perfecţioneze pe el şi personalul auxiliar în acordarea acestui tip de servicii şi prin aceasta să ofere un acces mai bun al populaţiei la serviciile profilactice. Un accent deosebit s-a pus pe sistematizarea activităţii personalului mediu sanitar, pe perfecţionarea instrumentelor de culegere a datelor şi de raportare a acestora[11].

De asemenea, în perioada 1933-1937 s-au realizat îmbunătăţiri, s-a mărit numărul de paturi şi s-a înfiinţat o nouă secţie de pediatrie la Spitalul Public din Satu Mare[12]. A existat chiar şi un plan iniţiat de prefectul judeţului Satu Mare şi de directorul Spitalului de Stat, dr. Octavian Ardelean, de a construi un nou spital în *Grădina Romei* cu o suprafaţă de 1.000 m^2 şi 500 de paturi. S-au înfiinţat mai multe băi populare şi sanatorii particulare. S-a deschis un dispensar al Asociaţiei Româncelor Sătmărene, s-a construit un azil de bătrâni şi s-a înfiinţat un azil de noapte pentru săraci şi vagabonzi[13]. A fost organizată asistenţa medicală a elevilor de şcoală primară, deschizându-se un dispensar în acest scop sub conducerea lui dr. Valer Bota şi a fost angajat un medic şcolar, dr. N. Nistor, care colabora cu membrii corpului didactic[14].

Accesul bolnavilor săraci la serviciile medicale a fost înlesnit prin direcţionarea unor sume de bani din partea judeţului, fiind internaţi anual 500-600 de bolnavi care, de altfel, nu şi-ar fi permis să se trateze. S-au înfiinţat două noi circumscripţii sanitare, la Turţ şi la Buciumi. Au fost numiţi 4 agenţi sanitari la Şomcuta Mare, Turţ, Seini şi Negreşti. S-a acordat o atenţie deosebită instruirii personalului medical. Au fost subvenţionate din bugetul judeţului 10 burse la Şcoala de Moaşe din Oradea şi s-au organizat cursuri elementare de moaşe cu

[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*, p. 224.
[11] Andrea-Elena Neculau, *op. cit.,* p. 22.
[12] *În serviciul patriei 1933-1937...*, p. 224-225
[13] *Trei ani de muncă...,* p. 59-61.
[14] *Ibidem*, p. 60.

durată de 4 luni, la spitalul din Satu Mare[15]. De asemenea, se organizau periodic cursuri de agenți sanitari la Cluj, cu durata de un an, pe toată perioada, cursanților oferindu-li-se cazare și întreținere gratuită[16].

O altă inițiativă națională în domeniul sănătății a fost campania sanitară din 1938. Aceasta a avut o durată de 2 luni, de la începutul lunii august până la sfârșitul lunii septembrie, și a fost organizată de Ministerul Sănătății și Lucrărilor Sociale sub titlul *Ofensiva Sanitară*, beneficiind de ajutorul autorităților locale.

Campania s-a desfășurat, atât în mediul urban, cât și în mediul rural. Pentru organizarea acestei acțiuni, autoritățile au folosit, pe lângă personalul medical angajat în serviciile de sănătate, stagiari, rezidenți și interni din spitale. Unii dintre ei au fost angajați temporar, doar pentru aceste activități. S-au folosit, de asemenea, asistente, moașe și așa-numiții agenți sanitari. Fiecare echipă era compusă din 2 medici și cel puțin încă 2 persoane auxiliare. Medicii erau obligați să susțină și prelegeri, la sfârșitul zilei, despre teme de sănătate publică[17].

Pentru județul Satu Mare, programul comun și tehnica potrivită implementării campaniei au fost stabilite la întâlnirea medicilor primari de județ din Inspectoratul General Sanitar și de Ocrotire Cluj. Medicul primar al județului Satu Mare, dr. Alexandru Dumbrăvicean, a colaborat cu Prefectura pentru a stabili resursele umane și materiale necesare derulării campaniei, în afara celor venite de la Ministerul Sănătății. Au fost numiți 7 medici stagiari militari și interni de spitale și medici secundari, care au fost împărțiți în 4 echipe. Fiecare echipă avea câte o soră de ocrotire și câte un agent sanitar[18]. Cele 4 echipe au fost repartizate astfel: echipa nr. 1 – plasa Șomcuta Mare și Ardud: dr. Traian Sichet, dr. Dionisie Togănel, agent sanitar Ioan Cavași și sora de ocrotire Paula Pișcoran – 48 de localități; echipa nr. 2 – plasa Copalnic-Mănăștur și plasa Oaș și Seini: dr. Ilie Neamțu, dr. Traian Văsculescu, agentul sanitar Gheorghe Bălaj și sora de ocrotire Paulina Monge – 45 de localități; echipa nr. 3 – plasa Baia Mare și plasa Ugocea: dr. Nicolae Nistor, dr. Arteniza Păcurariu, agentul sanitar Vasile Hatos și sora de ocrotire Emilia Radu – 30 de localități; echipa nr. 4 – plasa Satu Mare și plasa Baia Mare: dr. Nina Dodul, agentul sanitar Petre Rogoz și sora de ocrotire Aurelia Gavrilescu – 42 de localități[19]. Ordinea satelor care trebuiau verificate a fost stabilită de medicul șef al județului, în fiecare plasă începându-se cu satele cele mai îndepărtate și care aveau cele mai multe probleme. Cele 4 echipe de medici au verificat în total 165 de localități, în lunile august și septembrie 1938.

De asemenea, au fost implicate în această campanie toate instituțiile sanitare din județ: Serviciul Sanitar al Municipiului Satu Mare, Spitalul de Stat, Ambulatoriul Policlinic și Laboratorul de Igienă Satu Mare, spitalele de stat din Ardud, Baia Mare și Șomcuta[20]. Pentru reușita acestei campanii, fiecare centru de

[15] *În serviciul patriei 1933-1937*..., p. 225.

[16] „Satu Mare", anul V, nr. 77, 30 septembrie 1923, p. 4.

[17] Serviciul Județean Satu Mare al Arhivelor Naționale, Fond *Prefectura județului Satu Mare*, dosar nr. 38/1938, f. 165.

[18] *Ibidem*, f. 13.

[19] *Ibidem*, f. 25 și f. 123-135.

[20] *Ibidem*, f. 48.

plasă trebuia să ofere echipei de medici, mijloace de transport pentru deplasarea în sate, un spațiu destinat consultațiilor (şcoala sau o sală a primăriei), un jandarm sau un gardian public[21]. Spațiile destinate consultațiilor au fost dotate cu o masă, 2-3 scaune, 2-3 laviţe lungi pentru sala de aşteptare, un lavoar, un lighean şi o cană de apă, 1-2 prosoape, 2-3 pahare, var, lemne, petrol etc[22].Trenul-baie şi aparatul mobil de investigare radiologică au funcționat după un program prestabilit, ca să ajungă în toate comunele din județ, care dispuneau de linii late de cale ferată. Inspectoratul General Sanitar şi de Ocrotire din Cluj asigura în fiecare tren un agent sanitar, doi oameni de serviciu şi un bărbier. Trebuia păstrată o evidență zilnică a îmbăierilor efectuate şi a numărului de ore de funcționare[23].

În campania sanitară din 1938 s-au obținut rezultate notabile. Au fost examinați aproape un sfert din numărul locuitorilor; s-au efectuat investigații de laborator; au fost pacienți examinați radioscopic sau radiologic. Medicii echipelor au prescris rețete şi pentru mulți dintre pacienți au distribuit gratuit medicamente, au făcut pansamente pentru plăgi netratate, au administrat injecții potrivite pentru bolile infecțioase, respectiv sifilis. Echipele au dispus şi au realizat dezinfecția caselor cu pacienți contagioşi, au deparazitat şi au extins igiena corporală şi asupra locuitorilor necontaminați (trenurile-băi)[24].

În anul 1939, la Satu Mare funcționau 8 spitale: Spitalul de Stat (Piața Trianon, nr. 3), Spitalul Veneric (Str. Corvinilor, nr. 16), Spitalul Epidemic (Str. Aurel Vlaicu, nr. 4), Spitalul de Alienați (Bulevardul Unirii, nr. 28), Spitalul Mizericordian (Piața Trianon, nr. 1), Spitalul Evreiesc (Str. Siroy, nr. 5), Spitalul Militar (Str. Corvinilor, nr. 24), Ambulatoriul Policlinic (Str. Tudor Vladimirescu, nr. 28)[25]. Funcționau 13 farmacii şi 3 sanatorii: Sanatoriul dr. Demian şi dr. Gros – situat pe Bulevardul Regele Ferdinand, Sanatoriul Charite – situat pe strada Bariţiu şi Sanatoriul dr. Căpitan Brahu la Palatul Alb[26].

Dintr-un tabel cu adresele medicilor, aflăm că în anul 1939 profesau la Satu Mare nu mai puțin de 77 de medici cu diferite specializări: radiologie, chirurgie, ginecologie, oftalmologie, cardiologie, stomatologie, interne, dermatologie, puericultură, ORL, psihiatrie, cosmetică, balneologie etc., medici care ofereau consultații şi tratamente, atât în cabinete private, cât şi în spitalele publice[27].

Asistența balneară, aflată la granița dintre medical şi social prin serviciile oferite, a cunoscut o dezvoltarea specială în secolul al XX-lea, când a început valorificarea sistematică a potențialului curativ al stațiunilor balneoclimaterice din România. În județul Satu Mare, încă de la începutul secolului al XX-lea funcționau sanatorii particulare la Bixad şi Beltiug pentru tratamentul unor

[21] *Ibidem*, f. 14.
[22] *Ibidem*, f. 20.
[23] *Ibidem*, f. 51–52.
[24] Diana Kinces, *Monografii sanitare în perioada interbelică – surse ale istoriei locale*, în „Satu Mare. Studii şi comunicări", nr. XXXII/II, 2016, p. 201.
[25] Coriolan Neamțiu, *Compas Călăuză*, Satu Mare 1939, p. 37.
[26] *Ibidem*, p. 38.
[27] *Ibidem*, p. 44.

afecțiuni cronice, respiratorii sau reumatismale, aceste stațiuni oferind oamenilor modalități alternative de tratament şi recreere[28].

Această perioadă este marcată de un salt calitativ în domeniul asistenței medicale şi în cadrul unităților spitaliceşti, remarcându-se oameni de o valoare excepțională şi de un profesionalism deosebit, unii dintre ei devenind legende ale comunității.

Un astfel de om a fost şi celebrul chirurg sătmărean dr. Lükő Béla, întemeietorul Spitalului Orăşenesc, actualul Spital Municipal. Lükő Béla s-a născut la Satu Mare în 4 iunie 1883. Studiile primare şi liceul le-a făcut în oraşul natal, iar după susținerea bacalaureatului, în 1901, pentru a fi de folos semenilor săi, a urmat cursurile Facultății de Medicină, din cadrul Universității „Pázmány Péter" din Budapesta, pe care a absolvit-o în anul 1906. A devenit asistent universitar, avându-l drept mentor pe renumitul profesor universitar Tellyesniczky Kálmán, cu doar 15 ani mai în vârstă decât Lükő Béla. Acesta a găsit în mai tânărul său coleg un colaborator ideal pentru cercetarea în domeniul histologiei şi anatomiei patologice. Împreună au contribuit la descoperirea „soluției Lükő", un alcool acetic formolizat de fixare histologică, cunoscută în medicina de specialitate şi ca „soluția Tellyesniczky", dar însuşi mentorul a atribuit această inovație asistentului său, Lükő Béla. După ce şi-a luat doctoratul în medicină, i s-a propus să rămână în cadrul Facultății de Medicină, dar dr. Lükő Béla a optat să lucreze în cercetare la o clinică de chirurgie din Budapesta. În 1912 s-a reîntors la Satu Mare, decis să contribuie la dezvoltarea sectorului spitalicesc, care până atunci funcționa în condiții modeste. Cu dăruire totală şi profesionalism desăvârşit, şi-a adus o contribuție esențială la dezvoltarea şi progresul vieții medicale sătmărene[29].

La izbucnirea Primului Război Mondial, a fost mobilizat ca medic militar, profesând la Spitalul de Rezervă din Satu Mare, destinat tratării răniților de pe front. În timpul războiului a publicat lucrarea *Concluzii despre răniții de război*. În acest tratat de medicină prezenta 7.000 de cazuri, dintre care un număr important de răniți fuseseră diagnosticați cu leziuni ale cutiei craniene. În 1917 a fost trimis pe front, de unde s-a întors în decembrie 1918. La finele războiului, Spitalul Militar din Satu Mare a fost desființat, dr. Lükő Béla fiind numit director al Spitalului Orăşenesc din Satu Mare, ce funcționa încă în clădirea de pe strada Corvinilor[30]. Nemulțumit de starea în care se afla spitalul, doctorul Lükő Béla a depus eforturi mari pentru înființarea unui spital modern, el fiind cel care a cerut Primăriei să cedeze, pentru a servi drept spital, clădirea Şcolii de Băieți, nou construită în Piața Latinității (azi Piața Eroii Revoluției, clădire cunoscută sub numele de „Spitalul Vechi"). Conducerea oraşului a acceptat propunerea în 1919, aceasta fiind aprobată imediat şi de Ministerul Sănătății. Dr. Lükő Béla a fost

[28] Bauer A., *op.cit*., p. 55.

[29] Carol C. Koca, *130 de ani de la naşterea Dr. Lükő Béla, personalitate marcantă a vieții medicale sătmărene* în https://actualitateasm.ro/stiri/11347-130-de-ani-de-la-nasterea-dr-luko-bela-personalitate-marcanta-a-vietii-medicale-satmarene (accesat în 22 septembrie 2020).

[30] *Ibidem.*

primul director al noului spital, pe care l-a condus timp de 20 de ani[31].

Tot în anul 1919, în luna martie, a înființat prima secție de chirurgie din Satu Mare, o specializare atât de necesară, deoarece până atunci cazurile chirurgicale erau rezolvate în orașele mari din jur – Cluj, Debrecen, Oradea sau chiar Budapesta. Printre intervențiile chirurgicale de mare succes ale doctorului Lükő au fost cele care au salvat viața colonelului Margaritopol din Marele Stat Major și a soției generalului Butunoiu[32].

Dr. Lükő Béla s-a specializat în chirurgia pulmonară, domeniu în care s-a perfecționat la Berlin, cu profesorul Sauerbruch, membru în Deutsche Chirurgische Gesellchaft. A participat la numeroase congrese medicale internaționale, unde a prezentat comunicări cu privire la metoda de anestezie și concluziile privind chirurgia abdominală. De numele dr. Lükő Béla se leagă peste 100.000 de intervenții chirurgicale. Numeroase lucrări științifice redactate de el au apărut în prestigioase reviste medicale europene.

Ca o recunoaștere a meritelor sale, din partea regelui Ferdinand, prin generalul Davidoglu i s-au înmânat în 1921 ordinele „Steaua României“ și „Crucea Reginei Maria”, iar în 1935 a fost distins cu ordinul „Coroana României” în grad de Cavaler. Meritele în domeniul asistenței medicale în orașul Satu Mare i-au fost recunoscute prin înmânarea decorației „Răsplata Muncii”, al cărui brevet a fost semnat la 31 decembrie 1931 de către Nicolae Iorga[33].

Marele chirurg, celebru în toată Transilvania, atât de iubit și apreciat de sătmăreni, a încetat din viață la 2 mai 1936, la doar 53 de ani. Alături de el, în ultimele clipe ale vieții a stat renumitul medic clujean Iuliu Hațieganu, o altă personalitate de excepție a medicinii românești. Ziarul *Gazeta* din 3 mai 1936 scria: „Spitalul din Satu Mare a pierdut pe cel mai consacrat umanist al său. Societatea sătmăreană a pierdut și cel mai consacrat și desăvârșit altruist. Dr. Lükő Béla nu a făcut din medicină o profesiune, ci un apostolat, pentru care și-a dedicat întreaga viață”. *Noua Gazetă din Vest* a subliniat faptul că: „Această podoabă a științei medicale a alinat suferințele nu numai cu bisturiul, ci și cu punga larg deschisă și n-a urmărit câștiguri materiale, a fost un om al cărui suflet înflorea ori de câte ori putea veni în ajutorul celor bolnavi. În numele sutelor de mii de bolnavi alinați, depunem pe sicriul doctorului Lükő Béla lacrimile noastre fierbinți de recunoștință. Sit tibi terra levis”. („Să-ți fie țărâna ușoară”). A fost condus pe ultimul drum de peste 10.000 de sătmăreni[34].

La scurt timp de la trecerea lui în eternitate, sătmărenii au dorit să-și arate recunoștința față de valoarea acestui om deosebit, a acestui medic supranumit

[31] Tankóczi Gyula, *Monografia orașului Satu Mare – Satu Mare város képes tükre*, Satu Mare, 1936, p. 64.

[32] Diana Kinces, Daniela Bălu, *Medici sătmăreni celebrii – Dr. Lükő Béla. Un omagiu adus medicilor de altădată, un exemplu împuternicitor pentru medicii de azi!* în https://evenimentemuzeale.ro/eveniment-cultural/estamacasa-muzeul-judetean-satu-mare-va-spune-povestea-unui-medic-satmarean-ce-a-facut-istorie-amintindu-ne-de-faptele-sale-azi-cand-medicii-nostri-lupta-in-prima-linie-deseori (accesat în 22 septembrie 2020).

[33] *Ibidem.*

[34] Apud Bauer A., *op.cit*., p. 56.

„medicul săracilor", considerând că amintirea lui trebuie păstrată pentru a fi un exemplu pentru viitoarele generații de medici. În anul 1937, la inițiativa pictorului Aurel Popp şi a unui grup de donatori, au fost ridicate în memoria lui monumentul şi cavoul aflate în Cimitirul Reformat de lângă Gară (din nefericire profanat în anul 2014, posibil de persoane care au auzit despre legenda doctorului cu „3 coaste de aur", aşa cum se credea că a avut)[35]. Aurel Popp nu s-a limitat doar la proiectarea monumentului funerar, tot el realizând o sculptură din bronz ce reprezintă mâna renumitului chirurg. Aceasta se află în patrimoniul Muzeului Județean Satu Mare şi este expusă la Muzeul de Artă. În anul 1941 sculptorul sătmărean Alexandru Csapó i-a realizat bustul în piatră, bust care a fost aşezat în fața spitalului fondat de el şi care azi îi poartă numele.

Dr. Lükő Béla, personalitate de talie europeană, a rămas în mentalitatea colectivă sătmăreană şi printr-o baladă, publicată de profesorul Bura László în cartea *Szatmári népballadák (Balade populare sătmărene),* versurile acesteia demonstrând, o dată în plus, respectul pe care i l-au purtat sătmărenii: „Pe drumul de spital, cel pietruit/Se plimbă Lükő Béla, e rânduit/Pălăria-i şi-o poartă pe dreapta aşezată/Puțini aceia, la rându-le, să nu şi-o scoată"[36].

Merite de o valoare excepțională au avut şi alți medici precum: dr. Vasile Demian – internist de excepție, dr. Octavian Ardelean, dr. Alexandru Pop, dr. Tiberiu Kovari, dr. Alexandru Mureşan, dr. Iuliu Schlagetter şi alții.

Înşiruirea unor realități istorice de dezvoltare a bazei materiale a asistenței sanitare are nu numai un caracter documentar, dar este şi necesară noilor generații. Tot atât de important este şi istoricul factorului uman, calitatea lui într-un mediu spitalicesc, care întotdeauna a fost şi va fi ultimul refugiu a celor suferinzi şi neajutorați. În decursul veacurilor au fost mulți eroi necunoscuți, neînregistrați istoric, iar faptele lor au fost uitate de memoria, nu întotdeauna generoasă a istoriei.

O construcție solidă a societății nu poate fi menținută fără o organizare sanitară, care să pună populația la adăpostul bolilor, să asigure o vitalitate demografică şi să realizeze educația populației pentru o viață sănătoasă. Privită în ansamblu, legislația sanitară din perioada interbelică, cu aplicare directă la contextul realităților sociale din județul şi municipiul Satu Mare, conturează tabloul organizării sistemului sanitar, cu dezvoltarea şi creşterea calității serviciilor medicale şi cu o evoluție remarcabilă la nivelul pregătirii personalului.

[35] Eva Laczko, *Mormântul dr. Lükő Béla, fondator al spitalului vechi a fost profanat,* în „Informația Zilei", Satu Mare, 15 aprilie 2014.
[36] Bura László, *Szatmári népballadák (Balade populare sătmărene*), Bucureşti, 1978, p. 221.

Fig. 1 – Spitalul de Stat Satu Mare (începutul secolului al XX-lea).

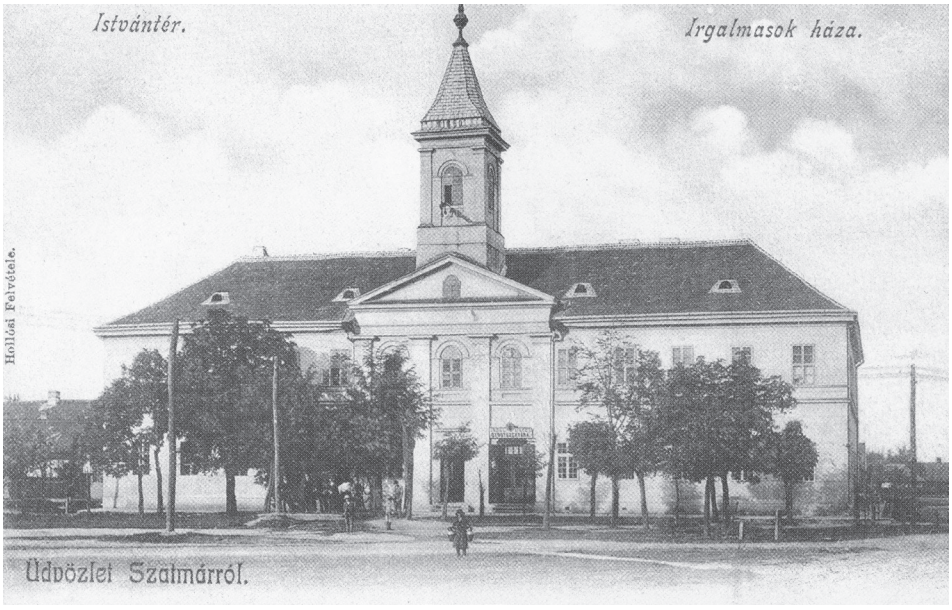

Fig. 2 – Spitalul Mizericordian (începutul secolului al XX-lea).

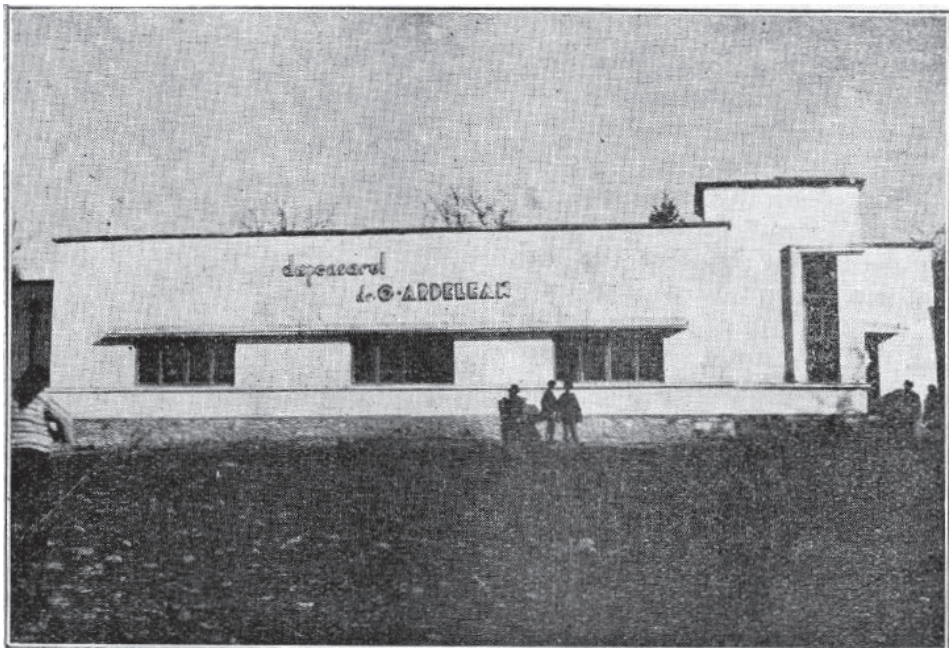

Fig. 3 – Spitalul-dispensar „tip dr. O. Ardelean”, construit la Negreşti-Oaş.

Fig. 4 – Dispensar „tip dr. O. Ardelean”, construit la Tarna Mare.

Fig. 5 – Dr. Lükő Béla (1883-1936).

Fig. 6 – Sculptură din bronz realizată de Aurel Pop reprezentând mâna lui Lükő Béla.

Refugiul populației românești din județul Satu Mare după aplicarea celui de-al doilea arbitraj de la Viena

Claudiu PORUMBĂCEAN *

Abstract: Refuge of the Romanian Population of Satu Mare County after the Implementation of the Second Vienna Arbitration. *1940 was, for Romania, the year in which a large part of the country was lost by surrendering Bessarabia and Northern Bukovina, the north-western part of Transylvania, and the Cadrilater. The causes leading to that diplomatic disaster lied both in the politics of certain great powers of Europe and, above all, in the inability of King Carol II to solve the problem through a firm policy. In Belvedere Palace in Vienna, at 14:00 on 30 August, the Arbitration was pronounced: 42,243 km², home to a population of 1,314,654 Romanians, were placed under Hungarian rule. As an immediate consequence of the Vienna Arbitration, the ceded territory was to be evacuated within two weeks, more precisely, until mindnight on 13 September 1940, in nine successive stages. When they were not driven away by the Hungarian authorities or population, the Romanian inhabitants decided to flee to the territory which was left to Romania while a large part of the Hungarians in the south of Transylvania moved to the north of the province. The national archives of Satu Mare keep documents concerning this episode which spread over several years. The first record of the refugees was made in 1940 by the Romanian authorities. The record is alphabetical and includes the old territory of Satu Mare County. The refugees' destinations were Lugoj, Turnu Severin, Buzău, Orşova, Caransebeş, Mediaş, Sibiu, Blaj, Beiuş, etc. On 17 May 1942, another record, of the refugees who were not found in the 1940 records, was drawn up by the local Hungarian authorities. Unfortunately, the exact number of the people who took refuge is very difficult to find out, seeing how the family members of those listed in the official records were not always mentioned; that was confirmed on several occasions by witnesses to the exodus.*
Keywords: *Vienna Arbitration, refugee, Satu Mare, National Archive, 1940.*

Contextul diplomatic premergător aplicării celui de-al doilea arbitraj de la Viena

1940 a însemnat pentru România anul în care s-a pierdut o bună parte din teritoriul țării prin cedarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord, a nord-vestului Transilvaniei şi a Cadrilaterului. Cauzele care au dus la acest dezastru diplomatic se găsesc, atât în politica dusă de unele mari puteri ale Europei, cât, mai ales, în incapacitatea regelui Carol al II-lea de a soluționa problema printr-o politică fermă. Pentru a înțelege mai bine această problemă trebuie să pornim de la Pactul

* Cercetător ştiinţific, doctor în istorie, Muzeul Județean Satu Mare;
e-mail: claudiupp@yahoo.com.

Ribbentrop – Molotov din august 1939, referitor la împărţirea sferelor de influenţă în răsăritul Europei. Primul pas în această dramă teritorială l-a marcat ultimatumul Uniunii Sovietice din 26 iunie 1940, când Stalin a cerut imediata evacuare a Basarabiei şi Bucovinei de Nord. Încredinţată că Germania nu va interveni în apărarea României, Uniunea Sovietică făcea primii paşi care cutremurau Europa. Consiliul de Coroană, convocat de urgenţă, a dovedit că armata română este gata să lupte, dar că rezistenţa în faţa puhoiului rusesc ar fi fost de scurtă durată. În aceste condiţii, România a pierdut peste 60.000 de km^2.

Sfătuit de germani, Carol al II-lea a cedat. Apoi, tot sub patronajul lui Hitler, care la 3 august 1940 a cerut guvernului român să cedeze Bulgariei partea de sud a Dobrogei, la începutul lunii septembrie, prin Tratatul de la Craiova, România ceda Bulgariei Cadrilaterul obţinut în anul 1913. În faţa acestei situaţii, Carol al II-lea a sperat să poată salva frontierele ţării printr-o rapidă apropiere de Germania şi prin adoptarea unor măsuri interne menite a-i atrage simpatia lui Hitler. Dar aceste decizii nu au putut salva România de o nouă încercare la care a fost supusă şi anume arbitrajul de la Viena din 30 august 1940 prin care România avea să cedeze Ungariei partea de nord a Transilvaniei. Frontierele erau astfel trasate, încât trupele germane să poată ajunge cu rapiditate în zona petrolieră din Prahova.

În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm, pe scurt, principalele momente care au facilitat arbitrajul de la Viena, care a fost politica dusă de România şi de principalii actori de pe scena internaţională, direct interesaţi în acest conflict diplomatic, precum şi importanţa şi urmările acestui act[1].

Una din măsurile luate de Carol al II-lea în speranţa atragerii simpatiei lui Hitler, a fost înlocuirea premierului proapusean Gheorghe Tătărescu cu filogermanul Ion Gigurtu, în al cărui guvern Mihail Manoilescu deţinea funcţia de ministru de Externe. Această schimbare s-a produs la 4 iulie 1940, moment în care Germania şi Italia puteau dispune în chip absolut de soarta noastră şi mai mult, aceste două ţări nu ne erau prietene, fapt ce a costat foarte mult România.

Dar de ce erau ostile României? Motivele sunt multe şi nu vom insista prea mult în această privinţă, însă merită subliniate câteva aspecte care şi-au pus greu amprenta asupra politicii externe româneşti şi, implicit, asupra frontierelor ţării.

Începând cu Italia, putem afirma că, în ciuda tratatului încheiat de mareşalul Averescu cu această ţară în 1926-1927, reuşind să obţină recunoaşterea Basarabiei, România, sub influenţa lui Titulescu, a făcut să cadă acest tratat în 1933, iar în 1935 a fost cel dintâi stat din lume care a pus în aplicare sancţiunile impuse de Societatea Naţiunilor împotriva Italiei, pe când ungurii au refuzat să facă acest lucru, creându-şi în faţa Italiei un titlu excepţional la recunoştinţă[2].

[1] Vezi pe larg Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1996; Cornel Grad, *Al Doilea Arbitraj de la Viena,* Iaşi, 1998; Vasile Puşcaş, *Dictatul de la Viena, Transilvania şi relaţiile româno-ungare (1940-1944)*, Cluj-Napoca, 2020; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii iulie-august 1940*, Bucureşti, 1991; Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Bucureşti, 1992; Raoul Bossy, *Amintiri din viaţa diplomatică*, vol I şi II, Bucureşti, 1993; Paul al României*, Carol al II-lea Rege al României*, Bucureşti 1991.

[2] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 28.

Mai mult, în primăvara anului 1937, contele Ciano, întâlnindu-l pe Lahovary (ministrul României la Tirana), îi face propuneri îmbietoare de prietenie cu România, înlăturând orice idee de modificare teritorială în Transilvania, numai cu dezideratul de a oferi un regim mai bun minorității maghiare. Pentru a pecetlui această apropiere, Ciano se oferise să vină la Bucureşti, dar telegrama trimisă de Lahovary ministrului său de atunci Victor Antonescu, nu a primit nici un răspuns[3].

Referitor la Germania, menționăm întâlnirea lui Gheorghe Brătianu cu Hermann Göring din 7 noiembrie 1936, în care acesta din urmă sugerează României să rămână neutră în viitorul război, iar în schimb Germania „merge până la garantarea frontierelor României, dar trebuie să fim siguri”[4]. La 16 noiembrie 1936, Hitler îi declară lui Brătianu că o apropiere a României de Germania nu înseamnă părăsirea aliaților sale, iar dacă se realizează o mai bună legătură economică cu Germania[5], România ar căpăta, ca şi Yugoslavia, asigurările Germaniei împotriva revendicărilor revizioniste: „Aş merge în cazul acesta foarte departe şi aş spune-o în mod public şi oficial, la Roma şi Budapesta, şi mai cu seamă la Budapesta”[6]. Hitler l-a autorizat pe Brătianu să comunice regelui şi apropiaților săi această declarație, dar Bucureştiul nu răspunde acestor avansuri ale germanilor.

La 4 decembrie 1936, Göring îi comunică lui Comnen, ministrul României la Berlin, din ordinul lui Hitler, că Germania nu are nimic împotriva relațiilor diplomatice ale României cu alte țări, chiar şi cu Franța, dacă România nu intră în vreo combinație împotriva Germaniei. În acest sens, Göring afirma: „Vă oferim amiciția noastră. Dacă dvs. refuzați, ne găsim parteneri în altă parte şi nu vă mirați dacă vom întări legăturile noastre cu Bulgaria şi Ungaria”[7]. Göring a adăugat că Hitler era gata să-l primească pe Comnen pentru a-i confirma aceste propuneri. În fața pasivității Bucureştiului, în raportul său din 25 martie 1937, Comnen precizează o declarație a lui Göring în care acesta repetă pe un ton categoric că dacă România se va angaja să rămână neutră într-un viitor război, atunci „Germania va spune tuturor vecinilor României, cum a spus-o şi pentru Yugoslavia: nu aveți dreptul să vă atingeți de pământul românesc. Vom spune la Budapesta ca şi la Sofia că orice tentativă împotriva României ar fi urmată de apariția avioanelor noastre asupra Budapestei şi Sofiei. Nu mai încape îndoială, de asemenea că orice tentativă din partea Sovietică de a trece granița dvs. ar găsi, la cererea dvs., în dosul armatei române, legiunile noastre”[8].

În timp ce noi tratam cu indiferență toate aceste sugestii, maghiarii îşi continuau politica lor abilă de cultivare a Germaniei, ceea ce nu-i împiedica să întrețină, în paralel, relații cu anglo-francezii.

[3] *Ibidem*, p. 29.
[4] *Ibidem*, p. 30.
[5] Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936-1940*, Iaşi, 2003, p. 174.
[6] *Ibidem*.
[7] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 30.
[8] Valer Pop, *op. cit.,*p. 18.

În martie 1939, România a obținut garanțiile Franței și Angliei. Acceptarea garanțiilor de către România nu l-a împiedicat totuși pe Hitler să-i declare lui Gafencu la 19 aprilie 1939: „Nu vom sprijini nicio revendicare îndreptată împotriva României care, atâta vreme cât ne va arăta prietenie, va avea parte la rândul ei de prietenia noastră”[9]. Acceptând „prietenia” anglo-franceză, România a rămas în continuare înfeudată acestui sistem de alianță care, din august 1916, nu făcea altceva decât să promită și nimic mai mult. Istoria a dovedit-o, atât în desfășurarea celui de-al Doilea Război Mondial, cât și după.

Astfel, noua direcție urmată de Carol al II-lea prin schimbarea guvernului, a pus România în fața unei Italii și Germanii extrem de ostile, ce puteau invoca atâtea fapte care păreau să le justifice această ostilitate. În fața acestei politici, Ungaria și-a urmărit constant scopul politic vizat încă de la Trianon. În timpul crizei basarabene și imediat după aceea, nervozitatea ungară atinsese paroxismul, ei fiind liniștiți cu asigurări serioase din partea Italiei și a Germaniei. În ceea ce privește măsurile militare luate de Ungaria, ele echivalau cu o mobilizare generală. Atitudinea violentă a Ungariei se baza pe întâlnirea din ianuarie 1940 dintre Csaky și Ciano la Veneția, în care se afirma că: „Ungaria nu va ataca România când aceasta va fi atacată de URSS, cu condiția ca România să lupte împotriva Uniunii Sovietice. În cazul că România ar ceda fără a se bate, Ungaria va interveni și va revendica Transilvania”[10]. În fața intenției Ungariei de a ataca România în noaptea de 2/3 iulie, Germania se opune dezaprobând această acțiune[11], însă este clar că nu i-a putut liniști pe unguri decât făgăduindu-le că vor obține curând, pe cale pașnică, ceea ce voiau să câștige provocând războiul.

După pierderea Basarabiei, guvernul Tătărescu a intensificat eforturile sale de apropiere de Germania, denunțând garanțiile anglo-franceze și proclamând public o nouă politică externă a României. În același timp, Hitler cere guvernului român să intre în tratative directe cu Ungaria și Bulgaria pentru a rezolva diferendele cu aceste state și a pune bazele unei păci definitive (2 iulie 1940). Dar schimbarea de guvern din 4 iulie 1940 nu a avut efectul scontat în Germania, constituirea guvernului Gigurtu producând la Berlin o surpriză și o decepție deoarece, în urma unor consfătuiri anterioare româno-germane, s-a stabilit ca viitorul guvern să fie constituit de Antonescu cu legionarii.

La 26 iulie I. Gigurtu și M. Manoilescu au fost convocați la Führer, iar la 27 iulie la Duce, la Roma. Conversațiile de la Berchtesgaden au fost foarte importante, deoarece, înaintea arbitrajului de la Viena, a fost întâia și singura ocazie când punctul de vedere românesc în ceea ce privește Ardealul, a putut fi expus în toată amploarea și cu toată documentarea în fața celor mai autorizați reprezentanți ai Germaniei. Afirmațiile românești s-au bazat pe documente irefutabile, între altele pe hărți etnografice germane, austriece, ungurești și italiene. Pledoaria lor

[9] *Ibidem*.

[10] Raoul Bossy, *op. cit.*, vol II, p. 213.

[11] Ottmar Trașcă, *Stenogramele Consiliului de Miniștri al Ungariei din 22, 28, 29, 31 august 1940 referitor la cel de-al doilea Arbitraj de la Viena*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXVII, 1998, p. 179.

a impresionat, s-a discutat principial şi schimbul de populație urmat de cedare de teritoriu corespunzător. Delegația română a afirmat că este de acord cu cedarea a maximum 14.000 km^2, dar Ribbentrop a replicat că e prea puțin. Rezultatul vizitei de la Roma a fost la fel cu cel de la Berlin. Se spera astfel în soluționarea litigiului româno-ungar doar prin schimb de populație. Din păcate pentru noi, tratativele începute la 16 august la Turnu-Severin nu au fost în măsură să clarifice situația, deoarece Valer Pop, reprezentantul României, s-a opus cu intransigență cererii maghiare, care solicita nu mai puțin de 67.000 km^2 cu o populație de 3.900.000 de locuitori, dintre care 2.200.000 erau români şi numai 1.200.000 erau unguri.

După ce au urmărit foarte atent desfăşurarea tratativelor, Germania şi Italia consideră că este cazul încheierii acestui litigiu[12], astfel că invită la Viena o delegație română şi una maghiară. Ceea ce a urmat se ştie. La 30 august 1940 România a fost nevoită să cedeze un teritoriu de peste 42.000 km^2 cu o populație de aproximativ 2.600.000 de locuitori, dintre care 49,6% erau români şi 37% maghiari. În schimbul acestui arbitraj, România primea garanțiile Axei pentru teritoriul rămas, pe când Ungaria îşi manifesta nemulțumirea față de proporția teritoriului primit. Nici regele şi nici Antonescu nu au ratificat arbitrajul, nici în *Monitorul Oficial* nu s-a publicat decizia de la Viena. Astfel, arbitrajul a creat numai o stare de fapt care nu s-a transformat niciodată într-o stare de drept. Soluția de la Viena era dezastroasă, atât din punct de vedere politic şi economic, dar mai ales etnic pentru populația românească din teritoriul cedat[13].

În concluzie, putem afirma că în ciuda eforturilor depuse de delegația românească, atât la Turnu-Severin, cât şi la Viena, aceasta a fost nevoită să accepte consecințele unor manevre de culise diplomatice, ale unei politici externe greşite duse de România anterior arbitrajului de la Viena, în special de Nicolae Titulescu, în timp ce Ungaria nu a încetat nicio clipă să spere obținerea anulării Tratatului de la Trianon, fapt pentru care a ştiut să cultive politica Italiei şi a Germaniei, pe când România făcea plecăciuni la curțile Angliei şi Franței într-un moment în care putea înclina balanța de partea sa. Cert este că Hitler şi-a îndeplinit cu succes misiunea sa diplomatică reuşind să învrăjbească cele două popoare vecine, fără a mulțumi pe vreunul dintre ele, dar făcându-şi pe viitor doi aliați fideli, ambii urmărind scopuri precise: Ungaria obținerea întregii Transilvanii, iar România refacerea teritorială.

Refugiul populației româneşti din județul Satu Mare

În palatul Belvedere, la Viena, la orele 14, s-a pronunțat arbitrajul: 42.243 km^2, cu o populație de 1.314.654 români au trecut sub dominația maghiară. Textul arbitrajului cuprindea următoarele[14]:

[12] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938-1944*, București, 1994, p. 127.

[13] Gheorghe Buzatu, *România cu şi fără Antonescu, Documente, studii, relatări şi comentarii*, Iaşi, 1991, p. 114.

[14] Vasile Puşcaş, *op. cit.*, 9. 121-123.

- Frontiera definitivă dintre România şi Ungaria a fost fixată după cum rezultă din harta anexată documentelor oficiale. Delimitarea mai detaliată şi pe teren a frontierei a fost încredinţată unei comisiuni româno-ungare;
- Fostul teritoriu român, care revine, astfel, Ungariei, va fi evacuat de către trupele române într-un termen de 14 zile şi predat Ungariei într-o stare de ordine. Diferitele etape ale evacuării şi ocupării, precum şi celelalte modalităţi, vor trebui fixate imediat de către o comisie româno-maghiară. Guvernul român şi guvernul maghiar se vor sprijini, astfel ca evacuarea şi ocuparea să se desfăşoare în perfectă linişte şi ordine;
- Toţi cetăţenii români stabiliţi actualmente în teritoriul pe care România va trebui să-1 cedeze vor dobândi cetăţenia maghiară. Ei vor avea dreptul de a opta pentru cetăţenia română într-un termen de şase luni. Persoanele care vor face uz de acest drept de opţiune vor trebui să părăsească teritoriul ungar într-un termen ulterior de un an şi vor fi primite în România. Ele vor putea lua cu sine averea lor mobilă. Vor putea, de asemenea, să lichideze, înainte de emigrarea lor, averea lor imobilă şi să ia cu ei sumele obţinute. În cazul în care această lichidare nu le-ar fi posibilă, vor trebui să fie despăgubite de către Ungaria. Ungaria este obligată să soluţioneze în mod binevoitor şi generos toate chestiunile legate de transferul optanţilor;
- Cetăţenii români de naţionalitate maghiară, stabiliţi în teritoriul cedat în 1919 de către Ungaria României şi care vor continua să facă parte din statul român, vor avea dreptul să opteze pentru cetăţenia maghiară într-un termen de şase luni. Persoanelor care vor face uz de acest drept de opţiune li se vor aplica normele prevăzute la punctul 3;
- Guvernul maghiar îşi asumă obligaţiunea de a considera egale cu ceilalţi cetăţeni maghiari persoanele care, pe baza deciziei arbitrare, dobândesc cetăţenia maghiară, dar sunt de naţionalitate română. Guvernul român îşi asumă aceleaşi obligaţiuni pentru cetăţenii români de naţionalitate maghiară care rămân în teritoriul statului român;
- Reglementarea tuturor celorlalte chestiuni de detaliu rezultate din schimbarea de suveranitate va forma obiectul unor negocieri directe între guvernele român şi maghiar;
- În cazul în care, în executarea prezentului arbitraj, ar apărea dificultăţi sau îndoieli, guvernul român şi cel maghiar se vor înţelege direct.
- În cazul în care nu vor reuşi să cadă de acord asupra vreunei chestiuni, cele două guverne vor prezenta problema guvernului italian şi celui german, care vor lua în această privinţă o decizie definitivă[15].

Ca o consecinţă imediată a arbitrajului de la Viena, teritoriul cedat urma să fie evacuat într-o perioadă de două săptămâni, mai precis până la 13 septembrie 1940, orele 24.00, în nouă etape succesive. Noua frontieră stabilită prin sentinţa de la Viena urma traseul: Salonta, Oradea, Huedin, Cluj, Turda (rămânând României), Târgu-Mureş, Odorhei, Sfântu-Gheorghe, Zagon, Covasna, linia

[15] *Ibidem*, p. 115.

Carpaților Occidentali, Vatra Dornei, Cârlibaba şi Tomnaticul[16]. În urma aplicării arbitrajului, românii au început să se refugieze în teritoriul rămas României în urma cedării teritoriale din anul 1940, din motive diferite: unii au fugit sau au fost alungați de autoritățile sau de populația de origine maghiară, la rândul lor o mare parte a ungurilor, rămaşi în sudul Transilvaniei au părăsit aceste teritorii, îndreptându-se spre nordul provinciei.

În toamna anului 1940, când guvernul de la Budapesta a inițiat o politică de retorsiune, constând în efectuarea unor expulzări ale românilor din nordul Transilvaniei, cel de la Bucureşti, a luat masuri similare. În urma efectuării unor statistici, s-a stabilit că s-au retras din Transilvania de Nord, în ultimele patru luni ale anului 1940, voluntar sau forțat, peste 200.000 de români, timp în care spre Transilvania de Sud ar fi plecat aproximativ 160.000 unguri[17]. Deoarece fuga peste graniță şi expulzările tindeau să ia proporții îngrijorătoare cu consecințe grave asupra stării economice a celor refugiați, cărora cele două guverne nu se dovedeau a fi capabile să le asigure mijloace de subzistență, care să satisfacă cererile unui trai decent, guvernele de la Bucureşti şi Budapesta, au apelat la ajutorul Berlinului.

Nu cunoaştem nici soluția oferită de Berlin, nici măsura prin care, ea a influențat politica celor două țări în legătură cu micşorarea populației, cert rămâne, însă, faptul că în primăvara anului 1941, în condițiile în care refugiul dintr-o țară în alta continua, reprezentanții maghiarilor şi românilor au încercat să oprească acest exod. Astfel că guvernul maghiar a emis o serie de dispoziții pe baza cărora se interzicea intrarea în Ungaria a persoanelor ce solicitaseră să părăsească România pe cale legală. Chiar dacă formalitățile legale de repatriere au întâmpinat obstacole, plecările ilegale n-au încetat. Din relatările martorilor, reiese că înainte de anul 1940, românii s-au înțeles bine cu maghiarii[18]. O parte dintre locuitorii de origine română au stat puțin în Transilvania sub ocupația maghiară, un an sau chiar doi să vadă cum va fi, iar după această perioadă mulți s-au decis să plece din diferite motive, legal sau mai puțin legal.

În perioada refugiului, țara se afla într-o situație grea, armata era demoralizată de obligația ce i s-a impus: să se retragă fără luptă. Refugiații formau o mare masă de oameni nemulțumiți şi fără locuințe, fapt pentru care țara era amenințată de mari lipsuri[19]. Primul pas pe care trebuiau să-1 facă refugiații, după ce au trecut granița, era înscrierea lor. Înregistrarea se făcea conform unor fişe, iar cei cu leziuni sau care au suferit bătăi au fost fotografiați. Înregistrarea este benevolă. La un moment dat, Gheorghe Munteanu, comisarul general al refugiaților, într-o

[16] Cornel Grad, Constantin I. Stan, Doru E. Goroa, *Evacuarea teritoriilor româneşti cedate în vara 1940,* în „Acta Musei Porolissensis”*,* XIX, 1995, p. 345.

[17] Dumitru Şandru, *Mişcări de populație din sudul şi nordul Transilvaniei (1940-1944)*, în „Acta Musei Porolissensis”*,* XX, 1996, p. 399.

[18] Gavril Molnar – avocat, fost prim-pretor al plăşii Satu Mare în perioada noiembrie 1944–mai 1945. Mărturie orală, interviu realizat în Satu Mare, februarie 1995.

[19] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu,* vol. I (ianuarie-martie 1941), Bucureşti, 1998, p. 747.

şedinţă a Consiliului de Miniştri, a declarat că era convins că 50% din refugiaţi nu sunt înregistraţi[20].

*

Din punct de vedere statistic este destul de dificil să oferim cifre exacte în primul rând datorită exodului neoficial, o bună parte dintre refugiaţi plecând fără să fie luaţi în vreo evidenţă la plecare. În această situaţie erau „coloniştii" stabiliţi pe aceste meleaguri după Primul Război Mondial, care, odată cu aplicarea reformei agrare din 1921, se simţeau ameninţaţi de noul regim.

După ce erau înregistraţi, refugiaţii trebuiau să se înscrie la Biroul Populaţiei din cadrul Poliţiei. Oamenii erau obligaţi să depună o cerere, pentru a se înscrie, iar organele poliţiei le înmânau un certificat prin care dovedeau că s-au înscris[21]. Cei care s-au refugiat pe cale legală, veneau cu un buletin de înscriere, de culoare verde, la Biroul Populaţiei li se punea ştampila, ei având obligaţia să-şi scrie locul unde s-au stabilit. Cei care nu aveau buletine, li se eliberau certificate, prin care dovedeau că s-au înscris. Comisariatul General al Refugiaţilor, cu sediul la Bucureşti, a acordat o atenţie deosebită acestora. Toţi au fost înregistraţi într-un fişier central cuprinzând datele personale şi familiale. Acest fişier era prevăzut cu fotografii[22].

În cursul anului 1943, Comisariatul General al Expulzaţilor şi Refugiaţilor din Transilvania de Nord cu sediul la Bucureşti a adus la cunoştinţă tuturor transilvănenilor care se găseau în vechiul Regat, înainte de arbitrajul de la Viena, şi care aveau bunuri sau familii în Transilvania de Nord, faptul că urmau să obţină carnete de refugiaţi, numite „carnete de categoria a II-a". Deosebirea dintre cele două categorii era că numai cei care deţineau carnete din prima categorie aveau dreptul la ajutoare din partea statului[23].

Totuşi, se poate spune fără a greşi, că cifre exacte privitoare la migraţia populaţiei din nordul şi din sudul Transilvaniei pentru anii 1940-1944 nu există. Numărul refugiaţilor din Transilvania de Nord înscrişi cu toate datele în fişierul central, întocmit de Comisariat, la data de 1 ianuarie 1943 era de 193.093. La acestea trebuie adăugat că există un număr considerabil de refugiaţi care n-au trecut pe la fişierul central, care poate fi socotit între 70-80.000, astfel încât numărul total al refugiaţilor din Transilvania de Nord s-ar putea ridica la 260-270.000.

Arhivele Naţionale din Satu Mare păstrează situaţii cu privire la acest episod care s-a întins pe mai mulţi ani. Prima evidenţă a persoanelor refugiate a fost constituită în 1940, dosarul fiind intitulat *Index alfabetic al refugiaţilor din judeţ*

[20] *Ibidem,* vol. VII (mai-iunie 1942), p. 257.
[21] Ion Corneanu, Vasile Moiş, *Intoleranţă şi crimă. Golgota sătmăreană 1949–1944*, Satu Mare, 2003, p. 132.
[22] *Ibidem.*
[23] „Ardealul", anul III, nr. 5, 30 ianuarie 1943, p. 7.

în urma Dictatului de la Viena[24]. De menționat că această evidență este una alfabetică şi cuprinde vechiul teritoriu al județului Satu Mare. De asemenea, toate numele persoanelor refugiate şi ale localităților sunt în limba română. O analiză mai atentă ne permite să observăm că între persoanele care au ales refugiul (deci au fost luați în evidență) se găsesc nume importante din istoria acestor locuri, oameni cu poziții importante în societate. Putem aminti aici chiar prima poziție din tabel[25], unde apare numele lui Octavian Ardelean, fost prefect al județului Satu Mare în perioada 1935-1937[26]. Astfel de exemple nu sunt deloc singulare: Ilie Carol Barbul, Paul Benea, Andrei Doboşi, personalități marcante ale vieții politice sătmărene ş.a. Locurile de destinație au fost Lugoj, Turnu-Severin, Buzău, Orşova, Caransebeş, Mediaş, Sibiu, Blaj, Beiuş etc.

Numărul refugiaților din acest dosar se ridică la 2.264 de persoane, la care se adaugă şi membrii familiei în cazul refugiaților căsătoriți cu familie. Într-o lucrare monografică referitoare la personalitățile Sătmarului, publicată în anul 2000, mărturisesc că am întâmpinat foarte multe greutăți în obținerea de informații cu privire la unele persoane, datorită vidului creat de plecarea acestora din zonă în 1940, fără a cunoaşte destinația lor exactă şi perioada de refugiu.

La 17 mai 1942 a fost întocmită de autoritățile maghiare locale o altă evidență a persoanelor refugiate din județ, situație care se găseşte în dosarul *Ordine, rapoarte, dispoziții, tabele cu refugiații din județ după cedarea Ardealului precum şi supravegherea unor cetățeni de naționalitate română*[27]. Această situație cuprinde fostul județ Satu Mare, însă fără municipiul reşedință de județ[28], cu mențiunea că toate numele de persoane sau localități au fost maghiarizate. Numărul total al persoanelor refugiate se ridică la 2.660 persoane, la care se adaugă aparținătorii familiei după caz. Statistica autorităților oferă cifra de 2.560 refugiați, însă în cuprinsul tabelului am constatat o eroare de dactilografiere la numărul curent, de 100 persoane. Doresc să menționez că numele persoanelor incluse în evidența refugiaților din 1940 nu se regăsesc în situația întocmită la 17 mai 1942.

Revin la ideea că numărul exact al persoanelor refugiate este foarte greu de stabilit, chiar şi al persoanelor aflate în evidențele autorităților, în condițiile în care nu întotdeauna erau trecuți pe liste şi aparținătorii acestora, fapt confirmat în mai multe rânduri de martorii acestui exod. De aemenea, lipsesc aproape în totalitate evidențele cu refugiații care erau salariați la Căile Ferate Române, sau cu cei ai instituțiilor militare. Mulți tineri au fugit în România ca urmare a primirii ordinelor de încorporare în armata maghiară. Din discuțiile avute cu persoanele aflate în refugiu în momentul când s-a constituit Asociația Refugiaților, cărora statul le oferea anumite despăgubiri proporțional cu perioada refugiului, am

[24] Serviciul Județean Satu Mare al Arhivelor Naționale (în continuare SJSMAN), Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar 56/1940.
[25] *Ibidem*, f. 1.
[26] Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar*, Satu Mare, 2000, p. 15-17.
[27] SJSMAN, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar 7/a/1941.
[28] *Ibidem,* f. 94-136.

constatat că foarte mulți nu se regăseau în evidențele întocmite de autorități, motiv pentru care erau nevoiți să se deplaseze în zonele unde s-au stabilit în perioada 1940-1944 pentru a procura documente doveditoare.

*

Imediat după 23 august 1944, unul dintre principalele obiective ale Guvernului Sănătescu a fost eliberarea teritoriului pierdut ca urmare a arbitrajului de la Viena din 30 august 1940. Semnată la 12 septembrie 1944, Convenția de armistițiu dintre Puterile Aliate şi România considera nul acest arbitraj (art. 17 şi 19)[29], iar la 10 octombrie, regele Mihai a promulgat Legea nr. 487, care decretează înființarea Comisariatului român pentru administrarea regiunilor eliberate ale Transilvaniei[30], acesta urmând să reprezinte autoritatea guvernului român în teritoriul eliberat. În funcția de înalt comisar a fost numit Ionel Pop, membru PNȚ, iar secretar general Vasile Barbul, general în rezervă. Pe lângă Comisariat, s-a constituit şi un comitet cu rol consultativ, prezidat de înaltul comisar, în sarcina căruia revenea responsabilitatea de a se pronunța în toate problemele principale care priveau administrația părții de nord a Transilvaniei[31]. La 25 octombrie 1944, teritoriul României a fost eliberat, iar refugiații din Transilvania de Nord se puteau pregăti pentru întoarcerea acasă, însă, din păcate, vremurile ce urmau să vină după eliberare aduceau un nou regim dictatorial, cel comunist.

Aşadar, pentru a crea o atmosferă populară favorabilă guvernului pe care îl impusese la cârma României, autoritățile de ocupație sovietice acceptă, la 9 martie 1945, restabilirea administrației româneşti în partea de nord a Ardealului. Aşadar, poate cea mai importantă consecință politico-administrativă a arbitrajului de la Viena din 30 august 1940 o constituie instaurarea comunismului în România, chestiunea retrocedării Transilvaniei de Nord nefiind altceva decât un şantaj politic din partea Uniunii Sovietice la adresa României. Cu siguranță că până la urmă soarta României din punct de vedere politic ar fi fost tot aceeaşi, sub tutela comunismului, însă lucrurile ar fi fost mult schimbate dacă chestiunea Transilvaniei nu ar fi intrat în discuție.

[29] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, 1990, p. 164.
[30] SJSMAN, Fond *Prefectura județului Satu Mare*, dosar 63/1945, f. 5.
[31] Ioan Silviu Nistor, *Constituirea şi activitatea Comisariatului pentru administrarea Transilvaniei eliberate (octombrie 1944-martie 1945)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca" (A.I.I.A.), 1983-1984, p. 493.

ANEXE

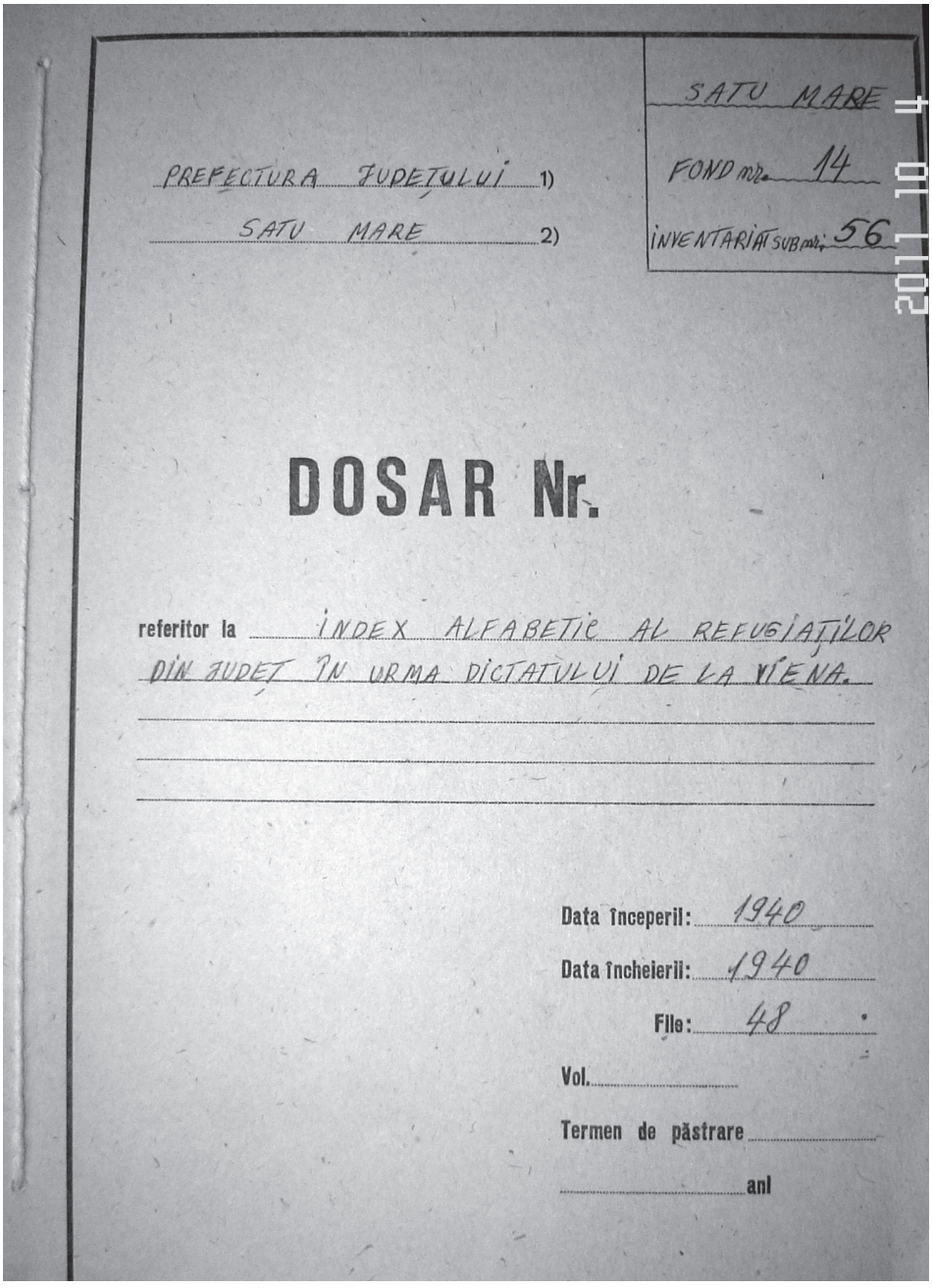

SATU MARE

PREFECTURA JUDEȚULUI 1)

SATU MARE 2)

FOND nr. 14

INVENTARIAT SUB nr. 56

2011 10 4

DOSAR Nr.

referitor la INDEX ALFABETIC AL REFUGIAȚILOR DIN JUDEȚ ÎN URMA DICTATULUI DE LA VIENA.

Data începerii: 1940

Data încheierii: 1940

File: 48

Vol.

Termen de păstrare

ani

SJSMAN, Fond *Prefectura Judeţului Satu Mare*, dosar 56/1940.

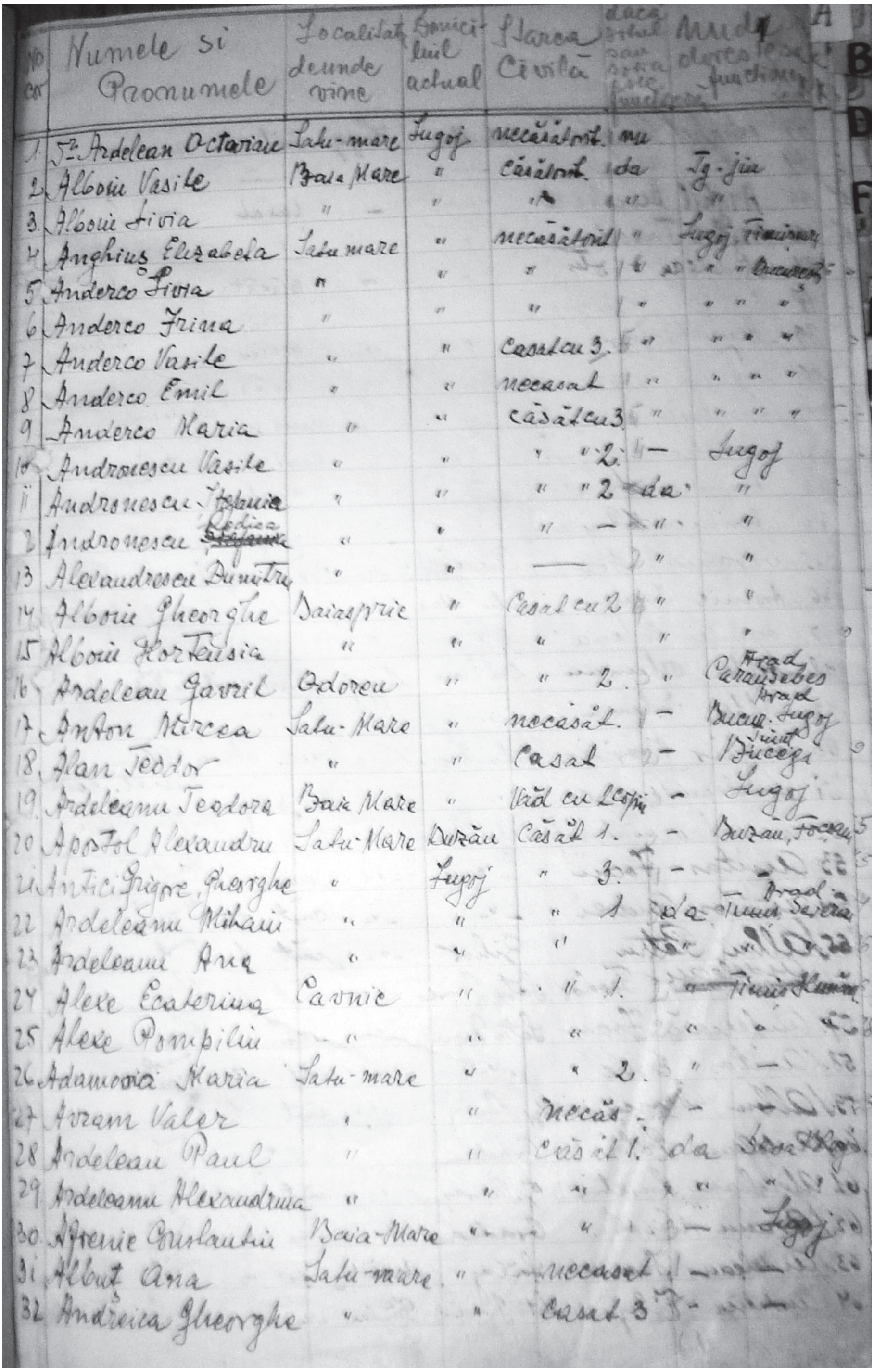

Nr. cr.	Numele și Pronumele	Localitatea de unde vine	Domiciliul actual	Starea Civilă	dacă soțul sau soția este funcționară	Unde dorește să funcționeze
1	Ss. Ardelean Octavian	Satu-mare	Lugoj	necăsătorit	nu	
2	Alboiu Vasile	Baia Mare	"	căsătorit	da	Tg.-jiu
3	Alboiu Livia	"	"	"	"	"
4	Anghius Elizabeta	Satu mare	"	necăsătorită	"	Lugoj, Timișoara
5	Anderco Livia	"	"	"	"	" " București
6	Anderco Irina	"	"	"	"	" " "
7	Anderco Vasile	"	"	Casat cu 3.	"	" " "
8	Anderco Emil	"	"	necasat	"	" " "
9	Anderco Maria	"	"	căsăt cu 3	"	" " "
10	Andronescu Vasile	"	"	" " 2.	—	Lugoj
11	Andronescu Ștefania	"	"	" " 2	da	"
12	Andronescu ~~Ștefania~~ Rodica	"	"	" —	"	"
13	Alexandrescu Dumitru	"	"	——	"	"
14	Alboiu Gheorghe	[illegible]	"	Casat cu 2	"	"
15	Alboiu Hortensia	"	"	"	"	"
16	Ardelean Gavril	Odoreu	"	" 2.	"	Caransebeș Arad
17	Anton Mircea	Satu-Mare	"	necăsăt.	—	Bucur. Lugoj Arad
18	Alan Teodor	"	"	Casat	—	Timiș Bucegi
19	Ardeleanu Teodora	Baia Mare	"	Văd. cu 2 copii	—	Lugoj
20	Apostol Alexandru	Satu-Mare	Buzău	Căsăt 1.	—	Buzau, Focșani
21	Antici Grigore, Gheorghe	"	Lugoj	" 3.	—	Arad
22	Ardeleanu Mihaiu	"	"	" 1	da	Timiș Severin
23	Ardeleanu Ana	"	"	"	"	"
24	Alexe Ecaterina	Cavnic	"	" 1.		[illegible]
25	Alexe Pompiliu	"	"	"	"	"
26	Adamovici Maria	Satu-mare	"	" 2.	"	—
27	Avram Valer	"	"	necăs.	—	—
28	Ardelean Paul	"	"	căsăt 1.	da	[illegible]
29	Ardeleanu Alexandrina	"	"	"	"	"
30	Afrenie Constantin	Baia-Mare	"	"	—	Lugoj
31	Albut Ana	Satu-mare	"	necasat	—	—
32	Andreica Gheorghe	"	"	Casat 3	—	—

SJSMAN, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar 56/1940, f. 1.

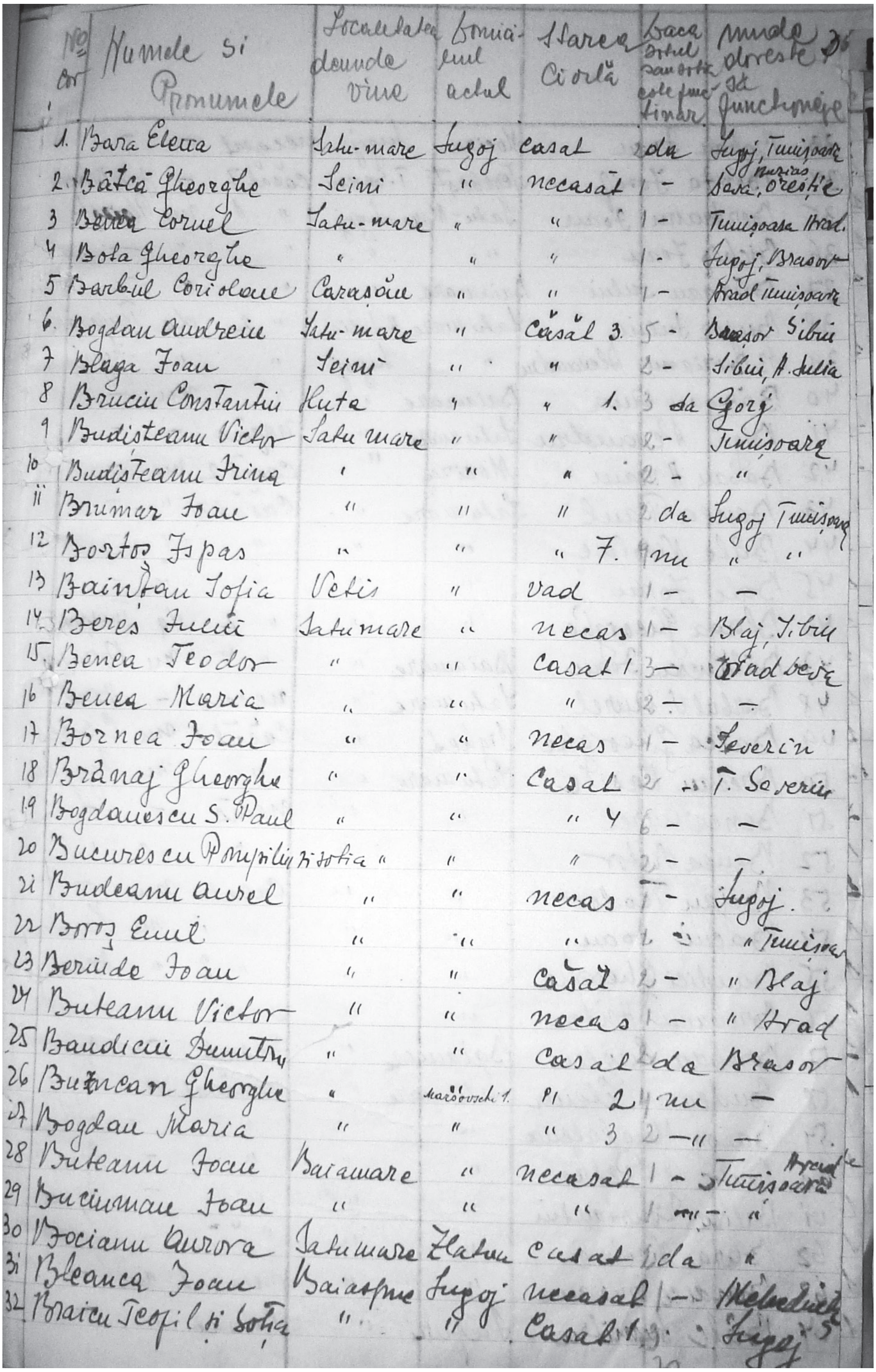

Nr. crt.	Numele și Pronumele	Localitatea de unde vine	Domiciliul actual	Starea civilă	Dacă ... este funcționar	Unde dorește să funcționeze
1.	Bara Elena	Satu-mare	Lugoj	casat	da	Lugoj, Timișoara
2.	Bâtcă Gheorghe	Seini	"	necasat	1 -	Arad, Orăștie
3	Berea Cornel	Satu-mare	"	"	1 -	Timișoara, Arad
4	Bola Gheorghe	"	"	"	1 -	Lugoj, Brașov
5	Barbul Coriolan	Carașău	"	"	1 -	Arad, Timișoara
6.	Bogdan Andreiu	Satu-mare	"	Casat 3.	5 -	Brașov, Sibiu
7	Blaga Ioan	Seini	"	"	2 -	Sibiu, A. Iulia
8	Brucin Constantin	Huta	"	" 1.	3 da	Gorj
9	Budișteanu Victor	Satu mare	"	"	2 -	Timișoara
10	Budișteanu Irina	"	"	"	2 -	"
11	Brumar Ioan	"	"	"	2 da	Lugoj, Timișoara
12	Bortoș Ispas	"	"	" 7.	9 nu	" "
13	Baințan Sofia	Vetiș	"	vad	1 -	—
14.	Bereș Iuliu	Satumare	"	necas	1 -	Blaj, Sibiu
15.	Benea Teodor	"	"	casat 1.	3 -	Arad, Deva
16	Benea Maria	"	"	"	2 -	—
17	Bornea Ioan	"	"	necas	1 -	Severin
18	Brânaj Gheorghe	"	"	Casat	2 -	T. Severin
19	Bogdănescu S. Paul	"	"	" 4	6 -	—
20	Bucurescu Pompiliu și soția	"	"	"	2 -	—
21	Budeanu Aurel	"	"	necas	1 -	Lugoj.
22	Boroș Emil	"	"	"	2 -	" Timișoara
23	Berinde Ioan	"	"	Casat	2 -	" Blaj
24	Buteanu Victor	"	"	necas	1 -	" Arad
25	Baudician Dumitru	"	"	Casat	da	Brașov
26	Buzncan Gheorghe	"	[illegible] 1.	" 2	nu	—
27	Bogdan Maria	"	"	" 3	2 - "	—
28	Buteanu Ioan	Baiamare	"	necasat	1 -	Timișoara, Arad
29	Bucinman Ioan	"	"	"	1 -	"
30	Bocianu Aurora	Satumare	Zalău	casat	da	"
31	Bleanca Ioan	Baiasprie	Lugoj	necasat	1 -	Mehedinți
32	Braicu Teofil și soția	"	"	Casat 1.	3 -	Lugoj

SJSMAN, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar 56/1940, f. 3.

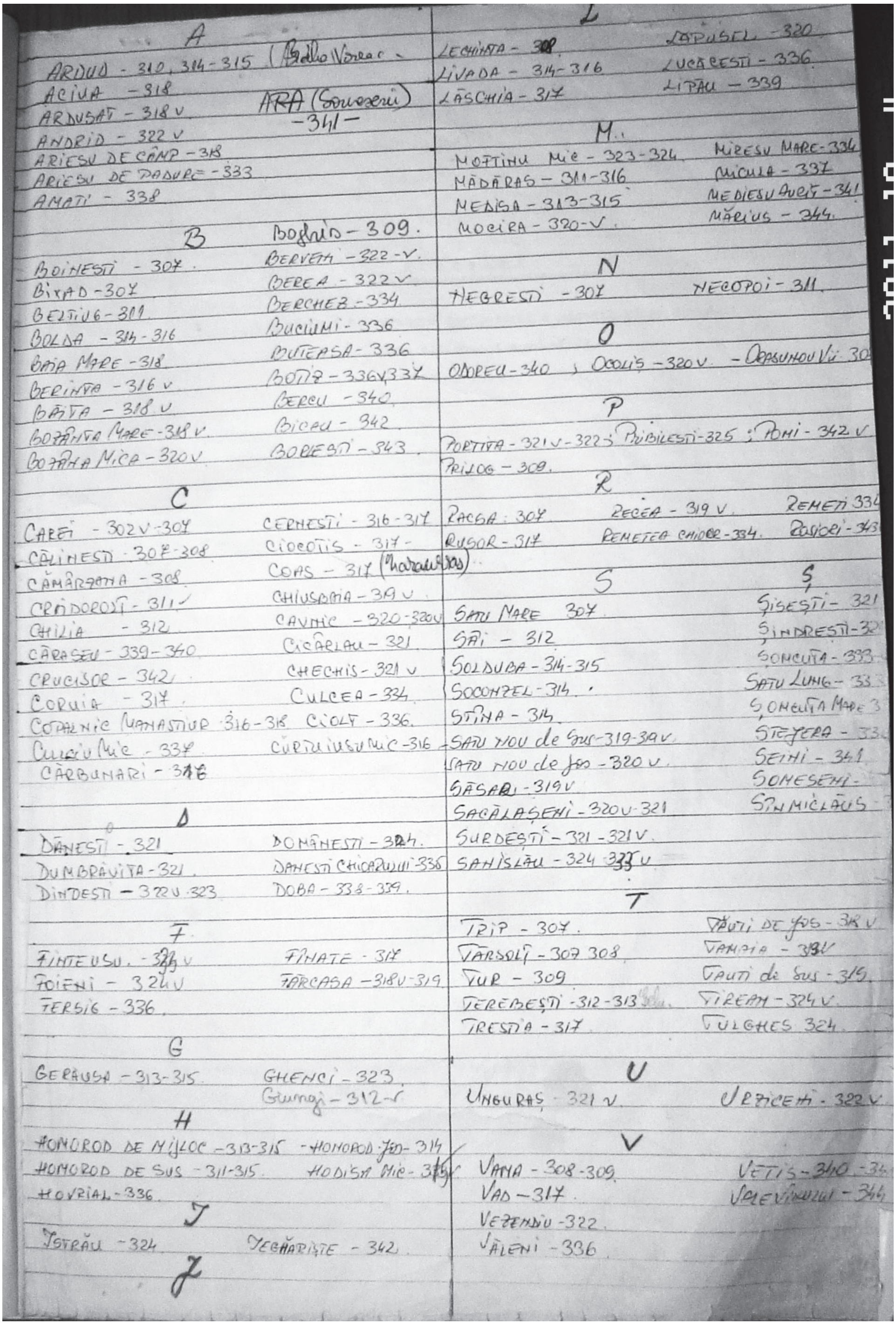

A

ARDUD - 310, 314-315 (Baba Novac)
ACIVA - 318
ARDUSAT - 318 v
ANDRID - 322 v
ARIESU DE CÂMP - 318
ARIESU DE PADURE - 333
AMATI - 338
ARA (Sauerhei)
- 341 -

B

BOINESTI - 307
BIXAD - 307
BELTIUG - 311
BOLDA - 314-316
BAIA MARE - 318
BERINTA - 316 v
BAITA - 318 v
BOZANTA MARE - 318 v
BOZANTA MICA - 320 v
Boghis - 309.
BERVENI - 322 - v.
BEREA - 322 v
BERCHEZ - 334
Bucium - 336
BUTEASA - 336
BOTIZ - 336 v 337
BEREU - 340
BICAU - 342
BORESTI - 343

C

CAREI - 302 v - 307
CĂLINESTI - 307-308
CĂMĂRZANA - 308
CRAIDOROLT - 311
CHILIA - 312
CĂRASEU - 339-340
CRUCISOR - 342
CORUIA - 317
COPALNIC MANASTIUR 316-318
Cucu Mic - 337
CĂRBUNARI - 318
CERNESTI - 316-317
CIOCOTIS - 317
COAS - 317 (Mărăuș)
CHIUSBAIA - 319 v
CAVNIC - 320-320 v
CICÂRLAU - 321
CHECHIS - 321 v
CULCEA - 334
CIOLT - 336.
CURTUIUSU MIC - 316

D

DĂNESTI - 321
DUMBRĂVITA - 321
DINDESTI - 322 v 323
DOMĂNESTI - 324.
DANESTI CHIOARULUI 336
DOBA - 338-339

F

FINTEUSU - 324 v
FOIENI - 324 v
FERSIG - 336.
FÂNATE - 317
FĂRCASA - 318 v - 319

G

GERAUSA - 313-315
GHENCI - 323
Giumaz - 312 - r

H

HOMOROD DE MIJLOC - 313-315 - HOMOROD JOS - 314
HOMOROD DE SUS - 311-315
HODISA Mic - 315 v
HOVRIAL - 336

I

ISTRĂU - 324
IEGHĂRISTE - 342

J

L

LECHINTA - 308
LIVADA - 314-316
LĂSCHIA - 317
LĂPUSEL - 320
LUCĂCESTI - 336
LIPAU - 339

M

MOFTINU Mic - 323-324
MĂDĂRAS - 311-316
MEDISA - 313-315
MOCIRA - 320-v
MIRESU MARE - 334
MICULA - 337
MEDIESU AURIT - 341
MĂRIUS - 344

N

NEGRESTI - 307
NECOPOI - 311

O

ODOREU - 340 ; OCOLIS - 320 v - ORASU NOU Vii 30

P

PORTITA - 321 v - 322 ; PUBILESTI - 325 ; POMI - 342 v
PRILOG - 309.

R

RACSA - 307
RUSOR - 317
RECEA - 319 v
REMETEA CHIOAR - 334
REMETI 334
Rozori - 343

S

SATU MARE 307
SAI - 312
SOLDUBA - 314-315
SOCONZEL - 314
STINA - 314
SATU NOU de SUS - 319-319 v
SATU NOU de JOS - 320 v
SĂSAR - 319 v
SACALASENI - 320 v - 321
SURDESTI - 321 - 321 v
SANISLĂU - 324 - 325 v

Ș

ȘISEȘTI - 321
ȘINDRESTI - 32
SOMCUTA - 333
SATU LUNG - 33
SOMCUTA MARE 3
STEJERA - 33
SEINI - 341
SOMESENI -
SINMICLAUS -

T

TRIP - 307.
TÂRSOLT - 307 308
TUR - 309
TEREBEȘTI - 312 - 313
TRESTIA - 317
TĂUTI DE JOS - 318 v
TAMAIA - 318 v
TAUTI de SUS - 315
TIREAM - 324 v.
TULGHES 324

U

UNGURAS - 321 v.
URZICENI - 322 v.

V

VAMA - 308-309
VAD - 317
VEZENDIU - 322
VĂLENI - 336
VETIS - 340 - 34
VALEA VINULUI - 344

SJSMAN, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar 7/a/1941.

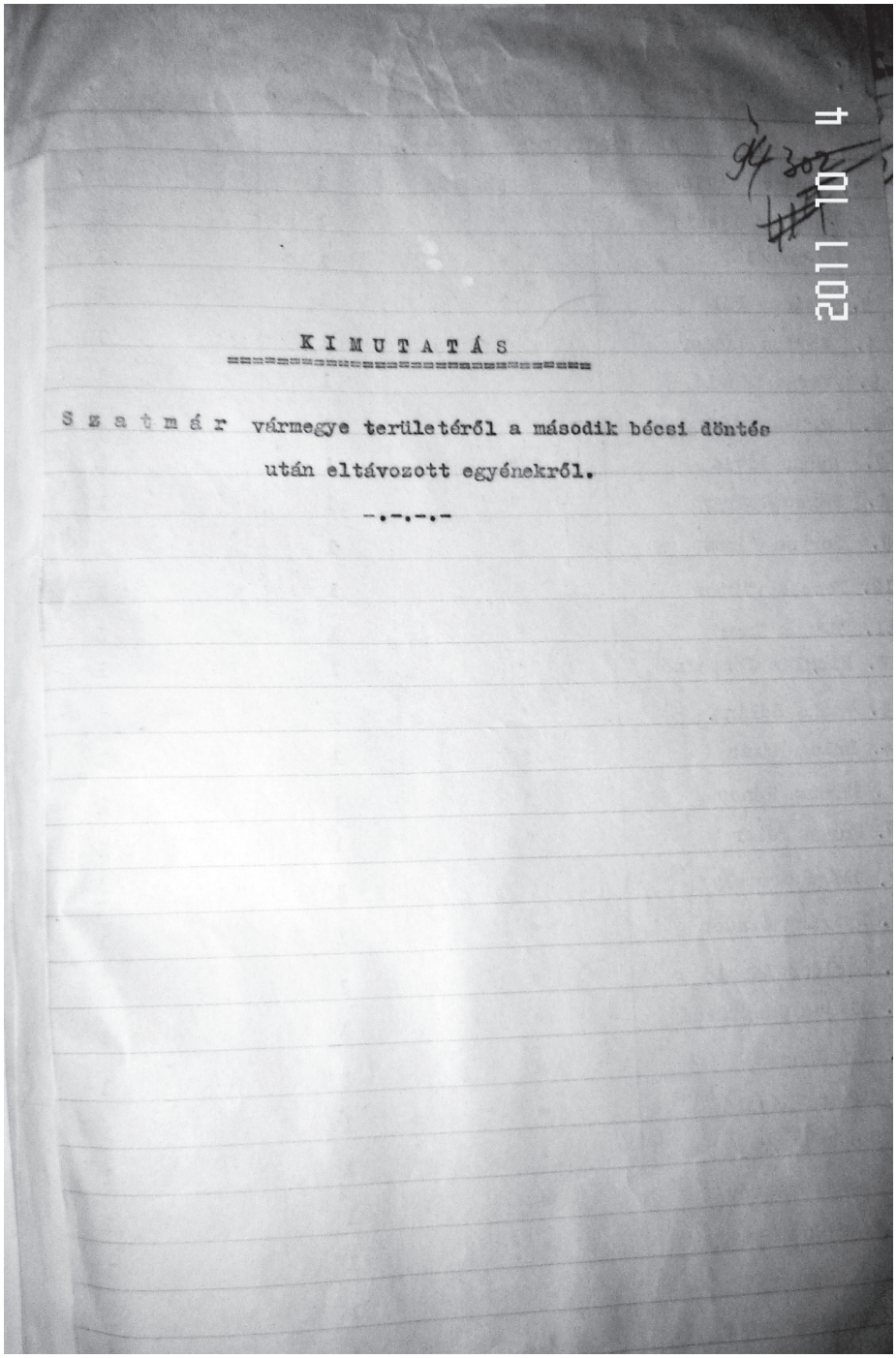

K I M U T A T Á S

S z a t m á r vármegye területéről a második bécsi döntés után eltávozott egyénekről.

-.-.-.-

SJSMAN, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar 7/a/1941, f. 94.

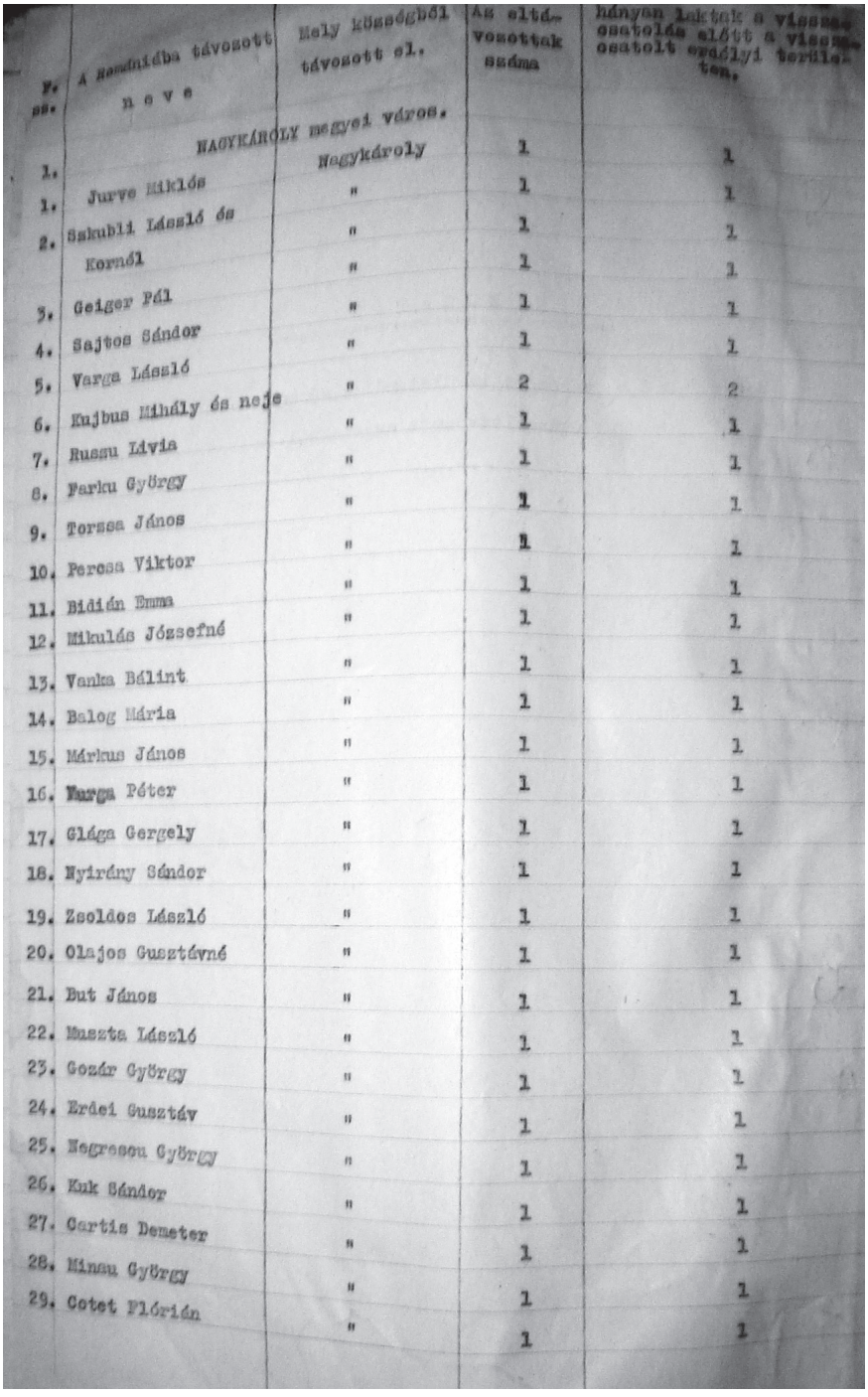

F. sz.	A Romániába távozott neve	Mely községből távozott el.	Az eltávozottak száma	hányan laktak a visszaosatolás előtt a visszaosatolt erdélyi területen.
	NAGYKÁROLY megyei város.			
1.	Jurve Miklós	Nagykároly	1	1
1.	Szkubli László és	"	1	1
2.	Kornél	"	1	1
		"	1	1
3.	Geiger Pál	"	1	1
4.	Sajtos Sándor	"	1	1
5.	Varga László	"	2	2
6.	Kujbus Mihály és neje	"	1	1
7.	Russu Livia	"	1	1
8.	Farku György	"	1	1
9.	Torssa János	"	1	1
10.	Percsa Viktor	"	1	1
11.	Bidián Emma	"	1	1
12.	Mikulás Józsefné	"	1	1
13.	Vanka Bálint	"	1	1
14.	Balog Mária	"	1	1
15.	Márkus János	"	1	1
16.	Varga Péter	"	1	1
17.	Glága Gergely	"	1	1
18.	Nyirány Sándor	"	1	1
19.	Zsoldos László	"	1	1
20.	Olajos Gusztávné	"	1	1
21.	But János	"	1	1
22.	Muszta László	"	1	1
23.	Gozár György	"	1	1
24.	Erdei Gusztáv	"	1	1
25.	Negrescu György	"	1	1
26.	Kuk Sándor	"	1	1
27.	Cartis Demeter	"	1	1
28.	Minau György	"	1	1
29.	Cotet Flórián	"	1	1

SJSMAN, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar 7/a/1941, f. P4v.

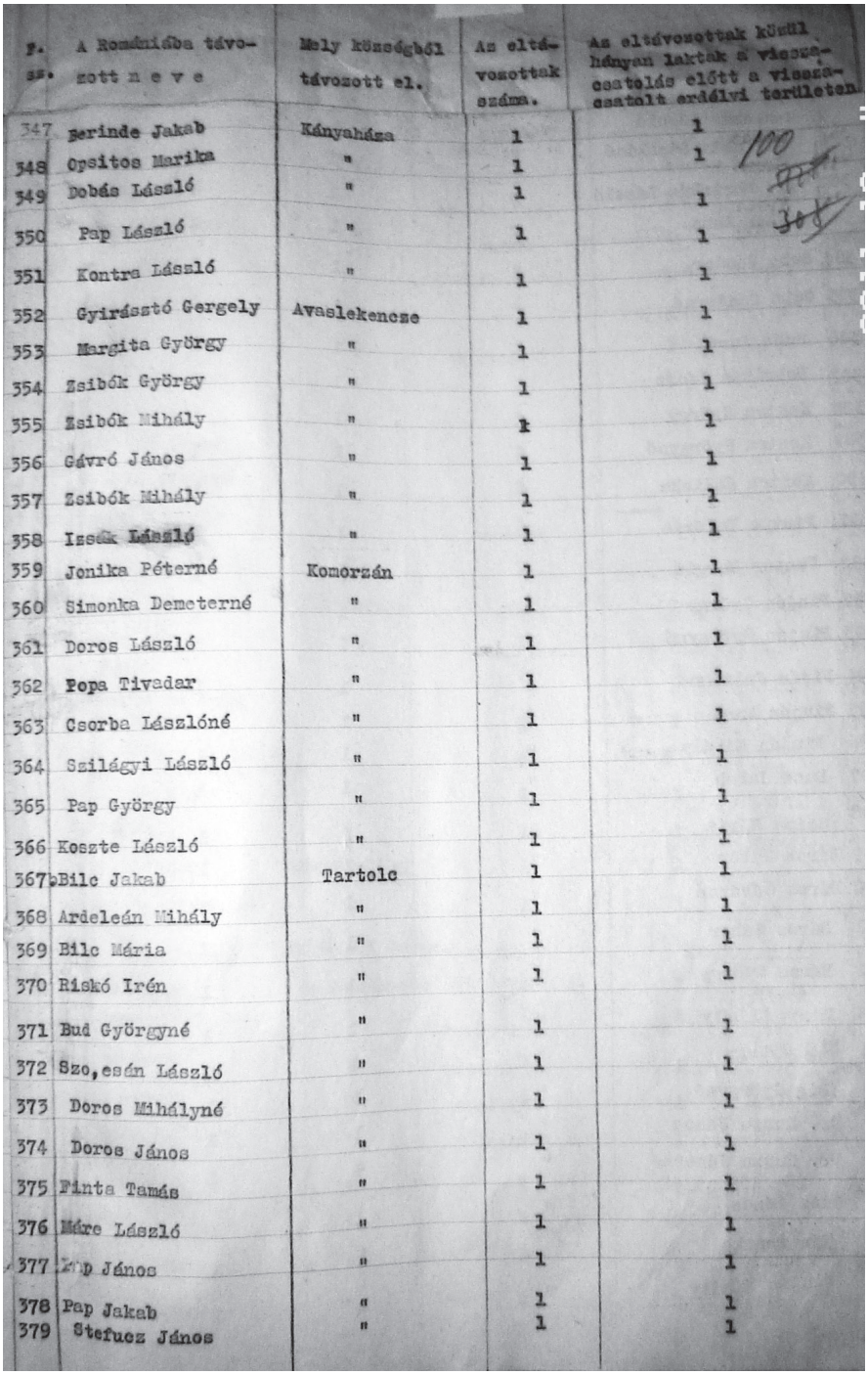

f. sz.	A Romániába távozott neve	Mely községből távozott el.	Az eltávozottak száma.	Az eltávozottak közül hányan laktak a visszacsatolás előtt a visszacsatolt erdélyi területen.
347	Berinde Jakab	Kányaháza	1	1
348	Opsitos Marika	"	1	1
349	Dobás László	"	1	1
350	Pap László	"	1	1
351	Kontra László	"	1	1
352	Gyirásztó Gergely	Avaslekence	1	1
353	Margita György	"	1	1
354	Zsibók György	"	1	1
355	Zsibók Mihály	"	1	1
356	Gávró János	"	1	1
357	Zsibók Mihály	"	1	1
358	Izsák László	"	1	1
359	Jonika Péterné	Komorzán	1	1
360	Simonka Demeterné	"	1	1
361	Doros László	"	1	1
362	Popa Tivadar	"	1	1
363	Csorba Lászlóné	"	1	1
364	Szilágyi László	"	1	1
365	Pap György	"	1	1
366	Koszte László	"	1	1
367	Bilc Jakab	Tartolc	1	1
368	Ardeleán Mihály	"	1	1
369	Bilc Mária	"	1	1
370	Riskó Irén	"	1	1
371	Bud Györgyné	"	1	1
372	Szo,esán László	"	1	1
373	Doros Mihályné	"	1	1
374	Doros János	"	1	1
375	Finta Tamás	"	1	1
376	Márc László	"	1	1
377	[illegible] p János	"	1	1
378	Pap Jakab	"	1	1
379	Stefucz János	"	1	1

SJSMAN, Fond *Prefectura Judeţului Satu Mare*, dosar 7/a/1941, f. 100.

Campania pentru „şcoala bisericii” în Maramureş (1940-1944)

Viorel RUSU *

Abstract: Campaign for the “Church School” in Maramureş. *After 30 August 1940, in Northern Transylvania, which had just been surrendered to Hungary, the possibilities for the Romanian children to learn in their mother tongue were drastically reduced. The institution of the Church, itself subjected to discriminatory measures, took the initiative of establishing confessional schools, which would meet the need of children and young people to be educated in Romanian. Grounded on documentary sources, the present study captures the campaign for the „church school” in the Maramureş of 1940 through 1944.*
Keywords*: school, church, confessional school, Maramureş.*

Luna septembrie a anului 1940 nu amintea deloc de perioadele similare din ultimii 21 de ani, cu clinchetul optimist al clopoţeilor care anunţau începutul unui nou an şcolar pe teritoriul României. Semnificaţia era acum de altă natură, marcând, deopotrivă, sfârşitul unei epoci şi începutul alteia. Pentru românii rămaşi în teritoriul ajuns între fruntariile Ungariei[1], perioada se anunţa plină de incertitudini şi primejdii. Pentru maghiari, dimpotrivă. Fericirea nu mai era o stare de spirit, ci devenise realitate. Una palpabilă, pe care oamenii o puteau atinge. Forma sa concretă era reprezentată de armata ungară care, începând cu data de 5 septembrie, a intrat pentru a ocupa teritoriul cucerit fără luptă. Manifestările de bucurie ale localnicilor maghiari au fost, conform martorilor, de nedescris. În prima zi, trupele au preluat, dintre localităţile mai importante, Satu Mare, Carei şi Sighet, în 6 septembrie Oradea, în 7 septembrie Baia Mare, în 11 septembrie Clujul, pentru ca în 13 septembrie să ajungă la Sfântu Gheorghe, punctul terminus al expediţiei. În pofida declaraţiilor iniţiale, aceasta nu a fost una paşnică, crimele în masă comise împotriva românilor de membri ai armatei ungare fiind greu de explicat şi dăunând enorm relaţiei dintre cele două popoare[2]. Treznea, în 9 septembrie (cu 93 persoane ucise) şi Ip în 13/14 septembrie (cu 157 de victime) sunt cazurile cele mai revoltătoare, dar ele nu au fost singurele, numărul victimelor înregistrate în rândul populaţiei româneşti, în perioada septembrie-octombrie1940, fiind de 919[3].

* Manager, doctor în istorie, Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş;
e-mail: viorelrusu70@yahoo.com.

[1] România a pierdut, prin aplicarea arbitrajului de la Viena (30 august 1940), teritorii însumând 43.492 km^2 şi 2.667.007 locuitori, din care 50,2% români, 37,1% maghiari, 5,7% evrei, 2,8% germani. Cf. Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria României în date,* ediţia a III-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2010, p. 447.

[2] Ablonczy Balázs, *Transilvania reîntoarsă 1940-1944*, traducere Ana Scarlat, Iaşi, 2014, p. 77.

[3] Descrierea evenimentelor la Mihai Fătu, Mircea Muşat (coord.), *Teroarea horthysto-fascistă în Nord-Vestul României septembrie 1940-octombrie 1944*, Bucureşti, 1985, p. 56-91. Vezi şi Ablonczy Balázs, *op. cit.*, p. 70-77.

Armata maghiară nu şi-a epuizat sarcinile în seara zilei de 13 septembrie 1940, în Transilvania de Nord[4] fiind instalată şi funcţionând, până în 26 noiembrie, administraţia militară, care a însemnat conducerea de către ofiţeri a treburilor administrative şi luarea a numeroase măsuri restrictive. Ea a fost pregătită minuţios, anterior, prin lucrarea de 117 pagini *Directive cu privire la organizarea administraţiei militare pe teritoriul Transilvaniei eliberate,* emisă de conducerea Marelui Stat Major. Redactată de ministerele de resort, *Cartea cenuşie*, cum a fost numită, a devenit un fel de biblie a administraţiei, textul ascunzând foarte multe specificări a căror punere în aplicare a condus la aberaţii diabolice[5].

Între programele de anvergură pregătite de guvernul maghiar pentru a fi aplicate în Transilvania de Nord, cel care viza învăţământul a ocupat un loc central. Faptul a reieşit şi din desfăşurarea conferinţei din 18-19 octombrie 1940 pe care prim-ministrul Teleki Pál a avut-o cu reprezentanţii elitei maghiare din spaţiul transilvănean anexat, când problema şcolilor a fost ridicată obsesiv de către aceştia[6].

Cert este că învăţământul în limba română s-a redus simţitor, realitatea fiind confirmată inclusiv de către diplomaţii germanii şi italieni care au investigat situaţiile reclamate de România şi Ungaria în acea perioadă[7]. Astfel, din cei 4.700 de învăţători şi învăţătoare care funcţionau înainte de 30 august 1940 în şcolile primare româneşti de stat din Transilvania de Nord, aproximativ 3.900 au fost siliţi să se refugieze în România, marea majoritate fiind expulzată de autorităţile maghiare sau „a fost atât de expusă persecuţiilor din partea organelor de stat ungare şi din partea populaţiei ungare, încât i s-a părut imposibil să mai rămână în ţară”[8]. Dintre cei rămaşi, „autorităţile ungare au concediat, din motive politice, un mare procent de învăţători români, care rămăseseră în ţară şi au transferat pe alţii din vechea Ungarie”[9].

Comparând posibilităţile şcolare de care dispuneau maghiarii din Transilvania de Sud (rămasă României) cu cele ale românilor din Transilvania de Nord (anexată Ungariei) raportul constata că „populaţia română, care întrece pe

[4] Termenul de „Transilvania de Nord” este cel mai utilizat în istoriografie, deşi nu acoperă, din perspectivă geografică, întreg teritoriul cedat de România.

[5] Ablonczy Balázs, *op. cit.*, p. 77-80.

[6] *Ibidem*, p. 97.

[7] Comisia Roggeri-Altenburg şi-a desfăşurat activitatea în Transilvania în perioada 17-27 octombrie 1940, a investigat situaţiile reclamate, atât de România, cât şi de Ungaria, raportul său (31 octombrie 1940) fiind înaintat sub formă de extras guvernului român şi celui ungar. Comisia mixtă germano-italiană Roggeri-Hencke a activat în Ungaria şi România între 5 iulie-5 septembrie, 20 octombrie-20 noiembrie 1942 şi a avut ca reglementări juridice de referinţă textele arbitrajului de la Viena şi recomandările Axei, în urma Raportului Comisiei Roggeri-Altenburg. Textele rapoartelor redactate de cele două comisii (Roggeri-Altenburg, respectiv Roggeri-Hencke) sunt publicate în lucrarea *Al Doilea Război Mondial. Transilvania şi aranjamentele europene*. Ediţie, studiu introductiv, note: dr. Vasile Puşcaş, Cluj-Napoca, 1995.

[8] „Raportul Comisiei Roggeri-Hencke (8 febr. 1943)”, în *Al Doilea Război Mondial. Transilvania şi aranjamentele europene*, p. 76-77.

[9] *Ibidem,* p. 77.

cea ungară cu peste 200 de mii de suflete, nu posedă nici măcar jumătatea şcolilor de care dispun ungurii, dar în realitate această inegalitate este şi mai sensibilă în defavoarea românilor"[10].

Printr-o ordonanță din 6 noiembrie 1940 (nr. 24024 V. Km), guvernul maghiar a decis ca şcolile primare de stat existente în comunele „exclusiv româneşti" să fie transformate în şcoli pentru minoritatea română, dar faptul nu s-a realizat, astfel că singura concesie a fost cea a înființării secțiilor românești în câteva şcoli primare ungare de stat. Acestea au funcționat în puține localități și au fost încadrate, în majoritatea cazurilor, cu personal de naționalitate maghiară sau cu personal care nu era de specialitate.

În acest context dificil, instituția Bisericii (ea însăşi supusă de către autoritățile maghiare unor măsuri discriminatorii, restrictive şi represive[11]) a încercat să găsească soluții, asumându-şi sau sugerând proiecte care să rezolve o parte a problemelor cu care se confrunta învățământul în limba română[12]. Era vital, mai întâi, ca realitățile să fie cunoscute, fapt pentru care ierarhul de la Baia

[10] *Ibidem*, p. 76.

[11] În zona nord-vestică a României funcționau două structuri ecleziatice românești, una ortodoxă, cu reşedința la Sighet (înființată în anul 1937 şi care avea 74 de parohii) şi una greco-catolică, cu reşedința la Baia Mare (înființată în anul 1930 şi care cuprindea 251 de parohii, în zonă existând cel mai compact bloc confesional al românilor uniți din România). Ungaria nu a recunoscut niciuna dintre cele două entități, însă numărul credincioşilor şi al parohiilor a determinat diferența de rezistență a celor două culte. Astfel, Episcopia Ortodoxă a Maramureşului nu a rezistat ofensivei statului ungar, episcopul Vasile Stan refugiindu-se în România, structurile sale organizaționale nefiind funcționale. Episcopia Greco-Catolică a Maramureşului, deşi nu a fost recunoscută oficial, a fost „tolerată", având în anul 1941 un număr 245 de parohii cu 342.183 de credincioşi. În acest context dificil, episcopul Alexandru Rusu s-a validat ca un lider deopotrivă al clericilor şi mirenilor, pe agenda sa figurând probleme precum înființarea şcolilor confesionale românești (care a fost un deziderat comun al eparhiilor greco-catolice de la Baia Mare, Cluj şi Oradea), sprijinirea cooperației şi a presei românești, respectarea liniei adoptate de liderii comunității românilor din Ungaria încă de la începutul regimului de ocupație de a nu participa la manifestări politice şi de a nu accepta cooptarea preoților în diverse organisme ale statului maghiar. Pentru detalii, vezi Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953),* Cluj-Napoca, 2003, p. 95-115; Viorel Rusu, *Eparhia Greco-Catolică a Maramureşului în timpul păstoririi Episcopului Alexandru Rusu (1931-1948),* Târgu-Lăpuş, 2019, p. 281-300. Conform rapoartelor întocmite de comisiile mixte germano-maghiare, la care m-am referit deja, eparhiile nerecunoscute nu primeau niciun fel de subvenție din partea statului ungar, averile lor fiind mereu expuse pericolului de a fi confiscate; toate episcopiile, atât cele recunoscute, cât şi cele nerecunoscute, au fost deposedate de terenuri, în primul rând de cele primite prin reforma agrară românească de după Primul Război Mondial. Cf. „Raportul Comisiei Roggeri-Hencke (8 febr. 1943)", în *Al Doilea Război Mondial. Transilvania şi aranjamentele europene*, p. 78.

[12] Una dintre problemele cele mai acute o reprezenta lipsa învățătorilor şi profesorilor români, atât în mediul urban, cât şi rural. Astfel, în plasa Baia Mare (a doua ca mărime şi ca număr al locuitorilor din județul Satu Mare) au plecat, în septembrie 1940, 30,8% dintre intelectualii satelor (33,9% dintre aceştia erau învățători, 30,1% funcționari, inclusiv ingineri şi 11,8% alte categorii). Cf. Sárándi Tamás, *Instalarea administrației maghiare în toamna anului 1940. Cazul județului Satu Mare*, în „Satu Mare Studii şi comunicări XXVII/II Supplementum", 2011, p. 118.

Mare, dr. Alexandru Rusu[13], a cerut preoților din eparhie (prin circulare publicate în *Buletinul oficial al Episcopiei Greco-Catolice a Maramureşului,* dar şi trimise direct oficiilor protopopeşti) să se informeze asupra realităților existente în şcolile de stat, considerând că românii „sunt îndreptățiți prin legile în vigoare (...) să ceară şi să obțină pentru copiii lor, şcoli de stat româneşti, respectiv (acolo unde sunt amestecați cu populație de altă limbă) secțiuni româneşti, proporționate cu numărul elevilor de şcoală”[14]. Episcopul considera că este inadmisibil „ca în sate curat româneşti, ca şi în cele unde populația de altă limbă este în minoritate, ori reprezintă abia câteva procente, şcoala de stat să nu aibă – firește, cu restricțiile prevăzute de legile în vigoare privind folosirea limbii maghiare – caracter românesc, respectiv să nu se fi înființat şi secția românească menită a cuprinde pe toți copiii români”[15].

Drept urmare, situația învățământului a făcut obiectul multor informări şi rapoarte, necesare creionării, la nivel diecezan, a strategiei în acest domeniu esențial pentru păstrarea identității naționale. Astfel, un raport întocmit la nivelul districtului Baia Mare de către protopopul Patriciu Trufaşiu[16] constata că, în anul şcolar 1941-1942, şcoala primară deschisă era „ungurească în întregime (s.a.) în Baia Mare I, II şi III, Baia Sprie, Băița, Nistru, Chiuzbaia, Ferneziu, Tăuții de

[13] Dr. Alexandru Rusu (1884-1963) a fost primul episcop al Eparhiei Greco-Catolice a Maramureşului cu reşedința la Baia Mare. Numit la 16 octombrie 1930, prin Bula papală emisă de către Pius al XI-lea, după agrementul obținut din partea autorităților române, dr. Alexandru Rusu se remarcase până atunci, timp de două decenii, din anul 1910, când revenise la Blaj (după finalizarea studiilor universitare şi susținerea doctoratului), ca un teolog cu o carieră consistentă, manifestată în plan ecleziastic, didactic, administrativ şi publicistic. După ce a depus, în conformitate cu prevederile Concordatului, jurământul de fidelitate în fața regelui Carol al II-lea (la 25 noiembrie 1930), dr. Alexandru Rusu a fost consacrat episcop la 30 ianuarie 1931, în Catedrala Mitropolitană din Blaj, la 2 februarie 1931 desfăşurându-se instalarea solemnă în catedrala din Baia Mare, moment care semnifică preluarea, de fapt şi de drept, a conducerii eparhiei de către titularul ei. Au urmat 18 ani de păstorire complicați, în care conjuncturile au fost mai mereu nefavorabile, însă eforturile organizaționale ferme, susținute şi eficiente au determinat ca, într-un interval de timp scurt, Eparhia Greco-Catolică a Maramureşului să devină şi să se afirme ca o structură ecleziastică bine articulată, atât în ceea ce priveşte resorturile sale interne, cât şi a relațiilor stabilite în cadrul comunităților locale. Explicațiile succesului pot fi identificate şi în coagularea unui personal clerical devotat, pe fondul unei solidarități confesionale remarcabile, în teritoriul arondat eparhiei existând cel mai compact bloc confesional greco-catolic din România. Dintre studiile şi volumele care se referă la activitatea sa, menționăm: Ioan Tîmbuş, *Alexandru Rusu (1884-1963)*, în Teodor Ardelean (coord.) „100 de ani de la Marea Unire. 100 de personalități maramureşene care au făcut istorie”, Baia Mare, 2018, p. 228-237; Viorel Rusu, *Eparhia Greco-Catolică a Maramureşului în timpul păstoririi Episcopului Alexandru Rusu (1931-1948)*.

[14] Serviciul Județean Maramureş al Arhivelor Naționale (în continuare SJMMAN), Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Vişeu*, dosar nr. 168/1941, f. 14.

[15] *Ibidem*.

[16] Patriciu Trufaşiu (1885-?) a fost preot (hirotonit în anul 1915), protopop de Baia Mare, paroh în Baia Mare I şi asesor consistorial (din octombrie 1940); la 2 februarie 1946 a fost distins de către episcopul Alexandru Rusu cu titlul de „arhidiacon onorar”. Cf. Viorel Rusu, *Eparhia Greco-Catolică a Maramureşului în timpul păstoririi Episcopului Alexandru Rusu (1931-1948),* p. 151-152, p. 290, p. 346.

Jos, Tăuții-Măgherăuş şi Fărcaşa"[17]. Primele opt localități şi, mai ales, cele două oraşe (Baia Mare şi Baia Sprie) se caracterizau prin predominanța mineritului în activitatea economică şi printr-o componentă importantă sau majoritară în ansamblul populației a maghiarilor (şi maghiarofonilor). În aceste unități, „nu se propune absolut limba română, numai studiul religiei se face în limba română de către preoții noştri"[18].

Şcoli „cu limba de propunere maghiară şi română" funcționau în Dumbrăvița, Bozânta Mare, Firiza şi Valea Neagră, localități situate în apropiere de Baia Mare şi locuite aproape exclusiv de români. Şcoala era „românească în întregime, cu propunere obligatorie a limbii maghiare" în localitățile: Bozânta Mică, Colțirea, Arieşul de Câmp, Buşag, Merişor, Chechiş, Dăneşti, Negreia, Groşi, Mocira, Rus, Şindreşti, Sârbi, Buzeşti, Şişeşti, Unguraş şi Tăuții de Sus[19].

În câteva localități în care românii alcătuiau majoritatea absolută a populației, şcoala cuprindea cursuri în ambele limbi. Astfel, în Săsar în clasa I se învăța în limba maghiară, iar în clasele II-VII româneşte, în Satu Nou de Jos şi Ocoliş „amestecat în toate clasele", în Tămaia: „în clasele I-III limba maghiară, iar limba română abia trei ore pe clasă săptămânal, în clasa IV-VII se propune româneşte, afară de istorie şi geografie". În alte două localități situate în apropierea Băii Mari – Lăpuşel şi Ardusat – şcoala avea secții română şi maghiară, în timp ce în Recea, „nu se propune în limba română, deşi copiii au cărți de ediție românească, din motivul că învățătoarea nu cunoaşte deloc limba română"[20].

Mai existau şcoli confesionale, una reformată în Baia Mare, una romano-catolică şi una reformată în Baia Sprie, o şcoală primară reformată în Lăpuşel, şi o şcoală primară de stat cu limba de predare maghiară în Tăuții de Sus. De asemenea, funcționau două grădinițe în limba maghiară în Şişeşti şi Tăuții de Jos.

Cadrele didactice din localitățile menționate erau, în cea mai mare parte, venite din Ungaria, dar şi din alte „teritorii realipite", cu precădere din zona secuiască. În general, învățătorii din prima categorie nu cunoşteau limba română, situația concretă relevând că, în şcolile din localitățile în care românii alcătuiau majoritatea absolută sau relativă a populației, autoritățile au urmărit ca dascălii, români sau maghiari, să cunoască şi limba majorității. Astfel, în Bozânta Mică preda Livia Paul, „greco-catolică romăncă", în Colțirea, Florian Meteş şi Petru Stopei, ambii români greco-catolici, în Arieşul de Câmp, Dumitru Fernea, român greco-catolic, în Buşag, Iulțiu Ana, româncă de confesiune greco-catolică şi Sücs Terezia, maghiară reformată care „nu posedă limba română". În Merişor, învățător era Sicai Gheorghe, român greco-catolic, iar în Chechiş, Tököly Margareta, maghiară romano-catolică, care „nu ştie româneşte" şi Gheorghe Onisim, român greco-catolic, care „fiind primit la teologie părăseşte postul". În Dăneşti ambii învățători, Bakó Carol şi Kugler Emilia, erau maghiari, de confesiune romano-catolică, iar în Negreia, Bârlea Maria, româncă greco-catolică. În Groşi profesau

[17] SJMMAN, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Baia Mare*, dosar nr. 708/1941, f. 227.
[18] *Ibidem,* f. 229.
[19] *Ibidem,* f. 227-228.
[20] *Ibidem.*

Gheorghe Lupan, român greco-catolic, Eleonora Câmpan, româncă greco-catolică, Măeruşan Maria, măritată Kotfas, cunoscătoare a limbii române şi Sipoş Etelca, maghiară de religie romano-catolică şi necunoscătoare a limbii locuitorilor satului. În Mocira erau Vâcla Ioan, român greco-catolic, Kemény Clara, maghiară greco-catolică şi Magda Dunca, reformată, ambele cunoscând limba română. Localitatea Rus era deservită de doi români greco-catolici, Victor Măreuş şi Gavril Urzică, iar Şindreştiul de Maria Policsek, maghiară de confesiune romano-catolică şi bună cunoscătoare a limbii române. În Sârbi preda Bălin Teodor, român greco-catolic, iar în Buzeşti, Lazia Traian, român de confesiune ortodoxă şi Paragi Etel, reformat maghiar, care ştia româneşte. În Şişeşti, toţi dascălii ştiau româneşte: Gheorghe Moldovan şi Emilia Moldovan, ambii greco-catolici, şi Ileana Habina, romano-catolică maghiară. La Unguraş, Maria Jereb, deşi maghiară romano-catolică „ştie bine româneşte", iar la Tăuţii de Sus ambii dascăli, Pop Ioan şi Valeria Soran erau români de confesiune greco-catolică. În Săsar predau Elena Puşcasiu, maghiară romano-catolică, care „ştie româneşte", Fabian Denés, maghiar romano-catolic şi Galfi Irina, maghiară de confesiune unitariană, aceştia necunoscând limba română. În Satu Nou de Jos, Kiraly Ileana, maghiară romano-catolică ştie româneşte, iar în Ocoliş erau doi dascăli, Ioan Olariu, român greco-catolic şi Balogy Hermina, maghiară reformată care „nu ştie româneşte". În Tămaia slujeau la catedră Aloisiu Brumati, „romano-catolic de origine italiană care ştie româneşte" şi Papp Vasile maghiar romano-catolic, necunoscător al limbii române. În Lăpuşel predau Mátray Sara, „reformată maghiară, ştie limba română", Pop Vasile, român greco-catolic român şi Bányász Idá, maghiară romano-catolică, care „nu ştie româneşte". Ardusatul avea patru dascăli, doi cunoscători ai limbii române (Crişan Gheorghe, român greco-catolic şi Crişan Cosma, romano-catolic) şi doi nu (Biri Gavril, reformat, Balog Maria romano-catolică). În Recea, Bugyi Maria, maghiară romano-catolică ştia foarte puţin româneşte, iar în Dumbrăviţa erau un român, Ioan Steiu, o germancă, Viora Steiu născută Beran, care „posedă la perfecţie limba română" şi o unguroaică, Matilda Ruttkay, care „posedă puţin limba română". În Bozânta Mare erau doi maghiari – Bereczky Iuliana, romano-catolică şi Acsi Iuliu reformat; ambii cunoscând limba română. Dascăli în Firiza erau Lazin Alexandru, român greco-catolic şi Kincs Margareta, maghiară romano-catolică, necunoscătoare a limbii române, iar în Valea Neagră, Nistor Andraşi Margareta, maghiară reformată, care ştie româneşte.

În cele nouă localităţi de pe cuprinsul districtului protopopesc în care şcoala primară era în întregime maghiară, dascălii erau doar maghiari. Astfel, în Baia Mare I predau Hitter Venţel, romano-catolic, Pongrac Zoltan, romano-catolic, Kalman Karol, romano-catolic, văduva Doroghi Ştefan, romano-catolică, Gurnesets Ileana, romano-catolică, Lévay Endre, reformat, Juhasz Tibor, reformat, Damo Vasile, reformat, soţia lui Damo Vasile reformată, Zsemberovschi Judit evanghelică. Toţi erau maghiari şi nu cunoşteau limba română, cu excepţia lui Hitter Venţel, a lui Damo Vasile şi soţiei acestuia. În Baia Mare II, dascălii Hefler

Elisabeta, Schönpflug Bela, Bozga Iuliu, Schönpflug Ghizela cunoşteau limba română. Dudaş Margareta, Dalthström Elena, Banyai Ida, Iuhasz Maria, Husovsky Ioana, Buday Etelca, Békes Emeric de la şcoala nr. 1, respetiv Somay Desider, Katona Iosif, Liker Ödör de la şcoala supraprimară ştiu şi româneşte; iar Varhely Arpad şi Posgai Angela nu. În Baia Mare III, Vereş Francisc, Boghina Cornel, Domokos Alexandrina, Gedeon Jozefina ştiu şi româneşte, în timp ce Dömötör Vasile, Lukacs Alexandru, Osojjani Ştefania nu cunoşteau limba română.

În Baia Sprie, în Băiţa şi în Nistru, niciun învăţător nu era român şi doar o învăţătoare din Băiţa cunoştea limba română. În Chiuzbaia, Soltesz Magdalena romano-catolică maghiară, nu ştia româneşte, iar în Ferneziu, situaţia era următoarea: Czeisperger Lipot, romano-catolic şvab, Hársfalvy Ioan, romano-catolic, Epergény Iosif cu soţia, romano-catolici, Marko Gavril, reformat secui, Kemény Carol reformat, secui şi Marko Gaborne reformat, vorbeau perfect limba română. Dascălii care nu cunoşteau limba română erau: soţia lui Fixek Nanor, romano-catolică, Kertész Iuliana, romano-catolică, Kamuti Clara reformată, Halász Iolan romano-catolic. În Fărcaşa cei trei învăţători maghiari ştiau şi româneşte, Csoma Lajos fiind secui. În Tăuţii de Jos, Bondar Andrei, reformat şi Farago Ileana reformată ştiau româneşte, iar Szabo Marta, reformată maghiară, Keresztes Andrei şi soţia lui, romano-catolici maghiari, nu. În Tăuţii Măgherăuş predau Lechinţan Aurelia, româncă greco-catolică, Nagy Vilma, reformată şi Szasz Iulia, de aceeaşi confesiune, care nu ştiau româneşte.

În ceea ce priveşte proporţia celor două limbi de predare, raportul consemna că în cele nouă localităţi cu şcoli integral maghiare, doar studiul religiei (cateheza) se făcea în limba română, de către preoţii greco-catolici. În şcolile cu secţie română „se propun 6 ore săptămânal limba maghiară şi în această limbă şi studiile naţionale în Ardusat". În Lăpuşel, în primele trei clase primare nu se folosea deloc limba română, iar în celelalte clase 8 ore de limba română şi 6 de limba maghiară săptămânal. La „şcolile româneşti se propune limba maghiară câte o oră zilnic de fiecare clasă în următoarele comune: Bozânta Mica, Colţirea, Arieşul de Câmp, Buşag, Merişor, Rus, Şindreşti şi Tăuţii de Sus". O oră şi jumătate de limbă maghiară săptămânal se făcea în fiecare clasă în Dăneşti, Bontăieni, Negreia. În Dumbrăviţa, limba maghiară includea două ore săptămânal pentru prima clasă, 4 ore pentru clasa a doua, 3 ore şi jumătate pentru clasa a treia şi a patra, dar şi muzica şi gimnastica. În Groşi „se propune limba maghiară câte 5 ore în clasa I, II, IV şi V, 4 ore în clasa III şi VI, precum şi gimnastica şi muzica. În „Sârbi şi Buzeşti se propun 6 ore săptămânal, după clase", iar în Şişeşti şi Unguraş, tot 6 ore săptămânal; în timp ce gimnastica şi aritmetica se fac în ambele limbi[21].

Raportul întocmit de către protopopul de Baia Mare oferă o imagine veridică asupra situaţiei învăţământului în localităţile din cadrul districtului Baia Mare, din punctul de vedere al limbii de predare în şcolile primare şi al cadrelor

[21] *Ibidem*, f. 227-229. Pentru a analiza comparativ datele din acest raport într-un context mai larg, care să releve situaţia etnică şi confesională existentă în localităţile districtului Baia Mare, se poate apela la informaţiile oferite de *Şematismul Veneratului Cler al eparhiei Greco-Catolice a Maramureşului pe anul 1936* (în continuare *Şematismul pe anul 1936*), Baia Mare, 1936, p. 16-28.

didactice existente. Realitatea se regăsea, aproximativ sub aceleaşi caracteristici şi în celelalte districte, astfel că strategia asumată de episcop pe acest palier viza două obiective esenţiale: *înfiinţarea şcolilor confesionale,* respectiv *asigurarea unei „cateheze" la nivel de excelenţă în toate şcolile de stat*.

Primul obiectiv a fost un deziderat comun al episcopiilor de la Baia Mare, Cluj şi Oradea, faptul fiind clar afirmat de episcopul Alexandru Rusu în circulara „Pentru şcoala noastră", din mai 1941[22]. Documentul avea, atât valenţe programatice, cât şi pragmatice, făcând referire la eforturile concrete care trebuiau asumate de către comunităţi, precum înainte de anul 1918: „dreptul de a avea şcoală proprie, de a putea impune acesteia spiritul şi concepţia bisericii cere, evident şi jertfe, pe care datori suntem să le aducem"[23]. Acestea se refereau, conform legislaţiei din Ungaria în vigoare, la localul de şcoală (inclusiv materialul didactic şi cele necesare pentru funcţionare), locuinţa pentru învăţător (sau chiria corespunzătoare, care în medie ajungea la 500 pengö pe an); asigurarea a cel puţin 10 la sută din salariul învăţătorului, corespunzând unei sume minime de 240 pengö pe an şi a cotei la fondul de pensii, adică 163,20 pengö anual"[24].

Pe baza circularei, la nivelul comunităţilor au avut loc întâlniri ale curatoratului parohial în care au fost analizate modalităţile concrete de susţinere a şcolilor confesionale. Astfel, la 11 iulie 1941, la Baia Mare s-a desfăşurat şedinţa Curatoratului celor trei parohii greco-catolice din localitate, prezidată de protopopul Patriciu Trufaşiu, la care au mai participat: dr. Gavril Oşianu[25], prim-curator, dr. Ioan Tibil[26], dr. Alexandru Racoţi (Rakoczi)[27], dr. Alexandru Miclea, dr. Gavril Toma, dr. Vasile Brânzeu, dr. Iuliu Pop, Nicolae Olah, Ioan Petrovan, Petru Breban, Andrei Popp, Ioan Butuza, Alexandru Moja, Gheorghe Dumbrăviceanu, Vasile Bud, Iluţiu Mihai, Ilie Misner, Nicolae Trif, Dumitru

[22] În circulara intitulată „Pentru şcoala noastră", emisă la 22 mai 1941, episcopul Alexandru Rusu afirma cu claritate că demersul pentru înfiinţarea şcolilor confesionale era comun la nivelul celor trei „Ordinariate". Cf. *Buletinului oficial al Episcopiei Greco-Catolice a Maramureşului* (în continuare *Buletinul...*), nr. IV/1941, p. 22.

[23] *Ibidem.*

[24] *Ibidem*.

[25] Gavril Oşianu (1885-1962) a fost avocat, parlamentar (din partea PNR şi, ulterior, PNŢ) în trei legislaturi (1919-1920; 1927-1928; 1928-1930), prefect al judeţului Satu Mare în perioada iunie 1932-noiembrie 1933. În lunga sa activitate a mai deţinut funcţii importante, precum preşedinte al organizaţiei eparhiale AGRU (Asociaţia Generală a Românilor Uniţi), prim-curator al Catedralei Greco-Catolice din Baia Mare, consilier juridic al Fabricii „Phönix" Baia Mare, preşedinte al Cooperativei de Consum „Dacia". Cf. Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar*, Satu Mare, 2000, p. 149-151.

[26] Ioan Tibil (1883-1954), avocat, parlamentar PNL (1922-1926; 1927-1928; 1934-1937), jurisconsult al oraşului Baia Mare (1934-1940); vicepreşedinte (1928-1934) şi preşedinte al organizaţiei judeţene Satu Mare a PNL (26 ianuarie 1934-30 mai 1935). Vezi C. Porumbăcean, B. Dulgău, *op. cit.*, Satu Mare, p. 226-227.

[27] Alexandru Rakoczi-Filip (1886-?), avocat, primul prefect român al judeţului Sătmar (27 martie 1919-1920), preşedinte al Consiliului Judeţean Satu Mare (august 1926-începutul anului 1929), ultimul primar român al oraşului Baia Mare în perioada interbelică (iulie 1939-septembrie 1940). Cf. Robert C. Tőkölyi, *Primarii oraşului Baia Mare în perioada 1919-1950. Cronologie şi câteva date personale*, în „Revista Arhivei Maramureşene", nr. 7/2014, p. 134-137.

Rusu, Gheorghe Filip, teologul Ioan Mădăras şi preotul Gheorghe Marian, paroh în Baia Mare II.[28] Cei prezenți reprezentau o parte însemnată a elitei româneşti din oraş şi din zonă.

Procesul-verbal încheiat confirma existența unei decizii de înființare a şcolilor confesionale care fusese luată de Curatoriat în 23 ianuarie 1941, la acel moment (11 iulie) urmând să fie luate „hotărâri concrete pentru organizarea şi înzestrarea localurilor corespunzătoare acelor şcoli"[29]. Conform prevederilor legale în vigoare, cei prezenți la întâlnire au decis constituirea Curatoriatului în Senat şcolar, alcătuit din aceiaşi membri, care şi-a menținut decizia din 23 ianuarie şi a votat în unanimitate reînființarea şcolii confesionale şi organizarea acesteia. Considerând că numărul de elevi va fi de peste 700, organismul creat a decis că se impune un număr de şase cadre didactice. S-au identificat şi localurile necesare, pentru parohia Baia Mare I aceasta urmând să funcționeze în fostul local al Şcolii Confesionale, cu o sală de învățământ, iar pentru parohia II în localul Internatului „Pop Iosif", tot cu o sală. Pentru parohia III, urma să fie închiriat un spațiu, iar în cazul unui eşec soluția era să se apeleze la bunăvoința preotului Vasile Țiplea, pentru a pune la dispoziție un spațiu în casa parohială[30]. În continuare, prim-curatorul Gavril Oşianu s-a referit la sumele necesare pentru lunile septembrie-decembrie 1941, proiectul de buget stabilind veniturile necesare la 15.854 pengö, din care 4.320 subvenție de la stat, iar 11.534 subvenție acordată de biserică. Salariul celor 6 învățători se cifra la 4.800 de pengö, din care statul ar fi acoperit suma de 4.320, iar biserica restul de 480, reprezentând cei 10% stabiliți de lege. Celelalte cheltuieli, până la congruența sumei de 11.534 pengö stabilită ca subvenție din partea bisericii, erau următoarele: 1.000 chiria personalului didactic, 4.000 repararea sălilor, 4.050 mobilier pentru cele 3 săli, 600 încălzirea, 120 iluminatul, 360 plata servitorilor, 324 cota la fondul de pensii, 600 materialul didactic[31]. În privința personalului didactic, s-a decis ca angajările să se facă după ce şcoala va primi aprobarea de funcționare din partea ministerului, constatându-se existența mai multor concurenți[32].

În cazul de la Baia Mare avem de a face cu un curatoriat hotărât, dar şi experimentat în privința chestiunilor juridice şi economice, datorită statului deosebit al membrilor săi: avocați, antreprenori, profesori, care au ocupat funcții importante în administrație. De aici, expunerea logică a argumentelor, respectiv construirea impecabilă a proiectului de buget necesar pentru funcționarea şcolii confesionale. Nu ne este greu să ne întrebăm, însă, cum arăta acest document contabil în cazul unei parohii îndepărtate de centrul eparhial, context în care rolul preotului în acest demers devenea decisiv.

[28] SJMMAN, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Baia Mare*, dosar nr. 708/1941, f. 99.
[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem.*
[31] *Ibidem,* f. 100.
[32] *Ibidem.*

Raportate la starea de război şi la nivelul economic al comunităţilor româneşti, foarte scăzut în unele zone[33], eforturile pentru susţinerea acestui deziderat erau majore, astfel că numărul de 146 de cereri pentru înfiinţarea şcolilor confesionale româneşti (la care se adăugau opt cereri ale comunităţilor rutene din districtul Ciscarpatin), cu 186 posturi de învăţători (plus 10 din partea ruteană), provenite din localităţi care jurisdicţional aparţineau diecezei Maramureşului, ne apare ca fiind remarcabil[34]. Înregistrate până la 31 iulie 1941 la ministerul de resort din Budapesta, acestea denotau existenţa unei solidarităţi româneşti, coordonată de Biserică, în pofida ostilităţii „cu care a fost privită mişcarea din partea unor autorităţi locale”[35].

Analizată la nivel de districte protopopeşti, situaţia solicitărilor de a susţine şcoala confesională denotă diferenţe sensibile între acestea. Astfel, în protopopiatul Baia Mare, din cele 44 unităţi componente (matre şi filii) s-au depus cereri pentru înfiinţarea şcolilor confesionale în 23 de unităţi, cu 31 posturi de învăţători, în timp ce în Chioar au fost solicitări doar în 7 unităţi (din totalul de 36) cu 8 posturi de învăţători. Din cele 44 unităţi ale districtului Satu-Mare, au solicitat şcoală 18, cu 23 de posturi, iar în Seini, dintre cele 31 de unităţi, 14 se înscriseseră în şirul celor care doreau şcoală, cu 17 posturi. Districtul Mănăştur se alătura mişcării, cu 13 solicitări din 27 de unităţi, numărul posturilor de învăţători fiind de 18. Într-o altă zonă, în Districtul Silvaniei, din 37 de unităţi 23 ceruseră şcoală, cu 33 de posturi, cel mai mare număr din întreaga eparhie, iar în apropiere, în protopopiatul Jibou, din cele 37 unităţi, 11 au depus cereri, cu 14 posturi de învăţător. În districtul Ţara Oaşului, din 30 de unităţi doar 4 s-au alăturat mişcării, tabloul fiind întregit de districtele maramureşene. Dacă în protopopiatul Sighet, din 29 unităţi, 18 ceruseră şcoala bisericii 18, cu 24 de posturi de învăţător, iar în Iza, din cele 14 unităţi au fost cereri pentru 6, cu 11 posturi, în Vişeu, alt protopopiat din Vicariatul Maramureşului (condus, de altfel, de titularul protopopiatului, ca vicar foraneu) se înregistrase o singură cerere pentru şcoala bisericii, la Petrova, spre marea nemulţumire a episcopului[36]. În fine, în districtul Ciscarpatin, din cele 40 de unităţi, 8 au cerut şcoală confesională, cu un număr de 10 posturi[37].

Diferenţele mari în ceea ce priveşte asumarea şcolii şi a susţinerii acesteia îşi au explicaţiile, atât în precaritatea economică a multor comunităţi, în special

[33] Sărăcia era endemică în localităţile din Maramureş, cu precădere în zona Vişeu-Borşa.

[34] *Buletinul...,* nr. VII/1941, p. 37. Numărul total al cererilor în favoarea şcolilor confesionale la nivelul celor trei eparhii s-a cifrat la 500, conform afirmaţiilor episcopului Iuliu Hossu la conferinţa episcopilor catolici din Ungaria, desfăşurată în octombrie 1941. Niciuna dintre cereri nu a fost aprobată. Cf. Ablonczy B., *Transilvania reîntoarsă 1940-1944,* p. 179.

[35] *Buletinul...,* nr. VII/1941, p. 37.

[36] Alexandru Rusu nu a ezitat să-l dojenească aspru pentru acest rezultat pe protopopul Vişeului, Victor Ştefiu, care era şi vicar foraneu episcopesc al Maramureşului: „nu putem să nu-Ţi arătăm deziluzia ce-am încercat la citirea rapoartelor ce Ne-ai trimis, prin care unităţi mari şi compacte vin să-şi spovedească – prin supărătoare lamentări de babe – neputinţa de-a se fi ridicat la înălţimea datoriei cerute imperios de actualele împrejurări (…). Ruşinea acestei atitudini a unui întreg district protopopesc o atenuează foarte puţin cererea – insuficient şi defectuos adjustată şi ea – de la Petrova, pe care, totuşi, am crezut că e bine s-o trimitem, pentru a avea şi din părţile acelea măcar o singură unitate”. SJMMAN, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Vişeu*, dosar nr. 168/1941, f. 31.

[37] *Buletinul...,* nr. VII/1941, p. 37.

a celor din Maramureş, dar şi în ostilitatea pe care autoritățile locale din multe locuri au arătat-o, ceea ce a inflluențat decizia într-un sens sau în altul. În același timp, rezultatul poate fi analizat şi din prisma rolului asumat de preotul locului în această ecuație, îndemnurile venite de la Baia Mare fiind clare şi ferme.

Niciuna dintre cererile depuse la nivelul Transilvaniei de Nord pentru înființarea şcolilor confesionale în condițiile asumării susținerii acestora de către comunități nu a fost aprobată de oficialități[38]. Mai mult, comisia Roggeri-Hencke constatase că „în multe cazuri propaganda pentru şcoala română a fost pusă pe seama preoților ca activitate contra Statului; ei au fost în parte persecutați din punct de vedere juridic şi uneori chiar arestați"[39].

Al doilea obiectiv asumat la nivelul diecezei în domeniul şcolar a fost cel legat de catehează, considerată ca fiind „parte esențială din slujba de a învăța a bisericii"[40]. Datoria de a catehiza era considerată de către episcop ca fiind „*un obligament personal de prim ordin* (s.a.)" al fiecărui preot din pastorație, care prima în fața celor mai multe îndatoriri pastorale, „singura excepție fiind cazul providierii vreunui bolnav în primejdie de moarte"[41]. Obligația nu putea fi încredințată altei persoane, decât în temeiul unei autorizări speciale date de Ordinariat[42]. Enunțurile se regăseau în circulara „Noul an catehetic", emisă la 17 septembrie 1942, după ce autoritățile nu au aprobat niciuna dintre cererile de înființare a şcolilor confesionale. Ea avea menirea de a asigura un cadru unitar şi a fi un îndreptar metodologic în problematica învățământului religios, care cuprindea două ore pe săptămână, numărul maxim de elevi care puteau să participe la o oră fiind de 50. Excepțiile vizau „parohiile împrăştiate, de munte (unde frecvența regulată nu poate fi asigurată)", unde se admiteau, în mod „excepțional, mai mulți elevi (cel mult 60-70)" pentru cele două ore alocate săptămânal religiei. Orice schimbare privind numărul orelor trebuia anunțată imediat Ordinariatului, prin intermediul Oficiului protopopesc[43].

Manualele şi cărțile de rugăciune trebuiau să fie „aprobate de autoritatea bisericească în drept," prevederea cu manuale a elevilor constituind o „elementară datorie catehetică", episcopul dispunând achiziționarea acestora de către biserică pentru copiii proveniți din familii sărace[44].

Materia trebuia să fie predată conform „*planului de lecțiuni* (s.a.) aprobat de autoritatea bisericească", iar „*latura practică a învățământului religios"*(s.a.) să fie canalizată înspre „cercetarea bisericii", organizată şi controlată de aproape, precum şi înspre „primirea sfintei taine a spovedaniei şi cuminecării, la care elevii trebuie aduşi cel puțin de două ori pe an (la Crăciun şi la Paşti)". O atenție deosebită era acordată primei cuminecări, aceasta desfăşurându-se „în cadre cât mai sărbătoreşti",

[38] *Al Doilea Război Mondial. Transilvania şi aranjamentele europene*, p. 74-75. Vezi şi Ablonczy Balázs, *op. cit.,* p. 179, 191.
[39] *Al Doilea Război Mondial. Transilvania şi aranjamentele europene*, p. 75.
[40] *Buletinul...*, nr. VII/1942, p. 31.
[41] *Ibidem.*
[42] *Ibidem.*
[43] *Ibidem,* p. 32.
[44] *Ibidem.*

pentru a rămâne întipărită în memoria participanților. Nu era uitată nici problema „cântării bisericești, a cărei importanță nu poate fi deajuns subliniată”[45].

Învățământul religios era supus controlului ierarhic, stabilindu-se ca districtele protopopești să fie împărțite de șefii acestora „în circumscripții catehetice mai mici (de câte cel mult 6-8 unități), în frunte cu cei mai de seamă dintre preoții circumscripției”, care urmau să fie propuși „pentru a li se da autorizarea de controlori catehetici”. Aceștia trebuiau să controleze, cel puțin o dată pe an, situația învățământului religios din circumscripția lor, raportând imediat șefului districtual, care urma să intervină imediat și să solicite, când se impunea, intervenția Ordinariatului. Munca acestor controlori nu-i dispensa pe protopopi „de a se socoti din oficiu șefii controlului catehetic districtual, pe care îl vor și exercita după puteri, căutând să prezideze în plus, pe cât numai se poate personal, și toate examenele de religie, din care sunt a se face adevărate sărbători școlare în toate unitățile”. Controlul învățământului religios din întreaga eparhie revenea inspectorului catehetic și referentului consistorial al chestiunilor catehetice[46].

Nivelurile birocratice de competență produceau trei tipuri de documente: un raport la începutul fiecărui an școlar, pe care fiecare preot îl întocmea și-l trimitea protopopului până la 15 octombrie; „un conspect catehetic sumar” înaintat de către protopop Ordinariatului, până la 31 octombrie; un „raport catehetic de sfârșit de an” pe care șeful districtului îl trimitea structurilor diecezane până la 31 iulie. Nerespectarea termenelor atrăgea diverse sancțiuni, pe care episcopul nu ezita să la aplice[47].

Raportul catehetic era structurat astfel, încât să ofere informații privind numele parohiei și al catehetului, situația inspecțiilor realizate (cine și când), materia predată și rezultatul, situția manualelor de religie, „cercetarea bisericii, împărtășirea și cântările bisericești”[48]. Un asemenea raport, întocmit la 31 iulie 1943 de către protopopul Titus Berinde[49], surprinde desfășurarea catehezei în școlile din districtul Sighet în anul școlar 1942-1943.

Astfel, la Bârsana, catehetul Mihail Hotea reușise să predea toată materia, rezultatul la examen fiind foarte bun. Inspecțiile de peste an au fost realizate de protopop, la 4 martie 1943 și ocazional de preotul A. Dragoș. Situația manualelor era foarte bună, „cercetarea bisericii” se realizase sub conducerea învățătorului, copiii împărtășind-se de 4 ori pe an. În ceea ce privește cântările bisericești, acestea

[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem.*
[49] În *Șematismul pe anul 1936*, Titus Berinde figurează ca preot în parohia Sighet III și protopop onorar (p. 111). La data de 12 octombrie 1940 a devenit administrator protopopesc al districtului Sighet, post devenit vacant ca urmare a faptului că protopopul Ștefan Popp, care era și vicar foraneu al Maramureșului se refugiase în România. Pentru detalii, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare (în continuare MJIAMM), *Colecția documente ecleziastice*, cutia IV, mapa V, dosar nr. 2/1940, f. 116.
La data de 27 februarie 1941, Titus Berinde a fost numit titular al parohiei Sighet I și a fost promovat protopop titular al aceluiași district. Cf. *Buletinul*...nr. II/1941, p. 10.

„nu se propun"[50].

Rezultate asemănătoare se înregistraseră şi la Budeşti, unde catehet era Petru Perşe, dar mai ales la Iapa, unde Alexandru Chindriş predase toată materia, iar rezultatul la examen fusese excepțional. În plus, protopopul remarcase că preotul se ocupase şi de cântările bisericeşti, „cu rezultat îndestulător", că disciplina în şcoală era foarte bună, iar „prima cuminecătură s-a făcut cu solemnitate"[51].

Tot astfel era la Rona de Jos, catehet fiind Eugen Vlad. Şi aici, rezultatul examenului fusese excepțional, aceleaşi aprecieri fiind făcute şi în ceea ce priveşte „cercetarea bisericii" şi prima cuminecare a copiilor, care s-a desfăşurat cu solemnitatea cuvenită[52]. Parohiiile din Sighet (respectiv III, cu Gheorghe Godja catehet, II – preot Dariu Vlad şi I, unde cateheza revenea protopopului Titus Berinde), parohia Văleni, unde predase Alexandru Rusu înregistraseră, de asemenea, rezultate foarte bune. În aceeaşi parametri se defăşurase învățământul religios în şcolile din Călineşti (unde protopopul observa „aptitudinile speciale" ale preotului" I. Drăguş), Hărniceşti (Gheorghe Iurca), Săpânța (Grigore Rițiu; şeful districtului notase, însă, ca observație „frecvența extraordinar de slabă") şi Onceşti, al cărei catehet era Vasile Godja, dar unde „prima cuminecare s-a făcut fără solemnitate"[53].

Rezultate slabe se înregistraseră la Deseşti (catehet era Eugen Dragoş, „materialul predat foarte puțin", preotul fiind bolnav), Fereşti-Corneşti (catehet Victor Cupcea; „materialul nepredat, neînregistrat, situația manualelor slabă"), Năneşti (catehet fiind preotul Petru Bologa; aici, protopopul notează că nu a găsit elevi în şcoală în timpul inspecției pe care a făcut-o în 11 martie 1943, iar „din întrebările date copiilor pe stradă s-a constatat că aceştia ştiu puțin"), Sat-Şugatag (catehet Iuliu Ardelean; „material neterminat, neînregistrat"), Breb (cateheți: Gheorghe Iurca şi Emil Lauran; „materialul nepredat complet", „rezultatul slab e cauzat de împrejurarea că e o singură sală de clasă") şi Valea Porcului, unde „abia câteva zile s-a ținut şcoală, nefiind învățător"[54]. În zona cu rezultate bune se înscriau localitățile Berbeşti (catehet: Octavian Pop; autorul raportului observa că „se observă o ameliorare față de anul trecut" şi „că preotul a înaintat foarte mult în catehizare"), Crăceşti (catehet: Mihai Rednic; „materialul predat complet şi înregistrat", rezultatul fiind foarte bun în clasele I-III şi „îndestulător în clasa a IV-a" unde frevența era neregulată), Giuleşti (catehet A. Huban; „nu se propune materialul prescris, ci în toate clasele acelaşi material"), Sarasău (Gheorghe Moldovan; aici, prima cuminecare se făcuse cu solemnitate), Sârbi (catehet Emil Lauran) şi Vad (Gheorghe Goia).

Raportul întocmit de protopopul Titus Berinde a fost analizat, împreună cu cele trimise de ceilalți şefi districtuali, în şedința consistorială din 2 septembrie 1943, fiind urmat de transmiterea concluziilor, „aşteptând ca străduințele şi ostenelile de pe tărâmul catehetic să fie, în vederea lipsurilor tot mai accentuate, şi mai mult intensificate pe viitor"[55].

[50] MJIAMM, *Colecția documente ecleziastice,* cutia V, mapa IV, dosar nr. 3/1942-1943, f. 9.
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem*
[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem.*
[55] *Ibidem*, f. 2.

Ierarhul aprecia „rezultatele frumoase din Iapa, Rona de Jos, Sighet III, Bârsana, Budeşti, Crăceşti, Onceşti, Hoteni, Săpânţa şi Văleni" şi se declara „surprins de rezultatul slab din Deseşti, Cornești-Fereşti, Năneşti, Sat-Şugatag şi Valea Porcului"[56]. Explicarea raţiunii pentru care „în Giuleşti şi Sat-Şugatag nu s-a observat programa analitică şi s-a propus numai o parte din materialul prescris", necesitatea înlăturării neajunsului că „mulţi elevi nu au fost prevăzuţi cu manuale şi cărţi de rugăciuni", desfăşurarea pretutindeni a examenelor „cu fastul cuvenit şi sub prezidiul celor în drept", desfăşurarea primei cuminecări „cu solemnitatea cerută", identificarea modalităţii „ca în Sârbi, Călineşti, Sat-Şugatag şi Văleni elevii să participe în ceva chip la serviciile divine" erau măsurile dispuse de episcop[57]. În final, se constata că „în ce priveşte instrucţia în cântările bisericeşti, s-a făcut de tot prea puţin şi aşteptăm ca pe viitor să se conformeze cu toţii celor dispuse în cauză"[58].

Comparând, pe baza documentelor, caracteristicile desfăşurării învăţământului religios din Sighet cu cele din celelalte districte, constatăm că asemănările sunt mult mai numeroase decât diferenţele. De exemplu, în ceea ce priveşte districtul Baia Mare, nemulţumirile cele mai mari ale episcopului (care nu sesizase acelaşi lucru în cazul Sighetului) erau acelea că în 22 de şcoli examenul de religie nu fusese prezidat de către protopopul Patriciu Trufaşiu sau de un preot delegat, „cu fastul prescris", ci de „persoane laice" care nu aveau această calitate[59].

Cateheza înregistrase rezultate foarte bune în şcolile din parohiile Baia Mare (I, II, III), Băiţa, Bozânta Mare, Buşag, Merişor, Chiuzbaia, Ferneziu, Groşi, Rus, Şindreşti, Şişeşti şi Tămaia, la polul opus, cu „rezultat nemulţumitor" situându-se parohiile Firiza, Blidar, Satu Nou de Jos, Satu Nou de Sus, Tăuţii de Jos, Ocoliş şi Tăuţii-Măgherăuş. O atenţie aparte era acordată situaţiei din Ulmoasa, episcopul arătând că „deşi nu s-a ţinut şcoală, cateheza trebuia să se facă în biserică"[60]. În rest, ca şi în cazul raportului de la Sighet, observaţiile vizau cuminecările şi cântările bisericeşti, chestiune nevralgică în majoritatea şcolilor.

Conţinutul rapoartelor catehetice şi analiza lor în consistoriu denotă importanţa instituţională acordată învăţământului religios la nivelul administraţiei eparhiale, pornind de la constatarea că „grija bisericii pentru sufletul generaţiei de mâine a credincioşilor se poate manifesta în şcoală numai pe teren catehetic"[61].

Dacă 1941 a fost dedicat pregătirilor necesare înfiinţării şcolilor confesionale, obiectiv asumat, atât la nivel ecleziastic, cât şi comunitar, în perioada următoare, accentul a fost pus, în mod pragmatic, fără a fi abandonat primul proiect, pe desfăşurarea învăţământului religios în şcolile de stat. Mişcarea pentru „şcoala bisericii" a fost cu atât mai meritorie, cu cât contextul în care s-a desfăşurat era marcat de o veritabilă ofensivă culturală a statului ungar, care considera şcoala un instrument instituţional esenţial pentru omogenizarea şi consolidarea naţiunii.

[56] *Ibidem*.
[57] *Ibidem*, f. 2 r-v.
[58] *Ibidem*, f. 2 v.
[59] SJMMAN, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Baia Mare*, dosar nr. 726/1942-1943, f. 55.
[60] *Ibidem.*
[61] *Buletinul....,* nr. VII/1942, p. 31.

Maramureşeni închişi în penitenciarul din Cetatea Făgăraş

Constantin BĂJENARU*

Abstract: Inhabitants of Maramureş in the Penitentiary at Făgăraş Fortress. *The Romanian concentrationary communist system of 1945 to 1964 included a multitude of locations employed to hold the hundreds of thousands of innocent people judged and convicted to political prison for reasons which only the adopted Soviet model could have explained. The penitentiary system of communist Romania managed to transform legions of people into victims, similarly to what happened in all the other countries controlled by the Soviets. For the past three decades, a great many study has been done on this abominable phenomenon; these studies are based either on archive research or the memoirs of the martyrs who suffered countless vicissitudes, enduring affliction which is unimaginable in our days, many of them finding their end between the walls of the terrible communist prisons. Organized as such a prison in 1950, the political penitentiary at Făgăraş Fortress, or the Făgăraş Central Penitentiary, was functional between July 1950 and April 1960, when it stopped functioning as a political detention facility; after that, it stayed active for two more years as a prison for common-law offenders. Among the 5,000 inmates who were imprisoned between the walls of Făgăraş Fortress for shorter or longer terms, there were 38 citizens coming from what is today the county of Maramureş; they will be nominated in the corresponding annex.*
Keywords*: Maramureş, dwellers, prisons, penitentiary, Făgăraş Fortress, communism.*

După cum este îndeobşte cunoscut, sistemul concentraţionar comunist românesc din perioada 1945-1964 a cuprins o multitudine de locaţii şi localităţi pentru a putea încarcera sutele de mii de oameni nevinovaţi judecaţi şi condamnaţi la închisoare politică pentru motive pe care doar modelul sovietic adoptat le putea explica. „Sistemul penitenciar din România comunistă a reuşit să transforme sute de mii de oameni în victime, aşa cum, de altfel, s-a întâmplat în tot spaţiul controlat de sovietici”[1]. Acestui fenomen abominabil i-au fost dedicate în ultimele trei decenii nenumărate studii şi lucrări, bazate pe cercetare de arhivă sau pe memorii ale martirilor care au îndurat nenumărate vicisitudini, suportând lucruri de neimaginat astăzi, mulţi dintre ei dându-şi obştescul sfârşit între zidurile teribilelor temniţe comuniste.

„Experimentul temniţelor şi al muncii forţate din coloniile comuniste a însemnat distrugerea clasei politice interbelice, eliminarea elitei intelectuale,

*Cercetător ştiinţific; doctor în istorie; Muzeul Ţării Făgăraşului „Valer Literat”, Făgăraş; e-mail: bjnrcosti@yahoo.com.

[1] Andrei Muraru (coord.), *Dicţionarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Iaşi, 2008, p. 10.

încarcerarea unui număr mare de țărani, dar şi de clerici ortodocşi şi catolici”[2], precum şi eliminarea funcționarilor din toate ministerele statului român, aducând în locul lor oameni docili şi uşor manevrabili.

Deşi existând antecedente importante, totuşi anul 1947 a reprezentat sfârşitul democrației în România, acum declanşându-se valuri de arestări în rândul membrilor partidelor democrate, dizolvarea partidelor, urmate de alte arestări şi condamnări în rândul celor care se opuneau colectivizării, naționalizărilor forțate sau evacuărilor din locuințe, epurări din aparatul administrativ, din cel polițienesc şi de siguranță, judecătoresc etc.

Anul următor, prin Decretul nr. 221 din 30 august 1948, era înființată Direcția Generală a Securității Poporului, care funcționa, aparent, ca departament al Ministerului Afacerilor Interne, şi având ca principală atribuție „apărarea cuceririlor democratice şi asigurarea securității RPR contra uneltirilor dușmanului din interior şi exterior”[3].

O a doua instituție a sistemului represiv comunist a reprezentat-o Miliția, înființată prin Decretul nr. 25 din 23 ianuarie 1949 şi căreia i se stabilea printre atribuții „menținerea ordinii publice pe teritoriul RPR, apărarea proprietății socialiste prin asigurarea pazei la toate instituțiile de stat, ținerea evidenței persoanelor străine care intrau în țară”[4] ş.a.

Tot în anul 1949, Direcția Generală a Penitenciarelor (DGP) era trecută din subordinea Ministerului Justiției în cea a Ministerului Afacerilor Interne şi printr-o decizie a acestuia din 24 februarie se hotăra modul de organizare şi atribuțiile DGP-ului. Dintre organismele centrale ale acesteia, amintim aici Serviciul îndrumări, care avea printre atribuții „reeducarea morală şi pregătirea profesională a deținuților şi internaților din penitenciare”[5]. Ca organe externe ale DGP, penitenciarele, care erau conduse de un director şi un subdirector, aveau ca rol urmărirea aplicării regimului pedepselor deținuților şi internaților din penitenciare şi „de a supraveghea întreaga activitate ce se desfăşoară în penitenciare pe tărâm gospodăresc, economic şi educativ”[6]. Personalul penitenciarelor era compus din secretarul de grefă, educator, comandant de gardă, primul gardian, gardieni ş.a. Ulterior, în funcție de schimbările instituționale cauzate de apariția sau desființarea unor forme de detenție, DGP a suferit mai multe schimbări în denumire, până la sfârşitul anului 1960, când s-a revenit la prima titulatură.

Prin Decizia nr. 57.286 a MAI, în 4 decembrie 1945 se realiza o organizare a penitenciarelor din țară în funcție de pedepsele pe care trebuiau să le execute deținuții închişi în acestea:

- penitenciar pentru muncă silnică pe viață: Aiud;
- penitenciare pentru muncă silnică pe termen limitat: Caransebeş, Craiova, Oradea şi Sighet;

[2] *Ibidem*, p. 19.
[3] *Buletinul Oficial al RPR*, nr. 19/23 ianuarie 1949.
[4] *Ibidem*.
[5] Apud A. Muraru, *op. cit.*, p. 29.
[6] *Ibidem*.

- penitenciare pentru executarea pedepselor de temniță grea: Alba Iulia şi Arad;

- penitenciare pentru executarea pedepselor corecționale de până la şase luni: Abrud, Baia, Bârlad, Beiuş, Bistrița, Botoşani, Braşov, Câmpulung Moldovenesc, Câmpulung Muscel, Dorohoi, Făgăraş, Miercurea-Ciuc, Oravița, Piatra Neamț, Rădăuți, Râmnicu Sărat, Roman, Sighişoara, Slatina, Târgovişte, Turda şi Vaslui;

- penitenciare pentru executarea pedepselor corecționale de până la doi ani: Brăila, Caracal, Călăraşi, Cluj – Tribunal, Dej, Focşani, Lugoj, Ploieşti, Râmnicu Vâlcea, Târgu-Jiu, Târgu-Mureş;

- penitenciare pentru executarea pedepselor corecționale de la doi la 12 ani: Buzău, Constanța, Deva, Galați, Ocnele Mari, Piteşti, Sibiu şi Timişoara;

- penitenciar pentru toți criminalii de război: Dumbrăveni;

- penitenciar pentru executarea pedepselor politice: Zalău;

- penitenciar pentru femei: Mislea;

- penitenciar pentru recidiviști: Suceava[7].

În anii următori, această specializare a penitenciarelor a cunoscut mai multe modificări, determinate de categoriile de deținuți care au fost internați. În categoria penitenciarelor pentru detenție politică a fost inclusă şi Cetatea Făgăraş, alături de multe altele, care au constituit împreună lagărul concentraționar românesc.

Cetatea Făgăraş este una dintre cele mai mari şi mai bine conservate cetăți medievale din sud-estul Europei. Anterior cetății de piatră, a existat în secolele XII-XIII o fortificație de lemn, care a fost distrusă violent prin incendiere la mijlocul secolului al XIII-lea, în perioada imixtiunii tătarilor din anii 1241-1242. Abia către anul 1400 începe construcția cetății de piatră, care este atestată documentar în anul 1455, când Iancu de Hunedoara numea doi căpitani la conducerea acesteia.

După anul 1526, cetatea devine reşedință nobiliară şi princiară, începându-se lucrări de transformare a cetății în castel şi de edificare a unei noi fortificații exterioare, care vor fi finalizate la mijlocul secolului al XVII-lea. Datorită sistemului de apărare cu ziduri groase şi un şanț de apărare în lățime maximă de 75 metri, cetatea nu a putut fi cucerită niciodată, motiv pentru care a mai fost numită „Cetatea Invincibilă”.

La sfârşitul secolului amintit, odată cu întreaga Transilvanie, cetatea intră în stăpânirea Imperiului Austriac şi Curtea de la Viena decidea transformarea sa în garnizoană militară. Acest statut l-a avut aproximativ două secole şi jumătate, fiind, pe rând, garnizoană austriacă (1696-1867), maghiară (1867-1918) şi românească (1918-1948).

Evident, ca oricare cetate, şi-a avut în toate epocile menționate celule de detenție (în Turnul Temniță), documentele sau alte surse amintind ca fiind închişi aici indezirabili politici ai principilor Transilvaniei, iobagi ai domeniului Cetății Făgăraş, militari, rromi ş.a. În perioada 1916-1918, tot aici au fost întemnițați numeroşi români ardeleni, îndeosebi făgărăşeni, care deveniseră indezirabili

[7] *Ibidem*, p. 34.

regimului de la Budapesta, precum şi cei care se retrăseseră peste munți împreună cu armata în Vechiul Regat, în toamna anului 1916, dar fuseseră capturați de armata de ocupație germană şi retrimişi în Transilvania. În perioada interbelică şi apoi în anii de război, a avut în parte şi statutul de închisoare corecțională pentru pedepsele mai mici.

Pe de altă parte, în două momente cetatea a servit şi ca loc de refugiu pentru cei care, din motive diferite, au trebuit să ia calea pribegiei şi să-şi găsească, cel puțin temporar, un adăpost sigur. Primul s-a consumat imediat după Primul Război Mondial, când, între anii 1920-1923, şi-au găsit cămin aici aproximativ 1.000 de refugiați proveniți din rândurile ruşilor albi, care se opuseseră fără rezultat pozitiv bolşevicilor ruşi[8]. Cel de-al doilea a survenit în toamna anului 1939, după împărțirea teritoriului Poloniei între Germania nazistă şi URSS, când dintre cei aproximativ 100.000 de polonezi refugiați în România, cel puțin câteva sute au găsit adăpost în cetatea Făgăraş.

După dezafectarea totală a penitenciarului, la mijlocul anilor 1960, statul comunist a decis începerea lucrărilor de restaurare a monumentului, având ca scop redarea măreției de odinioară a cetății.

Amenajat ca închisoare comunistă în anul 1950, Penitenciarul politic din Cetatea Făgăraş sau *Penitenciarul Central Făgăraş* a fost funcțional în perioada iulie 1950, când fusese preluat de la Ministerul Forțelor Armate, şi aprilie 1960, când a fost dezafectat ca loc de detenție politică, rămânând încă doi ani cu funcționalitatea de închisoare doar pentru deținuții de drept comun.

În 6 iunie 1950 era constituită o comisie mixtă, formată din câte un delegat al Ministerului Forțelor Armate şi al DGP, având ca scop verificarea închisorii militare centrale Făgăraş în vederea unei posibile transformări a ei în penitenciar al DGP. Câteva zile mai târziu, într-o notă din 10 iunie, comisia îşi prezenta concluziile finale, în esență stabilind că „închisoarea militară centrală Făgăraş se găsea în centrul oraşului, având împrejurul ei parcul public la o distanță de 150 m, fiind despărțită de parc de o mlaştină ce înconjura închisoarea. Localul închisorii era compus din subsol, parter şi două etaje[9]. La etajele I şi II erau dispuse 48 de camere, mari şi mici, folosite ca dormitoare pentru deținuți. Capacitatea de cazare normală era pentru 800 de deținuți în paturi individuale, iar maximum, cu paturi suprapuse, era pentru 1.500 de deținuți. Pavilionul administrativ era separat de închisoare prin zidul închisorii propriu-zise şi făcea față unei bune administrații pentru 1.500 de deținuți.

(...) închisoarea se putea folosi ca penitenciar pentru pedepse mari, datorită construcției închisorii, siguranței pe care o prezenta datorită zidului închisorii şi zidului exterior înalt de 10-15 m şi gros de 3-4 m. Închisoarea (...) era propusă pentru penitenciar având în vedere capacitatea de cazare de 1.500 de deținuți şi posibilitatea de înființare de ateliere de tâmplărie în închisoare, unde ar fi lucrat 700-800 de deținuți, avându-se în vedere materia primă ce se găsea în regiune”[10].

[8] Vezi pe larg, în: Constantin Băjenaru, *Cetatea Făgăraş – refugiu şi adăpost pentru ruşi, cazaci şi ucraineni antibolşevici (1920-1923)*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, V, 2016, p. 419-432.

[9] Constatarea aceasta era eronată, deoarece încă din perioada medievală castelul a avut doar trei niveluri – parter şi două etaje.

[10] A. Muraru, *op. cit.*, p. 302.

Uşile şi ferestrele închisorii erau prevăzute cu gratii de fier, însă securitatea închisorii se baza în special pe poziția şi pe construcția geometrică a cetății, care oferea posibilitatea unei bune legături între posturile de pază. Tentativele de evadare erau, practic, imposibile, în condițiile în care posturile de santinelă erau amplasate, atât înăuntru, cât şi în curtea exterioară a cetății[11].

Spațiile de detenție au fost situate exclusiv în castel, în curtea exterioară fiind amplasată administrația, iar celulele pentru tortură se aflau la parter, în Turnul Temniță, fiind construite încă din perioada medievală.

Prin Ordinul nr. 3.894 al MAI, din 25 septembrie 1950, printre altele se decidea ca: „3. Foştii polițişti să fie transferați de la Penitenciarul Târgşor la Penitenciarul Făgăraş; 4. O comisie se va deplasa la Penitenciarul Făgăraş pentru a verifica pe foştii polițişti, prezentând direcției generale respective un tabel nominal cu cei care trebuie să rămână în penitenciar, urmând ca restul să fie scoşi şi trimişi la muncă pe şantierul canalului Dunăre-Marea Neagră”[12].

Până la acel moment, se aflau în detenție în Penitenciarul Târgşor aproximativ 800 de foşti polițişti şi relativ puțini jandarmi şi SSI-şti[13], care fuseseră aduşi aici, în decembrie 1948, de la penitenciarele din Piteşti şi Craiova. În perioada 29 septembrie-7 octombrie 1950, au fost aduşi la Făgăraş circa 800 de deținuți aparținând categoriilor amintite, pentru ca, până la sfârşitul anului, să mai fie internați alți aproximativ 200 de deținuți, ridicând numărul total la circa 1.000 de deținuți; în marea lor majoritate nu aveau niciun fel de condamnare judecătorească.

În cursul anului următor, au fost internate la Făgăraş două mari loturi de arestați, primul intrând începând cu 1 martie 1950 şi numărând aproximativ 200 de foşti polițişti şi jandarmi, rămaşi în cadrele Miliției până în anii 1949-1950. Relativ mulți dintre cei care aderaseră anterior la Partidul Muncitoresc Român fuseseră „demascați” cu ocazia verificărilor membrilor de partid şi excluşi, în principal, din cauza participării lor la operațiunile militare ale României pe Frontul de Est, precum şi la acțiunile „contra clasei muncitoare şi a mişcării revoluționare”. Majoritatea dintre aceştia au fost arestați în luna februarie şi internați la Penitenciarul Central Făgăraş în baza Ordinului nr. 300.361/1951 al MAI[14]. Pe de altă parte, în luna aprilie 1951 câteva sute de deținuți erau transferați de aici la Unitatea de Muncă nr. 3 Saligny, devenită mai târziu UM 3 Cernavodă. Cel de-al doilea mare lot de deținuți intra în Penitenciarul Făgăraş începând cu data de 8 octombrie 1951, fiind alcătuit exclusiv din foşti angajați ai SSI, care fuseseră arestați în mare majoritate în cursul verii şi internați aici în baza Ordinului nr. 401.200/1951 al MAI[15].

Din Statul de organizare pentru perioada 1 mai 1958-1 august 1959, aprobat de generalul Gheorghe Drăghici, în privința Penitenciarului de categoria a II-a

[11] *Ibidem*, p. 303.

[12] Apud Ioan Ciupea, Virgil Țârău, Florentin Olteanu, Andrea Dobeş, Robert Fürtös, Cosmin Budeancă, *Făgăraş. Închisoarea polițiştilor*, vol. II, lucrare aflată în manuscris.

[13] SSI=Serviciul Secret de Informații al României.

[14] I. Ciupea, V. Țârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.

[15] *Ibidem*.

Făgăraş erau aprobate 56 de funcţii, dintre care trei de conducere, iar celelalte distribuite celor şase compartimente. Prin urmare, structura personalului penitenciarului avea următoarea formă:

- şef de penitenciar (gradul de locotenent-colonel);
- locţiitor şef penitenciar/locţiitor politic (locotenent-colonel);
- ofiţer inspector prim cadre (căpitan);
- Secretariat: - secretar dactilograf;
- Pază şi regim: - ofiţer serviciu prim: trei posturi (locotenent major);
  - sergent punct control: şase posturi (plutonier);
  - sergent supraveghetor principal: 11 posturi (plutonier);
  - sergent supraveghetor: 12 posturi (sergent major);
  - sergent exc.(!?) exterior: şase posturi (sergent);
- Evidenţă deţinuţi: - lucrător principal evidenţă deţinuţi;
  - lucrător evidenţă deţinuţi;
- Biroul financiar-contabilitate: - şef birou;
  - casier principal;
- Aprovizionare şi gospodărie: - contabil principal;
  - contabil;
  - şef popotă (transformat ulterior);
  - magazioner principal: două posturi;
  - sergent magazioner (plutonier);
  - sergent conducător auto (plutonier);
- Sanitar: - medic penitenciar urban;
  - felcer medical sau ofiţer sanitar I: două posturi.

În total, din cei 56 de angajaţi ai Penitenciarului Făgăraş, şase erau ofiţeri, 37 subofiţeri şi 13 angajaţi civili[16]. La finele anului, într-un alt Statut de organizare al Penitenciarului apăreau 60 de funcţii, diferenţa provenind din faptul că numărul de supraveghetori principali fusese suplimentat cu patru posturi[17].

*

Regimul de detenţie. De-a lungul celor zece ani de funcţionare, Penitenciarul Făgăraş a fost supus mai multor reglementări adoptate de MAI, amintind aici doar câteva dintre cele mai importante. Una dintre acestea, dar care n-a fost mai deloc respectată, a constituit-o cea prevăzută în articolul 27 al Hotărârii nr. 729 din 1951, prin care se prevedea ca „deţinuţii aflaţi în urmărire penală să fie ţinuţi în penitenciare numai pe durata legală a instrucţiei sau cercetării. Concentrarea deţinuţilor în grupări mai mari de 30 de oameni este interzisă”[18].

[16] Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii Bucureşti, Fond *M.I./D.M.R.U.*, Vol. 9, *Dosar nr. 1. State de organizare din DGPCM. În vigoare de la: 1.V.1958 – 1.VIII.1959*, p. 433-437.

[17] *Ibidem*, Vol. 37, *Dosar nr. 3. State de organizare din DGPCM (Original). În vigoare de la: 1.VIII.1959 – 1.X.1959*, p. 241-244.

[18] Apud A. Muraru, *op. cit.*, p. 43.

Tot în această hotărâre, prin articolul 34 se stipula că în penitenciarele cu regim sever, precum era şi Făgăraşul, „regulile privind primirea coletelor, corespondenței, precum şi scoaterea deținuților la plimbare erau modificate prin decizia MAI pentru fiecare penitenciar în parte”[19].

Câțiva ani mai târziu, prin Circulara transmisă la 19 aprilie 1955 de către prim-locțiitorul Direcției Generale a Penitenciarelor, Coloniilor şi Unităților de Muncă, către penitenciarele de maximă siguranță – Făgăraş, Aiud, Gherla, Piteşti ş.a. –, se dispunea neaplicarea articolului 28, literele c şi e, din amintita hotărâre (referitor la drepturile deținuților aflați în prevenție la primirea, lunar, a unui pachet, a sumei de 50 lei şi la vorbitor cu familia) şi a articolelor 30-31 relative la drepturile la pachet, corespondență şi vorbitor ale deținuților „contrarevoluționari”[20]. Strict referitor la situația deținuților din Penitenciarul Făgăraş, în acelaşi document se specifica faptul că deținuții de aici, „foşti polițişti şi SSI-işti, (...) să nu aibă dreptul de a primi pachet, vorbitor şi scrisori decât cu aprobarea specială dată de la caz la caz de Direcția a VIII-a din minister”[21].

Condițiile de detenție. În toată perioada în discuție foştii polițişti şi SSI-işti au fost puşi pe aceeaşi treaptă cu legionarii, după cum o relevă, de pildă, un ordin al MAI din 19 ianuarie 1954, prin care se decidea punerea în libertate a tuturor deținuților cu pedeapsa expirată, dar care nu fuseseră eliberați la termenul pedepsei; făceau excepție de la acest ordin legionarii, polițiştii şi SSI-iştii[22].

Regimul de pază şi pedepsele. Regimul de pază era reglementat printr-un regulament privitor la organizarea pazei interioare şi exterioare. Tot prin acest regulament au fost stabilite numeroase pedepse la care au fost supuşii deținuții pe întreaga perioadă de detenție. Articolul 59, referitor la organizarea pazei interioare, preciza că nu li se permitea deținuților „să întrețină discuții zgomotoase, să, cânte, să danseze, să comunice prin ciocănituri în pereți cu camerele vecine sau să se apropie şi să staționeze la ferestrele camerelor. În caz de abateri din partea deținuților, îi avertizează şi, în acelaşi timp, raportează ofițerului de serviciu”[23].

Articolul 80 din acelaşi Regulament preciza că o altă îndatorire a pazei era aceea de a supraveghea ca deținuții scoşi la plimbare „să nu discute, să nu stea pe loc. Orice nereguli sau abateri din partea deținuților scoşi la plimbare trebuie să fie raportate ofițerului de serviciu”[24].

*

Maramureşeni închişi în Cetatea Făgăraş. Cercetările de până acum ne-au condus la depistarea unui număr de 38 de deținuți cu origini maramureşene sau cu alt loc de naştere, dar cu domiciliile în actualul județ Maramureş, care au fost

[19] *Ibidem*.
[20] A. Muraru, *op. cit.*, p. 43-44.
[21] Apud A. Muraru, *op. cit.*, p. 304.
[22] A. Muraru, *op. cit.*, p. 48.
[23] Radu Ciuceanu (coord.), *Regimul penitenciar din România (1940-1962)*, Bucureşti, 2001, p. 252.
[24] *Ibidem*, p. 255.

închişi în Penitenciarul Cetatea Făgăraş.

Astfel, 12 dintre ei s-au născut şi şi-au desfăşurat activitatea profesională în cadrul judeţului Maramureş, 17 sunt originari din Maramureş, însă îşi desfăşurau activitatea în alte judeţe, iar nouă erau născuţi în alte zone din ţară, dar având domiciliul în localităţi din judeţul Maramureş. În cele două cazuri din urmă, situaţia este explicabilă prin aceea că legislaţia română în domeniu permitea transferări dese ale funcţionarilor publici dintr-un judeţ în altul, fie în apropiere, fie mult mai departe.

Dintre cei 39 de deţinuţi identificaţi, doar doi au fost condamnaţi de drept comun – unul pentru furt şi celălalt pentru delapidare –, restul fiind deţinuţi politici, care proveneau din sfera Poliţiei/Miliţiei (20), Serviciul Siguranţei Interne (6) şi Jandarmeriei (4). Alţi trei fuseseră gardieni, unul informator SSI, unul colonel de armată (informator) şi un altul fusese condamnat pentru crime de război.

ANEXA

Maramureşeni internaţi în Penitenciarul Central Făgăraş

1. **Amarandei Gheorghe**, poliţist, a trecut prin Jilava, Făgăraş, Baia Sprie, Cavnic[25].

2. **Ardeleanu V. Ioan** (zis Lendel), n. în 6 martie 1886 la Baia Mare, fiul lui Vasile şi Ana, domiciliat în Baia Mare, str. Plugarilor 4; fără ocupaţie la data arestării/fost gardian public; avere: 284 mp şi o casă; părinţii: decedaţi, foşti cârciumari/cărăuşi; 4 clase elementare; arestat pentru „activitate intensă contra clasei muncitoare"; internat către Securitatea Baia Mare în 28 iulie 1952, la Făgăraş (25 iulie 1952), apoi Timişoara, Satu Mare. Decedat în 29 septembrie 1955; gardian III la Poliţia Sighet[26].

3. **Bacinschi V. Gheorghe**, n. în 2 mai 1898 la Giuleşti, Maramureş, fiul lui Vasile şi Ioana, dom. Sighet, str. Vasile Munteanu 62, miliţian la data arestării/fost agent de poliţie din 1923, fără avere/ familie de ţărani săraci, 4 clase elementare, căsătorit, cu doi copii, membru PMR, apoi exclus, arestat în 26 februarie 1951. Evidenţa detenţiei: Făgăraş (din 5 martie 1951), 24 luni Centrul Militar (CM), Cernavodă 3 (ianuarie 1953-decembrie 1953), MAI Baia Mare (27 ianuarie 1954), Oradea (din 4 mai 1954) cu mandat de arestare pentru activitate contrarevoluţionară: „în timpul cât a fost agent Poliţist al Burgheziei a dus o luptă intensă contrarevoluţionară"; eliberat la 30 noiembrie 1954[27]. A funcţionat în cadrul Poliţiei Făgăraş (*Monitorul Oficial* – în continuare *MO*, nr. 166/25 iunie

[25] Cf. I. Ciupea, V. Ţârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.
[26] Cf. Fişa Matricolă Penală (în continuare FMP).
[27] Cf. FMP.

1945); agent III în Poliția Sighet (*MO*, nr. 259/12 noiembrie 1945)[28].

4. **Balea I. Mihail**, n. în 22 aprilie 1906 la Sighet, dom. Măcin, Tulcea, fost şef grupă SSI, Agentura Frontul de Vest, avere: 1 ha; licențiat în ştiințe naturale; căsătorit, 1 copil; apolitic. Arestat pentru „activitate contra clasei muncitoare" şi închis la Făgăraş (din 8 octombrie 1951-10 septembrie 1955)[29].

5. **Băbuțiu M. Gavrilă**, n. în 14 mai 1901 la Sighet, dom. în Făgăraş, str. Vasile Roaită 13, plut. maj. în Miliție, 1,25 ha (țăran mijlocaş), trei clase de liceu, membru PMR, anterior apolitic. Arestat de Parchetul Curții din Cluj pentru „crime contra umanit[ății]": „a maltratat şi schingiuit elemente din mişcarea ilegală muncitorească"; condamnat la patru ani de detenție; închis la Făgăraş (cu 1 iunie 1951), reprimit de la Jilava (din 15 octombrie 1952); a mai fost închis episodic: MAI Stalin/Braşov (din 22 noiembrie 1953), MAI Baia Mare (din 25 iulie 1954), Jilava (din 10 martie 1955), Oradea (din 18 martie 1955), Jilava (din 19 aprilie 1955), Făgăraş (din 15 mai 1955); eliberat în 8 octombrie 1955[30]. Registrator adjutant gradul 1 la Poliția Făgăraş (*MO*, nr. 195/22 august 1944); registrator arhivar, mânuitor de bani şi valori la Pol. Făgăraş (1947-1948) (*MO*, nr. 170/28 iulie 1947; *MO*, nr. 134/12 iunie 1948); plut. maj. şef miliție jud. Făgăraş; membru PCR din 1945, propus excludere în martie 1950[31].

6. **Buliga Dumitru**, plutonier jandarm, condamnat în 1949, cu detenții la Gherla, Baia Sprie (1951-1952; o alta neprecizată) Jilava şi Făgăraş[32].

7. **Ciobanu T. Grigore**, n. 20 iulie 1925 la Şelaru, regiunea Argeş, dom. în Baia Mare, str. Jozsa Bela 5, dactilograf SSI, fără avere, trei clase de liceu, apolitic. Arestat şi internat inițial pentru doi ani, apoi pentru patru, la Făgăraş (din 27 septembrie 1951); pentru puțin timp a fost deținut la Cernavodă – Constanța (până în 10 mai 1954); eliberat la 29 martie 1955[33].

8. **Codrea T. Ioan**, n. 10 mai 1902 la Iapa, Maramureş, dom. în Timişoara, str. Eneas 87, contabil/anterior comisar adjunct Timişoara, fără avere, origine muncitorească, patru clase de liceu, căsătorit, 2 copii, apolitic. Arestat şi condamnat în 1950, „pentru activitate contra clasei muncitoare", la patru ani de detenție şi internat la Făgăraş (din 1 octombrie 1950 până în 15 aprilie 1951). Internat anterior de Securitatea Timişoara la Piteşti (din 27 iulie 1948), apoi la Târgşor (din 25 decembrie 1948). A mai fost internat la Poarta Albă, Făgăraş (din 20 iunie 1954), MAI Baia Mare (transferat în 2 decembrie 1954), Satu Mare (din 13 mai 1955), Oradea (din 12 iulie 1955), Jilava (din 5 noiembrie 1955), Oradea (din 4 ianuarie 1956); eliberat la 12 aprilie 1956[34].

9. **Codrea I. Petre**, n. în 27 iunie 1909 la Berbeşti, Maramureş, dom. în Bucureşti, str. Suceava 1, funcționar, fost agent SSI, fără avere, absolvent liceu,

[28] Cf. I. Ciupea, V. Țârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.
[29] Cf. FMP.
[30] Cf. FMP.
[31] Cf. I. Ciupea, V. Țârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.
[32] Cf. *Ibidem*.
[33] Cf. FMP.
[34] Cf. FMP.

necăsătorit, membru PMR (anterior apolitic). Condamnat pentru „activitate contra clasei muncitoare” la doi ani şi internat la Făgăraş (din 15 octombrie 1951), apoi majorată pedeapsa cu alți doi ani. A peregrinat apoi prin mai multe închisori: Ocnele Mari, Mărgineni (din 4 septembrie 1953), Făgăraş (din 15 mai 1954), Tg. Ocna (din 26 mai 1955), Jilava, (din 1 iulie 1955), MAI Bucureşti (din 29 octombrie 1955). A fost arestat din nou în 8 februarie 1961 şi condamnat la 8 ani pentru „uneltire”, fiind închis la Gherla (din 4 decembrie 1961, apoi din 17 februarie 1962), Giurgeni (din 14 mai 1963), Ostrov (din 3 iulie 1964); grațiat şi eliberat în 29 iulie 1964[35].

10. **Dragomir A. Augustin**, n. în 23 decembrie 1911 la Copalnic-Mănăştur, Maramureş, dom. în Cluj, str. Vörösmarti 8, referent tehnic, fost comisar-şef, fără avere, licențiat în drept, căsătorit, fost membru PMR. Arestat şi internat, pentru „înaltă trădare”, din 26 iunie 1952, fiind deținut în: Colonia Cernavodă 3 (16 ianuarie 1953), Colonia Poarta Albă (din 15 februarie 1954), MAI Hunedoara (din 4 mai 1954), Alba Iulia, Deva (18 martie 1955); condamnat din nou de Parchetul Militar Stalin „pentru înaltă trădare” la 6 ani şi internat la: MAI Deva (6 iunie 1955), Făgăraş (27 noiembrie 1956) şi Alba Iulia; eliberat în 5 noiembrie 1957[36].

11. **Droboş P. Vasile**, n. în 23 iunie 1899 la Cărbunari, Maramureş, dom. în Timişoara, Calea Aradului 51, agricultor/fost gardian public (1930-1937), avere: 5 ha („împroprietărit 1946”), 4 clase de liceu, căsătorit, 4 copii, apolitic. Arestat de Siguranța Ploieşti şi internat la Jilava (30 noiembrie 1949), apoi la Târgşor (29 septembrie 1950), Făgăraş (6 octombrie 1950), Cluj (22 iunie 1953). Depus la Jilava (2 martie 1954) pentru „crimă contra umanității”: „în timpul serviciului său de Polițist, a participat la arestarea şi maltratarea elementelor comuniste”; eliberat de la Văcăreşti în 10 martie 1955. O altă FMP, întocmită după a doua arestare (17 august 1957), oferă date suplimentare: porecla „Bartolomei”, dom. în Corneşti, str. Gării 13, Târnăveni, maistru pomicol GAS Corneşti, fără avere; antecedente: „A mai fost condamnat 7 ani şi s-a eliberat în 1955 de la Văcăreşti”. Condamnat de TM Regiunea III Cluj la 9 ani de detenție, a fost închis la Timişoara (19 august 1957), Jilava (25 noiembrie 1957), Gherla (18 decembrie 1957), Făgăraş (26 octombrie 1958), eliberat în 16 decembrie 1959[37].

12. **Firtea Gh. Gheorghe**, n. în 11 noiembrie 1919 la Baia Mare, dom. în Timişoara, str. Barbu Delavrancea, contabil/fost agent SSI, fără avere, căsătorit, 1 copil, studii: „bacaloreat comercial”. Arestat şi condamnat la doi ani de închisoare – din 26 iunie 1952 –, fiind internat la Făgăraş (26 iunie 1952), Colonia Capul Midia (1953), Făgăraş (27 mai 1954). Procuratura Generală îl condamna din nou (la 1 iulie 1954), pentru activitate contra clasei muncitoare: „ca agent SSI a desfăşurat activ[itate] c[ontra] cl[asei] muncit[oare]; a fost închis în Cluj (12 septembrie 1955), ridicat de MAI (11 ianuarie 1956) şi reprimit (23 ianuarie 1956), apoi la Securitatea Cluj (15 martie 1956) pentru cercetări[38].

[35] Cf. FMP.
[36] Cf. FMP.
[37] Cf. FMP.
[38] Cf. FMP.

13. **Furnică I. Chirilă**, n. în 11 noiembrie 1906 la Buciumi, Tecuci, dom. în Poienile de sub Munte, Vişeu, funcţionar/fost plutonier jandarm, fără avere, 4 clase primare, căsătorit, 1 copil, la data arestării membru Frontul Plugarilor. Arestat şi condamnat la 25 de ani pentru crime de război: „ca şef de post jandarmi a executat comunişti evrei". Închis la Jilava (26 aprilie 1952), Valea Neagră (22 mai 1953), Baia Sprie (14 iulie 1953), Piteşti (1954), Aiud (22 aprilie 1955), Făgăraş (1955); eliberat în 29 octombrie 1955[39].

14. **Glük I. Mihai**, n. în 11 aprilie 1903 la Şomcuta Mare, Maramureş, dom. în Zalău, str. T. Vladimirescu 13, funcționar/fost polițist, fără avere, 5 clase de liceu, căsătorit, 1 copil, membru PMR. Arestat în 2 mai 1950 şi închis la Satu Mare (21 iunie 1950), Făgăraş (29 aprilie 1951), Cernavodă 3 (26 septembrie 1953), ridicat de MSS (25 octombrie 1953), Oradea (4 mai 1954); eliberat la 5 august 1954. Condamnat din nou, de Tribunalul Oradea (25 februarie 1955) la 7 ani, apoi redusă la pedeapsa la 5 ani, deoarece „în timpul cât se afla în serviciul poliției burghezo-moşiereşti a luat parte la arestarea şi urmărirea elementelor comuniste şi muncitoreşti". Închis la Oradea, Cluj (23 martie 1955), Oradea (21 iunie 1955); eliberat în 6 octombrie 1955[40]. Numit comisar adjunct la Poliția Satu Mare (*MO*, nr. 62/14 martie 1946), apoi comisar adjunct la Salonta (*MO*, nr. 222/25 septembrie 1946); transferat la Satu Mare în 15 decembrie 1946 (*MO*, nr. 17/21 ianuarie 1947). A intrat în PCR în 1945, însă a fost propus pentru excludere în martie 1950. „Între 1927-38, ag[ent] poliție la Satu Mare, a participat la arestarea şi maltratarea celor care activau în mişcarea muncitorească (adnotare: Trebuie exploatat. Ce lucruri cunoaşte despre ag. provoc[atori]). În timpul răzb[oiului] a fost deportat de autoritățile maghiare. Comportarea sa nu este cunoscută. După 23 Aug[ust] `44, a reintrat în Pol. Satu Mare, com[isar] adj[unct]. Afaceri de contrabandă în stil mare, s-a îmbogățit. La percheziția făcută în 1947 de către Serv. Economic, a fost găsit la domiciliul său un stoc destul de mare de mărfuri de contrabandă şi suma de 60.000 lei, imediat după stabilizare. A amenințat cu moartea pe unul din cei ce conduceau percheziția, în cazul când va încerca să ia măsuri împotriva lui"[41].

15. **Hotea M. Gheorghe**, n. în 22 februarie 1917 la Seliştea-Sighet, dom. în Bârsana, învățător/fost comisar, fără avere, licențiat în drept, divorțat. Arestat în 5 ianuarie 1949, a fost internat la Jilava; condamnat la 14 august 1949 la muncă silnică pe viață, pentru „crimă de război": „ca şef al Poliției comisar, a exterminat 40 cetățeni evrei pe teritoriul unde s-a purtat războiu"; a fost închis la: Aiud (9 august 1950), Făgăraş (25 octombrie 1951), Galați (21 martie 1955). Ulterior, pedeapsa a fost redusă la 12 ani şi 6 luni şi internat la Jilava (8 septembrie 1956). Condamnat de TM Reg. II Bucureşti (145/1957) la 25 de ani temniță grea şi închis la Făgăraş (12 ianuarie 1958) şi Gherla (15 februarie 1960); eliberat în 14 aprilie 1964[42].

[39] Cf. FMP.
[40] Cf. FMP.
[41] Cf. I. Ciupea, V. Țârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.
[42] Cf. FMP.

16. **Matus Gh. Petru**, n. în 5 iunie 1905 la Valea Porcului – Sighet, dom. în Sighet, str. Maxim Gorki 26, tâmplar metal, fără avere, 3 clase, căsătorit, 8 copii, apolitic. Închis la Jilava (17 martie 1954), pentru „crimă cont[ra] umanității": „fiind informatorul Siguranței, a furnizat informații cu privire la activitatea comunistă ilegală". Condamnat de Tribunalul Oradea (101/ 1955) la 7 ani detenție grea şi închis la Oradea, Jilava (22 august 1956), Făgăraş (9 februarie 1957), Gherla (17 februarie 1960); eliberat în 14 martie 1961[43].

17. **Muste A. Ioan**, n. în 24 februarie 1933 la Văleni – Lăpuş. Arestat preventiv pentru furt, şi închis în penitenciarele Cluj (21 februarie 1956) şi Făgăraş (11 octombrie 1956), „pt. munci"[44].

18. **Nichita S. Pavel**, n. în 1 aprilie 1911 la Borcut – Târgu-Lăpuş, dom. în Bucureşti, Şoseaua Măgurele 102, gardian public, fără avere, 4 clase elementare, căsătorit, legionar. Arestat la 22 ianuarie 1941 şi condamnat de TM Bucureşti inițial la muncă silnică pe viață, apoi la 25 de ani pentru rebeliune, fiind închis la Aiud, Nistru (24 aprilie 1951), Făgăraş (22 aprilie 1955), Aiud (6 iunie 1956); eliberat în 16 aprilie 1964[45].

19. **Onia I. Petru**, n. în 11 iunie 1920 la Slatina, Sighet, dom. în Sighet, str. Gh. Doja 67, muncitor/fost funcționar, fără avere, 8 clase de liceu, căsătorit, 2 copii. Internat de către Securitatea Satu Mare la 25 august 1952 în Penitenciarul Satu Mare, apoi la Făgăraş[46].

20. **Paşca V. Grigore**, n. în 15 iunie 1911 la Pomi, Satu Mare, dom. în Baia Mare/Pomi, avocat/fost comisar de poliție, fără avere, licențiat în drept, necăsătorit. Arestat în 1948 şi închis la Piteşti, Craiova (1 august 1948), Târgşor (5 decembrie 1948), Făgăraş (30 septembrie 1950); ulterior internat 24 luni în UM Cernavodă 3, Poarta Albă (27 septembrie 1953), Jilava (15 decembrie 1954), Timişoara (19 decembrie 1954). Arestat preventiv în 5 mai 1955) de Procuratura Generală şi acuzat de activitate contra clasei muncitoare, a fost internat la MAI Timiş (11 mai 1955), MAI Bucureşti şi reprimit la Timiş (31 mai 1955); eliberat în 1 februarie 1956[47].

21. **Perța M. Vasile,** n. în 20 august 1919 la Botiza, Maramureş, dom. în Botiza, str. Principală 219, agricultor/fost jandarm, averea: 2 ha, 4 clase elementare, căsătorit, 3 copii, fost membru PNȚ. Arestat preventiv la 9 noiembrie 1958 pentru că „a avut o serie de manifestări duşmănoase la ad[resa] URSS şi RPR"; condamnat de TM Cluj la 7 ani corecție pentru uneltire şi închis la Satu Mare (9 decembrie 1958), Gherla (5 februarie 1959), „5 VIII 59, ord. transf. la Galați, 26 XII 59, ord. transf. la Făgăraş", Făgăraş (25 ianuarie 1960), Gherla (17 februarie 1960), Sighet (28 februarie 1960); eliberat în 5 martie1960[48].

[43] Cf. FMP.
[44] Cf. I. Ciupea, V. Țârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.
[45] Cf. FMP.
[46] Cf. I. Ciupea, V. Țârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.
[47] Cf. FMP.
[48] Cf. FMP.

22. **Petrovan Gh. Gheorghe**, n. în 14 octombrie 1899 la Petrova, Maramureş, dom. în Oraşul Stalin/Braşov, str. Petőfi 8, pensionar/fost colonel, căsătorit. A fost închis la Jilava (17 februarie 1951), apoi condamnat pentru crimă contra umanităţii: „fiind în centrul de informare al MStM, în activit[atea] sa a supus la tratam[ente] neomenoase pe cei care îi cerceta" şi internat la Oneşti, Borzeşti (28 februarie 1953), Jilava (1 martie 1953), Făgăraş?, Gherla[49].

23. **Pop V. Petru**, n. 9 august 1902 la Mănăştur, Satu Mare, dom. în Baia Mare, str. Victoriei 47, agent de poliţie, fără avere, 2 clase de liceu, căsătorit. Arestat în iulie 1948 şi închis la Piteşti, Craiova (5 august 1948), Târgşor (5 decembrie 1948), Făgăraş (1 octombrie 1950). Condamnat la 24 luni UM, începând din 9 aprilie 1951, UM 3 Saligny (24 aprilie 1951); condamnare majorată cu alte 24 de luni şi internat în Colonia Cernavodă 3, MAI Baia Mare (27 ianuarie 1954), Oradea (4 mai 1954). Condamnat de TMT Oradea la 8 ani temniţă grea pentru activitate împotriva clasei muncitoare; eliberat în 25 august 1954[50].

24. **Radu V. Ioan**, n. în 20 mai 1911 la Bârsana, Maramureş, dom. în Bucureşti, Calea Victoriei 91, locotenent DGM/comisar adjunct, fără avere, 12 clase, necăsătorit. Arestat şi internat la Făgăraş (21 februarie 1951); a primit 24 luni Centru Militar, fiind trimis la Cernavodă 3, apoi Poarta Albă, MAI Hunedoara (14 mai 1954), Alba Iulia (18 martie 1955). În martie 1955 a fost condamnat pentru „înaltă trădare": „a dus activitate intensă asupra clasei muncitoare şi mişcării revoluţionare", închis la MAI Deva (6 iunie 1955), dar eliberat în 14 noiembrie 1955, fiind amnistiat[51].

25. **Rocaş I. Gheorghe**, n. în 1 februarie 1914 la Iapa, Maramureş, dom. în Cluj, str. Vlahuţă 3/Gelu 7, funcţionar RATA/comisar şef Poliţie, fără avere, licenţiat în drept, căsătorit, 1 copil, membru PMR. Arestat în 1950 şi internat la Suceava, Făgăraş (2 noiembrie 1950); condamnat la 24 luni CM, prin Decretul 526/26 VI 1952, şi trimis la Cernavodă 3, apoi preluat de MAI Suceava (26 mai 1954). Condamnat de Procuratura Generală la 6 ani de temniţă grea, deoarece „în timpul când a fost în poliţie/Siguranţă a dus activitate contra clasei muncitoare", apărând în închisoarea Suceava (23 februarie 1956), dar eliberat în 17 iuie 1956[52].

26. **Simedrea A. Avram**, n. în 5 aprilie 1895 la Luncani de Jos, Brad, Hunedoara, dom. în Baia Mare, str. I. Grünvald 8, pădurar/gardian public, fără avere, 4 clase gimnaziale, căsătorit, apolitic. Arestat în1948 şi internat de Siguranţa Satu Mare la Piteşti (3 august 1948), apoi Craiova (5 august 1948), Târgşor (6 decembrie 1948), Făgăraş (3 octombrie 1950); la 24 aprilie 1951 predat UM nr. 3 Saligny, apoi la Cernavodă 3; eliberat în 11 februarie 1953[53].

27. **Stan Gh. Teodor**, n. în 12 iunie 1912 la Săpânţa, Maramureş, dom. în Sighet, str. 9 Mai 12, funcţionar/fost poliţist, fără avere, 4 clase primare, căsătorit, 2 copii, membru Frontul Plugarilor. Arestat în 29 decembrie 1951 şi condamnat

[49] Cf. I. Ciupea, V. Ţârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.
[50] Cf. FMP.
[51] Cf. FMP.
[52] Cf. FMP.
[53] Cf. FMP.

la 2 ani corecție și 200 de lei amendă (40 zile) pentru uneltire și favorizarea infractorului; încarcerat la Jilava (26 iunie 1952), Făgăraș (16 noiembrie 1952); eliberat la 6 februarie 1954[54].

28. **Steța G. Grigore** (Dura), n. în 20 aprilie 1907 la Borșa, Maramureș, dom. în Borșa, muncitor pădure/„om de serviciu SSI", fără avere, 4 clase primare, căsătorit, apolitic. Arestat pentru 24 luni UM (Decretul nr. 446/27 IX 1951), apoi pentru alte 24 de luni și internat la Cernavodă 3, Capul Midia (9 iulie 1953), Poarta Albă (26 septembrie 1953), Făgăraș (27 mai 1954)[55].

29. **Șoncuteanu P. Petre**, n. în 25 ianuarie 1906 la Baia Mare, dom. în București, str. Lazăr Grünberg 3, raion 23 August, fără ocupație/fost funcționar, fără avere, absolvent liceu, căsătorit. Arestat la 1 decembrie 1957 și condamnat la 5 ani corecție pentru delapidare; internat la Văcărești (1 decembrie 1957), drept comun Făgăraș (7 februarie 1958), Vlădeni (2 iulie 1958), Văcărești (6 iulie 1958), Poarta Albă (11 iulie 58), Văcărești (5 octombrie 1959), Poarta Albă (4 decembrie 1959); eliberat în 31 decembrie 1961[56].

30. **Tira V. Dumitru**, n. în 1 noiembrie 1896 la Baba, Maramureș, dom. în Dej, str. Engels 6, avocat/fost șef poliție, licențiat în drept, căsătorit. Arestat de Securitatea Dej și internat la Pitești (30 iulie 1948), Târgșor (decembrie 1948), Făgăraș (2 octombrie 1950), MAI Cluj (25 mai 1954). Condamnat de TMT Oradea (12 august 1954) pentru „activitate antimuncitorească" („fiind polițist a participat la activități de înăbușire a mișcării muncit[oreşti]"); eliberat în 16 august 1954[57].

31. **Tite Gh. Gheorghe**, n. în 15 aprilie 1904 la Săpânța, Maramureș, dom. în Săpânța, ajutor contabil/fost comisar adjutant, fără avere, licențiat în drept, necăsătorit, apolitic/fost membru PNȚ și FRN. Arestat și internat la Făgăraș (24 iunie 1952), ridicat de Grup Anchete Sibiu (3 octombrie 1953) și condamnat la 36 luni CM; eliberat în 10 august 1954[58]. Gh. Tite a absolvit ca șef de promoție Liceul „Dragoș-Vodă" din Sighet, după care a urmat în paralel Facultatea de Drept și Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj. La Paris a studiat diplomația timp de 2 ani. Și-a deschis birou avocațial în Sighet, fiind și primar al orașului în 1939. Politic a activat în Tineretul PNȚ (semnatar al „Chemării Tinerimii Române", Cluj, 21 aprilie 1926) și în Frontul Românesc, condus de Al. Vaida-Voevod. În timpul războiului a îndeplinit misiuni diplomatice, inclusiv în Turcia. A primit Ordinul „Steaua României" în grad de Ofițer (*MO*, nr. 124/4 iunie 1947). Șeful Misiunii României la Budapesta în anul 1947. Arestat în Săpânța la 25 aprilie 1952 și internat la București, Aiud și Făgăraș timp de 3 ani și 8 luni. După eliberare s-a întors cu cca. „40 de kg" la înălțimea lui de 180 cm și a lucrat ca ajutor contabil și jurisconsult la Cooperativa de Consum din Săpânța[59].

[54] Cf. FMP.
[55] Cf. FMP.
[56] Cf. FMP.
[57] Cf. FMP.
[58] Cf. FMP.
[59] Cf. I. Ciupea, V. Țârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeș, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.

32. **Trepăduş C. Grigore**, n. în 7 aprilie 1902 la Vădeni, Tg. Jiu, fiul lui Constantin şi Ioana/Mari, dom. Craiova, str. Eminescu 17/Sighet, Simion Bărnuțiu 36/Giuleşti-Maramureş, învățător/inspector şcolar, fără avere, căsătorit, 1 copil; apolitic. Arestat şi condamnat la muncă silnică pe viață de Tribunalul Poporului Bucureşti pentru „crimă de război" şi închis la Jilava (20 iunie 1945), Aiud (1946), Baia Sprie (27 septembrie 1950), ridicat de DGSS (23 noiembrie 1951), Jilava (4 septembrie 1952), Făgăraş (13 mai 1953), Galați (21 martie 1955), Făgăraş, Gherla (15 februarie 1960); eliberat în 28 iulie 1964[60]. Ordin de arestare, cu acuzația: „însărcinat cu menținerea ordinii în lagărul Tg. Jiu, a comis cruzimi contra deținuților" (*MO*, nr. 109/17 mai 1945). Lt. T., „un sadic ale cărui isprăvi pe Valea Jiului aveau să fie incluse în categoria crimelor de război, îi supusese pe internați la tot felul de torturi, cea predilectă fiind spânzurarea de brațe în pomi (...). L-am văzut în această postură, atârnând de creanga unui copac uscat, pe compozitorul şi dirijorul Matei Socor"[61].

33. **Ulici I. Ioan**, n. 25 februarie 1905 la Rona de Jos, Sighet, dom. în Sighet, str. 23 August 6, contabil SSI, fără avere, absolvent liceu, căsătorit, 2 copii, fost membru PMR, legionar. Arestat pentru 24 luni UM şi internat la Ocnele Mari; majorată pedeapsa cu încă 24 de luni şi internat la Mărgineni (4 septembrie 1953), Făgăraş (20 mai 1954), Alba Iulia (30 octombrie 1954), Deva (18 februarie 1955), Deva (25 martie 1955), Jilava (25 octombrie 1955), Oradea (4 noiembrie 1955); eliberat în 10 februarie 1956[62].

34. **Ulici Gh. Petre**, n. 23 februarie 1909 la Rona de Jos, Maramureş, dom. în Mărăşeşti, Vrancea, str. 23 August 26, plut. maj. miliție/fost comisar ajutant, fără avere, 4 clase de liceu, necăsătorit, membru PMR. Arestat şi internat la Făgăraş (3 martie 1951), Cernavodă 3, MAI Galați (5 martie 1954), Penitenciarul Galați (17 iunie 1954), MAI Galați (24 iunie 1955)[63].

35. **Urdea V. Ioan**, n. în 3 aprilie 1889 la Sighişoara, dom. în Sighet, str. Mihai Viteazul 38, fără ocupație/fost şef Serviciu Poliție (fost şef al Siguranței Sighet în perioada 1919-1922, director de bancă şi deputat PNL), licențiat în drept, căsătorit. Condamnat la 6 luni detenție (1948) şi 20.000 lei pentru complicitate la sabotaj economic; arestat în 26 aprilie 1952 şi internat la Făgăraş (24 iunie 1952), apoi internat pentru 36 de luni la UM 0229 Baia Mare (9 martie 1954). Condamnat de TM Oradea pentru activitate contrarevoluționară la 10 ani închisoare şi confiscarea averii, închis la Jilava (18 iunie 1954), Oradea (4 septembrie 1954), MAI Bucureşti (17 noiembrie 1954); eliberat în 30 noiembrie 1954[64].

36. **Vancea Şt. Ioan**, n. în 16 februarie 1902 la Sighetu Marmației, Maramureş, dom. în Satu Mare, str. Bulevardul Republicii 45, agent de poliție, 4 clase de liceu, căsătorit, 2 copii, apolitic. Arestat la 22 octombrie 1945 şi condamnat de

[60] Cf. FMP.
[61] Cf. I. Ciupea, V. Țârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.
[62] Cf. FMP.
[63] Cf. FMP.
[64] Cf. FMP.

Tribunalul Poporului Cluj la 20 de ani muncă silnică pentru crimă de război: „a aplicat forța şi maltratări contra populației evreieşti"; închis anterior la Aiud (25 iunie 1946), apoi la Făgăraş (25 octombrie 1951), Jilava (16 iunie 1954), Făgăraş (13 mai 1955). I-a fost redusă pedeapsa la 10 ani şi internat la Jilava (9 septembrie 1956), apoi la Gherla (18 februarie 1957); eliberat în 26 aprilie 1957, în mod „provizoriu"[65].

37. **Vădan G. Simion**, n. în 10 iulie 1914 la Mănăstirea, Cluj, dom. în Baia Mare, str. Malinovski 82, lt. maj. miliție/comisar şef, fără avere, licențiat în drept/Acad. Comercială, căsătorit, 1 copil, membru Frontul Plugarilor. Ridicat de Securitate în 20 martie 1952) şi internat la Făgăraş (26 martie 1952), pentru 24 luni UM, apoi la Cernavodă 3, Timişoara (16 mai 1954) ş.a. Eliberat în 8 octombrie 1954[66].

38. **Velea V. Gheorghe**, n. în 20 februarie 1912 la Ariniş, Maramureş, dom. în Suceava, str. Turnu Roşu 4, funcționar bancă/fost chestor, fără avere, licențiat în drept, căsătorit. Internat la Suceava (17 septembrie 1952), primind 60 de luni CM, apoi la Securitatea Suceava (10 februarie 1953), Făgăraş (12 februarie 1953), MAI Timişoara (9 iunie 1954)[67]. Agent III Comisariatul Baia Mare, apoi comisar II la Poliția Satu Mare (cf. *MO*, nr. 289/13 decembrie 1939); şef al echipei de escortă la Palatul Regal din Serviciul informații şi cercetări - 1 august 1943; comisar-şef Gr. IV-a (Paza Demnitari), 1941-44. Decedat în detenție în anul 1961. A fost decorat cu Ordinul „Coroana României", în grad de Cavaler (cf. *MO*, nr. 258/6 noiembrie 1944)[68].

[65] Cf. FMP.
[66] Cf. FMP.
[67] Cf. FMP.
[68] Cf. I. Ciupea, V. Țârău, Fl. Olteanu, Andrea Dobeş, R. Fürtös, C. Budeancă, *op. cit*.

Intelectuali turdeni persecutați în perioada regimului comunist din România

Răzvan Mihai NEAGU *
Horațiu GROZA **

Abstract: Intellectuals of Turda Persecuted During the Communist Regime in Romania. *The present study aims to bring to the public attention a series of personalities from Turda who suffered because of the communist regime in Romania. We selected sixteen personalities, considering them to be the most representative to illustrate this phenomenon. They belonged to all the professional categories found in Turda at the time: priests, lawyers, teachers, military personnel. Among the favorite victims of the communist regime in Romania were those who contributed to the achievement of the Great Union. The champions of the intelligentsia of the interwar period as well as many others became enemies of the people overnight, being considered highly dangerous to the communist regime. The danger lied in the fact that these intellectuals were esteemed professionals in their fields: they were learned and accustomed to think freely, had impressive professional careers, and had climbed to the top of the social pyramid on criteria of competence alone. Above all, though, they loved their nation and country, being faithful people, close to the church.*
Keywords: *Turda, intellectuals, communist regime, persecution, priest, lawyer.*

Impus de un stat străin prin forța armelor şi neavând niciun fel de tradiție în istoria poporului român, regimul comunist din România şi-a făcut un adevărat program de exterminare a elitei interbelice. Exponenții acesteia, cărturari, preoți, militari, avocați, profesori şi mulți alții au ajuns peste noapte duşmani ai poporului, devenind periculoşi pentru noua stăpânire. Pericolul consta în faptul că aceşti intelectuali erau adevărați profesionişti în domeniile lor de activitate, erau învățați şi obişnuiți să gândească liber, şi-au făurit impresionante cariere profesionale, au urcat la vârful piramidei sociale pe criterii meritocratice şi, mai presus de orice, îşi iubeau neamul din care proveneau şi țara, fiind persoane credincioase, apropiate de biserică. Aceste date intrau într-o totală contradicție cu profilul „omului nou", pe care doreau să-l fabrice tovarăşii de la Moscova, iar apoi să-l exporte în toată Europa Centrală şi de Sud-Est.

Deşi România s-a eliberat singură de asuprirea Germaniei naziste, în urma gestului curajos al regelui Mihai I de la 23 august 1944, din cauza jocurilor de culise ale marilor puteri, țara noastră a intrat în sfera de influență a sovietelor, care doreau să pună mâna pe cât mai multe state din zonă.

* Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic Turda; e-mail: neagumihai20@yahoo.com.
** Muzeograf, doctorand în istorie, Muzeul de Istorie Turda;
e-mail: grozahoratiudorin@yahoo.com.

Printre victimele predilecte ale regimului comunist din România s-au aflat făuritorii Marii Uniri. O mare parte dintre personalitățile implicate în realizarea marelui moment de la 1 decembrie 1918 au sfârşit în închisorile comuniste, aruncate şi abandonate după gratii de către statul român. Cei care au supraviețuit anilor de detenție au fost mai apoi marginalizați de societate, fiind gratulați cu apelative precum: „dușmani ai poporului" sau „trădători". Nici după căderea regimului comunist, eroii unirii nu au fost reabilitați. Crimele înfăptuite în perioada instaurării acestuia nu au fost condamnate oficial, iar acuzațiile grave pe care statul român le-a formulat împotriva lor nu au fost retractate. Astfel, la momentul 2020, marile personalități care au făcut România Mare cu mari sacrificii sunt încă în litera legii răufăcători. Dintre ei, îi amintim pe: economistul şi ziaristul Sever Bocu (1874-1951, decedat la Penitenciarul de la Sighet), medicul Daniel Ciugureanu **(**1885-1950, decedat la Turda în drum spre Penitenciarul de la Sighet), istoricul Silviu Dragomir (1882-1962), care a trecut prin Penitenciarul de la Sighet, Ion Flueraş (1882-1953, decedat la Penitenciarul din Gherla), omul de cultură şi pedagogul Onisifor Ghibu (1883-1972), care a trecut prin lagărul de deținuți politici de la Caracal, medicul bucovinean Gheorghe Grigorovici (1871-1950, decedat la Penitenciarul Văcăreşti), publicistul basarabean Pantelimon Halippa (1883-1979), care a trecut prin teribilele penitenciare Sighet şi Aiud, juristul Emil Hațieganu (1878-1959), închis o perioadă la Sighet, episcopul şi cardinalul greco-catolic Iuliu Hossu (1885-1970, cu domiciliu forțat la Mănăstirea Căldăruşani şi decedat la Spitalul Colentina din Bucureşti), Iosif Jumanca (1893-1949, decedat la Penitenciarul Jilava), juristul Ilie Lazăr (1895-1976), preotul ortodox şi istoricul Ioan Lupaş (1880-1967), marele om politic Iuliu Maniu (1873-1953, decedat în Penitenciarul de la Sighet), istoricul Ion Nistor (1876-1962) închis la închisoarea din Sighet, omul de cultură Zenovie Pâclişanu (1886-1957, decedat în închisoarea Jilava), Aurel Vlad (1875-1953, decedat în Penitenciarul de la Sighet).

Instalat abuziv prin forța şi intervenția Uniunii Sovietice, la 6 martie 1945, primul guvern comunist al României condus de Petru Groza a fost recunoscut la 4 februarie 1946 de către Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie, fapt care a reprezentat o grea lovitură dată partidelor politice istorice româneşti. La scurt timp de la alegerile din 19 noiembrie 1946, partidele istorice dispar de pe scena politică românească[1]. Preluând total puterea în urma fraudării acestor alegeri, guvernul, reprezentat în majoritate de membrii Partidului Comunist, a avut ca prim scop eliminarea fizică a tuturor personalităților marcante ale României, prin înscenarea unor procese şi întemnițarea liderilor politici[2].

[1] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, 2002, p. 384; Dinu C. Giurescu, *Falsificatorii. Alegerile din 1946*, Bucureşti, 2015, *passim*.

[2] Perioada comunistă a României a fost tratată în numeroase lucrări semnate de specialişti români şi străini. Noi recomandăm pentru aprofundarea subiectului: Keith Hitchins, *România 1866-1947*, ediția a III-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2004, p. 571-616; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iaşi, 2005; Dennis Delatant, *România sub regimul comunist*, ediția a II-a revăzută, Bucureşti, 2006, *passim*; Adam Burakowski,

Au avut, însă, de suferit toate păturile societății româneşti în frunte cu intelectualitatea, preoțimea, ofițeri ai Armatei Regale Române, pătura înstărită a țărănimii şi țăranii mijlocaşi, unii dintre ei opunându-se cu vehemenţă abuzurilor noului regim, de multe ori cu arma în mână. Pe fondul nemulțumirilor populației datorate numeroaselor victime din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, apoi foametei provocate de seceta anilor 1946-1947, dar şi de marile despăgubiri de război pe care românii trebuiau să le suporte prin cote apăsătoare fixate, comuniştii au arătat cu degetul spre partidele politice istorice, care, în calitatea lor de factor de decizie, hotărâseră intrarea României în război.

Abdicarea forțată a regelui Mihai I, abolirea monarhiei şi proclamarea Republicii Populare Române (30 decembrie 1947), au reprezentat instaurarea unei dictaturi fără precedent în istoria noastră, punând bazele unui stat totalitar. Valul de teroare pe care regimul comunist l-a declanşat s-a soldat cu zeci de mii de victime şi a lăsat urme adânci în conştiința socială românească şi o pată neagră în istoria României. Țintele au fost în mod prioritar elitele, încercându-se eliminarea modelelor, reperelor morale şi intelectuale ale vechii societăți. Starea de frică şi teroare a fost impusă în toate localitățile din țară. Cei care au reuşit să scape de anii grei de închisoare, de torturi şi de deportări, au fost deposedați de bunurile deținute, au fost marginalizați şi umiliți de noua orânduire socială.

Turda şi locuitorii săi nu s-au putut sustrage acestui proces. Numeroşi cetățeni ai oraşului din diferite straturi sociale au fost puşi sub observație, urmăriți, anchetați şi arestați de către noile autorități. Percheziţiile şi arestările începute la scurt timp după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial au constituit începutul unui proces de martelare a tuturor persoanelor incomode, luate în vizor de regimul comunist prin aparatul său represiv, Securitatea.

Înființată la 30 august 1948, Direcția Generală a Securității Poporului, de-a lungul existenței sale a fost instituția care a purtat lupta împotriva duşmanilor regimului prin orice mijloace, fiind creată, după chipul şi asemănarea poliției politice sovietice, NKVD. S-a trecut, astfel, la o practică de impunere a fricii, singura de natură să asigure acceptarea de către populație a unui regim cu totul străin de istoria şi viața românilor. Viziunea socială a Securității s-a materializat prin arestări arbitrare şi condamnări sau internare în lagăre şi colonii de muncă, prin deportări şi stabiliri de domiciliu obligatoriu, toate acestea fiind însoțite de un cortegiu întreg de cruzimi, umilințe şi deposedări de bunuri.

În procesul de sovietizare şi comunizare a României au excelat mijloacele brutale, specifice unui regim de ocupație. În impunerea lui, pe lângă prezența fizică şi faptică a Armatei Roşii, rolul principal în ansamblul instituțional nou creat l-a avut Direcția Generală a Securității Poporului, care a asigurat ocuparea țării prin teroare, anulând „de facto" drepturile şi libertățile cetățeneşti, trecându-se la arestarea elitei vechii societăți şi a opozanților politici.

Argumentele cele mai relevante se regăsesc în arhivele Securității, în dosarele penale sau în cele personale întocmite făuritorilor Marii Unirii. Deşi majori-

Dictatura lui Nicolae Ceauşescu 1965-1989. Geniul Carpaților, Iaşi, 2011.

tatea erau vârstnici cu o stare precară de sănătate, nu au fost cruțați de acțiunile poliției politice, mulți dintre ei sfârşind în închisorile comuniste.

Documentele din arhivele Securității probează, cu date concrete, că regimul politic i-a arestat trimițându-i în penitenciare, lagăre şi colonii de muncă, le-a stabilit domiciliu obligatoriu ori i-a supus altor forme de persecuție. Securitatea, prin metodele folosite, a reuşit să țină sub o strictă supraveghere pe toți aceia care au contribuit la realizarea Marii Uniri de la 1 decembrie 1918.

Arestările au continuat cu precădere în anii următori, o parte a elitei interbelice turdene fiind supusă la umilințe şi la ani grei de detenție. Scriitorul şi profesorul turdean Teodor Murăşanu[3] amintea în jurnalul său de o adevărată pleiadă de personalități turdene arestate în acei ani, precum: Grigore Biji (preot ortodox şi viceprimar al Turzii în perioada interbelică), Iuliu Genţiu (cel mai important primar al Turzii din perioada interbelică) şi Teodor Oțel (învățător)[4]. Aici pot fi adăugați avocații Ioan Boeriu, Emil Chețianu (fost prefect al județului Turda), Zosim Chirtop (primul prefect român al județului Turda-Arieş), Emil Maior (avocat), Andrei Nicola (avocat şi parlamentar) şi preoții Coriolan Sabău (parohul greco-catolic de Turda Veche), Aurel Gliga (protopopul ortodox al Turzii) şi reprezentanți ai Armatei Regale Române, precum colonelul Alexandru Tarcza.

Ca să avem o imagine cât mai complexă asupra situației în care se găsea elita turdeană în acei ani, vom schița doar câteva repere privind umilințele îndurate de către personalitățile amintite în rândurile de mai sus, prezentarea lor fiind făcută în ordine alfabetică.

Grigore Biji (1889-1966)[5] s-a născut în 8 decembrie 1889 în localitatea Someşeni (azi parte componentă a oraşului Cluj-Napoca). A fost preot ortodox la Turda şi membru al societății culturale ASTRA. De asemenea, a avut mai multe mandate de viceprimar al oraşului Turda, în perioada interbelică. După venirea comuniştilor la putere, a fost luat în vizor de către noile autorități. A fost arestat în 16 august 1952 şi condamnat la o detenție de 60 de luni pentru activitate în cadrul Partidului Național Liberal. După o perioadă scurtă, petrecută la Centrul de triere Văcăreşti, a fost transferat succesiv în lagărele de muncă de la Bragadiru, Popeşti-Leordeni şi Rahova. A fost eliberat un an mai târziu, pe data de 7 august 1953[6].

Ioan Boeriu (1888-1952)[7] s-a născut în comuna Cioara de Sus (azi parte componentă a oraşului Baia de Arieş, jud. Alba), în 3 ianuarie 1888. A fost deputat (1919-1920; 1922-1926) şi senator al județului Turda (1927-1928;

[3] Teodor Murăşanu, *Lumină şi negură, Zilele eliberării Transilvaniei de nord (File de jurnal-1944). Însemnări din temnițe, Turda-Aiud (1948-1949)* (în continuare *Lumină şi negură*), Cluj-Napoca 2009, p.186.

[4] *Ibidem*, p.183.

[5] http://www.biblioteca-represiunii.ro/Fise matricole penale - detinuti politici (accesat 1 februarie 2019). Conform fişei matricole penale nr. 19472.

[6] Grigorie Benea (coord.), *Preoți din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului în temnițele comuniste*, Cluj-Napoca, 2017, p. 116.

[7] http://www.biblioteca-represiunii.ro/Fise matricole penale - detinuti politici (accesat 10 februarie 2019); Conform fişei matricole penale nr. 64 din 4 iulie 1952.

1931-1932; 1933-1937), reprezentând Partidul Național Liberal[8]. Distinsul om politic a fost arestat la Turda în 5 mai 1949 şi transferat la Cluj, fiind condamnat pentru apartenența sa în structura de conducere, filiala locală PNL Brătianu din județul Turda. Datorită tratamentului inuman la care a fost supus, a decedat la Penitenciarul Văcăreşti pe data de 19 noiembrie 1952[9].

Emil Chețianu (1893-1972)[10] este o personalitate mai puțin cunoscută a oraşului Turda. S-a născut în 29 aprilie 1893 la Cluj, fiind fiul canonicului de la Blaj, Ambroziu Chețianu. Doctor în drept la Universitatea din Cluj, în anul 1921, Chețianu a fost avocat la Turda şi prefect al județului cu două mandate (1932-1933; 1944-1945). De asemenea, el a mai fost membru marcant al Partidului Național Țărănesc, decan al Baroului Turda (1943-1946) şi deputat în Parlamentul României (1946-1947). În timpul regimului comunist, Chețianu a fost victima Securității. Încarcerat, inițial, la Penitenciarul din Turda, a fost preluat de către Direcția Generală a Securității Statului Cluj şi condamnat la 24 de luni de detenție, începând cu 16 aprilie 1952. A trecut prin lagărul de tranzit de la Bucureşti-Ghencea, precum şi prin coloniile de muncă de la Chirnogi-Călăraşi şi Dudu (lângă Bucureşti). De asemenea, Chețianu a fost închis la penitenciarele din Lugoj şi Galați. A fost eliberat pe data de 24 martie 1954 pe baza deciziei 5045/1954. În ultima parte a vieții, Emil Chețianu s-a stabilit la Cluj, unde s-a stins din viață în anul 1972.

Zosim Chirtop (1868-1953)[11] s-a născut la Câmpeni în anul 1868. De profesie avocat, a locuit o scurtă perioadă la Turda. A fost delegat al Cercului electoral Trascău la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918 din Alba Iulia. La 29 decembrie 1918 a fost numit prefect al județului Turda-Arieş, fiind primul român care a deținut această demnitate. A fost, de asemenea, secretar al Consiliului Dirigent pentru o scurtă perioadă de timp. Deşi nu a cunoscut suferința din închisorile comuniste, începând cu anul 1945 a fost pe toată durata vieții sale supravegheat şi discreditat de către Securitate, în acest sens existând numeroase note informative[12].

Iuliu Genţiu (1889-1979)[13] s-a născut în 25 ianuarie 1889 la Cheț (azi parte componentă a oraşului Marghita, jud. Bihor). Licențiat în drept şi ştiințe politice la

[8] Răzvan Mihai Neagu, *Primii deputați şi senatori ai județului Turda-Arieş în Parlamentul României*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", VII, 2018, p. 326-327.

[9] R. M. Neagu, *Formarea intelectualității din Turda. Studenți din Turda la marile universități europene 1377-1918* (în continuare *Formarea intelectualității*), Cluj-Napoca, 2015, p. 153.

[10] http://www.biblioteca-represiunii.ro/Fise matricole penale - detinuti politici (accesat 02 iulie 2019); Conform fişei matricole penale nr. 40/4 iulie 1952.

[11] R. M. Neagu, *Personalități ale Marii Uniri. Avocatul Zosim Chirtop, primul prefect român al județului Turda-Arieş (1868-1953)*, în „Apulum", LV, 2018, p. 75-86.

[12] Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), Fond Informativ, dosar nr. 6.578. Notele informative au fost emise între anii 1945-1952. (Autorii mulțumesc pe această cale dlui Liviu Pleşa, cercetător la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, care a oferit informații despre dosarul informativ al avocatului Zosim Chirtop).

[13] http://www.biblioteca-represiunii.ro/Fise matricole penale - detinuti politici (accesat 1 februarie 2019). Conform fişei matricole penale nr. 19500.

Universitatea din Cluj[14], s-a stabilit la Turda, unde a fost cel mai important primar al oraşului din perioada interbelică (cu mai multe mandate la activ) şi membru al Partidului Naţional Liberal. După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial s-a implicat în construirea filialei judeţene Turda a Partidului Naţional Liberal (Gheorghe Tătărescu). După venirea comuniştilor la putere, a fost arestat şi trimis în colonia de muncă de la Bragadiru, în data de 16 august 1952, pentru 60 de luni. A fost eliberat la 17 iunie 1954 prin decizia nr. 68496/1954.

Vasile Gherman (1902-1984)[15] a fost ultimul protopop greco-catolic de Turda, înainte de desfiinţarea abuzivă a Bisericii Greco-Catolice de către statul comunist român cu complicitatea Moscovei, în anul 1948. S-a născut la 11 august 1902 în satul Ghirbom (azi în com. Berghin, jud. Alba)[16]. A fost arestat în 26 octombrie 1948, în urma unei predici pe care a rostit-o. Tribunalul Militar Cluj l-a condamnat, preotul fiind încarcerat la Penitenciarul din Aiud. Ulterior, în iunie 1949 a fost eliberat, dar a fost mereu urmărit şi maltratat de Securitatea din Turda şi cea din Alba Iulia, fiind silit să oficieze Sfânta Liturghie în rit ortodox.

Aurel Gliga (1904-1983)[17] s-a născut la Râpa de Sus (azi Vătava, jud. Mureş) pe data de 5 aprilie 1904. S-a stabilit la Turda, unde a păstorit ca protopop ortodox la Catedrala „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil". După instalarea regimului comunist, părintele Gliga a cunoscut suferinţele persecuţiei ateiste. A fost urmărit în permanenţă de Securitate. De asemenea, s-a opus categoric atunci când autorităţile statului au încercat rechiziţionarea casei parohiale. În luna februarie 1951, a fost destituit din postul de protopop, iar un an mai târziu a fost reţinut de către Securitatea din Cluj, conform ordinului nr. 130666/18 iulie 1952. Nu cunoaştem perioada detenţiei sale, aceasta nefiind specificată pe fişa matricolă penală cercetată de noi[18].

Emil Maior (1905-?)[19] s-a născut în comuna Avram Iancu (azi în jud. Alba) pe data de 7 august 1905. De profesie avocat, el a fost cel care după al Doilea Război Mondial a iniţiat crearea la Turda a Partidului Naţional Liberal (Gheorghe Tătărescu), fiind din acest punct de vedere un tovarăş de drum al comuniştilor. Emil Maior a mai îndeplinit funcţia de viceprimar al oraşului Turda. Interesant este faptul că la alegerile din 19 noiembrie 1946, Maior a deschis lista Blocului

[14] Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualităţii româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, p. 519.

[15] Ioan Bota, Cicerone Ioniţoiu, *Martiri şi mărturisitori ai Bisericii din România (1948-1989)*, Cluj-Napoca, 1998, p. 72-73; C. Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoţii Blajului (1806-1948)*, Târgu-Mureş, 2008, p. 258, nr. 1956.

[16] R. M. Neagu, *Blajul şi formarea intelectuală a preoţilor greco-catolici din Turda (1754-1948)*, în „Astra Sabesiensis", nr. 5, 2019, p. 73.

[17] http://www.biblioteca-represiunii.ro/Fise matricole penale - detinuti politici (accesat 02 iulie 2019); Conform fişei matricole penale 46/18 iulie 1952.

[18] Pentru detalii despre viaţa şi activitatea protopopului Aurel Gliga a se vedea R. M. Neagu, *Momente din istoria oraşului Turda. Personalităţi, evenimente, instituţii (secolele XV-XX)*, Cluj-Napoca, 2017, p. 160-185.

[19] http://www.biblioteca-represiunii.ro/Fise matricole penale - detinuti politici (accesat 23 iunie 2019). Conform fişelor matricole penale nr. 164/1959 şi nr. 19525/27.12.1953.

Partidelor Democrate (alianța electorală controlată de comuniști) în județul Turda, fiind ales deputat. A fost arestat la 16 august 1952, primind o pedeapsă de cinci ani de închisoare, din care a executat doi ani în coloniile de muncă de la Bragadiru (până în 27 februarie 1953), Borzeşti (până în 17 iunie 1953) şi Oneşti, de unde a fost pus în libertate pe data de 15 mai 1954. A fost rearestat la data de 17 iunie 1959 la Cluj, primind de această data şapte ani de închisoare, din care a executat cinci. A fost încarcerat la Penitenciarul Gherla (transferat la 29 august 1959), iar apoi a trecut prin coloniile de muncă de la Salcia (transferat la 10 octombrie 1959), Periprava (transferat la 6 decembrie 1959) şi din nou Salcia (transferat la 18 aprilie 1961). Ultimii ani de închisoare i-a petrecut la penitenciarele din Botoşani (transferat la 16 noiembrie 1961) şi Aiud (transferat la 11 martie 1964), de unde a fost eliberat (grațiat) pe data de 15 aprilie 1964.

George Mărie (1893-1981) a fost unul dintre iluştri exponenți ai corpului profesoral din Turda interbelică. Născut la Măgurii Ierii (azi în jud. Cluj), a fost absolvent al Seminarului Teologic de la Blaj. La numai 25 de ani, a fost ales să reprezinte oraşul Turda la Marea Unire de la 1 decembrie 1918, din Alba Iulia. George Mărie a studiat între 1920-1922 la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universității Daciei Superioare din Cluj. Între anii 1925 şi 1947 a fost profesor de istorie şi geografie la Liceul „Regele Ferdinand" din Turda (azi Colegiul Național „Mihai Viteazul"). De asemenea s-a remarcat şi în politică, iar în perioada 1919-1933 a fost ales de cinci ori deputat în Parlamentul României Mari din partea Partidului Național Țărănesc. La nivel local, cea mai importantă demnitate pe care a girat-o a fost cea de primar al oraşului Turda între iunie-noiembrie 1933. A fost arestat de autoritățile comuniste şi închis la Gherla şi Aiud (1947-1949). Începând cu 1952 a fost rearestat şi plasat în coloniile de muncă de la Ghencea, Chirnogi şi Popeşti-Leordeni, iar apoi la Penitenciarul din Caransebeş, de unde a fost eliberat în anul 1954. Distinsul dascăl a murit în anul 1981 la Timişoara[20].

Cel mai important om politic al Turzii a fost, fără putință de tăgadă, avocatul şi profesorul **Valer Moldovan** (1875-1954). Născut într-o familie de confesiune ortodoxă, a studiat dreptul la universitățile din Cluj şi Budapesta, fiind bursier al Fundației Gojdu. Valer Moldovan şi-a construit o solidă carieră profesională, care a atins apogeul în perioada interbelică. A participat la Marea Unire ca reprezentant al Turzii. Fruntaş al Partidului Național, iar apoi al Partidului Național Țărănesc, Valer Moldovan a fost ales de mai multe ori senator şi deputat. Între anii 1928-1929 a fost vicepreşedinte al Senatului României. Pe plan local, a fost primul decan al Baroului de avocați Turda (1923-1929). A avut o contribuție majoră la dezvoltarea oraşului Turda. S-a remarcat şi ca membru al Guvernului, fiind subsecretar de stat la Ministerul Instrucțiunii Publice şi Cultelor (1929-1930) şi Director ministerial al Ardealului (1930-1931). De asemenea, a fost profesor la Facultatea de Drept a Universității din Cluj (1930-1940), iar pentru o scurtă

[20] R.M. Neagu, Horațiu Groza, *George Mărie, Valer Moldovan şi Augustin Rațiu, reprezentanți ai oraşului Turda la Marea Unire persecutați în perioada dictaturii comuniste*, Cluj-Napoca, 2019, p. 31-50.

perioadă prefect al județului Cluj (1944-1945). Arestat în celebra noapte a demnitarilor (5/6 mai 1950) a fost închis în Penitenciarul din Sighetu Marmației, unde a decedat din cauza bătăilor la care a fost supus, în anul 1954[21].

Teodor Murășanu (1891-1966)[22] s-a născut la 19 iulie 1891 în satul Urca (com. Viișoara, jud. Cluj). Distins preot greco-catolic şi intelectual, a funcționat ca profesor de limba şi literatura română la Liceul „Regele Ferdinand" din Turda. A fost arestat în 26 august 1948 şi condamnat la o detenție de 12 luni pentru deținerea şi păstrarea de reviste şi ziare din regimurile trecute. După o perioadă petrecută la Penitenciarul din Turda, a fost transferat la cel din Aiud. A fost eliberat pe data de 13 noiembrie 1949. Profesorul a fost rearestat în 15 august 1952 şi a stat în detenție până în luna octombrie a aceluiaşi an la Cluj.

Andrei Nicola (1881-1953)[23] s-a născut în 25 februarie 1881 în comuna Vidra (azi în jud. Alba), de profesie avocat. A fost membru al Partidului Național Român, fiind ales deputat pe listele acestuia în primul Parlament al României Mari (1919), din partea Cercului electoral Câmpeni din județul Turda Arieş. A fost arestat de Securitate, conform ordinului nr. 572/12 martie 1951. Internat, inițial, la Penitenciarul din Turda, a fost transferat la Penitenciarul Ocnele Mari (jud Vâlcea), unde a decedat pe data de 24 ianuarie 1953[24].

Teodor Oțel (1887-?)[25] s-a născut în 13 iulie 1887. A fost învățător la Turda. După instaurarea regimului comunist a fost arestat şi întemnițat la data de 16 august 1952, primind 48 de luni de detenție. Închis, inițial, la Giurgiu, a fost transferat în lagărele de muncă de la Bragadiru, Popeşti-Leordeni şi Rahova. A fost eliberat în 6 martie 1954, prin decizia nr. 5030/1954.

Augustin Rațiu (1884-1970) a fost membrul celei mai importante familii nobiliare româneşti din urbea de pe Arieş, cu o contribuție perenă la istoria şi dezvoltarea acestor locuri. A fost avocat, formându-se în cadrul Universității din Cluj, în scurt timp devenind un exponent al acestei profesii din Turda. A avut marea onoare să-şi reprezinte oraşul la Marea Unire, iar în perioada interbelică a fost un adevărat animator al vieții sociale din Turda. S-a remarcat ca jurisconsult/ avocat județean în cadrul Prefecturii județului Turda (1920-1938; 1940-1943). A condus, în calitate de preşedinte, Reuniunea Meseriaşilor, Comercianților şi Muncitorilor din Turda şi Centrala Reuniunii de Meseriaşilor, Comercianților, Industriaşilor şi Muncitorilor Români din Ardeal şi Banat. Între anii 1929-1937 s-a aflat la conducerea Baroului Turda, în calitate de decan. Augustin Rațiu a fost şi primar al Turzii (1932-1933). Ulterior, a fost un susținător al regimului de autoritate monarhică a regelui Carol al II-lea, fiind numit şef al contenciosului

[21] *Ibidem*, p. 55-116.

[22] T. Murășanu, *Lumină şi negură*, p. 183.

[23] http://www.biblioteca-represiunii.ro/Fise matricole penale - detinuti politici (accesat 03 iulie 2019); Conform fişei matricole penale nr. 89/12 martie 1951.

[24] Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Iaşi, 2008, p. 404; R. M. Neagu, *Formarea intelectualității*, p. 182.

[25] http://www.biblioteca-represiunii.ro/Fise matricole penale - detinuti politici (accesat 1 februarie 2019). Conform fişei matricole penale nr. 19530.

Ţinutului Mureş cu reşedinţa la Alba Iulia (1938-1940). Distinsul avocat a intrat în colimatorul Securităţii, iar între 1950-1951 a fost încarcerat în lagărul de triere de la Bucureşti-Ghencea. După eliberare a fost mereu supravegheat şi persecutat[26].

Coriolan Sabău (1897-1974) s-a născut în 30 octombrie 1897 la Turda. A studiat teologia la Blaj şi Roma, devenind preot greco-catolic. A funcţionat ca paroh de Turda Veche, slujind la Biserica Răţeştilor, din 1932. A fost arestat pe data de 25 aprilie 1945, fiind ridicat de Serviciul de Siguranţă Cluj. În acest stadiu al cercetării, nu cunoaştem câţi ani de detenţie a executat. Ceea ce ştim este că, în urma refuzului de trecere la confesiunea ortodoxă, a fost rearestat. La data de 25 februarie 1949 se afla în detenţie[27]. A executat pedepse la Aiud şi Ocnele Mari[28]. După eliberare, autorităţile i-au stabilit domiciliu obligatoriu în comuna Lupşa (azi în jud. Alba).

Alexandru Tarcza/Tarcea (1895-1962)[29] s-a născut la Bistriţa în 16 iulie 1895. A fost militar de carieră şi ginerele avocatului turdean, Valer Moldovan. În perioada ianuarie-decembrie 1941 a îndeplinit oficiul de prefect al judeţului Alba. După terminarea celui de-al Doilea Război Mondial şi instaurarea regimului comunist a intrat în atenţia Securităţii. A fost condamnat, iniţial, la 12 luni de închisoare, începând cu data de 21 februarie 1952, conform deciziei 161/1952. Ulterior, i-a mai fost adăugată o pedeapsă de 60 de luni, conform deciziei 513/1953. Detenţia a executat-o în coloniile de muncă de la Fundulea şi Popeşti-Leordeni (până în 1 septembrie 1953), după care a fost transferat la Penitenciarul din Caransebeş, de unde pe data de 18 iulie 1954 a fost pus în libertate.

Acestea sunt doar câteva exemple (cele mai ilustrative) ale unor personalităţi turdene, care au avut de suferit după instaurarea regimului comunist la cârma ţării. Lista acestora este, însă, mult mai lungă. Cu mult mai mulţi dintre locuitorii judeţului Turda au avut de suferit de pe urma regimului comunist în România. Unii dintre ei au fost condamnaţi la ani grei de închisoare, după înscenarea unor procese, iar alţii şi-au găsit chiar sfârşitul în gulagul românesc.

[26] R. M. Neagu, H. Groza, *op. cit*., p. 117-193.

[27] Conform unei declaraţii semnate de Augustin Raţiu şi Victor Sabău la data menţionată.

[28] ACNSAS, Fond Penal, dosar nr. 636, f. 18, 24.

[29] http://www.biblioteca-represiunii.ro/Fise matricole penale - detinuti politici (accesat 02 iulie 2019); Conform matricolei 10423.

Principesa Ileana a României – de la haina regala la cea îngerească

Elena ŞTREANG *

Abstract: Princess Ileana of Romania – From Royal to Angelic Attire. *The fifth child, and the youngest among the daughters, of Their Royal Majesties King Ferdinand I and Marie of Romania, Her Royal Highness Princess Ileana was born, according to the Julian calendar, two days before Christmas, on 23 December 1908, while according to the Gregorian calendar (New Style), she was born on 5 January 1909.*

From an early age, she identified with the pains and joys of the people; in her youth, she got actively involved in the process of culturalization of the young Romanians; and during the war, she put herself at the service of the wounded. The princess's preoccupations were not marred by the pride and ambitions which are specific to royal offspring; she was, according to her contemporaries, a person of angelic modesty. She did not gather anything for herself, but, instead, left a universal spiritual heritage to the Romanian people, establishing through her own means the first Orthodox monastery on the remote American continent; her prayers transcended the helpless human boundaries, thus setting her soul in the eternity of the Romanian nation.

Keywords*: Princess Ileana, Royal Family of Romania, Orthodox monastery, nun, prayer.*

În 2019 s-au împlinit 110 ani de la naşterea principesei Ileana de România, cea care avea să-şi schimbe peste ani veşmântul laic-lumesc cu cel monahal-îngeresc. Nimic întâmplător, pentru că într-un moment dureros al vieții, a fost învrednicită să vadă făpturile cereşti „sfătuindu-se" la căpătâiul fratelui său bolnav Mircea, ce se apropia prea devreme de porțile veşniciei, răpus de febră tifoidă pe când avea mai puțin de patru ani.

Principesa Ileana s-a născut la 5 ianuarie 1909 (23 decembrie 1908, după calendarul vechi), fiind al cincilea copil al regelui Ferdinand, primul rege al României Mari, şi al soției sale, regina Maria. Naşterea sa a fost salutată cu 21 de salve de tun, omagiu firesc pentru descendenta unei familii regale. S-a bucurat de o copilărie fericită în sânul augustei familii, fiind mereu sub atenția şi ocrotirea distinsei sale mame, regina Maria, care avea să mărturisească că „pe Ileana n-aveai nevoie s-o înveți ce e bine şi ce e rău, nu era încrezută; era un copil vesel, fericit, plin de viață şi vioiciune"[1]. Dintre toți descendenții familiei regale, Ileana a fost singura care a înțeles cel mai bine că descendența nobilă este împletită cu spiritul

* Bibliotecar, Biblioteca Județeană „Petre Dulfu" Baia Mare;
e-mail: elena.streang@yahoo.com

[1] Maria, Regină a României, *Povestea vieții mele*, vol. II, Bucureşti, 2011, p. 292.

respectului, dragostei şi datoriei faţă de ţara în care te-ai născut şi că, atunci când e nevoie, trebuie să-i slujeşti pe oameni cu dăruire şi devotament. Ileana a fost cea mai apropiată de sufletul reginei Maria prin candoarea, sensibilitatea şi generozitatea de care a dat dovadă.

Copilăria sa a fost marcată de două evenimente tragice: moartea fratelui său mai mic, Mircea, şi războiul. A avut cinci ani când a izbucnit prima conflagratie mondială şi şapte ani când Regatul României a intrat în război alături de Antantă. Familia regală avea să parcurgă şi să trăiască cel mai greu moment din istoria sa şi a ţării. Cu cea mai mare parte a ţării ocupată, în toamna anului 1916, autorităţile române au fost nevoite să părăsească Bucureştiul şi să se refugieze în Moldova. Din decembrie 1916 şi până în noiembrie 1918, familia regală a locuit în Iaşi, într-o casă situată lângă Cartierul General al armatei ruseşti, de pe geamul careia Ileana avea să vadă multe dintre ororile războiului. Perioada refugiului a fost grea şi pentru familia regală care a resimţit direct toate lipsurile cu care se confrunta populaţia[2]. Mai târziu, avea să-şi amintească că în acea perioadă, tot timpul îi era foame, iar mâncarea, în general, era insuficientă şi necomestibilă[3]. Chiar dacă nu avea zece ani împliniţi, Ileana îşi însoţea mama în vizitele sale prin spitale, atitudinea acesteia surprinzându-o chiar şi pe regină. Regina Maria lucra ca infirmieră şi copila, luând exemplu de la mama ei, ajuta sinistraţii şi le împărţea ajutoare. După cum avea să povestească în cartea autobiografică[4], în timpul războiului a învăţat ce înseamnă foamea şi suferinţa. Mai mult decât atât, experienţa din timpul Primului Război Mondial i-a dat ocazia să pună în practică virtuţiile transmise de mama sa: curajul şi datoria faţă de semeni.

Unul dintre prietenii săi apropiaţi a fost Ion Antonescu, viitorul conducător al României, pe atunci tânăr aghiotant al mareşalului Constantin Prezan. Prietenia dintre Antonescu şi copilă va continua şi după război, iar imaginea de om integru i-a păstrat-o în ciuda tuturor lucrurilor care urmau să se întâmple câteva decenii mai târziu[5]. În 1919, Ileana a însoţit-o pe regina Maria la Paris, unde a stat până după semnarea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920) prin care a fost recunoscută pe plan internaţional unirea Transilvaniei cu România. Se cunoaşte aportul incontestabil adus de suverană, în mod elegant dar ferm, pentru a determina pe marii lideri europeni să ia o hotărâre justă pentru România, viitorul ţării noastre cumpănind o bună bucată de vreme în dezbateri nefavorabile.

Principesa Ileana a primit o educaţie aleasă de la părinţi, pregătitori şi de la personalul curţii. De la regele Ferdinand a învăţat germana, iar de la regina Maria limbile engleză şi franceză. A studiat sculptura cu renumitul sculptor Ion Jalea şi pictura cu Jean Steriadi. În anii 1920, Ileana şi-a continuat studiile în Marea Britanie, la Şcoala Hearthfiel, unde au învăţat şi surorile ei. În perioada adolescenţei s-a implicat activ în dezvoltarea mişcărilor de tineret. A fost membru

[2] Andreea Lupşor, *Domniţa Ileana: „România a fost dragostea vieţii mele*, în „Historia Special", nr. 13, decembrie 2015, p. 45.
[3] *Ibidem.*
[4] Ileana, Principesă de România, Arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, Bucureşti, 1999.
[5] Andreea Lupşor, *art. cit.*, p. 45.

fondator şi preşedinte a unor organizaţii, cum ar fi: „Asociaţia Cercetaşelor României" şi „Asociaţia Creştină a Femeilor Române".

Activitatea şi popularitatea de care s-a bucurat în rândul tineretului au făcut numeroase reuniuni şi asociaţii de binefacere să solicite şi să obţină patronajul spiritual al „domniţei" Ileana. Acest fapt poate fi exemplificat prin două articole apărute în presa locală a vremii, mai exact în *Chioarul*, publicaţie săptămânală apărută la Şomcuta Mare, administrată de Editura „Mercur". În numărul de debut al ziarului chiorean se menţiona: „Reuniunea Femeilor Române «Domniţa Ileana» din loc a început şi anul acesta seratele de ceaiuri, pentru a petrece clipe plăcute de adevărată recreaţie sufletească şi pentru a mări fondul filantropic care serveşte pentru a lăţi cultura poporului român. Începutul l-a făcut harnica prezidentă Dna Letiţia Dr. Olsavszky premergând cu exemplul atât de frumos"[6]. Câteva luni mai târziu, la rubrica „Ştiri şi întâmplări" se făceau cunoscute următoarele: „Petrecere: Reuniunea Femeilor Române «Domniţa Ileana» din Şomcuta Mare, în seara zilei de 22 Apr. a.c. (a doua zi de Paşti) cu începutul fix la oarele 9, în sala Hotelului Kovács aranjează o petrecere. Reuşita petrecerei este sigură, căci reuniunea femeilor, sprijinind întotdeauna orice acţiuni culturale, va fi sprijinită de toţi aceia care îi cunosc meritele"[7].

Fiind pasionată de yachting, principesa Ileana a obţinut brevetul de căpitan de cursă lungă în Marina Regală Română[8], devenind, astfel, prima femeie din România care a deţinut această calificare. A fost îndepărtată din viaţa publică şi i s-au retras toate funcţiile de către fratele său mai mare, regele Carol al II-lea, invidios de popularitatea ei şi de faptul că era foarte iubită în România.

În vara anului 1931, regina Maria şi principesa Ileana au răspuns invitaţiei primite de la rudeniile din familia de Hohenzollern şi au plecat la Paris, unde Ileana l-a reîntâlnit[9] pe cel care urma să-i devină soţ, arhiducele Anton de Habsburg. Anton provenea dintr-o familie nobilă şi de tradiţie ai cărui membri, după prăbuşirea Imperiului Austro-Ungar şi crearea noii republici a Austriei, au fost obligaţi să părăsească ţara natală, retrăgându-li-se chiar şi cetăţenia. Ceremonia căsătoriei principesei Ileana cu arhiducele Anton de Habsburg a avut loc în zilele de 26–27 iulie 1931, la Castelul Peleş. Îmbrăcat în uniformă de general de vânători de munte, regele Carol al II lea şi-a condus sora la altar într-o atmosferă solemnă şi entuziastă. Coroniţa de aur, purtată de mireasă, a fost primită cadou de la Leopold-Salvador de Habsburg, viitorul socru, fiind o bijuterie de familie dăruită de împăratul Napoleon I soţiei sale, arhiducesa Maria Luiza. Nunta a fost un eveniment monden de înaltă ţinută, la care au participat numeroşi corespondenţi din străinătate, precum şi elita politică românească: prim-ministrul Nicolae Iorga, C. Argetoianu, mareşalul Prezan, Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Alexandru Vaida-Voievod, Gheorghe Brătianu, Octavian Goga, Mihail Sadoveanu etc. A fost ultima căsătorie oficială, încheiată în ţară pentru un membru al familiei regale române!

[6] „Chioarul", anul I, nr. 1, 2 februarie 1930, p. 3.
[7] *Idem*, nr. 11, 13 aprilie 1930, p. 3.
[8] Naviga, în special, cu yachtul „Isprava".
[9] Prima întâlnire cu arhiducele Anton a avut loc cu un an în urmă (1930), în Spania.

Pe prima pagină a numărului din 2 august 1931, redactorii ziarului *Chioarul* au prezentat evenimentul uniunii maritale a principesei Ileana cu arhiducele Anton. Momentul a fost redat într-o notă entuziastă, specifică epocii, din care reiese admirația şi dragostea sinceră pe care i-au purtat-o românii din acest colț de țară: „Principesa Ileana mireasă. Duminecă în 26 iulie 1931 în Sinaia la castelul Peleş s-a făcut praznicul cel mare a familiei noastre regale şi a întreg neamului românesc cununia, de întreaga țară, adoratei principese Ileana cu arhiducele Anton de Habsburg. La acest act sfânt de intrare în viața cu răspundere a oamenilor mari, tânăra Domniță care prin actele sale de caritate este concrescută cu sufletul poporului ca o zână din poveşti, a fost însoțită de urările de fericire a tuturor românilor mici şi mari. În acea zi, din cel din urmă sătuleț, ca şi cei din castelul Peleş, toți se bucurau de fericirea tinerei părechi domneşti. Trecutul lor familiar țăsut laolaltă cu nădejdi în viitor, prezintă un tablou de <<țară fericită>> în care curge lapte şi miere. Poporul încredințat că din iubirea augustei mirese şi în țară îndepărtată va izvori tot iubire pentru țara noastră şi creşterei sale, însoțeşte cu rugăciunile sale către Atotputernicul, în noua sa viață pe tânăra Domniță, rugându-l ca bucuria din ziua cununiei să i-o păstreze pentru totdeauna. Ca dar de nuntă poporul din Chioar o asigură de întreaga sa iubire pe tânăra Domniță, urându-i mulți ani cu noroc. Cununia civilă o a îndeplinit Dl. Ministru de justiție Hamangiu asistat de secretarul general N. Lenguceanu. Mirelui i s-a pus întrebarea obicinuită în limba franceză şi principesei mireasă în româneşte... Cununia bisericească, principesa Ileana păstrându-şi religia ortodoxă, a fost săvârşită după cerințele casei de Habsburg în ritul catolic de Părintele Carol Fischer, Monseniorul principe Vladimir Ghika şi archiepiscopul Cisar, părintele Benedict Vaguer, canonicul Dr. Durkovits la altarul improvizat în castelul Peleş... Mulți ani trăiască! Chioarul”[10].

Sub presiunea regelui Carol al II-lea, la o săptămână după nuntă, mirii au părăsit țara, locuind un an la München, pentru ca mai târziu să se stabilească la Sonnberg, în apropiere de Viena. Întrucât i s-a refuzat accesul în țară, Ileana a rugat-o pe regina Maria să-i aducă un vas cu pământ din România, pe care l-a aşezat sub patul în care i-a adus pe lume pe toți cei şase copii: Ştefan (1932-1998), Maria-Ileana (1933-1959), Alexandra (1935), Dominic (1937), Maria Magdalena (1939) şi Elisabeta (1942-2019). Astfel, după cum a notat în *Trăiesc din nou*, „s-au născut toți copiii pe pământ românesc”[11].

Regele Carol al II-lea, consecvent planurilor sale politice, a ținut familia arhiducesei Ileana departe de țară, permițându-i să vină cât mai rar cu putință, iar când se întâmpla acest lucru şederea acesteia să nu dureze mai mult de o săptămână. La parastasul tatălui său, regele Ferdinand, ținut în 1937 la zece ani de la trecerea în eternitate, arhiducesei nu i-a fost îngăduit să vină. Carol al II-lea a procedat aşa din dorința de a se răzbuna pe mama sa, regina Maria, care i-a dezaprobat fățiş toate acțiunile iresponsabile, atât față de țară, cât şi față de propria familie.

[10] „Chioarul”, anul II, nr. 27, 2 august 1931, p. 3.

[11] Ileana, Principesă de România, Arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, Bucureşti, 1999, p. 42.

După izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, soarta familiei de Habsburg s-a înrăutățit. Austria a fost ocupată de naziști, iar schimbările politice au adus o serie întreagă de neplăceri. Reşedința familiei a fost percheziționată, iar membrii familiei au fost urmăriți şi hărțuiți. Arhiducesa Ileana nu a rămas nepăsătoare la suferința ce a pus stăpânire pe omenire, punându-şi casa la dispoziția soldaților răniți, transformând-o în spital. S-a implicat în activitățile desfăşurate de Crucea Roşie, organizând spitale de campanie, ajutând şi îngrijind, îndeosebi, pe soldații români aflați în spitalele din Viena.

În anul 1943 s-a întors cu familia în țară, oferindu-şi sprijinul Crucii Roşii din România, coordonând colaborarea acesteia cu Crucea Roşie Internațională. S-a stabilit la Bran, unde a înființat o cantină pentru răniți şi cel mai de suflet proiect al său, Spitalul „Inima Reginei". A strâns fonduri pentru serviciul de ambulanță, a ajutat familiile sărace, ocupându-se în special de copiii care şi-au pierdut părinții în timpul războiului. De asemenea, a făcut numeroase eforturi pentru a înființa şi la Braşov un spital în folosul soldaților români.

După încheierea războiului şi instaurarea regimului comunist în România, Ileana a acordat sprijin persoanelor care au avut de suferit datorită convingerilor politice, reprezentanților elitei intelectuale şi clerului. A găzduit în mare secret, la Bran, disidenți ai fostului regim care riscau să fie arestați.

După abdicarea regelui Mihai I, survenită la data de 30 decembrie 1947, arhiducesei Ileana i-au fost confiscate toate proprietățile, fiind obligată să ia drumul exilului, de data aceasta definitiv. La plecarea din țară, în ianuarie 1948, printre puținele lucruri pe care le-a putut lua s-a aflat cel mai prețios obiect: o cutie cu pământ românesc, de care nu s-a mai despărțit niciodată, nici la moarte: „Am îngenuncheat împreună cu Anton şi copiii şi ne-am rugat adânc, în tăcere. Atunci mi-am promis solemn că oriunde aş merge voi încerca să-mi continuu munca; mi-am promis că, deoarece în inima mea ea încrustată imaginea României, viața mea va rămâne în continuare dedicată ei. Luasem o cutiuță veche şi frumoasă de metal de pe una din mesele din castel şi, dând la o parte zăpada cu mâinile, am umplut-o cu pământ românesc. Din câte am dus cu mine, acesta este lucrul cel mai prețios pe care îl am"[12].

După plecarea din țară, Ileana s-a stabilit în Elveția dedicându-se familiei şi actelor de caritate. A doua țară, popas pentru familia ei a fost Argentina în capitala căreia – Buenos Aires – a înființat un cămin destinat refugiaților politici români, cămin care a purtat numele mamei sale, „Regina Maria". În anul 1950 s-a mutat în Statele Unite, unde a păstrat legături cu românii stabiliți pe tărâm american, a prezentat numeroase conferințe despre România şi opresiunea comunistă instalată în țară, prelegeri la universitățile şi institutele americane, în scopul susținerii țării. În anul 1954 a divorțat de arhiducele Anton şi s-a recăsătorit cu un medic român, Ştefan Isărescu.

Parcursul vieții a fost unul exemplar, s-a luptat pentru alții şi a fost în slujba poporului ei. Mereu optimistă, indiferent de frământările vieții, a trăit cu

[12] *Ibidem*, p. 376.

permanenta rană a exilului şi cu un simţământ al vinei că şi-a părăsit ţara. S-a adâncit tot mai mult în rugăciune şi după ce s-a sfătuit cu copiii şi cu soţul, a luat hotărârea de a-şi afla împlinirea în spaţiul tihnit al Ortodoxiei. În anul 1961, la 52 de ani, a devenit novice în Mănăstirea Ortodoxă cu hramul „Acoperământul Maicii Domnului" din Bussy-en-Othe (Franţa).

În 1964 s-a întors în SUA, unde a făcut toate cele necesare pentru obţinerea unui teren, pe care a înfiinţat Mănăstirea Ortodoxă cu hramul „Schimbarea la Faţă", în Ellwood City (statul Pennsylvania), localitate a cărei geografie îi amintea de România[13]. A primit votul monahal în 1967, după hirotesie primind numele de Alexandra. A avut relaţii apropiate cu monahi ortodocşi emblematici, precum părintele Arsenie Boca, părintele Andrei Scrima şi maica Benedicta (academicianul Zoe Dumitrescu Buşulenga – n.n.). Maica Alexandra a fost stareţa mănăstirii ortodoxe din Ellwood City până în 1981 când s-a retras din această ascultare, din cauza problemelor de sănătate.

În septembrie 1990 a avut bucuria nesperată de a călca pe pământ românesc. A venit în Bucureşti la invitaţia doctorului Pavel Chirilă cu prilejul lansării Fundaţiei Christiana. A fost primul membru al familiei regale care a primit permisiunea să revină în ţară. La câteva luni după aceea, la 21 ianuarie 1991, la vârsta de 82 de ani, a trecut în veşnicie în dangăt de clopot şi sunet de toacă, însoţită de îngerii care au fascinat-o încă din copilărie şi care au călăuzit-o pe tot parcursul vieţii. Şi-a dorit un mormânt simplu cu o cruce de lemn şi în mod special a cerut să fie înmormântată lângă o troiţă masivă din lemn sculptat ca prin părţile Maramureşului. Troiţa ridicată de maica Alexandra glorifică memoria celor ce au suferit în închisorile comuniste. A lăsat scris în testament să i se pună în sicriu cutiuţa cu pământ românesc.

Născută într-o familie augustă, a ales să slujească şi nu să fie slujită. Dezmoştenită de istorie a acces spre dimensiunea moştenirii eternităţii alegând calea cea strâmtă, singura modalitate prin care nu putea fi despărţită de poporul ei drag. Nu au rămas în urma ei castele sau moşii ispititoare supuse stricăciunii, dar a lăsat un edificiu viu, legământ şi legătură eternă peste ani şi veacuri între sufletul său şi cel al neamului românesc. Principesa Ileana–maica Alexandra rămâne pentru noi un model de rezistenţă morală ale cărei valori au rămas iubirea de oameni, slujirea acestora şi lucrul pe care nu ni-l poate lua nimeni: credinţa creştină. „Ultima mea rugăciune" – sublinia maica Alexandra în *Testamentul* adresat poporului român – „este ca Domnul Dumnezeu să reverse lumina Sa asupra voastră şi să vă dăruiască bucuria pe care nu o poate lua nimeni de la voi"[14].

[13] Mănăstirea Ortodoxă cu hramul „Schimbarea la Faţă" din Ellwood City a fost primul aşezământ monahal ortodox din această parte a statului american.

[14] https://www.româniaregală.ro>jurnal>principesa–Ileana-maica-alexandra (accesat la 24.04.2020).

Fig. 1 – Principesa Ileana a României.

Fig. 2 – Principesa Ileana
– maica Alexandra (cca 1971).

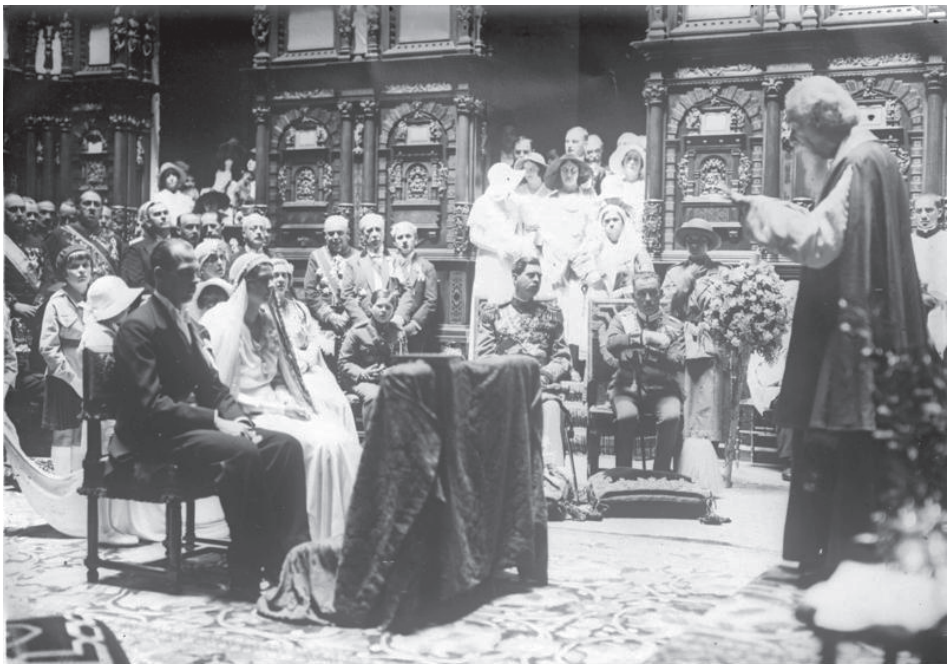

Fig. 3 – Cununia religioasă a principesei Ileana cu arhiducele Anton de Habsurg (fotografie realizată la Castelul Peleş, 26-27 iulie 1931)

Fig.4 – Principesa Ileana în timpul unei ceremonii religioase (apare şi părintele Arsenie Boca – al doilea în colţul din dreapta al imaginii).

MUZEOLOGIE

Asociația „Sebastian Hann”şi începuturile muzeului sighişorean (1904-1914)

Nicolae TEŞCULĂ *

Zusammenfassung: Er Sebastian Hann - verein und die anfänge des schässburger museums (1904-1914). *Der 25. Juni 1899 ist in Schäßburg mit der Eröffnung, auf Initiative des örtlichen Arztes Dr. Josef Bacon, des Heimatmuseums Alt-Schäßburg in dem Stundturm verbunden. Ab 1904 wird die Museumsaktivität in Schäßburg durch das Engagement der örtlichen Sektion des Sebastian Hann Kulturvereins angeregt. Der Verein wird an den Aktivitäten des Museums in Schäßburg beteiligt sein. Obwohl er sich anfangs auf die Förderung zeitgenössischer sächsischer Künstler begrenzte, wird er sich mit der Zeit auch dafür einsetzen, dass neue Einnahmequellen für das Schäßburger Museum durch den Verkauf von Postkarten und Eintrittskarten für Vernissagen von Ausstellungen Bildender Kunst geschaffen werden. Das zweite Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts bringt die konkrete Beteiligung des Sebastian Hann-Vereines an der Museumsarbeit mit sich, indem dieser ein Gebäude innerhalb der mittelalterlichen Festung erwirbt und Objekte ankauft, um eine ethnografische Abteilung zu gestalten. Die Einweihung der Abteilung wurde jedoch durch den Ausbruch des ersten Weltkrieges vertagt, so dass diese in der Zwischenkriegszeit und bis zur Machtübernahme des kommunistischen Regimes, zeitweise an verschiedenen Plätzen funktionierte. Nicht zuletzt spielte dieser Verein bei den ersten Führungen durch Schäßburg und bei der Förderung des Tourismus im allgemeinen, in der Stadt an der Großen Kokel aber auch in den anderen Festungen und Kirchenburgen der Siebenbürger Sachsen, eine wichtige Rolle.*

Schlüsselwörter: *Museum, Schässburg, Sebastian Hann Verein, Museumssammlungen, Bildende Kunst.*

Ziua de 25 iunie 1899 este legată la Sighişoara, de deschiderea muzeului local *Alt-Schäßburg*, în Turnul cu Ceas, la inițiativa unui inimos medic local, dr. Josef Bacon. Acesta a reuşit să adune in jurul acestei instituții, la acea dată aflată în proprietatea Bisericii Evanghelice, atât vechile colecții şcolare ale Gimnaziului Evanghelic din urbe, cât şi obiecte donate de persoane private, preocupate de păstrarea, conservarea şi prezentarea vestigilor trecutului.

Epoca modernă găseşte oraşul sub impactul procesului de modernizare, care a determinat o rupere a tradiției breslelor meşteşugăreşti medievale şi, implicit, o modificare a structurii etnice a populației oraşului. Dacă la 1851 avem 7.206 suflete[1], în 1866 avem 8.354 de suflete[2]. Numărul populației va creşte pe parcursul

* Director, doctor de istorie, Muzeul de Istorie Sighişoara;
e-mail: nicolaetescula@gmail.com.

[1] *Schäßburg. Bild ein siebenbürgischen Stadt*, Herausgegeben, Heinz Brandisch, Heinz Heltmann und Walter Lingner Rautenburg Verlag, 1998, p. 61 (în continuare: *Schäßburg...*).

[2] Joseph Haltrich, *Culturhistorische Skizze aus Schässburg*, în „Sächsischer Hausfreund”, XXX Jahrgang, Kronstadt, 1867, p. 80.

secolului al XIX-lea, astfel că în 1900[3] avem următoarea situație demografică:

Națiune şi confesiune	**An 1880**	**An 1890**	**An 1900**
Germani	5127	5102	5478
Maghiari	1178	1630	2206
Români	2096	2429	3132
Alții	387	357	59
Evanghelici	4743	4881	5149
Reformați	399	523	813
Greco-catolici	32	45	68
Unitarieni	106	240	299
Ortodocşi	2380	2702	3101
Izraeliți	70	101	180
Alții	8	1	-
Total populație	8788	9618	10875

Prezența unei elite formate din mici meşteşugari şi comercianți, clerici ai diferitelor confesiuni, funcționari ai magistratului şi ai comitatului Târnava Mare şi, mai ales, din corpul profesoral grupat în jurul dascălilor de la Gimnaziul Evanghelic a dus la apariția, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a unei emulații intelectuale grupate în jurul unor asociații cu profil cultural. În acest mediu, crearea unui muzeu care să reprezinte istoria seculară a urbei a fost un pas important.

Un sprijin deosebit în organizarea şi finanțarea instituției muzeale l-a avut-o Asociația „Sebastian Hann". Apariția acesteia a fost precedată de o serie de inițiative locale. În acest sens, menționăm faptul că Emil Sigerus, în 1895, a avut inițiativa înființării, la Sibiu, a „Karpathen Museum" (Muzeul Carpatin), iar în Sighişoara medicul Josef Bacon va pune bazele, în 1902, a „Rembrandt-Verein" (Asociația Rembrandt). La Braşov, în anul următor, Ernst Kühlbrandt şi Artur Coulin vor întemeia „Gesellschaft der Kunstfreunde" (Societatea prietenilor artei) în 1904[4].

Aceste inițiative îl vor determina pe Artur Coulin să publice în același an, în cadrul cotidianului *Siebenbürgisch–Deutsches Tageblatt* (Cotidianul germano-transilvănean), un ciclu de articole intitulate „Unsere bildene Kunst" (Arta noastră plastică), care vor fi continuate în luna noiembrie cu articolul „Ein Verein für heimische Kunstbestrebungen" (O asociație pentru aspirațiile artei locale), urmate de adunarea constituantă a asociației, la Sibiu, în 20 noiembrie 1904[5].

Înființarea la Sibiu a Societății Artistice „Sebastian Hann", în 1904, după cum aprecia doamna Gudrun Ittu, a continuat o tradiție inițiată în mediul german din

[3] *Schäßburger Zeitung*, nr. 7, Sonntag, 10. Februar 1901, 29. Jahrgang, p. 25.

[4] Carl Engeber şi Trude Schullerus, *Der Sebastian Hann-Verein und seine Sektion Heimatkunst*, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde", vol. 24, nr.1, p. 109.

[5] *Ibidem.*

Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, aceea de creare a unor societăţi cu scopuri ştiinţifice, profesionale, caritabile şi de petrecere a timpului liber. Apariţia destul de târzie a acestei asociaţii este explicată prin mentalitatea protestantă a saşilor ardeleni, precum şi prin vicisitudinile istoriei lor, care i-a îndemnat la un trai auster[6].

Asociaţia „Sebastian Hann” a fost constituită în jurul unor personalităţi ca: Artur Coulin[7], Carl Dörschlag[8], Emil Sigerus[9] şi Josef Bacon[10]. Doi dintre întemeietorii asociaţiei derulau activităţi în domeniul artelor plastice.

[6] Gudrun Liane Ittu, *Tradiţie, modernitate şi avangardă în arta plastică a germanilor din Transilvania la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX reflectate în publicaţii*, Bucureşti, 2008, p. 37.

[7] Artur Coulin provenea dintr-o familie de origine franceză, ajunsă la Sibiu în jurul anilor 40 ai secolului al XIX-lea. Se naşte în urbea de pe Cibin la 20 septembrie 1869. După absolvirea studiilor gimanziale în oraşul natal, face studii de „Belle Arte” la Graz, München, Budapesta şi Roma. După terminarea studiilor se stabileşte la Braşov în 1901, de unde va organiza diferite expoziţii în ţară şi străinătate. Este considerat unul dintre cei mai valoroşi pictori transilvăneni de la finele secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Din cauza unei boli necruţătoare, moare la Heidelberg în 9 noiembrie 1912 Cf. Walter Myss (coord.), *Lexikon der Siebenbürger Sachsen: Geschichte, Kultur, Wissenschaft, Wirtschaft, Lebensraum Siebenbürgen (Transylvanien)*, Innsbruck, 1993, p. 91-92.

[8] Carl Dörschlag a fost profesorul lui Coulin. German de origine, născut în anul 1832 în Hochen–Luckow, se va forma la Academia Regală de Artă din Berlin. Va activa la München şi Düsseldorf. După 1862, se va stabili în Transilvania şi va activa ca profesor de desen la Reghin şi Mediaş, iar din 1871 se va stabili în aceeaşi calitate la Sibiu. Printre pictorii care se formează sub îndrumarea lui amintim pe Robert Wellmann (1886-1946), Octavian Smighelschi (1866-1912), Fritz Schullerus (1866-1898) şi Artur Coulin. Moare la Sibiu în 1917. Cf. Viktor Roth, *Carl Dörschlag*, în Brigitte Stephani (Hgg.) „Sie prägten unsere Kunst. Studien und Aufsätze”, Cluj-Napoca, 1985, p. 175-183.

[9] Emil Sigerus se naşte în 19 februarie 1854 la Sibiu. După terminarea studiilor gimnaziale în oraşul natal, se va îndrepta spre meseria de librar, fiind nepotul renumitului tipograf Marin Hochmeister. Încă de mic copil a fost pasionat de arta populară, dar în perioada în care a locuit la Lubljana între 1877-1880, unde l-a cunoscut pe dr. Dreschmann, directorul Muzeului de Artă Populară, acesta l-a îndemnat la întoarcerea în ţară, să pună bazele unei colecţii de artă populară. Din 1880 devine director al Societăţii de asigurări „Transylvania”, şi redactor la cotidianul *Siebenbürgisch–Deutsches Tageblatt.* În 1885, va pune bazele Muzeului Asociaţiei Carpatine Ardelene, cu cele 500 de piese din colecţia sa personală. Devine director al Asociaţiei „Sebastian Hann”, de la întemeiere şi până la desfiinţarea ei in 1946. Moare la Sibiu în 25 martie 1947. Cf. Brigitte Stephani, *Emil Sigerus, ein Erforscher rumänischer Volkskunst*, în „Forschungen zur Volks-und Landeskunde”, Band. 22, 1979, p. 93-95.

[10] Despre dr. Josef Bacon ştim că se naşte în 27 martie 1857 la Sighişoara, ca fiu al avocatului Josef Martin Bacon (1820-1885) şi al Theresei Bacon, născută Weinrich (1824-1911). Studiile le va începe la Sighişoara, la Şcoala din Deal, din 1874, dorind să urmeze o carieră comercială, motiv pentru care va studia două semestre la Academia de Comerţ din Viena. Va renunţa şi se va axa pe studiul medicinii între anii 1875-1882, la universităţile din Leipzig, Cluj, Budapesta şi Viena, unde va obţine şi diploma de medic. Se întoarce în ţară, devenind medic în localitatea Gheorgheni şi din 1 mai 1883 până în 1923 la pensionare, medic al oraşului Sighişoara. Se va implica în viaţa politică, bisericească şi în cea a asociaţionismului din Sighişoara, întemeind colonia de băi de la Vlahiţa, (Szent-Kerestbanya), în îmbunătăţirea situaţiei igienice a oraşului său şi va pune bazele muzeelor sighişorene: Muzeul Sighişoara Veche, Muzeul Etnografic şi Muzeul de Igienă. Spre finalul vieţii, va deveni membru corespondent al Societăţii Geografice din Viena. Moare în vârstă de 84 de ani, la 31 ianuarie 1941. Cf. Richard Ackner, *Das Bacon-Buch. Von Mosel an die Koklel. Familiengeschichte,* Familiendruck und für Siebenbürgische Bibliotek Gundelsheim, 2002, p. 72-76.

Modelul organizării acestei asociații a fost unul german. Este vorba de Asociația „Dürerbund" din Dresda. Inițiatorii acestei asociații doreau să reformeze arta sub criterii de conservare şi de afirmare germană[11].

Şedința de constituire a Societății „Sebastian Hann" a avut loc în 20 noiembrie 1904, primul preşedinte fiind Carl Dörschlag. Din 1907 îi va succede Emil Sigerus, societatea având un număr de 38 de membri[12]. Asociația se va bucura de un mare succes în rândul saşilor ardeleni, deoarece, deja în 1905 avea 283 membri şi trei filiale, la Sibiu, Braşov, Sighişoara şi, din 1911, la Bistrița, iar în 1912 numărul membrilor se va ridica la 462[13].

Scopul societății a fost acela de a fi în serviciul bunurilor culturale săseşti prezente în oraşe şi în bisericile fortificate, care se aflau în pericol de a dispărea sau de a fi distruse, şi de a le promova în interes meşteşugăresc şi turistic. La toate acestea se mai adăugau revigorarea artei plastice, a artei populare şi a artizanatului cu ajutorul meşterilor populari autohtoni, educația estetică a membrilor şi a publicului larg, consiliere în probleme de interes edilitar şi achiziționarea de opere de artă. Practic, îmbinau aspirațiile moderniste, specifice *Jungendstil*–ului european cu necesitatea stimulării creației populare şi a monumentelor, ca element al prezervării identității etnice[14].

Asociația se va implica în dezvoltarea patrimoniului Muzeului Brukenthal, a celui din Sighişoara şi în plata unor amenajări la fortificațiile bisericilor din Moşna, Guşterița, a celor din Braşov şi Sibiu. Se va implica în redactarea unui catalog şi organizarea unei expoziții dedicate pictorului Rembrand în 1906, dar şi în organizarea unei alte expoziții, la 300 de ani de la moartea artistului în 1908. De asemenea, a mai realizat o expoziție dedicată lui Artur Coulin în 1913[15]. Dispunea de o revistă numită *Die Karpathen,* unde erau promovate artele frumoase, itinerariile turistice, prezentarea monumentelor de artă din zona locuită de saşi, precum şi a obiceiurilor şi tradițiilor locale[16].

Asociația se va afirma, în special în perioada interbelică, atunci când, în cadrul filialelor sale vor fi promovați o serie de artişti plastici ca: Trude Schullerus (1889-1981), Hans Hermann (1885-1980) şi Hans Eder (1883-1955)[17].

De asemenea, va promova în Transilvania, în general, şi în zona locuită de saşi, în special, noile tendințe în domeniul artei care se evidențează acum în Europa. Este vorba de promovarea artistică a stilului „Seccesion"[18]. Prin întreaga

[11] Ronald Prügel, *In Zeichen der Stadt. Avagnarde in Rumänien 1920-1938*, Böhlau Verlag, Köln, 2008, p. 60.
[12] Gudrun Liane Ittu, *op. cit.*, p.42.
[13]C. Engeber şi T. Schullerus, *op. cit*, p. 100.
[14] Gudrun Liane Ittu, *op. cit.*, p. 43.
[15] C. Engeber şi T. Schullerus, *op. cit.*, p. 102-104.
[16] Carl Göllner, *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918,* Böhlau Verlag, Köln/Wien, 1988, p. 267.
[17] R. Prügel, *op. cit.*, p. 61.
[18] Pe larg despre acest aspect vezi excelentul studiu: Gudrun Liane Ittu, *Der Sebastian Hann Verein für heimische Kunstbestrebungen und die Anfänge des Jungendstils in Siebenbürgen*, în „Forschungen für Volks und Landeskunde", Band 37, nr. 2. 1995, p. 71-75.

sa activitate, această asociație va determina, pe lângă susținerea gustului pentru estetic, şi dezvoltarea unei infrastructuri turistice incipiente, prin amenajarea, susținerea şi promovarea unor muzee sau biserici fortificate.

Revenind la Sighişoara, preocupările în domeniul valorificării turistice a urbei şi a împrejurimilor vor determina apariția în paginile saptămânalului local *Schäßburger Zeitung* a unui mic ghid turistic intitulat: „Führer durch Schässburg und Umgebung” (Ghid prin Sighişoara şi imprejurimi), unde se face o prezentare a Gimnaziului Evanghelic din cetatea medievală, care dispunea de o impresionantă sală festivă şi de colecții interesante de cartografie, antichități, numismatică, de fizică, ştiințe ale naturii şi de o bibliotecă. În Sighişoara pot fi făcute o serie de drumeții: „Pe Dealul Şcolii cu o durată de 40-50 de minute; promenada cetății cu o durată de 30 de minute, promenada Erlen şi Galgenberg durează 40-50 de minute. Brădetul cu turnul de observație de pe dealul Galben durează o oră sau o oră şi jumătate (se recomandă a se face vizita dimineața). Parcul Elisabeta este un mic parc englezesc cu o promenadă de 40-50 de minute: Karpatenvereinwirtschaft «Vila Franka» de pe dealul Siechhof are o durată de o oră, o oră şi jumătate şi se recomandă a se vizita după-amiază. Turnulețul de la Chip, care după tradiția populară, a fost ridicat în amintirea morții unui paşă turc care a asediat oraşul. Monumentul Skariatin, ridicat în amintirea bătăliei de la Sighişoara (31 iulie 1849 n.n.) şi a decesului generalului rus Skariatin. Platoul Breite, care se găseşte la trei kilometri de oraş cu stejari seculari majestoşi. Junkernberg, aflat la patru kilometri depărtare, la 650 de metri deasupra nivelului mării, este cel mai înalt punct din hotarul Sighişoarei, cu o vizibilitate spre munții inalți de la Braşov şi Făgăraş”[19].

Dintre obiectivele turistice locale, pot fi vizitate biserica mănăstirii, cu un altar vechi de secol XVII şi o veche cristelniță din 1440. Biserica din Deal, cu frumosul tabernacol de secol XV, apoi Muzeul *Alt-Schäßburg*, cu antichități săseşti, cu un program de vizitare de la orele 8 la 12, cu intrare gratuită de la orele 11 la 12, iar in restul timpului, cu o taxă de vizitare de 30 de helleri[20]. Tot în cetate mai poate fi vizitată clădirea comitatului cu frumoasa sală festivă, unde se găseşte un tablou al pictorului Friz Schullerus: „Uniunea stărilor ardelene la Sighişoara în 1506”. În fața clădirii comitatului se găseşte statuia poetului maghiar Petofi Sandor[21].

În împrejurimile oraşului, la 5 kilometri, poate fi văzut castelul Haller, cu parcul din Albeşti, la 18 kilometri – castelul Bethlen de la Criş, cetatea țărănească de la Saschiz la 20 de kilometri şi pe calea ferată cu ecartament îngust Sighişoara-Agnita, la 16 kilometri, biserica fortificată de la Apold[22].

Una dintre cele mai harnice secțiuni ale asociației va fi cea din Sighişoara. Activitatea acestei secțiuni va gravita în jurul Muzeului *Alt-Schäßburg*. Pornind de la deviza: „Niciun popor nu poate să aibă viitor dacă nu-şi cunoaşte trecutul, dacă istoria nu are un țel care să pregătească calea spre viitor”, Josef Bacon va

[19] *Schäßburger Zeitung*, nr. 33, Sonntag, 14. August 1904, 32 Jahrgang, p. 130.
[20] Heller (în maghiară: fillér.) = subdiviziunea coroanei, unica monedă oficială în Imperiul Austro-Ungar. Un heller reprezenta a suta parte dintr-o coroană.
[21] *Schäßburger Zeitung*, nr. 33, Sonntag, 14. August 1904, 32 Jahrgang, p. 130.
[22] *Ibidem.*

organiza în 20 de încăperi o expoziţie permanentă, care se dorea să reliefeze istoria oraşului şi a saşilor ardeleni. Iar pe lângă adunarea de obiecte vechi, Josef Bacon şi secţiunea sighişoreană a asociaţiei se vor implica şi în promovarea artiştilor plastici saşi, care, acum la cumpăna dintre cele două secole, încep să se afirme[23]. În acest sens, secţiunea sighişoreană va organiza din 1905 expoziţii dedicate pictoriţei Betty Schuller[24], apoi din 1908 lui Michael Barner[25] şi Friedrich Miß[26] şi în 1912, respectiv 1914 lui Ernst Honigberger[27] şi Walter Teutsch[28]. De

[23] *Die Schäßburger Museen,* Friedrich Horedth Verlag, Sighişoara, 1933, p. 2.

[24] Betty Schuller s-a născut la 18 martie 1860 la Sighişoara. Era fiica profesorului de desen şi a fotografului Ludwig Schuller. De mică copilă a fost interesată de desen şi pictură. Acest talent este încurajat de tatăl ei şi, în 1884, urmează la Graz, Academia de Desen, Secţia peisagistică, unde, prin voinţa şi sârguinţa ei, se face remarcată de profesori, iar din 1890, la Academia de Artă din München. A avut mici expoziţii la Sibiu, Braşov, Sighişoara şi a fost o importantă colaboratoare a Asociaţiei „Sebastian Hann". A murit la Sighişoara în anul 1904. Vezi: Adriana Antihi, *Pictoriţa Betty Schuller şi colecţia de acuarele din patrimoniul Muzeului de Istorie Sighişoara*, în „Alt–Schaessburg", 1, 2008, p. 120-132.

[25] Se naşte într-o familie de meşteşugari la Agnita, pe Valea Hârtibaciului, în 25 ianuarie 1881. Între 1893 şi 1900 Michael Barner frecventează, mai întâi, Şcoala Comercială la Făgăraş, urmând apoi cursurile Şcolii Comerciale Superioare Maghiare la Braşov. Între 1903-1904 îl găsim student al Academiei de Arte din Budapesta. După terminarea studilor, între 1904 şi 1918 face repetate sejururi artistice la Colonia Artistică din Baia Mare. În 1905 întreprinde o călătorie de studii prin Europa (Austro-Ungaria, Germania, Ţările de Jos, Franţa şi Italia). În 1907 se întoarce în Transilvania, unde i se organizează primele expoziţii personale la Braşov, Sibiu şi Sighişoara. Între 1910 şi 1911 face o nouă călătorie prin Europa, la centrele artistice consacrate. La întoarcere, se opreşte pentru un semestru la Academia de Arte din München. În 1912 i se organizează o expoziţie personală la Sibiu. Expoziţia îl propulsează în conştiinţa artistică transilvăneană. În 1913 îl găsim în sejur la München. În Primul Război Mondial, în perioada 1914-1916, este încorporat cu gradul de locotenent în armata austro-ungară. După un incident cu superiorul său, va fi internat la Spitalul de Boli Nervoase de la Sibiu. Începând cu 1918 deţine un atelier de pictură la Berlin. În jurul anului 1935 se întoarce în ţară şi îşi câştigă subzistenţa ca pictor liber, lucrând la Sighişoara, Sibiu, Reghin, Mediaş, Se stabileşte în cele din urmă la Agnita. În jurul anului 1950 se află la Căminul de Bătrâni din Biertan. Moare la 6 iulie 1961 în Mediaş. (http://www.hog-agnetheln.de/veranstaltungen/KoBar2013falt.pdf (accesat la 04.10.2019).

[26] Se naşte la Braşov la 21 august 1854. Între 1883-1885 urmează Academia de Arte Frumoase din Viena şi între 1885-1889 Academia de Arte Frumoase din München. Apoi studiază arta la Roma în cercul artiştilor din jurul lui Robert Wellmann, după care se întoarce la Braşov. Moare la Braşov în 29 mai 1935. Operele sale le găsim azi în Muzeul de Artă din Budapesta, în Muzeul Naţional de Artă din Bucureşti, în Muzeul Naţional Brukenthal din Sibiu, în Muzeul de Artă din Braşov. Vezi: D. Udrescu, *Remember Friedrich Miß (1854-1935)*, în „Freidrich Miß. 1854-1935. Expoziţie aniversară", Braşov, 2004, passim.

[27] Ernst Honigberger se naşte în 1885 la Braşov. Va studia artele plastice la Berlin şi München. După satisfacerea stagiului militar în timpul Primului Război Mondial, se întoarce la Braşov. În 1919 îl găsim prezent la expoziţia grupului avangardist *Noiembrie şi Seccesion* din Berlin. În anii 1920 are numeroase expoziţii în Bucureşti, Budapesta, Leningrad, Moscova şi Stockholm. Se stabileşte la Berlin. În 1943 aflat în călătorie la Wehr în Baden află că atelierul său din Berlin a fost distrus în urma unui bombardament. Se stabileşte la Wehr si după război, în 1946, împreună cu soţia sa pune bazele Şcolii de Artă şi Muzică Weir. Moare în 1974 Cf. Manfred Wittstock, *Ernst Honigberger. Bemühungen um eine moderne Kunstgalerie in Siebenbürgen*, în „Neuer Weg", 26 (1974), 7798 (5 Juni), p. 4; Hermann A. Hienz, *Schriftesteler Lexicon der Siebenürger Deutschen*, Band VII, H-J, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2000, p. 206-218.

[28] Se naşte la 25 mai 1885 la Braşov. Va îmbrăţişa iniţial o meserie comercială şi apoi, din 1903, din dorinţa de a deveni artist plastic, va urma cursurile academiilor de Arte frumoase din Leipzig şi München. La München va studia cu artişti ca Debschitz, Hermann Obrist, Moritz Heymann şi Hugo von Habermann. Din 1923 va lucra la Şcoala de Arte Aplicate din München. În 1939 intră în pensie, regimul nazist considerând opera sa ca fiind degenerată. Din 1946 şi până în 1952 predă la Academia de Arte din München. Moare în acest oraş la 27 ianuarie 1964. (*Walter Teutsch 1883-1964. Graphik und Illustrationen* Katalog zur Ausstellung im Haus des Deuten Ostens, München 1983, passim.).

asemenea, asociația va achiziționa bunuri etnografice[29].

Practic, una dintre primele activități derulate de asociație a fost organizarea unor expoziții de artă plastică în localul Şcolii Evanghelice de Fete de către profesorul Carl Dörschlag, contribuind la creşterea numărului de membri[30]. Pentru a aduce venituri suplimentare muzeului, secțiunea locală va realiza cinci cărți poştale artistice cuprinzând reproduceri după acuarelele regretatei pictorițe Bety Schuller (Turnul Dogarilor, Strada Turnului, Turnul Croitorilor, Turnul cu Ceas şi un grup de case). Fiecare carte poştală costa 20 de helleri[31].

Va organiza şi expoziții, astfel: „De joi 7 noiembrie şi până sâmbătă 10 noiembrie, în spațiul gradiniței evanghelice, sub patronajul secției locale a Asociației Sebastian Hann va avea loc expoziția pictorului Michael Barner din Agnita. În acelaşi timp va avea loc şi conferința profesorului Ziegler despre aceste imagini la invitația preotului evanghelic din localitate”[32].

Legătura dintre muzeu şi asociație este prezentată în articolul profesorului Albert Hohr, apărut în acelaşi săptămânal: „Muzeul nostru Sighişoara Veche a avut un modest început în anii trecuți, dar a devenit unul între cele mai importante atracții turistice, pe care orice străin care ajunge în zilele noastre în Sighişoara îşi dedică câteva ore pentru vizitare, de altfel orice sighişorean, care îşi întâmpină un oaspete la gară nu poate să nu menționeze mica «mândrie» a sa. Din bogăția de atracții turistice merită efortul de a vizita tot muzeul: ne gândim nu doar la «bucătărie», la cămărușele Teutsch şi Krauss, la armuri, la camera cu antichități bisericeşti, ci şi la tânărul copil – la preistoria Sighişoarei, la descoperiile arheologice de la Wietenberg. Mai mult decât atât, trebuie să ne adunăm, să observăm, cum putem pe ici şi colo să-l imbogățim. De aceea, asociația noastră Sebastian Hann nu poate să nu aibă un cuvânt de spus, în ceea ce înseamnă un punct de vedere cu privire la extensia şi lărgirea acestui muzeu. Trebuie doar să amintim, aici, faptul că cu ocazia ultimei reuniuni a asociației agricole care a avut loc acum câteva săptămâni, a fost organizată o expoziție de mobilier țărănesc (...). Asociația Sebastian Hann a cumpărat câteva frumoase piese pentru muzeul nostru. Pe de altă parte, este o posibilitate de a o îmbogăți. Sighişoara Veche! Eu cred, că acest nume nu se referă, doar la antichitățile națiunii săseşti şi la dovezile impresionante cultural-istorice ale unui trecut indepărtat, nu în ultimul rând, reprezintă şi conservarea imaginii unui oraş vrednic. Aşadar, trebuie să deținem cele mai frumoase picturi vechi ale Sighişoarei; probabil una dintre cele mai frumoase este din anul 1767 pictată de preotul din Daia–Köhler; aceasta decorează cămăruța Krauss (din muzeu n.n.) şi ea reprezintă acolo a fi o copie după un original străvechi, ce se găseşte în colecțiile Muzeului Brukenthal. Şi din perioada noastră, Ludwig Schuller are foarte frumoase picturi de ansamblu....”[33].

[29] C. Engeber şi T. Schullerus, *op. cit.* p. 105.
[30] *Schäßburger Zeitung,* nr. 36, Sonntag, 3. September 1905, 33. Jahrgang, p. 142.
[31] Idem, nr. 2, Sonntag, 14. Januar 1906, 34. Jahrgang, p. 6.
[32] Idem, nr. 44, Sontag, 3. November 1907, 35 Jahrgang, p. 175.
[33] Idem, nr. 49, Sonntag, 6. Dezember 1908, 36. Jahrgang, p. 193.

Continuă expozeul arătând că, prin testament, profesorul Schuller a lăsat şi multe fotografii cu Sighişoara, cu clădirile şi ulițele sale vechi care trebuie să fie valorificate: „Prin urmare, rog toți proprietarii acestor minunate «antichităţi», dacă pot sa mi le pună la dispoziție, desigur nu ar trebui să se teamă: dorim să le folosim doar să le reproducem prin fotografie, să le mărim şi, astfel, să avem posibilitatea să decorăm muzeul cu imagini vechi despre Sighişoara”[34].

Vedem că avem de a face cu un apel pentru îmbogăţirea colecţiilor muzeului cu imagini si reproduceri vechi legate de urbea de pe Târnava Mare, care, alături de piesele de mobilier ţărănesc achiziționate, să contribuie la dezvoltarea colecţiilor şi a expoziției muzeale. De altfel, asociația se va implica în dezvoltarea colecției de etnografie şi artă populară a muzeului sighişorean. Conform raportului de activitate a secțiunii sighişorene a Asociației „Sebastian Hann” pentru anii 1908-1909, aceste obiecte de mobilier ţărănesc au costat asociația 250 de coroane[35].

Tot în acel an s-a cumpărat pentru muzeul local altarul poliptic din Şmig[36] (azi jud. Mureş) cu 1.300 de coroane. Pentru nevoile bisericii din această localitate, artistul plastic Artur Coulin a realizat un alt tablou pentru altar[37].

Mai mult decât atât, raportul pentru anii 1910-1911 arată că s-au achiziționat mai multe piese textile brodate de la comerciantul din Sebeş, Karl Haldenwang[38], care, împreună cu obiectele de mobilier popular achiziționate anterior, reprezintă bazele unei colecții etnografice. De altfel, s-au obținut şi 20.000 de coroane de la guvern, bani cu care s-a cumpărat Casa Everet din cetatea medievală, singura casă acoperită cu şindrilă, de la Asociația Meşteşugarilor. Scopul cumpărării acestui imobil era acela de a se organiza o expoziție permanentă etnografică[39].

După cum am văzut, una dintre preocupările importante ale asociației era promovarea artelor plastice în rândul populației săseşti din Transilvania. În anul 1909, la 17 aprilie, în clădirea Şcolii Evanghelice de Fete, profesorul Adolf Meschendorfer va susține o prelegere dedicată „artei moderne”: „Domnul

[34] *Ibidem.*

[35] *Bericht über das Jahr 1908/1909 Sebastian Hann Verein für heimischen Kunstbestrebungen*, Josef Drotleff Verlag, Hermannstadt, 1909, p. 19.

[36] Acest altar se găseşte azi la Muzeul Național de Artă a României din Bucureşti.

[37] *Bericht über das Jahr 1908/1909 Sebastian Hann Verein für heimischen Kunstbestrebungen,* p. 20.

[38] Despre Karl Haldenwang ştim că s-a născut în 23 august 1863 în Sebeş, ca fiul al dogarului şi comerciantului de vinuri Michael Haldenwang (1836-1880), german originar din zona Württemberg. Tănărul Karl va urma şcoala în oraşul natal, după care va ajunge ucenic la comerciantul de fierărie J. Wagner, iar după satisfacerea serviciului militar la Orlat, se va angaja ca procurist de fier la firma Kamner& Jekelius din Braşov. Va conduce filiala acestei firme din Sighişoara până în 1926, când, după pensionare, se va întoarce la Sebeş, unde va şi muri la 30 ianuarie 1939. Spirit autodidact, se va evidenția ca un pasionat colecționar de obiecte arheologice şi etnografice în peregrinările sale prin țară. Membru al „Verein für Siebenbürgische Landeskunde” şi al Asociației „Sebastian Hann”, va participa la şantierul arhelologic din Petreşti (lângă Sebeş) şi la Wiettenberg (Sighişoara). Aici îşi va cultiva pasiunea pentru antichități şi va contribui la îmbunătățirea colecțiilor muzeelor din Sighişoara şi Alba Iulia cu obiecte agricole şi arheologice. Vezi: Streitfeld Teobald, *Colecționarii Hans Ungar şi Karl Haldenwang*, în „Apulum”, 11, 1973, p. 873-878.

[39] *Bericht über das Jahr 1910/1911 Sebastian Hann Verein für heimischen Kunstbestrebungen*, Josef Drotleff Verlag, Hermannstadt, 1911, p. 16-17.

Mechendorfer, autor al «cursului despre cultură şi artă», reprezintă un bun cunoscător al artei”[40]. Până la debutul Primului Război Mondial, asociația va organiza expoziții de artă plastică. Astfel: „Ernst Honigberger cu expozițile sale avute în orașul nostru nu este un necunoscut. Au fost cumpărate mai multe tablouri ca de la alt pictor. Deja, din prima expoziție, s-a evidențiat prin perspectiva sa adâncă a acestui dezvoltat talent şi vedem aici inainte de toate talentul, eminent asupra figurativului, a modului plastic în care este redat corpul uman. (...) Prezenta expoziție prezintă un artist care reprezintă peisajul şi viața liniştită în tablourile sale, cum ar fi peisaj de primăvară, pajişte de primăvară, lacul Starnberg, podurile peste Isar, casa la țară, margine de pădure, drumul țării, zi de iarnă, imagine asupra atelierului meu, dulceață cu lalele, primole, trandafiri, de la Biserica Neagră din Braşov (...). Expoziția va fi deschisă de dumnică 31 mai, până joi 4 iunie, între orele 8-12 dimineața şi 3-6 după amiaza în grădina Hotelului La steaua de aur”[41].

Vedem că, încă de la înființare, asociația se va implica în activitățile muzeului din Sighişoara. Deşi la început se va axa pe promovarea artiştilor plastici saşi din epocă, cu timpul va milita pentru realizarea de surse de venit pentru muzeul sighişorean prin vânzarea de cărți poştale şi de bilete la vernisajele epozițiilor de artă plastică.

Al doilea deceniu al secolului al XX-lea aduce implicarea concretă a Asociației „Sebastian Hann” în activitatea muzeului prin achiziționarea unui imobil in cetatea medievală şi prin cumpărarea de obiecte în vederea organizării unei secții etnografice. Inaugurarea secției a fost oprită de prima conflagrație mondială, în perioada interbelică şi până la instaurarea regimului comunist aceasta funcționând cu intermitențe în diferite locații. Nu în ultimul rând, asociația a avut un rol important în realizarea primelor intinerarii turistice la Sighişoara şi în promovarea turistică a urbei de pe Târnava Mare, alături de alte cetăți şi biserici fortificate ale saşilor ardeleni.

[40] *Schäßburger Zeitung,* nr. 36, Sonntag, 11. April 1909, 37. Jahrgang, p. 58.
[41] Idem, nr. 43, Sonnabend, 30. Mai 1914, 42 Jahrgang, p. 170.

Muzeul Istoriei Evreilor din Oradea. Concept şi recunoştință

Diana IANCU *

Abstract: The Jewish History Museum of Oradea. Concept and Gratitude. *In this paper we focus on the Jewish History Museum of Oradea, which was founded in the synagogue Aachvas Rein located at no. 26, Primăriei Street. It was opened on 5 December 2018, after the rehabilitation of the synagogue. Organized on two levels, the exhibition reveals the history of the Jewish community in Oradea through documentary as well as material evidence. The collection on the first level displays Torah scrolls, cult objects, prayer books, rabbis' portraits, photographs and documents about the Jewish schools. A special place is dedicated to the Sonnenfeld family, famous owner of the largest printing house in Oradea. The tragedy of the Jewish people of Oradea is illustrated on the second floor, as a testimony of the horrors of the Holocaust. In 1944, during the Hungarian rule, the Jews of Oradea were dispossessed of their properties, imprisoned in the ghetto, and then deported to the Nazi camps.*
Keywords: *Jewish, museum, Oradea, Éva Heyman, Tereza Mózes, Sonnenfeld.*

Comunitatea evreiască a avut un rol fundamental în viața orașului de pe malul Crișului Repede, contribuind la dezvoltarea economică, industrială, culturală şi la arhitectura orașului. Este lăudabil demersul de a reabilita Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein", situată pe strada Primăriei nr. 26 şi amenajarea în interior a unui muzeu dedicat comunității evreieşti orădene.

De Hanuka – Sărbătoarea Luminilor, 5 decembrie 2018, s-a inaugurat Muzeul Istoriei Evreilor din Oradea, pentru a pune în lumină istoria socială, politică şi culturală a evreilor din Oradea, începând cu secolul al XV-lea până în prezent, prezentând şi integrând în mod explicit repercusiunile Holocaustului.

Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein" a fost înălțată pe locul unde, începând cu anul 1870, era o casă de rugăciune a comunității israelite ortodoxe. Actuala clădire a fost ridicată în anul 1926 după proiectul arhitectului István Pintér, de către constructorul Béla Weimann.

Expoziția muzeală, organizată pe două nivele, dezvăluie, prin mărturii documentare şi materiale, istoria comunității evreieşti din Oradea. Colecția expusă la primul nivel aduce în fața vizitatorilor sulurile Torei, păstrate în dulapul Torei, cea mai veche mărturie scrisă a poporului evreiesc, care cuprinde primele cinci cărți ale lui Moise. Sunt expuse obiectele de cult cele mai semnificative: *menora*

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Orașului Oradea – Complex Cultural;
e-mail: iancudiana@yahoo.com

– candelabrul cu şapte braţe, *talit* – şalul de rugăciune; *tefilin* – filacterele ce se pun de credincios pe braţul stâng (în dreptul inimii) şi pe cap, spre a mărturisi legământul cu Dumnezeu; *hanuchia* – sfeşnicul cu opt braţe, caracteristic pentru Hanuka, numită şi Sărbătoarea Luminilor etc.

Am dorit să ilustrăm faptul că poporul evreu este cunoscut ca „poporul cărţii" prin expunerea unor cărţi de rugăciune: *Talmud*, *Psalmi*, *Carte de rugăciuni pentru zilele săptămânii, Şabat şi sărbători; Carte de rugăciuni pe mormintele celor decedaţi*; *Hagada* – text evreiesc care stabileşte ordinea Sederului de Paşte – cu interpretări, imagini şi note muzicale.

În „sfera spirituală" a clădirii sunt expuse tablouri ale rabinilor: Kecskeméti Lipót, prim-rabin neolog; Benjámin (Binjamin) Fuchs şi Moshe Cvi Hirsch Fuchs, prim-rabini ortodocşi.

Însemnătatea educaţiei este ilustrată prin fotografii şi documente despre instituţiile şcolare evreieşti care au fost fondate în Oradea.

Un loc aparte îl ocupă spaţiul dedicat familiei Sonnenfeld, renumită în domeniul tipografiei. În anul 1856 Simon Sonnenfeld a pus bazele tipografiei „Sonnenfeld", care va cunoaşte o continuă dezvoltare, devenind unul dintre atelierele grafice cele mai însemnate din zona de vest, iar după anul 1919, una dintre cele mai performante tipografii din România. Tipografia a avut o activitate prodigioasă sub conducerea lui Adolf Sonnenfeld (1879-1916). Declinul Societăţii „Sonnenfeld" a început după anul 1940. Încercând o salvare a tipografiei, la 1 februarie 1946, proprietarii Gusztáv Sonnenfeld şi Adam Friedländer vor înregistra o întreprindere cu numele de „Grafica Sonnenfeld şi Friedländer". Tipografia a fost naţionalizată în anul 1948 şi transformată în Tipografia „Breiner Béla", care, ulterior, va deveni Întreprinderea Poligrafică „Crişana".

Arhitectura orădeană poartă amprenta comunităţii evreieşti. Astfel, în panouri fotodocumentare, este oglindită frumuseţea palatelor orădene precum: Palatul Vulturul Negru şi Palatul Stern, ambele construite de arhitecţii Jakab Deszső şi Komor Marcell; Palatul Moskovits Adolf şi Fiii, construit de fraţii József şi László Vagó; Palatul Moskovits Miksa, construit după planul arhitectului Kálmán Rimanóczy jr.; Palatul Ullmann, pe a cărui faţadă se poate vedea *menora*, străjuită de doi lei, simbol al statorniciei; Palatul Fuchsl, care, prin motivele decorative (ciorchini de struguri, frunze de viţă-de-vie), dezvăluie îndeletnicirea proprietarilor, fraţii Fuchsl.

La nivelul superior, ca o mărturie a ororilor Holocaustului, este ilustrată tragedia evreilor orădeni, care, în anul 1944, au fost deposedaţi de bunurile lor, închişi în ghetou şi deportaţi în lagărele morţii.

Exponatele reprezentative pentru această perioadă sunt: regulamentul din ghetou, documente care atestă recvirarea lucrurilor personale, documente din detaşamentele de muncă forţată, fotografii şi obiecte de la lagărul din Auschwitz.

Este expus semnul distinctiv – steaua galbenă. La 5 aprilie 1944 s-a dispus obligativitatea purtării semnului distinctiv al stelei galbene de către evrei. Referitor la obligativitatea purtării acesteia, Tereza Mózes relatează următoarele:

„Îmi amintesc de primul meu drum înstelat. Departe de mine orice sentiment de ruşine. Nu mă simţeam înjosită, ci mai degrabă goală, lipsită de apărare, neajutorată: iată-mă, asta sunt… Sunt evreică. Puteţi face cu mine ce doriţi...”[1].

O mare încărcătură emoţională este dată de numele inscripţionate pe pereţi ale evreilor care au pierit în lagărele naziste, precum şi de grafica care reprezintă evreii închişi în ghetou şi în lagărele morţii.

Un rol considerabil în formarea colecţiei Muzeului de Istorie a Evreilor din Oradea l-a avut doamna Tereza Mozés, supravieţuitoare a Holocaustului.

Uniforma, purtată când a fost eliberată din lagăr, este expusă într-o vitrină impozantă. În legătură cu aceasta, Tereza Mozés consemnează următoarele: „Ce ne rezervă oare viitorul? Trecuseră săptămâni de zile şi nimeni n-a pomenit nimic despre plecarea acasă. Încă ne mai temeam că ne vor duce şi mai departe în interiorul ţării. N-o duceam rău. Aveam un acoperiş deasupra capului, viaţa noastră de zi cu zi era, chiar dacă în condiţii modeste, asigurată. Şi, lucru extrem de important: nu ne puneau la muncă. Deoarece trebuie să spun că mai eram încă tare slăbite. Şi a mai avut loc o schimbare plăcută în viaţa noastră. Ruşii au vrut să ne ajute să schimbăm ceva în înfăţişarea noastră zdrenţăroasă, jalnică. Deoarece nu ne puteau da haine civile, ne-au împărţit articole de uniformă militară: shimnastiorce, rubăşti, pufoaice”[2].

Tereza Mózes, fiica lui Ignác Klärmann şi Mária (Szmuk), s-a născut la 6 noiembrie 1919 în Şimleu Silvaniei. Împreună cu familia, la vârsta de 9 ani, s-a mutat la Oradea. Câţiva ani mai târziu, viaţa de familie, visul de a studia i-au fost spulberate de închiderea în ghetou.

În primele zile din mai 1944, familia Klärmann a intrat pe poarta ghetoului. Tereza Mózes consemnează deznădejdea care i-a cuprins: „Vreme de două zile am împachetat. Din când în când pândeam ştirile englezeşti la vecinii noştri care aveau un statut excepţional. Radioul nostru fusese demult sigilat. Mai întâi am împachetat în valize, însă apoi, când a sosit ştirea că acestea sunt confiscate cu conţinutul lor cu tot, am început să ne înghesuim lucrurile în saci: lenjerie de pat, lenjerie de corp, alimente, vase de gătit, provizii de lemne şi cărbune pentru o perioadă de timp mai scurtă. Am aruncat o privire peste saci. Acesta să fie rodul muncii de patruzeci de ani a tatălui meu? Cu toate că nu ne văicăream aveam cu toţii, aproape mereu, ochii în lacrimi! Parcă eram la o înmormântare! O, da, îngropam, într-adevăr, viaţa noastră de familie, anii petrecuţi împreună în armonie (...) În ziua următoare, vineri, am terminat ultimele pregătiri (...) Deoarece nu mai găseam nimic de făcut, şedeam dezorientaţi, apatici, aşteptând să ni se împlinească soarta”[3].

Pentru a reliefa izgonirea evreilor din propriile case, au fost expuse chei. Tereza Mózes ilustrează tabloul sumbru al deposedării de căminul familial: „Mi-a rămas în amintire imaginea clipei când am închis uşa în urma noastră. Cheia s-a

[1] Tereza Mózes, *Decalog însângerat*, Bucureşti, 1995, p. 26.
[2] *Ibidem*, p. 200.
[3] *Ibidem*, p. 30-32.

răsucit în broască, dispărând apoi imediat în buzunarul unuia dintre cei care ne supravegheau. Simbolul căminului nostru în mâinile unui străin”[4].

La 1 iunie 1944 familia Klärmann a fost deportată la Auschwitz-Birkenau. De aici, Tereza Mózes a fost dusă în lagărele din Letonia: Kaiserwald şi Riga, unde i s-a atribuit un număr: „La ieşire ne-au înzestrat cu numere de evidenţă. Astfel a încetat identitatea noastră de până atunci”[5]. A fost închisă şi în lagărul din Stutthof şi la Dörbek, un lagăr din nordul Poloniei. Peste tot a avut de înfruntat procesul selecţiei, însă firea ei dinamică, dârzenia şi norocul au ajutat-o să supravieţuiască.

Atrag atenţia exponatele dedicate Évei Heyman – fetiţa de 13 ani care relatează grozăviile petrecute în ghetou, în jurnalul intitulat „Am trăit atât de puţin”.

Éva Heyman s-a născut la 13 februarie 1931 în Oradea. Jurnalul Évei începe la 13 februarie 1944 şi se încheie la 30 mai 1944. Aflăm că Éva iubea: bicicleta roşie, să patineze şi că visa să devină fotoreporter.

Vizitatorii pot vedea expusă o bicicletă roşie, care ne duce cu gândul la scena cutremurătoare când, la data de 7 aprilie 1944, poliţiştii maghiari s-au năpustit în casa unde locuia Éva, cu scopul de a-i confisca bicicleta. Éva consemnează deznădejdea şi groaza acelei zile: „Azi au venit să-mi ia bicicleta. Era gata să fac o mare dandana. Ştii, Micul meu Jurnal, simplul fapt că poliţiştii au intrat în casa noastră m-a speriat teribil. Ştiu că acum poliţiştii nu aduc cu ei decât necazuri acolo unde pun piciorul. Bicicleta mea avea un număr, iar bunicul plătea impozitul corespunzător. Aşa au descoperit-o poliţiştii; era trecut într-o evidenţă la primărie că eu am bicicletă. Acum mi-e foarte ruşine că, în faţa poliţiştilor, am făcut aşa tărăboi. Da, Micul meu Jurnal, aşa s-au petrecut lucrurile. M-am trântit la pământ şi, întinsă pe spate, am cuprins cu braţele roata din spate a bicicletei şi am strigat la poliţişti tot ce mi-a ieşit pe gură: <<Să vă fie ruşine! Luaţi bicicleta unui copil! Ăsta-i furt curat!>> Am adunat bani ca s-o cumpărăm un an şi jumătate şi pentru a completa suma am vândut vechea mea bicicletă de copil, masa pe care eram înfăşată când am fost mică şi paltonul vechi al bunicului. Bunicii, Juszti, Ági şi nenea Béla, buna Luiza şi tăticu, toţi au contribuit la cumpărarea bicicletei. Şi, totuşi, nu s-au strâns toţi banii necesari, dar Hoffmann n-a vândut-o altcuiva. Mai mult, mi-a spus s-o duc acasă că o vor plăti tăticul sau bunicul. Dar n-am vrut s-o iau, până când nu adun întreaga sumă. Între timp, ori de câte ori puteam, mă repezeam până la magazinul lui Hoffmann şi mă uitam: mai e acolo bicicleta aceea roşie? Cum a râs Ági când i-am povestit că atunci când, în sfârşit, am avut toţi banii, am mers la magazin şi am adus acasă bicicleta. Dar nu m-am urcat pe ea, ci am condus-o ca pe un câine mare şi frumos. De la început mi-am adorat bicicleta; am denumit-o Vineri. Acest nume l-am luat de la Robinson, dar se potriveşte de minune pentru bicicletă. În primul rând pentru că am adus-o acasă într-o zi de vineri, apoi pentru că Vineri este simbolul devotamentului, cel care a fost atât de loial faţă de Robinson (...). Unul din poliţişti a fost foarte

[4] *Ibidem*, p. 32.
[5] *Ibidem*, p. 76.

furios. A spus că numai asta le mai lipseşte ca un copil de evreu nenorocit să le facă o asemenea comedie pentru că i se ia bicicleta. Niciun copil de evreu nu mai are dreptul să aibă bicicletă şi nici pâine, căci evreii mănâncă pâinea de la gura soldaților. Îți închipui, Micul meu Jurnal, ce-am simțit eu când toate acestea mi-au fost aruncate în față. Aşa ceva n-am auzit decât la radio sau am citit în ziarele germane. Totuşi, una este când citeşti aşa ceva şi cu totul altceva când ți se trânteşte în față. Şi, pe deasupra, în clipa când mi se ia propria mea bicicletă. De fapt, ce crede acest polițist nemernic, că noi am furat această bicicletă? Noi am cumpărat-o de la Hoffmann pe bani şi pentru aceşti bani au muncit bunicul şi toți ceilalți care m-au ajutat. Dar ştii, Micul meu Jurnal, celuilalt polițist se pare că i s-a făcut milă de mine. «Să-ți fie ruşine, domnule coleg», a zis el. «Inima dumitale este din piatră? Cum poți vorbi astfel cu o fetiță atât de minunată?» Apoi mi-a mângâiat părul şi mi-a promis că el va avea grijă de bicicletă, ne-a dat o chitanță şi mi-a spus să nu plâng, când se va termina războiul voi primi înapoi bicicleta. Cel mult va trebui dusă la Hoffmann şi pusă la punct. Ági a zis că de data aceasta am avut noroc, dar în viitor orice ni se va lua să nu protestăm. Şi aşa nu putem obține nimic şi să nu lăsăm această pleavă, aceste hoituri să vadă cât de mult suferim. Eu, totuşi, n-o înțeleg pe Ági. Ce-mi pasă mie dacă ei ştiu sau nu cât de mare e suferința noastră. Nu este deloc greu să-ți dai seama că dacă unui om îi iei totul şi în scurtă vreme nu va avea nici ce mânca, atunci, acel om suferă cumplit”[6].

Pe 3 iunie 1944, Éva şi bunicii săi au fost deportați la Auschwitz într-un vagon de vite, pe ultimul tren cu deportați din Oradea. Sunt memorabile cuvintele Évei Heyman, strigătul disperat, „Eu nu vreau să mor, deoarece abia am trăit!”[7]. Éva a fost selecționată de doctorul Josef Mengele pentru a fi subiectul unor experimente umane. A murit pe 17 octombrie 1944, la vârsta de 13 ani, dr. Mengele fiind cel care a împins-o spre camerele de gazare.

Impunerea dictatului de la Viena (30 august 1940) prin care partea de nord a județului Bihor – care includea şi oraşul Oradea – a intrat în componența Ungariei horthyste, a avut consecințe din cele mai tragice asupra locuitorilor evrei. Anul 1944 a fost unul de groază şi teroare, reprezintă o pagină neagră a istoriei oraşului Oradea, a cărui populație la acea vreme număra aproximativ de 90.000 de locuitori, din care în jur de 30.000 erau evrei.

Chestiunea instaurării ghetoului orădean s-a pus în discuție în cadrul unei şedințe ținute în primărie, la 30 aprilie 1944. Cu această ocazie, dr. Ladislau Gyapay, viceprimarul oraşului a declarat: „Dacă mi se va da mână liberă, în trei zile voi înălța ghetoul, iar în alte patru, voi aşeza în el pe evreii din Oradea”[8]. În ziua de 3 mai 1944, Ladislau Gyapay a convocat o consfătuire la primărie, la care au luat parte şefii serviciilor, funcționarii primăriei, precum şi şeful poliției din Oradea şi unde Ladislau Gyapay, a înmânat participanților instrucțiuni scrise

[6] Ágnes Zsolt, *Eva, fata mea*, Bucureşti, 2017, p. 111-114.
[7] *Ibidem*, p. 96.
[8] Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, Oradea, 1997, p. 193.

intitulate „Instrucțiuni către Comisiuni". În conformitate cu aceste instrucțiuni, au fost create comisiuni speciale însărcinate cu strângerea locuitorilor evrei de prin locuințele lor. Aceste comisiuni se compuneau dintr-un organ polițienesc şi unul sau doi membri delegați de primărie. Organul polițienesc avea menire să ridice familiile evreieşti, iar delegații primăriei aveau misiunea să preia banii şi valorile ce se găseau în locuință, să o sigileze şi să ia cu sine cheile locuințelor.

Plasarea evreilor în ghetou a început la 3 mai 1944. Până pe data de 9 mai, străzile oraşului au fost pustiite de evrei, aceştia fiind închişi în ghetou.

Ladislau Gyapay a dat următoarea ordonanță: „Din ordinul guvernului regal ungar, dispun plasarea evreilor din Oradea, obligați să poarte steaua galbenă, în ghetou"[9]. Şi-a dezvăluit pornirile sale de ură rasială de câte ori a avut ocazia. Astfel, din prima zi de înființare a ghetoului a făcut următoarele declarații presei locale: „A trebuit să rezolvăm această problemă pentru existența națiunii şi aceea a victoriei pe care trebuie să o cucerim împreună cu camarazii noştri germani. Or, este condiția prealabilă acesteia ca societatea creştină să fie curățită de jidani"[10].

Ghetoul din Oradea a fost cel mai mare din Ungaria, cu excepția celui din Budapesta. Avea o suprafață de 130 iugăre. În acest spațiu, privați de hrană, în condiții mizere, au fost constrânşi să locuiască aproape 25.000 de evrei. Ghetoul a fost delimitat spre nord de actualul parc 1 Decembrie şi, în prelungire, de strada General Traian Moşoiu, la vest de strada Avram Iancu, la sud de strada Sucevei, iar la est de Piața Cetate. În ghetou au funcționat: Comitetul de conducere al ghetoului, Consiliul evreiesc şi Poliția evreiască internă – necesară menținerii ordinii. Ghetoul a fost împrejmuit, pentru a-l izola de ceilalți locuitori ai oraşului.

Un alt ghetou a fost destinat celor 8.000 de evrei proveniți din comunitățile rurale a 12 districte: Salonta, Aleşd, Marghita, Valea lui Mihai, Cefa, Sălard, Săcuieni şi din următoarele districte care azi se află în Ungaria: Biharkerestes, Sárrét, Derecske, Berettyóújfalu. Acesta era situat în zona pieței Cazărmii.

Ghetoul din Oradea se diferențiază de celelalte ghetouri din Transilvania prin faptul că, contrar instrucțiunilor generale, potrivit cărora evreii din detaşamentele de muncă nu trebuiau internați în ghetouri, Eugen Péterffi a dispus adunarea evreilor din detaşamentele de muncă. Din punct de vedere organizatoric era împărțit pe grupuri de case. Adevărata teroare în ghetoul din Oradea a început, însă, după data de 10 mai 1944, când comanda a fost preluată de Eugen Péterffi. Acesta, din primele zile a lansat o publicație cu titlul, „Disciplina în ghetou", conținând aproximativ 80 de articole cu diferite prohibițiuni; pentru aproape fiecare încălcare a acestor interdicții, fiind prevăzută sancțiunea împuşcării.

Încă în preambulul acestei publicații se face cunoscut faptul că: „Ghetoul este păzit de jandarmi. Acei care pe nedrept şi pe loc interzis şi fără escortă de jandarmi ar încerca să părăsească teritoriul ghetoului, vor fi împuşcați de jandarmi"[11]. Cu privire la atitudinea şi respectul pe care toți cei din ghetou,

[9] *Ibidem.*
[10] Oliver Lustig (coord.), *Procesul Ghetourilor din Nordul Transilvaniei*, vol. I, Bucureşti, 2007, p. 19.
[11] *Ibidem*, p. 21

inclusiv femeile, trebuia să-l dea membrilor armatei maghiare sau germane, iată ce prevede această publicație: „Oriunde în ghetou apare vreun ofițer ungur sau german, bărbații îl vor saluta cu pălăria ridicată în mod cuviincios. În fața lor nu vor putea să stea decât fără pălărie şi în poziție de drepți. Dacă ar intra în careva cameră, acela care observă de prima dată, este obligat să comande <<drepți>>". Regulamentul de ordine interioară cuprindea dispoziții drastice. „Legătura cu lumea exterioară este complet întreruptă. (...) Fiecare poate locui numai în casa şi camera ce i-a fost repartizată. (...) În ghetou trebuie să fie liniște şi în timpul zilei. Sunt interzise strigătele, zgomotul, cântatul, certurile. Între deşteptare şi stingere ghetoul trebuie să fie pustiu şi mut. ... Cine nu respectă ordinele va fi trimis în lagăr de pedeapsă"[12].

Cea mai zguduitoare perioadă a vieții din ghetou a început atunci când s-a înființat biroul de cercetări al jandarmeriei, numit „Dreher" sau „Monetăria". Biroul s-a instalat în fostele încăperi ale fabricii de bere „Dreher-Haggenmacher". Aici au fost amenajate camere de tortură în care cei chemați să facă declarații erau supuşi la cele mai inumane pedepse. Îi chinuiau până mărturiseau unde şi-au ascuns averile reale sau imaginare nedeclarate. La început au fost percheziționați cei mai bogați: directori de fabrică, funcționari, avocați, medici. Nu s-a ținut cont că erau bătrâni, bolnavi sau femei.

Victimele erau bătute cu cureaua sau biciul până îşi pierdeau cunoştința. Legați fedeleş, cu mâinile la picioare, şi astfel suspendați pe bare de fier, erau loviți permanent, pe apucate. Nu erau torturați doar fizic, ci şi psihic. (n.n.). Alte metode de tortură constau în introducerea de curent electric în părțile cele mai sensibile ale corpului[13]. Evadarea din ghetou era aproape imposibilă.

Reține atenția faptul că au fost cetățeni care au avut un rol semnificativ în salvarea unor evrei. Îi amintim pe dr. Mihai Marina, dr. Maxim Virgil, Gheorghe Mangra, dr. Ion Isaiu, Anghel Lupescu, episcopul greco-catolic Vasile Hossu etc.

În ultimele zile ale lunii mai 1944 a început deportarea evreilor. Punctul de tranzit a fost stabilit în Parcul Rhédey (actual Parc „Nicolae Bălcescu"). „Trenurile morții" au pornit din Oradea în intervalul 23 mai şi 3 iunie. Zilnic se îndreptau spre lagărele de concentrare, în cele mai umilitoare condiții, câte 2.500-3.000 de evrei. Destinația nu era lacul Balaton, aşa cum au fost lăsați să creadă de către autorități din dorința de a nu provoca panică în rândul lor, şi pentru a-i putea controla mai uşor, câtă vreme au fost închişi în ghetou, ci lagărele naziste, adevărate fabrici ale morții. Majoritatea evreilor din Bihor au fost deportați în lagărele de exterminare de la Auschwitz-Birkenau. Éva Heyman consemnează în binecunoscutul ei jurnal momentele cutremurătoare care au cuprins comunitatea evreiască. Pe 29 mai 1944, Éva scria următoarele rânduri, convinsă fiind de soarta fatidică care îi aştepta: „Micul meu Jurnal, acum într-adevăr totul se sfârşeşte. Au împărțit ghetoul pe sectoare şi ne duc pe toți"[14].

[12] Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, p. 202
[13] *Ibidem*, p. 206
[14] Ágnes Zsolt, *op. cit*., p. 170

Odată cu încheierea războiului, aproximativ 2.000 de supraviețuitori dintre evreii orădeni s-au întors în oraş. Suferința populației evreieşti avea să fie prelungită. Majoritatea sufereau de diverse boli şi afecțiuni, cauzate de condițiile inumane din ghetouri şi lagărele de concentrare, precum şi din detaşamentele de muncă din timpul războiului. Reintegrarea în drepturi a populației evreieşti a fost lentă şi parțială. Suferințele lor nu trebuiesc uitate niciodată! Avem datoria morală de a ne aminti tragedia deportării, durerea morții – morală şi fizică, persecuția şi exterminarea evreilor. Este fundamental să nu uităm! Este fundamental, pentru că asemenea crime nu trebuie să se mai repete.

Alături de partea documentară şi de obiectele expuse, prin instalații alcătuite din valize, coşuri, pantofi – ne-am propus să facem un loc al memoriei, în care, vizitatorul să cunoască realitățile terifiante ale anului 1944 în Oradea şi consecințele unui regim totalitar, dar să şi poată lăsa o piatră, potrivit obiceiului evreiesc, în amintirea victimelor Holocaustului. Este de dorit ca *Memoria* să devină un adevărat exercițiu mental, un vaccin împotriva indiferenței şi a uitării. Să nu uităm faptul că femeile, bărbații şi copiii, oameni vârstnici, privați de drepturi, de demnitatea lor, de personalitatea lor, reduşi la simple numere, au pierit în lagărele naziste. Prin urmare, suntem chemați să adunăm experiența celor care au pierit şi a supraviețuitorilor, aceştia din urmă marcați pentru întreaga lor existență prin ceea ce au trăit în lagărele de concentrare, de multe ori chinuiți de sentimentul de vinovăție pentru chiar faptul că au supraviețuit.

Prin realizarea acestui muzeu, se aduce un justificat omagiu comunității evreieşti din Oradea a cărei contribuție la dezvoltarea oraşului este incontestabilă.

Demersurile pentru înființarea unui Muzeu al Evreilor datează din anul 1994. La data de 25 iunie 1994, doamna Tereza Mózes a propus Muzeului Țării Crişurilor înființarea unui muzeu al evreilor în sinagoga amplasată în Piața Rahovei. A argumentat acest lucru şi prin faptul că la Oradea în perioada interbelică a funcționat cea mai mare comunitate evreiască din Transilvania.

Luând cunoştință de propunerea doamnei Tereza Mózes, la 17 octombrie 1994, Federația Comunităților Evreieşti din Oradea o felicita pentru această inițiativă, dar aducea în discuție starea de degradare avansată a sinagogii, propunând realizarea unui deviz privind costurile reabilitării sau propunerea unui alt loc ca sediu pentru viitorul muzeu.

Comunitatea Evreilor din Oradea, prin domnul preşedinte Felix Koppelman, adresa la data de 10 februarie 1995 Muzeului Țării Crişurilor propunerea ca viitorul muzeu să intre sub patronajul Muzeului Țării Crişurilor. Totodată, solicita Inspectoratului pentru Cultură Bihor şi Ministerului Culturii să îmbrățişeze propunerea. Pe 13 aprilie 1995, Comunitatea Evreilor a primit aprobarea de la Inspectoratul pentru Cultură Bihor.

În planul tematic al muzeului despre care se discuta, datat la 18 iulie 1996, Tereza Mózes propunerea următoarele:

„ 1. Sectorul istoric

2. Sectorul obiceiuri şi ritualuri

3. Contribuția adusă de evrei la ridicarea economico-social-culturală a orașului și județului.

Holocaustul

4. Comemorarea martirilor deportați

5. Reînființarea comunității după Holocaust

6. Sectorul de documentare (videotecă, fototecă etc.)".

În 1996, Muzeul Țării Crișurilor prezenta în scris Ministerului Culturii parteneriatul cu Comunitatea Evreiască din Oradea şi Federația Comunităților Evreieşti din România pentru: deschiderea Muzeului Evreiesc din Bihor ca secție a Muzeului Țării Crișurilor; sediu: Sinagoga-monument dezafectată; organizarea expoziției: în anul 1997; din punctul de vedere al exponatelor, se va face apel la donații din partea membrilor comunității evreieşti, dar şi achiziții; tematica muzeului va fi concepută de doamna dr. Tereza Mózes.

Aceste demersuri nu au fost finalizate. Ambasada SUA a alocat pentru acest prim proiect suma de 129.000 de dolari. Astfel, au fost executate lucrările prevăzute, inițial, de consolidare şi reabilitare a sinagogii: asigurarea stabilității structurale, rigidizarea şi conservarea elementelor de şarpantă, înlocuirea învelitorii din tablă zincată şi țigle, refacerea tencuielilor exterioare şi a elementelor decorative ale acesteia etc.

Această sinagogă este proprietatea Comunității Evreilor din Oradea, iar Comunitatea Evreilor a anunțat Primăria Oradea în luna iulie despre faptul că au denunțat contractul de administrare încheiat în anul 2010 între Federația Comunităților Evreieşti din România – Comunitatea Evreilor Oradea şi Muzeul Țării Crișurilor, având ca obiect administrarea imobilului – Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein". Tot în această adresă, comunitatea a solicitat administrației locale să efectueze demersurile legale în vederea preluării în admininistrare a sinagogii.

În cadrul şedinței de Consiliu Local din data de 28 iulie 2016, Direcția Patrimoniu Imobiliar a propus consilierilor locali preluarea în administrare a imobilului Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein", situat în Oradea, str. Primăriei nr. 25.

În iulie 2016 Consiliul Local Oradea a aprobat propunerea Direcției Patrimoniu Imobiliar de a prelua în administrare Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein", situată pe strada Primăriei nr. 25 şi de a finaliza lucrările de reabilitare a acesteia. Lucrările de reabilitare s-au desfăşurat în perioada mai-septembrie 2018. Sinagoga este proprietatea Comunității Evreieşti, iar pentru 30 de ani a intrat în administrarea municipalității[15].

Muzeul Istoriei Evreilor este o secție a Muzeului Orașului Oradea – Complex Cultural. Obiectele expuse, fie au fost donate de Comunitatea Evreiască din Oradea, sau persoane private, cărora le suntem recunoscători, fie au fost achiziționate de Muzeul Orașului Oradea – Complex Cultural. Muzeul este dedicat cunoaşterii şi înțelegerii istoriei comunității evreieşti orădene şi păstrării

[15] http://www.oradea.ro/stiri-oradea/direc-539-ia-patrimoniu-imobiliar-inten-539-ioneaza-sa-pre-ia-administrarea-sinagogii-ortodoxe-de-pe-strada-primariei (accesat la 28.05.20202).

patrimoniului acesteia[16].

În cadrul muzeului se desfăşoară un apreciat program educativ, intitulat „Ambasadorii Memoriei”. Avem obligația morală de a cunoaşte Holocaustul, de a ține vie amintirea victimelor, a celor 6.000.000 de evrei exterminați prin cele mai crude mijloace. Din Oradea şi județul Bihor au fost deportați peste 30.000 de evrei. Se impune să cunoaştem ororile la care au fost supuşi evreii orădeni: impunerea legilor antievreieşti, ghetoizarea, deportarea şi eliminarea lor sistematică în lagărele morții. Este necesar să cunoaştem, să ne amintim, să nu contestăm! Educația tinerelor generații trebuie îndreptată spre toleranță şi non-discriminare, pentru ca astfel de crime să nu mai aibă loc nicăieri, niciodată.

Conştientizarea de către tineri a Holocaustului, respingerea violenței, implicarea activă în desfăşurarea acțiunilor din cadrul Muzeului Istoriei Evreilor din Oradea, provocarea la dialog şi creativitate, precum şi conştientizarea faptului că fiecare are un rol însemnat în societate reprezintă motivația principală a proiectului „Ambasadorii Memoriei”, desfăşurat în colaborare cu şcolile orădene.

[16] Anexăm fotografii cu Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein”, înainte şi după reabilitare, precum şi fotografii cu diverse cadre care ilustrează amenajarea muzeală. Sursă fotografii: https://muze-ulmoo.ro/moo-muzeul-orasului-oradea-sub-sectii/muzeul-istoriei-evreilor-din-oradea (accesat la 28.05.20202).

Fig. 1 – Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein” înainte de reabilitare (2016).

Fig. 2 – Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein” după reabilitare (2020).

Fig. 3 – Omagiu Comunităţii Evreieşti din Oradea.

Fig. 4 – Oradea – golită de locuitorii evrei.

Fig. 5 – În onoarea doamnei Tereza Mózes.

Fig. 6 – În amintirea Évei Heyman.

Fig. 7 – „Trenurile morții”.

Fig. 8 – Dezumanizați în lagărele naziste.

Arhiva Mureşenilor – digitalizarea a 2.000 de bunuri culturale în vederea creşterii accesului la cultură

Marinela Loredana BARNA *

Abstract: The Mureşeni Archive – Digitization of 2,000 Cultural Artefacts to Increase Accessibility to Culture. *The Mureşeni House Museum in Braşov implemented the project "The Mureşeni Archive – A national treasure of cultural heritage. Increasing access to culture through new media" from 15 September to 17 November 2015. The project was financed by The Administration of the National Cultural Fund (AFCN). 2,000 documents, photographs, and postcards have been searched, scanned, and uploaded to a website* (http://muzeulmuresenilor.ro/arhiva/). *The purpose of the project was to use online communication with focus on employing Facebook as a way to promote the national cultural heritage among teenagers.*
Keywords: *Mureşeni House Museum in Braşov, national cultural heritage, project, new media, teenagers, AFCN.*

Încă de la înfiinţarea sa, din anul 1968, Muzeul „Casa Mureşenilor" păstrează la Braşov memoria dinastiei Mureşenilor, gestionând una dintre cele mai valoroase arhive de familie din România − Arhiva Mureşenilor. De-a lungul timpului, aceste documente au oferit informaţii pentru studii ştiinţifice, expoziţii şi lucrări de absolvire a studiilor postuniversitare.

Începând cu anul 2008, bunurile culturale mobile aflate în patrimoniul muzeului au intrat într-un amplu proces de clasare. Conform site-ului www.cimec.ro, Muzeul „Casa Mureşenilor" Braşov a clasat mai mult de jumătate din patrimoniul întregului (944 din 1797). Mai mult decât atât, trebuie subliniat faptul că această operaţie a fost sistată în 2010, din două motive: politica muzeului s-a îndreptat spre accesarea de fonduri nerambursabile, iar personalul a fost aproape înjumătăţit. În 2016, procesul de clasare a fost reluat timid.

În demersul de accesare a fondurilor nerambursabile, Muzeul „Casa Mureşenilor" Braşov a implementat 23 de proiecte culturale, începând cu anul 2010 − 18 fiind finanţate prin intermediul Administraţiei Fondului Cultural Naţional (AFCN), trei de Consiliul Local Braşov, unul de Guvernul României prin Ministerul Culturii şi Identităţii Naţionale sub egida „Programului Centenar" şi unul de Consiliul Judeţean Braşov.

Din anul 2006 Uniunea Europeană a lansat oficial un plan de dinamizare a digitalizării patrimoniului european („Dinamic Action Plan"). Cu toate că în România digitalizarea nu este printre priorităţile politicii culturale, s-au derulat câteva proiecte de digitalizare datorate unor iniţiative publice sau private

* Muzeograf, Muzeul „Casa Mureşenilor" Braşov; e-mail: marilorebarna@gmail.com.

permițând accesul la cultură şi cunoaştere în era digitală şi promovând totodată bogăția şi diversitatea patrimoniului cultural românesc.

O astfel de inițiativă a venit în anul 2015 din partea Muzeul „Casa Mureşenilor" Braşov, care a propus principalului finanțator al proiectelor lui, AFCN, un proiect de digitalizare a unui mic procent din patrimoniul existent (aprox. 8%). Proiectul „ARHIVA MUREŞENILOR – Tezaur al patrimoniului cultural național. Creşterea accesului la cultură prin intermediul noilor tehnologii media" şi-a propus o apropiere a deținătorului de patrimoniu cultural național mobil, Muzeul „Casa Mureşenilor" din Braşov, de un public țintă sensibil – elevii de liceu, prin intermediul unor metode alternative şi neconvenționale bazate pe tehnologii virtuale. Proiectul, înscris în aria „Patrimoniu Cultural Material", a fost implementat cu sprijinul partenerilor: Colegiul „Emil Racoviță" Braşov, Liceul Tehnologic Râşnov, Liceul Teoretic Codlea, Liceul Teoretic „Petru Rareş" Feldioara şi Liceul Teoretic „George Moroianu" Săcele. Echipa de management a fost compusă din: Marinela Loredana Barna − manager proiect, Cristina Seitz − asistent manager proiect, Tatiana Gheorghe − responsabil financiar şi a fost implementat în perioada 15 septembrie-17 noiembrie 2015.

Conform Barometrului de Consum Cultural din 2014, 70% din populația României nu frecventează niciodată obiectivele de patrimoniu. Coroborând această informație cu altele precum: aceea că oamenii nu au timp liber care să le permită vizitarea de muzee, că 39% din populație nu citeşte nimic într-un an calendaristic, că telefonul mobil a trecut pe locul al doilea, după televizor, între sursele de informare cu 72%, că 98% dintre cei intervievați se informează de la televizor în primul rând; a devenit evident pentru noi că trebuie să ne concentrăm atenția asupra unor abordări alternative şi neconvenționale de promovare a patrimoniului cultural național.

Caracterul inovator al proiectului nostru a fost dat de folosirea mijloacelor *on-line* de comunicare ca metode de promovare a patrimoniului cultural național cu un accent deosebit pe folosirea rețelelor de socializare ca metodă neconvențională de conştientizare, interacțiune şi redistribuire a informațiilor cu caracter ştiințific. Implicarea profesorilor, alături de elevi, în folosirea spațiului virtual ca metodă de învățare şi promovare a valorilor patrimoniale, a reprezentat o alternativă viabilă la metodele educaționale clasice. Mai mult decât atât, proiectul a facilitat accesul la cultură a unui public aflat, atât la o anumită depărtare de Braşov, cât şi în imposibilitatea de a accesa direct bunuri culturale de patrimoniu aflate în depozite.

Proiectul s-a desfăşurat pe trei paliere: cercetare-documentare, digitalizare, demonstrații la clasă. În prima etapă au fost implicați trei istorici − Bianca Luminița Micu, dr. Valer Rus, Ovidiu Constantin Savu – şi a avut ca rezultat un raport de cercetare-documentare a 2.000 de documente, cărți poştale şi fotografii de familie din Arhiva Mureşenilor[1]. Informațiile din cercetarea ştiințifică au fost prelucrate pe următoarele categorii: istoria familiei Mureşenilor (1838-1944), istoria Imnului Național, istoria *Gazetei Transilvaniei* – cel mai longeviv ziar

[1] Rodica Florea, *Arhiva Mureşenilor − trecut şi prezent*, în „Țara Bârsei", nr. 17, 2018, p. 32-34.

românesc din Transilvania, istoria Tipografiei „A. Mureşianu" (1888-1911), istoria politică a Transilvaniei – Pronunciamentul (1868), Memoradumul (1892), Războiul de Independență, Primul Război Mondial, personalități diverse, apropiate ale familiei Mureşianu − Pop Vasile-Ladislau, Alexandru Mocioni, George Barițiu, Maria Baiulescu, Nicolae Teclu, Ioan Rațiu, Avram Iancu, Amos Frâncu, Alexandru Papiu-Ilarian, tranziția de la alfabetul chirilic la cel latin, istoria publicității în ziarul braşovean, istoria dansului de societate „Romana" (1850), istoria vestimentației în secolele XIX-XX, evoluția arhitecturii la Braşov, fotografia – între album de familie şi document istoric.

În cea de a doua etapă au fost create instrumentele tehnologice new media – site-ul de internet (http://muzeulmuresenilor.ro/arhiva/), contul în rețeaua de socializare Facebook (https://www.facebook.com/Arhiva-Muresenilor-1018982671467109/) şi s-au scanat documentele şi fotografiile istorice. Având la bază cercetarea ştiințifică (analiză şi interpretare) ce conținea câte o scurtă descriere pentru fiecare document selecționat, s-a contractat o firmă care a realizat procesarea documentelor în vederea valorificării acestora. Operațiunea de scanare s-a realizat la sediul muzeului sub atenta monitorizare a gestionarului arhivei care a asigurat respectarea normelor de conservare şi de manipulare a bunurilor culturale. Apoi, scanările celor 2.000 de resurse culturale, însoțite de text, au fost încărcate pe site-ul proiectului.

În ultima etapă, în perioada 3-9 noiembrie 2015, s-au efectuat deplasările în şcolile partenere, beneficiare ale proiectului. Specialiştii au susținut în fiecare şcoală câte o sesiune de instructaj şi o demonstrație. În cadrul sesiunilor de instructaj, 20 de cadre didactice s-au familiarizat cu conținutul acestor noi mijloace de promovare neconvențională a patrimoniului cultural național. Tot atunci, acestea au primit ghidurile de folosire a bazelor de date, urmând a fi folosite ulterior în cadrul orelor.

Cele trei modele de activități practice propuse au fost următoarele:

1. Transcrierea unui document din secolul al XIX-lea

Înțelegerea contextului istoric: Primul pas în realizarea exercițiului practic este lecturarea fişei de prezentare a unei personalități, din a cărei corespondență provine documentul supus exercițiului. Pentru aceasta se va deschide site-ul de internet www.arhiva-muresenilor.ro, iar din meniul orizontal din partea superioară se va trece mouse-ul peste link-ul „Documente", după care se va selecta din prima coloană/Istoria familiei Mureşianu doar numele „Elena Mureşianu". Se va lectura la clasă de către un elev nominalizat de către profesor fişa biografică.

Activitate individuală a elevilor: Următoarea etapă din cadrul exercițiului constă în prezentarea activității care urmează să fie realizată individual de către fiecare elev. Aceştia sunt rugați să acceseze din meniul orizontal din prima coloană/Istoria familiei Mureşianu doar numele „Elena Mureşianu", după care se ajunge la pagina cu documentele aparținând acestei personalități istorice. În continuare se solicită elevilor să transcrie cu instrumente de scris clasice (pix,

creion) pe o ciornă sau chiar în caietul de istorie, textul documentului. Acolo unde au dificultăți, sunt solicitați să treacă peste cuvânt, pentru a putea ulterior reveni şi deduce din context despre ce cuvânt este vorba. Se subliniază informația că documentul în format electronic are patru file, fapt care poate fi vizualizat în partea inferioară a paginii electronice. Se menționează, de asemenea, că în limba română scrisă se folosea litera „d" în loc de „z". Timp alocat: 20 minute.

Interacțiune profesor-elevi: După încetarea activității de transcriere a documentului, indiferent dacă aceştia au finalizat sau nu activitatea, se solicită răspunsuri la mai multe întrebări, după metoda dialogului euristic, după cum urmează:

- Cine este autorul, respectiv destinatarul scrisorii?
- Din ce an datează documentul?
- Care este tonul adresării? (oficial, informal/familial etc.)
- Care este cea mai importantă informație pentru cei doi aflați în dialog şi care este modalitatea de evidențiere a acestui aspect?
- Care este natura evenimentului descris în a doua filă a documentului?

2. Transcrierea unei poezii de Andrei Mureşanu, tipărită cu caractere chirilice

Înțelegerea contextului istoric: Primul pas în realizarea exercițiului practic este lecturarea fişei de prezentare a temei din care provine documentul supus exercițiului. Pentru aceasta se va deschide site-ul de internet www.arhiva-muresenilor.ro, iar din meniul orizontal din partea superioară se va trece mouse-ul peste link-ul „Documente", după care se va selecta din a doua coloană „Tranziție alfabet chirilic la alfabet latin". Se va lectura la clasă de către un elev nominalizat de către profesor fişa de descriere a temei.

Activitate individuală a elevilor: Următoarea etapă din cadrul exercițiului constă în prezentarea activității care urmează să fie realizată individual de către fiecare elev. Aceştia sunt rugați să acceseze din meniul orizontal din a doua coloană „Tranziție alfabet chirilic la alfabet latin", după care se ajunge la pagina cu documentele aparținând acestei teme. Se va selecta al cincilea document de la stânga la dreapta, „Tipăritură inv 19.238". Se va apăsa o singură dată click stânga pe mouse, pentru a se vizualiza documentul. În continuare se solicită elevilor să transcrie cu instrumente de scris clasice (pix, creion) pe o ciornă sau chiar în caietul de istorie, textul documentului, începând direct de la ultima filă a documentului (fila 8). Acolo unde au dificultăți, sunt solicitați să treacă peste cuvânt, pentru a putea ulterior reveni şi deduce din context despre ce cuvânt este vorba. Se subliniază informația că documentul în format electronic are opt file, fapt care poate fi vizualizat în partea inferioară a paginii electronice. Pentru fişierul cu paralela între alfabetul chirilic şi alfabetul latin se va folosi fişierul aflat în cadrul temei „Tranziție alfabet chirilic la alfabet latin". Timp alocat: 20 minute.

Interacțiune profesor-elevi: După încetarea activității de transcriere a documentului, indiferent dacă aceştia au finalizat sau nu activitatea, se solicită

răspunsuri la mai multe întrebări, după metoda dialogului euristic, după cum urmează:

- Cine este autorul poeziei?
- Din ce an datează documentul?
- Se solicită lecturarea succesiv a strofelor de către un elev. Care sunt diferențele de exprimare în limba română la distanță de 125 ani? Topica frazei, cuvinte dispărute, cuvinte grafiate diferit etc.

3. Analiza evoluției vestimentației în secolele XIX-XX

Înțelegerea contextului istoric: Primul pas în realizarea exercițiului practic este lecturarea fişei de prezentare a temei despre care vom folosi documentele supuse exercițiului. Pentru aceasta se va deschide site-ul de internet www.arhiva-muresenilor.ro, iar din meniul orizontal din partea superioară se va trece mouse-ul peste link-ul „Documente", după care se va selecta din ultima coloană doar numele „Istoria vestimentației". Se va lectura la clasă de către un elev nominalizat de către profesor fişa de descriere a temei.

Activitate individuală a elevilor: Următoarea etapă din cadrul exercițiului constă în prezentarea activității care urmează să fie realizată colectiv de către întreaga clasă. Aceştia sunt rugați să acceseze din meniul orizontal din ultima coloană doar numele „Istoria vestimentației", după care se ajunge la pagina cu documentele selectate pentru reflectarea acestei teme. Se vor analiza vizual fotografiile din fiecare pagină a temei. Se va apăsa o singură dată click stânga pe mouse, pentru a se vizualiza documentul. În continuare se solicită elevilor să răspundă la câteva întrebări.

Interacțiune profesor-elevi: După activitatea de vizualizare a celor trei pagini de fotografii de epocă, se solicită răspunsuri la mai multe întrebări, după metoda dialogului euristic, după cum urmează:

- Care vi se pare că ar fi cea mai veche imagine/costumație? Indicați numărul documentului.
- Care vi se pare că ar fi cea mai nouă imagine/costumație? Indicați numărul documentului.
- Care este postura afişată de cei fotografiați? Este o postură naturală sau studiată? Comparați cu selfie-urile din zilele noastre.
- Enumerați trei tipuri de rochii diferite prezente în fotografii, în funcție de dimensiunea/mărimea/forma rochiei.
- Enumerați trei tipuri de costume bărbăteşti diferite prezente în fotografii, în funcție de dimensiunea/mărimea/forma costumului.
- Enumerați trei tipuri de pălării/acoperământ de cap, indiferent de gen.
- Identificați trei-patru tipuri de coafuri/port al bărbii prezente în imagini şi încercați să le încadrați cronologic, după vechime. Comparați cu moda de astăzi.
- Enumerați minim cinci accesorii prezente în imaginile studiate.

200 de elevi au participat la demonstrații și s-au familiarizat cu noile mijloace de promovare a patrimoniului. S-au redistribuit informațiile privind patrimoniul cultural național prin funcțiile like și share. Elevii au fost încurajați să facă analize și comparații pe serii tipologice de fotografii, analiză/interpretare documente, transcriere din alfabet chirilic în alfabet latin și altele.

Vizibilitatea proiectului a fost asigurată de liderul de proiect și de partenerii acestuia prin postarea anunțurilor pe propriile site-uri, prin pliante de promovare și afișe. Muzeul „Casa Mureșenilor" Brașov a transmis comunicate de presă și anunțuri publicitare la mass-media locală și a organizat două conferințe de presă. Au fost plasate roll-up-uri în școlile partenere cu scopul promovării proiectului.

Sustenabilitatea proiectului este asigurată în continuare prin găzduirea site-ului dedicat proiectului de către Muzeul „Casa Mureșenilor". Existența contului pe rețeaua de socializare Facebook permite, de asemenea, utilizarea și interacțiunea beneficiarilor. Existența ghidului de folosire a bazelor de date asigură folosirea acestuia și pentru alte exemple în afara celor folosite în cadrul demonstrațiilor gratuite. Pe baza informațiilor din bazele de date pot fi create noi exerciții sau interpretări, menite în final să ducă la noi interpretări ale patrimoniului cultural național.

Demersul nostru început în urmă cu patru ani la scară redusă este continuat în 2019 prin digitalizarea unui procent de aproximativ 80% din Arhiva Mureșenilor în cadrul proiectului „E-cultura: Biblioteca Digitală a României", implementat de Ministerul Culturii și Identității Naționale prin Unitatea de Management a Proiectului. Până în anul 2021, Muzeul „Casa Mureșenilor" va furniza 20.000 de resurse culturale digitalizate din cele 550.000 ce vor fi expuse pe www.culturalia.ro.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1-5 – Fotografii de la activitățile practice desfășurate în școlile partenere, beneficiare ale proiectului „ARHIVA MUREȘENILOR – Tezaur al patrimoniului cultural național. Creșterea accesului la cultură prin intermediul noilor tehnologii media".

Fig. 1

Fig. 2

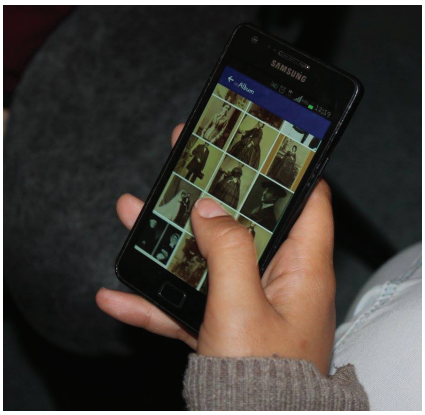

Fig. 3

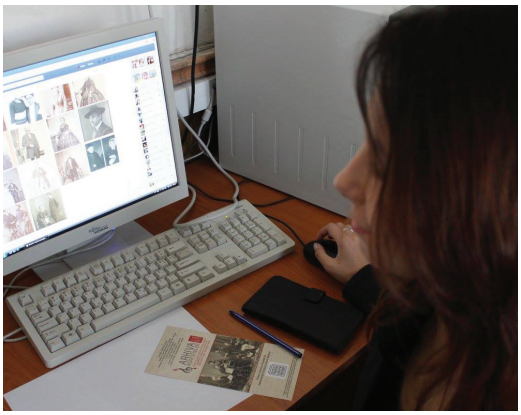

Fig. 4

Fig. 5

RECENZII

***Sebeşul şi Marea Unire: Memorii, Acte şi Documente*, antologie, studii introductive, note şi indici de Mihai-Octavian Groza, Iuliu-Marius Morariu, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Claudia Fechete, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018, 374 p.**

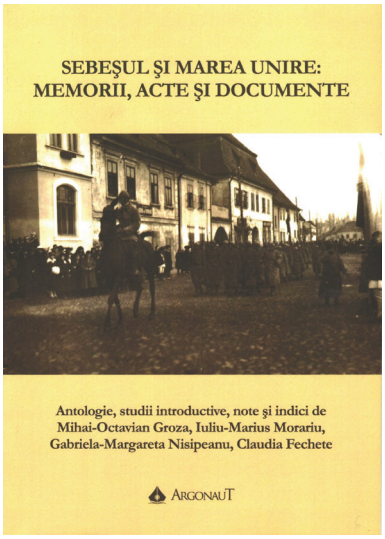

Fără îndoială, cel mai important moment al istoriei românilor a fost Marea Unire din 1918. Eveniment definitoriu şi reprezentativ, cu o mare încărcătură spirituală, afectivă şi istorică, unirea Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei cu Regatul României venea ca o concluzie (din păcate nu definitivă) a istoriei românilor de până la acel moment. Rezultat al condiționărilor interne şi internaționale, despre Marea Unire s-au scris numeroase opuri, unele de certă valoare şi cel mai probabil se va mai scrie în continuare, pentru că este un subiect care fascinează istoricul. Atunci când amintim de Marea Unire, vorbim de evenimente petrecute la scara continentală şi concepte general valabile precum: Primul Război Mondial, colapsul marilor imperii multinaționale europene, adevărate relicve ale trecutului, principiul autodeterminării popoarelor, sistemul tratatelor de pace de la Versailles. De asemenea, nu se poate ignora contribuția unor mari personalități: regele Ferdinand „cel loial", regina Maria, Ion I.C. Brătianu, generalul Alexandru Averescu, Iuliu Maniu, Pan Halippa, Ion Inculeț şi mulți alții.

Dacă analizăm strict unirea Transilvaniei cu România, trebuie să plecăm de la faptul că ea a fost un proces extrem de complex şi elaborat, efortul depus de comunitățile locale româneşti din spațiul intracarpatic pentru realizarea unirii fiind considerabil. La aceasta au contribuit toate păturile sociale de la elita intelectuală, formată în marile universități ale Europei, până la agricultorul român, care, în ciuda tuturor dificultăților, a reuşit să-şi păstreze nealterată identitatea etnică, cea lingvistică şi cea confesională.

Această carte vine să prezinte publicului cititor, într-o manieră foarte clară şi verosimilă, contribuția unei comunități locale, cea a Sebeşului, la unirea Transilvaniei cu România. Burgul aflat în discuție are specificul său, fiind un oraş săsesc, dar în care exista şi o comunitate românească puternică, preponderent de confesiune ortodoxă. Prinsă în vâltoarea evenimentelor din anul 1918, această comunitate nu a ezitat să-şi pună la dispoziția interesului național întreaga sa capacitate de acțiune.

Lucrarea debutează cu două studii introductive: „Marele Război în memorialistica românilor din Sebeş" şi „Reflecţii istorice privind contribuţia oraşului Sebeş la realizarea Marii Uniri". În prima mare secţiune a volumului, intitulată: „Marele Război în memorialistica românilor din Sebeş", cititorul face cunoştiinţă cu experienţa participării la acest măcel, filtrată prin ochii, gândirea şi raţiunea celor implicaţi direct, adică marele filosof Lucian Blaga, militarul Ilie Stricatu, preotul Sebastian Stanca, inginerul Dorin Pavel şi un alt militar, Ioan Guţia. Dincolo de ceea ce găsim în manualele şi sintezele de istorie dedicate Primului Război Mondial, în cartea de faţă putem vedea ceea ce au trăit aceşti oameni şi cum le-a afectat marea conflagraţie traiul cotidian.

Secţiunea a doua a cărţii se intitulează „Documentele Consiliului Naţional Român din Sebeş (1918-1919)". Precum în celalalte localităţi mari sau mici din Transilvania, şi la Sebeş a funcţionat un Consiliu Naţional Român şi o Gardă Naţională, care au coordonat şi condus eforturile comunităţii locale pentru realizarea unirii. Cititorul interesat va găsi în această parte a cărţii documentele justificative ale activităţii acestor instituţii reprezentative. Remarcăm acribia editorilor volumului, care, cu o precizie matematică, au transcris aceste acte, efort deloc uşor. Vedem în aceste acte şi documente o comunitate românească curajoasă, decisă şi hotărâtă să-şi construiască viitorul în mod liber, pe baze moderne în cadrul unei Românii Mari. Se disting în aceste documente figuri luminoase, vârfuri ale românilor sebeşeni, dintre care, pe autorul acestor rânduri, l-au impresionat Ioan Simu (protopopul greco-catolic), Sergiu Medean (protopopul ortodox) şi Lionel Blaga (fratele marelui filosof Lucian Blaga).

Ultima parte a cărţii se numeşte: „Adeziunea locuitorilor oraşului Sebeş la Marea Unire (hotărâri, credenţionale)". Distinsul cititor află din această secţiune cine i-a reprezentat în calitate oficială (delegat ales, de drept sau supleant) pe românii sebeşeni, în ziua cea mare, 1 decembrie 1918, la Alba Iulia. Aceste persoane, precum şi celelalte, din întreaga Transilvanie, şi-au înscris definitiv numele în „Cartea de Aur" a istoriei românilor, votând cu conştiinţa liberă şi împăcată unirea Transilvaniei cu România.

Apreciem în mod deosebit stilul ştiinţific la cele mai înalte standarde în care a fost concepută această lucrare, dar şi calităţile externe ale cărţii, cum ar fi tiparul, concepţia grafică, hârtia etc.

Considerăm această carte ca fiind una deosebit de utilă şi binevenită în peisajul isoriografic transilvănean, care vine în faţa cititorului cu imaginea contribuţiei unei comunităţi locale la un eveniment de maximă importanţă.

Nu în ultimul rând, apreciem şi lăudăm munca pe care editorii cărţii au depus-o pentru realizarea ei, care le face o deosebită cinste şi onoare, asezându-i pe un binemeritat loc funtaş, printre tinerii cercetători.

Răzvan Mihai NEAGU

Răzvan Mihai Neagu, *Preoții Marii Uniri, vol. I Preoți din comitatele Turda-Arieş, Târnava Mare şi Târnava Mică la Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Şcoala Ardeleană, 2019, 163 p.

Marea Unire de la 1918 a fost, fără îndoială, cel mai important eveniment al istoriei românilor. Este absolut firesc ca măreţul act să constituie o preocupare constantă a istoriografiei mai vechi, dar şi mai noi. În anul 2018 a fost sărbătorit Centenarul Marii Uniri. Unul dintre tinerii istorici, care a fost preocupat de acest subiect este şi turdeanul Răzvan Mihai Neagu, care a elaborat un prim volum, dintr-o serie, sperăm noi, lungă (completă), dedicată reprezentanților clerului ortodox şi greco-catolic, care au participat în calitate oficială la marele moment consumat în cetatea Alba Iulia, la 1 decembrie 1918.

„Preoții Marii Uniri, vol. I Preoți din comitatele Turda-Arieş, Târnava Mare şi Târnava Mică la Marea Unire" prezintă cititorului contribuția clericilor din Transilvania (comitatele specificate) la Marea Unire.

Lucrarea debutează cu „Prefața" semnată de istoricul clujean Şerban Turcuş şi „Cuvântul autorului". Şerban Turcuş subliniază faptul că această lucrare nu este doar un inventar prosopografic, ci este „o păşire în epocă, o călătorie eclezialo-politică-administrativă în ceea ce au fost circumscripțiile de simțire românească la sfârşitul Primului Război Mondial". Parohia/unitatea parohială a fost singura instituție – unitate teritorială „în care puteai să te mişti româneşte", „cheagul" comunităților româneşti, în epocă, fiind menținut sub turla bisericilor şi nu în foaierele edificiilor puterii.

În „Cuvântul autorului", Răzvan Mihai Neagu prezintă scopul principal al demersului său istoriografic, acela de a arăta contribuția clericilor din Transilvania la Marea Unire, a preoților care au aparținut Bisericii Ortodoxe şi Bisericii Greco-Catolice, ambele confesiuni fiind adevărate rezervoare de românism şi promotoare ale interesului național. Cele două biserici au fost instituțiile fundamentale, care au asigurat păstrarea valorilor naționale româneşti în Transilvania, într-o epocă a prigonirilor ridicate la nivel de politică de stat. Ambele biserici au patronat un sistem educațional, chiar dacă uneori rudimentar, în care românii se puteau instrui în limba maternă. Istoria românilor din Transilvania nu poate fi înțeleasă fără a studia istoria celor două biserici româneşti din acest spațiu. Preotul era un personaj complex al comunității româneşti din Transilvania. Calitatea sa de slujitor al altarului se îmbina în mod armonios şi fericit cu cea de reper cultural, cei

mai mulți fiind membri ai asociațiunii ASTRA. De asemenea, preotul desfășura o bogată activitate financiar-economică în conducerea unor bănci românești și era om de condei și ziarist. În timpul Primului Război Mondial, eveniment cu valoare de cataclism la nivel european, preotul român din Transilvania a fost prezent pe front, dar și în parohia sa, uneori fiind chiar deportat, însă mereu, prin prezența sa, a adus o picătură de normalitate într-un ocean de anormalitate, generată de război. Preoții ambelor confesiuni s-au aflat în prim-planul evenimentelor premergătoare Marii Uniri, activând în cadrul consiliilor naționale sau al gărzilor naționale locale.

Cartea are trei capitole principale: „Preoți din comitatul Turda-Arieș la Marea Unire", „Preoți din comitatul Târnava Mare la Marea Unire" și „Preoți din comitatul Târnava Mică la Marea Unire". În paginile acestora, cititorul află o serie de medalioane, cu date privitoare la viața și activitatea slujitorilor bisericești, a preoților din spațiul geografic amintit, care au fost adevărați lideri ai comunităților locale, voci ale conștiinței naționale românești din Transilvania, cu o contribuție remarcabilă la marele eveniment din 1918. Sursa principală pentru identificarea preoților români a fost *Gazeta Oficială*, apărută la Sibiu, publicație a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și părților românești din Ungaria.

Din medalioanele conținute în lucrarea de față, amintim numele unor clerici exponențiali, aflați în primele rânduri ale mișcării naționale: Ioan Bucur (protopopopul greco-catolic de Indol), Gavril Pop (protopopul greco-catolic de Arieș), Enea Pop Bota (protopopul greco-catolic de Luduș), Nicolae Portos Rațiu (parohul greco-catolic de Turda Veche), Vasile Gan (protopopul ortodox de Lupșa), Iovian Mureșan (protopopul ortodox de Turda) – preoți din comitatul Turda-Arieș la Marea Unire; Ioan Botezan (protopopul greco-catolic de Agnita), Iulian Nistor (protopopul greco-catolic de Mediaș), Ieronim Buzea (protopopul ortodox de Cohalm, azi Rupea), Romul Mircea (protopopul ortodox de Mediaș), Demetriu Moldovan (protopopul ortodox de Sighișoara), Ioachim Mureșan (protopopul ortodox de Agnita) – preoți din comitatul Târnava Mare; Alexandru Papiu (protopop greco-catolic de Iernut), Laurențiu Pascu (protopop greco-catolic de Diciosânmărtin, azi Târnăveni), George Simu (protopopul greco-catolic de Dumbrăveni), Nicolae Todoran (protopopul ortodox de Târnava, cu sediul la Cetatea de Baltă) – preoți din comitatul Târnava Mică.

Cartea se termină cu un rezumat în limba engleză, bibliografie, anexe, imagini vechi cu Sighișoara, Târnăveni, Turda – reședințele celor trei comitate menționate – și fotografii ale unor clerici prezenți la Alba Iulia, în 1 decembrie 1918.

În încheiere, îi dorim tânărului și prolificului istoric turdean Răzvan Mihai Neagu să ducă la bun sfârșit demersul științific început prin intermediul volumului de față, acela de a cerceta ogorul istoriei transilvane până la cea mai mică parohie și filie, cu scopul de a aduce la lumină biografiile preoților ortodocși și greco-catolici din celelalte comitate transilvănene, delegați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918.

Marius CÂMPEANU

Alexiu Tatu, Alexandru Bucur, Marian Bozdoc, Ioan Bucur, *Clădirile Unirii din Sibiu*, Sibiu, 2018, 122 p.

Volumul colectiv, în fapt un album istoric, prezintă 12 dintre clădirile sibiene reprezentative, în care şi-a desfăşurat activitatea guvernul provizoriu, numit – iniţial – „Consiliu diriguitor", apoi „Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului şi ţinuturilor alipite", în perioada 9 decembrie 1918-toamna anului 1919. Pentru fiecare clădire s-au inserat în volum imagini de epocă şi actuale, planuri, schiţe şi amplasamente ale acestora. Coordonatorii proiectului au fost: Delia Voina şi dr. Valentin Delcă.

Contribuţia autorilor a fost următoarea: dr. Alexiu Tatu, capitolul „Făuritorii Marii Uniri" (biografiile personalităţilor); dr. Alexandru Bucur: capitolul „Consiliul Dirigent" cu subcapitolele „Evoluţia numelui străzii şi numărului locaţiei" (parţial), „Scurt istoric al clădirii" (parţial), „Evoluţia şi activitatea resorturilor", biografii pentru Ioan Boeriu, Dănilă (Daniel) Papp şi Teodor V. Păcăţian şi fotografii actuale ale clădirilor (parţial); Marian Bozdoc, subcapitolele: „Evoluţia numelui străzii şi numărului locaţiei" şi „Scurt istoric al clădirii"; arh. Ioan Bucur, subcapitolele referitoare la „Arhitectura" clădirilor.

Au colaborat: Emil Crişan, cu planuri, faţade şi amplasamentele clădirilor pe harta Sibiului şi Louis Guermond, cu fotografii actuale ale clădirilor (parţial).

În prima parte a volumului sunt arătate, succint: data, locul şi modul în care a luat naştere Consiliul Dirigent; componenţa iniţială, organigrama, atribuţiile şi evoluţia Consiliului Dirigent; şefii celor 12 resorturi (ministere) şi apartenenţa lor politică. Apoi sunt prezentate clădirile, cu următoarele subcapitole, pentru fiecare dintre ele: „Evoluţia numelui străzii şi numărului locaţiei"; „Scurt istoric al clădirii"; „Evoluţia şi activitatea resorturilor" care au funcţionat în respectiva locaţie; „Arhitectura".

Prima şi cea mai reprezentativă clădire este situată pe actuala stradă Nicolae Bălcescu, nr. 6. Acolo s-a instalat şi şi-a desfăşurat activitatea, între 9 decembrie 1918 şi sfârşitul lunii martie 1919, Consiliul Dirigent (cu toate resorturile), inclusiv organul oficial al acestuia, *Gazeta Oficială*. Din aprilie 1919, în clădire mai funcţionau: „Comanda Teritorială", „Secţia" şi Serviciul organizării"; „Secretariatul" şi „Serviciul de interne"; „Redacţia *Gazetei Oficiale*".

În actualul sediu al Rectoratului Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, situat pe Bulevardul Victoriei, nr. 8-10, au funcționat: „Revizoratul socotelilor” sau „Contabilitatea Consiliului Dirigent”; „Şeful siguranței”; „Biroul de presă”; „Secretariatul pentru interne” şi „Reşedința Preşedintelui Consiliului Dirigent”, dr. Iuliu Maniu. La actualul Palat de Justiție, dispus pe Bulevardul Victoriei, nr. 11, şi-au desfăşurat activitatea: „Resortul Codificării”; „Resortul de Justiție”; „Resortul de Comunicație şi Alimentație” şi „Secretariatul pentru comunicații”.

În clădirea Şcolii de Aplicație pentru Unități Sprijin de Luptă „General Eremia Grigorescu”, de pe strada Avrig, nr. 2-4, au funcționat: **„**Resortul” şi „Secretariatul pentru finanțe”; „Resortul de Industrie” şi „Secretariatul pentru agricultură”. Pavilionul Ofițeresc, situat pe Bulevardul Victoriei, nr.72, a adăpostit **„**Resortul de Agricultură şi Comerț”.

În Spitalul General CFR, aflat pe strada Constantin Noica, nr. 20, şi-au desfăşurat activitatea: **„**Resortul de Ocrotiri Sociale (şi Igienă)” şi „Secretariatul pentru ocrotiri sociale”.

La actualul Colegiu „Gheorghe Lazăr”, de pe strada Gheorghe Lazăr, nr. 1, a activat „Comandamentul Trupelor din Transilvania”, care şi-a început activitatea la 24 decembrie 1918, condus de generalul de brigadă Traian Moşoiu (11/24 decembrie 1918-12 aprilie 1919), apoi de generalul de divizie Gheorghe Mărdărescu (12 aprilie-5 decembrie 1919).

Pe strada Alexandru Papiu Ilarian, nr. 2, în imobilul care a suferit unele modificări, au funcționat „Resortul Armatei şi Siguranței Publice” şi „Biroul de informațiuni”. În clădirea din strada Dealului, nr. 13, şi-a avut sediul **„**Resortul Organizării şi Pregătirii Constituției”. Imobilul dispus pe strada Tribunei, nr. 7, a găzduit: „Resortul Cultelor şi al Instrucțiunii Publice şi aranjarea raporturilor cu națiunile şi confesiunile conlocuitoare”; **„**Secretariatul pentru Culte” şi „Secretariatul Instrucțiunii Publice”.

Hotelul Continental Forum, din Piața Unirii, nr. 10, în perioada când, la Sibiu, a funcționat Consiliul Dirigent, a găzduit pe o parte dintre membrii acestuia, precum şi delegațiile militare şi civile care au vizitat oraşul în perioada respectivă. La Prefectura Județului Sibiu, dispusă pe strada Andrei Şaguna, nr. 10, s-au desfăşurat – în 1919 – o serie de evenimente importante, dintre care amintim: 12 ianuarie, **„**Congresul Funcționarilor Administrativi Români”; 20 martie, deschiderea **„**Congresului Preoțimii Române”; 29 iulie, deschiderea **„**Lucrărilor Marelui Sfat Național”, care au durat până în 11 august.

Ultimul capitol **„**Făuritorii Marii Uniri”, este dedicat biografiilor celor 40 de personalități – tratate în ordine alfabetică – ce au compus Consiliul Dirigent (în perioada de la Sibiu), au avut funcții de şefi de resorturi sau de secretari ai respectivelor ministere. Volumul se încheie cu o **„**Bibliografie” selectivă, care a stat la baza întocmirii acestuia.

Alexandru BUCUR

Marius Câmpeanu (coord.), ***Centenarul Unirii 1918-2018. Maramureşul înainte şi după Marea Unire a românilor*****, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, 267 p.**

Volumul, atent coordonat de dr. Marius Câmpeanu, reuneşte 20 de studii dedicate unor evenimente anterioare Marii Uniri de la 1 decembrie 1918, din perioada acesteia, cât şi de după Marea Unire, prezentate la Sesiunea de comunicări ştiinţifice organizată de Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş, în colaborare cu Consiliul Judeţean Maramureş, în 2 noiembrie 2018. Totodată, volumul mai cuprinde şi un număr de cinci recenzii ale unor lucrări apărute în anul 2018.

Studiile au fost elaborate de cercetători, profesori, muzeografi, bibliotecari, preoţi, manageri şi pasionaţi de istorie, care îşi desfăşoară activitatea în următoarele localităţi: Alba Iulia, Baia Mare, Cluj-Napoca, Făgăraş, Mediaş, Satu Mare, Sebeş, Sighetu Marmaţiei, Sibiu, Turda şi Valea Vişeului. Studiile cuprind aspecte referitoare la viaţa politică, social-economică, religioasă, militară şi culturală a Transilvaniei dintr-o perioadă istorică decisivă, visată, dorită şi – în final – materializată. În conţinutul studiilor sunt inserate biografii ale unor personalităţi locale sau naţionale, care şi-au adus contribuţia la diferite acţiuni ale momentului. Studiile sunt însoţite – în marea lor majoritate – de fotografii ale vremii, multe dintre ele prezentate în premieră.

Primul studiu, „Memoriul Şişeştiului, adresat, în 1897, papei Leon XIII", al reputatului istoric clujean dr. Simion Retegan, prezintă plângerea enoriaşilor din Şişeşti pentru protejarea preotului lor, memorandistul Vasile Lucaciu. Din cuprinsul documentului inedit se remarcă: însemnătatea unirii religioase a comunei, principalele momente ale vieţii parohiei, ataşamentul locuitorilor pentru confesiunea greco-catolică şi preot, sacrificiile realizate de parohieni pentru ridicarea unei noi biserici, suspendarea şi prigonirea lui Vasile Lucaciu, împiedicarea – cu ajutorul jandarmilor şi autorităţilor – celebrării hramului bisericii, şi a altor importante sărbători religioase, respectul enoriaşilor pentru papa Leon XIII ş.a.

Al doilea studiu, „Vasile Lucaciu şi confraţii lui din Academia Română", redactat de dr. Teodor Ardelean, prezintă viaţa şi activitatea marelui luptător pentru drepturile românilor din Transilvania, pr. dr. Vasile Lucaciu, şi relaţiile lui cu mai mulţi intelectuali marcanţi ai vremii, deveniţi membri ai Academiei Române.

Cel de-al treilea studiu, „Participarea românilor din fostul județ Sătmar la Primul Război Mondial", elaborat de dr. Alexandru Bucur şi dr. Vasile Mărculeț, prezintă conținutul unui document inedit, aflat la Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, despre numărul participanților, morților, răniților, invalizilor, văduvelor şi orfanilor, valoarea contribuțiilor benevole şi a pagubelor, înregistrate în perioada Primului Război Mondial în fostul județ Sătmar, care avea în componență 220 de localități rurale şi 4 urbane.

Lucia Pop şi Oana Leşiu, în studiul „Delegați aleşi şi de drept la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, 1 Decembrie 1918 din actualul județ Maramureş", îi prezintă – pe cercuri electorale – pe respectivii delegați şi o parte din activitatea lor. Totodată, scot în evidență eforturile unor specialişti, în decursul timpului, pentru cercetarea de arhivă şi în teren a documentelor şi mărturiilor referitoare la personalitățile, stabilite ca delegați la Marea Adunare Națională din 1 decembrie 1918.

Dr. Ilie Ghergheş, în studiul „Dr. Vasile Chindriş – un martir al idealului național al Marii Uniri din 1 Decembrie 1918", scoate în evidență viața şi bogata activitate a lui Vasile Chindriş, de la naştere până în anul 1943, mai ales în perioada noiembrie 1918-1919.

Elena Ştreang, în studiul „Paşca Pante – delegat chiorean la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia", tratează activitatea şi eforturile străbunicului său pentru unire şi, mai ales, pentru aplicarea reformei agrare în localitatea natală, Făureşti.

În amplul studiu „Baia Mare înainte şi după Marea Unire. Activitatea Consiliului Național Român Cercual Baia Mare (noiembrie 1918-februarie 1919)", dr. Marius Câmpeanu prezintă organizarea politică a românilor din comitatul Satu Mare, cercul şi oraşul Baia Mare, componența şi activitatea consiliilor naționale române ale acestora, modul dușmănos de comportare a unor elemente maghiare, intrarea armatei române în Baia Mare, primirea generalului Henri Berthelot, restabilirea ordinii publice, apărarea vieții şi proprietății cetățenilor, aprovizionarea populației cu bunuri de larg consum.

Mihaela Sălceanu şi dr. Viorel Ciubotă, în studiul „Un document important privind Garda Națională din Săpânța", prezintă acțiunile desfăşurate în zona Sighetului, în luna ianuarie 1919, pentru alungarea trupelor ucrainene, care l-au ocupat vremelnic. Este prezentat numărul şi componența Gărzii Naționale din localitatea Săpânța – dintr-un document inedit – şi activitatea acesteia în cursul lunii ianuarie 1919, alături de trupele armatei române.

Marius Voinaghi, în studiul „Liceul «Dragoş-Vodă» Sighet la început de drum", arată evoluția colegiului unde îşi desfăşoară activitatea, greutățile şi neajunsurile cu care s-a confruntat, organizarea învățământului, directorii liceului, situația numerică şi pe naționalități a elevilor şi profesorilor din perioada 1919-1940.

În studiul „Despre anii 1914-1918 în colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia", Ionela Simona Mircea, ne încântă, cu numeroasele şi neprețuitele dovezi (manuscrise, albume, fotografii, scrisori, adeziuni, telegrame, protocoale, memorii, jurnale, cărți poştale, periodice etc.) – păstrate cu sfințenie în colecțiile muzeului albaiulian – ale participării românilor din Transilvania, inițial, la Primul Război Mondial, ulterior, la importantele evenimente care au dus la naşterea

României Mari.

Dr. Constantin Băjenaru, în studiul „Făgărăşenii şi Marea Unire", ne prezintă – pe larg – situaţia istorică şi modul de acţiune al făgărăşenilor la declanşarea Primului Război Mondial, participarea lor la conflict, situaţia participanţilor, pagubele produse de război ş.a. Este scoasă în evidenţă contribuţia unor reprezentanţi de seamă ai zonei (căpitanul Traian Popa, generalul Ioan Boeriu) la conducerea Senatului Militar Român Central de la Viena. Apoi este prezentată organizarea consiliilor comitatense, a sfaturilor şi gărzilor naţionale şi activitatea febrilă a acestora de calmare a spiritelor pe teritoriul Ţării Făgăraşului şi alegerea delegaţilor care urmau să ia parte la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia.

Mihai-Octavian Groza, în „Delegaţii Sebeşului la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918: reconstituiri biografice", prezintă biografia celor 12 personalităţi şebeşene care au fost alese şi au participat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia: Ioan Simu, Sergiu Medean, Ambrosiu Tătar, Ioan Pavel, Aurel Bojiţă, Iosif Goia, Dumitru Ştefan, Lionel Blaga, Sebastian Stanca, Ioan Elekeş, Nicolae Chirca şi Ioan Henegariu.

Dr. Răzvan Mihai Neagu, în „Contribuţia familiei Raţiu din Turda la Marea Unire", scoate în evidenţă evoluţia familiei nobiliare Raţiu de Nagylak (Noşlac), ramura turdeană, contribuţia acesteia la organizarea şi bunăstarea comunităţii, patriotismul şi naţionalismul acesteia. Este prezentată, pe scurt, biografia unor membri de seamă, precursori ai Marii Uniri (Basiliu Raţiu şi Ioan Raţiu) apoi, pe larg, a celor care au participat la Marea Unire (Nicolae Portos Raţiu şi Augustin Raţiu).

Horaţiu Groza, în „Delegaţii titulari din cercul electoral Turda la Marea Unire persecutaţi în perioada dictaturii comuniste", prezintă soarta crudă, nedreaptă şi tragică a unora dintre delegaţii titulari turdeni, făuritori ai Marii Uniri, arestaţi (în mai multe etape) şi încarceraţi, după venirea la putere a Partidului Comunist, începând cu 12 martie 1947: Valer Moldovan, George Mărie şi Augustin Raţiu.

În studiul „Episcop dr. Alexandru Rusu – slujitor al Marii Uniri de la Alba Iulia", pr. dr. George Nicoară scoate în evidenţă viaţa şi activitatea episcopului greco-catolic al Maramureşului, Alexandru Rusu, accentuând susţinerea acestuia pentru românism şi unitate dar şi soarta tragică a acestuia, în ultima parte a vieţii, anchetat, arestat şi încarcerat la Sighet (1950-1955), apoi la Gherla (1957-1963) unde a şi decedat (9 mai 1963).

Delia Voina, în interesantul studiu, intitulat „«Conductul etnografic» de la Sibiu, 2 ianuarie 1919, în imagini fotografice", scoate în evidenţă personalitatea lui Emil Fischer, rolul său major în imortalizarea unor evenimente importante pentru istoria Transilvaniei, în special, dar şi a României. Apoi descrie acţiunile pregătitoare vizitei generalului Berthelot, la Sibiu, implicarea Astrei, modul de desfăşurarea a vizitei generalului, evenimentele adiacente vizitei, participarea masivă a românilor din Sibiu şi împrejurimi la „conductul etnografic" din 2 ianuarie 1919. Reconstituirea evenimentelor memorabile din acea zi s-a efectuat prin fructificarea valoroaselor fotografii realizate de Fischer, dar şi a articolelor apărute în presa vremii.

Dr. Vasile Mărculeţ şi colonelul (r.) dr. Alexandru Bucur, în studiul „Ajutoare acordate victimelor atrocităţilor maghiare prin «Fondul jertfelor liniei

demarcaționale (1919)»" scot în evidență inițiativa „Reuniunii femeilor române din Sibiu" pentru înființarea „Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale", destinat ajutorării românilor situați la vest de linia de demarcație stabilită de Aliați, supuși unor incredibile represiuni și atrocități din partea regimului de ocupație maghiar. Sunt detaliate acțiunile și modul de strângere a fondurilor, colectarea unor produse, sunt prezentate persoane, instituții și ziare implicate, se arată modul și perioadele de distribuire a ajutoarelor, valoarea lor, zonele și localitățile unde au fost împărțite.

„Centenarul Marii Uniri în zona transfrontalieră a Maramureșului", reprezintă studiul elaborat de Maria Papariga, unde se detaliază rezultatele unei cercetări de teren, destinată modului în care populația românească din Ucraina și cea ucraineană din România percep Centenarul Marii Uniri. Rezultatele cercetării sunt interesante și scot în evidență faptul că memoria colectivă a fost marcată de evenimentele din 1 decembrie 1918.

Mihaela-Cristina Ghergheș, în „Sărbătorirea unui deceniu de la Marea Unire din 1 Decembrie 1918 ilustrată în presa din Maramureș", aduce în actualitate modul în care au fost pregătite și s-au desfășurat Sărbătorile Unirii, din mai 1929, la Alba Iulia (în special) și Academia Română, participanții și modul în care presa maramureșeană a perceput și prezentat evenimentul.

Dr. Viorel Rusu, în vastul studiu intitulat „Numirea și instalarea primului episcop greco-catolic al Maramureșului, dr. Alexandru Rusu" scoate în evidență viața și prodigioasa activitate a prelatului Alexandru Rusu, lupta sa națională, confesională și culturală pentru Biserică și Neam. O consistentă prezentare este destinată apogeului carierei dr. Alexandru Rusu – numirea și instalarea ca episcop de Baia Mare, desfășurarea ceremoniei, participanții și prezentarea evenimentelor în presa vremii.

Cele cinci recenzii au fost realizate astfel: Mihai-Octavian Groza, despre volumul lui Răzvan Mihai Neagu, „Formarea elitei ortodoxe din Transilvania, Banat și Crișana la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Studenți români din Transilvania, Banat și Crișana la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți (1875-1918)", Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană/ Editura Mega, 2018, 697 p.; Răzvan Mihai Neagu despre volumul lui Mihai-Octavian Groza, „Marele Război în memorialistica românilor din Sebeș", Cluj-Napoca, Editura Mega/Editura Argonaut, 2018, 234 p.; Marius Câmpeanu, despre volumul lui Gheorghe Brânzei, „Corpul voluntarilor români. Jurnal de război. Soldat Constantin Brânzei, prizonier în Siberia (1916-1920) ", Baia Mare, Editura Cromatica Press, 2018, 91 p.; Ionela Simona Mircea, despre volumul colectiv, realizat de Marius Câmpeanu (coord.), Ionela Simona Mircea, Melinda Mitu, Elena Elisabeta Pleniceanu, Constantin Băjenaru, „Mari fotografi din Transilvania. Secolele XIX-XX", Baia Mare, Editura Eurotip, 2018, 123 p.; Delia Voina, despre volumul lui Vasile Mărculeț, „Vlaho-bulgari și bizantini (1185-1204). Aspecte militare ale luptei pentru supremație în Peninsula Balcanică", Constanța, Editura Muzeului Național al Marinei, 2018, 158 p.

Alexandru BUCUR

Vasile Mărculeț, Alexandru Bucur, *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale (1919)*, Mediaș, Editura Știință, Cultură și Artă, 2019, 152 p.

VASILE MĂRCULEȚ ALEXANDRU BUCUR

FONDUL JERTFELOR LINIEI DEMARCAȚIONALE (1919)

Apel

Către românii de pretutindeni

Comitetul executiv al *Fondului jertfelor liniei demarcaționale* (cu biroul în Sibiu, Str. Baier 1, în edificiul *Albina*) a publicat următorul *apel*:

Bandele maghiare, prin sălbătăcille săvârșite dincolo de fosta și actuala linie de demarcație, au lăsat în urma lor o mulțime de orfani, văduve și nefericiți ajunși la sapă de lemn.

Pentru a putea veni fără întârziere în ajutorul acestor victime, cu bani, medicamente, haine, adăpost ori alte mijloace potrivite, — femeile române din Sibiu și împrejurimi, în adunările ținute la 14 și 18 Martie 1919 au înființat:

Fondul jertfelor liniei de demarcație,

cu sediul Sibiu, Strada Baier 1, (Banca generală de asigurare, edificiul Albina), urmând ca prin chete, colecte, daruri benevole ori alte ofrande, să se adune capitalul necesar.

Fondul va fi în întregime, până la epuizarea lui totală, împărțit în formă de ajutoare jertfelor menționate.

Administrarea fondului se face de către Institutul de credit și economii *Albina*, — *la care au să se verse direct toate ofrandele.*

Împărțirea ajutoarelor se face de către un *Comitet executiv*, compus din 18 doamne, — — domiciliate în Sibiu, alese de adunarea din 14 Martie 1919, — pe baza cererilor sau a rapoartelor înaintate la adresa sus arătată, și pro-

Cartea pe care o semnalăm, „Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale (1919)", este semnată de Vasile Mărculeț și Alexandru Bucur și a apărut la începutul anului 2019, la Mediaș, la Editura Știință, Cultură și Artă.

Volumul, care însumează 152 de pagini, se deschide cu o „Prefață" (p. 5-6) semnată de Constantin Ittu și o „Introducere" (p. 7-9) în care autorii ne fac cunoscut modul în care au ajuns să cerceteze „Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale"*;* de la un exemplar din ziarul *Unirea Poporului*, care apărea la Blaj, în care era un articol privind o colectă pentru acest fond, de un grup de femei din localitatea Crăciunelu de Jos (județul Alba), care a stârnit curiozitatea autorilor și a dus la cercetarea întregului fond în presa anului 1919. În cadrul demersului istoriografic s-au parcurs integral *Telegraful român*, *Renașterea română* și *Patria* și parțial *Unirea poporului*, *Oltul* și *Foaia poporului*.

„Linia demarcațională" a reprezentat o prelungire geografică, în spațiul transilvănean, a liniei convenționale cu rol de delimitare a zonei de contact dintre trupele victorioase ale Antantei și cele ale Ungariei; o linie de demarcație cu rol militar, de separare geografică provizorie, anterior fixării granițelor prin tratate de pace. Acesta este și subiectul primului capitol, din cele patru ale cărții, intitulat „Politica antiromânească a Ungariei la vest de linia de demarcație" (p. 10-30). „Linia demarcațională" a funcționat în perioada 13 noiembrie 1918–16 aprilie 1919 și a avut patru aliniamente succesive, cu o deplasare progresivă a acestora spre vest, zonă unde, după proclamarea unirii Transilvaniei cu România (1 decembrie 1918) s-a dezlănțuit teroarea maghiară împotriva românilor. Sălbăticiile maghiare au dus la pierderea de vieți omenești (avocați, preoți, învățători, participanți la viața politică, dar și anonimi care au căzut victime grupurilor de militari maghiari), mutilări, incendieri și distrugeri de bunuri materiale, foamete, refugiul unei părți a populației românești din zonă.

Cel de al doilea capitol prezintă „Înființarea Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale" (p. 31-38). Atrocitățile maghiarilor împotriva românilor rămași la vest de linia de demarcație a determinat un val de proteste și de condamnare a lor în întreaga Transilvanie și nu numai. În acest context, la 18 martie 1919,

Reuniunea Femeilor Române din Sibiu şi din împrejurimi, a înfiinţat „Fondul Jertfelor Liniei Demarcaţionale". Administrarea fondului a fost încredinţată Băncii „Albina". În promovarea fondului s-a implicat presa din Transilvania. În sprijinul românilor din zona linei de demarcaţie au venit locuitorii din Transilvania, dar şi din celelalte provincii, atât prin strângerea de fonduri în bani, cât şi prin donaţii de bunuri materiale şi alimente.

„Funcţionarea Fondului Jertfelor Liniei Demarcaţionale" este descrisă în capitolul al treilea (p. 39-60). În strângerea de fonduri s-au implicat instituţii ale administraţiei publice centrale şi locale, instituţii de ştiinţă, de învăţământ şi cultură, instituţii financiar-bancare, instituţii religioase, societăţi economice şi comerciale, reuniuni şi asociaţii ale femeilor, dar şi un număr însemnat de persoane particulare. În perioada 18 martie-1 iulie 1919 s-au înregistrat 329 de donaţii şi colecte, adunate din 15 judeţe, suma acestora ridicându-se la 545.689 coroane şi 5 filleri. Ultimele informaţii referitoare la situaţia „Fondului Jertfelor Liniei Demarcaţionale" provin din „Raportul general pe anii 1917/18 şi 1918/19", al Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, în care se arată succint că, la data 7 iulie 1919, suma intrată în contul „Fondului Jertfelor Liniei Demarcaţionale" era de peste 700.000 coroane.

„Distribuirea ajutoarelor pentru românii din zona liniei demarcaţionale", descrisă detaliat în capitolul patru al volumului (p. 61-68), s-a desfăşurat în mai multe etape şi a început abia în a doua jumătate a lunii aprilie a anului 1919, după trecerea Armatei Române la ofensivă şi împingerea forţelor ostile spre Tisa. Comitetul Executiv al Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, format din 12 femei, domiciliate în Sibiu, s-a ocupat de distribuirea ajutoarelor în bani şi în alimente, primii fiind ajutaţi românii cei mai afectaţi de violenţele maghiare.

Volumul beneficiază de un „Abstract" în limba engleză (p. 76-80), fiind astfel accesibil cercetătorilor din alte ţări. „Bibliografia" (p. 81-87), vastă şi extrem de utilă, conţine numeroase titluri de referinţă. „Anexele" (p. 91-150) cuprind: harta liniei demarcaţionale, numeroase extrase din *Renaşterea Română* şi *Telegraful român* privind relatarea atrocităţilor maghiare împotriva românilor în zona liniei demarcaţionale, hotărârile Reuniunii Femeilor Române din Sibiu privind crearea şi administrarea fondului jertfelor, contribuţiile la fond (18 martie-28 iunie 1919).

Apărut în condiţii grafice deosebite, volumul de faţă ne prezintă un subiect dramatic şi inedit al istoriei românilor din Transilvania.

Delia VOINA